නමො තස්ස භගවතො අරහතො සම්මාසම්බුද්ධස්ස

අනුදීපනීපාඨ

1. චිත්තසඞ්ගහඅනුදීපනා

අනන්තඤ්ඤාණං නත්වාන, ලොකාලොකකරං ජිනං;
කරිස්සාමි පරමත්ථ-දීපනියා නුදීපනිං.

[තත්ථ, ලොකාලොකකරන්ති දසසහස්සිලොකධාතුයං චතුස්සච්චධම්මදෙසනාලොකකාරකං. පරමත්ථදීපනීති එත්ථ අත්ථො දුවිධො පධානත්ථොච පරියායත්ථොච. තත්ථ පධානත්ථො පරමත්ථොනාම, පධානත්ථොතිච පදවාක්‍යානං මුඛ්‍යත්ථො උජුකත්ථො. පරියායත්ථොපි කොචි, යුත්තරූපො අත්ථො පරමත්ථො යෙව. පරමත්ථංදීපෙතිපකාසෙතීතිපරමත්ථදීපනී]. තංපර මත්ථදීපනිංකරොන්තොආචරියො පඨමංතාව බුද්ධස්සභගවතො පණාමංකරොති ''උදයායස්සා''තිආදිනා.

තත්ථ ''උදයා''ති උදයතොඋග්ගමනතො. ''යස්සා''ති යස්ස සබ්බඤ්ඤුබුද්ධමහාසූරස්ස. ''එකස්සා''ති අදුතියස්ස, අසදි සස්සවා . ''සද්ධම්මරංසිජාලිනො''ති එත්ථසද්ධම්මොතිසත්තූසා සනධම්මොවුච්චති. තත්ථච චතුරාසීතිසහස්සධම්මක්ඛන්ධසඞ්ඛාතො දෙසනාසද්ධම්මොඉධාධිප්පෙතො. සද්ධම්මසඞ්ඛාතංරංසිජාලංඅස්ස අත්ථීති සද්ධම්මරංසිජාලී. තස්සසද්ධම්මරංසිජාලිනො. ''පබුජ්ඣිංසූ''ති විකසිංසු, චතුස්සච්චඤ්ඤාණවිකාසංතඤ්ඤාණසම්ඵුල්ලං පාපුණිංසු. ''ජනම්බුජා''ති ජනසඞ්ඛාතාඅම්බුජා. තත්ථජනානාම ඉධබොධනෙය්‍යසත්තා අධිප්පෙතා, යෙසබ්බඤ්ඤුදෙසනං සුත්වා චතුස්සච්ච ධම්මං බුජ්ඣිස්සන්ති. අම්බුජාතිපදුමා. ''ජාතික්ඛෙත්තෙමහාසරෙති'' ජාතික්ඛෙත්ත සඞ්ඛාතෙ ජනම්බුජමහාසරෙ. තත්ථ ජාතික්ඛෙත්තං නාමදසසහස්ස චක්කවාළං, යං එකං බුද්ධක්ඛෙත්තන්ති වුච්චති. යත්ථ ච මහාබොධිසත්තානං බුද්ධභාවත්ථාය පඨමමහාභිනීහාරකාලාදීසු එකප්පහාරෙනපඨවිකම්පනාදීනිපවත්තන්ති. යත්ථචවසන්තාදෙවබ්‍රහ්මානො බුද්ධපරිසාහොන්ති. ජාතික්ඛෙත්තෙමහාසරෙයස්ස එකස්ස සද්ධම්මරංසිජාලිනො මහාසූරස්ස උදයා තස්මිං ජාතික්ඛෙත්තෙ මහාසරෙ ජනම්බුජාපබුජ්ඣිංසූතියොජනා.

''තං මහාසූර''න්ති සබ්බඤ්ඤුබුද්ධමහාසූරියමණ්ඩලං. ජනම්බුජ සන්තානෙසුපවත්තං මහන්තං මොහතමංනුදති අපනෙති, සද්ධම්මරංසිජාලං විස්සජ්ජන්තො අන්තරධාපෙතීති මහාමොහතමොනුදො. තං ''මහාමොහතමොනුදං''.

එවං බුද්ධස්සපණාමං කත්වා අත්තනා ඉච්ඡිතං පණාමප්පයොජනං පරිණාමෙන්තො ''සඤ්ජාත''න්තිආදිමාහ. ''සොමහාසූරොමය්හං හදයෙ සඤ්ජාතං තමොඛන්ධං පනූදත''න්තියොජනා. තත්ථ ''සඤ්ජාත''න්ති සුට්ඨුජාතං, අනමතග්ගෙසංසාරෙ දළ්හං පවත්තන්ති අත්ථො. ''තමොඛන්ධ''න්ති මහාමොහතමොඛන්ධං. සබ්බකිලෙසතමොඛන්ධං වා. අන්තරායකරානි උපපීළකොපඝාතකකම්මානිපි තමොඛන්ධෙ සඞ්ගහිතානි එව. තථා රොගාදයො අන්තරාය ධම්මාපි තමොජාතිකාඑවතමොතමපරායනොතිආදීසු. ''පනූදත''න්ති පනුදතු, අපනෙතු, අන්තරධාපෙතු.

එවං සප්පයොජනං පණාමං කත්වා ඉදානි සනිදානං ගන්ථප්පටිඤ්ඤං කරොන්තො ''පොරාණකෙහී''තිආදිමාහ. තත්ථ නිදානං නාම ගන්ථප්පටිඤ්ඤාය ආසන්නකාරණං. කතධංපනතන්ති, සාරත්ථාභිමානීනං යාචනඤ්චසඞ්ගහස්සවිපුලත්ථතා ච.

තත්ථ ද්වීහි ගාථාහි සකාරණං යාචනං දස්සෙති. පුන ද්වීහි ගාථාහි සඋපමංවිපුලත්ථතංදස්සෙති. ''තස්මා''තිආදිනා ගන්ථප්පකාර ගන්ථගුණෙහි සහගන්ථප්පටිඤ්ඤං දස්සෙති. තත්ථ ආදිගාථායං ''අභිධම්මත්ථසඞ්ගහෙ පොරාණකෙහි විඤ්ඤූහි වණ්ණිතා බහුවණ්ණනා ඉධලොකම්හිදිස්සන්තී''ති යොජනා. ''වණ්ණනා''ති පොරාණටීකායො වුච්චන්ති. එවඤ්චසති කස්මා අභිනවං වණ්ණනං යාචන්තීති. ''යෙ සාරත්ථාභිමානිනො, තෙ තාහිබහූහි පොරාණවණ්ණනාහිතුට්ඨිං නවින්දන්ති. තස්මා තං යාචන්තී''තියොජනා. එතෙන අප්පසාරත්ථා එව තාපොරාණවණ්ණනායොතිපි දීපෙතියෙව. තත්ථ ''තුට්ඨී''න්ති සන්තුට්ඨිං. නවින්දන්තිනපටිලභන්ති. ''යෙ''තියෙජනා.

සාරත්ථමෙව අභිමානෙන්ති, විසෙසෙන නන්දන්තිසීලෙනාති සාරත්ථාභිමානිනො. තෙනවින්දන්තීතිපුරිමෙනසම්බන්ධො. පුන ''තෙ''ති තාහි තුට්ඨිං අවින්දන්තා තෙජනා. ''ම''න්ති අත්තානං නිද්දිසති. ''සඞ්ගම්මා''ති සමාගන්ත්වා. යස්මා පරමත්ථස්සදීපනං යාචන්ති, තස්මා ඉමිස්සාටීකාය ''පරමත්ථදීපනී''ති නාමංපි සිද්ධංහොති. ''මහණ්ණවෙ''ති මහාසමුද්දෙ. ''රතනානී''ති සුවණ්ණරජතාදීනි රතනානි. ''උද්ධරිත්වා''ති උද්ධං ආහරිත්වා. ''යථිච්ඡකංවී''තියථිච්ඡිතංපි. යත්තකං ඉච්ඡන්ති, තත්තකංවීති අධිප්පායො. ''දජ්ජෙය්‍යුං''ති දදෙය්‍යුං. කාමං දදන්තූති අත්ථො. එවමාදිවචනානං අනුමති අත්ථෙපවත්තනතො. ''නවත්තබ්බාවඌනතා''ති මහණ්ණවෙරතනානං

ඌනතාභානිතා නවත්තබ්බාව. කස්මා, අපරිමාණ රතනාධිට්ඨානත්තා මහාසමුද්දස්ස. යතො සො සාගරොති වුච්චති, සානංධනරතනානං ගෙහගබ්භසදිසත්තාසාගරොති හිස්ස අත්ථො.

‘‘තථෙවෙත්ථා’’ති එතස්මිං අභිධම්මත්ථ සඞ්ගහෙතථෙව. ‘‘විපුලත්ථා’’ති මහන්තා අත්ථා. ‘‘රතනූපමා’’ති මහණ්ණවෙ රතනසදිසා. ‘‘සතක්ඛත්තුංපී’’ති අනෙකසතවාරංපි. ‘‘වණ්ණෙය්‍යුං’’ති කාමංවණ්ණෙන්තු. ‘‘පරියාදින්නා’’ති පරිතො අනවසෙසතො ආදින්නා ගහිතා. පරික්ඛීණාති වුත්තං හොති. ‘‘නහෙස්සරෙ’’ති නහෙස්සන්ති නභවිස්සන්ති. ‘‘තස්මා’’ති යස්මාව යාවන්ති, යස්මාව පරියාදින්නානහෙස්සන්ති, තස්මා. ‘‘තාසුවණ්ණනාසූ’’ති තාසු පොරාණටීකාසු. ‘‘වණ්ණන’’න්ති අභිනවවණ්ණනං, අභිනවටීකංකරිස්සන්ති සම්බන්ධො. කීදිසංවණ්ණනං කරිස්සතීති ආහ ‘‘නානාසාරත්ථ සම්පුණ්ණ’’න්තිආදි. තත්ථ ‘‘උත්තානපදබ්‍යඤ්ජන’’න්ති උත්තානපදඤ්ච උත්තානවාක්‍යඤ්ච. ‘‘නාතිසඞ්ඛෙපවිත්ථාර’’න්ති නාතිසඞ්ඛෙපංනාතිවිත්ථාරඤ්ච. මන්දා බුද්ධි යෙසං තෙ මන්දබුද්ධිනො. ‘‘මන්දා’’ති මුදුකා. ‘‘බුද්ධී’’ති ඤාණං. මන්දබුද්ධිනො සොතුජනෙ පබොධෙති විකාසෙති, ඤාණ විකාසංපාපෙතීති මන්දබුද්ධිප්පබොධනා. ‘‘කරිස්ස’’න්ති කරිස්සාමි. ‘‘ත’’න්ති තංවණ්ණනං. ‘‘පරමත්ථෙසුපාටවත්ථීනොසුණන්තූ’’ති යොජනා. පටුනොභාවොපාටවං. පටුනොති බ්‍යත්තස්සපණ්ඩිතස්ස. පාටවෙන අත්ථො යෙසං තෙ පාටවත්ථිනො. ඉතිසද්දො පරිසමාපනජොතකො. සො හි ගන්ථාරබ්භවිධානස්ස ඉධපරිසමාපනං පරිනිට්ඨානං ඤාපෙතුං ගන්ථාරබ්භවාක්‍යස්සපරියන්තෙ යොජිතො. අවයව වාක්‍යානං පියොජීයතියෙව. එසනයොසබ්බත්ථ.

ගන්ථාරබ්භගාථාවණ්ණනානිට්ඨිතා.

1. එවං ගන්ථාරබ්භවිධානං කත්වා ඉදානි ආදිගාථාය සම්බන්ධං දස්සෙන්තො ‘‘අභිධම්මත්ථසඞ්ගහ’’න්තිආදිමාහ. සම්බන්ධන්ති කාරණප්ඵලසංයොගං. තත්ථ ගාථාපවත්තනං කාරණං නාම. පඤ්චපිණ්ඩත්ථ දස්සනං ඵලං නාම. කාරණප්ඵලසංයොගො සම්බන්ධොනාම. ‘‘සප්පයොජනෙ’’ති ඵලප්පයොජනසහිතෙ. ගන්ථෙන අභිධාතබ්බො කථෙතබ්බොති ගන්ථාභිධෙය්‍යො. නිපතස්ස කම්මං නිපච්චං. නිපච්ච කිරියා, නිපච්චාකාරො, නිපච්චකාරස්සකරණන්ති සමාසො. ‘‘සා’’ති රතනත්තයවන්දනා. දස්සිතාතිසම්බන්ධො. ‘‘අභිහිතා’’ති කථිතා. පකාසිතාති වුත්තං හොති. ‘‘පධානත්ථභූතා’’ති අධිප්පෙතත්ථභූතාති අධිප්පායො. දුවිධොහි අත්ථොවචනත්ථො ච අභිධානත්ථොච. තත්ථ ගච්ඡතීති ගතො, පුරිසොති වුත්තෙගච්ඡති පදෙන වුත්තො යොකොචි ගච්ඡන්තො වචනත්ථොනාම. පුරිසොති පදෙනදස්සිතො පධානත්ථො අධිප්පෙතත්ථො අභිධෙය්‍යත්ථො නාමාති. ‘‘අභිධම්මත්ථා’’ති.

තත්ථ වුත්තාභිධම්මත්ථා, චතුධා පරමත්ථතො;
චිත්තං චෙතසිකං රූපං, නිබ්බානමිති සබ්බථා. ති

එවං වුත්තා අභිධම්මත්ථා. එවං වුත්තත්තායෙවච තෙචත්තාරො අභිධම්මත්ථා එව ඉධපධානත්ථභූතාති ච, - පධානත්ථාඑව ඉධගන්ථාභිධෙය්‍යා භාවෙන අධිප්පෙතාති චවිඤ්ඤායතීති අධිප්පායො.

කෙචිපනවදෙය්‍යුං, තෙඅභිධම්මත්ථා සඞ්ගහප්පකරණං පත්තා විසුං සඞ්ගහත්ථානාමහවෙය්‍යුං, නඅභිධම්මත්ථා නාම. ඉධ ච සඞ්ගහත්ථා එව අභිධෙය්‍යභාවෙන අධිප්පෙතාති වුත්තං අභිධෙය්‍යො අභිධම්මත්ථ සඞ්ගහප්පදෙනාති. වුච්චතෙ. තෙඅභිධම්මත්ථා සඞ්ගහප්පකරණං පත්තාපි අභිධම්මත්ථා එවනාම හොන්ති, න විසුං සඞ්ගහත්ථානාම. තත්ථ වුත්තාභිධම්මත්ථාතිහි වුත්තං, නතුවුත්තං තත්ථ වුත්තාසඞ්ගහත්ථාති. එවඤ්චසති සඞ්ගහිතභාවමත්තං විසිට්ඨං හොති. තදෙව ඉධ අභිධෙය්‍යො නාම සියාති වුත්තං ‘‘සඞ්ගහිතභාවොපි අභිධෙය්‍යො යෙවා’’තිආදි. තත්ථ ‘‘සඞ්ගහිතභාවො’’තිචිත්තසඞ්ගහො, චෙතසිකසඞ්ගහොතිආදිනා සඞ්ගහණකිරියා. සා සඞ්ගහිතෙහි ධම්මෙහි අඤ්ඤා නහොති. තෙස්වෙවධම්මෙසුසඞ්ගය්හතීති වුත්තං ‘‘සඞ්ගහිතභාවොපි අභිධෙය්‍යො යෙවා’’ති. කිඤ්චාපිතෙහි අඤ්ඤානහොති, තෙ ස්වෙව සඞ්ගය්හති. සාපන ගන්ථස්සපධානත්ථො නහොති. ඉධ ච පධානත්ථොව අධිප්පෙතොති වුත්තං ‘‘තංනසුන්දර’’න්ති. කස්මා නසුන්දරන්ති ආහ ‘‘නහිසො’’තිආදිං. එත්ථචහිසද්දො ඉමස්ස වාක්‍යස්සහෙතුවාක්‍යභාවං ජොතෙති. එසනයොපරත්ථපි. ‘‘ඉතොපට්ඨාය චා’’තිආදි ගන්ථ ගරුදොසවිවජ්ජනං. තත්ථ ‘‘ඉමස්සසඞ්ගහස්සා’’ති ඉමස්සඅභිධම්මත්ථසඞ්ගහස්ස. ‘‘දුතීයා’’තිදුතීයාටීකා. ‘‘ද්වෙපී’’ති ද්වෙපිටීකායො. ‘‘විසුද්ධිමග්ගෙමහාටීකා’’ති ආචරියධම්මපාලත්ථෙරෙන කතාපරමත්ථමඤ්ජූසානාමටීකා. සා බ්‍රම්මරට්ඨෙ තිරියපබ්බතවාසිනා ථෙරෙනකතං චූළටීකං උපාදාය මහාටීකාති පාකටා. තංසන්ධායෙතං වුත්තං.

ගන්ථප්පකාරොච පකාරවන්තෙහි ධම්මෙහි සහෙවසිජ්ඣති, විනා නසිජ්ඣතීති අධිප්පායෙන ‘‘සොඅභිධම්මත්ථපදෙනා’’ති වුත්තං. කාමඤ්ච සො තෙහි සහෙවසිජ්ඣති, විනානසිජ්ඣති. අභිධම්මත්ථපදං පන සඞ්ගහණකිරියාපකාරංන වදතීති වුත්තං ‘‘තං නසුන්දර’’න්ති. දුවිධං නාමං අන්වත්ථනාමං රුළ්හිනාමන්ති. තත්ථ, අත්ථානුගතං නාමං අන්වත්ථනාමං, යථා සුඛිතස්සජනස්ස සුඛොතිනාමං. අත්ථරහිතං ආරොපිතං නාමං රුළ්හිනාමං, යථා දුක්ඛිතස්සජනස්ස සුඛොති නාමං. ඉධ පන අන්වත්ථනා මන්තිදස්සෙතුං ‘‘අත්ථානුගතා’’තිආදි වුත්තං. තත්ථ ‘‘අත්ථානුගතා’’ති සකත්ථානුගතා. සද්දප්පවත්තිනිමිත්තානුගතාති වුත්තං හොති. ‘‘ගන්ථසමඤ්ඤා’’ති ගන්ථසම්මුති. ගන්ථස්සනාමන්ති වුත්තං හොති. සඞ්ගහගන්ථොනාම පාළියංතත්ථ තත්ථ විප්පකිණ්ණෙධම්මෙ එකත්ථ සභාගරාසිකරණවසෙන පවත්තො ගන්ථො. තං උග්ගණ්හන්තො අප්පකෙන ගන්ථෙනබහුකෙධම්මෙසුඛෙනජානාති.

“තදුග්ගහපරිපුච්ඡාදිවසෙනා”ති තස්සඋග්ගහොච පරිපුච්ඡාචාති ද්වන්දො. ආදිසද්දෙන ධාරණාදීනි සඞ්ගණ්හාති. තත්ථ පාඨස්සවාචුග්ගතකරණං උග්ගහොනාම. උග්ගහිතස්සපාඨස්ස අත්ථග්ගහණං පරිපුච්ඡානාම. “අනායාසතො”ති නිද්දුක්ඛෙන. “ලද්ධබ්බංඵලානුඵල”න්ති සම්බන්ධො. සරූපතො අවබුජ්ඣනං සරූපාවබොධො. ආදිසද්දෙන ලක්ඛණාවබොධො රසාවබොධොතිආදිං සඞ්ගණ්හාති. අනුපාදාපරිනිබ්බානං අන්තො පරියොසානං යස්සාති අනුපාදාපරිනිබ්බානන්තං. තත්ථ “අනුපාදාපරිනිබ්බාන”න්ති තණ්හාදිට්ඨීහි බන්ධෙසු අනුපාදායපරිනිබ්බානං. අනුපාදිසෙස පරිනිබ්බානන්ති වුත්තං හොති. “ඵලානුඵල”න්ති ඵලඤ්චෙව අනුඵලඤ්ච. තත්ථ “ඵල”න්ති මූලප්ඵලං. “අනුඵල”න්ති පරම්පරප්ඵලං. පයොජෙතීති “පයොජනං”. පයොජෙතීති නියොජෙති. කිං නියොජෙති. ඵලත්ථිකංජනං. කත්ථ නියොජෙති. ඵලනිබ්බත්තකෙකම්මෙ. කිමත්ථාය නියොජෙති. තස්සකම්මස්ස කරණත්ථායාති. ඵලානුභවනත්ථාය තත්ථතත්ථ ඵලානුභවනකිච්චෙසු පයුජ්ජීයතීති පයොජනන්ති පිවදන්ති. “සාමත්ථියතො”ති වචනසාමත්ථියතො. කිං වචනසාමත්ථියන්ති. කාරණවචනං ඵලංපිදීපෙති. ඵලවචනං කාරණංපිදීපෙති. යථාතං අසුකස්මිං රට්ඨෙ සම්මාදෙවො වුට්ඨොති වුත්තෙ තං රට්ඨංසු භික්ඛන්ති විඤ්ඤායති. අසුකරට්ඨං සුභික්ඛන්තිවුත්තෙ තස්මිං රට්ඨෙ සම්මාදෙවො වුට්ඨොති විඤ්ඤායතීති. පයොජනං පන අභිධම්මත්ථ සද්දෙන දස්සෙතබ්බං නත්ථි, සඞ්ගහවචනසාමත්ථියෙනෙව සිද්ධං හොතීති අධිප්පායෙන “සඞ්ගහසද්දෙනා”ති වුත්තං. සාමත්ථියදස්සනෙ පන සුට්ඨු පරිපුණ්ණවචනං ඉච්ඡිතබ්බං හොති. ඉතරථා අනිට්ඨත්ථප්පසඞ්ගොපි සියාති ඉමමත්ථං දස්සෙතුං “තං න සුන්දර”න්ති වත්වා “නහී”තිආදිනා හෙතුවාකොයන තදත්ථං සාධෙති.

2. එවං සප්පයොජනෙ පඤ්චපිණ්ඩත්ථෙති එත්ථ පඤ්චපිණ්ඩත්ථෙ දස්සෙත්වා ඉදානි තෙසංපඤ්චන්නං පිණ්ඩත්ථානං විසුංවිසුං පඤ්චප්පයොජනානි දස්සෙන්තො “තත්ථා”තිආදිමාහ. “තත්ථා”ති තෙසුපඤ්චසු පිණ්ඩත්ථෙසු. නසඞ්ඛ්‍යාතබ්බන්ති අසඞ්ඛෙය්‍යං. සඞ්ඛාතුංඅසක්කුණෙය්‍යන්ති අත්ථො. නපමෙතබ්බන්ති අප්පමෙය්‍යං. පමෙතුං අසක්කුණෙය්‍යන්ති අත්ථො. එවං කිච්චපච්චයානං කත්ථචි සක්කත්ථ දීපනං හොති. සකවචනං පාළිවචනෙන සාධෙතුං “යථාහා”ති පුච්ඡිත්වා පාළිගාථං ආහරි. තත්ථ “යථාහා”ති කථං ආහ ඉච්චෙවත්ථො. අනන්තරෙ වුත්තස්ස අත්ථස්ස සාධකං වචනං කථං පාළියං ආහ, කථං අට්ඨකථායං ආහ, කථං ටීකායං ආහාති එවං යථාරහං අත්ථො වෙදිතබ්බො. “තෙතාදිසෙනිබ්බුතෙ අකුතොභයෙ පූජයතො”ති යොජනා. තත්ථ “තෙ”ති බුද්ධ බුද්ධ සාවකෙ. “තාදිසෙ”ති තථා රූපෙසී ලක්ඛන්ධාදිගුණ සම්පන්නෙ. “නිබ්බුතෙ”ති කිලෙස නිබ්බානෙන නිබ්බුතෙ. නත්ථි කුතොචි හෙතුතො භයං යෙසං තෙ අකුතො භයා. අනාගාමී ඛීණාසවා. “භය”න්ති චිත්තුත්‍රාසභයං. “පූජයතො”ති පූජෙන්තස්ස. “තං පයොජන”න්තිතස්සාරතනත්තය වන්දනාය පයොජනං. “සඞ්ගහකාරා”ති බුද්ධඝොසත්ථෙරාදයො පච්ඡිම අට්ඨකථාකාරා වුච්චන්ති. තෙහි පොරාණට්ඨකථාසු තත්ථ තත්ථ විප්පකිණ්ණෙපකිණ්ණකවිනිච්ඡයෙයුත්තට්ඨානෙසු සඞ්ගහෙත්වා අභිනව අට්ඨකථායො කරොන්ති. තස්මා සබ්බාඅභිනවඅට්ඨකථායො සඞ්ගහා නාම හොන්ති. තෙ ච ආචරියා සඞ්ගහකාරා නාම. තෙන වුත්තං “සඞ්ගහකාරාති බුද්ධඝොස. පෙ.... වුච්චන්තී”ති. තෙ අන්තරාය නීවාරණමෙව ඉච්ඡන්තීති කථං විඤ්ඤායතීති චෙ. තෙසං වචනෙන විඤ්ඤායතීති දස්සෙතුං සඞ්ගහකාර ගාථං ආහරි. “රතනත්තයෙකතස්ස එතස්සනිපච්චකාරස්ස ආනුභාවෙන අන්තරායෙ අසෙසතොසොසෙත්වාති යොජනා. “හී”ති ඤාපකහෙතු ජොතකො. “වුත්ත”න්ති අට්ඨසාලිනියං වුත්තං.

3. “කථඤ්චහොතී”ති සම්බන්ධො. ඉති අයං පුච්ඡා. “වුච්චතෙ”ති විසජ්ජනා කථීයතෙ. “හී”තිවිත්ථාරජොතකො. “වන්දනා කිරියාභිනිප්ඵාදකො පුඤ්ඤප්පවාහො”ති සම්බන්ධො. “අනෙක...පෙ.... වාරෙ”ති අච්චන්ත සංයොගත්ථෙ උපයොග වචනං. “පුඤ්ඤාභිසන්දො”ති පුඤ්ඤාභිසොතො, පුඤ්ඤප්පවාහොති තස්සෙව වෙවචනං. “සො ච පුඤ්ඤාතිස්සයො හොතී”ති සම්බන්ධො. කස්මා සො පුඤ්ඤා තිස්සයො හොතීති. ඛෙත්ත සම්පත්තියා ච අජ්ඣාසය සම්පත්තියා ච හොතීති දස්සෙතුං “අනුත්තරෙසූ”තිආදිමාහ. සංවඩ්ඪිත්ථාති සංවඩ්ඪිතො. පුඤ්ඤාභිසන්දො. සංවඩ්ඪිතස්සභාවො සංවඩ්ඪිතත්තං. සුගන්ධෙහිවිය සුපරිසුද්ධංවත්ථං පරිභාවීයිත්ථාති පරිභාවිතො. පුඤ්ඤාභිසන්දොයෙව. පරිභාවිතස්ස භාවො පරිභාවිතත්තං. උභයත්ථාපි හෙතු අත්ථෙ නිස්සක්කවචනං. “මහාජුතිකො”ති මහාතෙජො. “මහප්ඵලො”ති මූලප්ඵලෙන මහප්ඵලො. “මහානිසංසො”ති ආනිසංසප්ඵලෙන මහානිසංසො. ආනිසංසප්ඵලන්ති ච පරම්පරා ඵලං වුච්චති. අඤ්ඤං පුඤ්ඤං අතික්කමන්තො සයති පවත්තතීති අතිස්සයො. පුඤ්ඤඤ්ච තං අතිස්සයොචාති පුඤ්ඤාතිස්සයො. අතිස්සයපුඤ්ඤං, අධික පුඤ්ඤන්ති අත්ථො. “සො අනුබලං දෙති, ඔකාසලාභං කරොතී”ති සම්බන්ධො. කථඤ්ච අනුබලං දෙති, කථඤ්ච ඔකාසලාභං කරොතීති ආහ “සයං පයොග සම්පත්තිභාවෙඨත්වා”තිආදිං. තත්ථ පයොගසම්පත්තිනාම අතීත පුඤ්ඤකම්මානං බලවතරං උපත්ථම්භකකම්මං හොති. “බහිද්ධා”ති බහිද්ධසන්තානතො. “විපත්තිපච්චයෙ සම්පත්තිපච්චයෙ”ති යොජෙතබ්බං. තත්ථ, විපත්තිපච්චයානාම-රාජතොවා චොරතොවා-තිආදිනා ආගතා දුක්ඛුප්පත්තිපච්චයා. සම්පත්තිපච්චයානාම කායචිත්තානං සප්පාය පච්චයා. චත්තාරො පච්චයා ච උපට්ඨාකකුලානි ච ආරක්ඛ දෙවතාදයො ච සුඛුප්පත්ති පච්චයා. තෙහි පච්චයෙහි පාමොජ්ජ බහු ලස්ස ථෙරස්ස සන්තානෙ රත්තිදිවං පීතිපස්සද්ධිසුඛසමාධීනං පවත්තියා අජ්ඣත්තභූතා උතුචිත්තාහාරා ච අති පණීතා හොන්ති. තෙහි සමුට්ඨිතා සරීරට්ඨකධාතුයො ච අතිපණීතා එව හුත්වා උපබ්‍රූහන්ති. තත්ථ සරීරට්ඨකධාතුයො නාම පථවි ආදයො වාතපිත්තසෙම්හාදයොච. “අනුබලංදෙතී”තිඅභිනවංථාමබලං පවත්තෙති. “පුඤ්ඤන්තරස්සා”ති පවත්තිවිපාකජනකස්ස බහුවිධස්ස පුඤ්ඤ කම්මස්ස. “අථා”ති තස්මිං කාලෙති අත්ථො. “බලවබලවන්තියො හුත්වා”ති පකති බලතො අතිබලවන්තියො හුත්වා. “තස්මිං ථෙරසන්තානෙ”ති සම්බන්ධො. “ඉට්ඨප්ඵලසනපූරිතෙ”ති ඉට්ඨප්ඵලභූතානං රූපසන්තතීනං ඝනෙන පූරිතෙ. “ඔකාසො නාම නත්ථී”ති පතිට්ඨානොකාසො නාම නත්ථි. “ඉතී”ති තස්මා. “දූරතො අපනීතානෙව හොන්තී”ති සම්බන්ධො. ඉට්ඨප්ඵලසන්තානං විබාධන්ති නීවාරෙන්තීති ඉට්ඨප්ඵලසන්තානවිබාධකානි උපපීළකූපඝාතකකම්මානි. අනිට්ඨප්ඵල සන්තාන ජනකානි, අකුසල ජනක කම්මානි, අපුඤ්ඤ කම්මානීති තානිතිවිධානි අකුසලකම්මානි දූරතො අපනීතානෙව හොන්ති, තෙසං විපාකස්ස අනොකාසකරණෙනාති අධිප්පායො. තෙනාහ “නහී”තිආදිං. “තතො”ති

තස්මා අපුඤ්ඤ කම්මානං දූරතො අපනීතත්තා. අභිවාදෙතබ්බානං මාතාපිතු සමණබ්‍රාහ්මණාදීනං අභිවාදනකම්මෙගරුංකරණං අභිවාදන සීලං නාම. තං අස්ස අත්ථීති අභිවාදනසීලී. ගුණවුද්ධවයවුද්ධෙ අපචෙති අත්තානං නීචවුත්ති කරණෙන පූජෙතිසීලෙනාති වුද්ධාපචායී. උභයත්ථාපිසම්පදාන වචනං. එවන්තිආදිනි ගමන වචනං. නිගමන්ති ච නිට්ඨඞ්ගමනං. තස්මාතිආදි ලද්ධගුණ වචනං. ලද්ධගුණොති ච තංතංපසඞ්ග විසොධනං පරිපුණ්ණං කත්වා ලද්ධොවිසුද්ධො අත්ථො වුච්චති. තථා වචන සාමත්ථියෙන ලද්ධො අත්ථන්තරොපි අයම්ධ අධිප්පෙතො. ‘‘නකෙවලඤ්ච ථෙරස්සෙව අනන්තරායෙන පරිසමාපනත්ථං හොතී’’ති යොජනා. ‘‘සොතූනඤ්චගහණ කිච්ච සම්පජ්ජනත්ථ’’න්තිසම්බන්ධො. සුණන්තීති සොතාරො. තෙසං. ‘‘ගණ්හන්තාන’’න්ති උග්ගණ්හන්තානං. ‘‘වන්දනාසිද්ධියා’’තිර තනත්තයෙවන්දනා පුඤ්ඤස්සසිද්ධිතො. ජවනවිනිච්ඡයෙ යස්මා අන්තරාය නීවාරණංනාම දිට්ඨධම්මෙ ඉච්ඡිතබ්බං ඵලං හොති. දිට්ඨ ධම්මො ච පඨම ජවනස්ස විපාකක්ඛෙත්තං. තස්මා උපත්ථම්භන කිච්චං පත්වාපි පඨම ජවන චෙතනා එව ඉධපරියත්තාති අධිප්පායෙන ‘‘දිට්ඨධම්මවෙදනීයභූතා’’ති වුත්තං. සා පන පඨම ජවන චෙතනා උපත්ථම්භන කිච්චං පත්වාපි සබ්බදුබ්බලා එවසියා. කස්මා, අලද්ධාසෙවනත්තා. සෙස චෙතනායො එව බලවතියො සියුං. කස්මා, ලද්ධා සෙවනත්තාති දට්ඨබ්බං. ‘‘සත්තජවනපක්ඛෙ අධිප්පෙතත්තා උපලද්ධබ්බත්තා තං නසුන්දර’’න්ති සම්බන්ධො. ‘‘ඉතී’’ති වාක්‍යපරිසමාපනං. ‘‘යථා අප්පමත්තකං හොති. එවමෙවං අප්පමත්තකං හොතී’’ති යොජෙතබ්බං. ‘‘තථාහී’’ති තතො එවාති අත්ථො. පට්ඨානෙපි=කබළීකාරොආහාරො ඉමස්සකායස්ස ආහාර පච්චයෙනපච්චයො=තිවිභත්තො. ඉතරථා ‘කබළීකාරො ආහාරො ආහාරසමුට්ඨානානං රූපානං ආහාරපච්චයෙන පච්චයො’ති විභත්තො සියාති. ‘‘අධුනාවා’’ති ඉමස්මිං භවෙ එව. එවං වන්දනායපයොජනං දීපෙත්වා ඉදානි සෙසානං පිණ්ඩත්ථානං පයොජනං දීපෙතුං ‘‘යස්මාපනා’’තිආදි වුත්තං. තත්ථ, ‘‘ආදිතොවිදිතෙසතී’’තිආදිම්හි-භාසිස්සං අභිධම්මත්ථ සඞ්ගහ-න්ති පදං සුත්වා විඤ්ඤාතෙසති, ‘‘උස්සාහොජායතී’’. ඉමං උග්ගහෙත්වා සුදුල්ලභෙ අභිධම්මත්ථෙ ච අනායාසෙන ජානිස්සාම, තම්මූලකස්ස ච අනුපාදා පරිනිබ්බානන්තස්ස පයොජනස්සභාගිනො භවිස්සාමාති චිත්තුප්පාද සම්භවතොති අධිප්පායො.

පිණ්ඩත්ථානුදීපනා නිට්ඨිතා.

4. පදත්ථෙ. ‘‘බුජ්ඣී’’ති අඤ්ඤාසි. ‘‘එත්ථා’’ති එතස්මිං පදෙ. ච සද්දො වාක්‍යාරම්භ ජොතකො. වාක්‍යා රම්භොති ච මූලවාක්‍ය යං යං වත්තබ්බං අවුත්තං, තස්ස තස්ස කථනත්ථාය අනුවාක්‍යස්ස ආරම්භො. බුජ්ඣනකිරියාවුච්චතිඤාණං. කථංපනඅවිපරීතත්ථෙ පවත්තො සම්මාසද්දො අසෙස බ්‍යාපනං දීපෙතීති පුච්ඡාය පුරිමත්ථමෙ වබ්‍යතිරෙකතො ච අන්වයතො ච පුන විත්ථාරෙන්තො ‘‘තථාහී’’තිආදිමාහ. තත්ථ, ‘‘තථාහී’’ති තස්ස වචනස්ස අයං විත්ථාරොති ජොතෙති. ‘‘අවිපරීත’’න්ති කිරියාවිසෙසන පදමෙතං. ‘‘අත්තනො විසයෙ එවා’’ති අත්තනො ඤාණවිසයෙ එව තෙසං විසයොවාති සම්බන්ධො. යස්මා එකොපි ධම්මො කාලදෙසසන්තානාදිභෙදෙන අනන්ත භෙදො හොති. තස්මා පදෙසඤාණිකා පච්චෙකබුද්ධාදයො එකධම්මංපි සබ්බාකාරතො ජානිතුං න සක්කොන්ති. තෙනාහ ‘‘තෙහී’’තිආදිං. තත්ථ ‘‘සබ්බාකාරතො’’ති සභාවතො, හෙතුතො, පච්චයතො, ඵලතො, නිස්සන්දතො, කාලතො, දෙසතොතිආදිනා ආකාරෙන. ‘‘යත්ථා’’ති යස්මිං අවිසයෙධම්මෙ. ‘‘තෙ විපරීතං බුජ්ඣෙය්‍යුං, සො අවිසයො නාමධම්මොනත්ථී’’තියොජනා. තං විත්ථාරෙන්තො ‘‘තෙහී’’තිආදිමාහ. තත්ථ, ‘‘තියද්ධගතෙ’’ති තීසුකාලෙසු ගතෙ පවත්තෙ. ‘‘අද්ධාමුත්තකෙ’’ති කාලත්තයවිමුත්තකෙ. ‘‘හත්ථමණිකෙවියා’’ති හත්ථ තලෙ ඨපිතමණිරතනානිවිය. ‘‘සබ්බෙ ධම්මා’’තිආදි පාළිසාධකං. තත්ථ, ‘‘ආපාත’’න්ති අභිමුඛං පතනං. ආබාධන්තිපි පාඨො, ඔත්ථරිත්වා උපට්ඨානන්ති අත්ථො. ‘‘සබ්බඤ්ඤුමහාභවඞ්ග’’න්ති සබ්බෙසංසබ්බඤ්ඤුබුද්ධානං පච්ඡිමභවෙ පටිසන්ධිතො පට්ඨාය පවත්තං අට්ඨසු මහාවිපාකෙසු පඨමමහාවිපාකං භවඞ්ග චිත්තං. ‘‘තත්ථා’’ති තස්මිං මහාභවඞ්ගෙ. ‘‘නිච්චකාලං උපට්ඨහන්තී’’ති සබ්බකාලං උපට්ඨානාකාර පත්තා හුත්වා තිට්ඨන්ති. කස්මා, කස්සචි ආවරණස්ස අභාවතො. ඉදංපිහි එකං උපට්ඨානං නාමාති. ‘‘ආවජ්ජනායා’’ති මනොද්වාරාවජ්ජන චිත්තෙන. ධම්මා මහන්තා. භවඞ්ගං පරිත්තකං. තස්මා පරිත්තකං භවඞ්ගං එකක්ඛණෙ මහන්තානං ධම්මානං නපහොතීති චොදකස්ස අධිප්පායො. ‘‘නචොදෙතබ්බමෙත’’න්ති එතං ඨානං නචොදෙතබ්බං. ‘‘පරමුක්කංසපත්තාන’’න්ති එත්ථ ‘‘උක්කංසො’’ති අච්චුග්ගමො අච්චුත්තරො. පරමො උක්කංසො පරමුක්කංසොතිවිග්ගහො.

එවං සම්මාසද්දස්ස අත්ථං විචාරෙත්වා ඉදානි සංසද්දස්ස අත්ථං විචාරෙන්තො ‘‘සංසද්දොපනා’’තිආදිමාහ. තත්ථ, ‘‘උපසග්ගො’’ති උපසග්ගපදං. ‘‘පටිවෙධධම්මෙසූ’’ති පටිච්චසමුප්පාදාදීනං පටිවිජ්ඣනඤ්ඤාණෙසු. නත්ථි ආචරියො එතස්සාති අනාචරියො. සමාසන්තෙ කකාරෙන සහ අනාචරියකො. අනාචරියකස්ස භාවො අනාචරියකතා. තං අනාචරියකතං. තතියා රූප්පසමාපත්ති නාම ආකිඤ්චඤ්ඤායතනජ්ඣානං. තං භගවා ආළාරස්ස සන්තිකෙ උග්ගණ්හාති. චතුත්ථාරූප්පසමාපත්ති නාම නෙවසඤ්ඤා නාසඤ්ඤායතනජ්ඣානං. තං උදකස්සසන්තිකෙ උග්ගණ්හාතීති වුත්තං ‘‘ආළාරුදකමූලිකා’’ති. ‘‘අනලඞ්කරිත්වා’’ති ආවජ්ජනසමාපජ්ජනාදිවසෙන අනලඞ්කරිත්වා. අනාසෙවිත්වාති වුත්තං හොති. ‘‘ඡඞ්ඩිතත්තා’’ති එතාසමාපත්තියොනාලං බොධාය, අථ ඛො යාවදෙව තතීය චතුත්ථාරූප්පභවප්පටිලාභාය සංවත්තන්තීති එවං ආදීනවං දිස්වා ඡඞ්ඩිතත්තා. ‘‘බුජ්ඣනකිරියායා’’ති පටිවෙධඤ්ඤාණස්ස. ‘‘කුතො පටිවෙධධම්මා’’ති තා කුතො පටිවෙධධම්මා හොන්ති. පටිවෙධධම්මා එව ච බුද්ධභාවායපදට්ඨානාහොන්තීති අධිප්පායො.

පාළියං. ‘‘පුබ්බෙ අනනුස්සුතෙසුධම්මෙසූ’’ති ඉමස්මිං භවෙ ඉතො පුබ්බෙ කස්සචිසන්තිකෙ අනනුස්සුතෙ සුචතුස්සච්ච ධම්මෙසු. ‘‘අභිසම්බුජ්ඣී’’තිපදෙ අභිසම්බොධිසඞ්ඛාතං අරහත්තමග්ගඤ්ඤාණං වුත්තං. තදෙව ඤාණං සබ්බඤ්ඤුතඤ්ඤාණස්ස පදට්ඨානං හොති. තප්පච්චයා තදනන්තරා එවසබ්බඤ්ඤුතඤ්ඤාණං පාතුබ්භවතීති වුත්තං

''තත්ථ ච සබ්බඤ්ඤුතං පාපුණාතී''ති. ''තදනන්තරා''ති ච අරහත්ත මග්ගවීරියාව චතුන්නං පච්චවෙක්ඛන වාරානඤ්ච අනන්තරෙ කාලෙති අත්ථො. ''නිමිත්තත්ථෙ''ති නිමිත්ත හෙත්වත්ථෙ. ''භුම්ම''න්ති අට්ඨකථාසුආගතං සත්තමීවිභත්තියානාමං. තාසු හි පච්චත්තවචනං, උපයොගවචනං, කරණ වචනං, සම්පදාන වචනං, නිස්සක්කවචනං, සාමිවචනං, සුම්මවචනන්ති එවං අනුක්කමෙන සත්තන්නං විභත්තීනං නාමානි ආගතානීති.

''දසබලඤ්ඤාණෙසූ''ති ඨානාඨාන කොසල්ලඤ්ඤාණාදීසු දස ඤාණබලෙසු. ''වසිභාව''න්ති එත්ථ අත්තනො වසං වත්තෙතුං සමත්ථතා සඞ්ඛාතොසත්ති විසෙසො වසොනාම. වසො එතස්ස අත්ථීති වසී-වසිගණෙහීතිආදීසුවිය. වසිනො භාවො වසිභාවො. තං වසිභාවන්ති අත්ථො. තෙනාහ ''වසිභාව''න්ති ඉස්සරභාවන්ති. කත්ථචි පන ''වසී''ති ඉත්ථිලිඞ්ගපදංපි දිස්සති=තත්‍රිමා පඤ්චවසියො ආවජ්ජනවසීසමාපජ්ජනවසී=තිආදීසු.

සම්මාසම්බුද්ධපද.

5. අතුලපදෙ . අනෙකෙහිගුණපදෙහි පවත්තිතාවන්දනා ''අනෙකගුණපදවිසයානාම''. ''ඉතිකිංදුතීයෙනා''ති ඉති තස්මා දුතියෙන අතුලපදෙන කිං පයොජනං අත්ථීති අත්ථො. ''නන සමත්ථා''ති නසමත්ථා න හොතීති යොජනා. සමත්ථා එවාති අධිප්පායො. ''මත්තකාරිනො''ති පමාණකාරිනො. ''ථෙරො ච තෙසං අඤ්ඤතරො'', තස්මා මත්තං න කරොති, දුතියං අතුල පදං ආහරීති අධිප්පායො. ''අපිචා''ති කිඤ්චි වත්තබ්බං අත්ථීති අත්ථො. ''නකෙවලං වන්දනාය අන්තරායනීවාරණමෙව ඉච්ඡි තබ්බං හොතී''ති යොජනා. ''වන්දනායා''ති වන්දනාහෙතු. සොපි පඤ්ඤාපාටවාදි අත්ථො. ''ගන්ථපාරිසුද්ධියා''ති ගන්ථදොසානාම පදදොස වාක්‍යදොස අත්ථදොසාදයො අත්ථි. තෙහි දොසෙහි ඉමස්ස ගන්ථස්ස පාරිසුද්ධියා. කථං පන වන්දනාය පඤ්ඤාපාටවාදි අත්ථොසම්භවතීති වුත්තං ''අනුස්සතිට්ඨානෙසූ''තිආදි. අනුස්සතිට්ඨානානි නාම බුද්ධ ධම්ම සඞ්ඝසීලාදීනි. චිත්තසමාධානං ආවහතීති චිත්තසමාධානාවහො. ''තික්ඛාසූරාභුත්වාවහතී''ති ගම්භීරෙසු අත්ථ බ්‍යඤ්ජන පදෙසු අමන්දා විස්සට්ඨා හුත්වා වහති. ''තදත්ථායපී''ති පඤ්ඤාපාටවාදි අත්ථායපි. ගුණනාමපදානං ගුණත්ථොනාමවිග්ගහ වාක්‍යෙසු පාකටො, සිද්ධපදෙසු අපාකටො. තස්මා තානි විග්ගහත්ථං අජානන්තානං සන්තිකෙ නාම මත්තානි සම්පජ්ජන්තීති වුත්තං ''යථාවුත්ත වචනත්ථයොගෙපි… පෙ.… පවත්තත්තා''ති. ''සභාවනිරුත්තිං ජානන්තාන''න්ති මාගධ භාසං ජානන්තානං. මාගධභාසාහි මූලභාසාති ච අරියභාසාති ච මාගධභාසාති ච පාළිභාසාති ච ධම්මනිරුත්තීති ච සභාවනිරුත්තීති ච වුච්චති. ''භාවත්ථසුඤ්ඤ''න්ති එත්ථ ගුණනාමානං ගුණත්ථො භාවත්ථො නාම. සො එවසකත්ථොති ච වචනත්ථොති ච විග්ගහත්ථොති ච වුච්චති. කිරියනාමාදීසුපි එසෙවනයො. ''සත්ථූ''ති සත්ථුනො. ''සමඤ්ඤාමත්ත''න්ති නාමසඤ්ඤාමත්තං භවිතුං නාරහති. තථාහි අනාථපිණ්ඩිකොසෙට්ඨී රාජගහං අනුපත්තො බුද්ධො ලොකෙ උප්පන්නොති සුත්වා උදානං උදානෙසි=සොසොපි ඛො එසොදුල්ලභො ලොකස්මිං යදිදං බුද්ධො=ති. තස්මා බුද්ධොති නාමංපි ලොකෙ මහන්තං සුදුල්ලභංගුණපදං හොති. සම්මාසම්බුද්ධ නාමෙවත්තබ්බමෙවනත්ථීති. ''සභාවනිරුත්තිං අජානන්තානං පන පදසහස්සං වුච්චමානංපී''ති තිට්ඨතු එකං අතුලපදං, පදසහස්සංපි වුච්චමානං සත්ථුසමඤ්ඤාමත්තමෙව සම්පජ්ජති. තාදිසාහි ජනා ඉදං ලොකෙ මහන්තං ගුණපදන්තිපි නජානන්ති. භාවත්ථං කිංජානිස්සන්ති.

''අතුලො''ති අඤ්ඤෙන සො අසදිසොති වා, අඤ්ඤො වාතෙන සදිසොතස්සනත්ථීතිවා, -ද්විධාපිඅත්ථොලබ්භති. සාධකගාථායං ''පටිපුග්ගලො''ති යුගග්ගාහීපුග්ගලො. කිඤ්චාපි මක්ඛලි පූරණාදයො විසුංවිසුං - අහං සබ්බඤ්ඤු සබ්බදස්සාවී - තිච, අහං සම්මාසම්බුද්ධො-තිච පටිජානන්තා යුගග්ගාහිනො හුත්වා විචරන්ති. ධම්මතො පන සිනෙරු පබ්බත රාජස්ස සන්තිකෙ සක්ඛර කඨලානිවියසම්පජ්ජන්තීති. ''අනච්ඡරිය''න්ති නතාව අච්ඡරිතබ්බං හොතීති අත්ථො. ''බුද්ධභූතස්සා''ති බුද්ධභාවං භූතස්සපත්තස්ස. ''යං බුද්ධ භූතස්ස අතුලත්තං, එතං අනච්ඡරිය''න්ති යොජනා. යදි චෙතං අනච්ඡරියං හොති, කතමං පන තාව අච්ඡරියං භවතීති ආහ ''සම්පතිජාතස්සා''තිආදිං. තත්ථ ''සම්පතිජාතස්සා''ති අජ්ජෙවජාතස්සපි අස්ස භගවතො. කථං අතුලතා පඤ්ඤායතීති ආහ ''තදාහී''තිආදිං. ''එකඞ්ගණානී''ති එකතලානි. තදාහි බොධිසත්තස්සපුඤ්ඤානුභාවෙන අතිමහන්තො ඔභාසො පාතුබ්භවති. = උළාරො ඔභාසො පාතුරහොසි අතික්කම්මදෙවානං දෙවානුභාව=න්තිහි වුත්තං. තෙන ඔභාසෙන එරිතා සබ්බෙ පථවි පබ්බතාදයො ජාතිඵලිකක්ඛන්ධාවිය සුප්පසන්නා හොන්ති. දසසහස්ස චක්කවාළානි එකතලං හුත්වා පඤ්ඤායන්ති. තෙන වුත්තං ''අනෙකානි චක්කවාළසහස්සානි එකඞ්ගණානි අහෙසු''න්ති. ''පරමාය පූජායාති ථුතිමඞ්ගලවචනපූජාය. ''ලොකස්සා''ති සබ්බ සත්තලොකතො. එවං අච්ඡම්භි වාචං නිච්ඡාරෙසි ධම්මතාය සඤ්චොදිතත්තාති අධිප්පායො. තත්ථ ''අච්ඡම්භිවාච''න්ති විසාරදවාචං. ආසභිං වාචන්තිපි පාඨො. උත්තමවාචන්ති අත්ථො. ''නිච්ඡාරෙසී''ති උදාහරති. ඉදම්පි අනච්ඡරියං, අඤ්ඤං පිතතො අච්ඡරියතරං අත්ථීති දස්සෙතුං ''යදාපනා''තිආදි ආරද්ධං. පාරමිතා ගුණෙහි තෙන සදිසො කොචිනත්ථෙව ථපෙත්වා අඤ්ඤෙ ච මහාබොධි සත්තෙති අධිප්පායො . ''අස්සා''ති තෙන සදිසස්ස. ''නත්ථිභාවො දීපෙතබ්බො''ති සම්බන්ධො. ''දීපෙතබ්බො''ති බුද්ධවංසපාළිතො ආහරිත්වා දීපෙතබ්බො. ''කුතොසාවකබොධිසත්තානං සතසහස්සං සක්ඛිස්සතී''ති යොජනා. පාරමියො පකාරෙනචිනන්ති එතෙනාති පාරමිපච්චයො. ඤාණං. තංපනඤාණං මහාබොධිසත්තානං එව උප්පන්නං නහොති. පච්චෙකබොධිසත්ත සාවකබොධිසත්තානංපි උප්පන්නමෙව. තදෙව ච සබ්බෙසංපි බොධිසත්තානං නියතබ්‍යාකරණප්පටිලාභෙ පධානකාරණන්ති දස්සෙතුං ''සාවකබොධිසත්තාපී''තිආදි වුත්තං. තත්ථ බොධිවුච්චතිවිමොක්ඛඤ්ඤාණං. අරියමග්ගස්සෙතං නාමං. බොධිම්හිසජන්ති ලග්ගන්තීති බොධිසත්තා. ''ලග්ගන්තී''ති තප්පටිලාභත්ථාය නියත චිත්තා හොන්තීති අත්ථො. බොධි අත්ථාය පටිපන්නා සත්තා බොධිසත්තාතිපි යුජ්ජති. බුද්ධ සුඤ්ඤෙපිලොකෙ කම්මස්සකතාඤාණෙ ඨත්වා වට්ටදුක්ඛතො මොක්ඛධම්මපරියෙසිනො සත්තාති වුත්තං හොති. ''සම්භාර ධම්මෙ''ති දසවිධෙ පාරමී ධම්මෙ. වට්ටං අනුසරන්ති අනුගච්ඡන්තීති වට්ටානුසාරිනො.

පඨවියං පංසුචුණ්ණානි විය පකතියා වපුථුභූතාජනාති පුථුජ්ජනා. මහන්තාපුථුජ්ජනාති මහාපුථුජ්ජනා. වට්ටානුසාරිනො ච තෙ මහාපුථුජ්ජනාචාති සමාසො. තෙසං භාවොති විග්ගහො. අයං භාවොයෙව තෙසං භූමීති ච වුච්චති. අත්ථතො පන මොක්ඛධම්මනිරපෙක්ඛතා එව. අච්ඡන්දිකතාතිපි වුච්චති. ‘‘ඔක්කන්තා’’ති පවිට්ඨා. තයොනියතා, බොධිසත්තනියතො ච චූළසොතාපන්නනියතො ච අරිය සොතාපන්නනියතො ච. තත්ථ බොධිසත්තනියතො බොධිසම්භාරබලෙන සිද්ධො. චූළසොතාපන්න නියතො පච්චයාකාරානුබොධඤ්ඤාණබලෙන. අරියසොතාපන්න නියතො සොතාපත්ති මග්ගඤ්ඤාණ බලෙන. තෙසු බොධිසත්තනියතො ඉධ අධිප්පෙතොති වුත්තං ‘‘එකෙන පරියායෙනා’’තිආදි. වත්තබ්බමෙවනත්ථිතෙසං ද්වින්නං බොධිසත්තානං පාරමි පච්චයඤ්ඤාණ සම්පත්තියා විනා නියතබ්‍යාකරණ ලාභා සඞ්කාය එව අභාවතොති අධිප්පායො.

පදසිද්ධිවිචාරෙයං වුත්තං විභාවනියං=තුලායසමිතොතුල්‍යො. තුල්‍යො එව තුල්‍යොයකාර ලොපවසෙනා=ති. තංසන්ධාය ‘‘ය කාරස්සවාවසෙනා’’ති වුත්තං. යඤ්චවුත්තං තත්ථෙව=අථවාසමීතත්ථෙ අකාරපච්චයවසෙන තුලායසමීතොතුලො=ති. තං සන්ධාය ‘‘අකාරස්සවාවසෙනා’’ති වුත්තං. තත්ථ ‘‘තුලායා’’ති ලොකෙ ධාරණතුලාසදිසාය පඤ්ඤායාති අත්ථො. ‘‘සමීතො’’ති සමං කතො. නහි තුලසද්දො භවිතුං නයුත්තො. යුත්තො එවාති අධිප්පායො. කථං විඤ්ඤායතීති ආහ ‘‘තුලයිතු’’න්තිආදිං. තත්ථහි ‘‘තුලයිතුං අසක්කුණෙය්‍යො’’තිවචනෙන තස්සකම්මසාධනත්තංදස්සෙති. ‘‘කම්මසාධනෙනෙවා’’ති පුබ්බෙ-තුලයිතබ්බො අඤ්ඤෙන සහ පමිතබ්බොති තුලොති එවං ඉධවුත්තෙන කම්ම සාධන වචනත්ථෙනෙව. ‘‘තදත්ථසිද්ධිතො’’ති තස්ස විභාවනියං වුත්තස්ස දුවිධස්ස අත්ථස්ස සිද්ධිතො. ‘‘තතො’’ති තුලසද්දතො. චින්තාය කිං පයොජනං අත්ථි. නත්ථියෙවාති අධිප්පායො. වදති සීලෙනාති වත්තා. වාදී පුග්ගලො. වත්තුනො ඉච්ඡාවත්තිච්ඡා. වත්තුං ඉච්ඡාවත්තිච්ඡාතිපිවදන්ති. වත්තිච්ඡං අනුගතො සම්මුති සඞ්කෙතවොහාර සිද්ධත්තාති සමාසො. ‘‘එත’’න්ති එතං ද්විධාසිද්ධවචනං. ‘‘චෙ’’ති චෙවදෙය්‍ය. ‘‘නා’’ති නයුත්තං. ‘‘යථාසුත’’න්ති තුල ඉති සුතං. ‘‘යුත්ත’’න්ති යථාසුත නියාමෙනෙව යුත්තං වජ්ජෙත්වා. ‘‘අස්සුතස්සා’’ති ධාරණතුලාපරියායස්ස ඉත්ථිලිඞ්ගතුලාසද්දස්ස. තතොයෙවයකාර යුත්තස්සතුල්‍යසද්දස්ස ච අස්සුතස්ස. ඉත්ථිලිඞ්ගෙසති, තතොපි එකො අකාරොති කත්වා සමීතත්ථෙ දුතියො තද්ධිත අකාරොපි අස්සුතොයෙවනාමහොති. ‘‘පරිකප්පනායා’’ති පරිකප්පෙත්වා කථනාය. පයොජනාභාවතො න යුත්තන්තිසම්බන්ධො. අතුලපදං.

6. එවං ද්වින්නං පදානං පදත්ථ සංවණ්ණනං කත්වා ඉදානි තෙසංයෙව අත්ථුද්ධාරසංවණ්ණනං කරොන්තො ‘‘ඉමෙහි පනා’’තිආදිමාහ. තත්ථ ‘‘සම්පදා’’ති සම්පත්තියො. ‘‘බොධිසම්භාරසම්භරණං නාම’’ සමතිං සපාරමීනං පරිපූරණං. ‘‘මහාවජිරඤ්ඤාණ’’න්ති භගවතො ආසවක්ඛයඤ්ඤාණම්පි වුච්චති. තස්ස පුබ්බභාගෙ බුද්ධභාවත්ථාය අනුපදධම්මවිපස්සනාවසෙන ඡත්තිංස කොටි සතසහස්ස සඞ්ඛානං දෙවසිකං වළඤ්ජනකප්ඵලසමාපත්තීනං පුබ්බභාග විපස්සනාඤාණම්පි මහාවජිරඤ්ඤාණන්ති වුච්චති. සබ්බම්පෙතං මහාටීකායං වුත්තං. ‘‘මහාබොධියා’’ති සබ්බඤ්ඤු බුද්ධානං අභිසම්බොධි සඞ්ඛාතස්ස අග්ගමග්ගඤ්ඤාණස්ස. පහියන්ති පහාතබ්බා ධම්මා එතෙනාති පහානං. පජහන්ති පහාතබ්බෙධම්මෙඑතෙනාතිවා පහානන්ති කත්වා තං අග්ගමග්ගඤ්ඤාණම්පිතං විපස්සනාඤාණම්පි පහානන්ති වුච්චතීති ඉමිනා අධිප්පායෙන ‘‘පහානසම්පදායං වා සා සඞ්ගහිතා’’ති වුත්තං. පඤ්චසීලානි. පාණාතිපාතස්ස පහානංසීලං, වෙරමණීසීලං, චෙතසිකංසීලං, සංවරොසීලං, අවීතික්කමොසීලන්තිආදීසුවිය එත්ථහි පහානසීලං නාම යථා වුත්තෙන අත්ථෙන වෙරමණීසීලමෙවාති යුජ්ජති. පහානං නාම කොචිධම්මො නහොතීති අධිප්පායෙ පන සතිපහාන සීසෙන පහානසාධකං තදෙවඤාණද්වයං උපචාරෙනපහානන්ති ගහෙතබ්බං. ඉතරථා පහානසම්පදා නාම අසාරා අඵලාති ආපජ්ජෙය්‍යාති. පච්චෙකබුද්ධ බුද්ධසාවකා කිලෙසෙ පජහන්තාපි වාසනාය සහ අප්පජහනතො චිත්ත සන්තානෙ මොහවාසනාය විජ්ජමානත්තා සබ්බඤ්ඤු භාවං නගච්ඡන්ති. තස්මා යථාතෙසං කිලෙසප්පහානං පහානසම්පදා නාම නහොති. නතථාසබ්බඤ්ඤුබුද්ධානන්ති ආහ ‘‘සහවාසනායා’’තිආදිං. විභාවනියංඤාණසම්පදා පඨමං වුත්තා. තතො පහාන සම්පදා. ටීකායං පන පහානසම්පදා පඨමං වුත්තා. තතො අධිගම සම්පදානාම වුත්තා. තතො ඤාණසම්පදා. පහානසම්පදායඤ්ච අග්ගමග්ගඤ්ඤාණං දස්සිතං. අධිගම සම්පදාති ච සබ්බඤ්ඤුතඤ්ඤාණප්පටිලාභො වුත්තො. ඤාණසම්පදායම්පන තෙහි ද්වීහි ඤාණෙහි අවසෙසානිදසබලඤ්ඤාණාදීනිසබ්බඤ්ඤාණානිදස්සිතානි. ඉධපි ටීකානයමෙව සම්භාවෙන්තො ‘‘පහානසම්පදායෙවපනා’’තිආදිමාහ. ‘‘සබ්බඤ්ඤුතඤ්ඤාණප්පදට්ඨාන’’න්ති සබ්බඤ්ඤුතඤ්ඤාණස්සපදට්ඨානං, ආසන්න කාරණං. ‘‘න හි මග්ගඤ්ඤාණතො අඤ්ඤා පහානසම්පදානාම අත්ථි’’. පරමත්ථතො නත්ථීති අධිප්පායො. ඉදඤ්ච විසුද්ධිමග්ගෙ=පහානන්ති කොචි ධම්මොනාම නත්ථි අඤ්ඤත්‍ර වුත්තප්පකාරානං පාණාතිපාතාදීනං අනුප්පාදමත්තතො=ති ආගතත්තා වුත්තං. පහායකධම්මසමාදානෙන පන පහාතබ්බ ධම්මානං අනුප්පාදො නාම එකොපණීත ධම්මොහොති. එකං සන්ති පදං හොති. තථාහි වුත්තං පටිසම්භිදා මග්ගෙ=උප්පාදො භයං , අනුප්පාදො ඛෙමන්ති සන්තිපදෙ ඤාණං. පවත්ති භයං, අප්පවත්ති ඛෙමන්ති සන්තිපදෙඤාණ=න්ති. තදඞ්ගප්පහානං පනතදඞ්ගඅනුප්පාදො නාම. වික්ඛම්භනප්පහානං වික්ඛම්භන අනුප්පාදො නාම. සමුච්ඡෙදප්පහානං සමුච්ඡෙද අනුප්පාදො නාමාති වත්තබ්බං. ඉධ පන අනුප්පාද සම්පාපකං විපස්සනා ඤාණඤ්ච මග්ගඤ්ඤාණඤ්ච උපචාරෙන පහානන්ති අධිප්පෙතං. කස්මා, උපරිඤාණ සම්පදාදීනං පච්චයත්තාති දට්ඨබ්බං. ‘‘සම්පදාසඞ්කරො’’ති සම්පදාසම්භෙදො, සම්පදාසම්මිස්සො. ‘‘ඤායාගත’’න්ති යුත්තිතො ආගතං. ‘‘සීලාදිගුණෙහී’’ති සීල සමාධි පඤ්ඤා විමුත්ති විමුත්තිඤ්ඤාණදස්සන ගුණෙහි. ‘‘ඉද්ධිධම්මෙහී’’ති ඉද්ධිවිධාභිඤ්ඤාදීහි ඉද්ධිගුණෙහි. ‘‘ලක්ඛණානුබ්‍යඤ්ජනප්පටිමණ්ඩිතස්සා’’ති ද්වත්තිංස මහාපුරිසලක්ඛණෙහි ච අසීති බුද්දකලක්ඛණෙහි ච පටිමණ්ඩිතස්ස. ‘‘ආසයො’’ති චිත්ත සන්තානෙ අධිසයිතො ඉච්ඡාවිසෙසො. ‘‘අජ්ඣාසයස්සා’’ති අලොභජ්ඣාසයාදිකස්සඅජ්ඣාසයස්ස. ‘‘උළාරතා’’ති පණීතතා. ‘‘හිතජ්ඣාසයතා’’තිහිතකාමතා. අපරිපාක ගතින්ද්‍රියානං සත්තානං ඉන්ද්‍රියපරිපාකකාලාගමනඤ්ච එත්ථ වත්තබ්බං. ‘‘අභිඤ්ඤාතාන’’න්ති අතිපාකටානං. ‘‘ද්වෙපහානසම්පදා’’ති ද්වෙපහාන සම්පදා ඤාණසම්පදා. සම්මාසම්බුද්ධපදෙ. ‘‘සාමං සච්චානි අභිසම්බුජ්ඣී’’ති එත්ථ

අභිසම්බොධිසඞ්ඛාතං අග්ගමග්ගඤ්ඤාණං ගහිතං. තඤ්ච පහානකිච්චප්පධානං හොති. ''තත්ථ ච සබ්බඤ්ඤුතං පත්තො''ති එත්ථ සබ්බඤ්ඤුතඤ්ඤාණං. ''බලෙසු ච වසීභාව''න්ති එත්ථ දසබලඤ්ඤාණානි ගහිතානි. තෙන වුත්තං ''ද්වෙ...පෙ.... සම්මාසම්බුද්ධපදෙනවිභාවිතා''ති.

සම්පදානිට්ඨිතා.

7. සසද්ධම්මගණුත්තමපදෙ. යථා=සසඞ්ඝංලොකනායකං නමස්සිස්සං=ති එත්ථසහසද්දස්ස සමවායත්ථත්තා අහංලොකනායකඤ්ච සඞ්ඝඤ්ච නමස්සිස්සන්ති එවං සමවායත්ථො විඤ්ඤායති. තථා ඉධපි සම්මාසම්බුද්ධඤ්චසද්ධම්මඤ්ච ගණුත්තමඤ්ච අභිවාදියාමීති එවං කිරියාසමවායත්ථො සහසද්දෙන දීපිතොති දස්සෙතුං ''දූරතොහං...පෙ.... එවමිදං දට්ඨබ්බ''න්ති වුත්තං. ''ඉද''න්ති සසද්ධම්මගණුත්තමපදං. එත්ථ ච''සමවායො''ති ද්වින්නං තිණ්ණං බහූනං වා අත්ථානං එකස්මිං දබ්බෙවා ගුණෙවාකිරියායවාසමං අවෙච්ච අයනංපවත්තනං සමවායො. පච්චානුතාප පච්චානුමොදනාදියානෙසු=අහං පුබ්බෙදානං නඅදිස්සං, සීලං නරක්ඛිස්සං. - අනෙකජාති සංසාරං සන්ධාවිස්ස=න්තිආදිනා අතීතෙපිකාලෙ අනාගතවචනං පයුජ්ජතීති ආහ ''නමස්සිස්ස''න්ති නමස්සිංති. ''ගුණීභූතාන''න්ති සමාසපදෙ විසෙසනභූතානං, අප්පධානභූතානන්ති අත්ථො. අබ්භූත තබ්භාවෙවායං ඊකාරො. යථා, කාකො සෙතී භවති, බකො කණ්හීභවතීති. එත්ථ ච ''සෙතී භවති''ති අසෙතපුබ්බො සෙතොභවති. ''කණ්හීභවතී''ති අකණ්හපුබ්බො කණ්හොභවතීති අත්ථො. තථා ඉධපි. බුද්ධං ධම්මඤ්ච සඞ්ඝඤ්චවන්දිත්වා-තිආදීසු විසුංවිසුං පධානත්තා අගුණභූතාපි ධම්මසඞ්ඝා ඉධසමාසපදෙ අඤ්ඤපදත්ථස්සගුණභූතාහොන්ති. අයං අබ්භූතතබ්භාවත්ථො නාම. ''අභිවාදිතභාවො''ති වුත්තෙ තපච්චයස්ස බහුලං අතීතකාලවිසයත්තා පුබ්බෙගන්ථාරම්භකාලෙ ධම්ම සඞ්ඝානංපි ථෙරස්ස වන්දනාසිද්ධි දස්සිතා හොති. ''අභිවාදෙතබ්බ භාවො''ති වුත්තෙපන තබ්බපච්චයස්සකාලසාමඤ්ඤවිසයත්තාන තථා දස්සිතා හොති. දානං දාතබ්බං, සීලං රක්ඛිතබ්බන්තිආදීසු විය ධම්මසඞ්ඝානාමසබ්බකාලංපි අභිවාදෙතබ්බාති. එවං ධම්මසඞ්ඝානං සබ්බකාලංපි අභිවාදනාරහගුණො එව දස්සිතොති ඉමමත්ථං දස්සෙතුං ''තත්ථා''තිආදි වුත්තං. තත්ථ, ''අභිවාදන''න්ති ඉදං කිරියාසමවායදස්සනතො වුත්තං. කාලවිසෙසං පන නදීපෙතියෙව. ''අත්තනො නිදස්සනෙනා''ති සපුත්තදාරො ආගතොති අත්තනා නීහරිත්වා දස්සිතෙන පයොගෙන. සොහි පයොගො කිරියා සමවායස්සෙව. නගුණසමවායස්සාති. එත්ථ ච ථෙරස්ස වන්දනාවචනෙ ථෙරො ඉමෙහි යෙවපදෙහි රතනත්තයංතීහිද්වාරෙ හිවන්දතීති ගහෙත්වා ''අභිවාදියා''ති එත්ථ අභිවාදියාධිති ච අත්ථං නීහරන්ති. අප්පධාන කිරියාපදෙ පන තදත්ථ නීහරණං අසම්භාවෙන්තො ''අපිචා''තිආදිමාහ. තත්ථ ''අපිචා''ති කිඤ්චි වත්තබ්බං අත්ථීති අත්ථජොතනෙ අයං නිපාතසමුදයො. ''ගන්ථප්පටිඤ්ඤාය''ති ගන්ථප්පටිඤ්ඤාවචනෙන. ''සහසටෙත්වා''ති එකතො සම්බන්ධිත්වා.

වචනත්ථෙ . සධනො පුරිසො, ධනවාපුරිසො-ති ආදයො සමාසතද්ධිතසද්දා යෙභුයොන අතිස්සයත්ථ දීපකා හොන්ති. නහි අප්පකෙන ධනෙන තථා වොහරන්ති. තස්මා ඉධාපි තථා රූපං අතිස්සයත්ථං දස්සෙතුං ''අත්තනානිම්මිතෙන...පෙ.... සරණභූතෙනා''ති වුත්තං. තත්ථ, ''අත්තනානිම්මිතෙනා''ති අත්තනා උප්පාදිතෙන. ''නහී''තිආදිනා තදත්ථමෙව බ්‍යතිරෙකතො විවරති. තත්ථ, ''පරනිම්මිතෙනා''ති බුද්ධනිම්මිතෙනාති අධිප්පායො. ''තථා ථොමන''න්ති සසද්ධම්ම ගණුත්තමන්ති ථොමනං. ''ඉදංපී''ති දුතියත්ථ සම්පිණ්ඩනෙ අයංපිකාරො. නකෙවලං පුරිමපදද්වයමෙව සත්ථු අසාධාරණගුණපදං හොති. අථ ඛො ඉදංපි පදං සත්ථු පච්චෙකබුද්ධාදීහි අසාධාරණ පදමෙවහොතීති යොජනා.

ධම්මවචනත්ථෙ. ''ධාරෙතී''ති වහති. ගාථායං ''රක්ඛතී''ති අපායාදිදුක්ඛතොරක්ඛති. ''යෙස''න්ති කිලෙසානං. ''ඉමස්මිං අත්ථෙ''ති කිලෙසසමුච්ඡින්දනසඞ්ඛාතෙ ධාරණත්ථෙ. ''නිබ්බානඤ්චනිප්පරියායතො ධම්මො නාමා''ති කස්මා වුත්තං, නනු නිස්සරණප්පහානමෙව නිබ්බානස්ස කිච්චං, ඉදඤ්ච සමුච්ඡෙදප්පහානන්ති චොදනං පරිහරන්තො ''අරියමග්ගාහී''තිආදිමාහ. ''නිබ්බානෙන සහෙව හුත්වා''ති ආරම්මණාධිපතිභූතං ආරම්මණූ පනිස්සයභූතඤ්ච නිබ්බානං අත්තනො පතිට්ඨං කත්වාති අධිප්පායො. අපිච, සමුච්ඡෙදොති ච නිස්සරණන්ති ච අත්ථතො සමානගතිකං හොති. තස්මා නිස්සරණංපි මුඛ්‍යධාරණ මෙවාති දට්ඨබ්බං. නිස්සරණමෙවවා පධානධාරණන්ති පියුජ්ජතියෙව. ''ධාරණූපායොයෙවහොති''. නමුඛ්‍යධාරණං. කස්මා, සමුච්ඡෙද කිච්චාභාවතො. ''එතෙපඤ්ච පරියායධම්මායෙව''. කස්මා, නිබ්බානස්සවියමග්ගානං සමුච්ඡෙද කිච්චෙව අසහායත්තාති. එත්ථ ච ''සාමඤ්ඤප්ඵලානී''ති සමණස්ස භාවො සාමඤ්ඤං. අරියමග්ගස්සෙතං නාමං. සාමඤ්ඤස්සඵලං සාමඤ්ඤප්ඵලං. දුතියවිකප්පෙ අකිච්ච පච්චයභූතාපි කෙච්කිතකපච්චයා කම්මත්ථෙගතා කිච්චපච්චයානංපි අත්ථං දීපෙති. යථා, දිට්ඨං, සුතං, මුතං, විඤ්ඤාතන්ති වුත්තං ''ධාරණාරහො''ති. ''යථා වුත්ත ධම්මා යෙවා''ති පඤ්චමුඛ්‍යධම්මා, පඤ්චපරියායධම්මායෙව. ''කෙචී''ති චත්තාරො මග්ගා. පුන ''කෙචී''ති නිබ්බානමෙව. බහුවචන සොතෙපතිතත්තා එත්ථ බහුවචනං රූළං. පුන ''කෙචී''ති චත්තාරො සාමඤ්ඤප්ඵල ධම්මා. ''කෙචී''ති පරියත්ති ධම්මො. එත්ථාපි බහුවචනං සොතපතිතමෙව. ''ධාරෙන්ත''න්ති ධාරෙන්තං පුග්ගලං. තතිය විකප්පෙ ''අපතමානං වහන්ති''ති අපතමානං කත්වා වහන්ති. චතුත්ථ විකප්පෙ ''එත්ථා''ති එතස්මිං ධම්මෙ. ධම්මොවදීපං එතෙසන්ති ධම්මදීපා. ධම්මොව පටිසරණං එතෙසන්ති ධම්මප්පටිසරණා. ධම්මදීපා භික්ඛවෙ භවථ ධම්මප්පටිසරණා, අනඤ්ඤප්පටිසරණා තිහි වුත්තං. ලද්ධා පතිට්ඨා එතෙසන්ති ලද්ධප්පතිට්ඨා. යුජ්ජතියෙව. ධම්මදීපපාඨානුලොමත්තාති අධිප්පායො. ධම්මවිචාරණායං, චොදකොපටිපත්ති ධම්මං දසවිධ ධම්මතො අඤ්ඤංමඤ්ඤමානො ''කස්මා''තිආදිනා චොදෙති. සො පන පටිපත්ති ධම්මො තතො අඤ්ඤොන හොති, තත්ථෙව අන්තොගධොති දස්සෙන්තො ''සොපනා''තිආදිමාහ. ''මග්ගස්ස පුබ්බභාගප්පටිපදා හොතී''ති යථා අම්බරුක්ඛො අම්බපුප්ඵඅම්බප්ඵලස්ස පතිට්ඨා භාවෙන පුබ්බභාග නිස්සයො හොති. කස්මා, ඉතොයෙවතස්ස පුප්ඵප්ඵලස්ස

ජාතත්තා එත්ථෙවසං වඩ්ඪිතත්තා ච. තථා පටිපත්ති ධම්මොපි අරියමග්ගඵලස්සපතිට්ඨාභාවෙන පුබ්බභාගූපනිස්සයප්පටිපදාහොති. කස්මා, ඉතොයෙව තස්සජාතත්තා එත්ථෙවසං වඩ්ඪිතත්තා ච. වුත්තඤ්හෙතං මහාවග්ග සංයුත්තෙ. සෙය්‍යථාපි භික්ඛවෙ යෙකෙචි මෙබීජගාමභූතගාමාවුඩ්ඪිං විරුළ්හිං වෙපුල්ලං ආපජ්ජන්ති. සබ්බෙතෙ පථවිං නිස්සාය පථවිං පතිට්ඨාය. එවමෙව ඛො භික්ඛවෙ භික්ඛුසීලං නිස්සාය සීලෙපතිට්ඨාය අරියං අට්ඨඞ්ගිකං මග්ගං භාවෙන්තො වුඩ්ඪිං විරුළ්හිං වෙපුල්ලං පාපුණාති ධම්මෙසූති. ‘‘පුබ්බචෙතනාවියදානෙ’’ති යථා තිවිධං පුඤ්ඤං, දානමයං පුඤ්ඤං සීලමයං පුඤ්ඤං භාවනාමයං පුඤ්ඤන්ති වුත්තෙ දානවත්ථු පරියෙසනතො පට්ඨාය දානං ආරබ්භපවත්තා සබ්බා පුබ්බභාග චෙතනා දානවචනෙ සඞ්ගහිතා දානන්ත්වෙව සඞ්ඛ්‍යංගතා. එවං සො පටිපත්ති ධම්මො අරිය මග්ගවචනෙ එවසඞ්ගහිතො, අරියමග්ගො ත්වෙව සඞ්ඛ්‍යං ගතොති වුත්තං හොති.

ඉමස්මිං ධම්මසංසන්දනෙ අපරම්පි වත්තබ්බං වදන්තො ‘‘අපිචා’’තිආදිමාහ. තත්ථ ‘‘යදග්ගෙනා’’ති යෙනකාරණකොට්ඨාසෙන ධාරණූපායොතිආදිනා කාරණභාගෙනාති අත්ථො. වන්දනං අරහ තීති වන්දනෙය්‍යො. තස්මිං වන්දනෙය්‍යෙ. ‘‘පුථුජ්ජනකල්‍යාණකො’’ති එත්ථ තිවිධො කල්‍යාණකො විනයකල්‍යාණකො සුත්තන්තකල්‍යාණකො අභිධම්මකල්‍යාණකොති. තත්ථ විනයෙ පඤ්ඤත්තාය කල්‍යාණප්පටිපත්තියා සමන්නාගතො භික්ඛු විනයකල්‍යාණකො නාම. සො ඉධ භික්ඛු පාතිමොක්ඛ සංවරසංවුතො විහරති ආචාර ගොචර සම්පන්නො, අණුමත්තෙසු වජ්ජෙසු භයදස්සාවී සමාදාය සික්ඛති සික්ඛාපදෙසූති එත්ථ වෙදිතබ්බො. තත්ථ විනයෙ පඤ්ඤත්තාකල්‍යාණප්පටිපත්තිදුවිධා, ආදි බ්‍රහ්මචරියකසීලං අභිසමචාරිකසීලන්ති. තත්ථ, උභතොවිභඞ්ගපරියාපන්නං සීලං ආදිබ්‍රහ්මචරියකං නාම. ඛන්ධකපරියාපන්නං සීලං අභිසමචාරිකං නාම.

සුත්තන්තෙසු වුත්තාය කල්‍යාණප්පටිපත්තියා සමන්නාගතො ගහට්ඨො වා පබ්බජිතො වා සුත්තන්ත කල්‍යාණකො නාම. සො චතූහි භික්ඛවෙ ධම්මෙහි සමන්නාගතො අරියසාවකො සබ්බං දුග්ගතිභයං සමතික්කන්තො හොති. කතමෙහි චතූහි. ඉධ භික්ඛවෙ අරියසාවකො බුද්ධෙ අවෙච්චප්පසාදෙන සමන්නාගතො හොති ඉති පිසො භගවා…පෙ…. සත්ථාදෙවමනුස්සානං, බුද්ධො, භගවාති. ධම්මෙ අවෙච්චප්පසාදෙන සමන්නාගතො හොති ස්වාක්ඛාතො භගවතා ධම්මො…පෙ…. පච්චත්තං වෙදිතබ්බො විඤ්ඤූහීති. සඞ්ඝෙ අවෙච්චප්පසාදෙන සමන්නාගතො හොති සුප්පටිපන්නො භගවතො සාවකසඞ්ඝො…පෙ…. අනුත්තරං පුඤ්ඤක්ඛෙත්තං ලොකස්සාති. අරියකන්තෙහි සීලෙහි සමන්නාගතො හොතීති එත්ථ වෙදිතබ්බො. තත්ථ බුද්ධෙ අවෙච්චප්පසාදො නාම අරහං, සම්මාසම්බුද්ධො, තිආදිකානං ගුණපදානං අත්ථ ජානනඤ්ඤාණෙන යුත්තො පසාදො. අරියෙහිකාමීයන්ති ඉච්ඡීයන්තීති අරියකන්තානි. සුපරිසුද්ධස්ස ආජීවට්ඨමකසීලස්සෙතං නාමං. චත්තාරිමානි භික්ඛවෙ සොතාපත්තියඞ්ගානි. කතමානි චත්තාරි. සප්පුරිසසංසෙවො, සද්ධම්මස්සවනං, යොනිසො මනසිකාරො, ධම්මානු ධම්මප්පටිපත්තීතිආදීනි බහූනි සුත්තන්තානි ඉධ වත්තබ්බානි.

අභිධම්මෙ වා සුත්තන්තෙසු වා වුත්තාය කල්‍යාණප්පටිපත්තියා සමන්නාගතොගහට්ඨො වා පබ්බජිතො වා අභිධම්මකල්‍යාණකො නාම. සො ඉධ සුතවා අරියසාවකො අරියානං දස්සාවී අරිය ධම්මස්සකොවිදො අරියධම්මෙසු විනීතො. සො රූපං අත්තතො න සමනුපස්සතීති එත්ථ වෙදිතබ්බො. තත්ථ, ‘‘සුතවා’’ති එත්ථ ඛන්ධා, යතන, ධාතු, පටිච්චසමුප්පාද, සතිපට්ඨානා, දීසු උග්ගහ පරිපුච්ඡා විනිච්ඡයඤ්ඤාණ සමන්නාගතො ගහට්ඨො වා පබ්බජිතො වා සුත වා නාමාති අට්ඨකථාසු වුත්තො. සො එව පුථුජ්ජන කල්‍යාණකොති ච වුච්චති.

> දුවෙ පුථුජ්ජනා වුත්තා, බුද්ධෙනාදිච්චබන්ධුනා;
> අන්ධො පුථුජ්ජනො එකො, කල්‍යාණෙකො පුථුජ්ජනො. ති

ච වුත්තං. අඞ්ගුත්තරෙ පන චතුක්කනිපාතෙ කතමො පුග්ගලො අප්පස්සුතො සුතෙන උපපන්නො හොති. ඉධෙකච්චො ධම්මං සුණාති එකායපි චාතුප්පදිකාය ගාථාය අත්ථ මඤ්ඤාය ධම්ම මඤ්ඤාය ධම්මා නු ධම්මප්පටිපන්නො හොති. අයං අප්පස්සුතොසුතෙන උපපන්නොති වුත්තං. සුතවාති ච සුතෙන උපපන්නොති ච අත්ථතො එකන්ති. පුථුජ්ජන කල්‍යාණකො සඞ්ඝෙ සෙක්ඛෙසුසඞ්ගහිතො. වුත්තංහෙතං පරිවාරෙ කෙ සික්ඛන්තීති. පුථුජ්ජන කල්‍යාණකෙන සද්ධිං සත්ත අරියපුග්ගලා සික්ඛන්ති. අරහා ඛීණාසවො සික්ඛිතසික්ඛොති. දක්ඛිණ විභඞ්ගසුත්ත අට්ඨකථායං පන. ති සරණ සරණං ගතො උපාසකොපි සොතාපත්තිඵලසච්ඡිකිරියාය පටිපන්නෙ සඞ්ගහිතොති වුත්තං. තත්ථ, සොතාපත්තිඵලසච්ඡිකිරියාය පටිපන්නොනාම සොතාපත්ති මග්ගට්ඨො අරියපුග්ගලො. ‘‘සොහිසඞ්ගහිතො’’ති සම්බන්ධො. ‘‘එත්තාවතා පටික්ඛිත්තං හොතී’’ති සම්බන්ධො. ‘‘සඞ්ඝෙ අසඞ්ගහිතො’’ති සඞ්ඝංසරණං ගච්ඡාමීති ච, සුප්පටිපන්නො භගවතො සාවකසඞ්ඝොති ච, එවරූපෙසු ඨානෙසු ආගතෙ සඞ්ඝ වචනෙ අසඞ්ගහිතො. ‘‘න හිතං සරණං ගච්ඡන්තස්සසරණගමනං සම්පජ්ජතී’’ති ඉදං සඞ්ඝංසරණං ගච්ඡාමීති එත්ථ සඞ්ඝ වචනෙතස්සපුග්ගලස්ස අසඞ්ගහිත භාවසාධනත්ථං වුත්තං. තෙනාහ ‘‘තං පටික්ඛිත්තං හොතී’’ති. සචෙ පන සබ්බං භගවතො සාවකසඞ්ඝං අනුද්දිස්සතමෙව පුග්ගලං සඞ්ඝංසරණං ගච්ඡෙය්‍ය ආයස්මන්තං සරණං ගච්ඡාමීති. සරණ ගමනං න සම්පජ්ජතියෙව. අථ සබ්බං භගවතො සාවකසඞ්ඝං උද්දිස්ස තස්ස සන්තිකෙ සරණං ගච්ඡෙය්‍ය සඞ්ඝං සරණං ගච්ඡාමීති. සම්පජ්ජතියෙව . ඉදඤ්ච දහරකාලෙ සබ්බප්පඨමං සරණගමනං සන්ධාය වුත්තං. ඉදඤ්හි සරණ ගමනං නාම සකිං ගහෙත්වා රතනත්තයෙ සද්ධං අජහන්තස්ස යාවජීවංපි න භිජ්ජති. පුනප්පුනං ගහණ කිච්චං නත්ථි. පුනප්පුනං ගණ්හන්තෙපි දොසොනත්ථි. පුනප්පුනං පුඤ්ඤං වඩ්ඪති. සබ්බප්පඨමං ගහණකාලෙ ච අඤ්ඤෙන දින්නත්තා ලද්ධං නහොති. අත්තනොවචී භෙදෙන ලද්ධං හොති. තස්මා අඤ්ඤස්ස සන්තිකෙ අග්ගහෙත්වා සයමෙව වචීභෙදං ගණ්හන්තස්ස ගහට්ඨස්ස සරණ ගමනං සම්පජ්ජතියෙව. තථා සබ්බානි ගහට්ඨසීලානීති. සාමණෙර සරණ

ගමනම්පන භික්ඛුනාදින්නමෙව ලබ්භති. තඤ්ච බො උභින්නංපියානකරණ සම්පත්තියා සති එවාති දට්ඨබ්බං. ''වො''ති තුම්හාකං. යොධම්මො ච දෙසිතො යොචිනයොචපඤ්ඤත්තො. ''මමච්චයෙනා''ති මමාතික්කමෙන. මයි පරිනිබ්බුතෙති වුත්තං හොති. සත්ථා භවිස්සතීති පාඨසෙසො. ''සංවණ්ණිතො''ති සුට්ඨුතරංවණ්ණිතො ථොමිතො. ''කල්‍යාණප්පටිපත්තියං ඨිතොපී''ති තීසුකල්‍යාණප්පටිපත්තීසු අඤ්ඤතරප්පටිපත්තියං ඨිතොපි. ''අට්ඨිතොපී''ති සබ්බප්පටිපත්තිබාහිරො දුස්සීලොපාපධම්මොති අධිප්පායො. විසෙසතො පන විනයප්පටිපත්ති එව ඉධ පරියත්තාති දට්ඨබ්බා. ''සො''ති සොදුස්සීලො පාපධම්මො. අත්තනොපි සරණං නහොති. අවස්සං අපායගාමීයෙව සො හොතීති අධිප්පායො. ''කුතො සරණං භවිස්සතී''ති යොජනා. ''අනෙකෙසු සුත්තසහස්සෙසූ''ති විනයෙපි බහූනි ගරහසුත්තපදානි දිස්සන්ති සුත්තන්තෙසුපි. විසෙසතො පන අග්ගික්ඛන්ධොපමසුත්තාදීසු.

සද්ධම්මවචනත්ථෙ. කිලෙසෙසමෙන්ති වූපසමෙන්තීති සන්තොති වචනත්ථං සන්ධාය ''සමිතකිලෙසාන''න්ති වුත්තං. සන්ත සද්දො පන පසත්ථෙච, පූජිතෙච, සප්පුරිසෙච, පණ්ඩිතෙච, දිස්සතීති ඉමං අභිධානත්ථං සන්ධාය ''පසත්ථාන''න්තිආදිවුත්තං. ''සච්චොවා ධම්මො සද්ධම්මො''ති යොජනා. එතෙන සභාවතො අත්ථීසංවිජ්ජතීති සන්තොති දස්සෙති. ''සො''ති අඤ්ඤතිත්ථීය ධම්මො. ''ධාරෙන්තස්සා''ති සවනුග්ගහධාරණප්පටිපජ්ජනාදිවසෙන ධාරෙන්තස්ස. අභිතොයෙව සම්පජ්ජති, යෙභුය්‍යෙන දුග්ගති විපාකත්තාති අධිප්පායො. ''අයං පනා''ති සත්ථු සද්ධම්මො පන. ''තථා ධාරෙන්තස්සා''ති අයං මෙ හිතොති ධාරෙන්තස්ස හිතොයෙවසම්පජ්ජති, සුගති නිබ්බාන සම්පාපකත්තාති අධිප්පායො.

''සමානදිට්ඨිසීලාන''න්ති සමානදිට්ඨිකානං සමානසීලානඤ්ච. එතෙන සමානදිට්ඨිසීලා ජනා ගණීයන්ති එත්ථාති ගණො. සංහනීයන්ති එකතොකරීයන්ති එත්ථාති සඞ්ඝොති ඉමමත්ථං දීපෙති. සහ එකතො ධම්මං චරන්තීති සහධම්මිකා. එකස්ස සත්ථුනො ධම්ම විනයෙ පබ්බජිතා. තෙසං සහධම්මිකානං. භගවතො සාවකසඞ්ඝො උත්තමගණො නාම. යෙ කෙචි ලොකෙ සඞ්ඝාවා ගණාවා. තථාගතස්ස සාවකසඞ්ඝො තෙසං අග්ගමක්ඛායතීති හි වුත්තං. සොයෙව ඉධ ගණුත්තමොති වුච්චති විසෙසන පර නිපාත වසෙනාති අධිප්පායො. උත්තමසද්දස්ස ගුණනාමත්තා ''ගුණම්හියෙව පවත්තතී''ති වුත්තං. ''තෙනා''ති උත්තම සද්දෙන. ''ගණොති සඞ්ඝොයෙව වුච්චති'' සඞ්ඝසද්දස්සපි සමූහට්ඨෙ නිරුළ්හත්තා, ''සො විනයකම්මෙසු පසිද්ධො''ති පඤ්චසඞ්ඝා චතුවග්ගසඞ්ඝො, පඤ්චවග්ගසඞ්ඝො, දසවග්ගසඞ්ඝො, වීසතිවග්ගසඞ්ඝො, අතිරෙකවීසතිවග්ගසඞ්ඝො, චතුවග්ගකරණීයං කම්මං, පඤ්චවග්ගකරණීයං කම්මන්තිආදිනා පසිද්ධො පාකටො. දක්ඛිණා වුච්චති කම්මඤ්ච කම්මඵලඤ්ච සද්දහිත්වා ආයතිං විපාකප්ඵලප්පටි ලාභත්ථාය දින්නං දානකම්මං දක්ඛන්ති වඩ්ඪන්ති සත්තා එතායාති කත්වා. තංදක්ඛිණං පටිග්ගණ්හිතුං අරහතීති දක්ඛිණෙය්‍යො. ''අරහතී''ති ච අනුත්තර පුඤ්ඤක්ඛෙත්ත විසෙසත්තාදායකෙන ඉච්ඡිත පත්ථිතස්ස ආයතිං ඵලස්ස සුට්ඨුසම්පාදනවසෙන දායකස්ස ච අවිරාධනතො අසඞ්ඛෙය්‍යාප්පමෙය්‍යාවඩ්ඪි ආවහනතො ච පටිග්ගණ්හිතුං අරහති. එවරූපංහිදානං නාම උළාරදානං හොති. තං යෙසුදුස්සීලෙසුදිය්‍යති. තෙසං ඛෙත්ත දුට්ඨත්තා දායකෙන ඉච්ඡිතපත්ථිතං ඵලං න සම්පාදෙති. නිප්ඵලං වා හොති. අප්පප්ඵලං වා. එවංසති, තෙ දායකඤ්ච විරාධෙන්ති නාම. පුඤ්ඤප්ඵලානි ච විනාසෙන්ති නාම. සයඤ්ච තංදානං පටිග්ගහණතො වා පරිභොගතො වා සද්ධාදෙය්‍යං විනිපාතනතො වා දුග්ගති භාගිනො හොන්ති. තස්මාතෙ එවරූපං දානං පටිග්ගණ්හිතුං නාරහන්තීති. ''උපසම්පදාකම්මං සම්මුති නාමා''ති එකෙන පරියායෙන සම්මුති කම්මං නාම. තඤ්හි කාමංතෙර සසුසම්මුති කම්මෙසුනාගතං. ඤත්ති චතුත්ථ කම්මවාචා සඞ්ඛාතාය පන සඞ්ඝසම්මුතියා සිද්ධත්තා තෙන පරියායෙන සම්මුති කම්මන්ති වුච්චතීති. ''උපසම්පන්නභූමිං පත්වා''ති උපසම්පන්නභූමි සඞ්ඛාතං උපරිඨානන්තරං පත්වා. තථා හි වුත්තං විනයෙ භික්ඛු විභඞ්ගෙ. ඤත්ති චතුත්ථෙන කම්මෙන අකුප්පෙන ඨානාරහෙනාති. තත්ථ, ''ඨානාරහෙනා''ති උපසම්පන්න භූමිසඞ්ඛාතං ඨානන්තරං පාපෙතුං අරහෙනාති අත්ථො. ''උපසම්පන්නභූමී''ති ච උපසම්පන්න සීලං වුච්චති. ''විනයකම්මෙසු පසිද්ධො''ති. සුණාතුමෙභන්තෙ සඞ්ඝො තිආදීසු පාකටො. අපිච ''සම්මුති සඞ්ඝො''ති, දෙවසඞ්ඝාසමාගතාතිආදීසු විය බහූනං සමූහනට්ඨෙන ලොකසම්මුතියා සිද්ධොසඞ්ඝො සම්මුති සඞ්ඝොතිපි යුජ්ජති. ''අරියපුග්ගලසමූහො''ති පුථුජ්ජනකල්‍යාණකො භික්ඛු පුබ්බෙ වුත්තනයෙන සොතාපත්ති මග්ගට්ඨෙ සඞ්ගහිතොති, තෙන සහ අට්ඨවිධො අරිය පුග්ගලසමූහො. ''සම්මුති සඞ්ඝෙ අන්තොගධොයෙවා''ති එතෙන දක්ඛිණෙය්‍යසඞ්ඝො නාම විසුං නවත්තබ්බො. තස්මිඤ්ච නවත්තබ්බෙ සති, සම්මුති සඞ්ඝොතිපි වත්තබ්බ කිච්චං නත්ථි. භගවතො සාවකසඞ්ඝො ත්වෙව වත්තබ්බං හොතීති දස්සෙති. සච්චමෙතං. ඉධ පන සඞ්ඝවචනෙන ආගතට්ඨානස්ස දුවිධත්තා සඞ්ඝස්ස දුවිධතා වුත්තා. තත්ථ සම්මුති සඞ්ඝස්ස ආගතට්ඨානං විනයකම්මෙසූති වුත්තමෙව. ඉදානි අරියසඞ්ඝස්ස ආගතට්ඨානං දස්සෙන්තො ''තථාපී''තිආදිමාහ. තත්ථ සරණ ගමන...පෙ.... අනුස්සතිට්ඨානෙසු උපසම්පන්නභූතො භික්ඛුසඞ්ඝොව ගහෙතබ්බො. දක්ඛිණාවිසුද්ධිට්ඨානෙ පන පුග්ගලිකදානෙසු චතූහි සොතාපත්තියඞ්ගෙහි සමන්නාගතො උපාසකොපි සාමණෙරොපි යුජ්ජති. සඞ්ඝික දානෙසු පන භික්ඛුසඞ්ඝොව. ''තථා තථා සංවණ්ණෙත්වා''ති ආහුනෙය්‍යො, පාහුනෙය්‍යො, දක්ඛිණෙය්‍යො, අඤ්ජලිකරණීයො, අනුත්තරං පුඤ්ඤක්ඛෙත්තං ලොකස්සා, තිආදිනාසුට්ඨු ථොමෙත්වා. සො දක්ඛිණෙය්‍ය සඞ්ඝො. ''පුථුජ්ජන සඞ්ඝො''ති ඉදං අරිය සඞ්ඝෙන විනාකෙවලං පුථුජ්ජනසඞ්ඝං සන්ධාය වුත්තං. එත්ථ ච සඞ්ඝ වචනෙන සඞ්ඝ පරියාපන්නො එකොපි භික්ඛු ගහෙතබ්බො. සො සචෙ පුථුජ්ජනො හොති, අනුත්තරං පුඤ්ඤක්ඛෙත්තං නහොති. යදි අරිය පුග්ගලො හොති, අනුත්තරං පුඤ්ඤක්ඛෙත්තං හොති.

දක්ඛිණාවිභඞ්ගසුත්තෙ සඞ්ඝිකදානෙ භවිස්සන්ති බො පනානන්ද ගොත්‍රභුනො කාසාවකණ්ඨා දුස්සීලා පාපධම්මා. තෙසංපි සඞ්ඝං උද්දිස්ස දානං දස්සන්ති. තදාපානන්ද සඞ්ඝගතං දක්ඛිණං අසඞ්ඛෙය්‍යං අප්පමෙය්‍යන්ති වදාමීති වුත්තත්තා සඞ්ඝිකට්ඨානං පත්වා කොචි භික්ඛු දක්ඛිණෙය්‍ය සඞ්ඝෙ අසඞ්ගහිතොති නත්ථීති දට්ඨබ්බො.

ඛෙත්තං දූසෙන්තීති ඛෙත්තදුට්ඨානි. තිණානි. ඛෙත්තදුට්ඨා කිලෙසා. වුත්තඤ්හිධම්මපදෙ.

තිණදොසානි ඛෙත්තානි, රාගදොසා අයංපජා;
තස්මාහි වීතරාගෙසු, දින්නං හොති මහප්ඵලං.

තිණදොසානි ඛෙත්තානි, දොසදොසා අයංපජා;
තස්මාහි වීතදොසෙසු, දින්නං හොති මහප්ඵලං.
තිණදොසානි ඛෙත්තානි, මොහදොසා අයංපජා;
තස්මාහි වීතමොහෙසු, දින්නං හොති මහප්ඵලන්ති.

ඉධ පන සාතිස්සයතො ඛෙත්තදූට්ඨෙ කිලෙසෙ දස්සෙතුං ''සක්කායදිට්ඨිවිචිකිච්ඡානුසයාන''න්ති වුත්තං. ''සබ්භාවා''ති සන්තස්ස විජ්ජමානස්සභාවො සබ්භාවොතිවිග්ගහො. ''අස්සා''ති පුථුජ්ජන සඞ්ඝස්ස. ''සද්ධම්මපදෙ වුත්තනයෙනා''ති අපිචයදග්ගෙනාති වුත්තනයෙන.

සසද්ධම්මගණුත්තමපදත්ථානුදීපනී නිට්ඨිතා.

8. ''අභිවාදියා''ති සුඛීහොහිසප්පුරිසාති එවං අභිවදාපෙත්වා. අභිවාදනඤ්ච නාම වන්දනාමෙවාති වුත්තං ''වන්දිත්වා''ති. වන්දන්තොහි වන්දනෙයෙයා වුද්ධෙ තථා වදාපෙති නාම. තථා වදනඤ්ච වන්දනෙයයානංවුද්ධානං වත්තං. ''පච්චුපට්ඨාපෙත්වා''ති පටිමුඛං උපට්ඨාපෙත්වා. ''තිවිධා''ති ද්වාර භෙදෙන තිවිධා. ''වන්දනෙයයාන''න්ති බුද්ධාදීනං. ''නිපජ්ජන්තො''ති නිපතන්තො. ''අවන්දියෙසූ''ති භික්ඛුහි අවන්දිතබ්බෙ සුනවකතරාදීසු. ''ගුණපදානී''ති ගුණදීපකානි අරහං සම්මාසම්බුද්ධොතිආදිපදානි. එත්ථචකායෙනවන්දතීතිආදි උපචාර වචනං හොති. යථා චක්ඛුනා රූපං පස්සතීති. තථාහි වුත්තං අට්ඨකථාසු චක්ඛුනා රූපං දිස්වාති කරණවසෙන චක්ඛූති ලද්ධවොහාරෙන රූපදස්සන සමත්ථෙන චක්ඛු විඤ්ඤාණෙන රූපං දිස්වා. පොරාණා පනාහු චක්ඛු රූපං න පස්සති, අචිත්තත්තා. චිත්තං න පස්සති, අචක්ඛුත්තා. ද්වාරාරම්මණ සඞ්ඝට්ටනෙ පන සති චක්ඛු පසාදවත්ථු කෙනචිත්තෙන පස්සති. ඊදිසී පනෙසා කථා ධනුනා විජ්ඣතීතිආදීසු විය සසම්භාර කථානාම හොති. තස්මා චක්ඛුනා රූපං දිස්වාති චක්ඛු විඤ්ඤාණෙන රූපං දිස්වාති අයමෙවෙත්ථ අත්ථොති. එත්ථහි ''කායෙනා''ති කාය විඤ්ඤත්තිසඞ්ඛාතං ද්වාර රූපං කරණං හොති. තස්මා චක්ඛුනාති වචනෙ උපචාර වචනෙ සති කායෙනාති වචනංපි උපචාර වචනන්ති විඤ්ඤායති. තථා චක්ඛුනාති පදෙ චක්ඛුවිඤ්ඤාණෙනාති අත්ථෙ සති කායෙනාති පදෙපි කායකම්මෙනාති අත්ථො විඤ්ඤායති. වාචාය වන්දති, මනසාවන්දතී,ති පදෙසුපි එසනයො. එවඤ්ච සති, කාය කම්මෙනවන්දාමි, වචීකම්මෙන වන්දාමි, මනොකම්මෙන වන්දාමි, තිහි කම්මෙහි වන්දාමීති ඉදමෙව මුඛ්‍යවචනන්ති සිද්ධං හොති. සබ්බමිදං ඉන්ද්‍රිය සංවරසීලට්ඨානෙ අට්ඨකථාසු ආගතත්තා වුත්තං. චක්ඛුනාති ඉදං පන මුඛ්‍ය කරණ වචනමෙව සම්භවති. කස්මා, චක්ඛුස්ස දස්සනසඞ්ඛාතස්ස චක්ඛුවිඤ්ඤාණස්ස වත්ථු පුරෙජාතින්ද්‍රියපච්චයවිසෙසත්තා. සොතෙන සද්දංසුත්වාතිආදීසුපි එසනයො.

කායෙනවන්දති, වාචායවන්දතී,ති එත්ථ තංකායවචීවිඤ්ඤත්ති රූප ද්වයං කිඤ්චාපි සහජාත චෙතනා කම්මෙන ජාතං හොති. න තං චෙතනාකම්මං විඤ්ඤත්ති ද්වයෙනජාතං. එවං සන්තෙපි තං රූප ද්වයං තස්සාචෙතනාය කායවන්දනාකම්ම, වචීවන්දනාකම්ම සිද්ධියා උපනිස්සය පච්චයවිසෙසො හොති. යථාතං මාතිතො ජාතො පුත්තො වුද්ධිං පත්තො තං තං කම්මෙසු මාතුයා බල වූපනිස්සයො හොති. එවඤ්ච කත්වා තං රූපද්වයං අභිධම්මෙ ද්වාරරූපන්ති වුත්තං. තස්මා 'කායෙන, වාචායා,ති ඉදංපි මුඛ්‍ය කරණ වචනමෙවාති දට්ඨබ්බං. කායෙනාති පන කායකම්මෙනාති අත්ථෙ සති, තස්සකම්මස්ස වන්දනාකිරියාය සහ අභෙදො ආපජ්ජතීති චෙ. නාපජ්ජති. කස්මා චෙතනාහං භික්ඛවෙ කම්මං වදාමි, චෙතයිත්වා කම්මං කරොති 'කායෙන, වාචාය, මනසාති ඉමස්මිං සුත්තෙ යථාහි ''චෙතයිත්වා''ති පුරිමචෙතනාහි චෙත යිත්වා . ''කම්මං කරොතී''ති පච්ඡිමං සන්නිට්ඨාපන චෙතනා කම්මං කරොතීති අත්ථො. තථා ඉධපි පුරිමපච්ඡිමචෙතනා සම්භවතොති. එත්ථ හි ''කායකම්මෙනා''ති පුරිමචෙතනා කම්මං ගය්හති. ''වන්දතී''ති පච්ඡිම සන්නිට්ඨාපනචෙතනාකම්මෙන්ති.

9. ''රචයන්තො''ති විදහන්තො. ''රචයිස්සතී''ති අපච්චක්ඛෙ අතීතෙ අනාගතවචනං. ''පොත්ථකාරුළ්හ''න්ති පොත්ථක පත්තෙසුලිඛනවසෙන ආරුළ්හං.

10. අභිධම්මත්ථපදෙ. ''අභිධම්මෙ''ති අභිධම්මප්පකරණෙ. ''එත්ථ, එතෙනා''ති වචනෙහි සඞ්ගහසද්දස්ස එකසෙසවිධානංපි විඤ්ඤායති. ''අඤ්ඤංපාළිද්වයං වුච්චති''. කස්මාතං පාළිද්වයං අභිධම්මො නාමාති වුත්තං ''තඤ්චා''තිආදි. ''යථාපවත්තෙ''ති අත්තනො පච්චයානුරූපං පවත්තෙ. ''පරමත්ථධම්මෙ එවා''ති ද්වෙ මෙ භික්ඛවෙ පුග්ගලා, තයොමෙභික්ඛවෙ පුග්ගලාතිආදිනා පඤ්ඤත්තිවොහාරෙන පවත්තාපි දෙසනා පරමත්ථ ධම්මෙහි විනා නපවත්තති. පරමත්ථ ධම්මානං නානත්තවසෙනෙව පුග්ගලානං නානත්තසම්භවතො. තස්මා පරමත්ථධම්මෙ එව දීපෙති. න ආණාවිධානං දීපෙති. ''ද්වීසුධම්මෙසූ''ති නිද්ධාරණෙ භුම්මවචනං. ''යොඉතරතො''ති නිද්ධාරණීයං. ''යො''ති යො ධම්මො. ''ඉතරතො''ති ඉතර ධම්මතො සුත්තන්ත ධම්මතො. ''එවඤ්ච කත්වා''ති ඉමිනාකාරණෙනාති අත්ථො. අට්ඨකථාසු වුත්තන්ති සම්බන්ධො. දෙසෙතබ්බප්පකාරානං අනවසෙසවිභත්තිවසෙන අතිරෙකතා, සුද්ධ ධම්මාධිට්ඨාන දෙසනා පවත්තිවසෙන විසෙසතා යොජෙතබ්බා. ''යතො''ති යස්මා අනවසෙසවිභත්තිතො,

අතිවිත්ථාරදෙසනාභාවතොති වුත්තං හොති. කස්මා දෙවෙසු එව දෙසෙන්තීති ආහ ''න හි මනුස්සා''තිආදිං. තත්ථ ''න හි මනුස්සා පටිග්ගහෙතුං සක්කොන්තී''ති සම්බන්ධො. ''පවත්තනයොග්‍යා''න්ති පවත්තනත්ථාය පහොන්තං. ''කථාමග්ග''න්ති දෙසනාකථාපබන්ධං. ''එකමාතිකානු බන්ධා''ති කුසලා ධම්මා අකුසලා ධම්මාතිආදිකං එකං අභිධම්ම මාතිකං අනුගතා. ''තස්සා''ති අභිධම්මස්ස. අතිරෙක විසෙසතන්ති සම්බන්ධො. ''තත්ථා''ති තිස්සං අට්ඨසාලිනියං. ආදිම්හියෙවතත්ථ කෙනට්ඨෙන අභිධම්මො, ධම්මාතිරෙක ධම්මවිසෙසට්ඨෙ නා-ති වත්වා තදත්ථං විත්ථාරෙන්තො සුත්තන්තම්හි පත්වා පඤ්චක්ඛන්ධා එකදෙසෙනෙව විභත්තා, නනිප්පදෙසෙන. අභිධම්මං පත්වා පන නිප්පදෙසතොව විභත්තා-ති වුත්තං. තෙනාහ ''ධම්මනාමිකාන''න්තිආදිං. ''ධම්මො පනා''ති පාළිද්වයමාහ.''එවං සන්තෙපී''ති අට්ඨසාලිනියං එවං විචාරිතෙපිසති. ''සබ්බජෙට්ඨකො''ති තිණ්ණං පිටකානං මජ්ඣෙසබ්බජෙට්ඨකො. කස්මා සබ්බජෙට්ඨකො සියාති ආහ ''විනයං විවණ්ණෙන්තස්සහී''තිආදිං. තත්ථ ''විවණ්ණෙන්තස්සා''ති ගරහන්තස්ස. වරති පවත්තතීති චක්කං. ලොකස්මිං කෙනචි සමණෙන වා බ්‍රාහ්මණෙන වා දෙවෙන වා මාරෙන වා බ්‍රහ්මුනා වා පටිනිවත්තිතුං අසක්කුණෙය්‍යං ආණාවිධානං ආණාචක්කං නාම. තථා අසක්කුණෙය්‍යං දෙසනා විධානං ධම්මචක්කං නාම. තත්ථ, යො පන භික්ඛු මෙථුනං ධම්මං පටිසෙවති, පාරාජිකො හොති අසංවාසො-තිආදිනා නයෙන පවත්තං ආණාවිධානං ආණාචක්කං නාම. චත්තාරිමානි භික්ඛවෙ අරියසච්චානී-තිආදිකං දෙසනාවිධානං ධම්මචක්කං නාම. තදුභයංපි කොචි භින්දිතුං පාරාජිකං වා භික්ඛුං අපාරාජිකං කාතුං චතුසච්චං වා ධම්මං අසච්චං කාතුං නසක්කොති. අථ ඛො කරොන්තොයෙව දෙවදත්තොවිය ආපායිකො හොති. පාරාජිකොව භික්ඛු අත්තානං සුද්ධං අකරොන්තො අපායගාමීයෙව හොති. එවං සබ්බෙසු විනය සික්ඛාපදෙසු. එවං කෙනචි පටිනිවත්තිතුං අසක්කුණෙය්‍යත්තා තදුභයංපි අප්පටිවත්තියං චක්කං නාම හොති. ''විනයො නාම සාසනස්ස මූල''න්ති විනයෙ ඨිතෙ භික්ඛුසඞ්ඝො පඤ්ඤායති. භික්ඛු සඞ්ඝෙ පඤ්ඤායන්තෙ තිවිධොපිසද්ධම්මොපඤ්ඤායති, තිවිධංපි සත්ථුසාසනං තිට්ඨති. එවං විනයො තිවිධස්සසාසනස්ස මූලං හොතීති. කථඤ්චපරියත්තිසද්ධම්මෙ පඤ්ඤායන්තෙ තිවිධංපි සාසනං තිට්ඨතීති. වුච්චතෙ. තත්ථ සාසනං තිට්ඨතීති කිත්තකංකාලං තිට්ඨතීති. පඤ්චවස්සසහස්සානි තිට්ඨතීති පොරාණට්ඨකථාසුකථයිංසු. මිච්ඡාවාදිනොපනවදන්ති විනයෙ චූළවග්ගෙභික්ඛුනික්ඛන්ධකෙ සචෙ ආනන්ද මමසාසනෙමාතුගාමො පබ්බජ්ජං නලභෙය්‍යා. වස්සසහස්සං සද්ධම්මො තිට්ඨෙය්‍යා. ඉදානි මාතුගාමස්ස පබ්බජ්ජා අනුඤ්ඤාතා ගොතමියා පුනප්පුනං ආයාචනං උපාදාය. පඤ්චෙවදානි ආනන්ද වස්සසතානි සද්ධම්මොඨස්සතීති වුත්තං. තස්මා බුද්ධසාසනං පඤ්චවස්සසතානි එව තිට්ඨති. තතොපරං එකදිවසංපි න තිට්ඨති. ඉදානි සාසනප්පටි රූපකමත්තං හොතීති. තං තෙසං මිච්ඡා වචනමත්තං. ''පඤ්චෙවවස්සසතානී''ති ඉදං පන සන්නිට්ඨාන වචනං නහොති. මාතුගාමානං ආදීනව දීපනමත්තවචනං. සො ච ආදීනවො අට්ඨගරුධම්මෙ සණ්ඨපෙත්වා සත්ථාරා එව පටිබාහිතො. පුන ''වස්සසහස්ස''න්ති ඉදමෙවසන්නිට්ඨාන වචනං ජාතන්ති. එත්ථපිකෙචිවදන්ති වස්සසහස්සමෙව සාසනං තිට්ඨති, තතොපරං එකදිවස මත්තංපි න තිට්ඨති, අන්තරධායති. තදා සීමායොපි අසීමා හොන්ති. පච්ඡාතාසු උපසම්පාදිතාපි අනුපසම්පන්නා හොන්ති. ඉදානි සාසනප්පටි රූපකමත්තං හොතීති. ඉදංපි තෙසං අත්ථඤ්චකාරණඤ්ච අදිස්වා අජානිත්වා වුත්තත්තා මිච්ඡා වචනමත්තං හොති. අයං පනෙත්ථ අත්ථො. ''වස්සසහස්සං සද්ධම්මො තිට්ඨෙය්‍යා''ති වස්සසහස්සමෙව සද්ධම්මො අපරිහායමානො තිට්ඨෙය්‍ය. තතොපරං පන න තිට්ඨෙය්‍ය, අනුක්කමෙන පරිහායමානො ගච්ඡෙය්‍යාති. කථං පන අපරිහායමානො තිට්ඨති, කථඤ්ච පරිහායමානො ගච්ඡතීති. වුච්චතෙ. පඤ්චසඞ්ඝා වෙදිතබ්බා. යෙසු සඞ්ඝෙ සුසද්ධම්මො තිට්ඨති. කතමෙ පඤ්ච. ඛීණාසවසඞ්ඝො, අනාගාමිසඞ්ඝො, සකදාගාමිසඞ්ඝො, සොතාපන්නසඞ්ඝො, පුථුජ්ජනකල්‍යාණකසඞ්ඝො,ති. තත්ථ, වස්සසහස්සබ්භන්තරෙ සබ්බෙපඤ්චසඞ්ඝා පඤ්ඤායන්ති. එවං වස්සසහස්සං සද්ධම්මො අපරිහායමානො තිට්ඨති. තතොපරං ඛීණාසවසඞ්ඝො න පඤ්ඤායති. සෙසානි චත්තාරිවස්සසහස්සානි අනුක්කමෙන සෙසානං චතුන්නං සඞ්ඝානං ඛෙත්තානි ජාතානි. එවං තතොපරං පරිහායමානො ගච්ඡතීති අයමෙත්ථ අත්ථො. කාරණං වුච්චතෙ. ''සද්ධම්මො තිට්ඨෙය්‍යා''ති එත්ථ තිවිධො සද්ධම්මො 'පරියත්තිසද්ධම්මො, පටිපත්තිසද්ධම්මො, පටිවෙධසද්ධම්මො,ති. සො එව තිවිධං සාසනන්ති ච වුච්චති. තත්ථ, පරියත්ති සද්ධම්මො නාම සාට්ඨකථානිතීණිපිටකානි. සොච එතරහි පරිපුණ්ණො තිට්ඨති. කථං පරියත්ති සාසනං පටිරූපකමත්තං භවෙය්‍ය. භික්ඛූ ච පරියත්තිකම්මිකා අනෙක සතසහස්සමත්තා පඤ්ඤායන්ති. කථඤ්චිදං සාසනං තතොපරං එකදිවසංපි න තිට්ඨෙය්‍ය. තෙ ච භික්ඛූ සීලප්පටිපත්තියං ඨිතා අනෙක සතසහස්සමත්තා එතරහි සන්දිස්සන්ති. කථඤ්ච පටිපත්ති සාසනං තතොපරං න තිට්ඨෙය්‍ය. පරියත්තියාච පටිපත්තියාච තිට්ඨමානායපටිවෙධසද්ධම්මොපි න තිට්ඨතීති න වත්තබ්බො. යථාහි-එකො ධනසෙට්ඨී නාම අත්ථි. සො පුත්තධීතු පරම්පරානං අත්ථාය මහන්තාරතනනිධයො භූමියං බහුසුට්ඨානෙසු නිදහිත්වා ඨපිතා හොන්ති. පොත්ථකෙසු ච තෙසං පවත්තිං පරිපුණ්ණං ලිඛිත්වා ඨපෙති. තත්ථ නිමීසු ච පොත්ථකෙසු ච අක්ඛරෙසු ච ධරන්තෙසු තෙනිධයො නස්සන්ති අන්තරධායන්තීති න වත්තබ්බායෙව. එවමිදං සාසනං දට්ඨබ්බං. තත්ථහි නිධීනංනිධානභූමිසදිසං තෙපිටකං බුද්ධවචනං, ධනරතනසදිසානි ධම්මරතනානි. යථා ච සෙට්ඨීවංසජාතො බලසම්පන්නො පුරිසො පොත්ථකං පස්සිත්වා සුට්ඨු බණන්තො තානිරතනානි ලභිස්සතියෙව. එවම්ධපි බලසම්පන්නො භික්ඛු දෙසනාධම්මං සුත්වා සුට්ඨු පටිපජ්ජන්තො තානිධම්මරතනානි ලභිස්සතියෙව. ලභමානෙ ච සති, කථං තානිධම්මරතනානි අන්තරහිතානි. සීමානඤ්ච පවත්තිවානිවත්ති වා ආණාචක්කස්සෙව විසයො හොති. න ධම්මචක්කස්ස. යඤ්ච වුත්තං- පඤ්චෙවවස්සසතානිසද්ධම්මො ඨස්සතීති ච, - වස්සසහස්සං සද්ධම්මො තිට්ඨෙය්‍යාති ච. ඉදඤ්ච වචනං ධම්මචක්කමෙව හොති, න ආණාචක්කං. බද්ධසීමායො ච නිවත්තමානා ද්වීහි කාරණෙහි නිවත්තන්ති අන්තරධායන්ති. ආණාචක්කභූතාය කම්මවාචාය සමූහනනෙන වා, සාසනස්ස වා අන්තරධානෙන. තත්ථ වස්සසහස්සපරියන්තෙ කම්මවාචාය සමූහනනඤ්ච නත්ථි. සාසනන්තරධානඤ්ච නාම අනාගතෙ ධාතුපරිනිබ්බානෙන පරිච්ඡින්නං හොති. ධාතුපරිනිබ්බානෙහි ජාතෙ සබ්බං ආණාචක්කං විගතං හොති, අන්තරධායති. ධම්මචක්කං පන දෙවලොකෙසු යාවානාගතබුද්ධකාලාපි පවත්තිස්සතියෙව ආළවකපුච්ඡාගාථායො විය. අපිචයො චො ආනන්ද මයා ධම්මො ච විනයො ච දෙසිතො පඤ්ඤත්තො. සො චො මමච්චයෙන සත්ථා-ති වුත්තං. සොචති පිටකභූතො ධම්මවිනයො සත්ථා එතරහි තිවිධංපි සාසනං ලොකස්ස දීපෙන්තො පකාසෙන්තො තිට්ඨති. යතොබුද්ධභාසිකානං

දෙවමනුස්සානං නානා බාහිරකෙහි ජනෙහි අසාධාරණො මහන්තො ඤාණාලොකො එතරහි විජ්ජොතමානො පවත්තති. තෙහි සබ්බඤ්ඤුතඤ්ඤාණෙන දෙසිතානි එතරහිධරමානානි චතුරාසීති ධම්මක්ඛන්ධ සහස්සානි සුත්වා අනමතග්ගෙසංසාරෙ අනන්තාසු ලොකධාතූසු සබ්බංලොකත්තයප්පවත්තිඤ්ච, සබ්බංධම්මප්පවත්තිඤ්ච, සබ්බඤ්ඤුතඤ්ඤාණානුගතිකෙන සුතමයඤ්ඤාණෙන ජානන්ති. ආයතිඤ්ච සග්ගත්ථාය ච මග්ගඵලනිබ්බානත්ථාය ච නානාපුඤ්ඤකිරියවත්ථූනි ආරභන්ති, පබ්බජන්ති. පරියත්තිං පරියාපුණන්ති. පටිපත්තිං පූරෙන්ති. භාවනංභාවෙන්ති. ඉදං සබ්බං සාසනප්පටිරූපකමත්තංන හොති. එකන්ත සාසනං හොති. කස්මා, යථා ධම්මං යථා විනයං පටිපජ්ජනතො. ඉමාය ච පටිපත්තියා ආයතිං සග්ගමග්ගඵල නිබ්බානප්පටිලාභාය සංවත්තනිකත්තාති. එත්තාවතා සබ්බං මිච්ඡාවාදීනං මිච්ඡාවචනං විධමිතංවිද්ධංසිතං හොතීති.

පණාමගාථාවණ්ණනා.

11. දුතියගාථාවණ්ණනායං. ‘‘ආදිගාථායා’’ති පඨමගාථාවාක්‍යෙන. ‘‘තං තං පයොජනසහිතෙ’’ති තෙනතෙනපයොජනෙන සහිතෙ. ‘‘පඤ්ච අත්ථෙ’’ති පඤ්චපිණ්ඩත්ථෙ. ‘‘තෙඅභිධම්මත්ථෙ’’ති අභිධම්මත්ථපදෙ දීපිතෙ තෙඅභිධම්මත්ථෙ. ‘‘තත්ථා’’ති තිස්සං දුතියගාථායං. ‘‘නතු වුත්ත’’න්ති නපනපකරණංපි පුබ්බෙවුත්තං හොති. අභිධම්මත්ථා කුතොපුබ්බෙවුත්තා හොන්තීති යොජනා. එවංතීසු අත්ථවිකප්පෙසු පඨමස්ස කාලවිරොධං දස්සෙත්වා ඉදානි දුතිය තතියානං සද්දතොවිරොධං වත්තුං ‘‘නවා’’තිආදිමාහ. තත්ථ ‘‘ආදිම්හි යෙවා’’ති එතෙන යදාකදාචි පච්චාමසනං අප්පධානන්ති දස්සෙති. ‘‘අප්පධානපදානී’’ති අභිධම්මත්ථසඞ්ගහන්ති ඉමස්මිං එකස්මිං සමාසපදෙ පුරිමානි විසෙසන පදානි. තත්ථ සබ්බථාපි වුත්තාති යොජිතෙ සති, තස්මිං අභිධම්මත්ථසඞ්ගහප්පකරණෙ තස්මිං අභිධම්මත්ථ පදෙවා සබ්බථා මයා වුත්තාති අත්ථො හොති. සො න යුජ්ජති. තස්මිං අභිධම්මෙ බුද්ධෙන භගවතා සබ්බථා වුත්තාති අත්ථො යුජ්ජති. අප්පධානපදං පච්චාමසතීති දොසොපන ආපජ්ජතෙව. තෙනාහ ‘‘එවඤ්හිසති’’තිආදිං. තත්ථ, ‘‘එවඤ්හිසති’’ති අට්ඨසාලිනියං විය ඉධ අභිධම්මත්ථසඞ්ගහපදං පච්චාමසන්තෙ සති. හිසද්දො ඵල වාක්‍යජොතකො. ලද්ධගුණජොතකොතිපි යුජ්ජති. ‘‘පටික්ඛිත්තා හොති’’ තස්මිං අභිධම්මත්ථසඞ්ගහපදෙ මයා සබ්බථා වුත්තාති අත්ථස්ස සම්භවතො. න කෙවලං සො එව දොසො ආපජ්ජති. අපරොපිදොසො අත්ථීති දස්සෙතුං ‘‘සාහී’’තිආදිමාහ. ධාතුකථායං වුත්තෙනසඞ්ගහාසඞ්ගහාදිප්පකාරෙනාතියොජනා.

12. පරමත්ථපදවණ්ණනායං. විසෙසනපදං නාම කත්ථචි භූතකථනත්ථායවා පයුජ්ජති කණ්හොකාකො, සෙතොබකො,ති. කත්ථචි අඤ්ඤනිවත්තනත්ථාය වා පයුජ්ජති නීලොපටො, නීලංපුප්ඵ, න්ති. ඉධ පන අඤ්ඤ නිවත්තනත්ථායාති දස්සෙතුං ‘‘දුවිධානිහිසච්චානී’’තිආදිමාහ. පඤ්ඤාපීයතීතිපඤ්ඤත්ති. පඤ්ඤාපනඤ්ච නාම සමග්ගානං ජනානං වොහාරෙන ච සම්පටිච්ඡනෙන චාති ද්වීහි අඞ්ගෙහි සිජ්ඣතීති ආහ ‘‘තෙවමහාජනා’’තිආදිං. ‘‘තස්මාතෙ සම්මුති සච්චන්ති වුච්චන්තී’’ති සම්බන්ධො. ‘‘සම්මතත්තා’’ති වොහරිතත්තාචෙව සම්පටිච්ඡිතත්තා ච. ‘‘වචීසච්චවිරතිසච්චාන’’න්ති එත්ථ වචීසච්චං නාම මුසාවාදරහිතං සච්චවචනං. විරතිසච්චං නාම සම්මාවාචාවිරති. සාහි මුසාවාදාදීහි වචීදුච්චරිතෙහි විරමණමත්තෙන වචීසච්චන්ති වුච්චති. ‘‘වත්ථුභූතත්තා’’ති අධිට්ඨානභූතත්තා. සම්මුතිසච්චන්ති වුච්චන්ති, සම්මතත්තා සම්මුති ච, සා සච්චානං වත්ථුභූතත්තා සච්චඤ්චාති කත්වා. සම්මුතියා සිද්ධං සච්චං සම්මුතිසච්චන්තිපි යුජ්ජති. ‘‘සම්මාපටිපජ්ජන්තා’’ති පාණො නහන්තබ්බො, සබ්බෙසත්තා අවෙරා හොන්තූතිආදිනා සම්මාපටිපජ්ජන්තා. ‘‘සබ්බලොකියසම්පත්තියො’’ති දානසීලාදීනං පුඤ්ඤකිරියවත්ථූනං ඵලවිපාකභූතා සබ්බලොකියසම්පත්තියො. සබ්බෙ ‘‘බොධිසම්භාරධම්මෙ’’ති දානපාරමීසීලපාරමීආදිකෙපාරමීධම්මෙ. ‘‘ආරාධෙන්තී’’ති සම්පාදෙන්ති. ‘‘මිච්ඡාපටිපජ්ජන්තා’’ති දුච්චරිත දුරාජීවමිච්ඡාජීවාදීනං වසෙන මිච්ඡාපටිපජ්ජන්තා. ‘‘එවං මහන්තං සම්මුති සච්ච’’න්ති එතෙන අහං පරමත්ථ සච්චමෙවගණ්හාමීති සම්මුති සච්චං නභින්දිතබ්බං. භින්දන්තොහි සබ්බසම්පත්තීහි පරිබාහිරො අස්සාති දස්සෙති. කථඤ්ච තං භින්දතීති. සත්තො නාම නත්ථි. සත්තස්ස භවතොසඞ්කන්ති නාම නත්ථි. භවනිබ්බත්තකං කුසලාකුසලකම්මං නාම නත්ථීති ගණ්හන්තො උච්ඡෙදදිට්ඨියං තිට්ඨති. සබ්බසම්පත්තීහි පරිබාහිරො හොති. අපාය පූරකො භවතීති. ‘‘විජ්ජමානන්ත්වෙව ගණ්හාපෙතී’’ති සඤ්ඤා චිත්තදිට්ඨී විපල්ලාසානං වත්ථුභාවෙන ගණ්හාපෙති. තෙනාහ ‘‘සක්කායදිට්ඨී’’තිආදිං. ‘‘එවං විපරීතඤ්හි සම්මුතිසච්ච’’න්ති එතෙනසම්මුති සච්චමෙවදළ්හං ගහෙත්වා පරමත්ථ සච්චං නභින්දිතබ්බං. භින්දන්තොහි තාහි දිට්ඨීහි නමුච්චති. කථඤ්ච තං භින්දති. ඛන්ධෙ වා ඛන්ධමුත්තකෙවා අත්තජීවෙ ගහෙත්වා තෙච අත්තජීවා පරම්මරණා උච්ඡිජ්ජන්තීති ගණ්හන්තො උච්ඡෙදදිට්ඨියං තිට්ඨති. තෙ ච අත්තජීවා භවාභවෙසුසස්සතා හුත්වා භවතොභවං සංසරන්ති සන්ධාවන්තීති ගණ්හන්තොසස්සතදිට්ඨියං තිට්ඨති. ‘‘නවිසංවාදෙන්තී’’ති විපරීතං නාපාදෙන්ති. ‘‘තං පනා’’ති සභාවසච්චං පන. අනුභවනභෙදමත්තං උපාදායෙව වෙදනා සුඛාති වුත්තා. සබ්බාකාරතො සුඛභූතත්තා වෙදනා සුඛාති වුත්තා නහොති. ‘‘සබ්බාපිවෙදනා දුක්ඛා එවා’’ති පධානත්ථො. තත්ථ අනුභවනභෙදො තිවිධො. සාතතො වා අනුභවනං, අස්සාතතො වා, මජ්ඣත්තතො වා. ‘‘දුක්ඛා එවා’’ති භයට්ඨෙන දුක්ඛා එව. භයට්ඨෙනාති ච සංසාර භයදස්සීහිභායිතබ්බට්ඨෙන. සුඛො විපාකො යෙසං තෙ සුඛවිපාකා. තෙභූමකකුසලා. ‘‘කුසලසම්මතා’’ති එතෙන සභාවසච්චෙපි එතෙවොහාරා ලොකසම්මුති නිස්සිතාති දීපෙති. ‘‘සාසවතා’’ති ආසවෙහි සහිතභාවො. ‘‘සංකිලෙසි කතා’’ති සංකිලෙස ධම්මෙහි සංයුත්තභාවො. ඔඝෙහි ච යොගෙහි ච උපාදානෙහි ච පත්තබ්බභාවො ‘‘ඔඝනීයයොගනීය උපාදානීයතා’’. අධිකා අත්තා අජ්ඣත්තා. බහිද්ධාරුක්ඛෙරූපධම්මාරුක්ඛස්ස අත්තානාම සාරට්ඨෙන. සාඛායං රූපධම්මා සාඛාය අත්තානාම සාරට්ඨෙන. සත්තසන්තානපරියාපන්නා පන රූපාරූපධම්මා තණ්හාපරිග්ගහ දළ්හට්ඨෙන තතො බහිද්ධා අත්තතො අධිකා අත්තාති අත්ථෙන අජ්ඣත්තාති ලොකසම්මුති හොති. තෙනාහ ‘‘අජ්ඣත්තතිකඤ්චා’’තිආදිං. දුක්ඛනිරොධ මග්ගභාවො ච, ඉති ඉදං චතුක්කං අරියසච්චං නාමාති යොජනා. ‘‘ඉදමෙවා’’ති ඉදං චතුක්කමෙව. ‘‘අචලමාන’’න්ති එතෙන අරියසද්දස්ස අත්ථං දීපෙති. තෙභූමක ධම්මානං සුඛතා

නාම චලා හොති. කස්මා, අනිච්ච ධම්මත්තා. තෙ ධම්මෙසුඛාති ගහෙත්වා අත්තනො අජ්ඣත්තඞ්ගං කරොන්තා අචිරෙනෙව දුක්ඛං පාපුණන්ති. තෙ ධම්මෙ දුක්ඛාති ඤත්වා තෙහිවිමුත්තා පුන දුක්ඛං පාපුණන්තීති නත්ථි. එසනයො සෙසඅරියසච්චෙසු . ‘‘තෙසු’’තිආදිම්හි දුවිධානිහි සච්චානීති වුත්තෙසු ද්වීසු සච්චෙසු. ‘‘තෙන වුත්ත’’න්තිආදි ලද්ධගුණවචනං. ‘‘යො විනා අඤ්ඤාපදෙසෙනා’’ති එත්ථ අඤ්ඤාපදෙසො නාම අට්ඨධම්ම සමොධානං නිස්සාය සටසණ්ඨානං පඤ්ඤායති, පටසණ්ඨානං පඤ්ඤායති, තං සණ්ඨානං අත්තනො සභාවෙන විනා අඤ්ඤාපදෙසෙන සිද්ධං හොති. යාපනචින්තන කිරියා නාම අත්ථි. යං චිත්තන්ති වුච්චති. සා අඤ්ඤාපදෙසෙන සිද්ධා න හොති. අත්තනො සභාවෙනෙවසිද්ධා. එසනයො ඵුසනකිරියා, වෙදයිතකිරියා, දීසූති. ඉමමත්ථං දස්සෙතුං ‘‘යොවිනා අඤ්ඤාපදෙසෙනා’’තිආදිමාහ. ‘‘චිත්තෙනපරිකප්පෙත්වා’’ති මනොවිඤ්ඤාණ චිත්තෙන අවිජ්ජමානං සණ්ඨානං විජ්ජමානං කත්වා. ‘‘සවිග්ගහං කත්වා’’ති සරීරං කත්වා. වත්ථු දබ්බසහිතං කත්වාති වුත්තං හොති. ‘‘චිත්තමයොචිත්තනිම්මිතො’’ති සුපිනන්තෙ දිට්ඨරූපානි විය චිත්තෙනපකතො චිත්තෙන නිම්මිතො. කස්මා සභාවසිද්ධො පරමත්ථො නාමාති ආහ ‘‘සොහී’’තිආදිං. ‘‘සන්ති’’ති එතෙන අසධාතු වසෙන අත්ථොති සිද්ධං වුත්තං. සද්දාබුද්ධීහි අරණීයතො උපගන්තබ්බතො අත්ථොතිපිවදන්ති. ‘‘ඉතරතො’’ති පරිකප්පසිද්ධතො. ‘‘පරමො’’ති අධිකො. තෙනාහ ‘‘උක්කංසගතො’’ති. එතෙන පරමසද්දස්ස අධිකත්ථං වදති. ඉදානි තස්ස උත්තමත්ථං දස්සෙතුං ‘‘අපිචා’’තිආදිවුත්තං. තත්ථ, ඉමස්මිං බුද්ධසාසනෙ පඤ්චසාසන කිච්චානි මහන්තානි අභිඤ්ඤෙය්‍යානං ධම්මානං අභිජානනං. පරිඤ්ඤෙය්‍යානං පරිජානනං. පහාතබ්බානං පහානං. සච්ඡි කාතබ්බානං සච්ඡිකරණං. භාවෙතබ්බානං භාවනාති. තත්ථ සබ්බෙපි පරමත්ථ ධම්මා අභිඤ්ඤෙය්‍යා නාම. දුක්ඛ සච්චධම්මා පරිඤ්ඤෙය්‍යා නාම. සමුදය සච්චධම්මා පහාතබ්බා නාම. සාමඤ්ඤඵලානි ච නිබ්බානඤ්ච සච්ඡිකාතබ්බා නාම. මග්ගසච්චධම්මා භාවෙතබ්බා නාම. තෙසු ධම්මෙසු තෙසං කිච්චානං සිද්ධියා ඉමස්මිං සාසනෙ සාසනකිච්චං සිද්ධං හොති. නිට්ඨානං ගච්ඡති. තෙ ච ධම්මා එව රූපානං සාසන කිච්චානං අවිරාධකත්තා අවිසංවාදකත්තා උත්තමට්ඨෙන පරමත්ථා නාම හොන්තීති ඉමමත්ථං දස්සෙතුං ‘‘අපිචා’’තිආදිමාහ. තත්ථ ‘‘යෙ’’තියෙජනා. ‘‘අය’’න්ති අයං ධම්මො. ‘‘තස්සා’’ති තස්සඅභිඤ්ඤෙය්‍යස්ස, තස්සපරිඤ්ඤෙය්‍යස්ස, තස්සපහාතබ්බස්ස, තස්සසච්ඡිකා තබ්බස්ස තස්සභාවෙතබ්බස්සාති සම්බන්ධො. පරමත්ථවණ්ණනා නිට්ඨිතා.

‘‘තං නසුන්දර’’න්ති බ්‍යඤ්ජනතො නසුන්දරං. නකෙවලං බ්‍යඤ්ජනතොයෙව නසුන්දරං, අත්ථතොපි නසුන්දරමෙව. චතුසච්ච ධම්මාහි පච්චෙකබුද්ධඤ්ඤාණස්සපි ගොචරා හොන්ති. පඤ්චඤෙය්‍යා ධම්මා පන සබ්බඤ්ඤුතඤ්ඤාණස්සෙව. තත්ථ චතුසච්ච ධම්මා නාම පරමත්ථ ධම්මා එව. පඤ්චඤෙය්‍යාධම්මා පන සබ්බ පඤ්ඤත්තියා සහ සබ්බපරමත්ථ ධම්මා. සබ්බඤ්ඤුබුද්ධානං චතුසච්චාහි සම්බොධො ධම්ම පඤ්ඤත්තියා සහ සිජ්ඣති. පච්චෙකබුද්ධානං චතුසච්ච සම්බොධො ධම්මපඤ්ඤත්තියා සහ නසිජ්ඣති. තස්මා තෙ සයං පටිවිද්ධං චතුසච්ච ධම්මං නාම පඤ්ඤත්තිං නීහරිත්වා පරෙසං දෙසෙතුං න සක්කොන්ති. තෙසං චතුසච්චසම්බොධො මූගස්ස සුපිනදස්සනං විය හොතීති අට්ඨකථාසු වුත්තං. තස්මා පඤ්ඤත්තියා සහ පඤ්ච ඤෙය්‍යා ධම්මා එව සබ්බඤ්ඤුතඤ්ඤාණස්ස ගොචරාති සක්කාවත්තුන්ති.

පරමත්ථපදවණ්ණනා නිට්ඨිතා.

13. චිත්තවචනත්ථෙ. නහි සා ආරම්මණෙනවිනා ලබ්භති. චින්තෙතීති වුත්තෙ කිං චින්තෙති, ආරම්මණං චින්තෙතීති එවං ආරම්මණභූතෙන කම්මපදෙන විනා අසම්භවතො. තස්මා ඉධ චින්තනාති දට්ඨබ්බා, තස්මා අස්ස නාමං සිද්ධන්ති දට්ඨබ්බන්ති සම්බන්ධො. සුතමයඤ්ඤාණං, චින්තාමයඤ්ඤාණ, න්ති එත්ථ ආරම්මණස්ස භූතසභාව චින්තාපි අත්ථි, සාපඤ්ඤාඑවාති තං නිවත්තෙතුං ‘‘ආරම්මණ…පෙ…. ඤූපලද්ධියෙවා’’ති වුත්තං. චිත්තං, මනො, මානසං, විඤ්ඤාණ, න්ති සබ්බං චිත්තස්ස නාමං. ආරම්මණ පච්චයප්පටිබද්ධං හොති. න අඤ්ඤපච්චයප්පටිබද්ධං. න ච අඤ්ඤපච්චයෙන ලද්ධං නාමං. එවරූපස්ස ආරම්මණ විජානන සඞ්ඛාතස්ස අත්ථන්තරස්සබොධකං නහොතීති දස්සෙතුං ‘‘සන්තෙසු වා’’තිආදිවුත්තං. ‘‘එතෙනා’’ති ඉදං කත්තුනො කිරියාසාධනෙ අතිස්සයූපකාරකං කරණ සාධනං වදතීති දස්සෙතුං ‘‘තඤ්හී’’තිආදිවුත්තං. ‘‘චින්තනමත්ත’’න්ති එත්ථ මත්තසද්දො විසෙසනිවත්ති අත්ථොති, තෙන නිවත්තිතං අත්ථං දස්සෙති ‘‘සබ්බෙපිහී’’තිආදිනා. ‘‘විග්ගහො වා’’ති සරීරං වා. පච්චයෙන ආයත්තා පච්චයායත්තා. ‘‘ආයත්තා’’ති සම්බන්ධා. වත්තනං වුත්ති. උප්පජ්ජනං වා ඨිති වා. පච්චයායත්තා වුත්ති එතෙසන්ති ‘‘පච්චයායත්ත වුත්තිනො’’. ‘‘ඨාමෙනා’’තිආදි අඤ්ඤමඤ්ඤවෙවචනානි. ‘‘එකං භාවසාධනමෙව පධානතො ලබ්භතී’’ති ඉදං ධම්මානං තං තං කිරියා මත්තභාවං සන්ධාය වුත්තං. කිරියාමත්තභූතාපි පන තෙ ධම්මාසයං නානාපච්චයා වත්ථායං ඨිතා වා හොන්ති නානාපච්චයුප්පන්නාවත්ථායං ඨිතා වා. තස්මා පරමත්ථ පදෙසුපි යථාරහං තදඤ්ඤසාධනානං පටිලාභො අවාරිතො හොති. ඉතරථා හෙතු පච්චයො, ආරම්මණ පච්චයො, සහජාතපච්චයො, නිස්සයපච්චයොතිආදීසු කථං භාවසාධනං යුත්තං සියාති. ‘‘පධානතො’’ති මුඛ්‍යතො. ‘‘අභෙදස්ස චින්තනස්සභෙදකරණ’’න්ති ඉදං චින්තෙතීති චිත්තන්තිකතං කත්තුසාධනං සන්ධාය වුත්තං. ‘‘සිලාපුත්තකස්සා’’ති භෙසජ්ජමූලානං පිසනසිලාපොතකස්ස. තස්ස සරීරං නාම විසුං අඞ්ගං නත්ථි. අභින්නංපි භින්නං කත්වා වුච්චති ‘‘සිලාපුත්තකසරීර’’න්ති. ඉදං අභෙදස්සභෙදකරණං නාම අභූතරූපං හොති. පයොජනෙ සති වත්තබ්බං, අසති න වත්තබ්බන්ති ආහ ‘‘තථාකරණඤ්චා’’තිආදිං. තත්ථ ‘‘පරපරිකප්පිතස්සා’’ති පරෙහි අඤ්ඤතිත්ථිය චරියෙහි පරිචින්තිතස්ස. ‘‘සතිහි…පෙ…. කප්පනායා’’ති සචෙ අත්තා අත්ථි, අත්තා චින්තෙති, තස්මා අත්තා චිත්තොනාමාතිආදි වත්තබ්බං. න වත්තබ්බං චින්තෙතීති චිත්තන්ති, චිත්තස්ස කිරියාමත්තත්තා. න පන අත්තාදිකො කත්තා නාම අත්ථි. තස්මා කිරියා මත්තමෙව කත්තාරං කත්වා ‘‘චින්තෙතීති චිත්ත’’න්ති වුත්තං. තෙන විඤ්ඤායතිලොකෙ අත්තාදිකොකත්තා නාම නත්ථීති. ඉදං අභෙදස්සභෙද පරිකප්පනාය පයොජනන්ති වුත්තං හොති. ‘‘අත්තප්පධානො’’ති කිරියාසාධනෙ බහූනංකාරකානං මජ්ඣෙ සයංපධානො

සයංජෙට්ඨකො හුත්වා. ''තංකත්තුභාව''න්ති ලොකෙසිද්ධං කත්තුභාවං. ''පුන කරණභාව''න්ති පුන ලොකෙ සිද්ධං කරණභාවං. එවං චිත්තස්ස වචනත්ථං දස්සෙත්වා ඉදානි තස්ස අභිධානත්ථං දස්සෙන්තො ''අපිචෙත්ථා''තිආදිමාහ. යථයිදං යෙ ඉමෙ තිරච්ඡානගතා පාණා චිත්තාවිචිත්තා. එවං චිත්තං විචිත්තං යං අඤ්ඤං අත්ථි, තං අඤ්ඤං එකනිකායංපි නසමනුපස්සාමී-ති යොජනා. ''නිකාය''න්ති සත්තජාතිසමූ හං .''නිස්සක්කෙ කරණවචන''න්ති විභත්තාපාදානත්ථෙ කරණවචනං. එතෙන තතො චරණතො චිත්තතොති අත්ථං වදති. ගාථායං. ''තං තං සභාවො''ති විජානනචුසනාදිකො සභාවො, අග්ගිස්සඋණ්හොවිය. ''කිච්චසම්පත්තියොරසො''ති තෙන තෙන ධම්මෙන කරණකිච්චඤ්ච, තං කිච්චං කත්වා ලද්ධො සම්පත්තිගුණො ච. අග්ගිස්ස චත්ථුම්හි පරිපාචනකිච්චං විය, ඔභාසනගුණොවිය ච. ''ගය්හාකාරො''ති ඤාණෙන ගහෙතබ්බො තස්ස තස්ස ධම්මස්ස ධජභූතො ආකාරො. සම්පත්ති රසොයෙව වුච්චති. ''ඵලංවාපී''ති කාරියප්ඵලං වාපි, අග්ගිස්ස ධූමොවිය. ''ආසන්නකාරණ''න්ති අත්තනො අනන්තරෙ ඵලනිබ්බත්තකං කාරණං, අග්ගිස්ස අග්ගිකාරක පුරිසො විය. ''අල''න්ති සමත්ථා. ''විබුද්ධිනො''ති විසෙසබුද්ධි සම්පන්නස්ස පණ්ඩිතස්ස. ''පුබ්බඞ්ගමරස''න්ති ආරම්මණග්ගහණෙ පධානරස කිච්චං. ''සන්ධාන පච්චුපට්ඨාන''න්ති නිරන්තරප්පවත්තාකාරපච්චුපට්ඨානං. ''නාම රූපපදට්ඨාන''න්ති ඵස්සාදිනාමඤ්ච වත්ථු රූපඤ්චචිත්තස්සපදට්ඨානං.

චිත්තවණ්ණනා නිට්ඨිතා.

14. ''චෙතසි භව''න්ති චිත්තස්මිං පාතුභූතං. ''එතෙන සිද්ධා හොන්තී''ති සම්බන්ධො. ''සා එව ඵස්සාදීනං ජාති. යාචිත්තස්සජරා, සා එව ඵස්සාදීනංජරා''තිආදිනා යොජෙතබ්බං. ''එකවණ්ටූපනි බන්ධානී''ති එකෙන වණ්ටදණ්ඩකෙන උපනිබන්ධානි. ''එකජාතියාදි උපනිබන්ධා''ති එකජාතිකථා දිවසෙන උපනිබන්ධා. ''චෙ''ති චෙවදෙයා. ''නා''ති න වත්තබ්බං. ගාථායං. ''ධම්මා''ති නාමක්ඛන්ධ ධම්මා. ''මනසා එවා''ති කත්තුභූතෙන මනෙන එව. ''පකතා''ති පවත්තිතා. ''නිම්මිතා''ති නිප්ඵාදිතා. ''චිත්තකිරියා භූතා එවා''ති ආරම්මණං විජානන්තං චිත්තං චුසනාකාරං ජනෙත්වාව විජානාති. සො චුසනාකාරො ඵස්සොති වුච්චති. අවසෙසා පන සබ්බෙපි චෙතසිකධම්මා ඵස්සං පටිච්ච උප්පජ්ජන්ති. ඵස්සො හෙතු ඵස්සො පච්චයො වෙදනාක්ඛන්ධස්ස උපාදාය. සඤ්ඤාක්ඛන්ධස්ස. සඞ්ඛාරක්ඛන්ධස්ස උපාදායාති හි වුත්තං. එවං සන්තෙපි චිත්තමූලකත්තා චිත්තනිස්සිතත්තා ච තෙපිධම්මා චිත්තකිරි යාභූතා එව හොන්තීති. ''එතෙනා''ති එතෙනගාථාපදෙන. විභාවනියං පන එකාලම්බණතා මත්තෙන විභාවෙති. පරිපුණ්ණානි චෙ තසිකඞ්ගානි උපරි ථෙරෙන සයමෙව වක්ඛමානත්තාති අධිප්පායො. ඉධ පන පදත්ථවිභාවනට්ඨානත්තා පරිපුණ්ණෙහි අඞ්ගෙහි විභාවෙතුං වට්ටතීති ආහ ''තං නසුන්දර''න්ති. ''වත්ථුම්හී''ති පටකොට්ඨකාදිම්හි. ''නානාචිත්තකම්මානී''ති හත්ථි අස්සරූපාදීනි. විජානනමත්තං චිත්තං, කුසලන්ති වා අකුසලන්ති වා වත්තබ්බං නත්ථි. නානාචෙතසිකෙ හි යුත්තත්තා එව තථා වත්තබ්බං හොති. වුත්තංහෙතං භගවතා. පභස්සරමිදං භික්ඛවෙ චිත්තං. තඤ්ච ඛො ආගන්තුකෙහි උපක්කිලෙසෙහි උපක්කිලිට්ඨන්ති. තෙනාහ ''උදකං වියචිත්ත''න්තිආදිං.

චෙතසිකවණ්ණනා නිට්ඨිතා.

15. රුප්පතීති පදං කත්තරිචාහෙතුකම්මනිචාසිද්ධං. රුප්පනඤ්චවිකාරාපත්ති එවාති දස්සෙතුං ''සීතුණ්හාදීහී''තිආදි වුත්තං. තත්ථ ''විසමප්පවත්තිවසෙනා''ති ධාතූනං විසමප්පවත්තිවසෙන. ධාතුක්ඛො භවසෙනාති වුත්තං හොති, ''කෙනරුප්පතී''ති එත්ථ ''කෙනා''ති හෙතු අත්ථෙචා හෙතු කත්තරිචා කරණවචනං දට්ඨබ්බං. තථා සීතෙනාතිආදීසුපි. ඩංසමකසා නාම සූචිමුඛා බුද්දකමක්ඛිකාචෙව මහන්ත මක්ඛිකා ච. වාතා නාම පුරත්ථිමවාතාදයො. ආතපො නාම සූරියාතපො. සරිංසපානාම අහි විච්ඡික සතපදිකාදයො. තෙසං සම්ඵස්සෙහිපි රුප්පති. මරණං වා ගච්ඡති, මරණ මත්තං වා දුක්ඛං. ''යෙ ධම්මා''ති ද්වාදසවිධා සප්පටිඝරූපධම්මා. ''අඤ්ඤෙස''න්ති සොළසන්නං අප්පටිඝරූපානඤ්ච අරූපධම්මානඤ්ච. ''තෙසූ''ති නිද්ධාරණෙභුම්මං. ඉදානි පාළියා සද්ධිං මුඛාරුප්පනං සංසන්දෙන්තො ''සමාගමො වා''තිආදිමාහ. සමාගමො ච නාම අඤ්ඤමඤ්ඤාභිඝට්ටනං වුච්චතීති සම්බන්ධො. ආපාතාගමනඤ්ච ආරම්මණකරණඤ්ච යපෙත්වාති යොජනා. ''මහාභූතානමෙව වා''ති ආපොධාතු වජ්ජිතානං තිණ්ණං මහාභූතානමෙව වා. ''විකාරං ආපජ්ජතී''ති වත්වා තමෙවත්ථං විවරන්තො ''යස්මිං ඛණෙ''තිආදිමාහ. ''සයංපි විකාරපත්තා හොන්තී''ති තෙමහාභූතාසයංපි පකතිං විජහිත්වා ඔමත්තාධිමත්තභාවං පාපුණන්තීති අත්ථො. ''ඔමත්තාධිමත්තරූපසන්තතීනඤ්චා''ති පරම්පරතො උප්පජ්ජමානා රූපසන්තතියො සන්ධාය වුත්තං. එවං පාළිනයෙන විපත්තිවසෙන රුප්පනං වත්වා ඉදානි විපත්ති වා හොතු, සම්පත්ති වා. පුරිමපච්ඡි මසන්තතීනං විසදිසප්පවත්තිභූතො විකාරොපි එකෙන පරියායෙන රුප්පනංනාමාති කත්වා පුන තං රුප්පනං දස්සෙන්තො ''අපිචෙත්ථා''තිආදිමාහ. ''ඝට්ටනවසෙන රුප්පන ධම්මාන මෙවා''ති ආපාතාගමනාදිවසෙන රුප්පනධම්මෙහිවිනා අභිඝට්ටනවසෙනරුප්පන සභාවානං රූපධම්මානමෙව සිද්ධන්ති පුච්ඡා. ''සවිග්ගහා හොන්තී''ති දබ්බ සණ්ඨානාකාරසහිතා හොන්ති. කස්මා, ඔළාරිකසභාවත්තා. බහූනඤ්චරූපකලාපානං එකක්ඛණෙ එකාබද්ධභාවෙනපවත්තත්තා. අරූපධම්මාහි සණ්හසුඛුමසභාවා ච හොන්ති. සචෙ අනෙකසතසහස්සානිපි එකතො පවත්තෙය්‍යුං. දබ්බසණ්ඨානභාවං නගමිස්සන්තියෙව. එකස්මිඤ්ච සත්තසන්තානෙ එකක්ඛණෙ එක කලාපොව පවත්තති. කස්මා, අනන්තර පච්චයූපනිබන්ධෙන පවත්තත්තා. තස්මාතෙ සවිග්ගහාන හොන්ති. රූපධම්මා පන ඔළාරික සභාවා ච හොන්ති. බහූනං සන්නිචයෙසති දබ්බසණ්ඨානත්ථාය සංවත්තන්ති. එකක්ඛණෙ ච බහුකලාපාපි එකාබද්ධාහුත්වා පවත්තන්ති. තස්මා තෙසවිග්ගහාහොන්තීති.

‘‘සීතාදිග්ගහණසාමත්ථියෙනා’’ති සීතෙනපි රුප්පති, උණ්හෙනපි රුප්පතීතිආදිනා ලොකස්ස පච්චක්ඛතො පාකටස්ස සීතාදිවචනස්සසාමත්ථියෙන. තඤ්හි වචනං ලොකස්ස අපාකටං අරූපධම්මානං රුප්පනං ඉධනාධිප්පෙතන්ති දීපෙතීති අධිප්පායො. ‘‘වොහාරො නාමා’’ති නාමසඤ්ඤා නාමාති වුත්තං හොති. ‘‘ලොකොපචාරෙනා’’ති බහුජනස්ස උපචාරෙන වොහාරෙන කථනෙන. ‘‘පාකට නිමිත්තවසෙනෙවා’’ති පාකටස්ස සද්දප්පවත්තිනිමිත්තස්ස වසෙනෙව. ‘‘සීතාදිග්ගහණෙන විනාපී’’ති පිසද්දෙන සීතාදිග්ගහණසාමත්ථියෙනපීති දීපෙති. එවං සන්තෙපි පාළිසාධකං නාම න සක්කාසබ්බත්ථ ලද්ධුං. පාකටනිමිත්ත වචනමෙව සබ්බත්ථ සාධාරණන්ති දට්ඨබ්බං. ‘‘තප්පසඞ්ගනිවත්තී’’ති තස්ස අරූපධම්මානං රුපතාපසඞ්ගස්ස නිවත්ති. ‘‘ඉද්ධිවිකුබ්බනාවසප්පවත්තා’’ති එත්ථ ඉද්ධිවිකුබ්බනානාමඉද්ධියානානප්පකාරමාපනං. ‘‘රූපතා සිද්ධී’’ති රූපන්ති නාම සඤ්ඤාසිද්ධි. ‘‘ඉදං පනා’’ති ඉදං රූපං පන. ‘‘අනුග්ගහානං සීතාදීනං වසෙනා’’ති කිඤ්චාපිපාළියං සීතාදිවචනං උපඝාතකානං සීතාදීනං වසෙන වුත්තං. තෙච බ්‍රහ්මලොකෙ නත්ථි. අනුග්ගාහකා එව අත්ථි. තෙසංවසෙනාති අධිප්පායො. ‘‘පාළියං නිද්දිට්ඨානී’’ති සඤ්ජානාතීති ඛො භික්ඛවෙ තස්මා සඤ්ඤාති වුච්චති. කිඤ්ච සඤ්ජානාති. නීලංපි සඤ්ජානාති, පීතම්පි සඤ්ජානාතී-තිආදිනා ච, විජානාතීති ඛො භික්ඛවෙ තස්මා විඤ්ඤාණන්ති වුච්චති. කිඤ්ච විජානාති. මධුරංපි විජානාති, අම්බිලංපි විජානාතී-තිආදිනා ච-පාළියං නිද්දිට්ඨානි.

රූපපදවණ්ණනා නිට්ඨිතා.

16. නිබ්බානපදෙ. ‘‘ඛන්ධාවා’’ති භවන්තරෙ අපායාදීසු භවිස්සමානා ඛන්ධාවා. න හි අතීත ධම්මා, නිබ්බායන්ති නාම, සත්තෙ පීළෙත්වා නිරුද්ධත්තාති අධිප්පායො. පච්චුප්පන්නා ච ධම්මා එතරහි පීළෙන්ති, අවස්සං උප්පජ්ජමානා අනාගතධම්මා ච අනාගතෙ පීළෙස්සන්ති, කථං තෙ නිබ්බායන්ති නාමාති ආහ ‘‘පච්චුප්පන්නෙසු…පෙ…. වත්තබ්බමෙව නත්ථී’’ති. ‘‘විසයෙභුම්ම’’න්ති විසයාධාරෙභුම්මං. විසයාධාරො නාමමනුස්සාභූමියං ගච්ඡන්තීතිආදීසු විය මුඛ්‍යාධාරො නහොති. තෙන පන විනා අඤ්ඤත්ථ තං කිරියං කාතුං නසක්කොති. තස්මා ආධාරභාවෙන පරිකප්පිතො ආධාරොති දස්සෙතුං ‘‘යථාආකාසෙ’’තිආදිවුත්තං. යථා සකුණානං පක්ඛන කිරියා නාම ආකාසෙන විනා අඤ්ඤත්ථ නසිජ්ඣති. තථා වට්ටදුක්ඛධම්මානං නිබ්බුති කිරියාපි නිබ්බානෙන විනා අඤ්ඤත්ථ නසිජ්ඣතීති දස්සෙතුං ‘‘යෙහිතෙ’’තිආදිමාහ. තත්ථ ‘‘යෙ’’ති යෙතිවිධවට්ටදුක්ඛසන්තාපධම්මා. හිසද්දොනිපාතො. තෙසද්දො වචනාලඞ්කාරො. ‘‘තබ්බිනිමුත්ත’’න්ති නිබ්බානවිනිමුත්තං. නිබ්බුතියානං නාම නත්ථි. තස්මා නිබ්බානං තෙසං නිබ්බුති කිරියාය විසයා ධාරොහොතීති අධිප්පායො. යථා අයං පදීපො නිබ්බායති. තථාධීරා නිබ්බන්තීති යොජනා. ‘‘තං තං කිලෙසානං වා’’ති තෙ සංතෙසංකිලෙසානං වා. ‘‘ඛන්ධානං වා’’ති අනාගතභවෙසු ඛන්ධානං වා. ‘‘පුනඅප්පටිසන්ධිකභාව’’න්ති සන්තානස්ස පුන පටිසන්ධානාභාවං පාපුණන්ති අරියා ජනා. යථා මග්ගෙ කරණවචනං දිස්සති අද්ධා ඉමායපටිපත්තියා ජරාමරණම්හා පරිමුච්චිස්සාමීතිආදීසු. න තථා නිබ්බානෙති ආහ ‘‘මග්ගෙවියා’’තිආදිං. නිබ්බානෙපනභුම්මවචනමෙව දිස්සති යත්ථනාමඤ්චරූපඤ්ච. අසෙසං උපරුජ්ඣතීතිආදීසු. තස්මා නිබ්බානෙ කරණ වචනං න දිස්සති, කරණ ලක්ඛණස්සෙව අභාවතොති දස්සෙතුං ‘‘න ච නිබ්බාන’’න්තිආදි වුත්තං. කරණ ලක්ඛණං නාමකත්තුනො සහකාරී පච්චයභාවො. නනු අනුපාදිසෙසාය නිබ්බානධාතුයා නිබ්බායන්තීති දිස්සතීති. සච්චං, තත්ථ පන විසෙසනෙ කරණ වචනං. න කරණකාරකෙ. තඤ්හි සඋපාදිසෙසනිබ්බානධාතුයානිවත්තනත්ථං වුත්තන්ති.

නිබ්බානපදවණ්ණනා.

දුතියගාථාවණ්ණනා නිට්ඨිතා.

18. කාමාවචරපදෙ. ‘‘කාමීයතී’’ති ඉච්ඡීයති. නිමිත්තස්සාදවත්ථු මජ්ඣිමට්ඨකථායං ආගතං. ‘‘තෙකාමීයන්තී’’ති තෙ අවීචිනිරයාදයො ඉච්ඡීයන්ති. ‘‘තත්ථ උප්පන්නානම්පී’’ති අවීචිනිරයාදීසු උප්පන්නානංපි සත්තානං. ‘‘භවනිකන්ති නාම හොතී’’ති භවසඞ්ඛාතං අත්තනො ඛන්ධං එතං මම, එසොහමස්මි, එසොමෙ අත්තාති ගණ්හන්තී තණ්හා භවනිකන්ති නාම. සා නෙරයිකසත්තානංපි අත්ථියෙව. ‘‘කාමෙ අවචරතී’’ති කාමෙපරියාපන්නං හොති. කාමෙ අන්තොගධං හොති. රූපාරූපභූමීසු උප්පන්නංපි රූපාරූපසඞ්ඛ්‍යං නගච්ඡති. කාමසඞ්ඛ්‍යමෙව ගච්ඡති. කාමගණනමෙවගච්ඡතීති අත්ථො. ‘‘තීසුභවෙසු උප්පන්නානිපී’’ති කාමරූපාරූපසත්තසන්තානෙසු උප්පන්නානිපි න තත්‍රපරියා පන්නානෙව හොන්ති. තත්‍ර අපරියාපන්නානෙව හොන්තීති අධිප්පායො. ‘‘කාමාවචරතාපත්තිදොසො’’ති කාමාවචර ධම්මාති වත්තබ්බතා පත්තිදොසො. ‘‘රූපාවචරතාදිමුත්තිදොසො’’ති ඉමෙ රූපාවචර ධම්මා න හොන්ති, අරූපාවචර ධම්මා න හොන්ති, ලොකුත්තර ධම්මා න හොන්තීති එවං වත්තබ්බතාපත්ති දොසොති වුත්තං හොති. එසනයො ‘‘රූපාරූපාවචරතාපත්ති දොසො කාමාවචරතාමුත්ති දොසො’’ ති පදෙසු . අවචරසද්දස්ස උප්පන්නත්ථෙ ගහිතෙපි එතෙදොසා නාපජ්ජන්ති. කස්මා, ලොකෙ යෙභුය්‍යනයතබ්බහුලනයානංපි සබ්භාවාති ඉමමත්ථං වදන්තො ‘‘නනුයෙභුය්‍යා වුත්තිවසෙනපී’’තිආදිමාහ. තත්ථ ‘‘කෙසඤ්චී’’ති කෙසඤ්චි පුග්ගලානං වා ධම්මානං වා. යථාමිගලුද්දකො ගාමෙ චරන්තොපි වනෙ චරණබහුලත්තා වනචරකොති නාමං ලභති. රාජභත්ථී අඤ්ඤත්ථ චරන්තොපි සඞ්ගාමෙ චරණබහුලත්තා සඞ්ගාමාවචරොති නාමං ලභති. අයං යෙභුය්‍යනයො නාම. යස්මිං වනෙ අම්බරුක්ඛාපි අත්ථි, අඤ්ඤරුක්ඛාපි අත්ථි. අම්බරුක්ඛබහුලත්තා පන තං වනං අම්බවනන්ති නාමං ලභති. එවං සිම්බලිවනාදීසු. අයං තබ්බහුලනයො. ඉධ පන භූමියො තබ්බහුලනයෙන කාමරූපාරූප නාමං ලභන්ති, ධම්මා යෙභුය්‍යනයෙන කාමාවචරාදි නාමං ලභන්තීති. එවං ගහිතෙ සති, තෙ දොසානා පජ්ජන්තීති ඉමමත්ථං දස්සෙතුං ‘‘තස්මා ඉධපි…පෙ…. දොසොතී’’තිආහ. ‘‘නා’’ති න කොචිදොසො නත්ථි. අත්ථි එවාති අධිප්පායො. ‘‘තස්මාස්සා’’ති එත්ථ ‘‘අස්සා’’ති අවචරසද්දස්ස. ‘‘තථා අත්ථං අග්ගහෙත්වා’’ති උප්පජ්ජනත්ථං අග්ගහෙත්වා. ‘‘පරිග්ගාහිනියා

කාමතණ්හාය කතො’’ති තථා පරිග්ගාහිනියා කාමතණ්හාය ගොචරවිසයත්තාතායතණ්හාය කතොනාම හොති. එතෙන කාමෙතීති කාමො, කාමතණ්හා. අවචරති එත්ථාති අවචරං. කාමස්ස අවචරන්ති කාමාවචරං. කාම තණ්හාය ගොචරවිසයත්තා කාමාවචරන්ති අයමත්ථොපි සිජ්ඣති.

රූපෙඅවචරතීති රූපාවචරං. ‘‘රූපෙ’’ති සොළසවිධායරූපභූමියා. ‘‘අවචරතී’’ති තත්ථ පරියාපන්නභාවෙන පවත්තති. අරූපෙ අවචරතීති අරූපාවචරං. ‘‘අරූපෙ’’ති චතුබ්බිධාය අරූපභූමියා. ‘‘අවචරතී’’ති තත්ථ පරියාපන්නභාවෙන පවත්තතීති ඉමමත්ථං වදති ‘‘රූපාරූපාවචරෙසුපි අයංනයො නෙතබ්බො’’ති. රූපෙ භවො රූපං. රූපතණ්හා. අරූපෙ භවො අරූපං, අරූපතණ්හා. රූපස්ස අවචරං රූපාවචරං. අරූපස්ස අවචරං අරූපාවචරන්ති ඉමමත්ථං දීපෙති ‘‘තෙසු පනා’’තිආදිනා. ‘‘අත්‍ර’’ති ඉමස්මිං ඨානෙ. යදිපි ලොභො, රාගො, කාමො, තණ්හා, තිසබ්බම්පෙතං ලොභස්සවෙවචනං හොති. රූපරාගො අරූපරාගොති පන විසුං විභත්තත්තා ඉධ කාමසද්දෙන තං දඤ්ඤොලොභො ගය්හති. ‘‘සබ්බොපි ලොභො’’ති එතෙනසස්සතුච්ඡෙද දිට්ඨිසහගතොපි සඞ්ගහිතොති දට්ඨබ්බං.

19. ‘‘රූපාරූපසද්දා තාසු භූමීසු නිරූළ්හා’’ති අනිමිත්තා හුත්වා නිරූළ්හාති අධිප්පායො. ඉදානි සනිමිත්තං නයං වදති ‘‘අපිචා’’තිආදිනා. ‘‘නිස්සයොපචාරො’’ති ඨානූපචාරො, යථා සබ්බොගාමො ආගතොති. ‘‘නිස්සිතො පචාරො’’ති ඨාන්‍යූපචාරො. යථා ධජා ආගච්ඡන්තීති. ‘‘යං එතස්මිං අන්තරෙ’’ති යෙ එතස්මිං අන්තරෙ ඛන්ධධාතු ආයතනා. යං රූපං, යා වෙදනා, යාසඤ්ඤා, යෙ සඞ්ඛාරා, යංවිඤ්ඤාණන්ති යොජනා. ‘‘සුවිසද’’න්ති යෙභුය්‍යාදි නයෙහි අනාකුලත්තාසුවිසුද්ධං. ‘‘කිං වික්ඛෙපෙනා’’ති චිත්තවික්ඛෙපෙන කිං පයොජනන්ති අත්ථො.

20. ‘‘ලුජ්ජනප්පලුජ්ජනට්ඨෙනා’’ති භිජ්ජනප්පභිජ්ජනට්ඨෙන. ‘‘යත්ථා’’ති යස්මිං තෙභූමකෙ ධම්මසමූහෙ. ‘‘නිවිසතී’’ති නිච්චං විසති, උපගච්ඡති. ‘‘තස්සා’’ති මිච්ඡාග්ගාහස්ස. ‘‘තෙස’’න්ති ලොකුත්තර ධම්මානං. ‘‘යෙස’’න්ති ලොකිය ධම්මානං. ‘‘ලුජ්ජන’’න්ති ඛණිකභඞ්ගෙන භිජ්ජනං. ‘‘පලුජ්ජන’’න්ති සණ්ඨානභෙදෙන සන්තතිච්ඡෙදෙන නානප්පකාරතො භිජ්ජනං. නිබ්බානං පන ඉධ න ලබ්භති චිත්තසඞ්ගහාධිකාරත්තාති අධිප්පායො. සො ච අපරියාපන්නභාවො, විසුං එකාචතුත්ථී අවත්ථා භූමිනාමාති යොජනා.

චතුබ්භූමිවිභාගවණ්ණනා නිට්ඨිතා.

21. ‘‘හීන’’න්ති සද්ධාසතිආදීහි සොභණධම්මෙහි අයුත්තත්තාහීනං. ‘‘සබ්බහීන’’න්ති ලොභාදීහි පාපධම්මෙහි යුත්තත්තා සබ්බ චිත්තෙහි හීනතරං. ‘‘තදත්ථො’’ති උපරිමානං චිත්තානං සොභණසඤ්ඤාකරණසුඛත්ථො. ‘‘ආදිතො’’තිආදිම්හි. ‘‘වීථිචිත්තවසෙනාති එතං මම, එසොහමස්මි, එසොමෙ අත්තාති එවං පවත්තස්ස භවනිකන්ති ජවනවීථිචිත්තස්ස වසෙන. එවඤ්චසති, කිං කාරණං ලොභමූලචිත්තස්සපඨමං වචනෙති ආහ ‘‘අකුසලෙසු පනා’’තිආදිං .‘‘ද්වීහිවට්ටමූලෙහී’’ති ලොභමොහසඞ්ඛාතෙහි ද්වීහි වට්ටමූලෙහි.

22. ‘‘සිනිද්ධචිත්ත’’න්ති සාතවෙදනායුත්තත්තාලූඛචිත්තං න හොතීති අධිප්පායො. සුමනස්සභාවොති වුත්තෙ කායිකසුඛවෙදනායපි පසඞ්ගො සියාති වුත්තං ‘‘මානසික…පෙ…. නාම’’න්ති. ‘‘සුමනාභිධානස්සා’’ති සුමනනාමස්ස. ‘‘පවත්තිනිමිත්ත’’න්ති පවත්තියා ආසන්න කාරණං. කථං පන භාවො පවත්තිනිමිත්තං නාමහොතීති ආහ ‘‘භවන්ති… පෙ…. කත්වා’’ති. නිමිත්තෙ භුම්මං. තථාහි භාවො නාම සද්දප්පවත්තිනිමිත්තන්ති වුත්තං. ඉදානි නිමිත්ත ලක්ඛණං දස්සෙන්තො ‘‘යථාහී’’තිආදිමාහ. ‘‘තත්ථා’’ති තස්මිං පයොගෙ. ‘‘දන්ත නිමිත්ත’’න්ති දන්තකාරණා. ‘‘තං වෙදනා නිමිත්ත’’න්ති තං වෙදනාකාරණා. එත්ථ සියා, ‘‘එතස්මින්ති නිමිත්තෙ භුම්ම’’න්ති වුත්තං, නිමිත්තඤ්චනාම අකාරකං අසාධනං, තං කථං සාධනවිග්ගහෙ යුජ්ජතීති. අධිකරණ සාධනානුරූපත්තා සද්දප්පවත්තිනිමිත්තස්සාති දට්ඨබ්බං. එතෙනාති ච එතස්මාති ච හෙතු අත්ථෙ උභයවචනන්ති වදන්ති. ආසන්නහෙතු නාමසාධනරූපො භවතීති තෙසං අධිප්පායො. සුට්ඨු කරොති, පකතිපච්චයෙන අනිප්ඵන්නං කම්මං අත්තනො බලෙන නිප්ඵාදෙතීති සඞ්ඛාරො. ‘‘පුබ්බාභිසඞ්ඛාරො’’ති පුබ්බභාගෙ අභිසඞ්ඛාරො. පයොජෙති නියොජෙතීති පයොගො. උපෙති ඵලසඞ්ඛාතො අත්ථො එතෙනාති උපායො. ‘‘ආණත්තියාවා’’ති පෙසනායවා. ‘‘අජ්ඣෙසනෙන වා’’ති ආයාචනෙන වා. ‘‘තජ්ජෙත්වා වා’’ති භයං දස්සෙත්වා වා. ‘‘තං තං උපායං පරෙ ආචික්ඛ’’න්ති. කථං ආචික්ඛන්තීති ආහ ‘‘අකරණෙ’’තිආදිං. ‘‘තස්මිං තස්මිං කම්මෙ පයොජෙතීතිකත්වා ඉධ සඞ්ඛාරො නාමා’’ති යොජනා. ‘‘පච්චය ගණො’’ති පකතිපච්චයගණො. ‘‘තෙනා’’ති සඞ්ඛාරෙන. ‘‘සාධාරණො’’ති කුසලාකුසලාබ්‍යාකතානං සාධාරණො. ‘‘දුවිධෙන සඞ්ඛාරෙනා’’ති පයොගෙන වා උපායෙන වා. ‘‘යො පන තෙනසහිතො’’තිආදිනා පුබ්බෙවුත්තමෙවත්ථං පකාරන්තරෙනපාකටං කාතුං ‘‘සොපන යදා’’තිආදි වුත්තං. ‘‘ඉතී’’තිආදි ලද්ධගුණ වචනං. ‘‘පච්චයගණස්සෙවනාම’’න්ති පච්චයගණස්සෙව විසෙස නාමන්ති වුත්තං හොති. උප්පන්නත්ථෙ ඉකපච්චයොති කථං විඤ්ඤායතීති ආහ ‘‘යස්මිං සමයෙ’’තිආදිං. ‘‘පාළිය’’න්ති ධම්මසඞ්ගණිපාළියං. ‘‘අසල්ලක්ඛෙත්වා’’ති අචින්තෙත්වා ඉච්චෙවත්ථො. සබ්බමෙතං නයුජ්ජතියෙව. කස්මා, පාළිඅට්ඨකථාහි අසංසන්දනත්තා, අත්ථයුත්තිබ්‍යඤ්ජනයුත්තීනඤ්ච අවිසදත්තාති අධිප්පායො. ‘‘ත’’න්ති චිත්තං. ‘‘එතෙනා’’ති පුබ්බප්පයොගෙන. ‘‘යථාවුත්තනයෙනා’’ති තික්ඛභාවසඞ්ඛාතමණ්ඩනවිසෙසෙන. ‘‘සො පනා’’ති පුබ්බප්පයොගො පන. ‘‘ඉතී’’ති තස්මා. ‘‘තං නිබ්බත්තිතො’’ති තෙන පුබ්බප්පයොගෙන නිබ්බත්තිතො. ‘‘විරජ්ඣිත්වා’’ති අයුත්තපක්ඛෙපතිත්වා. එතෙනපටික්ඛිත්තා හොතීති සම්බන්ධො. ගාථායං. ‘‘චිත්තසම්භවී’’ති චිත්තස්මිං සම්භූතො. විසෙසො සඞ්ඛාරො නාමාති යොජනා. සලොමකො, සපක්ඛකොත්‍යාදීසුවියාති වුත්තං. සාසවා ධම්මා, සාරම්මණා ධම්මාත්‍යාදීසුවියාති පන වුත්තෙ යුත්තතරං. ‘‘පාළිඅට්ඨකථා සිද්ධ’’න්ති පාළිඅට්ඨකථාතො සිද්ධං. අපිචයත්ථවිසුද්ධිමග්ගාදීසු අසඞ්ඛාරං චිත්තං, සසඞ්ඛාරං චිත්තන්ති ආගතං. තත්ථ අයං පච්ඡිමනයො යුත්තො.

උපායසමුට්ඨිතස්ස අනෙකසතසම්භවතො ‘‘ඉදඤ්ච නයදස්සනමෙවා’’ති වුත්තං. ‘‘උදාසිනභාවෙනා’’ති මජ්ඣත්තභාවෙන. ‘‘යතො’’ති යස්මා. විකාරපත්තො හොති. තතො අධිමත්තපස්සනං විඤ්ඤායතීති යොජනා.

23. ඉදානි සහගතවචන සම්පයුත්තවචනානි විචාරෙන්තො ‘‘එත්ථචා’’තිආදිමාරභි. ‘‘න පන තෙ භෙදවන්තා හොන්තී’’ති කස්මා වුත්තං. න නු තෙපිචක්ඛු සම්ඵස්සො, සොතසම්ඵස්සො, තිආදිනා ච, කාමවිතක්කො, බ්‍යාපාදවිතක්කො, තිආදිනා ච, දුක්ඛෙ අඤ්ඤාණං, දුක්ඛසමුදයෙ අඤ්ඤාණ, න්තිආදිනාච භෙදවන්තා හොන්තීති. සච්චං. තෙ පන භෙදා ඉමං චිත්තං භින්නං න කරොන්ති. තස්මා තෙ භෙදවන්තාන හොන්තීති වුත්තා. න ච තෙසං අයං විකප්පො අත්ථීති සම්බන්ධො. ‘‘ඉමස්මිං චිත්තෙ’’ති ලොභමූලචිත්තෙ. ‘‘කත්ථචී’’ති කිස්මිඤ්චි චිත්තෙ. යෙවාපනාති වුත්තෙ සුධම්මෙසු ආගතානියෙවාපනකානි. ‘‘අඤ්ඤෙහී’’ති දොසමූලමොහමූලෙහි. නනුතානිපි ඉධ ගහෙතබ්බානීති සම්බන්ධො. ‘‘නා’’ති න ගහෙතබ්බානි. කස්මාති ආහ ‘‘තෙසුහී’’තිආදිං . තෙපි ඉධ නගහෙතබ්බා සියුං. න පන න ගහෙතබ්බා. කස්මා, වෙදනාය ච සයං භෙදවන්තත්තා, දිට්ඨිසඞ්ඛාරානඤ්ච විකප්පසබ්භාවාති අධිප්පායො.

24. ‘‘සොමනස්සස්සකාරණ’’න්ති සොමනස්සුප්පත්තියා කාරණං. සොමනස්සුප්පත්තියා කාරණෙ වුත්තෙ තං සහගත චිත්තුප්පත්තියාපිකාරණං සිද්ධං හොතීති කත්වා තමෙව වුත්තන්ති දට්ඨබ්බං. තෙනාහ ‘‘සොමනස්සපටිසන්ධිකොහී’’තිආදිං. හීනෙන වා…පෙ…. ආරම්මණෙන සමායොගො, තෙන සමායුත්තස්සාපි චිත්තං උප්පජ්ජමානන්තිආදිනා වත්තබ්බං. තථා බ්‍යසනමුත්තියංපි. උපෙක්ඛාකාරණෙ ‘‘බ්‍යසනමුත්තී’’ති ඉදං දොමනස්සප්පසඞ්ගපරිහාරවචනං. අජ්ඣාසයොවුච්චති අජ්ඣාවුත්තං ගෙහං. දිට්ඨිසඞ්ඛාතො අජ්ඣාසයොයස්සාති දිට්ඨජ්ඣාසයො. තස්ස භාවො දිට්ඨජ්ඣාසයතා. ‘‘අයොනිසො උම්මුජ්ජන’’න්ති අනුපායතො ආභුජනං, මනසිකරණං. ‘‘චින්තා පසුතවසෙනා’’ති ගම්භීරෙසු ධම්මෙසු චින්තාපසවනවසෙන, වීමංසා වඩ්ඪනවසෙන. ‘‘දිට්ඨිකාරණමෙවා’’ති දිට්ඨිං කාරණප්පතිරූපකමෙව. තෙනාහ ‘‘සාරතොසච්චතො උම්මුජ්ජන’’න්ති. ‘‘තබ්බිපරීතෙනා’’ති තතො විපරීතෙන. අදිට්ඨජ්ඣාසයතා, දිට්ඨිවිපන්නපුග්ගලපරිවජ්ජනතා, සද්ධම්මසවනතා, සම්මාවිතක්කබහුලතා, යොනිසො උම්මුජ්ජනඤ්ච දිට්ඨිවිප්පයොගකාරණන්ති වත්තබ්බං.

‘‘ඉමෙසං පන චිත්තානං උප්පත්තිවිධානං විසුද්ධිමග්ගෙගහෙතබ්බ’’න්ති විසුද්ධි මග්ගෙබන්ධ නිද්දෙසතො ගහෙතබ්බං. වුත්තඤ්හිතත්ථ. යදා හිනත්ථිකාමෙසු ආදීනවොතිආදිනානයෙන මිච්ඡාදිට්ඨිං පුරෙක්ඛිත්වා හට්ඨතුට්ඨො කාමෙවා පරිභුඤ්ජති, දිට්ඨමඞ්ගලාදීනි වා සාරතොපච්චෙති සභාව තික්ඛෙන අනුස්සාහිතෙනචිත්තෙන. තදා පඨමං අකුසල චිත්තං උප්පජ්ජති. යදා මන්දෙන සමුස්සාහිතෙන චිත්තෙන, තදාදුතියං. යදා මිච්ඡා දිට්ඨිං අපුරෙක්ඛිත්වා කෙවලං හට්ඨතුට්ඨො මෙථුනං වා සෙවති, පර සම්පත්තිං වා අභිජ්ඣායති, පරභණ්ඩං වා හරති සභාවතික්ඛෙනෙව අනුස්සාහිතෙන චිත්තෙන. තදා තතියං. යදා මන්දෙන සමුස්සාහිතෙනචිත්තෙන, තදා චතුත්ථං. යදා පන කාමානං වා අසම්පත්තිං ආගම්ම අඤ්ඤෙසං වා සොමනස්සහෙතුනං අභාවෙන චතුසුපි විකප්පෙසු සොමනස්සරහිතාහොන්ති , තදාසෙසානි චත්තාරි උපෙක්ඛාසහගතානි උප්පජ්ජන්තීති.

ලොභමූලචිත්තවණ්ණනා නිට්ඨිතා.

25. දොසමූලචිත්තෙ. ‘‘විරූප’’න්ති දුට්ඨං, ලුද්දං. දුම්මනස්ස භාවොති වුත්තෙ කායිකදුක්ඛවෙදනායපි පසඞ්ගො සියාති වුත්තං ‘‘මානසික…පෙ…. නාම’’න්ති. පටිහඤ්ඤති බාධති. ‘‘සන්තත්තෙ’’ති සන්තාපිතෙ.

26. ‘‘භෙදකරො’’ති අඤ්ඤමඤ්ඤවිසෙසකරො. ‘‘භෙදකරාන හොන්තී’’ති ඉමස්ස චිත්තස්ස අඤ්ඤමඤ්ඤවිසෙසකරාන හොන්ති. දොමනස්සග්ගහණං පසඞ්ගනිවත්තනත්ථං ගහිතන්ති යොජනා. පසඞ්ගොති චනානප්පකාරතො සජ්ජනං ලග්ගනං. කථං පසඞ්ගොති ආහ ‘‘යදාහී’’තිආදිං. ‘‘තුට්ඨිං පවෙදෙන්තී’’ති තුට්ඨාමයං ඉමෙසං මරණෙනාතිආදි වික්ඛන්ති. එවං සහගතප්පසඞ්ගං නිවත්තෙත්වා සම්පයුත්තප්පසඞ්ගං නිවත්තෙතුං ‘‘පටිසග්ගහණංපී’’තිආදි වුත්තං. තිරච්ඡානගතපාණවධෙ අපුඤ්ඤං නාම නත්ථි. ආදිකප්පතො පට්ඨාය මනුස්සානං යථාකාම පරිභොගත්ථාය ලොකිස්සරියෙනථාවරට්ඨායිනා නිම්මිතත්තාති අධිප්පායො. ‘‘විස්සට්ඨා’’ති අනාසඞ්කා. ‘‘අඤ්ඤෙචා’’ති අඤ්ඤෙ වා ජනෙ. විමති එව වෙමතිකං. වෙමතිකං ජාතං යෙසං තෙ වෙමතිකජාතා. පුරිමචිත්තස්සලොභසහගතභාවො ඉමානිඅට්ඨපි ලොභසහගතචිත්තානිනාමාති ඉමිනා චූළනිගමනෙ නෙව සිද්ධොචියාති යොජනා. චූළනිගමනෙන පටිසසම්පයුත්ත භාවෙසිද්ධෙ දොමනස්සසහගතභාවොපි තෙනසිද්ධො යෙවාති කත්වා ‘‘තෙසං ගහණං’’ති වුත්තං. ‘‘තෙස’’න්ති දොනස්සපටිඝානං. ඉමස්මිං චිත්තෙ ඉස්සාමච්ඡරියකුක්කුච්චානිචථිනමිද්ධානි ච අනියතයොගීනි ච හොන්ති යෙවාපනකානි ච. තෙනාහ ‘‘පුරිමචිත්තෙ’’තිආදිං. දොමනස්සං ඉමස්මිං චිත්තෙ අත්ථි, අඤ්ඤචිත්තෙසු නත්ථි, තස්මා අසාධාරණ ධම්මො නාම. අනඤ්ඤසාධාරණ ධම්මොතිපි වුච්චති. ‘‘යථාතං’’ති තං නිදස්සනං තදුදාහරණං යථා කතමන්ති අත්ථො. ‘‘උපලක්ඛෙති’’ති සඤ්ඤාපෙති. ආතපංතායතිරක්ඛතීති ආතපත්තං. සෙතච්ඡත්තං. ලද්ධං ආතපත්තං යෙනාති ලද්ධාතපත්තො. රාජකුමාරො. සො ආතපත්තං ලද්ධොති වුත්තෙ සබ්බං රාජසම්පත්තිං ලද්ධොති විඤ්ඤායති. තස්මා ඉදං උපලක්ඛණ වචනං ජාතන්ති දට්ඨබ්බං. ‘‘උභින්න’’න්ති ද්වින්නං දොමනස්ස පටිඝානං. පුබ්බෙ දොමනස්සසහගතන්ති වත්වා නිගමනෙ පටිඝසම්පයුත්තචිත්තානීති වුත්තත්තා ‘‘ඉමස්ස…පෙ…. සිද්ධිතො’’ති වුත්තං.

27. ‘‘අනිට්ඨලොකධම්මෙහී’’ති අලාභො ච, අයසොච, නින්දාච, දුක්ඛඤ්චාති චතූහි අනිට්ඨලොකධම්මෙහි. ‘‘තං කුතෙත්ථ ලබ්භා’’ති අහං අලාභාදීහි මාසමාගච්ඡීති පත්ථෙන්තස්සපි කුතොමෙඑත්ථලොකෙතං පත්ථනා පූරණං

සබ්බකාලං ලබ්භාති අත්ථො. ‘‘ලබ්භා’’ති ච කම්මත්ථදීපකං පාටිපදිකපදං. ඉමෙසං උප්පත්තිවිධානං විසුද්ධිමග්ගෙ සඞ්ඛෙපතොව වුත්තං තස්ස පාණාති පාතාදීසු තික්ඛමන්දප්පවත්තිකාලෙ පවත්තිවෙදිතබ්බාති.

දොසමූලචිත්තවණ්ණනා නිට්ඨිතා.

28. මොහමූලචිත්තෙ. ‘‘මූලන්තරවිරහෙනා’’ති අඤ්ඤමූලවිරහෙන. සංසප්පතීති සංසප්පමානා. එවං නු ඛො, අඤ්ඤථානු ඛොති එවං ද්විධා එරයති කම්පතීති අත්ථො. වික්ඛිපතීති වික්ඛිපමානං. ‘‘නියමනත්ථ’’න්ති ඉදං විචිකිච්ඡාසම්පයුත්තං නාමාති නියමනත්ථං. ඉදඤ්හි පටිඝසම්පයුත්තං විය නිගමනෙන සිද්ධං න හොති. ‘‘ඉධ ලද්ධොකාසං හුත්වා’’ති මූලන්තර විරහත්තා එව ඉධලද්ධොකාසං හුත්වා. පකති සභාවභූතං, ඉති තස්මා නත්ථීති යොජනා. ‘‘අනොසක්කමාන’’න්ති පච්ඡතො අනිවත්තමානං. ‘‘අසංසීදමාන’’න්ති හෙට්ඨතො අපතමානං. උභයෙන අබ්බොච්ඡින්නන්ති වුත්තං හොති. ‘‘අතිසම්මුළ්හතායා’’ති මූලන්තර විරහෙන මොහෙන අතිසම්මුළ්හතාය. ‘‘අතිචඤ්චලතායා’’ති සංසප්පමානවික්ඛිපමානෙහිවිචිකිච්ඡුද්ධච්චෙහි අතිචඤ්චලතාය. ‘‘සබ්බත්ථපී’’ති සබ්බෙසුපි ආරම්මණෙසු. අට්ඨකථායං සඞ්ඛාර භෙදෙන අවිජ්ජාය දුවිධභාවොව වුත්තො. කථං වුත්තො. අවිජ්ජා අප්පටිපත්ති මිච්ඡා පටිපත්තිතො දුවිධා තථා සසඞ්ඛා රාසඞ්ඛාරතොති වුත්තො. ‘‘තිවිධභාවොවා’’ති ඉමස්මිං චිත්තෙසඞ්ඛාරවිමුත්තාය අවිජ්ජාය සද්ධිං තිවිධභාවොව. ඉමෙසං ද්වින්නං චිත්තානං උප්පත්තිවිධානං විසුද්ධිමග්ගෙසඞ්ඛෙපතොවවුත්තං තස්සඅසන්නිට්ඨානවික්ඛෙපකාලෙපවත්ති වෙදිතබ්බාති.

29. ‘‘සබ්බථාපී’’ති නිපාතසමුදායො වා හොතු අඤ්ඤමඤ්ඤවෙවචනො වා, විසුං නිපාතොවාති එවං සබ්බප්පකාරතොපි. අකුසලපදෙ අකාරො විරුද්ධත්ථො. යථා අමිත්තො, අසුරො, තිදසෙතුං ‘‘අකුසලානී’’තිආදිමාහ. ‘‘පටිවිරුද්ධභාවො’’ති මොහාදීහි අකුසලෙහි විරුද්ධභාවො. භාවනංනාරහන්තීති ‘‘අභාවනාරහා’’. කථං පන භාවනංනාරහන්තීති ආහ ‘‘පුනප්පුන’’න්තිආදිං. ‘‘නියාමං ඔක්කමන්තාපී’’ති පඤ්චානන්තරිය කම්මභාවෙන නියතමිච්ඡාදිට්ඨිභාවෙන ච නියාමං ඔක්කමන්තාපි. අපායං භජන්තීති අපායභාගිනො. කම්මකාරකා. තෙසං භාවො. තාය. ‘‘වට්ටසොතනියතෙ’’ති සංසාරවට්ට සොතස්මිං නියතෙ. ‘‘ථිරතරපත්තා’’ති සමාධිවසෙන ථිරතරභාවං පත්තා. ඉදානි තමෙවත්ථං පකාරන්තරෙන විභාවෙතුං ‘‘අපිචා’’තිආදිමාහ. ‘‘සියු’’න්ති පදං ධාතුපච්චයෙහි සිද්ධං නිප්ඵන්නපදං නාම නහොති. කස්මා, ඉධපරිකප්පත්ථස්ස අසම්භවතො. නිපාතපදං හොති. කස්මා, අනෙකත්ථතා සම්භවතො. ඉධ පන භවන්ති සද්දෙන සමානත්ථො. තෙනාහ ‘‘නිපාතපදං ඉධ දට්ඨබ්බ’’න්ති.

අකුසලවණ්ණනා.

30. අහෙතුකචිත්තෙ. ‘‘සබ්බනිහීන’’න්ති සබ්බචිත්තෙහි හීනං. පුන ‘‘සබ්බනිහීන’’න්ති සබ්බාහෙතුකෙහි හීනං. ‘‘ත’’න්ති අකුසල විපාකං.

31. සුත්තපාළියං, ‘‘කට්ඨ’’න්ති සුක්ඛදාරුං. ‘‘සකලික’’න්ති ඡින්දිතඵාලිතං කට්ඨක්ඛණ්ඩකං. ‘‘ථුස’’න්ති වීහිසූඞකං. ‘‘සඞ්කාර’’න්ති කචවරං. චක්ඛුඤ්චරූපෙ ච පටිච්ච යංවිඤ්ඤාණං උප්පජ්ජති. තං චක්ඛුවිඤ්ඤාණන්ත්වෙව වුච්චතීතිආදිනා යොජෙතබ්බං. තත්ථ ‘‘රූපෙ’’ති රූපාරම්මණාන . ‘‘සද්දෙ’’තිආදීසුපි එසනයො. එත්ථ ච විඤ්ඤාණානි එකවත්ථු නිස්සිතානි හොන්ති. තස්මා වත්ථු ද්වාරෙසු එකවචනං වුත්තං. ආරම්මණානි පන එකවිඤ්ඤාණෙනාපි බහූනි ගහිතානි. තස්මා ආරම්මණෙසු බහුවචනං. ‘‘දුක්ඛයතී’’ති දුක්ඛං කරොති. නාමධාතු පදඤ්හෙතං. යථා අත්තානං සුඛෙති පීණෙතීති සද්දවිදූ. ධාතුපාඨෙසු පන සුඛදුක්ඛතක්කිරියායංති වුත්තං. තක්කිරියාති ච සුඛකිරියා දුක්ඛ කිරියාති අත්ථො. සාතකිරියා අස්සාතකිරියාති වුත්තං හොති. ච සද්දො ඔකාසත්ථොති කත්වා ‘‘දුක්කරං ඔකාසදාන’’න්ති වුත්තං.

32. ‘‘චක්ඛුස්ස අසම්භින්නතා’’ති චක්ඛුපසාදරූපස්ස අභින්නතා. තස්මිඤ්හි භින්නෙසති අන්ධස්ස චක්ඛුස්ස රූපානිනුපට්ඨහන්තීති. ‘‘සොතස්සඅසම්භින්නතා’’තිආදීසුපි එසනයො. ‘‘ආලොකසන්නිස්සයප්පටිලාභො’’ති චක්ඛු ච ආලොකෙසති කිච්චකාරී හොති. අසති නහොති. තථා රූපඤ්ච. තස්මා ආලොකො තෙසං විසයවිසයීභාවූපගමනෙ සන්නිස්සයො හොති. තස්ස ආලොකසන්නිස්සයස්ස පටිලාභො. එසනයො ආකාසසන්නිස්සයාදීසු. ඉමෙසං අඞ්ගානං යුත්ති දීපනා උපරිරූපසඞ්ගහෙ ආගමිස්සති. ‘‘අට්ඨකථාය’’න්ති අට්ඨසාලිනියං. තත්ථ ‘‘තස්මිං පන ආපාතං ආගච්ඡන්තෙපි ආලොකසන්නිස්සයෙ අසති චක්ඛුවිඤ්ඤාණං නුප්පජ්ජතී’’ති වචනං අසම්භාවෙන්තො ‘‘තං විනා ආලොකෙනා’’තිආදිමාහ. ‘‘අභාවදස්සන පර’’න්ති අභාවදස්සනප්පධානං.

33. විපාකවචනත්ථෙ. විපච්චතීති විපාකං. විපච්චතීති ච විපක්කභාවං ආපජ්ජති. පුබ්බෙ කතකම්මං ඉදානි නිබ්බත්තිං පාපුණාතීති වුත්තං හොති. ඉදානි තදත්ථං පාකටං කරොන්තො ‘‘අයඤ්ච අත්ථො’’තිආදිමාහ. අට්ඨකථායං ආයූහන සමඞ්ගිතාපි ආගතා. ඉධ පනසා චෙතනා සමඞ්ගිතාය සඞ්ගහිතාති කත්වා ‘‘චතස්සො සමඞ්ගිථා’’ති වුත්තං. සමඞ්ගිතාති ච සම්පන්නතා. ‘‘තං තං කම්මායූහන කාලෙ’’ති පාණාති පාතාදිකස්ස තබ්බිරමණාදිකස්ස ච තස්ස තස්ස දුච්චරිතසුචරිතකම්මස්ස ආයූහනකාලෙ. සමුච්චිනනකාලෙති අත්ථො. ‘‘සබ්බසො අභාවං පත්වාන නිරුජ්ඣතී’’ති යථා අබ්‍යාකත ධම්මානිරුජ්ඣමානා සබ්බසො අභාවං පත්වා නිරුජ්ඣන්ති. තථා නනිරුජ්ඣන්තීති අධිප්පායො. ‘‘සබ්බාකාර පරිපූර’’න්ති පාණාතිපාතං කරොන්තස්ස කම්මානු රූපාබහුකාය වචීමනො විකාරා සන්දිස්සන්ති.

එසනයො අදින්නාදානාදීසු. එවරූපෙහි සබ්බෙහි ආකාර විකාරෙහි පරිපූරං. ''නිදහිත්වා වා''ති සණ්ඨපෙත්වා එව. ''යංසන්ධායා''ති යංකිරියාවිසෙසනිධානං සන්ධාය.

ගාථායං. ''සජ්ජු''ති ඉමස්මිං දිවසෙ. ''ඛීරං වමුච්චතී''ති යථා ඛීරං නාම ඉමස්මිං දිවසෙ මුච්චති. පකතිං ජහති. විපරිණාමං ගච්ඡති. න තථා පාපං කතං කම්මන්ති යොජනා. කථං පන හොතීති ආහ ''දහන්තං බාලමන්වෙතී''ති. ''භස්මාඡන්නොවපාවකො''ති ඡාරිකා ඡන්නොවිය අග්ගි. ''සො පනා''ති කිරියා විසෙසො පන. ''විසුං එකො පරමත්ථ ධම්මොතිපි සඞ්ඛ්‍යං න ගච්ඡතී''ති විසුං සම්පයුත්ත ධම්ම භාවෙන සඞ්ඛ්‍යං න ගච්ඡතීති අධිප්පායො. සො හි කම්මපච්චයධම්මත්තා පරමත්ථ ධම්මො න හොතීති න වත්තබ්බො. තෙනාහ ''අනුසයධාතුයො විය''ති. ''සො''ති කිරියාවිසෙසො. ''ත''න්ති කම්මං වා, කම්මනිමිත්තං වා, ගතිනිමිත්තං වා. ''තදා ඔකාසං ලභතී''ති විපච්චනත්ථාය ඔකාසං ලභති. ඔකාසං ලභිත්වා පච්චුපට්ඨාතීති අධිප්පායො. ''තත්ථා''ති තාසු ච තුසුසමඞ්ගිතාසු. ''ඉතී''ති ලද්ධගුණවචනං. ''එවඤ්ච කත්වා''තිආදි පුන ලද්ධගුණවචනං. ''පාළිය''න්ති ධම්මසඞ්ගණි පාළියං. ''කම්මසන්තානතො''ති අරූපසන්තානං එව වුච්චති. ''යෙ පනා''ති ගන්ථකාරා පන. ''තෙස''න්ති ගන්ථකාරානං. ආපජ්ජතීති සම්බන්ධො. තෙසං වාදෙති වා යොජෙතබ්බං. යඤ්චඋපමං දස්සෙන්තීති යොජනා. ''තත්ථා''ති තස්මිං වචනෙ. න ච න ලභන්තීති යොජනා. ''තදා''ති තස්මිං පරිණතකාලෙ. ''නාළ''න්ති පුප්ඵඵලානං දණ්ඩකං.

34. ''සම්භවො''ති පසඞ්ගකාරණං. අභිවිසෙසෙන චරණං පවත්තනං අභිචාරො. විසෙස වුත්ති. න අභිචාරො බ්‍යභිචාරො. සාමඤ්ඤ වුත්ති. පක්ඛන්තරෙන සාධාරණතාති වුත්තං හොති. පක්ඛන්තරෙන සාධාරණතා නාමපක්ඛන්තරස්ස නානප්පකාරතො සජ්ජනමෙව ලග්ගනමෙවාති වුත්තං බ්‍යභිචාරස්සාති පසඞ්ගස්ස ඉච්චෙවත්ථොති. එත්ථවාතිආදිනා සම්භවබ්‍යභිචාරානං අභාවමෙව වදති. අකුසලහෙතූහි ච සහෙතුකතා සම්භවො නත්ථීති සම්බන්ධො. ''තෙස''න්ති අකුසලවිපාකානං. ''අබ්‍යභිචාරොයෙවා''ති බ්‍යභිචාරරහිතොයෙව.

35. ''පඤ්චද්වාරෙ උප්පන්න''න්ති පඤ්චද්වාරවිකාරං පටිච්ච උප්පන්නත්තා වුත්තං. තෙනාහ ''තඤ්හී''තිආදිං. එසනයො මනොද්වාරාවජ්ජනෙපි.

යදි හි අයමත්ථොසියා, එවඤ්චසති, අයමත්ථො ආපජ්ජතීති සම්බන්ධො. ''තෙස''න්ති වීථිචිත්තානං. උප්පාදසද්දොනියතපුල්ලිඞ්ගොති කත්වා ''ටීකාසු පන…පෙ…. නිද්දිට්ඨං'' සියාති වුත්තං. ''වුත්තනයෙනා''ති සම්පයුත්තහෙතුවිරහතොති වුත්තනයෙන. විපච්චන කිච්චං නාම විපාකානං කිච්චං. විපාකුප්පාදනකිච්චං නාම කුසලාකුසලානං කිච්චං. ''තං තං කිරියාමත්තභූතානී''ති ආවජ්ජන කිරියා හසනකිරියාමත්තභූතානි. පටිසන්ධිභවඞ්ගචුතිචිත්තානි නාම කෙවලං කම්මවෙගුක්ඛිත්තභාවෙනසන්තානෙපතිතමත්තත්තා දුබ්බල කිච්චානි හොන්ති. පඤ්ච විඤ්ඤාණානි ච අසාරානං අබලානං පසාදවත්ථූනං නිස්සාය උප්පන්නත්තා දුබ්බලවත්ථුකානි හොන්ති. සම්පටිච්ඡනාදීනි ච පඤ්චවිඤ්ඤාණානුබන්ධ මත්තත්තා දුබ්බල කිච්චට්ඨානානි හොන්ති. තස්මා තානි සබ්බානි අත්තනො උස්සාහෙනවිනා කෙවලං විපච්චනමත්තෙන පවත්තන්ති. ''විපාකසන්තානතො''ති පඤ්චද්වාරාවජ්ජනඤ්ච මනොද්වාරාවජ්ජනඤ්ච භවඞ්ගවිපාකසන්තානතො ලද්ධපච්චයං හොති. වොට්ඨබ්බනං පඤ්චවිඤ්ඤාණාදි විපාකසන්තානතො ලද්ධපච්චයං. ''ඉතරානි පනා''ති හසිතුප්පාදචිත්ත මහාකිරියචිත්තාදීනි. ''නිරනුසයසන්තානෙ''ති අනුසයරහිතෙ ඛීණාසවසන්තානෙ. ''උස්සාහරහිතානි එවා''ති යථා රුක්ඛානං වාතපුප්ඵානි නාම අත්ථි. තානි ඵලුප්පාදකසිනෙහරහිතත්තා ඵලානි න උප්පාදෙන්ති. තථා තානි ච විපාකුප්පාදකතණ්හාසිනෙහරහිතත්තා උස්සාහබ්‍යාපාර රහිතානි එව.

36. වෙදනාවිචාරණායං. ''පිචුපිණ්ඩකානං විය''ති ද්වින්නං කප්පාසපිචුපිණ්ඩකානං අඤ්ඤමඤ්ඤසඞ්ඝට්ටනං විය උපාදාරූපානඤ්ච අඤ්ඤමඤ්ඤසඞ්ඝට්ටනං දුබ්බලමෙවාති යොජනා. ''තෙසං ආරම්මණභූතාන''න්ති තිණ්ණං මහාභූතානං. ''කායනිස්සයභූතෙසූ''ති කායනිස්සයමහාභූතෙසු .''තෙහී''ති පඤ්චවිඤ්ඤාණෙහි. ''පුරිමචිත්තෙනා''ති සම්පටිච්ඡනචිත්තතො. ''ත''න්ති අකුසලවිපාකසන්තීරණං. පටිඝෙන විනා නප්පවත්තති. කස්මා නප්පවත්තතීති ආහ ''එකන්තාකුසලභූතෙනා''තිආදිං. ''අබ්‍යාකතෙසු අසම්භවතො''ති අබ්‍යාකත චිත්තෙසු යුජ්ජිතුං අසම්භවතො. කම්මානුභාවතො ච මුඤ්චිත්වා යථාපුරිමං විපාකසන්තානං කම්මානුභාවෙන පවත්තං හොති. තථා අප්පවත්තිත්වාති අධිප්පායො. ''කෙනචී''ති කෙනචි චිත්තෙන. ''විසදිසචිත්තසන්තාන පරාවට්ටනවසෙනා''ති පුරිමෙනවිපාක චිත්ත සන්තානෙන විසදිසං කුසලාදි ජවන චිත්තසන්තානං පරතො ආවට්ටා පන වසෙන. තථාහිදං චිත්තද්වයං පාළියං ආවට්ටනා, අන්වාවට්ටනා, ආභොගො, සමන්නාහාරොති නිද්දිට්ඨං. ''සබ්බත්ථාපී''ති ඉට්ඨාරම්මණෙපි අනිට්ඨාරම්මණෙපි. ''අත්තනො පච්ඡා පවත්තස්ස චිත්තස්ස වසෙනා''ති අත්තනො පච්ඡා පවත්තං චිත්තං පටිච්ච න වත්තබ්බොති අධිප්පායො. ''අත්තනො පච්චයෙහි එව සො සක්කා වත්තු''න්ති අත්තනො පච්චයෙසු බලවන්තෙසු සති, බලවා හොති. දුබ්බලෙසු සති, දුබ්බලො හොතීති සක්කාවත්තුන්ති අධිප්පායො. ''විසදිස චිත්තසන්තාන''න්ති වොට්ඨබ්බනකිරියචිත්තසන්තානං.

37. සඞ්ඛාර විචාරණායං ''විපාකුද්ධාරෙ''ති අට්ඨසාලිනියං විපාකුද්ධාර කථායං. ''උභයකම්මෙනපී''ති සසඞ්ඛාරික කම්මෙනපි, අසඞ්ඛාරික කම්මෙනපි. ''ථෙරෙනා''ති මහාදත්තත්ථෙරෙන. ''තදුභයභාවාභාවො''ති සසඞ්ඛාරික අසඞ්ඛාරිකභාවානං අභාවො. ''තානිපි හි අපරිබ්‍යත්තකිච්චානියෙවා''ති එත්ථ ආවජ්ජන ද්වයං ජවනානං පුරෙචාරික කිච්චත්තා අපරිබ්‍යත්තකිච්චං හොතු. හසිතුප්පාදචිත්තං පන ජවනකිච්චත්තා කථං අපරිබ්‍යත්තකිච්චං භවෙය්‍යාති. තම්පි සබ්බඤ්ඤුතඤ්ඤාණාදීනං අනුචාරිකමත්තත්තා අපරිබ්‍යත්තකිච්චං නාම හොතීති.

''අට්ඨමහාවිපාකෙසු විය වත්තබ්බො''ති මහාවිපාකානං සසඞ්ඛාරිකා සඞ්ඛාරිකභාවො පුරිමභවෙ මරණාසන්නකාලෙ ආරම්මණානං පයොගෙන සහ වා විනා වා උපට්ඨානං පටිච්ච වුත්තො, තථා වත්තබ්බොති අධිප්පායො.

38. ''දුබ්බල කම්මනිබ්බත්තෙසූ''ති පටිසන්ධි භවඞ්ග චුතිකිච්චානි සන්ධාය වුත්තං. ''දුබ්බලවත්ථු කිච්චට්ඨානෙසූ''ති චක්ඛාදිවත්ථුකෙසු ආවජ්ජනාදි දුබ්බලකිච්ච දුබ්බලට්ඨානිකෙසු. ''තත්ථා''තිආදිනා තදත්ථං විවරති. තත්ථ ''වික්ඛෙපයුත්ත''න්ති වික්ඛෙපකිච්චෙන උද්ධච්චෙනයුත්තං හුත්වා. ''කප්පට්ඨිතිකං'' නාම සඞ්ඝභෙදකම්මං. ඡසුවත්ථු රූපෙසු හදයවත්ථුමෙව සුවණ්ණරජතං විය සාරවත්ථු හොති. ඉතරානි එලිකානිවිය පසාදමත්තත්තා අසාරානි හොන්තීති වුත්තං ''චක්ඛාදීසු දුබ්බලවත්ථූසූ''ති. දස්සනාදීනි ච කිච්චානි ජවන කිච්චස්ස පුරෙචරත්තා බුද්දකිච්චානි හොන්ති. තෙනාහ ''දස්සනාදීසූ''තිආදිං.

39. ඉධ දීපනියං ඉච්චෙවන්ති පදං අට්ඨාරසාතිපදස්සවිසෙසනන්ති කත්වා ''සබ්බථාපීති පදස්ස...පෙ.... වෙදිතබ්බො''ති වුත්තං. විභාවනියං පන තං සබ්බථාපීති පදස්ස විසෙසනන්ති කත්වා ''සබ්බථා පීතිකුසලාකුසලවිපාකකිරියාභෙදෙනා''ති වුත්තං.

අහෙතුකචිත්තවණ්ණනා නිට්ඨිතා.

40. සොභණචිත්තෙසු. අවුත්තාපි සිද්ධා හොති. යථා අට්ඨචිත්තානි ලොකුත්තරානීති ච වුත්තෙ අවුත්තෙපිසිජ්ඣන්ති සෙසචිත්තානි ලොකියානීති ච සඋත්තරානීති වාති අධිප්පායො. ''අත්තසමඞ්ගිනො''ති අත්තනා පාපකම්මෙන සමන්නාගතෙ. ''අනිච්ඡන්තෙ යෙවා''ති සචෙපි අච්චිනිමිත්තස්සාදවත්ථු විය කෙචි ඉච්ඡන්තු. අජානන්තානං පන ඉච්ඡා අප්පමාණන්ති අධිප්පායො. ''සොභග්ග පත්තියා''ති එත්ථ සුභගස්ස භාවො සොභග්ගන්ති විග්ගහො. සුභගස්සාති ච සුසිරිකස්ස.

41. ''යාථාවතො''ති යථා සභාවතො. එත්ථ සියා ජානාතීති ඤාණන්ති වුත්තං, කිං සබ්බං ඤාණං යාථාවතො ජානාතීති. කිඤ්චෙත්ථ. යදි සබ්බං ඤාණං යාථාවතො ජානාති. එවං සති, ඤාණෙන චින්තෙන්තානං අජානනං නාම නත්ථි, විරජ්ඣනං නාම නත්ථීති ආපජ්ජති. අථ සබ්බං ඤාණං යාථාවතො න ජානාති, කත්ථචි ජානාති, කත්ථචි න ජානාති. එවඤ්චසති, යත්ථ ජානාති, තත්ථෙව තං ඤාණං හොති. යත්ථ න ජානාති, තත්ථ තං ඤාණමෙව න හොතීති ආපජ්ජතීති. වුච්චතෙ . ඤාණෙන චින්තෙස්සාමීති චින්තෙන්තානංපි යත්ථ යත්ථ යාථාවතො ජානනං න හොති, තත්ථ තත්ථ ඤාණ විප්පයුත්ත චිත්තං හොති. ඤාණප්පටි රූපකා ච ධම්මා අත්ථි චිත්තඤ්ච විතක්කො ච, විචාරො ච, දිට්ඨි ච. එතෙහි චින්තෙන්තාපි අහං ඤාණෙන චින්තෙමීති මඤ්ඤන්ති. ''දෙය්‍ය ධම්මපටිග්ගාහක සම්පත්ති''ති දෙය්‍යධම්ම වත්ථු සම්පත්ති, පටිග්ගාහක පුග්ගල සම්පත්ති. ''අබ්‍යාපජ්ජලොකූපපත්තිතා''ති එත්ථ අබ්‍යාපජ්ජලොකො නාම කායිකදුක්ඛ චෙතසික දුක්ඛ රහිතො උපරිදෙවලොකො වා බ්‍රහ්මලොකො වා. උපපජ්ජනං උපපත්ති. පටිසන්ධිවසෙන උපගමනන්ති අත්ථො. අබ්‍යාපජ්ජලොකං උපපත්ති යස්ස සො අබ්‍යාපජ්ජ ලොකූපපත්ති. තස්ස භාවොති විග්ගහො. ''කිලෙස දූරතා''ති සමාපත්ති බලෙන වා, අඤ්ඤතරප්පටිපත්තියා වා, වික්ඛම්භිත කිලෙසතා වා, අරියමග්ගෙන සමුච්ඡින්න කිලෙසතා වා.

තෙසං උප්පත්ති විධානං විසුද්ධි මග්ගෙ බන්ධනිද්දෙසෙ එවං වුත්තං. යදාහි දෙය්‍යධම්ම පටිග්ගාහකාදි සම්පත්තිං අඤ්ඤං වා සොමනස්සහෙතුං ආගම්ම හට්ඨතුට්ඨො අත්ථිදින්නන්තිආදිනයප්පවත්තං සම්මාදිට්ඨිං පුරෙක්ඛිත්වා අසංසීදන්තො අනුස්සාහිතොපරෙහි දානාදීනි පුඤ්ඤානි කරොති, තදාස්ස සොමනස්සසහගතං ඤාණ සම්පයුත්තං චිත්තං අසඞ්ඛාරං හොති. යදා පන වුත්තනයෙන හට්ඨතුට්ඨො සම්මාදිට්ඨිං පුරෙක්ඛිත්වා අමුත්ත වා ගතාදිවසෙන සංසීදමානො වා පරෙහි වා උස්සාහිතො කරොති, තදාස්ස තදෙව චිත්තං සසඞ්ඛාරං හොති. ඉමස්මිඤ්හි අත්ථෙ සඞ්ඛාරොති එතං අත්තනො වා පරෙසං වා වසෙන පවත්තස්ස පුබ්බප්පයොගස්සාධිවචනං. යදා පන ඤාති ජනස්ස පටිපත්ති දස්සනෙන ජාතපරිචයාබාලදාරකා භික්ඛූ දිස්වා සොමනස්ස ජාතාසහසා කිඤ්චි දෙව හත්ථගතං දදන්ති වා වන්දන්ති වා, තදා තතියං චිත්තං උප්පජ්ජති. යදා පන දෙථවන්දථාති ඤාතීහි උස්සාහිතා එවං පටිපජ්ජන්ති, තදා චතුත්ථං චිත්තං උප්පජ්ජති. යදා පන දෙය්‍යධම්ම පටිග්ගාහකාදීනං අසම්පත්තිං අඤ්ඤෙසං වා සොමනස්සහෙතූනං අභාවං ආගම්ම චතූසුපි විකප්පෙසු සොමනස්සරහිතා හොන්ති. තදා සෙසානි චත්තාරි උපෙක්ඛාසහගතානි උප්පජ්ජන්තීති.

42. අට්ඨපීති එත්ථ පිසද්දෙන ඉමානි චිත්තානි න කෙවලං අට්ඨෙව හොන්ති . අථ ඛො තතො බහූනිපි බහුතරානිපි හොන්තීති ඉමං සම්පිණ්ඩනත්ථං දීපෙතීති දස්සෙතුං ''තෙනා''තිආදිවුත්තං. දසසු පුඤ්ඤකිරියාවත්ථූසු දිට්ඨුජු කම්මං නාම ඤාණ කිච්චං. තං කථං ඤාණ විප්පයුත්ත චිත්තෙහි කරොන්තීති. වුච්චතෙ. ඤාණ සම්පයුත්ත චිත්තෙහි දිට්ඨිං උජුංකරොන්තා තෙසං අන්තරන්තරා ඤාණසොතෙ පතිතවසෙන ඤාණවිප්පයුත්ත චිත්තෙහිපි කරොන්තියෙව. සබ්බෙසත්තා කම්මස්සකාතිආදිනා, බුද්ධො සොභගවා, ස්වාක්ඛාතො සො ධම්මො, සුප්පටිපන්නො සො සඞ්ඝො, තිආදිනා වාති දට්ඨබ්බං. තෙනාහ ''ඉමානි අට්ඨ චිත්තානී''තිආදිං. තත්ථ දසපුඤ්ඤකිරියවත්ථූනි නාම 'දානං, සීලං, භාවනා, අපචායනං, වෙය්‍යාවච්චං, පත්තිදානං, පත්තානුමොදනං, ධම්මස්සවනා, ධම්මදෙසනා, දිට්ඨුජු කම්මං,. තෙහි ගුණිතානි වඩ්ඪිතානි. තානි ච අට්ඨඡසු ආරම්මණෙසු උප්පජ්ජන්ති. තීණි ච කම්මානි කරොන්තා තෙ හෙව අට්ඨහි කරොන්ති. තානියෙව ච සබ්බානි අත්ථි හීනානි, අත්ථි මජ්ඣිමානි, අත්ථි පණීතානි. තස්මා පුන අනුක්කමෙන ආරම්මණාදීහි වඩ්ඪනං කරොති. තත්ථ ''තානි යපෙතබ්බානී''ති සම්බන්ධො. ''සුද්ධිකානී''ති අධිපතීහි

අමිස්සිතානි. ‘‘ඉති කත්වා’’ති ඉති මනසි කරිත්වා. තථා ඤාණවිප්පයුත්තානි ද්වෙසහස්සානි සතං සට්ඨී ච හොන්තීති යොජනා. ‘‘වීමංසාවජ්ජිතෙහී’’ති වීමංසාධිපති වජ්ජිතෙහි. ‘‘තථාගුණිතානී’’ති සබ්බානි පුඤ්ඤකිරියාදීහි සමං ගුණිතානි. ‘‘කොසල්ලෙනා’’ති කොසල්ලසඞ්ඛාතෙන. ‘‘නානාවජ්ජනවීථීය’’න්ති ඤාණවිප්පයුත්ත වීථීහි විසුං භූතාය ආවජ්ජනාය යුත්ත වීථීයං. ‘‘තෙනෙවා’’ති වීමංසාධිපතිභූතෙන තෙනෙව උපනිස්සයඤ්ඤාණෙන. එවං සන්තෙපි න සක්කාභවිතුන්ති සම්බන්ධො.

43. වචනත්ථෙ ‘‘රුජ්ජනට්ඨෙනා’’ති තුදනට්ඨෙන. ‘‘අහිතට්ඨෙනා’’ති හිතවිරුද්ධට්ඨෙන. ‘‘අනිපුණට්ඨෙනා’’ති අසණ්හා සුඛුමට්ඨෙන. ‘‘අනිට්ඨවිපාකට්ඨෙනා’’ති අනිට්ඨං විපාකං එතෙසන්ති අනිට්ඨ විපාකානි. තෙසං භාවො අනිට්ඨ විපාකට්ඨො. තෙන අනිට්ඨ විපාකට්ඨෙන. ‘‘තප්පටි පක්ඛත්තා’’ති රාගාදීහි පටිපක්ඛත්තා. එවං පරියායත්ථ සඞ්ඛාතං අභිධානත්ථං දස්සෙත්වා ඉදානි අට්ඨකථාසු ආගතං වචනත්ථං දස්සෙති කුච්ඡිතෙතිආදිනා. තත්ථ ‘‘කුච්ඡිතෙ’’ති ජෙගුච්ඡිතබ්බෙ, නින්දි තබ්බෙ වා. චාලෙන්ති තදඞ්ගප්පහානවසෙන, කම්පෙන්ති වික්ඛම්භනප්පහානවසෙන, විද්ධංසෙන්ති සමුච්ඡෙදප්පහානවසෙන. ‘‘තනුකරණට්ඨෙනා’’ති සල්ලිඛනට්ඨෙන. ‘‘අන්තකරණට්ඨෙනා’’ති පරියොසානකරණට්ඨෙන. ‘‘අපි චා’’තිආදි දීපනීනයදස්සනං. ‘‘කොසල්ල සම්භූතට්ඨෙනා’’ති මහාඅට්ඨකථානයො. තත්ථ, කුසලස්ස පණ්ඩිතස්ස භාවො එකාසල්ලං. ඤාණං. තෙන සම්භූතං සඤ්ජාතං කොසල්ල සම්භූතං තිවිග්ගහො.

44. ‘‘බලවකම්මෙනා’’ති තිහෙතු කුක්කට්ඨ කම්මෙන. ‘‘දුබ්බල කම්මෙනා’’ති තිහෙතුකොමකෙන වා ද්විහෙතුක කුසල කම්මෙන වා. ‘‘කෙහිචි ආචරියෙහී’’ති මොරවාපි වාසී මහාදත්තත්ථෙරං සන්ධාය වුත්තං. ‘‘සඞ්ගහකාරෙනා’’ති භද්දන්ත බුද්ධඝොසත්ථෙරෙන. ‘‘සන්නිහිත පච්චයවසෙනා’’ති ආසන්නෙ සණ්ඨිතපච්චය වසෙන. පච්චුප්පන්න පච්චයවසෙනෙවාති වුත්තං හොති. උපට්ඨිතානි කම්මාදීනි ආරම්මණානි. පවත්තානි මහාවිපාකානි. ‘‘අවිපාක සභාවතො’’ති අවිපච්චනසභාවතො. අවිපාකුප්පාදනසභාවතොති වුත්තං හොති. ‘‘අට්ඨකථාය’’න්ති ධම්මසඞ්ගණිට්ඨකථායං. ‘‘ඉධා’’ති මහාවිපාකචිත්තෙ. ‘‘තථා අප්පවත්තියා චා’’ති දානාදිවසෙන අප්පවත්තිතො ච.

45. මහාකිරියචිත්තෙ. ‘‘උපරී’’ති වීථිසඞ්ගහෙ තදා රම්මණ නියමෙ. ‘‘සයමෙවා’’ති අනුරුද්ධත්ථෙරෙනෙව. ‘‘වක්ඛතී’’ති වුච්චිස්සති. ‘‘යථාරහ’’න්ති ඛීණාසවසන්තානෙ උප්පන්නානං මහාකිරියානං අරහානුරූපං. භූතකථන විසෙසනං තෙන නිවත්තෙතබ්බස්ස අත්ථස්ස අභාවාති අධිප්පායො. ‘‘තං’’ති සහෙතුකග්ගහණං. ‘‘බ්‍යවච්ඡෙදකවිසෙසන’’න්ති අහෙතුක විපාකකිරිය චිත්තානඤ්ච සබ්භාවාතප්පසඞ්ගස්ස අවච්ඡෙදකං විසෙසනං. ‘‘යථා සක්ඛර කථලිකංපි මච්ඡගුම්බංපි තිට්ඨන්තංපි චරන්තංපි පස්සතී’’ති වචනෙ සක්ඛර කථලිකං තිට්ඨන්තං, මච්ඡගුම්බං තිට්ඨන්තංපි චරන්තංපි පස්සතීති එවං යථා ලාභ යොජනා හොති. තථා ඉධ පීති.

46. ‘‘යදිද’’න්ති යා අයං දීපන සමත්ථතා, ‘‘ඉදං සාමත්ථීය’’න්ති යොජනා. අයං සමත්ථ භාවොති අත්ථො. භෙදවචනෙ චොදනායාති සම්බන්ධො. රචනාගාථායං. ‘‘එතානී’’ති සොභණ කාමාවචර චිත්තානි. ‘‘පුඤ්ඤ පාප ක්‍රියාභෙදා’’ති පුඤ්ඤ පාප ක්‍රියභෙදෙන.

47. කතමෙ ධම්මා කාමාවචරා. හෙට්ඨතො අවීචිනිරයං පරියන්තං කරිත්වා උපරිතො පරනිම්මිත වසවත්තිදෙවෙ අන්තො කරිත්වාති එවං පාළියං නිද්දිට්ඨත්තා ඉධකාමසද්දෙන සහොකාසාකාමභූමි වුච්චතීති ආහ ‘‘කාමෙ කාමභූමිය’’න්ති. පරියාපන්නාති පාඨසෙසො. ‘‘ක්‍රියා චා’’ති එත්ථ ච සද්දො පන සද්දත්ථො. ඉති සද්දො ඉච්චෙවං සද්දත්ථො. එතෙන පටිසිද්ධාති සම්බන්ධො. ‘‘ඉධා’’ති ඉමස්මිං චිත්තසඞ්ගහෙ. ‘‘තස්සා’’ති සබ්බථාසද්දස්ස. භවො නාම ඉන්ද්‍රිය බද්ධසන්තානගතො ධම්ම සමූහො වුච්චති. ඉධ පන කාමාවචරා ධම්මාති පදෙ කාමසද්දො. සො ච පථවි පබ්බතාදීහි සද්ධිං සබ්බං කාමභූමිං වදතීති වුත්තං ‘‘භූමිපරියායො චා’’තිආදි. ‘‘ඉන්ද්‍රියානින්ද්‍රියබද්ධ ධම්ම සමූහො’’ති ඉන්ද්‍රියබද්ධ ධම්ම සමූහො සත්තසන්තානාගතො, අනින්ද්‍රියබද්ධ ධම්ම සමූහො පථවි පබ්බතාදි ගතො. තත්ථ ජීවිතින්ද්‍රියෙන අනාබද්ධො අනායත්තො අනින්ද්‍රියබද්ධොති.

ඉතිකාමචිත්තසඞ්ගහදීපනියාඅනුදීපනා නිට්ඨිතා.

48. රූපාවචරචිත්තෙ. ‘‘සමුදිතෙනා’’ති පඤ්චඞ්ග සමුදිතෙන. පඤ්චන්නං අඞ්ගානං එකතො සාමග්ගිභූතෙනාති අත්ථො. පඤ්චන්නඤ්හි එකතො සාමග්ගියං සතියෙව අප්පනා හොති, නො අසති. සාමග්ගියන්ති ච සුට්ඨු බලවතාය සමග්ගභාවෙති අත්ථො. ‘‘පටිපජ්ජිතබ්බත්තා’’ති පත්තබ්බත්තා. ඣානං දුවිධං ආරම්මණූපනිජ්ඣානඤ්ච ලක්ඛණූපනිජ්ඣානඤ්චාති ආහ ‘‘කසිණාදිකස්සා’’තිආදිං. ඉධ පන ආරම්මණූපනිජ්ඣානං අධිප්පෙතං. උපනිජ්ඣානන්ති ච කසිණ නිමිත්තාදිකං ආරම්මණං චෙතසා උපගන්ත්වානිජ්ඣානං ඔලොකනං. ඣානසද්දස්සඣාපනත්ථොපි සම්භවතීති වුත්තං ‘‘පච්චනීක ධම්මානඤ්ච ඣාපනතො’’ති. අග්ගිනා විය කට්ඨානං කිලෙසානං දය්හනතොති අත්ථො. එකග්ගතා එව සාතිස්සය යුත්තා අප්පනාපත්තකාලෙති අධිප්පායො. පුබ්බභාගෙ පන පඨමජ්ඣානෙ විතක්කස්ස බලවභාවො ඉච්ඡිතබ්බො. ‘‘සාහී’’තිආදිනා තදත්ථං විවරති. සාහි එකග්ගතාති ච වුච්චතීති සම්බන්ධො. එකො අත්තාසභාවො අස්සාති එකත්තං. එකත්තං ආරම්මණමස්සාති එකත්තා රම්මණා. එකග්ගතා. තස්ස භාවොති විග්ගහො.

අග්ගසද්දො කොටි අත්ථො. කොට්ඨාසට්ඨොවා. ''තථා පවත්තනෙ''ති චිත්තස්ස එකග්ගභාවෙන පවත්තියං. ''ආධිපච්චගුණයොගෙනා''ති අධිපතිභාවගුණයොගෙන. ඉන්ද්‍රියපච්චයතාගුණයොගෙනාති වුත්තං හොති. සායෙව එකග්ගතා එකග්ගතා, සමාධී,ති ච වුච්චතීති සම්බන්ධො. ''සමාධී''ති පදස්ස-සං-ආධී-ති-වා, සමආධීති-වා, ද්විධා පදච්ඡෙදො. තත්ථ සංඋපසග්ගො සම්මාසද්දත්ථො. සමසද්දො පන ධම්මෙන සමෙන රජ්ජං කාරෙතීතිආදීසු විය නාමිකසද්දොති ද්විධා විකප්පං දස්සෙන්තො ''සායෙව චිත්ත''න්තිආදිමාහ. සායෙව චිත්තං-සම්මා ච ආධියතීති සමාධි, සායෙව චිත්තං-සමඤ්ච ආධියතීති සමාධීති ද්විධා විකප්පො. තත්ථ සම්මා වාති සුන්දරෙන. ආධියතීති ආදහති. ආදහනඤ්ච ඨපනමෙවාති වුත්තං ''ඨපෙතී''ති. සමඤ්චාති අවිසමඤ්ච. ''තත්ථෙවා''ති තස්මිං ආරම්මණෙ එව. ''ලීනුද්ධච්චාභාවා පාදනෙනා''ති ලීනස්ස ච උද්ධච්චස්ස ච අභාවො ලීනුද්ධච්චාභාවො. තස්ස ආපාදනං ආපජ්ජාපනන්ති විග්ගහො. විවිධෙන චිත්තස්ස සංහරණං විසාහාරො. න විසාහාරො අවිසාහාරො. සායෙව ච නිද්දිට්ඨා. ඉති එවං ඉමෙසු ද්වීසු අත්ථෙසු එකග්ගතා එව සාතිස්සයයුත්තාති යොජෙතබ්බං. එවං පන සති, එකග්ගතා එව ඣානන්ති වත්තබ්බා, න විතක්කාදයොති චොදනං පරිහරන්තො ''විතක්කාදයොපනා''තිආදිමාහ. අපිසද්දො සම්පිණ්ඩනත්ථො. පනසද්දො පක්ඛන්තරත්ථො. තස්සා එකග්ගතාය. ''සා තිස්සය''න්ති අතිස්සයෙන සහ. ''ඔසක්කිතු''න්ති සංසීදිතුං. ''නං''ති චිත්තං. ''සංසප්පිතු''න්ති එවං නු ඛො අඤ්ඤථානු ඛොති ද්විධා චඤ්චලිතුං. ''උක්කණ්ඨිතු''න්ති අඤ්ඤාභිමුඛී භවිතුං. ආරම්තුන්ති වුත්තං හොති. ලද්ධං සාතං යෙනාති ලද්ධස්සාතං. ''සාතං''ති සාරත්තං. ''උපබ්‍රූහිතං''ති භුසංවඩ්ඪිතං. ''සන්ත සභාවත්තා''ති උපසන්ත සභාවත්තා. ''තථා අනුග්ගහිතා''ති ආරම්මණාභිමුඛකරණාදිවසෙන අනුග්ග හිතා . සමාධිස්ස කාමච්ඡන්දනීවරණප්පටිපක්ඛත්තා ''සයං…පෙ…. නීවාරෙත්වා''ති වුත්තං. ''නිච්චලංඨත්වා''ති අප්පනාකිච්චමාහ.

එවං උපනිජ්ඣානත්ථං දස්සෙත්වා ඣාපනත්ථං දස්සෙන්තො ''තෙසු වා''තිආදිමාහ. ''තප්පච්චනීකා''ති තෙසං ඣානඞ්ග ධම්මානං පච්චනීකා පටිපක්ඛා. ''මනස්මිං පී''ති මනොද්වාරෙපි. පගෙව කායචවීද්වාරෙසූති එවං සම්භාවනත්ථො චෙත්ථ පිසද්දො. අපිසද්දොපි යුජ්ජති. ''ඣාපිතා නාම හොන්තී''ති ඣානඞ්ග ධම්මග්ගීහි දඩ්ඪානාම හොන්ති. ''එවං සන්තෙපි තෙසං සමුදායෙ එව ඣාන වොහාරො සිද්ධො''ති යොජනා. ''ධම්ම සාමග්ගිපධාන''න්ති ඣානට්ඨානෙ ඣානඞ්ග ධම්මානං මග්ගට්ඨානෙ මග්ගඞ්ග ධම්මානං බොධිට්ඨානෙ බොජ්ඣඞ්ග ධම්මානං සමග්ගභාවප්පධානං.

එවං සඞ්ගහකාරානං මතියා ඣානං වත්වා ඉදානි අපරෙසානං මතියා තං දස්සෙතුං ''අපරෙ''තිආදිමාහ. අපරෙ පන වදන්තීති සම්බන්ධො. තත්ථ ''යථා සකංකිච්චානී''ති සස්ස ඉදං සකං. සස්සාති අත්තනො. ඉදන්ති සන්තකං. යානියානි අත්තනො සන්තකානීති අත්ථො. ''ඉතී''ති තස්මා. ''පට්ඨානෙ ඣානපච්චයං පත්වා…පෙ…. සාධෙන්තියෙව''. වුත්තඤ්හි තත්ථ. ඣානපච්චයොති ඣානඞ්ගානිඣානසම්පයුත්තකානං ධම්මානං තං සමුට්ඨානානඤ්ච රූපානං ඣානපච්චයෙන පච්චයො. මග්ගපච්චයොති මග්ගඞ්ගානි මග්ගසම්පයුත්තකානං ධම්මානං තං සමුට්ඨානානඤ්ච රූපානං මග්ගපච්චයෙන පච්චයොති. ''පඤ්චසමුදිතාදීනී''ති පඤ්චසමූහ දසසමූහානි. ''පඨමජ්ඣානාදිභාවස්සෙවචා''ති පඨමජ්ඣානාදි නාමලාභස්සෙවචාති අධිප්පායො. ''ඣානභාවස්සා''ති ඣානනාමලාභස්ස. ''තථාවිධකිච්චවිසෙසාභාවා''ති තථාවිධානං ආරම්මණාභිනිරොපනාදීනං කිච්ච විසෙසානං අභාවතො.

49. ''එත්ථ සියා''ති එතස්මිං ඨානෙ පුච්ඡාසියා. ''අඞ්ග භෙදො''ති පඨමජ්ඣානෙ පඤ්ච අඞ්ගානි, දුතියජ්ඣානෙ චත්තාරි අඞ්ගානී තිආදිකො අඞ්ගභෙදො. ''පුග්ගලජ්ඣාසයෙනා''ති පුග්ගලස්ස ඉච්ඡාවිසෙසෙන. ඉති අයං විසජ්ජනා. ''සො''ති සො පුග්ගලො. ''හී''ති විත්ථාර ජොතකො. විතක්කො සහායො යස්සාති විතක්කසහායො. ''විතක්කෙ නිබ්බින්දතී''ති ඔළාරිකොචතායං විතක්කො, නීවරණානං ආසන්නෙ ඨිතොති එවං විතක්කෙ ආදීනවං දිස්වා නිබ්බින්දති. තස්ස අජ්ඣාසයොති සම්බන්ධො. විතක්කං විරාජෙති විගමෙති අතික්කමාපෙතීති විතක්කවිරාගො. විතක්කවිරාගො ච සො භාවනා චාති සමාසො. ''උත්තරුත්තරජ්ඣානාධිගමනෙ''ති උත්තරි උත්තරිඣානප්පටිලාභෙ. අජ්ඣාසය බලෙන පාදකජ්ඣානසදිසං න හොතීති සම්බන්ධො. චෙතොපණිධි ඉජ්ඣතීති සම්බන්ධො. ''විසුද්ධත්තා''ති සීලවිසුද්ධත්තා.

50. සඞ්ඛාර භෙදවිචාරණායං. ''සඞ්ඛාර භෙදො න වුත්තො''ති පඨමජ්ඣාන කුසල චිත්තං අසඞ්ඛාරිකමෙකං, සසඞ්ඛාරිකමෙකන්තිආදිනා න වුත්තොති අධිප්පායො. ''සො''ති සඞ්ඛාර භෙදො. ''සිද්ධත්තා''ති සඞ්ඛාර භෙදස්ස සිද්ධත්තා. කථං සිද්ධොති ආහ ''තථාහී''තිආදිං. සුඛා පටිපදා යෙසං තානි සුඛප්පටිපදානි. තෙසං භාවොති විග්ගහො. ''යො''ති යොගීපුග්ගලො. ''ආදිතො''තිආදිම්හි. ''වික්ඛම්භෙන්තො''ති විමොචෙන්තො වියොගං කරොන්තො. දුක්ඛෙන වික්ඛම්භෙතීති සම්බන්ධො. ''කාමාදීනවදස්සනාදිනා''ති අඩ්ගාරකාසූ පමාකාමාබහුදුක්ඛාබහුපායාසා, ආදීනවො එත්ථභියොාතිආදිනා කාමෙසුආදීනවං දිස්වා. ආදිසද්දෙන විතක්කාදීසු ආදීනවදස්සනං සඞ්ගය්හති. ''තෙනෙවා''ති කාමාදීනවදස්සනාදිනා එව. එත්ථ අභිඤ්ඤාභෙදෙන සඞ්ඛාර භෙදො න වත්තබ්බො, පටිපදා භෙදෙනෙව වත්තබ්බොති දස්සෙතුං ''ඛිප්පාභිඤ්ඤජ්ඣානානංපී''තිආදි වුත්තං. තත්ථ, අභිජානනං අභිඤ්ඤා. ඛිප්පාසීඝා අභිඤ්ඤා යෙසං තානි ඛිප්පාභිඤ්ඤානි. දන්ධා අසීඝා අභිඤ්ඤා යෙසං තානි දන්ධාභිඤ්ඤානි. ඣානානි. ''යදි එව''න්ති එවං පටිපදා භෙදෙන සඞ්ඛාර භෙදො යදි සියාති අත්ථො. ''වළඤ්ජනකාලෙ''ති සමාපත්ති සමාපජ්ජනකාලෙ. පටිබන්ධකා නාම අන්තරායිකා. ''සන්නිහිතාසන්නිහිතවසෙනා''ති ආසන්නෙ සණ්ඨිතාසණ්ඨිතවසෙන. සුද්ධං විපස්සනායානං යෙසං තෙ සුද්ධවිපස්සනායානිකා. ''සුද්ධං''ති සමථජ්ඣානෙන අසම්මිස්සං. ''සත්ථෙන හනිත්වා''ති පරෙ න සත්ථෙන හනනතො ඡින්දනතො. ''සහසා''ති සීඝතරෙන. ''මරන්තානං

උප්පන්නං’’ති මරණාසන්නකාලෙ උප්පන්නංති අධිප්පායො. අනාගාමිනො හි සුද්ධ විපස්සනායානිකාපි සමානා සමාධිස්මිං පරිපූරකාරිනො නාම හොන්ති. ඉච්ඡන්තෙ සුසති කිඤ්චි නිමිත්තං ආරබ්භමනසිකාර මත්තෙනපි ඣානං ඉජ්ඣති. තෙනාහ ‘‘තංපි මග්ගසිද්ධගතික’’න්ති. ‘‘රූපීබ්‍රහ්මලොකෙ’’ති ඉදං අට්ඨන්නං සමාපත්තීනංපි තත්ථ පාකතිකභාවං සන්ධාය වුත්තං. අරූපී බ්‍රහ්මලොකෙ පන එකා එව සමාපත්ති පාකතිකාසම්භවති.

උපපත්තිසිද්ධජ්ඣානානං භවන්තරෙ සන්නිහිත පච්චයභෙදෙන සඞ්ඛාර භෙදො වුත්තො, සො කථං පච්චෙතබ්බොති ආහ ‘‘එකස්මිං භවෙපි…පෙ…. යුත්තානි හොන්තී’’ති. එකස්මිං භවෙසබ්බපඨමං ලද්ධකාලෙ සඞ්ඛාර භෙදස්ස ආසන්නත්තා වළඤ්ජනකාලෙපි සො එව සඞ්ඛාර භෙදො සියාති ආසඞ්කාසම්භවතො ඉදං වුත්තං. තෙන භවන්තරෙ උපපත්ති සිද්ධජ්ඣානානං සන්නිහිත පච්චයභෙදෙන සඞ්ඛාරභෙදෙ වත්තබ්බමෙව නත්ථීති දස්සෙති. ඉදානි තානි මග්ග සිද්ධජ්ඣාන උපපත්ති සිද්ධජ්ඣානානි සන්නිහිතපච්චයං අනපෙක්ඛිත්වා මග්ගක්ඛණ උපපත්තික්ඛණෙසු සිද්ධකාලෙ ඣානුප්පත්ති පටිපදාය එව සබ්බසො අභාවං ගහෙත්වා අපරං විකප්පං දස්සෙතුං ‘‘ඣානුප්පත්ති පටිපදා රහිතත්තා වා’’තිආදි වුත්තං. එවං මහග්ගතඣානානං අට්ඨකථාවසෙන සිද්ධං සඞ්ඛාර භෙදං වත්වා ඉදානි පාළිවසෙනාපි සො සිද්ධො යෙවාති දස්සෙතුං ‘‘අපිචා’’තිආදි ආරද්ධං. දුක්ඛප්පටිපදාපුබ්බකානං ද්වින්නං දන්ධාභිඤ්ඤඛිප්පාභිඤ්ඤසමාධීනං. ‘‘එත්තාවතා’’ති එතං පරිමාණං අස්සාති එත්තාවං. එත්තාවන්තෙන. එත්ථ සියා, කස්මා ඉධ සඞ්ඛාරභෙදො න වුත්තොතිආදිනා වචනක්කමෙන සිද්ධො හොතීති සම්බන්ධො. සෙසං සුවිඤ්ඤෙය්‍යං.

51. විභාවනිපාඨෙ. පරිකම්මං නාම පථවී, පථවී, ආපො, ආපො-තිආදිකං, රූපං අනිච්චං, රූපං දුක්ඛං, රූපං අනත්තා-තිආදිකඤ්චභාවනාපරිකම්මං අධිකාරො නාම පුබ්බභවෙකතභාවනාකම්මං.

පුබ්බභවෙඣානමග්ගඵලානිපත්ථෙත්වා කතං දානසීලාදි පුඤ්ඤකම්මඤ්ච. ‘‘ඉදං තාවනයුජ්ජතී’’ති එත්ථ තාවසද්දො වත්තබ්බන්තරාපෙක්ඛනෙ නිපාතො. තෙන අපරංපි වත්තබ්බං අත්ථීති දීපෙති. පුබ්බාභිසඞ්ඛාරො දුවිධො පකති පුබ්බාභිසඞ්ඛාරො, පයොගපුබ්බාභිසඞ්ඛාරොති. තත්ථ පරිකම්ම පුබ්බාභිසඞ්ඛාරො පකති පුබ්බාභිසඞ්ඛාරො නාම, අයං පකති පච්චයගණො එව. පුබ්බෙ වුත්තො පුබ්බප්පයොගො පයොගපුබ්බාභිසඞ්ඛාරො නාම . සො එව ඉධාධිප්පෙතොති දස්සෙතුං ‘‘නහී’’තිආදිමාහ. ‘‘අන්තමසො’’ති අන්තිම පරිච්ඡෙදෙන. ‘‘ආලොපභික්ඛා’’ නාම එකා ලොපභික්ඛා. සො පරිකම්මසඞ්ඛාතපුබ්බාභිසඞ්ඛාරො. ඣානානි ච සබ්බානි උප්පන්නානි නාම නත්ථීති සම්බන්ධො. ‘‘ඉතී’’ති තස්මා. ‘‘සො’’ති භාවනාභිසඞ්ඛාරො. ‘‘තෙසං’’ති සබ්බෙසංපි ඣානානං. න හි ලොකියජ්ඣානානි නාම…පෙ…. අත්ථි, ඉමෙසං සත්තානං සබ්බකප්පෙසුපි කප්පවිනාසකාලෙ ඣානානි භාවෙත්වා බ්‍රහ්මලොක පරායනතා සබ්භාවාති අධිප්පායො. ‘‘පුබ්බෙ සමථකම්මෙසු කතාධිකාරස්සා’’ති ආසන්නභවෙකතාධිකාරං සන්ධාය වුත්තං. දූරභවෙ පන සමථකම්මෙසු අකතාධිකාරො නාම කොචි නත්ථීති. ‘‘එවමෙවා’’ති එවං එව. විපාකජ්ඣානෙසු සඞ්ඛාර භෙදස්ස පුබ්බ කම්මවසෙන වත්තබ්බත්තා ‘‘කුසල ක්‍රියජ්ඣානෙසූ’’ති වුත්තං. ‘‘අථවාතිආදිකො පච්ඡිම විකප්පො නාම’’ අථවා පුබ්බාභිසඞ්ඛාරෙනෙව උප්පජ්ජමානස්ස නකදාචි අසඞ්ඛාරිකභාවො සම්භවතීති අසඞ්ඛාරිකන්ති ච, බ්‍යභිචාරාභාවතො සසඞ්ඛාරිකන්ති ච න වුත්තන්ති අයං විකප්පො. තත්ථ අසඞ්ඛාරිකන්ති ච න වුත්තන්ති සම්බන්ධො. ‘‘බ්‍යභිචාරා භාවතො’’ති අසඞ්ඛාරිකභාවෙන පසඞ්ගාභාවතො. සසඞ්ඛාරිකන්ති ච න වුත්තං. යදි වුච්චෙය්‍ය. නිරත්ථකමෙවතංභවෙය්‍ය. කස්මා, සම්භව බ්‍යභිචාරානං අභාවතො. සම්භවෙ බ්‍යභිචාරෙ ච. විසෙසනං සාත්ථකං සියාති හි වුත්තං. න ච නිරත්ථකවචනං පණ්ඩිතා වදන්ති. කස්මා, අපණ්ඩිතලක්ඛණත්තා. සති පන සම්භවෙ ච බ්‍යභිචාරෙ ච, තථා සක්කා වත්තුං. කස්මා, සාත්ථකත්තා. සාත්ථකමෙව පණ්ඩිතා වදන්ති. කස්මා, පණ්ඩිත ලක්ඛණත්තාති අධිප්පායො.

52. පටිපදා අභිඤ්ඤාවවත්ථානෙ. ‘‘නිමිත්තුප්පාදතො’’ති පටිභාගනිමිත්තස්ස උප්පාදතො. සුඛාපන පටිපදා, පච්ඡාදන්ධං වා ඛිප්පං වා උප්පන්නං ඣානං සුඛප්පටිපදං නාම කරොතීති යොජනා. ‘‘පුබ්බභවෙ’’ති ආසන්නෙ පුබ්බභවෙ. අන්තරායිකධම්මා නාම ‘කිලෙසන්තරායිකො ච, කම්මන්තරායිකො ච, විපාකන්තරායිකො ච, පඤ්ඤත්ති වීතික්කමන්තරායිකො ච, අරියූපවාදන්තරායිකො ච. තත්ථ තිස්සො නියතමිච්ඡාදිට්ඨියොකිලෙසන්තරායිකො නාම. පඤ්චානන්තරිය කම්මානි කම්මන්තරායිකො නාම. අහෙතුක ද්විහෙතුකප්පටිසන්ධිවිපාකා විපාකන්තරායිකො නාම. භික්ඛු භාවෙඨිතානං විනය පඤ්ඤත්තිං වීතික්කමිත්වා අකතප්පටිකම්මො වීතික්කමො පඤ්ඤත්තිවීතික්කමන්තරායිකො නාම. පටිකම්මෙපනකතෙ අන්තරායිකො න හොති. අරියපුග්ගලානං ජාතිආදීහි උපවදිත්වා අක්කොසිත්වා අකතප්පටිකම්මං අක්කොසනං අරියූපවාදන්තරායිකො නාම. ඉධපි පටිකම්මෙ කතෙ අන්තරායිකො න හොති. සෙසෙසු තීසු පටිකම්මං නාම නත්ථි. ඉමෙ ධම්මා ඉමස්මිං භවෙ ඣානමග්ගානං අන්තරායං කරොන්තීති අන්තරායිකා නාම. තෙහි විමුත්තො අන්තරායික ධම්ම විමුත්තො නාම. ‘‘කල්‍යාණප්පටිපත්තියං ඨිතො’’ති සීලවිසුද්ධි ආදිකාය කල්‍යාණප්පටිපත්තියං පරිපූරණ වසෙන ඨිතො. ‘‘ඡින්නපලිබොධො’’ති ආවාසපලිබොධාදීනි දසවිධානි පලිබොධකම්මානි ඡින්දිත්වා ඨිතො. ‘‘පහිතත්තො’’ති, යන්තං පුරිසථාමෙන පුරිසපරක්කමෙන පත්තබ්බං, න තං අපත්වා වීරියස්ස සණ්ඨානං භවිස්සතීති එවං පවත්තෙන සම්මප්පධාන වීරියෙන සමන්නාගතො. සො හි පහිතො පෙසිතො අනපෙක්ඛිතො අත්තභාවො අනෙනාති පහිතත්තොති වුච්චති. ‘‘නසම්පජ්ජතීති නත්ථි’’. සචෙ පඤ්චපධානියඞ්ගසමන්නාගතො හොතීති අධිප්පායො. පඤ්චපධානියඞ්ගානි නාම සද්ධාසම්පන්නතා, අසාඨෙය්‍යං, ආරොග්‍යං, අලීනවීරියතා, පඤ්ඤවන්තතා,ති.

52. විපාකජ්ඣානෙ. ‘‘මුදුභූතං’’ති භාවනා බලපරිත්තත්තාමන්දභූතං. මන්දභූතත්තා ච දුබ්බලං. ‘‘නානා කිච්චට්ඨානෙසු වා’’ති දස්සනසවනාදීසු. ‘‘හීනෙසුපි අත්තභාවෙසූ’’ති අහෙතුක ද්විහෙතුකපුග්ගලෙසුපි. ‘‘අසදිසංපී’’ති තිහෙතුකුක්කට්ඨංපි කම්මං අහෙතුකවිපාකංපි ජනෙතීතිආදිනා අසදිසංපි විපාකං ජනෙති. ‘‘භවඞ්ගට්ඨානෙසු යෙවා’’ති එත්ථ භවඞ්ග සද්දෙන පටිසන්ධිට්ඨාන චුතිට්ඨානානිපි සඞ්ගය්හන්ති. ‘‘කුසලසදිසමෙවා’’ති පඨමජ්ඣානකුසලං

පඨමජ්ඣාන විපාකමෙව ජනෙති, දුතියජ්ඣාන කුසලං දුතියජ්ඣාන විපාකමෙව ජනෙතීතිආදිනා කුසල සදිසමෙව විපාකං ජනෙති. ''කුසලමෙව...පෙ.... ක්‍රියජ්ඣානං නාම හොති'' අභෙදූ පචාරෙනාති අධිප්පායො. භෙදම්පි අභෙදං කත්වා උපචාරො වොහාරො අභෙදූ පචාරො.

54. සඞ්ගහගාථා වණ්ණනායං. ඣානානං භෙදො ඣානභෙදො. අත්ථතො පන ඣානෙහි සම්පයොගභෙදො ඣානභෙදොති වුත්තො හොතීති ආහ ''ඣානෙහි සම්පයොගභෙදෙනා''ති. පඨමජ්ඣානිකං චිත්තන්තිආදිනා යොජෙතබ්බං. ''තමෙවා''ති රූපාවචර මානසමෙව. විභාවනියං පන උපරිසඞ්ගහගාථායං ඣානඞ්ග යොගභෙදෙන, කත්වෙකෙකන්තු පඤ්චධාති වචනං දිස්වා ඉධ ඣාන භෙදෙනාති ඣානඞ්ගෙහි සම්පයොගභෙදෙනාති වුත්තං. එවං සන්තෙපි ඉධ ඣානභෙදස්ස විසුං අධිප්පෙතත්තා ''අඤ්ඤොහි ඣානභෙදො''තිආදි වුත්තං.

රූපාවචරචිත්තදීපනියාඅනුදීපනා නිට්ඨිතා.

55. අරූපචිත්තදීපනියං. ''භුසො''ති අතිරෙකතරං. ''සරූපතො''ති පරමත්ථ සභාවතො. නත්ථි ජටා එත්ථාති අජටො. අජටො ආකාසොති අජටාකාසො. ''පරිච්ඡින්නාකාසො''ති ද්වාරච්ඡිද්දවාතපානච්ඡිද්දාදිකො ආකාසො, යත්ථ ආකාස කසිණ නිමිත්තං උග්ගණ්හන්ති. කසිණ නිමිත්තං උග්ඝාටෙත්වා ලද්ධො ආකාසො කසිණුග්ඝාටිමාකාසො, කසිණං උග්ඝාටෙන නිබ්බත්තො කසිණුග්ඝාටිමොති කත්වා. රූපකලාපානං පරිච්ඡෙදමත්තභූතො ආකාසො රූපපරිච්ඡෙදාකාසො. ''අනන්තභාවෙන ඵරීයති''ති චතුරඞ්ගුලමත්තොපිසො අනන්ත නාමං කත්වා භාවනාමනසිකාරෙන ඵරීයති. ''දෙවානං අධිට්ඨානවත්ථූ''ති මහිද්ධිකානං ගාමනගර දෙවානං බලිප්පටිග්ගහණට්ඨානං වුච්චති, යත්ථ මනුස්සා සමයෙ කුල දෙවතානං බලිං අභිහරන්ති. ''බලිං''ති පූජනීය වත්ථු වුච්චති. ''තස්මිං''ති කසිණුග්ඝාටිමාකාසෙ. ''තදෙවා''ති තං ආරම්මණමෙව. කුසලජ්ඣානං සමාපන්නස්සවා, විපාකජ්ඣානෙන උපපන්නස්සවා, ක්‍රියජ්ඣානෙන දිට්ඨධම්ම සුඛ විහාරිස්සවා, තියොජෙතබ්බං. අනන්තන්ති වුච්චති, යථාපඨවීකසිණෙ පවත්තනතො ඣානං පඨවීකසිණන්ති වුච්චතීති. ''එකදෙසෙ''ති උප්පාදෙවා ඨිතියං වා භඞ්ගෙවා. අන්තරහිතත්තා අනන්තන්ති වුච්චති. ''අනන්ත සඤ්ඤිතෙ''ති අනන්ත නාමකෙ. ''අනන්තන්ති භාවනාය පවත්තත්තා''ති ඉදං පඨමා රූප්පවිඤ්ඤාණං අනන්තන්ති එවං පුබ්බභාග භාවනාය පවත්තත්තා. ''අත්තනො ඵරණාකාර වසෙනා''ති පුබ්බභාගභාවනං අනපෙක්ඛිත්වාති අධිප්පායො. ''නිරුත්ති නයෙනා''ති සකත්ථෙ යපච්චයං කත්වා නකාරස්සලොපෙන. ''පාළියා නසමෙති''ති විභඞ්ග පාළියානසමෙති. ''අනන්තං ඵරතී''ති අනන්තං අනන්තන්ති ඵරති. ''පඨමා රූප්පවිඤ්ඤාණාභාවො''ති තස්ස අභාව පඤ්ඤත්තිමත්තං. ''නෙවත්ථී''ති නත්ථි. ''අස්සා''ති චතුත්ථා රූප්පජ්ඣානස්ස. අථවාතිආදීසු ''පටුසඤ්ඤා කිච්චස්සා''ති බ්‍යත්තසඤ්ඤා කිච්චස්ස. ''සඞ්ඛාරාවසෙස සුඛුමභාවෙන විජ්ජමානත්තා''ති ඉමස්ස අත්ථං විභාවෙන්තො ''එත්ථවා''තිආදිමාහ. ''මුද්ධභූතං''ති මත්ථකපත්තං. ''දෙසනාසීසමත්තං''ති රාජා ආගච්ඡතීතිආදීසු විය පධාන කථාමත්තන්ති වුත්තං හොති. ''තස්සෙවා''ති පඨමා රූප්පවිඤ්ඤාණස්සෙව. කුසලභූතං පඨමා රූප්පවිඤ්ඤාණං පුථුජ්ජනානඤ්ච සෙක්ඛානඤ්ච කුසලභූතස්ස දුතියාරූප්පවිඤ්ඤාණස්ස ආරම්මණං හොති. අරහා පන තිවිධො. තත්ථ, එකොපඨමා රූප්පෙඨත්වා අරහත්තං පත්වා පඨමාරූප්පං අසමාපජ්ජිත්වාව දුතියා රූප්පං උප්පාදෙති. තස්ස කුසලභූතං පඨමා රූප්පං ක්‍රියභූතස්ස දුතියා රූප්පස්ස ආරම්මණං. එකොපඨමා රූප්පෙඨත්වා අරහත්තං පත්වා පුන තමෙව පඨමා රූප්පං සමාපජ්ජිත්වා දුතියා රූප්පං උප්පාදෙති. එකො දුතියා රූප්පෙඨත්වා අරහත්තං ගච්ඡති. තෙසං ද්වින්නං ක්‍රියභූතං පඨමා රූප්පවිඤ්ඤාණං ක්‍රියභූතස්සෙව දුතියාරූප්පස්ස ආරම්මණං. තෙනාහ ''විඤ්ඤාණං නාමා''තිආදිං.

අරූපචිත්තානුදීපනා.

57. ලොකුත්තරචිත්තෙ. ''ජලප්පවාහො''ති උදකධාරාසඞ්ඛාතො. ''පභවතො''තිආදිපවත්තිට්ඨානතො. ''යථාහා''ති කථං පාළියං ආහ. ''සෙය්‍යථීද''න්ති සො කතමො. ''අයං පී''ති අයං අරියමග්ගොපි. එකචිත්තක්ඛණිකො අරියමග්ගො, කථං යාව අනුපාදිසෙස නිබ්බානධාතුයාසවති සන්දතීති ආහ ''ආනුභාවප්ඵරණවසෙනා''ති. පාළියං ගඞ්ගාදීනි පඤ්චන්නං මහානදීනං නාමානි. ''සමුද්ද නින්නා''ති මහාසමුද්දාභිමුඛං නින්නා නමිතා. ''පොණා''ති අනුපතිතා. ''පබ්භාරා''ති අධොවාහිතා. ''කිලෙසානං''ති අනුපගමනෙ කම්මපදං. පාළියං ''ඝටො''ති උදක පුණ්ණඝටො. ''නිකුජ්ජො''ති අධොමුඛං ඨපිතො. ''නොපච්චාව මතී''ති පුන නොගිලති. ''න පුනෙතී''ති න පුන එති නුපගච්ඡති අරියසාවකො. ''න පච්චෙතී''ති න පටි එති. තදත්ථං වදති ''න පච්චාගච්ඡතී''ති. එවං තං අනිවත්තගමනං පාළිසාධකෙහි දීපෙත්වා ඉදානි යුත්තිසාධකෙහි පකාසෙතුං ''යථා චා''තිආදිමාහ. ''යතො''ති යං කාරණා. ''තෙ''ති පුථුජ්ජනා. ''දුස්සීලා''ති නිස්සීලා. ''උම්මත්තකා''ති පිත්තුම්මත්තකා. ''ඛිත්ත චිත්තා''ති ඡට්ටිතපකති චිත්තායක්ඛුම්මත්තකා. ''දුප්පඤ්ඤා''ති නිප්පඤ්ඤා. ''එළමූගා''ති දුප්පඤ්ඤතාය එව පග්ඝරිතලාල මුඛ මූගා. ''තස්මිං මග්ගෙ එවා''ති අට්ඨඞ්ගිකෙ අරියමග්ගෙ එව. සො පන මග්ගො පඨම මග්ගො, දුතිය මග්ගො, තතිය මග්ගො, චතුත්ථ මග්ගො,ති චතුබ්බිධො හොති. ''ආදිතො පජ්ජනං''ති චතුසු මග්ගෙසු ආදිම්හි පඨම මග්ගසොතස්ස පජ්ජනං ගමනං. පටිලාභොති වුත්තං හොති. ''සොතාපත්තියා''ති සොතස්ස ආපජ්ජනෙන. ''අධිගමම්මානො''ති පටිලබ්භමානො. සබ්බෙ බොධිපක්ඛිය ධම්මා අනිවත්ත ගතියා පවත්තමානා සොතොති වුච්චන්තීති සම්බන්ධො. සම්බොධි වුච්චති චතුසු මග්ගෙසු ඤාණං. උපරිසම්බොධි එව පරායනං යෙසං තෙ උපරිසම්බොධි පරායනා. පරායනන්ති ච පටිසරණං. කථං සොතාපත්ති වචනං මග්ගෙන සමානාධිකරණං හොතීති වුත්තං ''පඨම මග්ග සඞ්ඛාතාය සොතාපත්තියා''තිආදි. ''මග්ගෙති''ති ගවෙසති. මාරෙන්ත ගමනොනිරුත්තිනයෙන මග්ගොති සිජ්ඣතීති වුත්තං ''කිලෙසෙ මාරෙන්තො ගච්ඡතීති මග්ගො''ති.

58. සකදාගාමි මග්ගෙ. ‘‘සකිං ආගච්ඡතී’’ති ඉතොගන්ත්වා පුන ඉධ ආගච්ඡතීති අත්ථො. ‘‘සීලෙනා’’ති පකතිසභාවෙන. කාමලොකං ආගච්ඡන්ති එතෙහීති කාමලොකාගමනා. කිලෙසා. තෙසං සබ්භාවෙන විජ්ජමානභාවෙන. පාළියං ‘‘එකච්චස්ස පුග්ගලස්සා’’ති කත්තු අත්ථෙසාමිවචනං. එකච්චෙන පුග්ගලෙන අප්පහීනානීති සම්බන්ධො . ‘‘සභබ්‍යතං’’ති සහායභාවං. ‘‘ආගාමීහොතී’’ති වත්වා තමෙවත්ථං වදති ‘‘ආගන්ත්වා ඉත්ථත්ත’’න්ති. ආගච්ඡති සීලෙනාති ආගන්ත්වා. ඉත්ථං භාවො ඉත්ථත්තං. ඉමං කාමත්තභාවං ආගන්ත්වා, තස්මා ආගාමී නාම හොතීති යොජනා. ‘‘අයඤ්ච අත්ථො’’ති පටිසන්ධිවසෙන සකිං ඉමං ලොකං ආගච්ඡතීතිආදිකො අත්ථො. ‘‘කිලෙස ගතිවසෙනා’’ති කාමලොකා ගමන කිලෙස ගතිවසෙන. මග්ගසහායෙන ඣානෙන වික්ඛම්භිතා කිලෙසා මග්ගෙන සමුච්ඡින්න ගතිකා හොන්ති. අයං මග්ගසහායොඣානානුභාවො නාම. තෙනාහ ‘‘න හී’’තිආදිං. ‘‘දෙවලොකතො’’ති එත්ථ බ්‍රහ්මලොකොපි සඞ්ගහිතො. පච්ඡිමස්මිං පන අත්ථෙ සතීති යොජනා. ආගමනසීලො ආගන්ත්වා. න ආගන්ත්වා අනාගන්ත්වා. ‘‘තෙනා’’ති අනාගමනෙන. ‘‘නානත්ථා සම්භවතො’’ති ද්වීසු ඉත්ථත්තසද්දෙසු එකස්මිං ඉමං කාමාවචර ලොකන්ති එකස්මිං ඉමං මනුස්ස ලොකන්ති එවං නානත්ථානං අසම්භවතො. පාළියං ‘‘සබ්‍යා බජ්ඣො’’ති චෙතොදුක්ඛ සඞ්ඛාතෙන චෙතසිකරොගා බාධෙන සහිතො. තෙනාහ ‘‘තෙහි පටිසානුසයස්සා’’තිආදිං. තත්ථ ‘‘තෙ’’ති පුථුජ්ජන සොතාපන්න සකදාගාමිනො. සබ්‍යා බජ්ඣානාමාති සම්බන්ධො. ‘‘පච්ඡිමස්ස වාක්‍යස්සා’’ති ආගන්ත්වා ඉත්ථත්තං සොතාපන්න සකදාගාමිනො තෙන දට්ඨබ්බාති වාක්‍යස්ස. ‘‘ද්වීසු සකදාගාමීසූ’’ති ආගන්ත්වා ඉත්ථත්තන්ති වුත්තත්තා තෙන අත්ථෙන සකදාගාමිනාමකෙසු ද්වීසු සොතාපන්න සකදාගාමීසු. ‘‘පුරිමස්සා’’ති සොතාපන්නස්ස. ‘‘අනඤ්ඤ සාධාරණෙ නෙවා’’ති දුතීය ඵලට්ඨාදීහි අසාමඤ්ඤෙනෙව. බ්‍රහ්මලොකෙඨිතානං සොතාපන්නානං සත්තක්ඛත්තු පරම තාදිභාවො නත්ථි විය දුතීය ඵලට්ඨානං සකදාගාමි භාවොපි නත්ථි. තෙනාහ ‘‘පඨම දුතීය ඵලට්ඨාපී’’තිආදිං. ‘‘තස්මා’’තිආදි ලද්ධගුණවචනං. ‘‘ඉති කත්වා’’ති ඉමිනා කාරණෙන. ‘‘හෙට්ඨූ පරූපපත්තිවසෙනා’’ති උපරිතො ආගන්ත්වා හෙට්ඨූපපත්ති ච, හෙට්ඨතො ආගන්ත්වා උපරූපපත්ති චාති එවං හෙට්ඨූපරූපපත්තිවසෙන. ‘‘එවඤ්ච කත්වා’’තිආදි දුතීය ලද්ධ ගුණවචනං. ‘‘පඤ්චන්නං ඉධ නිට්ඨා’’ති පඤ්චන්නං පුග්ගලානං ඉධ කාමලොකෙ නිට්ඨා අනුපාදිසෙස නිබ්බානපත්තීති වුත්තං හොති. ‘‘සො පනා’’ති සකදාගාමි පුග්ගලො පන. යෙසං පන අට්ඨකථා චරියානං අත්ථො, තෙසං අත්ථෙසො සකදාගාමි පුග්ගලො පඤ්චවිධොව වුත්තො, න ඡට්ඨො පුග්ගලොති යොජනා. යෙසං පන ඉමං ලොකන්ති අත්ථො, තෙසං අත්ථෙ ඡට්ඨොපි ලබ්භතීති දස්සෙතුං ‘‘මහාපරිනිබ්බාන...පෙ.... ආගතො යෙවා’’ති වුත්තං. තත්ථ ‘‘සකිං ආගමනට්ඨෙන ආගතො යෙවා’’ති සකිං ආගමනට්ඨෙන සකදාගාමීසු ආගතොයෙව. සබ්බඤ්ඤු බුද්ධාපි පඨම ඵලට්ඨ භූතා සත්තක්ඛත්තු පරමතායං සණ්ඨිතා වියාති යොජනා. එත්ථ ච ‘‘සත්තක්ඛත්තුපරමතායං’’ති සත්තක්ඛත්තු පරමභාවෙ. ඉදඤ්ච නිදස්සන වචනමත්තං. සබ්බඤ්ඤු බුද්ධාපි දුතීය ඵලට්ඨභූතා සකිං ආගමනප්පකතියං සණ්ඨිතායෙව හොන්ති. කස්මා, තස්මිං ඛණෙ තං සභාවානති වත්තනතොති අධිප්පායො. සබ්බොපි සො ඡබ්බීධො පුග්ගලො ඉධ...පෙ.... දට්ඨබ්බො. එතෙන යං වුත්තං විභාවනියං පඤ්චසු සකදාගාමීසු පඤ්චමකොව ඉධාධිප්පෙතොති. තං පටික්ඛිත්තං හොති. කස්මා, පඤ්චමකො එව ඉධ සකදාගාමිපදෙ අධිප්පෙතෙසති ඉතරෙ චත්තාරො කත්ථ අධිප්පෙතා සියුන්ති වත්තබ්බත්තා. ජනකභූතො සමානො. ‘‘ඤායාගතා එවා’’ති යුත්තිතො පරම්පරාගතා එව. තෙනාහ ‘‘යථා’’තිආදිං. ‘‘අවිරුද්ධො’’ති ඤායෙන අවිරුද්ධො.

59. ඔරම්භාගො නාම හෙට්ඨාභාගො කාමලොකො. ඔරම්භාගාය සංවත්තන්තීති ඔරම්භාගියානි කාමරාග බ්‍යාපාද සංයොජනාදීනි. ‘‘සො’’ති අනාගාමි පුග්ගලො.

60. මහප්ඵලං කරොන්ති සීලෙනාති මහප්ඵල කාරිනො. තෙසං භාවො ‘‘මහප්ඵල කාරිතා’’. සීලාදි ගුණො. ‘‘අරහතී’’ති පටිග්ගහිතුං අරහති. ‘‘අරහතො’’ති අරහන්තස්ස. ‘‘නිබ්බචනං’’ති නිරුත්ති. විග්ගහ වාක්‍යන්ති වුත්තං හොති. සුද්ධිකසුඤ්ඤතාය තථා න වචිත්තානි, සුඤ්ඤතප්පටිපදාය තථා න වචිත්තානීතිආදිනා යොජෙතබ්බං. තත්ථ ‘‘සුද්ධික සුඤ්ඤතායා’’ති සුද්ධිකසුඤ්ඤතවාරෙ. ‘‘සුඤ්ඤතප්පටිපදායා’’ති සුඤ්ඤතප්පටිපදාවාරෙ. ‘‘සච්ච සතිපට්ඨාන විභඞ්ගෙසු පනා’’ති සච්ච විභඞ්ග සතිපට්ඨාන විභඞ්ගෙසු පන, සබ්බං චිත්ත වඩ්ඪනං පාළි අට්ඨකථාසු දෙසනාවාරෙ විචාරෙත්වා වෙදිතබ්බං.

61. ඵලචිත්තෙ . සොතාපත්තියා අධිගතං ඵලං සොතාපත්ති ඵලං. තත්ථ ‘‘අධිගතං’’ති පටිලද්ධං. අට්ඨඞ්ගික ඵලං සන්ධාය ‘‘තෙන සම්පයුත්ත’’න්ති වුත්තං. ‘‘නිරුත්තී’’ති විග්ගහො.

62. තනුභූතෙපි කාතුං න සක්කොති, කුතො සමුච්ඡින්දිතුං. ‘‘තානී’’ති ඉන්ද්‍රියානි. ‘‘පටූ නී’’තිතික්ඛානි. ‘‘සො’’ති චතුත්ථ මග්ගො. ‘‘තා චා’’ති රූපරාග, අරූපරාග, මාන, උද්ධච්ච, අවිජ්ජාදයො ච. ‘‘අඤ්ඤෙ චා’’ති තෙහි දසහි සංයොජනෙහි අඤ්ඤෙ අහිරිකානොත්තප්පාදිකෙ, සබ්බෙපි පාප ධම්මෙ ච.

63. කිරිය චිත්ත විචාරණායං. න ගහිතං ඉති අයං පුච්ඡා. අභාවා ඉති අයං විසජ්ජනාතිආදිනා යොජෙතබ්බං. ‘‘අස්සා’’ති කිරියානුත්තරස්ස. ‘‘නිරනුසයසන්තානෙපී’’ති අනුසය රහිතෙ අරහන්ත සන්තානෙපි. ‘‘ඉතී’’ති වාක්‍ය පරිසමාපනමත්තං. ‘‘වුච්චතෙ’’ති විසජ්ජනා කථීයතෙ. පුන අනුප්පජ්ජනං අනුප්පාදො. අනුප්පාදො ධම්මො සභාවො යෙසං තෙ අනුප්පාද ධම්මා. තෙසං භාවොති විග්ගහො. විපාකඤ්ච ජනෙතීති සම්බන්ධො. කථං ජනෙතීති ආහ ‘‘කුසල...පෙ.... කත්වා’’ති. තත්ථ, ‘‘කත්වා’’ති සාධෙත්වා. සචෙපි කරෙය්‍යාති යොජනා. ‘‘කොචී’’ති අබ්‍යත්තො කොචි අරියසාවකො. තදා ඵල චිත්තමෙව පවත්තෙය්‍යාති සම්බන්ධො. ‘‘පටිබාහිතුං අසක්කුණෙය්‍යො’’ති අප්පටිබාහියො ආනුභාවො අස්සාති සමාසො.

64. ''ආදි අන්ත පදෙස්වෙ වා''තිආදිම්හි ද්වාදසා කුසලානීති ච, අන්තෙ ක්‍රිය චිත්තානි වීසතීති ච පදෙසු. රූපෙ පරියා පන්නානි චිත්තානි. අරූපෙ පරියා පන්නානි චිත්තානි. ''පඨමාය භූමියා පත්තියා''ති පඨමභූමිං පාපුණිතුං. ''සාමඤ්ඤ ඵලං අධිප්පෙතන්ති වුත්තං'' අට්ඨසාලිනියං. අත්ථතො පන ධම්ම විසෙසොති සම්බන්ධො. මග්ග ඵල නිබ්බාන සඞ්ඛාතො ධම්ම විසෙසො ලොකුත්තරභූමි නාමාති යොජනා. අවත්ථා භූමි එව නිප්පරියායභූමි. කස්මා, අවත්ථා වන්තානං ධම්මානං සරූපතො ලද්ධත්තා. ඉතරා ඔකාසභූමි නිප්පරියාය භූමි න හොති. කස්මා, පඤ්ඤත්තියා මිස්සකත්තා. ''ධම්මානං තං තං අවත්ථා විසෙසවසෙනෙව සිද්ධා''ති එතෙන අවත්ථා භූමි එව පධාන භූමීති දස්සෙති. කාමතණ්හාය විසයභූතො ඔළාරිකාකාරො කාමාවචරතා නාම. භවතණ්හාය විසයභූතො මජ්ඣිමාකාරො රූපාරූපාවචරතා නාම. තාසං තණ්හානං අවිසයභූතො සණ්හ සුඛුමාකාරො ලොකුත්තරතා නාම. හීනානං අකුසල කම්මානං වසෙන හීනා අපායභූමියො. පණීතානං කුසල කම්මානං වසෙන පණීතා සුගති භූමියො. තත්ථ ච නානා අකුසල කම්මානං වා නානා කුසල කම්මානං වා ඔළාරික සුඛුමතා වසෙන නානා දුග්ගති භූමියො නානා සුගති භූමියො ච සිද්ධා හොන්තීති ඉමමත්ථං දස්සෙතුං ''අපි චා''තිආදිමාහ.

65. ගාථාය පුබ්බද්ධං නාම-ඉත්ථ මෙකූන නවුති, ප්පභෙදං පන මානසන්ති පාදද්වයං. අපරද්ධං නාම එකවීසසතංවාථ, විභජන්ති විචක්ඛණාති පාදද්වයං. තං ඉමිනා න සමෙති. කථං න සමෙති. ඉමිනා වචනෙන සකලම්පි ගාථං එකූන නවුතිප්පභෙදං මානසං එකවීස සතං කත්වා විභජන්ති-ති එවං එකවාක්‍යං කත්වා යොජනං ඤාපෙති. ''පඨමජ්ඣාන සදිසට්ඨෙනා''ති ලොකිය පඨමජ්ඣාන සදිසට්ඨෙන. යං චතුරඞ්ගිකං, තං සයමෙව දුතියජ්ඣානන්ති සිද්ධං. යං තියඞ්ගිකං, තං සයමෙව තතියජ්ඣානන්ති සිද්ධං. යං දුවඞ්ගිකං, තං සයමෙව චතුත්ථජ්ඣානන්ති සිද්ධං. යං පුන දුවඞ්ගිකං, තං සයමෙව පඤ්චමජ්ඣානන්ති සිද්ධං. ''එවං වුත්ත''න්ති විභාවනියං ඣානඞ්ගවසෙන පඨමජ්ඣාන සදිසත්තා පඨමජ්ඣානඤ්චාති එවං වුත්තං. විතක්කාදි අඞ්ගපාතුභාවෙන පඤ්චධා විභජන්තීති සම්බන්ධො. න ඉතරානි ලොකියජ්ඣානානි සාතිස්සයතො ඣානානි නාම සියුං. කස්මාති ආහ ''තානි හී''තිආදිං. තත්ථ ''තානී''ති ලොකියජ්ඣානානි. ''උපෙච්චා''ති උපගන්ත්වා. ''ඣාපෙන්තී''ති දහන්ති. පකතියා එව සිද්ධො හොති, න පාදකජ්ඣානාදිවසෙන සිද්ධො. ''කිච්ච''න්ති පඤ්චඞ්ගික භාවත්ථාය කත්තබ්බ කිච්චං. ''තෙන පච්චය විසෙසෙනා''ති පාදකජ්ඣානාදිනා පච්චය විසෙසෙන. ''තස්මිං''ති පච්චය විසෙසෙ. යථාලොකියජ්ඣානෙසු උපචාරභූතා භාවනා කාචි විතක්ක විරාග භාවනා නාම හොති...පෙ.... කාචි රූප විරාග භාවනා නාම. අසඤ්ඤි ගාමීනං පන සඤ්ඤා විරාග භාවනා නාම හොති. එවමෙවන්ති යොජනා. ''සා''ති උපචාර භාවනා .''උපෙක්ඛා සහගතං වා''ති එත්ථ වා සද්දෙන රූපසමතික්කමං වා සඤ්ඤා සමතික්කමං වාති අවුත්තං විකප්පෙති. ආදිකම්මිකකාලෙ එවං හොතු, වසිභූතකාලෙ පන කථන්ති ආහ ''ඣානෙසු''තිආදිං. නානාසත්තියුත්තා හොතීති වත්වා නානාසත්තියො දස්සෙති ''කාචී''තිආදිනා. යා උපචාර භාවනා. ''විතක්කං විරාජෙතුං''ති විතක්කං විගමෙතුං. අත්තනො ඣානං අවිතක්කං කාතුන්ති වුත්තං හොති. තෙනාහ ''අතික්කාමෙතුං''ති. සා උපචාර භාවනා. සෙසාසුපි උපචාර භාවනාසු.

66. (ක) ''සා විපස්සනා''ති වුට්ඨානගාමිනි විපස්සනා. ''විපස්සනා පාකතිකා එවා''තිකාචි විරාග භාවනා නාම න හොතීති අධිප්පායො. ''නියාමෙතුං''ති අවිතක්කමෙව හොතූති වදමානා විය වවත්ථපෙතුං. ''අධිප්පායො''ති පාදකවාදිත්ථෙරස්ස අධිප්පායො. ''සම්මසීයතී''ති ඉදං ඣානං අනිච්චං ඛයට්ඨෙන, දුක්ඛං භයට්ඨෙන, අනත්තා අසාරකට්ඨෙනාති සම්මසීයති සමනුපස්සීයති. තං අට්ඨකථාය න සමෙති. වුත්තඤ්හි තත්ථ. යතො යතො සමාපත්තිතො වුට්ඨාය යෙ යෙ සමාපත්ති ධම්මෙ සම්මසිත්වා මග්ගො නිබ්බත්තිතො හොති. තං තං සමාපත්ති සදිසොව හොති. සම්මසිතසමාපත්ති සදිසොති අත්ථො. එත්ථ හි ''යතො යතො සමාපත්තිතො වුට්ඨායා''ති එතෙන පාදකජ්ඣානං කථිතං හොති. ''පාදකජ්ඣානෙ සතී''ති එතෙන අයං වාදොපි පාදකජ්ඣානෙන විනා නසිජ්ඣතීති දස්සෙති. ''විපස්සනාපි...පෙ.... පත්තා හොතී''ති එතෙන ඉමස්මිං වාදෙපි විපස්සනා නියාමො ඉච්ඡිතබ්බොති දස්සෙති. තෙනාහ ''යථාලොකියජ්ඣානෙසූ''තිආදිං. කාමඤ්චෙත්ථ...පෙ.... අවිරොධො වුත්තො විය දිස්සති. කථං. පඤ්චමජ්ඣානතො වුට්ඨාය හි පඨමජ්ඣානාදීනි සම්මසතො උප්පන්නමග්ගො පඨමත්ථෙරවාදෙන පඤ්චමජ්ඣානිකො, දුතිය වාදෙන පඨමාදිජ්ඣානිකො ආපජ්ජතීති ද්වෙපි වාදා විරුජ්ඣන්ති. තතිය වාදෙන පනෙත්ථ යං ඉච්ඡති, තං ඣානිකො හොතීති තෙ ච වාදා න විරුජ්ඣන්ති, අජ්ඣාසයො ච සාත්ථකො හොතීති එවං අවිරුද්ධො වුත්තො හොතීති. එත්ථ පන යං ඉච්ඡති, තං ඣානිකො හොති. ඉච්ඡාය පන අසති, විරොධොයෙව. තෙනාහ ''ඉමෙ පන වාදා. ...පෙ.... . විරොධො පරිහරිතුං''ති. පාළියං ''අජ්ඣත්තං සුඤ්ඤතං මනසි කරොතී''ති අජ්ඣත්තසන්තානෙතං තං ඣානඤ්ච ඣානසහගතඤ්ච ඛන්ධ පඤ්චකං නිච්ච සුඛ අත්ත ජීවතො සුඤ්ඤතං මනසි කරොති. ''න පක්ඛන්දතී''ති න පවිසති. ''සන්නිසාදෙතබ්බං''ති සන්නිසින්නං කාතබ්බං. ''එකොදිකාතබ්බං''ති එකමුඛං කාතබ්බං. ''සමාදහාතබ්බං''ති සුට්ඨු ඨපෙතබ්බං. ''නිස්සායා''ති පාදකං කත්වාති අධිප්පායො.

67. (ක) වාදවිචාරණායං. උපචාර භාවනා එව උපරිජ්ඣානෙ ඣානඞ්ගං නියාමෙතීති වුත්තං. හෙට්ඨා පන අජ්ඣාසයො එව උපරිජ්ඣානෙ ඣානඞ්ගං නියාමෙතීති වුත්තං. තත්ථ ''අජ්ඣාසයො එවා''ති එව සද්දෙන පාදකජ්ඣානං නිවත්තෙති. ''ඉධ උපචාර භාවනා එවා''ති එව සද්දෙන අජ්ඣාසයං නිවත්තෙති. එතෙසු හි ද්වීසු සහ භාවීසු උපචාර භාවනා එව පධානං හොති. අජ්ඣාසයො පන තස්ස නානා සත්තියොගං සාධෙති. ''අජ්ඣාසය සාමඤ්ඤං සණ්ඨාතී''ති මග්ගෙ යං ලද්ධබ්බං හොති, තං ලබ්භතු, මය්හං විසෙසො නත්ථීති එවං අජ්ඣාසය සාමඤ්ඤං සණ්ඨාති. ''තස්මි''න්ති අජ්ඣාසය විසෙසෙ. ''සො''ති අජ්ඣාසය විසෙසො. කස්මා යුත්තන්ති ආහ ''ඉච්ඡි තිච්ඡිත... පෙ.... නිබ්බත්තනං''ති. ''සබ්බජ්ඣානෙසු චිණ්ණවසිභූතානං''ති ඉදං සමාපජ්ජනන්ති ච නිබ්බත්තනන්ති ච පද ද්වයෙ සම්බන්ධ වචනං. ''විපස්සනා විසෙසත්ථාය එවා''ති වුට්ඨාන ගාමිනි විපස්සනා විසෙසත්ථාය එව. යස්මා පන අට්ඨසු සමාපත්තීසු එකෙකාය සමාපත්තියා වුට්ඨාය වුට්ඨිත සමාපත්ති ධම්ම සම්මසනං ආගතං, න පන අඤ්ඤජ්ඣාන

සම්මසනං. තස්මා පාදකජ්ඣානමෙව පමාණන්ති යොජනා. පාළිපදෙසු ‘‘ගහපතී’’ති ආලපන වචනං. ‘‘විවිච්චෙවා’’ති විවිච්චිත්වා එව. විවිත්තො විගතො හුත්වා එව. ‘‘උපසම්පජ්ජා’’ති සුට්ඨු සම්පාපුණිත්වා. ‘‘ඉති පටිසඤ්චික්ඛතී’’ති එවං පච්චවෙක්ඛති. ‘‘අභිසඞ්ඛතං අභිසඤ්චෙතයිත’’න්ති සුසං සම්පිණ්ඩිතං, සංවිදහිතං. ‘‘තත්ථ ඨිතො’’ති තස්මිං පඨමජ්ඣානෙ අපරිහීනො හුත්වා ඨිතො. ‘‘මෙත්තාචෙතො විමුත්තී’’ති මෙත්තාඣානසඞ්ඛාතා චෙතොවිමුත්ති, අඤ්ඤත්ථ අලග්ගනවසෙන චිත්තස්ස පවත්ති. තථා කරුණා චෙතොවිමුත්ති. මුදිතා චෙතොවිමුත්ති. ‘‘විවෙකජ’’න්ති කායවිවෙක චිත්තවිවෙකානං වසෙන ජාතං. ‘‘පීති සුඛං’’ති පීතියා ච සුඛෙන ච සම්පන්නං. අථවා, විවෙකෙහි ජාතානි පීති සුඛානි අස්සාති විවෙකජං පීති සුඛං. මජ්ඣෙ නිග්ගහිතාගමො. රූපමෙව රූපගතං, වෙදනා එව වෙදනා ගතන්තිආදිනා සමාසො. ගතසද්දො ච පදපූරණමත්තෙ දට්ඨබ්බො. ‘‘තෙනෙව ධම්ම රාගෙන තායධම්මනන්දියා’’ති විපස්සනානි කන්තිමාහ. සහත්ථෙ ච කරණ වචනං. ඔපපාතිකො හොතීති සම්බන්ධො. ‘‘තත්ථ පරිනිබ්බායී’’ති බ්‍රහ්මලොකෙ අවස්සං පරිනිබ්බාය න ධම්මො. තෙනාහ ‘‘අනාවත්ති ධම්මො තස්මා ලොකා’’ති. ‘‘පාදකජ්ඣානමෙව පමාණ’’න්ති පාදකජ්ඣානමෙව මග්ගෙඣානඞ්ගං නියාමෙස්සති, න සම්මසිතජ්ඣානන්ති අධිප්පායො. ‘‘පාදකං අකත්වා’’ති ආසන්නෙ අසමාපජ්ජිත්වාති වුත්තං හොති. ‘‘යං යං ඣානං ඉච්ඡන්තී’’ති මග්ගෙ ඉච්ඡන්ති.

66. (ඛ) ‘‘තථා විධො’’ති තථා පකාරො. ආසන්නෙ වුට්ඨිතස්සෙව ඣානස්ස. ‘‘චිත්තසන්තානං විසෙසෙතුං’’ති සචෙ පාදකජ්ඣානං පඨමජ්ඣානං හොති, තතො පරං පවත්තං චිත්තසන්තානං විතක්කෙ නින්නං හොති, විතක්කෙ පක්ඛන්දති. අථ පාදකජ්ඣානං දුතියජ්ඣානං හොති. තතො පරං පවත්තං චිත්තසන්තානං විචාරෙ නින්නං හොති, විචාරෙ පක්ඛන්දතීතිආදිනා නයෙන චිත්තසන්තානං විසෙසෙතුං. ‘‘යං තත්ථ වුත්තං’’ තියං විභාවනියං වුත්තං.

වෙදනා විචාරණායං. ‘‘න සිද්ධො’’ති සිද්ධො න හොති. ‘‘අඤ්ඤථා’’ති අඤ්ඤෙන පකාරෙන. ගහිතෙ සතීති යොජනා. පාදකජ්ඣානාදීනං වසෙන සිද්ධොති ගහිතෙ සතීති වුත්තං හොති. ‘‘යාය කාය චි වෙදනාය යුත්තා හුත්වා’’ති සොමනස්ස වෙදනාය වායුත්තා හුත්වා උපෙක්ඛා වෙදනාය වා යුත්තා හුත්වා. ‘‘තෙහි නියමිතාය එකෙකාය මග්ග වෙදනායා’’ති පාදකජ්ඣානාදීහි නියමිතාය මග්ගෙ සොමනස්ස වෙදනාය එව වාසද්ධිං ඝටියෙය්‍යා මග්ගෙ උපෙක්ඛා වෙදනාය එව වාති අත්ථො. වෙදනා නාම එකං ඣානඞ්ගං හොති. තස්මා මග්ගෙඣානඞ්ග නියමෙ සිද්ධෙ මග්ගෙ වෙදනා නියමොපි සිද්ධො. තානි පන පාදකජ්ඣානාදීනි මජ්ඣෙ වුට්ඨාන ගාමිනි විපස්සනායං නකිඤ්චිනියාමෙන්ති. එවඤ්ච සති, පාදකජ්ඣානාදීහි නියමිතාය මග්ගෙ එකෙකාය වෙදනාය සද්ධිං ද්වෙ ද්වෙ විපස්සනා වෙදනායො ඝටියෙය්‍යුං. මග්ගෙ සොමනස්ස වෙදනාය වා සද්ධිං ද්වෙ විපස්සනා වෙදනායො ඝටියෙය්‍යුං. මග්ගෙ උපෙක්ඛා වෙදනාය වා සද්ධිං ද්වෙ විපස්සනා වෙදනායො ඝටියෙය්‍යුංති වුත්තං හොති. එවඤ්චසති එකවීථියං ජවනානි භින්න වෙදනානි සියුං. තඤ්ච න යුජ්ජති. තස්මා මග්ගෙ වෙදනා නියමො පාදකජ්ඣානාදි නියමෙන සිද්ධො න හොති, විපස්සනා නියමෙනෙව සිද්ධොති අධිප්පායො. තානි පන පාදකජ්ඣානාදීනි මජ්ඣෙ වුට්ඨාන ගාමිනි විපස්සනායං න කිඤ්චි න නියාමෙන්ති. වෙදනං නියාමෙන්ති යෙවාති දස්සෙතුං ‘‘තංපි න යුජ්ජතී’’ති වත්වා ‘‘පාදකජ්ඣානාදීනං වසෙනෙවා’’තිආදිමාහ. ‘‘ඡ නෙක්ඛම්මස්සිතා උපෙක්ඛා’’ති එකාව චතුත්ථජ්ඣානු පෙක්ඛා ඡසු ආරම්මණෙසු සොමනස්සානි පජහිත්වා පවත්තත්තා ඡ නෙක්ඛම්මස්සිතා උපෙක්ඛා නාම හොති. ‘‘ඡ නෙක්ඛම්මස්සිතානි සොමනස්සානී’’ති එකං වපඨමජ්ඣාන සොමනස්සං ඡසු ආරම්මණෙසු ඡ ගෙහස්සිතානි පජහිත්වා පවත්තත්තා ඡ නෙක්ඛම්මස්සිතානි සොමනස්සානි නාම හොන්ති. අට්ඨකථායඤ්ච වුත්තන්ති සම්බන්ධො. ‘‘පඨමාදීනි ච තීණි ඣානානී’’ති චතුක්කනයෙ තීණි සොමනස්ස ඣානානි පාදකානි කත්වා. ‘‘සුද්ධසඞ්ඛාරෙ ච පාදකෙකත්වා’’ති ආරම්මණ භාවෙන පාදකෙකත්වාති අධිප්පායො. අයඤ්ච පාදකජ්ඣානාදීනං වසෙන වුට්ඨාන ගාමිනි විපස්සනායඤ්ච මග්ගෙ ච වෙදනා පරිණාමො අට්ඨසාලිනියංපි විත්ථාරතො වුත්තො. ‘‘අමානුසී රතී හොතී’’ති මනුස්සානං ගෙහස්සිතරතිං අතික්කම්ම ඨිතත්තා අමානුසී නාම රති හොති. ‘‘සම්මධම්මං විපස්සතො’’ති සම්මා අනිච්ච ලක්ඛණ ධම්මං පස්සන්තස්ස භික්ඛුනොති සම්බන්ධො.

67. (ඛ) ‘‘ඣානඞ්ගයොගභෙදෙනා’’ති වුත්තං, ඣානයොගභෙදො පන අධිප්පෙතො. ‘‘පඤ්ච විධෙඣාන කොට්ඨාසෙ’’ති පඤ්චක නයවසෙන වුත්තං. ඉධ චිත්ත භෙදස්ස අධිප්පෙතත්තා ඣානභෙදෙති ච ඣානන්ති ච වුත්තෙපි චිත්තමෙව අධිප්පෙතන්ති දට්ඨබ්බං.

ගාථායොජනාසු. ‘‘අපරාපි යොජනා වුත්තා’’ති අථවා රූපාවචරං චිත්තං අනුත්තරඤ්ච පඨමාදිජ්ඣාන භෙදෙන යථා ගය්හති, තථා ආරුප්පඤ්චාපි පඤ්චමෙඣානෙ ගය්හතීති එවං අපරාපි යොජනා වුත්තා. ‘‘පයීතත්තා’’ති උච්චාරිතත්තා. අන්තිමගාථා වණ්ණනායං. ‘‘යථා’’ති යෙන පකාරෙන. ‘‘තං සඞ්ගහං’’ති එක වීසසතසඞ්ගහං . බුජ්ඣන්තීති බුධා. ‘‘ආහා’’ති ච ‘‘ආහු’’ති ච වත්තමානකාලෙපි ඉච්ඡන්ති සද්දවිදූති වුත්තං ‘‘කථෙන්ති වා’’ති. ඉදඤ්ච වචනං පුබ්බෙ ‘‘ඉත්ථමෙකූන නවුති…පෙ…. විභජන්ති විචක්ඛණා’’ති ගාථාය නිගමනන්ති ඤාපනත්ථං ‘‘විභජන්ති විචක්ඛණා’’ති වුත්තං හොතී’’ති වුත්තං.

ඉතිපරමත්ථදීපනියානාමටීකායඅනුදීපනියං

චිත්තසඞ්ගහස්සඅනුදීපනා නිට්ඨිතා.

2. චෙතසිකසඞ්ගහඅනුදීපනා

68. එවං චිත්ත සඞ්ගහස්ස දීපනිං කත්වා චෙතසික සඞ්ගහස්ස දීපනිං කරොන්තො පඨමං පුබ්බාපරානු සන්ධිඤ්ච ආදිගාථාය පයොජන සම්බන්ධඤ්ච දස්සෙතුං ‘‘එවං’’තිආදි මාරද්ධො. තත්ථ ‘‘අනුපත්ත’’න්තිආදිම්හි චිත්තං චෙතසිකං රූපං, නිබ්බානමිතිසබ්බථාති එවං අනුක්කමො වුත්තො. තෙන අනුක්කමෙන අනුපත්තං. හෙතු විසෙසනඤ්චෙතං. යස්මා චිත්තසඞ්ගහානන්තරං චෙතසික සඞ්ගහො අනුපත්තො, තස්මා ඉදානි තං සඞ්ගහං කරොතීති දීපෙති. චත්තාරි සම්පයොග ලක්ඛණානි ‘එකුප්පාදතා, එක නිරොධතා, එකා රම්මණතා, එක වත්ථුකතා,ති. ‘‘චෙතසි යුත්තා’’ති චිත්තස්මිං නියුත්තා. චිත්තං නිස්සාය අත්තනො අත්තනො කිච්චෙසු උස්සුක්කං ආපන්නාති අත්ථො. ‘‘චෙතසා වායුත්තා’’ති චිත්තෙන වා සම්පයුත්තා. චිත්තෙන සහ එකීභාවං ගතාති අත්ථො. ‘‘සරූපදස්සන’’න්ති සඞ්ඛ්‍යාසරූපදස්සනං. සිද්ධපදං නාම පකති පච්චයෙහි නිප්ඵන්න පදං. ‘‘පුබ්බන්තතො’’ති එකස්සසඞ්ඛත ධම්මස්ස පඨම භාගතො. උද්ධං පජ්ජනං නාම කතමන්ති ආහ ‘‘සරූපතො පාතුභවන’’න්ති. ධාතු පාඨෙසු-ජනිපාතුභාවෙ-ති වුත්තත්තා ආහ ‘‘ජාතීති වුත්තං හොතී’’ති. ‘‘සරූප විනාසො’’ති සරූපතො පාතුභවන්තස්ස භාවස්ස විනාසො අන්තරධානං. ‘‘එවං පරත්ථ පී’’ති පරස්මිං එකාලම්බණවත්ථුකාදිපදෙපි. ‘‘එක චිත්තස්සපි බහුදෙවා’’ති චක්ඛු විඤ්ඤාණං රූපං පස්සන්තං එකමෙව රූපං පස්සතීති නත්ථි. අනෙකානි එවරූපානි එකතො කත්වා පස්සති. සොතවිඤ්ඤාණාදීසුපි එසෙව නයො. එවඤ්ච කත්වා පාළියං. චක්ඛුඤ්ච පටිච්ච රූපෙ ච උප්පජ්ජති චක්ඛු විඤ්ඤාණං. සොතඤ්ච පටිච්ච සද්දෙ ච උප්පජ්ජති සොතවිඤ්ඤාණන්තිආදිනා වත්ථුද්වාරෙසු එකවචනං වත්වා ආරම්මණෙසු බහුවචනං කතන්ති. ‘‘එකත්තං උපනෙත්වා’’ති චක්ඛු විඤ්ඤාණෙ බහූනිපි රූපාරම්මණානි රූපතා සමඤ්ඤෙන එකීභාවං කත්වා එකං ආරම්මණන්ත්වෙව වුත්තන්ති අධිප්පායො. සද්දාරම්මණාදීසුපි එසෙව නයො. තං න සුන්දරං. කස්මා. අත්ථ විසෙසස්ස අවිඤ්ඤාපනතො. කොපනායං අත්ථ විසෙසොති . යාචිත්තස්ස ජාති, සායෙව ඵස්සාදීනන්තිආදිකො අත්ථො. තෙනාහ ‘‘අථ ඛො’’තිආදිං. අධිප්පෙතා එකුප්පාදතා. එස නයො එක නිරොධතාදීසු. ‘‘මූලටීකාය’’න්ති රූපකණ්ඩමූලටීකායං. ‘‘සහෙවා’’ති එකතො එව. ‘‘උප්පාදාදිප්පවත්තිතො’’ති උප්පාදස්ස ච ජීරණස්ස ච නිරොධස්ස ච පවත්තිතො. ‘‘උප්පාදාදයො’’ති උප්පාද ජීරණ නිරොධා. ජාතිජරාමරණානීති වුත්තං හොති. ‘‘චෙතසිකාමතා’’ති චෙතසිකා ඉති විඤ්ඤාතා. ‘‘භාවප්පධානං’’ති එකුප්පාද භාවො එකුප්පාදොති වුත්තො. තථා එක නිරොධාදීසු. යථා ඉදංපි සඞ්ඝෙරතනං පණීත-න්තිආදීසු අයං රතන භාවො පණීතොති හෙත්ථ අත්ථො. ‘‘යෙ’’ති යෙ ධම්මා. ‘‘සහජාත පච්චයුප්පන්න රූපානි පී’’ති සහජාතපච්චයතො උප්පන්නානි රූපානිපි. චෙතසිකානි නාම සියුන්ති සම්බන්ධො. ‘‘තදා යත්ත වුත්තිතායා’’ති චිත්තායත්තවුත්තියාය. ‘‘චෙතොයුත්තානී’’ති හෙතු විසෙසනං. තදෙව හෙතුමන්ත විසෙසනන්ති ච හෙතු අන්තො නීතවිසෙසනන්ති ච හෙතු අන්තො ගධවිසෙසනන්ති ච වදන්ති. ‘‘තෙස’’න්ති චිත්තස්ස සහජාතපච්චයුප්පන්නරූපානං. ‘‘නානුභොන්තී’’ති නපාපුණන්ති. ‘‘න හි සක්කා ජානිතුං’’ති එතෙන භූතකථන විසෙසනානි එතානීති දීපෙති. භූතකථනංපි සමානං වත්තිච්ඡාවසෙන බ්‍යවච්ඡෙදකංපි සම්භවති. ‘‘වයොපඤ්ඤායතී’’ති විනාසො පකාසති. ‘‘ඨිතායා’’ති තිට්ඨ මානාය වෙදනාය. අඤ්ඤො පකාරො අඤ්ඤථා. අඤ්ඤථා භාවො අඤ්ඤථත්තං. ජරාවසෙන පරිණාමොති වුත්තං හොති. යො පථවීධාතුයා උප්පාදො, යා ඨිති, යා අභිනිබ්බත්ති, යො පාතුභාවො. එසො දුක්ඛස්ස උප්පාදො, එසා රොගානං ඨිති, එසො ජරාමරණස්ස පාතුභාවොති යොජනා. ‘‘ඉතරථා’’ති ඉතො අඤ්ඤථා ගහිතෙ සතීති අත්ථො. එකස්මිං රූපාරූපකලාපෙ නානා ධම්මානං වසෙන බහූසු උප්පාදෙසු ච නිරොධෙසු ච ගහිතෙසූති වුත්තං හොති. ‘‘විකාරරූපානං’’ති විඤ්ඤත්ති ද්වය ලහුතාදිත්තයානං. සබ්බානිපි උපාදාරූපානි චතුන්නං මහාභූතානං උපාදාය පවත්තත්තා මහාභූත ගණනාය චත්තාරි චත්තාරි සියුංති ඉමිනා අධිප්පායෙන ‘‘සබ්බෙසම්පි වා’’තිආදිවුත්තං. සබ්බෙසම්පි වා චක්ඛාදීනං උපාදාරූපානං එකෙකස්මිං කලාපෙ බහුභාවො වත්තබ්බො සියාති යොජනා. කස්මා බහුභාවො වත්තබ්බොති ආහ ‘‘චතුන්නං මහාභූතාන’’න්තිආදිං.

යදි එවං, එකස්මිං චිත්තුප්පාදෙ ලහුතාදීනිපි එකෙකානි එව සියුං, අථ කිමත්ථං ද්වෙ ද්වෙ කත්වා වුත්තානීති ආහ ‘‘කායලහුතා චිත්ත ලහුතාදයොපනා’’තිආදිං. ‘‘ඉමමත්ථං අසල්ලක්ඛෙත්වා’’ති ඊදිසං විනිච්ඡයත්තං අචින්තෙත්වාති අධිප්පායො. විභාවනිපාඨෙ ‘‘චිත්තානුපරිවත්තිනො’’ති එතෙන චිත්තෙන උප්පජ්ජිත්වා තෙනෙව චිත්තෙන සහනිරුජ්ඣනවසෙන චිත්තං අනුපරිවත්තිස්ස. ‘‘පසඞ්ගා’’ති චෙතසිකතා පසඞ්ගො. ‘‘පුරෙතරමුප්පජ්ජිත්වා’’ති පුරෙතරං එකෙන චිත්තෙන සහ උප්පජ්ජිත්වාති අධිප්පායො. ‘‘චිත්තස්සභඞ්ගක්ඛණෙ’’ති අඤ්ඤස්ස සත්තර සම චිත්තස්ස භඞ්ගක්ඛණෙ. තථා රූපධම්මානං පසඞ්ගො න සක්කා නිවාරෙතුං තියොජනා. ‘‘පසඞ්ගො’’ති චෙතසිකතා පසඞ්ගො. ‘‘අලමති පපඤ්චෙනා’’ති අභිධම්මෙ වෙදනාත්තිකෙටීකාසු විය අති විත්ථාරෙන නිරත්ථකං හොතීති අත්ථො. ‘‘නිරත්ථකං’’ති විභාවනියං පපඤ්චො නිරත්ථකො එවාති අධිප්පායො.

69. ඵස්සවචනත්ථෙ. ‘‘ඵුසතී’’ති ආරම්මණං ආහනති, සඞ්ඝට්ටෙති. තඤ්ච සඞ්ඝට්ට නං නදොසපටිඝස්ස විය ආරම්මණස්ස විබාධනං හොති, අථ ඛො භමරස්ස පදුම පුප්ඵෙසු පුප්ඵර සග්ගහණං විය විජානන මත්තෙ අඨත්වා ආරම්මණ රසපාතුභාවත්ථං යථාරම්මණං සංහනන මෙවාති දස්සෙතුං ‘‘ඵුසනඤ්චෙත්ථා’’තිආදිමාහ. ‘‘ආහච්චා’’ති ආහනිත්වා සම්පාපුණිත්වා. ‘‘උපහච්චා’’ති තස්සෙව වෙවචනං. අයමත්ථො කථං පාකටොති ආහ ‘‘යතො’’තිආදිං. තත්ථ ‘‘යතො’’ති යං කාරණා. ‘‘තදනුභවන්තී’’ති තං ආරම්මණ රසං අනුභවන්තී, වෙදනා පාතුභවති, වෙදනා පාතුභාවං දිස්වා ආරම්මණප්ඵුසනං ඤාණෙ පාකටං හොතීති අධිප්පායො. ස්වායං ඵුසන ලක්ඛණො, සඞ්ඝට්ටනරසො, සන්නිපාතපච්චුපට්ඨානො, ආපාතා ගතවිසය පදට්ඨානො. තත්ථ සන්නිපාතො නාම තිණ්ණං තිණ්ණං ද්වාරා රම්මණ විඤ්ඤාණානං සඞ්ගති සමාගමො සමොධානං. තථාහි වුත්තං. චක්ඛුඤ්ච පටිච්ච රූපෙ ච උප්පජ්ජති චක්ඛු විඤ්ඤාණං, තිණ්ණං සඞ්ගති ඵස්සො තිආදි. ‘‘සඞ්ඝට්ටනරසො’’ති ආරම්මණෙ සම්මදෙව සට්ටන කිච්චො. සඞ්ඝට්ටන කිච්චත්තා

එව තිණ්ණං සන්නිපාතො හුත්වා ධම්ම චින්තාඤාණස්ස පටිමුඛං උපට්ඨාති පකාසතීති. ''සන්නිපාත පච්චුපට්ඨානො''. පච්චුපට්ඨානන්ති වා පඤ්ඤාණං වුච්චති ධජොරථස්ස පඤ්ඤාණන්ති එත්ථ විය. සන්නිපාතාකාරො පච්චුපට්ඨානං යස්සාති සන්නිපාතපච්චුපට්ඨානො. වෙදනාපච්චු පට්ඨානො වා. ධූමොවිය අග්ගිස්ස. වෙදනාඵලං පච්චුපට්ඨානං යස්සාති විග්ගහො. අට්ඨසාලිනියං පන කස්මා පනෙත්ථ ඵස්සො පඨමං වුත්තො තිපුච්ඡිත්වා මහාඅට්ඨකථා වාදොතාව දස්සිතො. චිත්තස්ස පඨමාභිනිපාතත්තා. ආරම්මණස්මිඤ්හි චිත්තස්ස පඨමාභිනිපාතො හුත්වා ඵස්සො ආරම්මණං ඵුසමානො උප්පජ්ජති. තස්මා පඨමං වුත්තො. ඵස්සෙන ඵුසිත්වා වෙදනාය වෙදයති. සඤ්ඤාය සඤ්ජානාති. චෙතනාය චෙතති. තෙන වුත්තං ඵුට්ඨො භික්ඛවෙ වෙදෙති, ඵුට්ඨො සඤ්ජානාති, ඵුට්ඨො චෙතෙතීති. අපි ච අයං ඵස්සො නාම යථාපාසාදං පත්වා ථම්භො නාම සෙසදබ්බ සම්භාරානං බලවපච්චයො. එවමෙව සහජාත සම්පයුත්ත ධම්මානං බලව පච්චයො හොති. තස්මා පඨමං වුත්තොති. සඞ්ගහකාරෙන පන ඉදං පන අකාරණං, එකක්ඛණස්මිඤ්හි උප්පන්න ධම්මානං අයං පඨමං උප්පන්නො අයං පච්ඡාති ඉදං වත්තුං න ලබ්භා. බලවපච්චයභාවෙපි ඵස්සස්සකාරණං න දිස්සතීති එවං තං වාදං පටික්ඛිපෙත්වා ඉදං වුත්තං දෙසනා වාරෙනෙව ඵස්සො පඨමං වුත්තොති. තත්ථ ''දෙසනාවාරෙ නෙවා''ති දෙසනක්කමෙනෙව, තතො අඤ්ඤං කාරණං නත්ථීති අධිප්පායො. තෙසු පන ද්වීසු වාදෙසු මහාඅට්ඨකථා වාදො එව යුත්තො. යඤ්හි තත්ථ වුත්තං චිත්තස්ස පඨමාභිනිපාතො හුත්වාති. තත්ථ පඨමාභිනිපාතොති ඉදං කිච්චපප්පධානත්තා වුත්තං. න පනඤ්ඤෙහි චෙතසිකෙහි විනා විසුං පඨමං උප්පන්නත්තා. යථා තං යෙ කෙචි භික්ඛවෙ ධම්මා අකුසලා අකුසලභාගියා අකුසලපක්ඛිකා. සබ්බෙ තෙ මනොපුබ්බඞ්ගමා, මනො තෙසං ධම්මානං පඨමං උප්පජ්ජතීති ඉමස්මිං සුත්තෙ කිච්චප්පධානත්තා මනො තෙසං ධම්මානං පඨමං උප්පජ්ජතීති වුත්තං. න පන සබ්බචෙතසිකෙහි විනා විසුං පඨමං උප්පන්නත්තාති දට්ඨබ්බං. බලවපච්චය භාවෙපි ඵස්සස්සකාරණං දිස්සතියෙව. ඵස්සොහෙතු ඵස්සො පච්චයො වෙදනාක්ඛන්ධස්ස පඤ්ඤා පනාය. ඵස්සො හෙතු ඵස්සො පච්චයො සඤ්ඤාක්ඛන්ධස්ස පඤ්ඤා නාය . ඵස්සො හෙතු ඵස්සො පච්චයො සඞ්ඛාරක්ඛන්ධස්ස පඤ්ඤාපනායාති හි වුත්තං. තස්මා සබ්බෙසං චෙතසිකානං ධම්මානං ඵස්සප්පධානත්තා එව ඵස්ස බලවපච්චයත්තා එව ච ඵස්සො පඨමං වුත්තොති දට්ඨබ්බං. එත්ථ ච චිත්තං ආරම්මණ විජානනට්ඨෙන ඵස්සාදීනං සබ්බචෙතසික ධම්මානං පුබ්බඞ්ගමං හොති, පධානං, ජෙට්ඨකං. ඵස්සො පන ආරම්මණ සඞ්ඝට්ටනට්ඨෙන සබ්බෙසං චෙතසික ධම්මානං පුබ්බඞ්ගමො හොති, පධානො, ජෙට්ඨකොති අයං ද්වින්නං විසෙසොති. එත්ථ චොදකො ඵුසනං නාම සප්පටිඝරූපානං එව කිච්චන්ති මඤ්ඤමානො ''නනුචා''තිආදිනා චොදෙති. ''නනුචා''ති චොදෙධීති දීපෙති. ''අප්පටිඝසභාවා''ති හෙතුවිසෙසනං. ''කිඤ්චී''ති කිඤ්චිවත්ථුං. අයං පන ඵස්සො. ''චිත්තස්ස විකාරා පත්තිං''ති චලන කම්පන ථම්භන ජෙගුච්ඡ භය තාස ඡම්භිතත්තා දිවසෙන විකාරා පජ්ජනං. ''වෙදනා විසෙසුප්පත්තිං''ති සුඛවෙදනීයං ඵස්සං පටිච්ච සුඛවෙදනා, දුක්ඛවෙදනීයං ඵස්සං පටිච්ච දුක්ඛ වෙදනාතිආදිනා නයෙන ඵස්ස විසෙසානුරූපං වෙදනා විසෙසුප්පත්තිං සාධෙති. එත්ථ ච ඵුසනං නාම දුවිධං රූපප්ඵුසනං, නාමප්ඵුසන, න්ති. තත්ථ රූපප්ඵුසනං නාම ඵොට්ඨබ්බ ධාතුනං කිච්චං. නාමප්ඵුසනං දුවිධං ඵස්සප්ඵුසනං, ඤාණප්ඵුසන, න්ති. තත්ථ ඤාණප්ඵුසනං නාම ඤාණප්පටිවෙධො. අපි ච ඣානමග්ග ඵල නිබ්බානානං පටිලාභොපි ඵුසනන්ති වුච්චති. ඵුසන්ති ධීරා නිබ්බානං. යොගක්ඛෙමං අනුත්තරං. ඵුසාමි නෙක්ඛම්මං සුඛං. අපුථුජ්ජන සෙවිතන්ති-ආදීසු. ඉදං උපමා මත්තං සියා, කස්සචි මන්ද පඤ්ඤස්සාති අධිප්පායො. ''ඉද''න්ති ඛෙළුප්පාද වචනං. විඤ්ඤුස්ස පන අතිපාකට ඵස්ස නිදස්සනෙන අප්පාකට ඵස්ස විභාවනං යුත්තමෙව. තෙනාහ ''අතිපාකටාය පනා''තිආදිං.

70. වෙදනාවචනත්ථෙ. ''තංසමඞ්ගීපුග්ගලානං වා''ති වෙදනා සමඞ්ගීපුග්ගලානං වා. ''සාතං වා''ති සාධුරසං වා. ''අස්සාතං වා''ති අසාධුරසං වා. ''කිං වෙදයතී''ති කතමං වෙදයති. ''සුඛම්පි වෙදයතී''ති සුඛම්පි වෙදනං වෙදයති. අථවා ''කිඤ්චවෙදයතී''ති කථඤ්චවෙදයති. ''සුඛම්පි වෙදයතී''ති සුඛං හුත්වාපි වෙදයති. සුඛ භාවෙන වෙදයතීති වුත්තං හොති. එවං සෙසපදෙසුපි. ''කිච්චන්තරබ්‍යාවටා''ති අඤ්ඤකිච්චබ්‍යාවටා. අධිපති භාවො ආධිපච්චං. ඉන්ද්‍රිය කිච්චං. ''එවඤ්ච කත්වා''ති ලද්ධගුණවචනං. රාජාරහ භොජනං රාජග්ගභොජනං. ''සූදසදිසතා''ති රඤ්ඤොභත්තකාරසදිසතා. තත්ථ සූදො රඤ්ඤොභත්තං පචන්තො රසජානනත්ථං ථොකං ගහෙත්වා ජිව්හග්ගෙ ඨපෙත්වා රසං වීමංසති. යථිච්ඡිතං පන භුඤ්ජිතුං අනිස්සරො. රාජා එව යථිච්ඡිතං භුඤ්ජිතුං ඉස්සරො. රාජා විය වෙදනා. සූදො විය සෙසචෙතසික ධම්මා.

71. සඤ්ඤාවචනත්ථෙ. ''සඤ්ජානාතී''ති සුට්ඨු ජානාති. සුට්ඨුජානනඤ්ච නාම න විඤ්ඤාණස්ස විය විවිධජානනං හොති. න ච පඤ්ඤාය විය යථාභූතජානනං හොති. අථ ඛො භූතං වා හොතු, අභූතං වා. යං යං ඡ හි විඤ්ඤාණෙහි විජානාති, පඤ්ඤාය වා පජානාති. තස්ස තස්ස පච්ඡා අප්පමුස්සකරණ මෙවාති වුත්තං ''පුනජානනත්ථං සඤ්ඤාණං කරොතී''ති. තත්ථ ''සඤ්ඤාණ''න්ති නිමිත්ත කරණං. භවන්තරං පත්වාපි අප්පමුට්ඨභාවං සාධෙති ඔපපාතික පුග්ගලානන්ති අධිප්පායො. තෙහි පුරිමං අත්තනො භවං ජානන්ති. ගබ්භසෙය්‍යකාපි කෙචි පුරිමං භවං ජානන්ති, යෙජාතිස්සර පුග්ගලාති වුච්චන්ති. තත්ථ ''අප්පමුට්ඨභාව''න්ති අනට්ඨභාවං. මිච්ඡාභිනිවෙස සඤ්ඤා නාම අනිච්චෙ නිච්චන්තිආදිප්පවත්තා සඤ්ඤා. ''බොධෙතු''න්ති බුජ්ඣාපෙතුං. ''දාරුතච්ඡකසදිසාති ච වුත්තා''ති දාරුතච්ඡකො නාම කට්ඨවඩ්ඪකී. සො කට්ඨක්ඛන්ධෙසු නිමිත්තකාරීහොති. සුතච්ඡිතඡින්දිතෙසු කට්ඨෙසු නිමිත්තානි කත්වා ඨපෙති. පච්ඡාතානි ඔලොකෙත්වා කට්ඨානි කම්මෙ උපනෙති. ''හත්ථී දස්සක අන්ධසදිසා''ති එත්ථ එකො කිර රාජා කෙළිප්පසුතො හොති. සො ජච්චන්ධානංඨානෙ එකං හත්ථිං ආනෙත්වාඨපෙන්තො ජච්චන්ධෙ ආහ ජානාථ භො තුම්හෙ හත්ථින්ති. තෙ හත්ථිං ජානිස්සාමාති පරාමසිත්වා අත්තනො පරාමසිතං තං තං අඞ්ගමවහත්ථීති අභිනිවිසන්ති. දළ්හං සල්ලක්ඛෙන්ති. පුන රාජා තෙ පුච්ඡි කීදිසො භො හත්ථීති. තෙ රඤ්ඤො හත්ථිසණ්ඨානං ආචික්ඛන්තා විවාදං ආපජ්ජන්ති. ආචික්ඛනමෙව රඤ්ඤොහත්ථිදස්සනන්ති කත්වා තෙ හත්ථිදස්සක අන්ධාති වුච්චන්ති. ''උපට්ඨිතවිසයග්ගහණෙ''ති රත්තියං අන්ධකාරෙ රජ්ජුක්ඛණ්ඩං පස්සන්තස්ස සප්පසණ්ඨානං උපට්ඨාති. සො උපට්ඨිතං සණ්ඨානමත්තං සප්පොති ගණ්හාති. එවං උපට්ඨිතවිසයග්ගහණං හොති. මිගපොතකානඤ්ච

අරඤ්ඤෙඛෙත්තමජ්ඣෙඛුපුරිසසණ්ඨානං තිණ රූපං පස්සන්තානං පුරිසසණ්ඨා නං උපට්ඨාති. තෙ උපට්ඨිතං සණ්ඨානමත්තං පුරිසොති ගණ්හිත්වා සො අම්හෙ පහරෙය්‍යාති පලායන්ති. වුත්තා අට්ඨසාලිනියං.

72. චෙතනාවචනත්ථෙ. චෙතෙතීති චෙතනා. චෙතනඤ්චෙත්ථ අභිසන්ධානං වා වුච්චති පකප්පනං වා ආයූහනං වාති එවං තිධා අත්ථවිකප්පං දස්සෙතුං ''සම්පයුත්ත ධම්මෙ''තිආදිමාහ. තත්ථ ''අභිසන්දහතී''ති අභිමුඛං සන්දහති, සංයොගං කරොති. තෙනාහ ''පුනප්පුනං සටෙතී''ති. ''සටෙතී''ති සම්බන්ධති. ''පකප්පෙති වාතෙ''ති අථවා තෙ සම්පයුත්ත ධම්මෙ පකාරතො කප්පෙති, සජ්ජෙති. තෙනාහ ''සංවිදහතී''ති. ''සංවිදහතී''ති ත්වං ඵුසනකිච්චං කරොහි, ත්වං වෙදයිත කිච්චං කරොහි, ත්වං සඤ්ජානනකිච්චං කරොහීතිආදිනා වදමානා විය සංවිදහති. ''ආයූහතිවාතෙ''ති අථවා තෙසම්පයුත්ත ධම්මෙ භුසො බ්‍යූහයති, රාසිං කරොති. තෙනාහ ''ආරම්මණෙ සම්පිණ්ඩෙතී''ති. ''සමොසරන්තෙ''ති එකතො ඔසරන්තෙ. සඞ්ගමන්තෙ. ''සා''ති චෙතනා. ''තායා''ති චෙතනාය. ''තස්මිං''ති රූපාදිකෙවා ආරම්මණෙ. පුඤ්ඤාපුඤ්ඤ කිච්චෙවා. පවත්තමානාය සතියා. ජෙට්ඨසිස්සො නාම බහූසු සිස්සෙසු ජෙට්ඨභූතො සිස්සො. තස්මිං සජ්ඣායන්තෙ සෙසා සබ්බෙ සජ්ඣායන්තියෙව. තෙන සො උභයකිච්ච සාධකො හොති. එවං මහාවඩ්ඪකීපි.

73. එකග්ගතාවචනත්ථෙ. එකත්තාරම්මණං නාම එකාරම්මණස්සපි බහූසු සභාවෙසු එකසභාවසඞ්ඛාතං ආරම්මණං. ''තස්මිං'' චිත්තස්මිං. ''නිවාතෙ''ති වාතරහිතෙ පදෙසෙ. ''දීපච්චීනං''ති දීපජාලානං.

74. ජීවිතින්ද්‍රියවචනත්ථෙ. ''ඉස්සරභාවො වුච්චති'' භාවප්පධාන නයෙනාති අධිප්පායො. ''අභිභවිත්වා''ති ජීවන කිච්චෙ අත්තනො වසං වත්තාපෙත්වාති වුත්තං හොති. චිත්ත සන්තානං ජීවන්තං හුත්වාති සම්බන්ධො.

75. මනසිකාරවචනත්ථෙ. සමාසමජ්ඣෙ සකාරාගමො. කරධාතුයොගෙ ඊකාරාගමො ච දට්ඨබ්බො. අලුත්ත සත්තමී පදන්ථි කෙචි. එවං සති ඊදිසත්තං නසිජ්ඣති. ''අසුඤ්ඤං''ති අරිත්තං. ''පටිපාදෙතී''ති පටිපජ්ජනං කිච්චසාධනං කාරාපෙති. අත්ථතො නියොජෙති නාමාති ආහ ''යොජෙතී''ති. ''ඉදමෙව ද්වයං''ති ආවජ්ජන ද්වයං. ''තං''ති තං ද්වයං. උපත්ථම්භිතං හුත්වා ආරම්මණෙ නින්නං කරොතීති සම්බන්ධො. ''යොනිසො''ති උපායෙන හිතසුඛ මග්ගෙන. ''අයොනිසො''ති අනුපායෙන අහිත අසුඛ මග්ගෙන. ''සමුදාචිණ්ණනින්නනියාමිතාදීහී''ති එත්ථ සමුදාචිණ්ණං නාම ආචිණ්ණ කම්මවසෙන සුට්ඨු පුනප්පුනං ආචරිතං. නින්නං නාම ඉදං නාම පස්සාමි, ඉදං නාම කරිස්සාමීති පුබ්බෙ එව අජ්ඣාසයෙන නින්නං. නියාමිතං නාම ඉදං නාම කත්තබ්බං, ඉදං නාම න කත්තබ්බං, කත්තබ්බං කරොමි, අකත්තබ්බං නකරොමීති එවං නියාමිතං. ''අසති කාරණ විසෙසෙ''ති භවඞ්ග චිත්තං වීථිචිත්තුප්පත්තියා අසති, වීථිචිත්තානි ච කායචිත්තානං අකල්ලාදිකෙවා අධිමත්තස්ස ආරම්මණන්තරස්ස උපට්ඨානෙවා අසති. ''සාධාරණා''ති එත්ථ සංසද්දෙ බින්දු ලොපො, දීඝත්තඤ්චාති ආහ ''සමං ධාරෙන්තීති සාධාරණා''ති.

76. විතක්කවචනත්ථෙ. ''තථා තථා සඞ්කප්පෙත්වා''ති කාමසඞ්කප්පාදීනං නෙක්ඛම්මසඞ්කප්පාදීනඤ්චවසෙන තෙන තෙන පකාරෙන සුට්ඨු චින්තෙත්වා. ''තං''ති ආරම්මණං. ''තෙ''ති සම්පයුත්ත ධම්මෙ. ''අවිතක්කම්පි චිත්තං''ති පඤ්චවිඤ්ඤාණ චිත්තඤ්ච දුතියා දිජ්ඣාන චිත්තඤ්ච. ''අපිචා''ති කිඤ්චි වත්තබ්බං අත්ථීති අත්ථො. ''දුතියජ්ඣානාදීනි වා''ති දුතියජ්ඣාන චිත්තාදීනි ච. ''උපචාර භාවනා වසෙනා''ති සමුදාචිණ්ණ වසීභූතාය උපචාර භාවනාය වසෙන. ''කිං වා එතායයුත්තියා''ති සවිතක්ක චිත්තසන්තානෙතිආදිකාය යුත්තියා කිං පයොජනං අත්ථීති අත්ථො. කිඤ්චි පයොජනං නත්ථීති අධිප්පායො. ආරම්මණං ආරොහතියෙව ආරම්මණෙන අවිනාභාවවුත්තිකත්තා. ''තං''ති චිත්තං. නියාමකො නාම නාවං ඉච්ඡිත දිසාදෙසනියොජකො. ''අකුසලං පත්වා''ති වුත්තං. කුසලං පත්වා පන කථංති. කුසලං පත්වාපි පතිරූපදෙසාවාසාදිවසෙන සමුදා චිණ්ණ නින්නාදිවසෙන ච ලද්ධ පච්චයෙ සති චිත්තම්පි සද්ධාසති ආදයොපි ආරම්මණ රූහනෙ ඨාමගතා එව. අලද්ධ පච්චයෙ පන සති අකුසල භාවෙ ඨත්වා ඨාමගතං හොති. ''මනසිකාර වීරිය සතීනං''ති භාවනා බලපත්තා නන්ති අධිප්පායො . එවං පන සති, විතක්කස්ස ඔකාසො නත්ථීති. අත්ථි. සඞ්කප්පන කිච්ච විසෙසත්තා. තඤ්හි කිච්චං අඤ්ඤෙසං අසාධාරණං, විතක්කස්සෙව කිච්චන්ති දස්සෙන්තො ''විතක්කොපනා''තිආදිමාහ. ''සාරම්මණ සභාවා''ති හෙතු විසෙසනමෙතං. ''තථා වුත්තො''ති විතක්කොති වුත්තො.

77. විචාරවචනත්ථෙ. ''විචරතී''ති එකමෙකස්මිං එව ආරම්මණෙ විවිධෙන චරති, පවත්තති. සභාවාකාරො නාම නීලපීතාදිකො අගම්භීරො ආරම්මණ සභාවො ච ආරම්මණස්ස නානා පවත්තාකාරො ච. ''අනුමජ්ජනවසෙනා''ති පුනප්පුනං මජ්ජනවසෙන සොධනවසෙන. විතක්කො ඔළාරිකො ච හොතීතිආදිනා යොජෙතබ්බං. ''ඔළාරිකො''ති විචාරතො ඔළාරිකො. එවං සෙසපදෙසු. ''ඝණ්ඩාභිඝාතො වියා''ති ඝණ්ඩාභිඝාතෙන පඨමුප්පන්නසද්දො වියාති වදන්ති. තථාහි විචාරො ඝණ්ඩස්ස අනුරවො විය වුත්තොති. දණ්ඩකෙන ඝණ්ඩස්ස අභිඝාත කිරියා වා ඝණ්ඩාභිඝාතො. තථාහි ආරම්මණෙ චෙතසො පඨමාභි නිපාතො විතක්කොති ච, ආහනන පරියාහනන රසොති ච වුත්තං. ''ඝණ්ඩානුරවො වියා''ති ඝණ්ඩස්ස අනුරවසද්දො විය.

78. අධිමොක්ඛවචනත්ථෙ. ''සංසප්පනං''ති අනවත්ථානං. ''පක්ඛතො මුච්චනවසෙනා''ති එවං නු ඛොති එකො පක්ඛො, නොනු ඛොති දුතියො පක්ඛො. තාදිසම්හා පක්ඛතො මුච්චනවසෙන.

79. වීරියවචනත්ථෙ. ‘‘වීරස්සා’’ති විස්සට්ඨස්ස. සො ච කායවචීමනො කම්මෙසු පච්චු පට්ඨිතෙසු සීතුණ්හාදි දුක්ඛ භයතො අලීන වුත්තිවසෙන පවත්තොති ආහ ‘‘කම්මසූරස්සා’’ති. එතෙන අනොත්තප්පිං නිවත්තෙති. අනොත්තප්පීහි පාපසූරො, අයං කම්ම සූරොති. ‘‘මහන්තං පිකම්ම’’න්ති කුසීතස්ස මහන්තන්ති මඤ්ඤිතං කම්මං. එවං සෙසෙසු. ‘‘අප්පකතො ගණ්හාතී’’ති අප්පකභාවෙන ගණ්හාති. අප්පකමෙවිදන්ති මඤ්ඤතීති වුත්තං හොති. ‘‘අත්ත කිලමථං’’ති කායචිත්තක්ඛෙදං. ‘‘තං’’ති වීරියං. ‘‘තථාපවත්තියා’’ති කම්මසූරභාවෙන පවත්තියා. ‘‘හෙතුමෙ වා’’ති එතෙන භාවසද්දස්ස අත්ථං වදති. ‘‘කායචිත්ත කිරියාභූතං’’ති එතෙන කම්මසද්දස්ස අත්ථං. ‘‘විධිනා’’ති තස්ස පවත්තියා පුබ්බාභිසඞ්ඛාර විධානෙන. තමෙව විධානං කම්මෙසු නෙතබ්බත්තා නයොති ච, උපෙතබ්බත්තා උපායොති ච වුච්චතීති ආහ ‘‘නයෙන උපායෙනා’’ති. තමෙව විධානං දස්සෙති ‘‘වීරියවතො’’තිආදිනා. ‘‘ඊරෙන්තී’’ති එරයන්ති. ‘‘කිච්ච සම්පත්තියා’’ති ආරම්මණ විජානන ඵුසනාදි කිච්ච සම්පත්ති අත්ථාය. බ්‍යාවටානි කායචිත්තානි යෙසන්ති විග්ගහො. ‘‘බ්‍යාවටානී’’ති උස්සාහිතානි. ‘‘ජිණ්ණූපත්ථම්භන සදිසං’’ති ජිණ්ණස්ස ගෙහස්ස අපතනත්ථාය සාරත්ථම්භෙන උපත්ථම්භනසදිසං. උපත්ථම්භකත්ථම්භසදිසන්තිපි වදන්ති. ‘‘සබ්බ සම්පත්තීනං මූලං’’ති සබ්බාසං ලොකිය සම්පත්තීනං ලොකුත්තර සම්පත්තීනඤ්ච මූලං. කස්මා, පුඤ්ඤකම්ම සම්පත්තියා ච පාරමී පුඤ්ඤසම්පත්තියා ච පතිට්ඨානත්තා. සතිහි පුඤ්ඤකම්මසම්පත්තියා සබ්බා ලොකිය සම්පත්ති සිජ්ඣති. සති ච පාරමී පුඤ්ඤ සම්පත්තියා සබ්බාලොකුත්තර සම්පත්ති සිජ්ඣතීති. එතෙන හීන වීරියො නාම සබ්බ සම්පත්තිතො පරිබාහියොති දීපෙති.

80. පීතිවචනත්ථෙ. ‘‘පිනයතී’’ති පිනෙති, පිනං කරොතීති ආහ ‘‘තප්පෙතී’’ති. තොසෙතීති අත්ථො. ‘‘තුට්ඨිං’’ති තුසිතං, පහට්ඨං. ‘‘සුහිතං’’ති සුධාතං, සුපුණ්ණං, වඩ්ඪිතං. අනෙකත්ථත්තා ධාතූනං ‘‘වඩ්ඪෙතී’’ති වුත්තං. ‘‘පිනන්තී’’ති තප්පන්ති, ජොතන්ති, විරොචන්ති, දිවා තපතිආදිච්චොතිආදීසු විය. ඛුද්දිකා පීති නාම ලොමහංස මත්තකාරිකා පීති. ඛණිකා පීති නාම ඛණෙ ඛණෙ විජ්ජුප්පාදසදිසා පීති. ඔක්කන්තිකා පීති නාම සරීරං ඔක්කමිත්වා ඔක්කමිත්වාභිජ්ජන්තී පීති. උබ්බෙගාපීති නාම කායං උදග්ගං කත්වා ආකාසෙ උල්ලඞ්ඝාපෙන්තී පීති. ඵරණා පීති නාම කප්පාසවත්තියං ඵරණකතෙලං විය සකලකායං ඵරණවසෙන පවත්තා පීති.

81. ඡන්දවචනත්ථෙ. ‘‘අභිසන්ධී’’ති අභිලාසො, අභිකඞ්ඛනං. ‘‘කත්තුසද්දො’’ති කරධාතු වසෙන වුත්තං. ‘‘සබ්බකිරියා පදානී’’ති සබ්බානි තුමිච්ඡත්ථ කිරියා පදානි. ‘‘අත්ථිකො’’ති අසිද්ධො හුත්වා සාධෙතුං ඉච්ඡිතො අත්ථො අස්සාති අත්ථිකො. ඉච්ඡන්තොතිපි වදන්ති. ‘‘ආරාධෙතුකාමතා වසෙනා’’ති සාධෙතු කාමතාවසෙන, සම්පාදෙතු කාමතා වසෙන. උසුං සරං අ සන්ති ඛිපන්තීති ඉස්සාසා. ඉකාරස්ස උකාරො. ධනුග්ගහා. ‘‘යසෙන වා’’ති පරිවාරෙන වා, කිත්ති සද්දෙන වා. ‘‘සරෙ’’ති කණ්ඩෙ. විභාවනිපාඨෙ නානාවාද සොධනත්ථං අයඤ්චාතිආදිවුත්තං. ‘‘යදග්ගෙනා’’ති යෙන කාරණ කොට්ඨාසෙන. සඞ්ගහිතාති සම්බන්ධො. ‘‘විස්සජ්ජිතබ්බ යුත්තකෙනා’’ති විස්සජ්ජිතබ්බ යොග්‍යෙන. ‘‘තෙන අත්ථිකො යෙවා’’ති පදුද්ධාරො. ‘‘සො න යුජ්ජතී’’ති සො අත්ථො න යුජ්ජති. ‘‘ඛිපිත උසූනං’’ති පුබ්බභාගෙ ඛිපිත උසූනං. ‘‘අත්ථතො පනා’’ති අධිප්පායත්ථතො පන. ‘‘හත්ථප්පසාරණං වියා’’ති ලොකෙ කිඤ්චි ඉච්ඡන්තස්ස ජනස්ස හත්ථප්පසාරණං වියාති අධිප්පායො. ‘‘ථාමපත්තො’’ති අධිපති භාව පත්තොති වුත්තං හොති. තෙනාහ ‘‘තථාහෙසා’’තිආදිං. ‘‘තණ්හාය හත්ථෙ ඨිතා’’ති උපචාර වචනමෙතං. තණ්හාය පරිග්ගහිතාති වුත්තං හොති. නසක්ඛිස්සන්තියෙව, නො නසක්ඛිස්සන්ති. තස්මා වෙදිතබ්බමෙතං ඡන්දොයෙව තණ්හාය බලවතරොති. කස්මා බලවතරොති. ආදීනවානිසංස දස්සනඤ්ඤාණෙන යුත්තත්තාති.

82. ‘‘පකිරන්තී’’ති පත්ථරන්ති. ‘‘සමානා’’ති සාවජ්ජෙහි යුත්තා සාවජ්ජා, අනවජ්ජෙහි යුත්තා අනවජ්ජාති එවං සදිසා, සාධාරණා.

අඤ්ඤසමානරාසිම්හිඅනුදීපනා නිට්ඨිතා.

83. අකුසලරාසිම්හි. ‘‘මුය්හතී’’ති ඤාතබ්බස්සඤෙය්‍යා ධම්මස්ස අඤ්ඤාණ වසෙන සම්මුය්හති, චිත්තස්ස අන්ධභාවො හොති. චතුරඞ්ගතමො නාම ‘කාළපක්ඛ චාතුද්දසී දිවසො, අඩ්ඪරත්ති සමයො, තිබ්බවනසණ්ඩො, බහලමෙඝච්ඡන්නො,ති අයං චතුරඞ්ගතමො. සො චක්ඛුස්ස අන්ධභාවං කරොති. එවං තස්ස තමස්ස චක්ඛුස්ස අන්ධභාවකරණං විය. ඤාණගතිකො හොතීති දට්ඨබ්බො අට්ඨකථා නයෙන. තමෙව අට්ඨකථා නයං දස්සෙතුං ‘‘තථා හෙසා’’තිආදි වුත්තං. අභිධම්මටීකායං පන මිච්ඡා ඤාණන්ති මිච්ඡා විතක්කො අධිප්පෙතො. සො හි මිච්ඡා සඞ්කප්පො හුත්වා නානප්පකාර චින්තා පවත්ති වසෙන ඤාණගතිකො හොති. මොහො පන චිත්තස්ස අන්ධී භූතො , නානාචින්තන කිච්ච රහිතො, කථං ඤාණගතිකො භවෙය්‍යාති තස්ස අධිප්පායො. ‘‘පාප කිරියාසූ’’ති දුච්චරිත කම්මෙසු. ‘‘උපාය චින්තාවසෙනා’’ති කතකම්මස්ස සිද්ධත්ථාය සත්ථාවුධාදිවිධානෙසු නානාඋපාය චින්තාවසෙන. අප්පටිපජ්ජනං අප්පටි පත්ති. ඤාණ ගතිං අගමනන්ති අත්ථො. තෙනාහ ‘‘අඤ්ඤාණමෙව වුච්චතී’’ති. ‘‘ඤාණගතිකා’’ති ඤාණප්පවත්තියා සමානප්පවත්තිකා. ලොභො ඤාණ ගතිකො මායාසාඨෙය්‍යා කම්මෙසු විචිත්තප්පවත්තිකත්තා. විචාරො ඤාණ ගතිකො. තථාහි සො ඣානඞ්ගෙසු විචිකිච්ඡාය පටිපක්ඛොති වුත්තො. චිත්තස්ස ඤාණ ගති කතා විචිත්තත්ථවාචකෙන චිත්තසද්දෙන සිද්ධො. තෙ ච ධම්මා සබ්බ සත්තෙසු ඤාණ ගතිකා න හොන්ති. ඤාණූපනිස්සයං ලභිත්වා එව හොන්තීති දස්සෙතුං ‘‘තෙහී’’තිආදිමාහ. තෙ සාධෙන්තීති සම්බන්ධො. පකතියා විඤ්ඤුජාතිකා නාම තිහෙතුකප්පටි සන්ධිකා. අඤ්ඤප්පටි සන්ධිකාපි බොධිසත්ත භූමියං ඨිතා වා පඤ්ඤාපසුත භවතො ආගතා වා. සුතපරියත්ති සම්පන්නා නාම ද්විහෙතුකප්පටි සන්ධිකාපි ඉමස්මිං භවෙ බහුස්සුත සම්පන්නා ච පරියත්ති කම්ම සම්පන්නා ච.

84. අහිරිකවචනත්ථෙ. ‘‘න හිරීයතී’’ති නාම ධාතු පදමෙතං. හරායති ලජ්ජතීති හිරී. හරෙ ලජ්ජායංති ධාතු. න හිරී අහිරීති වචනත්ථො. ‘‘රුචිං උප්පාදෙත්වා’’ති ගාමසූ කරස්ස ගූථරාසි දස්සනෙ විය චිත්තරොචන චිත්ත බමනං උප්පාදෙත්වා. අත්තානං පාපකම්ම ලිම්පතො චිත්තස්ස අලීනතා අජිගුච්ඡනං නාම. අත්තානං අසප්පුරිස භාවපත්තිතො චිත්තස්ස අලීනතා අලජ්ජා නාම.

85. අනොත්තප්පවචනත්ථෙ. ‘‘න භායතී’’ති පාපකම්මං භයතො න උපට්ඨාති. ‘‘න උත්‍රසතී’’ති පාපකම්ම හෙතු න කම්පති. ‘‘තාසූ’’ති පාපකිරියාසු. ‘‘අසාරජ්ජමානං කත්වා’’ති සූරං විස්සට්ඨං කත්වා. අසාරජ්ජං නාම සූරභාවො. අනුත්තාසො නාම පාපකම්ම හෙතු චිත්තස්ස අකම්පනං. ගාථායං. අජිගුච්ඡනසීලො පුග්ගලො අජෙගුච්ඡී. ‘‘පාපා’’ති පාපකම්මතො. ‘‘සූකරො’’ති ගාමසූකරො. සො ගූථතො අජෙගුච්ඡී. අහිරිකො පාපතො අජෙගුච්ඡීති යොජනා. අභායනසීලො අභීරු. ‘‘සලභො’’ති පටඞ්ගො. ‘‘පාවකා’’ති දීපජාලම්හා. සලභො පාවකම්හා අභීරු විය අනොත්තප්පී පාපතො අභීරූති යොජනා.

86. උද්ධච්චවචනත්ථෙ. ‘‘උද්ධරතී’’ති උක්ඛිපති. ආරම්මණස්මිං න සන්නි සීදති. වික්ඛිපතීති වුත්තං හොති. ‘‘වට්ටෙත්වා’’ති ආවට්ටෙත්වා. ‘‘විස්සට්ඨගෙණ්ඩුකො වියා’’ති විස්සජ්ජිතො සාරගෙණ්ඩුකො විය. ‘‘ධජපටාකා වියා’’ති වාතෙරිතා ධජපටාකා විය.

87. ලොභවචනත්ථෙ. ‘‘ලුබ්භතී’’ති ගිජ්ඣති, අභිකඞ්ඛති. අභිසජ්ජනං අභිලග්ගනං. මක්කටං ආලිම්පති බන්ධති එතෙනාති මක්කටා ලෙපො. ‘‘තත්ත කපාලෙ’’ති අග්ගිනාසන්තත්තෙ සට කපාලෙ. තෙලස්ස වත්ථම්හි අඤ්ජනං අභිලග්ගනං තෙලඤ්ජනං. රජ්ජනං පටිසජ්ජනං රාගො. තෙලඤ්ජන භූතො රාගො තෙලඤ්ජන රාගො. න කිලෙසරාගො. රත්ති දිවං පවත්තනට්ඨෙන තණ්හා එව නදීසොතසදිසත්තා තණ්හා නදී. ‘‘සත්තානං’’ති පුථුජ්ජන සත්තානං. ‘‘සුක්ඛකට්ඨසාඛාපලාසතිණකසටානී’’ති සුක්ඛ කට්ඨකසටානි, සුක්ඛ සාඛා කසටානීතිආදිනා යොජෙතබ්බං. කසට සද්දෙන අසාරභාවං දීපෙති. ‘‘නදී වියා’’ති පබ්බතෙය්‍යා නදී විය.

88. දිට්ඨිවචනත්ථෙ. ‘‘දස්සනං’’ති පරිකප්පනා සිද්ධෙසු මිච්ඡා සභාවෙසු විපරීත දස්සනං. තෙනාහ ‘‘ධම්මානං’’තිආදිං. තත්ථ ‘‘ධම්මානං’’ති රූපාරූප ධම්මානං, අනිච්චතාදි ධම්මානඤ්ච. ‘‘යාථාව සභාවෙසූ’’ති භූතසභාවෙසු. භූතසභාවො හි යථා ධම්මං අවති රක්ඛතීති අත්ථෙන යාථාවොති වුච්චති. අත්තානං පණ්ඩිතං මඤ්ඤන්තීති පණ්ඩිත මානිනො. පටිවෙධඤ්ඤාණං නාම අරිය මග්ගඤ්ඤාණං. පරමං වජ්ජන්ති දට්ඨබ්බා ලොකෙ මහාසාවජ්ජට්ඨෙන තං සදිසස්ස අඤ්ඤස්ස වජ්ජස්ස අභාවතොති අධිප්පායො.

89. මානවචනත්ථෙ. ‘‘මඤ්ඤතී’’ති භූතසභාවං අතික්කම්ම අධිකං කත්වා අහමස්මීතිආදිනා තෙන තෙන අභූතාකාරෙන මඤ්ඤති. තෙනාහ ‘‘අහං ලොකෙ’’තිආදිං. තත්ථ ‘‘කට්ඨකපීඞගරො වියා’’ති සුක්ඛදාරුක්ඛන්ධො විය. සො පන උපත්ථම්භිතො මඤ්ඤතීති සම්බන්ධො. ‘‘අත්තානං අච්චුග්ගතං මඤ්ඤතී’’ති පුග්ගලං මානෙන අභින්නං කත්වා වුත්තං. ‘‘උන්නති ලක්ඛණො’’ති උන්නමන සභාවො.

90. දොසවචනත්ථෙ . චණ්ඩෙන කායවචී මනොකම්මෙන සමන්නාගතො චණ්ඩිකො. චණ්ඩිකස්ස භාවො චණ්ඩික්කං. ‘‘පහතාසීවිසො වියා’’ති දණ්ඩෙන පහතො ආසීවිසො විය. ‘‘විසප්පනට්ඨෙනා’’ති සකලකායෙ විචිධෙන සප්පනට්ඨෙන, ඵරණට්ඨෙන. ඉදඤ්ච තං සමුට්ඨාන රූපානං ඵරණ වසෙන වුත්තං. ‘‘අසනිපාතො වියා’’ති සුක්ඛා සනිපතනං විය. ‘‘දාවග්ගිවියා’’ති අරඤ්ඤග්ගි විය. ‘‘සපත්තො වියා’’ති දුට්ඨවෙරී විය. ‘‘විසසංසට්ඨපූතිමුත්තං වියා’’ති යථා මුත්තං නාම පකතියා එව දුග්ගන්ධත්තා පටිකූලත්තා දූරෙ ඡට්ටනීයන්ති අහිතමෙව හොති. පුන පූතිභාවෙ සති, දූරතරෙ ඡට්ටෙතබ්බං. විසසංසට්ඨෙපන වත්තබ්බමෙවනත්ථි. සබ්බසො අහිතරාසි හොති. එවං දොසොපි තං සමඞ්ගීනො තස්මිං ඛණෙ පරෙසං අමනාපියතං ආපාදෙති. අත්තහිත පරහිත විනාසඤ්ච කාරෙති, පරම්මරණා අපායඤ්ච පාපෙතීති සබ්බසො අහිතරාසි හොති. තෙන වුත්තං ‘‘විසසංසට්ඨපූති මුත්තං විය දට්ඨබ්බො’’ති.

91. ඉස්සාවචනත්ථෙ. දුවිධා ඉස්සාලද්ධසම්පත්ති විසයා චලභිතබ්බ සම්පත්ති විසයා ච. තත්ථ ලද්ධ සම්පත්ති විසයං තාවදස්සෙති ‘‘පරෙසං පකතියා’’තිආදිනා. ලද්ධ සම්පත්තිග්ගහණෙන අතීත සම්පත්තිපි සඞ්ගහිතාති දට්ඨබ්බා. ඉස්සාපකතිකාහි කෙචි අසුකො නාම පුබ්බෙ එවං සම්පත්තිකො අහොසීති වා, අහං පුබ්බෙ එවං සම්පත්තිකො අහොසින්ති වා සුත්වා නසහන්තියෙව. තං වචනං සොතුංපි න ඉච්ඡන්තීති. අසුකොතිආදිනා ලභිතබ්බසම්පත්ති විසයං දස්සෙති.

92. මච්ඡරියවචනත්ථෙ. ‘‘මම එවා’’ති මමපක්ඛෙ එවාති අධිප්පායො. ‘‘ගුණජාතං’’වාති අත්තනිවිජ්ජමානං සිප්පවිජ්ජාදි සම්පත්ති ගුණජාතං වා. ‘‘වත්ථු වා’’ති ධනධඤ්ඤාදිවත්ථු වා. ‘‘අවිප්ඵාරිකතාවසෙනා’’ති අඤ්ඤෙන තං සිප්පවිජ්ජාදිකං වා ධනධඤ්ඤාදිකං වා මය්හං දෙහීති වුත්තෙ පරහිතත්ථාය දාතබ්බ යුත්තකං දස්සාමීති එවං චිත්තෙසති, පරහිතප්ඵරණාවසෙන තං චිත්තං විප්ඵාරිකං නාම හොති. දෙහීති වචනම්පි සොතුං අනිච්ඡන්තො පරහිතත්ථාය අවිප්ඵාරික චිත්තො නාම හොති. එවං අවිප්ඵාරිකතාවසෙන චරති පවත්තතීති මච්ඡරඤ්ච කාරස්ස ඡ කාරං කත්වා. තථා පවත්තං චිත්තං. පුග්ගලො පන මච්ඡරීති වුච්චති. ‘‘තං’’ති ලද්ධසම්පත්තිං. ‘‘පරෙහි සාධාරණං දිස්වා’’තිආදිනා යොජෙතබ්බං. සාධාරණන්ති ච ද්විසන්තකං වාති සන්තකං වා භවිස්සමානං, පරෙහි වා පරිභුඤ්ජියමානං. ‘‘නිග්ගුහනලක්ඛණං’’ති රක්ඛාවරණගුත්තීහිසඞ්ගොපන සභාවං. අත්තනා ලද්ධ සම්පත්ති නාම

ඉස්සාය අවිසයො. ලභිතබ්බසම්පත්ති පන උභය සාධාරණං. තස්මා තත්ථ උභින්නං විසෙසො වත්තබ්බොති තං දස්සෙතුං ''එත්ථ වා''තිආදිමාහ. ''යස්ස ලාභං න ඉච්ඡති''ති අත්තනා ලභතු වා මාවා, කෙවලං පර සම්පත්තිං අසහන්තො යස්ස පරස්ස ලාභං න ඉච්ඡති. ''චිත්ත විඝාතො''ති චිත්ත විහඤ්ඤනං. ''අත්තනා ලද්ධුං ඉච්ඡතී''ති පරො සම්පජ්ජතු වා මාවා, යත්ථ පරලාභෙසති, අත්තනා න ලභිස්සති, තත්ථ අත්තනාව ලද්ධුං ඉච්ඡති. යත්ථ අත්තනා ච ලභති, පරො ච ලභති, තත්ථ විඝාතො නත්ථීති අධිප්පායො. ''අලබ්භමානකං චින්තෙත්වා''ති අත්තනා අලභිස්සමානං සල්ලක්ඛෙත්වා.

93. කුක්කුච්චවචනත්ථෙ. ''කිරියා කතං''ති කත සද්දස්සභාව සාධනමාහ. එවං වචනත්ථං දස්සෙත්වා අභිධෙය්‍යත්ථං දස්සෙන්තො ''අත්ථතො පනා''තිආදිමාහ. ''අනුසොචන වසෙනා''ති පච්ඡා පුනප්පුනං චිත්තසන්තාපවසෙන. සො කුකතන්ති වුච්චතීති සම්බන්ධො. ''කුසල ධම්මෙසූ''ති පුඤ්ඤ කිරියවත්ථු ධම්මෙසු චිත්ත පරියාදානාය එව සංවත්තති. කුක්කුච්ච සමඞ්ගී පුග්ගලො පුඤ්ඤකම්මං කරොන්තොපි චිත්ත සුඛං න ලභති. බහුජන මජ්ඣෙ වසිත්වා නානාකිච්චානි කරොන්තො නානා තිරච්ඡාන කථං කථෙන්තො චිත්ත සුඛං ලභති. තදා තස්ස පුඤ්ඤකම්ම කරණත්ථාය චිත්තං පරියාදියති, පරික්ඛියාති. චිත්තවසං ගච්ඡන්තො විචරති. එවං චිත්ත පරියාදානාය එව සංවත්තති. ''අට්ඨකථායං''ති අට්ඨසාලිනියං. ''කතා කතස්ස සාවජ්ජානවජ්ජස්සා''ති පුබ්බෙ කතස්ස සාවජ්ජකම්මස්ස, අකතස්ස අනවජ්ජ කම්මස්ස. කම්මත්ථෙසාමිවචනං. ''අභිමුඛගමනං''ති ආරම්මණ කරණවසෙන චිත්තස්ස අභිමුඛප්පවත්තනං. එතෙන පටිමුඛං සරණං චින්තනං පටිසාරොති දස්සෙති. ''අකතං න කරොතී''ති අකතං කාතුං න සක්කොතීති අධිප්පායො. එවං කතං න කරොතීති එත්ථපි. ''විරූපො''ති වීභච්ඡො අසොභණො. ''කුච්ඡිතො''ති ගරහිතබ්බො. නනු පුබ්බෙ චිත්තුප්පාදො කුච්ඡිතොති වුත්තො. අට්ඨකථායං පන විප්පටිසාරො කුච්ඡිතොති වුත්තො. උභයමෙතං න සමෙතීති. නො න සමෙති, අඤ්ඤථානු පපත්තිතොති දස්සෙතුං ''එත්ථ වා''තිආදිමාහ. ''යෙන ච කාරණෙනා''ති කතාකතං පටිච්ච නිරත්ථක චිත්තප්පවත්ති කාරණෙන. සො චිත්තුප්පාදොව කුකතපදෙ ගහෙතුං යුත්තො, නවිභාවනියං විය කතාකත දුච්චරිත සුචරිතන්ති අධිප්පායො. නනු විභාවනියම්පි සො චිත්තුප්පාදොව උපචාර නයෙන ගහිතොති චෙ. යුත්ති වසෙන ච අට්ඨකථාගමෙන ච මුඛ්‍යතො සිද්ධෙ සති, කිං උපචාර නයෙන. තෙනාහ ''විභාවනියං පනා''තිආදිං. කුකතස්සභාවො කුක්කුච්චං, අකාරස්ස උකාරං කත්වාති අයං අට්ඨකථානයො. ඉදානි සද්දසත්ථනයෙන අපරං වචනත්ථඤ්ච අධිප්පායත්ථඤ්ච දස්සෙතුං ''අපි වා''තිආදි ආරද්ධං. තත්ථ ''ධාතුපාඨෙසූ''ති අක්ඛරධාතුප්පකාසනෙසු නිරුත්ති පාඨෙසු. පඨන්තියෙව, නො න පඨන්ති. තෙ ච අත්ථා චෙතසො විප්පටිසාරො මනො විලෙඛොති එවං පාළියං වුත්තෙහි කුක්කුච්චපරියායෙහි සමෙන්තියෙව. තස්මා අයං අපරොනයො ඉධ අවස්සං වත්තබ්බො යෙවාති දීපෙති. විප්පටි සාරිපුග්ගලො ච තං තං පුඤ්ඤකම්මං කරොන්තොපි විප්පටි සාරග්ගිනා දය්හමාන චිත්තො පුඤ්ඤකම්මෙ චිත්තප්පසාදං නලභති. චිත්ත සුඛං න වින්දති. කිං ඉමිනා කම්මෙනාති තං පහාය යත්ථ චිත්ත සුඛං වින්දති, තත්ථ විචරති. එවං විප්පටිසාරො පුඤ්ඤකම්මතො සඞ්කොචනං නාම හොතීති. කිලෙසසල්ලිඛනං නාම සන්තුට්ඨී සල්ලෙඛප්පටිපත්තියං යීතස්ස තදඞ්ගප්පහානාදිවසෙන තං තං කිලෙසප්පහානං වුච්චති. ''අනුත්ථුනනාකාරෙනා''ති පුනප්පුනං විලපනාකාරෙන. සඞ්කොචතීති වත්වා තස්ස උභයං අත්ථං දස්සෙන්තො ''කුසලකම්ම සමාදානෙ''තිආදිමාහ. නමිතුම්පි න දෙති. කුතො සමාදාතුං වා වඩ්ඪෙතුං වා දස්සතීති අධිප්පායො. ''තනුකරණෙනා''ති දුබ්බලකරණෙන. විසෙසනට්ඨෙකරණ වචනං. ''සො''ති ධම්මසමූහො. තං පන කුක්කුච්චං. කෙචි පන කුක්කුච්චං පච්චුප්පන්න සුචරිත දුච්චරිතා රම්මණම්පි අනාගත සුචරිත දුච්චරිතා රම්මණම්පි කප්පෙන්ති. තං පටික්ඛිපන්තො ''තෙනා''තිආදිමාහ . මහානිද්දෙසපාඨෙ ද්වීහාකාරෙහි උප්පජ්ජති කුක්කුච්චං චෙතසො විප්පටිසාරො මනොවිලෙඛොති පාඨො. ''කතත්තා වා''ති අකත්තබ්බස්ස කතත්තා ච. ''අකතත්තා වා''ති කත්තබ්බස්ස අකතත්තා ච. කෙචි පන අයං විප්පටිසාරො නාම කදාචි කස්සචි කෙනචි කාරණෙන පුබ්බෙකත සුචරිතම්පි අකත දුච්චරිතම්පි ආරබ්භ උප්පජ්ජති. උම්මත්තකසදිසඤ්හි පුථුජ්ජන චිත්තන්ති වදන්ති. තං පටික්ඛිපන්තො ''එතෙනා''තිආදිමාහ. සො පන කෙසඤ්චි වාදෙ විප්පටිසාරො නාම දොමනස්සං හොති, න කුක්කුච්චන්ති අධිප්පායො. සොච ඛො ද්විධා භාවො. අපායභයෙන තජ්ජීයන්ති තාසීයන්තීති අපායභය තජ්ජිතා. ''න අඤ්ඤෙසං''ති සුචරිත දුච්චරිතං අජානන්තානං අමනසිකරොන්තානඤ්ච න හොති. කථං විඤ්ඤායතීති චෙ. සුචරිතදුච්චරිත නාමෙන අනුසොචනාකාරස්ස දස්සිතත්තාති වුත්තං ''අකතං මෙ''තිආදි. යාථාවමානො නාම සෙය්‍යස්ස සෙය්‍යො හමස්මීති සදිසස්ස සදිසොහමස්මීති හීනස්ස හීනොහමස්මීතිආදිනා පවත්තො භූතමානො. යඤ්චකුක්කුච්චං උප්පජ්ජතීති සම්බන්ධො. ''අකත්වා''ති තං කල්‍යාණ කම්මං අකත්වා. ''කත්වා''ති තං පාපකම්මං කත්වා. ඉදං පන පුබ්බෙකතා කතකාලෙ එව අයාථාවං හොති. අනුසොචන කාලෙපන යාථාවමෙව. ''හත්ථ කුක්කුච්චං''ති එත්ථ සඞ්කොචනත්ථො න ලබ්භති. කුච්ඡිත කිරියත්ථො එව ලබ්භති. හත්ථලොලතාහි හත්ථ කුක්කුච්චන්ති වුච්චති. පාදලොලතා ච පාදකුක්කුච්චං. තෙනාහ ''අසංයත කුක්කුච්චං නාමා''ති. යං පන කුක්කුච්චං. ''තං''ති තං වත්ථුං. කුක්කුච්චං කරොන්තීති කුක්කුච්චායන්තා. නාමධාතු පදඤ්හෙතං. කප්පති නු ඛො, න නු ඛො කප්පතීති එවං විනය සංසයං උප්පාදෙන්තාති අත්ථො. ''කුක්කුච්චප්පකතතායා''ති කුක්කුච්චෙන අපකතතාය අභිභූතතාය. ''අත්තනො අවිසයෙ''ති ආණාචක්කඨානෙ. ආණාචක්ක සාමිනො බුද්ධස්සවිසයත්තා අත්තනො සාවක භූතස්ස අවිසයෙති අත්ථො. යෙ පන කරොන්තියෙව කුක්කුච්චායන්තා පීති අධිප්පායො. ''ආපත්තිං''ති දුක්කටාපත්තිං.

94-95. ථිනමිද්ධවචනත්ථෙසු. ''චිත්තං මන්දමන්දං කත්වා''ති චින්තන කිච්චෙ අතිමන්දං පරිදුබ්බලං කත්වා. චිත්තං ගිලානං මිලාතං කත්වාති වුත්තං හොති. ''අජ්ඣොත්ථරතී''ති අභිභවති. ආරම්මණ විජානනෙ වා ජවනකිච්චෙ වා පරිහීනථාමබලං කරොති. ''ථීයතී''ති පදං පාළිවසෙන සිද්ධන්ති ආහ ''ථීනං ථියනා''තිආදිං. ''අකම්මඤ්ඤභූතෙ කත්වා''ති කායකම්මාදීසු අකම්මක්ඛමෙ පරිදුබ්බලෙ කත්වා. [මුග්ගරෙන පොථෙත්වා වියාති වුත්තං හොති]. ''තෙ''ති චිත්ත චෙතසිකෙ සම්පයුත්ත ධම්මෙ. ''ඔලීයාපෙත්වා''ති අවලීනෙ අවසීදන්තෙ කත්වා. තෙනාහ ''ඉරියා පථං

පී''තිආදිං. පීනං චිත්තං අභිභවති, විජානන කිච්චස්ස ගෙලඤ්ඤත්තා පීනස්ස. මිද්ධං චෙතසිකෙ අභිභවති, ඵුසනාදි කිච්චස්ස ගෙලඤ්ඤත්තා මිද්ධස්සාති අධිප්පායො.

96. විචිකිච්ඡාවචනත්ථෙ. ''චිකිච්ඡනං''ති රොගාපනය නත්ථෙ කිතධාතුවසෙන සිද්ධං සඞ්ඛත කිරියා පදන්ති ආහ ''ඤාණප්පටිකාරොති අත්ථො''ති. ''පටිකාරො''ති ච රොගස්ස පටිපක්ඛ කම්මං. ''එතායා''ති නිස්සක්කවචනං. විචිනන්ති ධම්මං විචිනන්තීති විචිනො. ධම්ම වීමංසකා. කිච්ඡති කිලමති එතායාති කිච්ඡා. විචිනං කිච්ඡාති විචිකිච්ඡාති ඉමමත්ථං දස්සෙන්තො ''සභාවං''තිආදිමාහ. ''විචිකිච්ඡතී''ති සඞ්ඛතධාතුපදං. තඤ්ච කඞ්ඛායං වත්තතීති දස්සෙතුං ''විචිකිච්ඡති වා''තිආදි වුත්තං. ද්විධා එළයති කම්පතීති ද්වෙළකං. තථා පවත්තං චිත්තං. ද්වෙළකස්ස භාවොති විග්ගහො. ''බුද්ධාදීසු අට්ඨසු''ති බුද්ධෙ කඞ්ඛති, ධම්මෙ කඞ්ඛති, සඞ්ඝෙ කඞ්ඛති, සික්ඛාය කඞ්ඛති, පුබ්බන්තෙ කඞ්ඛති, අපරන්තෙ කඞ්ඛති, පුබ්බන්තා පරන්තෙ කඞ්ඛති, ඉදප්පච්චයතා පටිච්ච සමුප්පන්නෙසු ධම්මෙසු කඞ්ඛතීති එවං වුත්තෙසු අට්ඨසු සද්ධෙය්‍යා වත්ථූසු. තත්ථ ''බුද්ධෙ කඞ්ඛතී''ති ඉතිපි සො භගවා අරහංතිආදිනා වුත්තෙසු බුද්ධගුණෙසු අසද්දහන්තො බුද්ධෙ කඞ්ඛති නාම. ස්වාක්ඛාතො භගවතා ධම්මොතිආදිනා වුත්තෙසු ධම්ම ගුණෙසු අසද්දහන්තො ධම්මෙ කඞ්ඛති නාම. සුප්පටිපන්නො භගවතො සාවකසඞ්ඝොතිආදිනා වුත්තෙසු සඞ්ඝගුණෙසු අසද්දහන්තො සඞ්ඝෙ කඞ්ඛති නාම. තිස්සන්නං සික්ඛානං වට්ට දුක්ඛතො නියානට්ඨෙසු අසද්දහන්තො සික්ඛාය කඞ්ඛති නාම. අත්තනො අතීත භවස්ස අත්ථී නත්ථීභාවෙ කඞ්ඛන්තො පුබ්බන්තෙ කඞ්ඛති නාම. අත්තනො පරම්මරණා අනාගත භවස්ස අත්ථී නත්ථීභාවෙ කඞ්ඛන්තො අපරන්තෙ කඞ්ඛති නාම. තදුභයස්ස අත්ථී නත්ථී භාවෙ කඞ්ඛන්තො පුබ්බන්තා පරන්තෙ කඞ්ඛති නාම. ඉමස්මිං භවෙ අත්තනො ඛන්ධානං පටිච්ච සමුප්පාදෙ ච පටිච්ච සමුප්පන්නභාවෙ ච කඞ්ඛන්තො ඉදප්පච්චයතා පටිච්ච සමුප්පන්නෙසු ධම්මෙසු කඞ්ඛති නාම. ''විමති වසෙනා''ති වෙමතිකභාවෙන. පවත්තමානා විචිකිච්ඡා. විචිකිච්ඡා පටිරූපකා නාම සබ්බ ධම්මෙසු අප්පටිහතබුද්ධීනං සබ්බඤ්ඤූ බුද්ධානං එව නත්ථීති වුත්තං ''අසබ්බඤ්ඤූනං''තිආදි.

අකුසලරාසිම්හිඅනුදීපනා නිට්ඨිතා.

97. සද්ධාවචනත්ථෙ. ''සන්නිසින්නං''ති අචලිතං. ''සුට්ඨු''ති අනස්සන්තං අචලන්තඤ්ච කත්වා. ''ධාරෙතී''ති එවමෙව හොතීති සල්ලක්ඛණවසෙන ධාරෙති. තථා ඨපෙතීති. සද්දහන්ති වා සද්ධා සම්පන්නා සත්තා. සද්ධාතුං අරහන්තීති සද්ධෙය්‍යානි. අකාලුස්සං වුච්චති අනාවිලං චිත්තං. අකාලුස්සං එව අකාලුස්සියං. තස්ස භාවොති විග්ගහො. ''ඔකප්පනා''ති අහොසාධු අහොසුට්ඨූති අධිමුච්චනවසෙන චින්තනා. ''මිච්ඡාධිමොක්ඛො යෙවා''ති දිට්ඨිසම්පයුත්තො අධිමොක්ඛොයෙව. ''චිත්තෙ අසතී''ති ධනෙ අසති. ධනඤ්හි චිත්තන්ති වුච්චති. යං යං ඉච්ඡති, තං තං වින්දන්ති එතෙනාති කත්වා. ''තෙසං''ති මනුස්සානං.

98. සතිවචනත්ථෙ. ''සරතී''ති අනුස්සරති. ''කතානී''ති පුබ්බෙකතානි. ''කත්තබ්බානී''ති ඉදානි වා පච්ඡා වා කත්තබ්බානි. කල්‍යාණ කම්මං නාමපකතියා චිත්තස්ස රතිට්ඨානං න හොති. පාප කම්මමෙව චිත්තස්ස රතිට්ඨානං හොති. තස්මා කල්‍යාණ කම්මෙ එව අප්පමජ්ජිතුං විසුං සතිනාම ඉච්ඡිතබ්බා. පාපකම්මෙ පන විසුං සතියා කිච්චං නත්ථි. සබ්බෙපි චිත්තචෙතසිකා ධම්මා අපමත්ත රූපා හොන්ති. තෙනාහ ''ඉතරාපනා''තිආදිං. ''සතියෙව න හොතී''ති විසුං සති නාමකො එකො චෙතසිකොයෙව න හොති. කතමා පන සා හොතීති ආහ ''කතස්සා''තිආදිං. තත්ථ කතස්ස අප්පමජ්ජනං නාම කෙසඤ්චි අනුමොදනවසෙන කෙසඤ්චි අනුසොචනවසෙන අප්පමජ්ජනං. කත්තබ්බස්ස අප්පමජ්ජනං නාම නිච්චකාලම්පි කාතුං අභිමුඛතා. ''කතස්සා''ති වා භුම්මත්ථෙ සාමිවචනං. තථා සෙසෙසු ද්වීසු පදෙසු. සබ්බෙසු රාජකම්මෙසු නියුත්තො සබ්බකම්මිකො. ''නියුත්තො''ති අප්පමත්තො හුත්වා බ්‍යාවටකාය චිත්තො. සබ්බෙසු ඨානෙසු ඉච්ඡිතබ්බාති සබ්බත්ථිකා. සා හි ඡසු ද්වාරෙසු චිත්තස්ස ආරක්ඛ කිච්චා හොති ඉන්ද්‍රිය සංවරණ ධම්මත්තා. තස්මා ඡසු ද්වාරෙසු ඉට්ඨාරම්මණෙ ලොභමූලචිත්තස්ස අනුප්පජ්ජනත්ථාය සා ඉච්ඡිතබ්බා, අනිට්ඨා රම්මණෙ දොසමූල චිත්තස්ස, මජ්ඣත්තාරම්මණෙ මොහමූල චිත්තස්සාති. අපි ච, බොජ්ඣඞ්ග භාවනා ඨානෙසු ඉදං සුත්ත පදං වුත්තං. තස්මා භාවනා චිත්තස්ස ලීනට්ඨානෙපි සා ඉච්ඡිතබ්බා ලීනපක්ඛතො චිත්තස්ස නීවාරණත්ථායාතිආදිනා යොජෙතබ්බා.

99-100. හිරිඔත්තප්පවචනත්ථෙසු. ''කායදුච්චරිතාදීහි ලජ්ජතී''ති තානිකාතුං ලජ්ජති. තානි හීනකම්මානි ලාමකකම්මානීති හීළෙත්වා තතො අත්තානං රක්ඛිතුං ඉච්ඡති. තෙනාහ ''ජිගුච්ඡතී''ති. ''උක්කණ්ඨතී''ති විරුජ්ඣති, වියොගං ඉච්ඡති. ''තෙහි යෙවා''ති කාය දුච්චරිතාදීහියෙව. ''උබ්බිජ්ජතී''ති උත්තසති, භයතො උපට්ඨාති. ගාථාසු. ''අලජ්ජියෙසූ''ති අලජ්ජිතබ්බෙසු කල්‍යාණ කම්මෙසු. ''ලජ්ජරෙ''ති ලජ්ජන්ති. ''අභයෙ''ති අභායිතබ්බෙ කල්‍යාණකම්මෙ. යස්මා පන සප්පුරිසා අත්තානං පරිහරන්තීති සම්බන්ධො. ''හිරියා අත්තනි ගාරවං උප්පාදෙත්වා''ති අත්තනො ජාතිගුණාදිකං වා සීල ගුණාදිකං වා ගරුං කත්වා මාදිසස්ස එව රූපං පාපකම්මං අයුත්තං කාතුං. යදි කරෙය්‍යං, පච්ඡා අත්තානං අසුද්ධං ඤත්වා දුක්ඛීදුම්මනො භවෙය්‍යන්ති එවං හිරියා අත්තනි ගාරවං උප්පාදෙත්වා. ''ඔත්තප්පෙන පරෙසු ගාරවං උප්පාදෙත්වා''ති පරානුවාදභයං භායිත්වාති අධිප්පායො. තත්ථ පරානුවාදභයං නාම පරෙසං සාධු ජනානං ගරහා භයං. අඤ්ඤම්පි අපායභයං සංසාර වට්ටභයඤ්ච එත්ථ සඞ්ගය්හතියෙව. ලොකංපාලෙන්තීති ලොකපාලා. ''ලොකං''ති සත්තලොකං. ''පාලෙන්තී''ති අපාය භයතො රක්ඛන්ති.

101. අලොභවචනත්ථෙ. අකාරො විරුද්ධත්ථොතිආහ ''ලොභප්පටිපක්ඛො''ති. ලොභස්ස පටිවිරුද්ධොති අත්ථො. පටිවිරුද්ධතා ච පහායක පහාතබ්බ භාවෙන වෙදිතබ්බාති දස්සෙතුං ''සොභී''තිආදිමාහ . තත්ථ සො

නෙක්ඛම්මධාතුවසෙන හුත්වා පවත්තතීති සම්බන්ධො. ‘‘හිත සඤ්ඤිතෙසූ’’ති ඉදං මෙ අත්ථාය හිතාය සුඛායාති එවං සඤ්ඤිතෙසු. ‘‘ලග්ගනවසෙනා’’ති අමුඤ්චිතුකාමතාවසෙන. තෙස්වෙව පවත්තතීති සම්බන්ධො. ‘‘භවභොග සම්පත්තියො ගූථරාසිං විය ජිගුච්ඡිත්වා’’ති ඉදං බොධිසත්තානං වසෙන නිදස්සන වචනං. තත්ථ ‘‘ජිගුච්ඡිත්වා’’ති ගරහිත්වා. නික්ඛමන්ති එතෙනාති නෙක්ඛම්මො. සො එව ධාතූති නෙක්ඛම්මධාතු.

102. අයං නයො දොසප්පටිපක්ඛො, මොහප්පටිපක්ඛොතිආදීසුපි නෙතබ්බො.

103. තත්‍ර මජ්ඣත්තතායං. ‘‘ලීනුද්ධච්චානං’’ති චිත්තස්ස ලීනතා එකො විසමපක්ඛො. උද්ධටතා දුතියො විසමපක්ඛො. ලීනං චිත්තං කොසජ්ජෙ විසමපක්ඛෙ පතති. උද්ධටං චිත්තං උද්ධච්චෙ විසමපක්ඛෙ පතති. තදුභයම්පි අකුසල පක්ඛිකං හොති. තථා චිත්තස්ස අති ලූඛතා එකො විසම පක්ඛො. අතිපහට්ඨතා එකොතිආදිනා සබ්බං බොජ්ඣඞ්ගවිධානං විත්ථාරෙතබ්බං. තත්‍ර මජ්ඣත්තතා පන සම්පයුත්ත ධම්මෙ උභොසු අන්තෙසු පාතෙතුං අදත්වා සයං මජ්ඣිමප්පටිපදායං දළ්හං තිට්ඨති.

104. පස්සද්ධාදීසු. ‘‘තත්ථ තං වින්දන්තී’’ති තෙසු පුඤ්ඤ කම්මෙසු තං චිත්ත සුඛං පටිලභන්ති.

105. ලහුතා ද්වයෙ. ‘‘තත්තපාසාණෙ’’ති සන්තත්තෙ පාසාණපිට්ඨෙ. ‘‘තත්ථා’’ති පුඤ්ඤකම්මෙසු.

106-110. මුදුතා ද්වයාදීසු සබ්බං සුවිඤ්ඤෙය්‍යං.

111. විරතිත්තයෙ. ‘‘කථා, චෙතනා, විරති, වසෙනා’’ති ‘කථාසම්මාවාචා, චෙතනා සම්මාවාචා, විරති සම්මාවාචා, වසෙන. තං කථාවාචං සමුට්ඨාපෙතීති තං සමුට්ඨාපිකා. යා පන පාප විරමණාකාරෙන චිත්තස්ස පවත්තීති යොජනා. ‘‘සමාදියන්තස්ස වා’’ති මුසාවාදා විරමාමීතිආදිනා වචීභෙදං කත්වා සමාදියන්තස්ස වා. ‘‘අධිට්ඨහන්තස්ස වා’’ති වචීභෙදං අකත්වා චිත්තෙනෙව තථා අධිට්ඨහන්තස්ස වා. ඉමෙහි ද්වීහි පදෙහි සමාදාන විරතිප්පවත්තිං වදති . ‘‘අවීතික්කමන්තස්ස වා’’ති එතෙන සම්පත්ත විරතිප්පවත්තිං වදති. ‘‘එතායා’’ති සම්මාවාචා විරතියා. සා පන කත්තුනා ච ක්‍රියාය ච සහභාවිනී හුත්වා සමාදාන ක්‍රියං සුට්ඨුතරං සාධෙති. තස්මා සා කරණ සාධනං නාම හොති. තෙනාහ ‘‘කරණත්ථෙවාකරණ වචන’’න්ති. බහුසුජවනවාරෙසු පවත්තමානෙසු පුරිම පුරිම ජවනවාරපරියාපන්නා සම්මාවාචා පච්ඡිම පච්ඡිම ජවනවාරසමුට්ඨිතාය සමාදාන ක්‍රියාය පච්චයො හොති. සා පන තාය ක්‍රියාය අසහභාවිත්තා කරණලක්ඛණං න සම්පජ්ජති. හෙතු ලක්ඛණෙ තිට්ඨති. තෙනාහ ‘‘හෙතු අත්ථෙවා කරණවචන’’න්ති. ඉදඤ්ච අත්ථතො ලබ්භමානත්තා වුත්තං. සම්මාවාචාති පදං පන කිතසාධන පදත්තාකරණත්ථෙ එවසිද්ධං. න හි අකාරක භූතො හෙතු අත්ථො සාධනං නාම සම්භවති. ‘‘සමාදාන වචනානී’’ති සම්මාවාචා සමුට්ඨිතානි සමාදාන වචනානි. ‘‘තතො’’ති තතොපරං. ‘‘තෙසං’’ති තෙ සංවදමානානං. ඉදඤ්ච සබ්බං සම්මාවාචාති වචනෙ වචීභෙදවාචං පධානං කත්වා වුත්තං. සම්පත්තවිරති සමුච්ඡෙද විරතිභූතාය පන සම්මාවාචාය වචීභෙදෙන කිච්චං නත්ථි. විරති කිච්ච මෙවපධානන්ති දස්සෙතුං ‘‘අපිචා’’තිආදි වුත්තං. ‘‘පවත්තමානා’’ති පවත්තමානත්තා. විසෙසන හෙතු පදමෙතං.

112-113. සම්මාකම්මන්තෙපි සම්මාආජීවෙපි වත්තබ්බං නත්ථි.

114. ‘‘සම්පත්තං වත්ථුං’’ති පාණාති පාතාදිකම්මස්ස වත්ථුං. සාපච්චුප්පන්නාරම්මණායෙව. කස්මා, අත්තනො පච්චක්ඛෙ සම්පත්ත වසෙනවත්ථුස්සධරමානත්තා. ‘‘සමාදියන්තස්ස වා උප්පන්නා’’ති පාණාති පාතාපටිවිරමාමීතිආදිනා සමාදියන්තස්සයා සමාදානක්ඛණෙ උප්පන්නා විරති. ‘‘සා පන පච්චුප්පන්නාරම්මණා හොතී’’ති එත්ථ කථං පච්චුප්පන්නා රම්මණා හොතීති. පාණාති පාතාපටිවිරමාමීති වදන්තස්ස චිත්තං අනුක්කමෙන පාණසද්දාදීනං අත්ථං ආරම්මණං කත්වා පවත්තති. තත්ථ ‘‘පාණො’’ති වොහාරතො සත්තො. පරමත්ථතො ජීවිතින්ද්‍රියං. සො ච සත්තො තඤ්චජීවිතින්ද්‍රියං ලොකෙ සබ්බකාලම්පි සංවිජ්ජතියෙව. එවරූපං ජීවිතින්ද්‍රිය සාමඤ්ඤං සන්ධාය පච්චුප්පන්නාරම්මණාති වුත්තං. අදින්නාදානා පටිවිරමාමීතිආදීසුපි එසෙව නයො. ‘‘අනාගතා රම්මණාවා’’ති එත්ථ එකදිවසං නියමෙත්වා සමාදියන්තස්ස තස්මිං දිවසෙ ධරමාන සත්තාපි අත්ථි. උප්පජ්ජිස්සමානසත්තාපි අත්ථි. තදුභයම්පි පාණවචනෙ සඞ්ගහිතමෙව. පාණුපෙතං කත්වා සමාදියන්තස්ස වත්තබ්බමෙව නත්ථි. අපි ච අනාගතකාලිකම්පි සමාදානං අත්ථියෙව. අහං අසුකදිවසතො පට්ඨාය යාවජීවම්පි පාණාතිපාතා විරමාමීතිආදි. එවං සමාදාන විරති අනාගතා රම්මණාපි හොතීති. ‘‘පච්චයසමුච්ඡෙදවසෙනා’’ති තං තං කිලෙසානුසය සඞ්ඛාතස්ස පච්චයස්ස සමුච්ඡෙදවසෙන. සෙසමෙත්ථ සුවිඤ්ඤෙය්‍යං.

115-116. අප්පමඤ්ඤාද්වයෙ. අපිචාතිආදීසු. ‘‘කලිසම්භවෙභවෙ’’ති දුක්ඛුප්පත්තිපච්චයභූතෙ සංසාරභවෙ. ‘‘පාපෙකලි පරාජයෙ’’ති කලිසද්දො පාපෙ ච පරාජයෙ ච වත්තතීති අත්ථො. සත්තෙහි කලිං අවන්ති රක්ඛන්ති එතායාති කරුණා. සත්තෙහීති ච රක්ඛණත්ථයොගෙ ඉච්ඡිතස්මිං අත්ථෙ අපාදාන වචනං. යථා-කාකෙ රක්ඛන්ති තණ්ඩුලා-ති. සත්තෙවා කලිතො අවන්ති රක්ඛන්ති එතායාති කරුණා. කලිතොති ච රක්ඛණත්ථ යොගෙ අනිච්ඡිතස්මිම්පි අපාදානවචනං. යථා-පාපාචිත්තං නිවාරයෙති. එකස්මිං සත්තෙ පවත්තාපි අප්පමඤ්ඤා එව නාම හොන්ති. යථා තං සබ්බඤ්ඤුතඤ්ඤාණං එකස්මිං ආරම්මණෙ පවත්තම්පි සබ්බඤ්ඤුතඤ්ඤාණමෙව හොතීති.

117. පඤ්ඤින්ද්‍රියෙ වත්තබ්බං නත්ථි.

සොභණරාසිම්හිඅනුදීපනා නිට්ඨිතා.

118. එතං පරිමාණං අස්සාති එත්තාවං. ''එත්තාවතා''ති එත්තාවන්තෙන-ඵස්සො, වෙදනා, සඤ්ඤා,තිආදිවචනක්කමෙන. ''චිත්තුප්පාදෙසූ''ති එත්ථ-කතමෙ ධම්මා දස්සනෙන පහාතබ්බා. චත්තාරො දිට්ඨිගතසම්පයුත්ත චිත්තුප්පාදා-තිආදීසු චිත්තචෙතසික සමූහො චිත්තුප්පාදොති වුච්චති. ඉධ පන චිත්තානි එව චිත්තුප්පාදාති වුච්චන්තීති ආහ ''චිත්තුප්පාදෙසූති චිත්තෙසු ඉච්චෙව අත්ථො''ති. ''සබ්බදුබ්බලත්තා''ති සබ්බචිත්තෙහි දුබ්බලතරත්තා. ''භාවනා බලෙනා''ති විතක්ක විරාගසත්ති යුත්තෙන උපචාර භාවනා බලෙන, වුට්ඨාන ගාමිනි විපස්සනා භාවනා බලෙන ච. ''බලනායකත්තා''ති බල ධම්මානං නායකත්තා, ජෙට්ඨකත්තා.

119. අකුසල චෙතසිකෙසු. ''පච්ඡිමං''ති සබ්බෙසුපි ද්වාදසා කුසල චිත්තෙසූති වචනං. ''පුරිමස්සා''ති සබ්බා කුසල සාධාරණා නාමාති වචනස්ස. ''සමත්තන වචනං''ති-කස්මා සබ්බාකුසල සාධාරණා නාමාති. යස්මා සබ්බෙසුපි. ල. චිත්තෙසු ලබ්භන්ති, තස්මා සබ්බා කුසල සාධාරණා නාමා-ති එවං සාධන වචනං. යස්මා පන ඉමෙහි චතූහි විනානුප්පජ්ජන්ති, තස්මා තෙ සබ්බෙසු තෙසු ලබ්භන්තීති යොජනා. කස්මා විනා නුප්පජ්ජන්තීති ආහ ''න හිතානී''තිආදිං. ''තෙහී''ති පාපෙහි. සබ්බ පාප ධම්මතොති අත්ථො. ''තථා තථා ආමසිත්වා''ති දිට්ඨි ඛන්ධෙසු නිච්චො ධුවො සස්සතොතිආදිනා ආමසති. මානො අහන්ති වා සෙය්‍යො සදිසොතිආදිනා වා ආමසති. එවං තථා තථා ආමසිත්වා. ''තෙසූ''ති දිට්ඨිමානෙසු. නිද්ධාරණෙ භුම්මං. දිට්ඨි පරාමසන්තී පවත්තතීති යොජනා. ''තං ගහිතාකාර''න්ති තං අහන්ති ගහිතං නිමිත්තාකාරං. සක්කාය දිට්ඨි එව ගති යෙසං තෙ දිට්ඨි ගතිකා. අවික්ඛම්භිත සක්කාය දිට්ඨිකා. ''අහන්ති ගණ්හන්තී''ති මානෙන ගණ්හන්ති. ''න හි මානස්ස විය''ති යථා මානස්ස අත්තසම්පග්ගහණෙ බ්‍යාපාරො අත්ථි, න තථා දිට්ඨියා අත්තසම්පග්ගහණෙ බ්‍යාපාරො අත්ථීති යොජනා. එත්ථ ච අත්තසම්පග්ගහණං නාම පරෙහි සද්ධිං අත්තානං සෙය්‍යාදිවසෙන සුට්ඨුපග්ගහණං. ''න ච දිට්ඨියා විය''ති යථා දිට්ඨියා ධම්මානං අයාථාවපක්ඛපරිකප්පනෙ බ්‍යාපාරො අත්ථීති යොජනා. තත්ථ අයාථාවපක්ඛො නාම අත්තා සස්සතො උච්ඡින්නොතිආදි. මච්ඡරියං අත්තසම්පත්තීසු ලග්ගනලොභසමුට්ඨිතත්තා ලොභසම්පයුත්තමෙව සියාති චොදනං පරිහරන්තො ''මච්ඡරියං පනා''තිආදිමාහ. තත්ථ ''තාසං''ති අත්තසම්පත්තීනං. සෙසමෙත්ථ සුවිඤ්ඤෙය්‍යං.

120. සොභණචෙතසිකෙසු. ''තීසු ඛන්ධෙසූ''ති සීලක්ඛන්ධ සමාධික්ඛන්ධ පඤ්ඤාක්ඛන්ධෙසු ච. ''සම්මාදිට්ඨි පච්ඡිමකො''ති සම්මාදිට්ඨියා පච්ඡතො අනුබන්ධකොති අත්ථො. සම්මාදිට්ඨියා පරිවා රමත්තොති වුත්තං හොති. ''තස්මිං අසති පී''ති දුතියජ්ඣානික මග්ගාදීසු තස්මිං සම්මාසඞ්කප්පෙ අසන්තෙපි. ''සීලසමාධික්ඛන්ධ ධම්මෙසු පනා''ති 'සම්මාවාචා, සම්මාකම්මන්තො, සම්මාආජීවො,ති ඉමෙ තයො ධම්මා සීලක්ඛන්ධ ධම්මා නාම. සම්මා වායාමො, සම්මාසති, සම්මාසමාධි,ති ඉමෙ තයො ධම්මා සමාධික්ඛන්ධා නාම. ඉමෙසු සීලක්ඛන්ධ සමාධික්ඛන්ධෙසු. ''එකො එකස්ස කිච්චං න සාධෙතී''ති තෙසු සම්මාවාචා සම්මාකම්මන්තස්ස කිච්චං න සාධෙති. සම්මා ආජීවස්ස කිච්චං න සාධෙති. සම්මාකම්මන්තො ච සම්මාවාචාය කිච්චං න සාධෙතීතිආදිනා සබ්බං වත්තබ්බං. ''සීලෙසු පරිපූරකාරිතා වසෙනා''ති සීලප්පටිපක්ඛ ධම්මානං සමුච්ඡින්දකාරිතා වසෙනාති අධිප්පායො. මුසාවාද විරති මුසාවාදමෙව පජහිතුං සක්කොති. න ඉතරානි පිසුණවාචාදීනීති යොජනා. එත්ථ සියා. මුසාවාදවිරති නාම කුසල ධම්මො හොති. කුසල ධම්මො ච නාම සබ්බස්ස අකුසල ධම්මස්ස පටිපක්ඛො. එකස්මිම්පි කුසල ධම්මෙ උප්පජ්ජමානෙ තස්මිං සන්තානෙ සබ්බානි අකුසලානි පජහිතුං සක්කොන්තීති වත්තබ්බානි. අථ ච පන මුසාවාද විරති මුසාවාදමෙව පජහිතුං සක්කොති, න ඉතරානීති වුත්තං. කථමිදං දට්ඨබ්බන්ති. වුච්චතෙ. පජහිතුං සක්කොතීති ඉදං පඤ්චසු පහානෙසු තදඞ්ගප්පහාන වචනං. තදඞ්ගප්පහානන්ති ච තෙන තෙන කුසලඞ්ගෙන තස්ස තස්ස අකුසලඞ්ගස්ස පහානං තදඞ්ගප්පහානං නාම. ඉදං වුත්තං හොති, ඉධ සප්පුරිසො පාණාතිපාතා පටිවිරමාමීතිආදිනා විසුං විසුං සික්ඛාපදානි සමාදියිත්වා පාණාති පාතවිරති සඞ්ඛාතෙන කුසලඞ්ගෙන පාණාතිපාත සඞ්ඛාතං අකුසලඞ්ගං පජහති. අදින්නාදාන විරති සඞ්ඛාතෙන කුසලඞ්ගෙන අදින්නාදාන සඞ්ඛාතං අකුසලඞ්ගං පජහතීතිආදිනා විත්ථාරෙතබ්බං. එකස්මිම්පි කුසල ධම්මෙ උප්පජ්ජමානෙ තස්මිං සන්තානෙ සබ්බානි අකුසලානි න උප්පජ්ජන්තීති එත්ථ පන අනොකාසත්තා එව න උප්පජ්ජන්ති, න පහානත්තා. න හි තස්මිං සන්තානෙ තස්මිං ඛණෙ තානි අකුසලානි එව න උප්පජ්ජන්ති. අථඛො සබ්බානි අඤ්ඤානි කුසල චිත්තානි ච න උප්පජ්ජන්ති. සබ්බානි අබ්‍යාකත චිත්තානි ච න උප්පජ්ජන්ති. තානි අනොකා සත්තා එව න උප්පජ්ජන්ති. න පහානත්තා න උප්පජ්ජන්ති. තදඞ්ගප්පහානාදි වසෙන පන පහානං සන්ධාය ඉධ පජහිතුං සක්කොති-න සක්කොතීති වුත්තං. එත්තාවතා තදඞ්ගප්පහානං නාම සුපාකටං හොති. මුසාවාද විරති මුසාවාදමෙව පජහිතුං සක්කොති. න ඉතරානීති ඉදඤ්ච සුට්ඨු උපපන්නං හොතීති. ''එත්ථ චා''තිආදීසු කායඞ්ගවොපනත්ථාය වාචඞ්ගවොපනත්ථාය ච පවත්තානි කායවචීචො පන භාගියානි නාම. කාමාවචර කුසලෙස්වෙව විරතියො සන්දිස්සන්ති. ''කාමාවචර කුසලෙසු පී''ති නිද්ධාරණෙ භුම්මවචනං. කාමභූමියං උප්පන්නෙසු එව කාමාවචර කුසලෙසු සන්දිස්සන්ති. තිවිධ කුහනවත්ථූනි ච විරමිතබ්බවත්ථුට්ඨානෙයිතානි. එත්ථ ච කුහනං නාම විම්හාපනං ලාභසක්කාර සිලොකත්ථාය මනුස්සානං නානාමායාසාඨෙය්‍යා කම්මානි කත්වා අච්ඡරියබ්භූත භාවකරණන්ති වුත්තං හොති. තං පන තිවිධං 'පච්චයප්පටිසෙවනකුහනඤ්ච, සාමන්තජප්පන කුහනඤ්ච, ඉරියා පථසණ්ඨා පන කුහනඤ්ච. තත්ථ මහිච්ඡොයෙව සමානො අප්පිච්ඡාකාරං දස්සෙත්වා ආදිතො ආගතා ගතෙ චතුපච්චයෙ පටික්ඛිපිත්වා පච්ඡා බහුං බහුං ආගතෙ පච්චයෙ පටිග්ගණ්හාති. ඉදං පච්චයප්පටිසෙවන කුහනං නාම. පාපිච්ඡොයෙව සමානො අයං ඣානලාභීති වා අභිඤ්ඤාලාභීති වා අරහාති වා ජනො මං සම්භාවෙතූති සම්භාවනං ඉච්ඡන්තො අත්තානං උත්තරි මනුස්ස ධම්මානං සන්තිකෙ තෙ වා අත්තනො සන්තිකෙ කත්වා වඤ්චෙති. ඉදං සාමන්තජප්පන කුහනං නාම. පාපිච්ඡොයෙව සමානො අයං සන්තවුත්ති සමාහිතො ආරද්ධවීරියොති ජනො මං සම්භාවෙතූති සම්භාවනං ඉච්ඡන්තො ඉරියා පථ නිස්සිතං නානාවඤ්චනං කරොති. ඉදං ඉරියා පථ සණ්ඨාපන කුහනං

නාම. ''සික්ඛාපදස්ස වත්ථූනී''ති සුරා පාන විකාල භොජන නච්චගීතවාදිත දස්සන සවනාදීනි. සුරාමෙරයපානා විරමාථීති සමාදියන්තස්ස සුරාමෙරයපාන චෙතනා විරමිතබ්බ වත්ථු නාම. විකාල භොජනා විරමාමීති සමාදියන්තස්ස විකාලෙ යාවකාලික වත්ථුස්ස පරිභුඤ්ජන චෙතනා විරමිතබ්බ වත්ථු නාම. සෙසෙසුපි එසෙව නයො. ලොකුත්තර චිත්තෙසු. 'සබ්බථාපී,ති ච 'නියතා'ති ච 'එකතො වා'ති ච තීණි විසෙසනානි. ලොකියෙසු පන 'කදාචී'ති ච 'විසුං විසුං'ති ච ද්වෙ ද්වෙ විසෙසනානි. තත්ථ ලොකුත්තරෙසු 'සබ්බථාපී'ති ඉදං සමුච්ඡෙදප්පහාන දස්සනං ලොකියෙසුපි තබ්බිපරීතං තදඞ්ගප්පහාන දස්සනං අධිප්පෙතන්ති කත්වා ''එකෙක දුච්චරිතප්පහානවසෙනෙ වා''ති වුත්තං.

121. අප්පමඤ්ඤාසු. ''විභඞ්ගෙ''ති අප්පමඤ්ඤා විභඞ්ගෙ. ''කාරුඤ්ඤප්පකතිකස්සා''ති කාරුඤ්ඤසභාවස්ස. ''අනිස්සුකිනො''ති ඉස්සාධම්මරහිතස්ස. ඨාමගතා කරුණා දොස සමුට්ඨිතං විහිංසං පජහති. ඨාමගතා මුදිතා දොසසමුට්ඨිතං අරතිං පජහතීති වුත්තං ''විහිංසා අරතීනං නිස්සරණ භූතා''ති. එත්ථ ච අරති නාම සුඤ්ඤාගාරෙසු ච භාවනා කම්මෙසු ච නිබ්බිදා. දොස නිස්සරණෙ සති දොමනස්සනිස්සරණම්පි සිද්ධමෙව. නිස්සරණඤ්ච නාම පටිපක්ඛ ධම්ම සණ්ඨානෙන හොති. තස්මා පුබ්බභාගෙපි අප්පමඤ්ඤාසු නිච්චං සොමනස්ස සණ්ඨානං වෙදිතබ්බන්ති අධිප්පායෙන ''දොමනස්සප්පටිපක්ඛඤ්චා''තිආදිමාහ. ''අට්ඨකථායපි සහ විරුද්ධො''ති අට්ඨසාලිනියං උපෙක්ඛා සහගත කාමාවචර කුසල චිත්තෙසු කරුණා මුදිතා පරිකම්මකාලෙපි හි ඉමෙසං උප්පත්ති මහාඅට්ඨකථායං අනුඤ්ඤාතා එවා-ති වුත්තං. තාය අට්ඨකථායපි සහ විරුද්ධො. සෙසමෙත්ථ සුවිඤ්ඤෙය්‍යං. ''පටිකූලා රම්මණෙසු පන...පෙ.... වත්තබ්බමෙව නත්ථී''ති පටිකූලා රම්මණානි නාම සොමනස්සෙන දූරෙ හොන්ති, තථා දුක්ඛිත සත්තා ච, තස්මා තදා රම්මණානි අසුභ භාවනා චිත්තානි ච කරුණා භාවනා චිත්තානි ච ආදිතො උපෙක්ඛා සහගතා නෙවාති වත්තබ්බමෙව නත්ථි. ''සාභිවෙදනුපෙක්ඛා නාමා''ති කාමාවචර වෙදනුපෙක්ඛා වුත්තා. විභාවනිපාඨෙ, ''අඤ්ඤවිහිතස්ස පී''ති අඤ්ඤං ආරම්මණං මනසිකරොන්තස්සපි. සජ්ඣායනං සම්පජ්ජති, සම්මසනං සම්පජ්ජතීති පාඨසෙසො. ඉති තස්මා. එත්ථ සියා ''තං පටික්ඛිත්තං හොතී''ති කස්මා වුත්තං. න නු තම්පි උපෙක්ඛා සහගත චිත්තෙසු කරුණා මුදිතානං සම්භවං සාධෙති යෙවාති. සච්චං සාධෙතියෙව. තෙන පන පරිචය වසෙන තෙසු තාසං සම්භවං දීපෙති. ඉධ පන ''එත්ථ වා''තිආදිනා ''පටිකූලා රම්මණෙසූ''තිආදිනා ච පරිචයෙන විනා පකතියා තාසං උපෙක්ඛා වෙදනාය එව සහ පවත්ති බහුලතා වුත්තාති. ''යොගකම්ම බලෙනා''ති යුඤ්ජන වීරිය කම්ම බලෙන.

122. චෙතො යුත්තානං චිත්ත චෙතසිකානං. ''එත්ථ වා''තිආදීසු. හෙට්ඨා ච වුත්තො 'කදාචි සන්දිස්සන්ති විසුං විසුං, කදාචි නානා හුත්වා ජායන්ති'ති. උපරි ච වක්ඛති 'අප්පමඤ්ඤා විරතියො පනෙත්ථ පඤ්චපි පච්චෙකමෙව යොජෙතබ්බා'ති. ඉස්සාදීනඤ්ච නානා කදාචි යොගො උපරි 'ඉස්සාමච්ඡෙර කුක්කුච්චානි පනෙත්ථ පච්චෙකමෙව යොජෙතබ්බානී'ති වක්ඛති. මානථීන මිද්ධානං පන නානා කදාචි යොගො ඉධ වත්තබ්බො. ''කදාචී''ති වත්වා තදත්ථං විවරති ''තෙසං''තිආදිනා. ''තෙසං''ති දිට්ඨි විප්පයුත්තානං. ''නිද්දාභිභූත වසෙනා''ති නිදස්සන වචනමෙතං. තෙන කොසජ්ජාදීනම්පි ගහණං වෙදිතබ්බං. ''අකම්මඤ්ඤතායා''ති අකම්මඤ්ඤභාවෙන. තෙහි ඉස්සාමච්ඡරිය කුක්කුච්චෙහි. තෙන ච මානෙන. කිච්ච විරොධෙ වා ආරම්මණ විරොධෙ වා නානාභාවො. අවිරොධෙ සහභාවො.

123. ''යොගට්ඨානපරිච්ඡින්දන වසෙනා''ති සබ්බචිත්ත සාධාරණා තාව සබ්බෙසුපි එකූනනවුතිචිත්තුප්පාදෙසු, විතක්කො පඤ්චපඤ්ඤා සචිත්තෙසූතිආදිනා යුත්තට්ඨාන භූතානං චිත්තානං ගණනසඞ්ඛ්‍යාපරිච්ඡෙදවසෙන. ''යුත්ත ධම්මරාසි පරිච්ඡින්දන වසෙනා''ති අනුත්තරෙ ඡත්තිංස, මහග්ගතෙ පඤ්චතිංසාතිආදිනා යුත්ත ධම්මරාසීනං ගණන සඞ්ඛ්‍යා පරිච්ඡෙද වසෙන. සෙසං සුවිඤ්ඤෙය්‍යං. ''පාළියං''ති ධම්මසඞ්ගණී පාළියං. ''තෙසං නයානං''ති චතුක්ක පඤ්චක නයානං.

124. ''කායවචී විසොධන කිච්චා''ති කායද්වාරවචීද්වාර සොධන කිච්චා.

125. ලොකුත්තර විරතීනං ලොකුත්තර විපාකෙසුපි උප්පජ්ජනතො ''ඉදඤ්ච...පෙ.... දට්ඨබ්බ''න්ති. තාසං අප්පමඤ්ඤානං. තෙසු මහාවිපාකෙසු. සත්තපඤ්ඤත්තාදීනි ආරම්මණානි යස්සාති විග්ගහො. ''තෙනා''ති කුසලෙන. ''විකප්ප රහිතත්තා''ති විවිධාකාර චින්තන රහිතත්තා. අප්පනාපත්ත කම්ම විසෙසෙහි නිබ්බත්තා අප්පනාපත්තකම්ම විසෙස නිබ්බත්තා. පඤ්ඤත්ති විසෙසානි නාම පථවීකසිණ නිමිත්තාදීනි. ''අපි වා''තිආදීසු. න පඤ්ඤත්ති ධම්මෙහි අත්ථි. එවඤ්ච සති, කාමවිපාකානි කාමතණ්හාය ආරම්මණභූතා පඤ්ඤත්තියොපි ආලම්බෙය්‍යුන්ති. ''සඞ්ගහනයභෙදකාරකා''ති පඨ මජ්ඣානික චිත්තෙසු ඡත්තිංස. දුතියජ්ඣානික චිත්තෙසු පඤ්චතිංසාතිආදිනා සඞ්ගහනයභෙදස්ස කාරකා.

126. ''එත්ථ වා''තිආදීසු. ''පඤ්චසු අසඞ්ඛාරිකෙසූ''ති නිද්ධාරණෙ භුම්මවචනං. තථා පඤ්චසු සසඞ්ඛාරිකෙසූති. සෙසමෙත්ථ සුවිඤ්ඤෙය්‍යං.

128. ''භූමි ජාති සම්පයොගාදිභෙදෙනා''ති එස්සොතාව චතුබ්බිධො හොති කාමාවචරො, රූපාවචරො, අරූපාවචරො චාති. අයං භූමිභෙදො.

> ද්වාදසාකුසලා එස්සා, කුසලා එකවීසති;
> ඡත්තිංසෙව විපාකා ච, වීසති ක්‍රියා මතා.

ඉති අයං ජාතිභෙදො. සොමනස්ස සහගතො, දිට්ඨිගත සම්පයුත්තො, අසඞ්ඛාරිකො ච, සසඞ්ඛාරිකො චාතිආදිනා සම්පයොගාදිභෙදො වත්තබ්බො. ''චිත්තෙන සමං භෙද''න්ති අත්තනා වා සම්පයුත්තෙන චිත්තභෙදෙන සමං භෙදං. එකූනන වුතියා චිත්තෙසු වා. එත්ථ ච විචිකිච්ඡා චෙතසිකං එකස්මිං චිත්තෙ යුත්තන්ති එකමෙව හොති. දොසො, ඉස්සා, මච්ඡරියං, කුක්කුච්චන්ති ඉමෙ චත්තාරො ද්වීසු චිත්තෙසු යුත්තාති විසුං විසුං ද්වෙ ද්වෙ හොන්ති. තථා දිට්ඨිමානා පච්චෙකං චත්තාරො. ථිනමිද්ධං පච්චෙකං පඤ්චාතිආදිනා සබ්බං වත්තබ්බන්ති.

චෙතසිකසඞ්ගහදීපනියාඅනුදීපනා නිට්ඨිතා.

3. පකිණ්ණකසඞ්ගහඅනුදීපනා

129. පකිණ්ණකසඞ්ගහෙ . උභින්නං චිත්ත චෙතසිකානං. ''තෙපඤ්ඤාසා''ති තෙපඤ්ඤාසවිධා. ''භාවො''ති විජ්ජමානකිරියා. යො ලක්ඛණ රසාදීසු ලක්ඛණන්ති වුච්චති. තෙනාහ ''ධම්මානං''තිආදිං. පවත්තොති පාඨසෙස පදං. එතෙන 'වෙදනා භෙදෙන චිත්තචෙතසිකානං සඞ්ගහො'තිආදීසුපි වෙදනා භෙදෙන පවත්තො චිත්තචෙතසිකානං සඞ්ගහොතිආදිනා සම්බන්ධං දස්සෙති. ''වචනත්ථො දස්සිතො''ති, කථං දස්සිතොති ආහ ''වෙදනා භෙදෙන චිත්තචෙතසිකානං සඞ්ගහො''තිආදි. ''තෙසං දානි යථාරහං''ති එත්ථ ''තෙසං''ති චිත්තචෙතසිකානං, සඞ්ගහො නාමාති සම්බන්ධො. එතෙන අයං සඞ්ගහො චිත්ත චෙතසිකානං එව සඞ්ගහොති සිද්ධං හොති. වෙදනා භෙතුතො. ල. ලම්බණවත්ථුතො සඞ්ගහො නාමාති සම්බන්ධො. එතෙන උපරි වෙදනා සඞ්ගහොතිආදීසු වෙදනාතො සඞ්ගහො වෙදනා සඞ්ගහො. ල. වත්ථුතො සඞ්ගහො වත්ථු සඞ්ගහොති සිද්ධං හොති, වෙදනාතොතිආදීසු ච වෙදනා භෙදතොතිආදි අත්ථතො සිද්ධං හොති. එවං ඡන්නං පකිණ්ණකසඞ්ගහානං වචනත්ථො දස්සිතො. තෙනාහ ''වෙදනා භෙදෙනා''තිආදිං. ආදිනා දස්සිතොති සම්බන්ධො. ''සඞ්ගහො නාම නියාතෙ''ති වුත්තත්තා ''නීතො නාම අත්ථී''ති වුත්තං. ''නියාතෙ''ති ච පවත්තීයතෙති අත්ථො. නනු තෙසං ''සඞ්ගහො නාම නියාතෙ''ති වුත්තත්තා ද්වීහි චිත්ත චෙතසිකෙහි එව අයං සඞ්ගහො නෙතබ්බොති. න. චිත්තෙන නීතෙ චෙතසිකෙහි විසුං නෙතබ්බ කිච්චස්ස අභාවතොති දස්සෙතුං ''චිත්තෙ පන සිද්ධෙ''තිආදි වුත්තං.

130. වෙදනා සඞ්ගහෙ. වෙදනා භෙදං නිස්සාය ඉමස්ස සඞ්ගහස්ස පවත්තත්තා ''නිස්සය ධම්ම පරිග්ගහත්ථ''න්ති වුත්තං. ''සංයුත්තකෙ''ති වෙදනා සංයුත්තකෙ. ''ආරම්මණං අනුභොන්තී''ති ආරම්මණ රසං අනුභොන්ති. ''තෙ''ති තෙජනා. ''තං''ති තං ආරම්මණං. ''සාතතො''ති සුඛාකාරතො. ''අස්සාතතො''ති දුක්ඛා කාරතො . තතො අඤ්ඤොපකාරෙො නත්ථි, තස්මා වෙදනා අනුභවන ලක්ඛණෙන තිවිධා එව හොතීති යොජනා. ''ද්වෙ''ති ද්වෙ වෙදනායො. උපෙක්ඛං සුඛෙ සඞ්ගහෙත්වා සුඛදුක්ඛවසෙන වා ද්වෙ වෙදනා වුත්තාති යොජනා. ''සන්තස්මිං එසා පණීතෙ සුඛෙ''ති ඣානසම්පයුත්තං අදුක්ඛම සුඛං සන්ධාය වුත්තං. පඤ්ච භෙදාදීසු විත්ථාරො වෙදනා සංයුත්තෙ ගහෙතබ්බො. වෙදයිතන්ති ච වෙදනාති ච අත්ථතො එකං. ''සබ්බං තං දුක්ඛස්මිං''ති සබ්බං තං වෙදයිතං දුක්ඛස්මිං එව පවිට්ඨං හොති. සඞ්ඛාර දුක්ඛතං ආනන්ද මයා සන්ධාය භාසිතං සඞ්ඛාර විපරිණාමතඤ්ච, යං කිඤ්චි වෙදයිතං, සබ්බං තං දුක්ඛස්මින්ති පාළි. ''ඉන්ද්‍රියභෙදවසෙනා''ති සොමනස්ස සහගතං, උපෙක්ඛාසහගතං, දොමනස්ස සහගතං, සුඛසහගතං, දුක්ඛ සහගතන්ති එවං ඉන්ද්‍රිය භෙදවසෙන. ''යෙසු ධම්මෙසු''ති සම්පයුත්ත ධම්මෙසු. ''තෙසං''ති සම්පයුත්ත ධම්මානං. තත්ථ සුඛසම්පයුත්තා ධම්මා කායික සුඛ සම්පයුත්ත චෙතසික සුඛ සම්පයුත්ත වසෙන දුවිධා. එවං ඉස්සරට්ඨානභූතානං සම්පයුත්ත ධම්මානං දුවිධත්තා අනුභවන භෙදෙ තීසු වෙදනාසු එකං සුඛ වෙදනං ද්විධා භින්දිත්වා සුඛින්ද්‍රියං සොමනස්සින්ද්‍රියන්ති වුත්තං. දුක්ඛසම්පයුත්ත ධම්මෙසුපි එසෙවනයො. ''අපි වා''ති කිඤ්චි වත්තබ්බං අත්ථීති අත්ථො. ''තෙපී''ති උපෙක්ඛා සම්පයුත්තාපි ධම්මා. චක්ඛාදි පසාදකායා නාම චක්ඛු සොත ඝාන ජිව්හා පසාදකායා. තෙසු නිස්සිතා නාම චක්ඛු විඤ්ඤාණ චිත්තුප්පාදාදයො. ''සභාවා''ති සන්තභාවතො සංවිජ්ජමාන භාවතො දුවිධා හොන්තීති යොජනා. ''එක රසත්තා''ති මජ්ඣත්තභාවෙන එකරසත්තා. ''ඉතරානී''ති සොමනස්ස දොමනස්ස උපෙක්ඛින්ද්‍රියානි. සෙසමෙත්ථ සුවිඤ්ඤෙය්‍යං.

131. හෙතුසඞ්ගහෙ. ''සුප්පතිට්ඨිතභාවසාධනං''ති සුට්ඨු පතිට්ඨහන්තීති සුප්පතිට්ඨිතා. සුප්පතිට්ඨිත භාවසාධනං හෙතු කිච්චං නාමාති යොජනා. ''ඉමෙපි ධම්මා''ති ඉමෙපි ඡ හෙතු ධම්මා. ''තත්ථා''ති තෙසු ආරම්මණෙසු, සාධෙන්ති. තස්මා සුප්පතිට්ඨිත භාවසාධනං හෙතුකිච්චං නාමාති වුත්තං. ''අපරෙ පනා''ති පට්ඨානට්ඨ කථායං ආගතො රෙවතත්ථෙර වාදො. ''ධම්මානං කුසලාදි භාවසාධනං''ති සහජාතධම්මානං කුසලභාවසාධනං අකුසලභාවසාධනං අබ්‍යාකතභාවසාධනං. ''එවං සන්තෙ''තිආදි තං වාදං පටික්ඛිපන්තානං පටික්ඛෙපවචනං. ''යෙස''න්ති මොහමූල චිත්ත ද්වයෙ මොහො ච අහෙතුක චිත්තුප්පාද රූප නිබ්බානානි ච. ''න සම්පජ්ජෙය්‍යා''ති සහජාත හෙතුනො අභාවා තස්ස මොහස්ස අකුසල භාවො, ඉතරෙ සඤ්ච අබ්‍යාකත භාවො න සම්පජ්ජෙය්‍ය. ඉදං වුත්තං හොති. හෙතු නාම සහජාත ධම්මානං කුසලාදිභාවං සාධෙතීති වුත්තං. එවං සති, සො මොහො සම්පයුත්ත ධම්මානං අකුසල භාවං සාධෙය්‍ය. අත්තනො පන අකුසල භාවං සාධෙන්තො සහජාතො අඤ්ඤො හෙතු නත්ථි. තස්මා තස්ස අකුසලභාවො න සම්පජ්ජෙය්‍ය. තථා අහෙතුක චිත්තුප්පාද රූප නිබ්බානානඤ්ච අබ්‍යාකතභාවං සාධෙන්තො කොචි සහජාතො හෙතු නාම නත්ථීති තෙසම්පි අබ්‍යාකත භාවො න සම්පජ්ජෙය්‍ය. න ච න සම්පජ්ජති. තස්මා සො ථෙරවාදො න යුත්තොති. එත්ථ සියා. සොච මොහො අත්තනො ධම්මතාය අකුසලො හොති. තානි ච අහෙතුක චිත්තුප්පාදරූප නිබ්බානානි අත්තනො ධම්මතාය අබ්‍යාකතානි හොන්තීති. එවං සන්තෙ, යථා තෙ ධම්මා. තථා අඤ්ඤෙපි ධම්මා අත්තනො ධම්මතාය එව කුසලා කුසලා බ්‍යාකතා භවිස්සන්ති. න චෙත්ථ කාරණං අත්ථි, යෙනකාරණෙන තෙ එව ධම්මා අත්තනො ධම්මතාය අකුසලා බ්‍යාකතා හොන්ති. අඤ්ඤෙ පන ධම්මා අත්තනො ධම්මතාය කුසලා කුසලා බ්‍යාකතා න හොන්ති, හෙතුහි එව හොන්තීති. තස්මා තෙසං සබ්බෙසම්පි කුසලාදි භාවත්ථාය හෙතුහි පයොජනං නත්ථි. තස්මා සො ථෙරවාදො න යුත්තො යෙවාති. න කෙවලඤ්ච තස්මිං ථෙරවාදෙ එත්තකො දොසො අත්ථි. අථ ඛො අඤ්ඤොපි දොසො අත්ථීති දස්සෙතුං ''යානි වා''තිආදිමාහ. තත්ථායං අධිප්පායො. සචෙ ධම්මානං කුසලාදි භාවො සහජාත හෙතුප්පටිබද්ධො සියා. එවං සති, හෙතු පච්චයෙ කුසල හෙතුතො ලද්ධ පච්චයානි රූපානි කුසලානි භවෙය්‍යුං. අකුසල හෙතුතො ලද්ධ පච්චයානි රූපානි අකුසලානි භවෙය්‍යුං . න ච භවන්ති. තස්මා සො වාදො අයුත්තො යෙවාති. ඉදානි පුන තං ථෙරවාදං පග්ගහෙතුං ''යථාපනා''තිආදිමාහ. ''ධම්මෙසූ''ති චතුස්සච්ච ධම්මෙසු. මුය්හනකිරියා නාම අන්ධකාර කිරියා. ධම්මච්ඡන්දො නාම දානං දාතුකාමො, සීලං පූරෙතුකාමො, භාවනං භාවෙතුකාමො ඉච්චාදිනා

පවත්තො ඡන්දො. ''අක්ඛන්තී''ති අක්ඛමනං, අරොචනං, අමනාපො. පාප ධම්ම පාපා රම්මණ විරොධො නාම කාමරාගට්ඨානීයෙහි සත්තවිධ මෙථුන ධම්මාදීහි පාප ධම්මෙහි චෙව පඤ්චකාමගුණා රම්මණෙ හි ච චිත්තස්ස විරොධො, ජෙගුච්ඡො පටිකූලො. මුය්හනකිරියා පන එකන්ත අකුසල ජාතිකා එව හොති. එත්තාවතා මොහමූල චිත්ත ද්වයෙ මොහො අත්තනො ධම්මතාය අකුසලො හොතීති ඉමමත්ථං පතිට්ඨාපෙති. ''එවං සන්තෙ''තිආදිකං තත්ථ දොසාරොපනං විධමති. ඉදානි අහෙතුක චිත්තුප්පාද රූප නිබ්බානානි අත්තනො ධම්මතාය අබ්‍යාකතානි හොන්තීති ඉමමත්ථං පතිට්ඨාපෙතුං ''යොච ධම්මො''තිආදිමාහ. ''එත්තකමෙවා''ති අඤ්ඤං දුක්කර කාරණං නත්ථීති අධිප්පායො. ''අහෙතුක චිත්තානං''ති අහෙතුක චිත්තුප්පාදානං. අත්තනො ධම්මතාය එව සිද්ධො. එත්තාවතා-අහෙතුක. ල. නිබ්බානානි අත්තනො ධම්මතාය අබ්‍යාකතානි හොන්තී-ති ඉමමත්ථං පතිට්ඨාපෙති. ''එවං සන්තෙ''තිආදි තත්ථ දොසාරොපනං අපනෙති. ඉදානි සබ්බොපි මොහො අත්තනො ධම්මතාය අකුසල භාවෙයත්වා අඤ්ඤෙසං ඉච්ඡා නාම අත්ථි, අක්ඛන්ති නාම අත්ථීති එවං වුත්තානං ඉච්ඡා අක්ඛන්ති ධම්මානම්පි අකුසල භාවං සාධෙතීති දස්සෙතුං ''තත්ථ මොහො''තිආදිමාහ. ''මුය්හන නිස්සන්දානි එවා''ති මුය්හනකිරියාය නිස්සන්දප්ඵලානි එව. න කෙවලං සො ලොභාදීනං අකුසලභාවං සාධෙති, අථ ඛො අලොභාදීනම්පි කුසලභාවං සො එව සාධෙතීති දස්සෙතුං ''අලොභාදීනඤ්චා''තිආදි වුත්තං. ''අවිජ්ජානුසයෙන සහෙව සිද්ධො''ති තානි සත්තසන්තානෙ අවිජ්ජානුසයෙ අප්පහීනෙ කුසලානි හොන්ති. පහීනෙ කිරියානි හොන්තීති අධිප්පායො. ඉදානි ලොභ දොසානං අලොභාදීනඤ්ච හෙතු කිච්චං දස්සෙතුං ''තානි පන ලොභාදීනී''තිආදි වුත්තං. රජ්ජන දුස්සනානං නිස්සන්දානි රජ්ජනාදිනිස්සන්දානි. ''දිට්ඨි මානාදීනී''ති දිට්ඨි මාන ඉස්සා මච්ඡරියාදීනි. අරජ්ජන අදුස්සන අමුය්හනානං නිස්සන්දානි අරජ්ජනාදි නිස්සන්දානි. ''සද්ධාදීනී''ති සද්ධා සති හිරි ඔත්තප්පාදීනි. ''හෙතුමුඛෙනපී''ති අහෙතුක චිත්තුප්පාද රූප නිබ්බානානං අබ්‍යාකතභාවො අත්තනො ධම්මතාය සිද්ධොති වුත්තො. සහෙතුක විපාක ක්‍රියානං අබ්‍යාකත භාවො පන අත්තනො ධම්මතාය සිද්ධොතිපි සහජාත හෙතූනං හෙතු කිච්චෙන සිද්ධොතිපි වත්තුං වට්ටතීති අධිප්පායො. විභාව නිපාඨෙ. ''මග්ගිතබ්බො''ති ගවෙසිතබ්බො. අථ තෙසං කුසලාදි භාවො සෙසසම්පයුත්ත හෙතුප්පටිබද්ධො සියාති යොජනා. ''අප්පටි බද්ධො''ති හෙතුනා අප්පටි බද්ධො. ''කුසලාදිභාවො''ති කුසලාදිභාවො සියා. ''සො''ති කුසලාදිභාවො. ''අහෙතුකානං''ති අහෙතුක චිත්තුප්පාද රූප නිබ්බානානං. ඉදානි 'යානි ච ලද්ධහෙතු පච්චයානී'තිආදි වචනං පටික්ඛිපන්තො ''යථාචා''තිආදිමාහ. ''රූපාරූප ධම්මෙසූ''ති නිද්ධාරණෙ භුම්ම වචනං. ''අරූප ධම්මෙසු එවා''ති නිද්ධාරණීයං. න රූප ධම්මෙසු එරන්ති. එවං සති, කස්මා තෙ රූප ධම්මා ඣානපච්චයුප්පන්නෙසු වුත්තාති ආහ ''තෙ පනා''තිආදිං. සෙසමෙත්ථ සුවිඤ්ඤෙය්‍යාං. ''තං පන තෙසං''ති තෙසං හංසාදීනං තං වණ්ණවිසෙසං. ''යොනියො''ති මාතාපිතු ජාතියො. ''අබ්‍යාකතානං පනාති සබ්බං''ති අබ්‍යාකතානං පන අබ්‍යාකතභාවො නිරනුසය සන්තානප්පටි බද්ධො, කම්මප්පටි බද්ධො, අවිපාකභාවප්පටි බද්ධො වාති දට්ඨබ්බන්ති ඉදං සබ්බං. ''වුත්ත පක්ඛෙපතති යෙවා''ති තස්මිං පක්ඛෙ අන්තොගධමෙවාති අධිප්පායො.

132. කිච්චසඞ්ගහෙ. තස්මිං පරික්ඛීණෙති සම්බන්ධො. ''කම්මස්සා''ති කම්මන්තරස්ස. චුතස්ස සත්තස්ස අභිනිබ්බත්තීති සම්බන්ධො. ''භවන්තරාදිප්පටි සන්ධාන වසෙනා''ති භවන්තරස්ස ආදිකොට්ඨියා පටිසන්ධාන වසෙන. භවසන්තානස්ස පවත්තීති සම්බන්ධො. කථං පවත්තීති ආහ ''යාව තං කම්මං''තිආදිං. ''අවිච්ඡෙදප්පවත්ති පච්චයඞ්ගභාවෙනා''ති අවිච්ඡෙදප්පවත්තියා පධාන පච්චය සඞ්ඛාතෙන අඞ්ගභාවෙන. එතෙන භවඞ්ගපදෙ අඞ්ගසද්දස්ස අත්ථං වදති . තෙනාහ ''තස්සහී''තිආදිං. ''තස්සා''ති භවඞ්ගස්ස. ආවජ්ජනං ආවට්ටනන්ති එකො වචනත්ථො. තං වා ආවජ්ජෙතීති එකො. ''තං''ති චිත්ත සන්තානං. ආවට්ටති වා තං එත්ථාති එකො. ආවට්ටති වා තං එතෙනාති එකො. ''තං''ති චිත්ත සන්තානං. ආවජ්ජෙති වාති එකො. ''වොට්ඨබ්බනං''ති වි-අව-ඨපනංති පදච්ඡෙදො. විභාවනි විචාරණායං. ''එකාවජ්ජන පරිකම්ම චිත්තතො''ති මග්ගෙන වා අභිඤ්ඤාය වා එකං සමානං ආවජ්ජනං අස්සාති විග්ගහො. තස්සං වීථියං 'ආවජ්ජනං, පරිකම්මං, උපචාරො, අනුලොමං, ගොත්‍රභූ,ති එත්ථ පරිකම්ම ජවනචිත්තං ඉධ පරිකම්ම චිත්තන්ති වුත්තං. ''තානී''ති මග්ගා භිඤ්ඤාජවනානි. ''තත්ථා''ති තස්මිං විභාවනි පාඨෙ. ''දීඝං අද්ධානං''ති සකලරත්තියං වා සකල දිවසං වා නිද්දොක්කමන වසෙන දීඝං කාලං. සෙසමෙත්ථ සුවිඤ්ඤෙය්‍යාං. ''පටිසන්ධියාඨානං''ති පටිසන්ධිකිච්චස්ස ඨානං. කාලොහි නාම විසුං චිත්තස්ස ආරම්මණ භූතො එකො පඤ්ඤත්ති ධම්මොති එතෙන කාලො නාම සභාවතො අවිජ්ජමානත්තා කථං කිච්චානං පවත්තිට්ඨානං නාම සක්කා භවිතුන්ති ඉමං ආසඞ්කං විසොධෙති. ''ඉතරථා''ති තථා අග්ගහෙත්වා අඤ්ඤථා කිච්චට්ඨානානං අභෙදෙ ගහිතෙ සතීති අත්ථො. ''සයං සොමනස්ස යුත්තංපී''ති කදාචි සයං සොමනස්ස යුත්තංපි. ''තං''ති සොමනස්ස සන්තීරණං. ''ලද්ධපච්චය භාවෙනා''ති ලද්ධඅනන්තර පච්චයභාවෙන. ''ආසෙවන භාව රහිතං පී''ති ආසෙවන ගුණ රහිතම්පි. තඤ්හි ආසෙවන පච්චයෙ පච්චයොපි න හොති, පච්චයුප්පන්නම්පි න හොතීති. ''පරිකම්ම භාවනා බලෙන ච පවත්තත්තා''ති ඉදං ඵලසමාපත්ති වීථියං ඵලජවනෙසු පාකටං. සෙසමෙත්ථසුබොධමෙව.

133. ද්වාරසඞ්ගහෙ. ''ආදාසපට්ටමයො''ති ආදාසපට්ටෙන පකතො. ''ද්වෙ එවා''ති ද්වෙ එව ද්වාරානි. ''ද්වාර සදිසත්තා''ති නගර ද්වාර සදිසත්තා. ''කම්මවිසෙස මහාභූත විසෙස සිද්ධෙනා''ති එත්ථ කම්මවිසෙසෙන ච මහාභූත විසෙසෙන ච සිද්ධොති විග්ගහො. ආවජ්ජනාදීනි ච වීථි චිත්තානි ගණ්හන්ති. ''යම්හී''ති යස්මිං චක්ඛුම්හි. තදෙව චක්ඛු චක්ඛුද්වාරං නාමාති සම්බන්ධො. ''තෙසං ද්වින්නං''ති රූප නිමිත්තානඤ්ච ආවජ්ජනාදි වීථිචිත්තානඤ්ච. ''විසය විසයී භාවූපගමනස්සා''ති එත්ථ රූප නිමිත්තානං විසයභාවස්ස උපගමනං නාම චක්ඛු මණ්ඩෙ ආපාතාගමනං වුච්චති. ආවජ්ජනාදීනං විසයී භාවස්ස උපගමනං නාම තෙසං නිමිත්තානං ආරම්මණ කරණං වුච්චති. ''මුඛප්පථභූතත්තා''ති මුඛමග්ගභූතත්තා. එවං ද්වාර සද්දස්ස කරණ සාධනයුත්තිං දස්සෙත්වා ඉදානි අධිකරණ සාධන යුත්තිං දස්සෙති ''අථවා''තිආදිනා. ''රූපානං''ති රූප නිමිත්තානං. ''චක්ඛුමෙව චක්ඛු ද්වාර''න්ති එතෙන චක්ඛුමෙව ද්වාරං චක්ඛු ද්වාරන්ති අවධාරණ සමාසං දස්සෙති. ''කාරණං වුත්තමෙවා''ති හෙට්ඨා චිත්තසඞ්ගහෙ මනොද්වාරාවජ්ජනපදෙ වුත්තමෙව. සබ්බං එකූන නවුතිවිධං චිත්තං මනොද්වාරමෙව නාම හොති. තථාහි වුත්තං අට්ඨසාලිනියං අයං

නාමමනො මනොද්වාරං නාම න හොතීති න වත්තබ්බොති. ‘‘උපපත්ති ද්වාරමෙවා’’ති උපපත්තිභව පරියාපන්නං කම්මජද්වාරමෙව. ‘‘ඉධ වා’’ති ඉමස්මිං සඞ්ගහගන්ථෙ ච. යඤ්ච සාධක වචනන්ති සම්බන්ධො. ‘‘තත්ථා’’ති විභාවනියං. ‘‘තත්ථෙව තං යුත්තං’’ති තස්මිං පාළිප්පදෙසෙ එව තං සාධක වචනං යුත්තං. ඉතරෙ ද්වෙ පච්චයාති සම්බන්ධො. ‘‘මනඤ්චාති එත්ථා’’ති මනඤ්ච පටිච්ච ධම්මෙ ච උප්පජ්ජති මනොවිඤ්ඤාණංති වාක්‍යෙ මනඤ්චාතිපදෙ. තත්ථ පන ජවන මනොවිඤ්ඤාණස්ස උප්පත්තියා චතූසු පච්චයෙසු මනඤ්චාති එත්ථ ද්වාරභූතං භවඞ්ගමනො ච ආවජ්ජන මනො චාති ද්වෙ පච්චයා ලබ්භන්ති. ධම්මෙ චාති පදෙ ධම්මාරම්මණ සඞ්ඛාතො එකො පච්චයො ලබ්භති. ච සද්දෙන මනොවිඤ්ඤාණ සම්පයුත්තක්ඛන්ධා ගය්හන්ති. එවං චත්තාරො පච්චයා හොන්ති. ‘‘එත්ථ චා’’ති ඉමස්මිං අට්ඨකථා වචනෙ. ‘‘සන්නිහිත පච්චයානං එව තත්ථ අධිප්පෙතත්තා’’ති පටිච්ච සද්දසාමත්ථියෙන ආසන්නෙ ධරමානපච්චයානං එව තස්මිං පාළිවාක්‍යෙ අධිප්පෙතත්තා. ‘‘ද්වාරභාවාරහස්සා’’ති විසය විසයීනං වුත්ත නයෙන පවත්ති මුඛභාවාරහස්ස. එතෙන ආරම්මණානි ආපාතං ආගච්ඡන්තු වා, මාවා, වීථි චිත්තානි පවත්තන්තුවා, මාවා, අප්පමාණං. පසාදප්පසන්නභාවෙන ද්වාරභාවා රහතා එව පමාණන්ති දීපෙති. ‘‘නිට්ඨමෙත්ථ ගන්තබ්බං’’ති සන්නිට්ඨානං එත්ථ ගන්තබ්බං. ද්වාරවිකාර මූලකානි තාදිසානි කිච්චානි යෙසං තානි තං කිච්චවන්තානි. ‘‘කම්මවසෙන සිජ්ඣන්ති’’ති සත්තසන්තානෙ පවත්තන්තීති අධිප්පායො. තං කිච්චවන්තානි චිත්තානි. විභාවනි පාඨෙ ‘‘මනොද්වාර සඞ්ඛාත භවඞ්ගතො’’ති මනොද්වාර සඞ්ඛාත භවඞ්ග භාවතො ච. ‘‘ආරම්මණන්තරග්ගහණවසෙන අප්පවත්තිතො’’ති පටිසන්ධි චිත්තෙන යථා ගහිතං කම්මකම්මනිමිත්තාදිකං ආරම්මණං මුඤ්චිත්වා පවත්තිකාලෙ ඡසු ද්වාරෙසු ආපාතාගතස්ස ආරම්මණන්තරස්ස ගහණ වසෙන අප්පවත්තිතො ච. හෙට්ඨාපි පඤ්චද්වාරා වජ්ජන චක්ඛු විඤ්ඤාණ සම්පටිච්ඡන සන්තීරණ වොට්ඨබ්බන කාමාවචරජවන තදා රම්මණ වසෙනාතිආදිනා කිච්චසීසෙනෙව. ල. වුත්තො. එත්ථහි ආවජ්ජන සම්පටිච්ඡනාදීනි කිච්ච විසෙසානං නාමානි හොන්ති. ‘‘වෙ’’ති වෙ වදෙය්‍ය. ‘‘නා’’ති න වත්තබ්බං. ‘‘තථා අස්සුතත්තා’’ති එකූන වීසති ද්වාර විමුත්තානීති ච, ඡ ද්වාරිකානි චෙව ද්වාර විමුත්තානීති ච, මහග්ගත විපාකානි ද්වාර විමුත්තානෙ වාති ච, සුතං. න පන ද්වාරික විමුත්තානීති සුතං.

134. ආරම්මණ සඞ්ගහෙ. ‘‘දුබ්බල පුරිසෙනා’’ති ගෙලඤ්ඤාභිභූතත්තා වා ජරාභිභූතත්තා වා දණ්ඩෙන වා රජ්ජුකෙන වා විනා උට්ඨාතුම්පි පතිට්ඨාතුම්පි අපරාපරං ගන්තුම්පි අසක්කොන්තෙන දුබ්බල පුරිසෙන දණ්ඩකං වා රජ්ජුකං වා ආලම්බියති. ආලම්බිත්වා උට්ඨාති. පතිට්ඨාති. අපරාපරං ගච්ඡති. එවමෙව. අමුඤ්ච මානෙහි හුත්වාති පාඨසෙසො. ‘‘ආගන්ත්වා’’ති ආරම්මණ කරණ වසෙන තතො තතො ආගන්ත්වා. ‘‘විසුං සිද්ධානී’’ති ආලම්බියතීති එතස්මිං අත්ථෙ සති, ආලම්බණන්ති සිජ්ඣති. ආරම්මණන්ති න සිජ්ඣති. තානි එත්ථ ආගන්ත්වා රමන්තීති එතස්මිං අත්ථෙ සති, ආරම්මණන්ති සිජ්ඣති. ආලම්බණන්ති න සිජ්ඣති. එවඤ්ච සති එකං පදං ද්වීහිවාක්‍යෙහි දස්සනං න සුන්දරන්ති. ‘‘අඤ්ඤානි ආරම්මණානී’’ති රූපාරම්මණතො අඤ්ඤානි සද්දාරම්මණාදීනි. ‘‘ආගච්ඡතී’’ති ආවිභාවං ගච්ඡති, උප්පාදප්පවත්ති වසෙන පච්චක්ඛභාවං පාපුණාති. ‘‘ආගච්ඡිත්ථා’’ති ආවිභාවං ගච්ඡිත්ථ, උප්පාදප්පවත්ති වසෙන පච්චක්ඛභාවං පාපුණිත්ථ. ‘‘අනාගතං’’ති එත්ථ න කාරො අවත්ථා වසෙන පටිසෙධො. යො ධම්මො පච්චය සාමග්ගියං සති ආගමන ජාතිකො උප්පජ්ජන සීලො. සො එව ඉදානි ආගච්ඡති, ඉදානි ආගච්ඡිත්ථ, ඉදානි ආගමන ජාතියං ඨිතො, නාගච්ඡති නාගච්ඡිත්ථාති ඉමිනා අත්ථෙන සො අනාගතො නාම. නිබ්බාන පඤ්ඤත්තියො පන ආගමන ජාතිකා න හොන්ති. තස්මා ආගමනප්පසඞ්ගාභාවතො අනාගතාති න වුච්චන්තීති. තෙනාහ ‘‘උප්පාද ජාතිකා’’තිආදිං. ‘‘තං විචාරෙතබ්බං’’ති වත්වා විචාරණාකාරං දස්සෙති ‘‘සබ්බෙපිහී’’තිආදිනා. තෙ යදා වත්තබ්බ පක්ඛෙ තිට්ඨන්තීති සම්බන්ධො. උප්පාද ජාතිකානඤ්ඤෙව සඞ්ඛත ධම්මානං. තාසං නිබ්බාන පඤ්ඤත්තීනං. ‘‘න තථා ඉමෙසං’’ති ඉමෙසං ද්වාර විමුත්තානං ආරම්මණං පන තථා න හොතීති යොජනා. ‘‘තත්ථා’’ති තස්මිං භව විසෙසෙ. විභාවනිපාඨෙ ‘‘ආවජ්ජනස්සවියා’’ති ආවජ්ජනස්ස ආරම්මණං විය. අග්ගහිතමෙව හුත්වා. ‘‘එකවජ්ජන වීථියං අග්ගහිත භාවො ඉධ න පමාණ’’න්ති ඡ ද්වාරග්ගහිතන්ති ඉධ අප්පමාණං. භවන්තරෙ ගහිතස්ස අධිප්පෙතත්තා. ‘‘කාලවිමුත්ත සාමඤ්ඤං’’වාති යං කිඤ්චිකාල විමුත්තං වා න හොතීති අධිප්පායො. ආගමසිද්ධි වොහාරො නාම ‘‘කම්මන්ති වා, කම්මනිමිත්තන්ති වා, ගති නිමිත්තන්ති වා, පසිද්ධො වොහාරො වුච්චති. අජාත සත්තුරාජා සඞ්කිච්චජාතකෙපි පිතරං මාරෙති. තස්මා ‘‘ද්වීසුභවෙසූ’’ති වුත්තං. ‘‘ඡ හි ද්වාරෙහී’’ති කරණ භූතෙහි ඡහි චක්ඛාදි ද්වාරෙහි. ‘‘මරණාසන්න ජවනෙහී’’ති කත්තු භූතෙහි මරණාසන්නෙ පවත්තෙහි ඡ ද්වාරික ජවනෙහි. ‘‘අනෙකං සභාවං’’ති අනෙකන්ත භාවං. යඤ්හි ආරම්මණන්ති සම්බන්ධො. ‘‘කෙනචි ද්වාරෙන අග්ගහිතමෙව හොති’’ති එත්ථ අසඤ්ඤී භවතො චුතානං සත්තානං කාමපටිසන්ධියා කම්මාදි ආරම්මණං භවන්තරෙ කෙනචි ද්වාරෙන අග්ගහිතන්ති යුත්තං. කස්මා, තස්මිං භවෙ කස්සචිද්වාරස්සෙව අභාවතො. අරූපභවතො චුතානං පන කාමපටිසන්ධියා ගති නිමිත්ත සම්මතං ආරම්මණං කථං භවන්තරෙ කෙනචි ද්වාරෙන අග්ගහිතං භවෙය්‍ය, මනොද්වාරග්ගහිතමෙව භවෙය්‍යාති ඉමං චොදනං විසොධෙතුං ‘‘එත්ථ ච යස්මා පට්ඨානෙ’’තිආදි වුත්තං. තතො චුතානං සත්තානං යා කාමපටිසන්ධි, තස්සාකාමපටි සන්ධියා. පච්චුප්පන්නං ගතිනිමිත්තං ආරම්මණං එතිස්සාති විග්ගහො. කාමපටිසන්ධි. පරෙසං පයොග බලෙනාපි කම්මාදීනං උපට්ඨානං නාම හොතීතිආදිනා යොජෙතබ්බං. ‘‘සුට්ඨු ආසෙවිතානං’’ති චිරකාලං සඞ්ඝ වත්ත චෙතියවත්ත කරණාදිවසෙන තං තං භාවනා කම්මවසෙන ච සුට්ඨු ආසෙවිතානං කම්මකම්මනිමිත්තානං. ‘‘හොති යෙවා’’ති කම්මාදීනං උපට්ඨානං නාම හොතියෙව. ‘‘ආගන්ත්වා’’ති ඉමං මනුස්ස ලොකං ආගන්ත්වා ගණ්හන්තියෙව. තදාපි නිරයපාලෙහි දස්සිතං තං තං ගති නිමිත්තං ආරම්මණං කත්වා චවන්ති. ‘‘තං’’ති රෙවතිං නාම ඉත්ථිං. නනු නිරයපාලා නාම තාවතිංසා භවනං ගන්තුං න සක්කුණෙය්‍යුන්ති. නො නසක්කුණෙය්‍යුං. කස්මා, මහිද්ධික යක්ඛ ජාතිකත්තාති දස්සෙතුං ‘‘තෙහී’’තිආදි වුත්තං. ‘‘වෙස්සවණ දූතා’’ති වෙස්සවණමහාරාජස්ස දූතා. ‘‘උපචාරජ්ඣානෙය්‍යත්වා’’ති අප්පනාඣානං අපත්තතාය උපචාරභාවනාභූතෙ කාමාවචරජ්ඣානෙය්‍යත්වා. ‘‘තානෙව නිමිත්තානී’’ති පථවීකසිණ නිමිත්තාදීනි පටිභාග නිමිත්තානි. ‘‘කාමපටිසන්ධියා ආරම්මණං’’ති තෙහි නිමිත්තාරම්මණෙහි අඤ්ඤං උපචාර භාවනා කම්මං වා යං කිඤ්චි අනුරූපං ගති නිමිත්තං වා. ‘‘තානෙව නිමිත්තානි ගහෙත්වා’’ති වචනෙන තානි නිමිත්තානි මරණාසන්න ජවනෙහි ගහිතානීති දස්සෙති. තානි ච පඤ්ඤත්ති ධම්මත්තා කාමපටිසන්ධියා ආරම්මණං න හොන්තීති.

‘‘පච්චුප්පන්නගති නිමිත්තෙ සිද්ධෙ සිද්ධමෙවා’’ති තස්මිං භවෙ ගතස්ස තත්ථ යාවජීවම්පි අනු භවිතබ්බං ආරම්මණං නාම තස්මිං ඛණෙ ධරමානං පච්චුප්පන්නම්පි අත්ථි. තතො වඩ්ඪමානං අනාගතම්පි අත්ථි. තත්ථ පච්චුප්පන්නෙ උපට්ඨහන්තෙ පටිසන්ධියා ආරම්මණං සම්පජ්ජති. අනාගතං පන අනුපට්ඨහන්තම්පි පච්චුප්පන්නෙ අන්තොගධසදිසං හොතීති අධිප්පායො. විභාවනි පාඨෙන ච පච්චුප්පන්න ගතිනිමිත්තං විය ආපාතමාගතං, කස්මා, පච්චුප්පන්න ගති නිමිත්තෙනෙව කිච්ච සිද්ධිතො-ති අධිප්පායො. සෙසමෙත්ථ සුබොධං. ‘‘තානිහී’’තිආදීසු. කෙචි වදන්ති. අනෙජොසන්ති මාරබ්භ. යං කාලමකරීමුනීති වුත්තත්තා සබ්බඤ්ඤු බුද්ධාදීනං පරිනිබ්බාන චුති චිත්තං සන්ති ලක්ඛණං නිබ්බානං ආරම්මණං කරොතීති. තං සබ්බථාපි කාමාවචරා ලම්බණා නෙවාති ඉමිනා අපනෙතබ්බන්ති දස්සෙතුං ‘‘තා නිහි සබ්බඤ්ඤු බුද්ධානං උප්පන්නානි පී’’තිආදි වුත්තං. ‘‘ලොකුත්තර ධම්මා’’තිආදීසු. ‘‘තානී’’ති ද්වාදසා කුසල චිත්තානි අට්ඨඤාණ විප්පයුත්ත කුසල ක්‍රිය ජවනානි ච. අජ්ඣාන ලාභිනො පුථුජ්ජනා මහග්ගතජ්ඣානානිපි ආලම්බිතුං න සක්කොන්තීති වුත්තං ‘‘පඤ්ඤත්තියා සහ කාමාවචරා රම්මණානී’’ති. ‘‘තානෙ වා’’ති ඤාණ සම්පයුත්ත කාම කුසලානි එව. ඣානලාභීනං තානෙව ඤාණ සම්පයුත්තකාම කුසලානි. හෙට්ඨිම ඵලට්ඨානං තානෙව අත්තනා අධිගත මග්ගඵල නිබ්බානා රම්මණානි. ‘‘ඣානානි පත්ථෙන්තී’’ති ආයතිං ඣානලාභිනො භවෙය්‍යාමාති පත්ථනං කරොන්ති. ‘‘තෙසං පී’’ති තෙසං පුථුජ්ජනානම්පි. ‘‘තෙ’’ති තෙ ලොකුත්තර ධම්මා. ‘‘අනුභොන්ති’’ති සම්පාපුණන්ති. ‘‘නවනිපාතෙ’’ති අඞ්ගුත්තර නිකායෙ නවනිපාතෙ. සෙසං සබ්බං සුවිඤ්ඤෙය්‍යමෙව.

135. වත්ථුසඞ්ගහෙ. ‘‘වත්ථූ’’ති නිස්සය විසෙසො වුච්චති. තානි නිස්සය වත්ථූනි යෙසං තානි තබ්බත්ථුකානි. ‘‘තෙසඤ්ච සද්දො න යුජ්ජතී’’ති තෙසං වාදෙ ච සද්දො න යුජ්ජති. න හි අලුත්ත ච කාරං ද්වන්ද පදං නාම අත්ථීති. ‘‘පුබ්බපදෙසු ආනෙතබ්බො’’ති චක්ඛු වත්ථු ච සොතවත්ථු චාතිආදිනා ආනෙතබ්බො. සමාස පදං න යුජ්ජති. න හි සමාස පදතො එක දෙසං අඤ්ඤත්ථ ආනෙතුං යුජ්ජතීති. අවිභත්තික නිද්දෙසො නාම චක්ඛුං, සොතං, ඝානං, ජිව්හා, කායො, හදයං, වත්ථු චාති වත්තබ්බෙ පුබ්බපදෙසු අවිභත්තික නිද්දෙසො. එවඤ්චසති වත්ථු සද්දො ච සද්දො ච පුබ්බපදෙසු ආනෙතුං ලබ්භන්තීති. කාමතණ්හාය අධීනෙන ආයත්තෙන කාමාවචර කම්මෙන නිබ්බත්තා කාමතණ්හාධීන කම්ම නිබ්බත්තා. ‘‘රූපාදීනං පරිභොගො’’ති රූපාදීනං පඤ්චකාමගුණානං පරිභොගො. ‘‘පරිත්තකම්මං පී’’ති සබ්බං කාමාවචර කම්මම්පි. ‘‘පූරයමානං’’ති පරිපූරෙන්තං. චක්ඛු දස්සනානුත්තරියං නාම. සොතං සවනානුත්තරියං නාම. සබ්බෙසං දස්සන කිච්චානං මජ්ඣෙ බුද්ධ දස්සනා දිවසෙන අනුත්තරං දස්සනං ජනෙතීති දස්සනානුත්තරියං. එවං සවනානුත්තරියෙපි චතුසච්ච ධම්මස්සවනා දිවසෙනාති වත්තබ්බං. ‘‘අජ්ඣත්ත බහිද්ධ සන්තා නෙසු පී’’ති අජ්ඣත්ත සන්තානෙපි බහිද්ධ සන්තානෙපි. ‘‘සුද්ධෙ’’ති කෙනචි ආලොකෙන ච අන්ධකාරෙන ච විරහිතෙ. ආලොකො හි එකො රූප විසෙසො. තථා අන්ධකාරො ච. තෙ ච තත්ථ නත්ථි. ‘‘ඉමස්මිං සඞ්ගහෙ’’ති වත්ථු සඞ්ගහෙ. විසිට්ඨං ජානනං විජානනං. තඤ්ච විජානනං තීසු මනොධාතූසු නත්ථීති වුත්තං ‘‘විජානන කිච්චාභාවතො’’ති. ආවජ්ජන කිච්චං කිමෙතන්ති, මනසිකාර මත්තං හොති. සම්පටිච්ඡන කිච්චඤ්ච පඤ්චවිඤ්ඤාණෙහි යථා ගහිතානෙව පඤ්චාරම්මණානි සම්පටිච්ඡන මත්තං හොති. තෙනාහ ‘‘විසෙසජානන කිච්චානි න හොන්තී’’ති. දස්සනං, සවනං, ඝායනං, සායනං, ඵුසන, න්ති ඉමානි කිච්චානි ථොකං විසෙස ජානන කිච්චානි හොන්තීති වුත්තං ‘‘පච්චක්ඛතො දස්සනා දිවසෙනා’’තිආදිං. ථොකං විසෙස ජානන කිච්චානි හොන්ති. තස්මා තානි පඤ්චවිඤ්ඤාණානීති වුත්තානි. අවසෙසා පන සන්තීරණාදයො මනොවිඤ්ඤාණධාතුයො නාමාති සම්බන්ධො. නනු මනනට්ඨෙන මනො ච තං විජානනට්ඨෙන විඤ්ඤාණඤ්චාති වුත්තෙපි පඤ්චවිඤ්ඤාණෙහි විසෙසො නත්ථීති ආහ ‘‘අතිස්සය විසෙස ජානන ධාතුයොති අත්ථො’’ති. එවං සන්තෙපි සො අත්ථො සද්දයුත්තියා සිද්ධො න හොති. යදිච්ඡා වසෙන වුත්තො හොතීති ආහ ‘‘පරියාය පදානං’’තිආදි. එතෙන සො අත්ථො සද්දයුත්තියා එව සිද්ධො. න යදිච්ඡාවසෙන වුත්තොති දස්සෙති. ‘‘විසෙසන සමාසෙ’’ති මනො ච තං විඤ්ඤාණඤ්චාති මනොවිඤ්ඤාණන්ති එවරූපෙ කම්මධාරය සමාසෙ. ‘‘පදට්ඨානං’’ති එත්ථ පදන්ති ච ඨානන්ති ච කාරණත්ථ වචනානි, තස්මා පරියාය සද්දා නාම. පදඤ්ච තං ඨානඤ්චාති වුත්තෙ අතිස්සය කාරණන්ති අත්ථො විඤ්ඤායති. තථා දුක්ඛ දුක්ඛං, රූප රූපං, රාජ රාජා, දෙවදෙවොතිආදීනි. ‘‘කත්ථචි දිස්සති යුජ්ජති වා’’ති න හි කත්ථචි දිස්සති ච. සචෙපි කත්ථචි දිස්සෙය්‍ය, න හි යුජ්ජති චාති අත්ථො. ‘‘මනසො විඤ්ඤාණං’’ති එත්ථ පටිසන්ධි චිත්තතො පට්ඨාය යාවචුති චිත්තා අන්තරෙ සබ්බං චිත්ත සන්තානං සත්ත විඤ්ඤාණ ධාතූනං වසෙන විභාගං කත්වා අත්ථො වත්තබ්බො. පඤ්චද්වාරා වජ්ජනඤ්ච සම්පටිච්ඡන ද්වයඤ්ච මනොධාතු මත්තත්තා මනො නාම. පඤ්චවිඤ්ඤාණානි විඤ්ඤාණ මත්තානි නාම. අවසෙසානි සබ්බානි විඤ්ඤාණානි මනස්ස විඤ්ඤාණන්ති අත්ථෙන මනොවිඤ්ඤාණානි නාම. තත්ථ ‘‘මනස්ස විඤ්ඤාණං’’ති අනන්තර පච්චය භූතස්ස වා මනස්ස පච්චයුප්පන්න භූතං විඤ්ඤාණං. එත්ථ සම්පටිච්ඡන ද්වයං පච්චයමනො නාම. සන්තීරණතො පට්ඨාය යාව ද්වාරන්තරෙ පඤ්චද්වාරා වජ්ජනං නාගච්ඡති, තාව අන්තරෙ සබ්බං මනොවිඤ්ඤාණ සන්තානං පච්චයුප්පන්න විඤ්ඤාණං නාම. පුන ‘‘මනස්ස විඤ්ඤාණ’’න්ති පච්චයුප්පන්න භූතස්ස මනස්ස පච්චය භූතං විඤ්ඤාණං. එත්ථ පඤ්චද්වාරා වජ්ජනං පච්චයුප්පන්න මනො නාම. තතො පුරෙ සබ්බං මනොවිඤ්ඤාණ සන්තානං පච්චය මනො නාම. සෙසං සුවිඤ්ඤෙය්‍යං. අවසෙසාපනාතිආදීසු. ‘‘මනොවිඤ්ඤාණධාතු භාවං සම්භාවෙතී’’ති අවසෙසා පන ධම්මා මනොවිඤ්ඤාණධාතු ච නාම හොන්ති, හදය වත්ථුඤ්ච නිස්සායයෙව වත්තන්තීති එවං තෙසං ධම්මානං මනොවිඤ්ඤාණධාතු භාවඤ්ච සම්භාවෙති, වණ්ණෙති. සුට්ඨු පකාසෙතීති අත්ථො. එත්ථ පනාතිආදීසු. ‘‘පාළියං’’ති ඉන්ද්‍රිය සංයුත්ත පාළියං. දුතියජ්ඣානෙ එව අපරිසෙස නිරොධ වචනං විරුද්ධං සියා. කථං, සචෙ පටිඝො අනිවරණා වත්ථො නාම නත්ථි. පඨමජ්ඣානතො පුබ්බෙ එව සො නිරුද්ධො සියා. අථ දුතියජ්ඣානුපචාරෙපි සො උප්පජ්ජෙය්‍ය, පඨමජ්ඣානම්පි පරිහීනං සියා. තස්මිං පරිහීනෙ සති, දුතියජ්ඣානම්පි නුප්පජ්ජෙය්‍ය. එවං විරුද්ධං සියා. ‘‘පුරිම කාරණමෙවා’’ති අනිවරණා වත්ථස්ස පටිඝස්ස අභාවතොති කාරණං එව. පරතොඝොසො නාම සාවකානං සම්මාදිට්ඨිප්පටිලාභාය පධාන පච්චයො හොති. සො ච අරූපභවෙ නත්ථි. ධම්මාභිසමයො නාම චතුසච්ච ධම්මප්පටිවෙධො, බුද්ධා ච පච්චෙක සම්බුද්ධා ච සයම්භුනො පරතො ඝොසෙන විනා ධම්මං පටිවිජ්ඣන්ති. තෙ ච

තත්ථ නුප්පජ්ජන්ති. ''රූපවිරාග භාවනායා''ති රූපවිරාග භාවනා බලෙන. තෙසං රූපාවචර චිත්තානං. ''සමතික්කන්තත්තා''ති තෙසු නිකන්තිප්පහානවසෙන සුට්ඨු අතික්කන්තත්තා. සෙසං සබ්බං සුවිඤ්ඤෙය්‍යං.

පකිණ්ණකසඞ්ගහදීපනියාඅනුදීපනානිට්ඨිතා.

4. වීථිසඞ්ගහඅනුදීපනා

136. වීථිසඞ්ගහෙ . ‘‘තෙසඤ්ඤෙව වා’’ති චිත්ත චෙතසිකානං එව. ‘‘වුත්තප්පකාරෙනා’’ති ‘තත්ථ චිත්තං තාව චතුබ්බිධං හොති කාමාවචරං රූපාවචරං, තිආදිනා ඉච්චෙවං වුත්තප්පකාරෙන. ‘‘පුබ්බා පරනියාමිතං’’ති වා ද්වත්තිංස සුඛ පුඤ්ඤම්හාතිආදිනා නයෙන පුබ්බා පරනියාමිතං. ‘‘ආරබ්භගාථායා’’ති.

වීථි චිත්තවසෙනෙවං, පවත්තිය මුදීරිතො;
පවත්ති සඞ්ගහො නාම, සන්ධියං දානි වුච්චතී.ති

එවං පවත්තිකාලෙ පවත්ති සඞ්ගහො, පටිසන්ධිකාලෙ පවත්ති සඞ්ගහොති සිද්ධො හොති. කෙචි වාදෙ ‘‘පටිසන්ධි පවත්තියං’’ති නිද්ධාරණෙ ගහිතෙ ද්වීසු පටිසන්ධි සඞ්ගහ පවත්ති සඞ්ගහෙසු ඉදානි පවත්ති සඞ්ගහං පවක්ඛාමි, පච්ඡා පටිසන්ධි සඞ්ගහං පවක්ඛාමීති අත්ථො හොති. තත්ථ ‘‘පටිසන්ධි සඞ්ගහො’’ති පටිසන්ධිකාලෙ සඞ්ගහො. ‘‘පවත්ති සඞ්ගහො’’ති පවත්තිකාලෙ සඞ්ගහො. සො ච උපරිගාථාය න සමෙතීති දස්සෙතුං ‘‘එවං සතී’’තිආදිමාහ. ‘‘තානි තීණි ඡක්කානි නික්ඛිත්තානී’’ති ඡක්කමත්තානි නික්ඛිත්තානි, න සකලං. වත්ථු ද්වාරා ලම්බණ සඞ්ගහොති අධිප්පායො. ‘‘සා පනා’’ති සාවිසයප්පවත්ති පන. ‘‘කාචි සීඝතමා’’ති කාචි අතිරෙකතරං සීඝා. ‘‘දන්ධා’’ති සණිකා, චිරායිකා. ‘‘අනුපපන්නා’’ති අසම්පන්නා. අසම්පන්න දොසො ආගච්ඡතීති වුත්තං හොති. ‘‘ධාතුභෙදං’’ති සත්ත විඤ්ඤාණ ධාතූනං විභාගං. ‘‘ධාතුනානත්තං’’ති ධාරණ කිච්චනානත්තං. ඉති තස්මා මනොධාතු විසුං වුත්තාති සම්බන්ධො. ‘‘මනනං’’ති විජානනභාවං අපත්තං. ආවජ්ජනමත්ත සම්පටිච්ඡනමත්ත සඞ්ඛාතං ජානනමත්තං. ‘‘යං කිඤ්චි මනනං’’ති අන්තමසො ආවජ්ජනමත්ත සම්පටිච්ඡනමත්තං පීති අධිප්පායො. ‘‘සුද්ධො පන මනොවිඤ්ඤාණප්පබන්ධො’’ති මනොද්වාර විකාරං පටිච්ච පවත්තො මනොවිඤ්ඤාණප්පබන්ධො. න භවඞ්ග මනොවිඤ්ඤාණප්පබන්ධො. සො හි වීථිමුත්තත්තා ඉධ අප්පසඞ්ගොති . මනොද්වාරෙ පන ද්විධාති සම්බන්ධො. බුද්ධස්ස භගවතො පඨමාභිනීහාරකාලො නාම සුමෙධතාපසකාලෙ බුද්ධ භාවාය කාය චිත්තානං අභිනීහාරකාලො. ආදිසද්දෙන පච්ඡිම භවෙ පටිසන්ධිග්ගහණාදිං සඞ්ගණ්හාති. ‘‘ජාති ඵලිකක්ඛන්ධා විය සම්පජ්ජන්තී’’ති තෙන ඔභාසෙන අජ්ඣොත්ථටත්තා ජාතිඵලිකක්ඛන්ධ සදිසා හොන්තීති අධිප්පායො. ‘‘උපපත්ති දෙව බ්‍රහ්මානං පනා’’ති උපපත්තිප්පටිසන්ධිකානං ඔපපාතික දෙව බ්‍රහ්මානං පන. ‘‘පසාද නිස්සය භූතානං’’ති චක්ඛාදීනං පසාද වත්ථූනං නිස්සය මහාභූතානං.

‘‘යානි පනා’’තිආදීසු. ද්වත්ති චිත්තක්ඛණානි අතික්කම්ම ආපාතං ආගච්ඡන්තීති යොජනා. එවං පරත්ථපි. විභූතස්සාති ච අවිභූතස්සාති ච ඉදං ආදිම්හි මනොද්වාරෙ පන විභූතස්සාති ච අවිභූතස්සාති ච පදානං උද්ධරණං. ‘‘රූපා රූපානං’’ති රූප ධම්මානඤ්ච අරූප ධම්මානඤ්ච. ‘‘තාවා’’ති වීථි චිත්තප්පවත්ති දස්සනතො පඨමතරං එවාති අත්ථො. ‘‘අද්ධාන පරිච්ඡෙදං’’ති ඛණකාල පරිච්ඡෙදං. විභාවනිපාඨෙ ‘‘අතිමහන්තා දිවසෙන විසය ववත්ථානං හොතී’’ති වචනෙන ආදිම්හි ‘ඡවත්ථූනි, ඡ ද්වාරානි, ඡ ආරම්මණානි, ඡ විඤ්ඤාණානි, ඡ වීථියො, ඡ ධාවිසයප්පවත්ති,ති එවං වුත්තෙසු ඡසු ඡක්කෙසු ඡධාවිසයප්පවත්තීති පදමත්තං සඞ්ගණ්හාති. තං අනුපපන්නං හොති. තෙනාහ ‘‘එවඤ්හි සතී’’තිආදිං. ‘‘විසය වවත්ථානත්ථ මෙවා’’ති අතිමහන්තාදි විසය වවත්ථානත්ථමෙව වුත්තන්ති න ච සක්කා වත්තුං. රූපා රූප ධම්මානං අද්ධාන පරිච්ඡෙදො නාම අභිධම්මෙ සබ්බත්ථ ඉච්ඡිතබ්බො. තස්මා තස්ස දස්සනත්ථම්පි තං වුත්තන්ති දට්ඨබ්බං. ‘‘සභාවප්පටිලාභො’’ති චින්තන ඵුසනාදීනං පාතුභාවො වුච්චති. ‘‘අනිවත්තී’’ති අනන්තරධානං වුච්චති. ‘‘පරිහායිත්වා’’ති ජරා කිච්චං ආහ. ‘‘අච්ඡරාසඞ්ඝාටක්ඛණස්සා’’ති අඞ්ගුලීනං සඞ්ඝට්ටනක්ඛණස්ස. ආචරියානන්දත්ථෙරො නාම අභිධම්ම ටීකාකාරො වුච්චති. ‘‘අස්සා විජ්ජුයායීති නාම විසුං න පඤ්ඤායතී’’ති විජ්ජුප්පාදං පස්සන්තානං න පඤ්ඤායති. තථා චිත්තම්පි වඩ්ඪනානන්තරමෙව භිජ්ජතීති යොජනා. තෙනාහ ‘‘තං පි’’තිආදිං. උදයභාගො නාම වඩ්ඪනභාගො, වයභාගො නාම අන්තරධානභාගො. ‘‘එවඤ්ච කත්වා’’ති ලද්ධගුණ වචනං. ‘‘එකංචිත්තං දිවසං තිට්ඨතී’’ති පුච්ඡා වචනං. ‘‘ආමන්තා’’ති පටිඤ්ඤා වචනං. ‘‘වයක්ඛණෙ’’ති පුච්ඡා. ‘‘න හෙවං වත්තබ්බෙ’’ති පටික්ඛෙපො. පච්චත්ත වචනස්ස එකාරත්තං. එවං නවත්තබ්බන්ති අත්ථො. ‘‘මහාථෙරෙනා’’ති මොග්ගලි පුත්තතිස්ස මහාථෙරෙන. නනු සුත්තන්තෙසු වුත්තන්ති සම්බන්ධො. ‘‘නා’’ති න උපලබ්භති. ‘‘ඉමස්ස වුත්තත්තා’’ති ඉමස්ස වචනස්ස වුත්තත්තා. සඞ්ඛත ලක්ඛණං විසයො යෙසං තානි සඞ්ඛත විසය ලක්ඛණානි. සඞ්ඛත ධම්මමෙව ආහච්ච තිට්ඨති. අයං අභිධම්මෙ ධම්මතාති අධිප්පායො. ‘‘සඞ්ගහ කාරෙනා’’ති ආචරිය බුද්ධඝොසත්ථෙරං වදති. ‘‘අත්ථික්ඛණං’’ති ඛණද්වයමෙව වුච්චති. ඉති වත්වා තමත්ථං සාධෙන්තීති සම්බන්ධො. ගාථායං. ‘‘තස්සෙවා’’ති තස්සා ඨිතියා එව භෙදො. සබ්බදා සබ්බපාණීනං මරණං නාම වුච්චතීති යොජනා. ‘‘තමත්ථං’’ති තානි අත්ථික්ඛණං උපාදාය ලබ්භන්තීති අත්ථං. ‘‘අථවා’’ති එකො ථෙරවාදො. ‘‘සන්තති වසෙන ඨානං’’ති ඨිතාය අඤ්ඤථත්තං පඤ්ඤායතීති එත්ථ ඨිතභාවසඞ්ඛාතං ඨානං සන්තති ඨිතිවසෙන වෙදිතබ්බන්ති වදන්ති. ‘‘ඉමස්මිං පන සුත්තෙ’’ති වෙදනාය උප්පාදො පඤ්ඤායති, වයො පඤ්ඤායති, ඨිතාය අඤ්ඤථත්තං පඤ්ඤායතීති ඉදං සුත්තං වදති. ‘‘අප්පටිබාහෙත්වා’’ති අනිවාරෙත්වා. යාවඩ්ඪනස්ස නිවත්ති නාම අත්ථි. උදය පරියන්ත මත්තභූතා සා එව නිවත්ති. ‘‘ද්වීහි ඛන්ධෙහී’’ති රූප ජරා රූපක්ඛන්ධෙන සඞ්ගහිතා. අරූප ජරා සඞ්ඛාරක්ඛන්ධෙනාති එවං ද්වීහි ඛන්ධෙහි. යඤ්ච තත්ථ වුත්තන්ති සම්බන්ධො. රූපස්ස උප්පාදො ද්විධාභින්දිත්වා දෙසිතො. කථං, උපචයො සන්තතී තියොජනා. ‘‘විභාගා රහස්සා’’ති උප්පාදො උප්පජ්ජ නට්ඨෙන එකො සමානො රූපානං වඩ්ඪන සමයෙ උප්පාදො. උපරි වඩ්ඪනට්ඨෙන උපචයොති වුත්තො. අවඩ්ඪිත්වා ඨිත සමයෙ උප්පාදො යථා ඨිත නීහාරෙන චිරකාලං පවත්ති අත්ථෙන

සන්තතීති වුත්තො. එවං විභාගා රහස්ස. ''යථානුලොම සාසනං''ති විනෙතබ්බ පුග්ගලානං අජ්ඣාසයානුලොම සාසනං.

''අරූප''න්තිආදීසු. ''අරූපං''ති සබ්බසො රූපසණ්ඨාන රහිතත්තා චිත්ත චෙතසිකං නාමං වුච්චති. ''අරූපි සභාවත්තා''ති අරූප ධම්ම සභාවත්තා ඉච්චෙවත්ථො. තත්ථ අරූප ධම්ම සභාවො නාම රූප ධම්මතො සතගුණෙනවාසහස්සගුණෙනවාසණ්හසුඛුමසභාවො . විභාව නිපාථෙ. ''ගාහක ගහෙතබ්බ භාවස්ස තං තං ඛණවසෙන නිප්ඵජ්ජනතො''ති එත්ථ පඤ්චද්වාර වීථීසු වීථි චිත්තානඤ්ච ආරම්මණානඤ්ච විසයි විසයභාවො ගාහක ගහෙතබ්බ භාවො නාම. ''තං තං ඛණවසෙන නිප්ඵජ්ජනතො''ති වීථි චිත්තානි ච එකස්මිං ආරම්මණෙපි ආවජ්ජනාදීහි නානා කිච්චෙහි ගණ්හන්තා එව ගහණ කිච්චං සම්පාදෙන්ති. නානා කිච්චානි ච නානා චිත්තානං වසෙන සම්පජ්ජන්ති. ආරම්මණානි ච පුරෙජාතානි හුත්වා යාව තානි කිච්චානි සම්පජ්ජන්ති, තාව පච්චුප්පන්නභාවෙන ධරමානානි එව ගහණං සම්පාදෙන්ති. එවං සති, ගාහකානං වීථි චිත්තානඤ්ච ඛණත්තයයුකත්තා එව ගාහක කිච්චං නිප්ඵජ්ජති, සිජ්ඣති. ගහෙතබ්බානං ආරම්මණානඤ්ච සත්තරස චිත්තක්ඛණායුකත්තා එව ගහෙතබ්බ කිච්චං නිප්ඵජ්ජති, සිජ්ඣති. එවං තං තං ඛණ වසෙන නිප්ඵජ්ජනතො. විඤ්ඤත්ති ද්වයං එක චිත්තක්ඛණිකං. කස්මා, චිත්තානු පරිවත්ති ධම්මත්තා. ''උප්පාදමත්තා''ති නිප්ඵන්න රූපානං උප්පාදමත්තා. ''භඞ්ගමත්තා''ති තෙසමෙව භඞ්ගමත්තා. ''රූප ධම්මානං''ති නිප්ඵන්න රූප ධම්මානං. ''උප්පාදනිරොධ විධානස්සා''ති උප්පාද නිරොධ විධානභූතස්ස මහාඅට්ඨකථාවාදස්ස පටිසිද්ධත්තාති සම්බන්ධො. ''තං''ති තං මහාඅට්ඨකථා වචනං. ''තස්මිං වාදෙ''ති තස්මිං මහාඅට්ඨකථාවාදෙ. ''තත්ථ ආගතා''ති තස්මිං වාදෙ ආගතා. යං පන විභාවනියං කාරණං වුත්තන්ති සම්බන්ධො. ''තං ටීකානයං''ති තං සොළස චිත්තක්ඛණායුක දීපකං මූලටීකානයං. තදත්ථං සාධෙන්තෙන විභාවනි ටීකාචරියෙන වුත්තන්ති සම්බන්ධො. සඞ්ගහකාරස්ස අට්ඨකථා චරියස්ස. ''උපචරීයති''ති උපචාර වසෙන වොහරීයති. විභාවනිපාථෙ. ''එතානී''ති ආරම්මණානි. ''තං''ති තං එක චිත්තක්ඛණං. ''තෙ වා''ති රූප ධම්මා ච. ''පරිපුණ්ණ පච්චයුපලද්ධා''ති පරිපුණ්ණං පච්චයං උපලද්ධා. ''සො''ති ටීකාකාරො. ''ඉතරානී''ති ගන්ධරස ඵොට්ඨබ්බානි. ''ගොචරභාවං''ති පඤ්චද්වාරික චිත්තානං ගොචරභාවං. ''පුරිමානි ද්වෙ''ති රූපසද්දා රම්මණානි. ''නිමිත්ත වසෙන ඝට්ටෙන්තී''ති ආදාසං පස්සන්තස්ස මුඛසදිසං මුඛනිමිත්තං මුඛප්පටිබිම්බං ආදාසෙ උපට්ඨාති. එවං රූපාරම්මණං චක්ඛුපසාදෙ සද්දාරම්මණඤ්ච සොතපසාදෙ තං සදිස නිමිත්ත වසෙන ඝට්ටෙන්ති . නවත්ථු වසෙන ඝට්ටෙන්ති. සයං ගන්ත්වා න ඝට්ටෙන්තීති අධිප්පායො. අසම්පත්තානඤ්ඤෙව ආරම්මණානං. ''නිමිත්තු පට්ඨාන වසෙනා''ති නිමිත්තස්ස උපට්ඨානවසෙන. ''නිමිත්ත අප්පනාවසෙනා''ති නිමිත්තස්ස පවෙසන වසෙන. මනොද්වාරෙ පන අසම්පත්තානියෙව හුත්වාති පාඨසෙසො. ''ආපාථා ගමනඤ්චෙත්ථා''තිආදීසු. ''ලඤ්ජකානං''ති ලඤ්ජනකාරානං. ''ලඤ්ජනක්ඛන්ධං''ති අයොමයං ලඤ්ජනක්ඛන්ධං. සො ච ලඤ්ජනක්ඛන්ධො තාලපණ්ණෙ ආපාතෙත්වා අක්ඛරං උපට්ඨාපෙති. තත්ථ ''ආපාතෙත්වා''ති අජ්ඣොත්ථරිත්වා. ''චක්ඛාදිප්පථෙ''ති චක්ඛාදීනං විසයක්ඛෙත්තෙ. න කෙවලං අත්තනො ද්වාරෙසු එව ආපාථ මාගච්ඡන්ති. අථ ඛො මනොද්වාරෙපි ආපාථ මාගච්ඡන්ති. න කෙවලං භවඞ්ග මනොද්වාරෙ එව ආපාථ මාගච්ඡන්තීති යොජනා. ''තෙසු පනා''ති තෙසු ආරම්මණෙසු පන. තානි ආරම්මණානි යෙසං තානි තදා රම්මණානි. න එකක්ඛණෙ පඤ්චසු ආරම්මණෙසු වීථි චිත්තානි පවත්තන්ති, එකෙකස්මිං ආරම්මණෙ එවාති වුත්තත්තා න ද්වීසු, න තීසු, න චතූසුපි වත්තබ්බං. බහුචිත්තක්ඛණාතීතානි පඤ්චාරම්මණානි බහුචිත්තක්ඛණාතීතෙ පඤ්චද්වාරෙති යොජනා. පඤ්චද්වාරෙති ච පඤ්චද්වාරෙසූති අත්ථො. ''එවං සතී''ති තෙසං පසාදානං ආවජ්ජනෙන සද්ධිං උප්පත්තියා සති. ''ආදිලක්ඛණං''ති පඤ්චාරම්මණානං පඤ්චද්වාරෙසු ආපාථා ගමන සඞ්ඛාතං විසයප්පවත්තියා ආදිලක්ඛණං. චලනඤ්ච දට්ඨබ්බන්ති සම්බන්ධො. ''යථා ගහිතං''ති පටිසන්ධිතො පට්ඨාය ගහිතප්පකාරං. විභාවනිපාථෙ ''යොග්‍ය දෙසාවට්ඨාන වසෙනා''ති ආපාථං ආගන්තුං යුත්තට්ඨානෙ අවෙච්චට්ඨාන වසෙන. යුජ්ජනඤ්ච, මන්ථනඤ්ච, ඛොභකරණඤ්ච, ඝට්ටනන්ති ච ආපාථා ගමනන්ති ච වුච්චතීති යොජනා. හෙට්ඨා වුත්තොයෙව ආපාථා ගමනඤ්චෙත්ථාතිආදිනා. ''නානා ඨානියෙසූ''ති නානා ඨානෙසු ඨිතෙසු. ''එකො ධම්මනියාමො නාමා''ති යථා බොධිසත්තෙ මාතුකුච්ඡිම්හි පටිසන්ධිං ගණ්හන්තෙ ධම්මනියාම වසෙන සකලෙ ජාතික්ඛෙත්තෙ පථවිකම්පනං අහොසි. තථා ඉධපි පඤ්චද්වාරෙසු එකෙකස්මිං ද්වාරෙ ආරම්මණෙ ඝට්ටෙන්තෙ ධම්මනියාම වසෙන භවඞ්ග චලනං හොති. අයං ධම්මනියාමො නාම. ''සහෙවා''ති එකතොයෙව. කථං හදය වත්ථු නිස්සිතස්ස භවඞ්ගස්ස චලනං සියාති යොජනා. එත්ථ ච පඤ්චවිඤ්ඤාණස්ස චලනං සියාති ඉදං න වත්තබ්බං. කස්මා, තදා පඤ්චවිඤ්ඤාණස්ස අවිජ්ජමානත්තා. යදා ච තං විජ්ජති, තදා තං න චලතීති න වත්තබ්බං. සබ්බම්පි හි වීථිචිත්තං නාම චලති යෙවාති. සන්තති නාම පුබ්බා පරප්පබන්ධො. සණ්ඨානං නාම සහප්පවත්තානං එකතො ඨිති. ඉධ සණ්ඨානං අධිප්පෙතං. පඤ්චනිස්සය මහාභූතෙහි සද්ධිං හදය වත්ථු නිස්සයභූතානං එක සණ්ඨාන භාවෙන එකාබද්ධත්තාති වුත්තං හොති. තෙනාහ ''සණ්ඨාන වසෙනාති පන වත්තබ්බං''ති. ''තාදිසස්ස අනුක්කම චලනස්සා''ති විභාවනියං භෙරිසක්ඛරොපමාය සද්ධිං රූපාදිනා පසාදෙ ඝට්ටිතෙ තන්නිස්ස යෙසු මහාභූතෙසු චලිතෙසු අනුක්කමෙන තං සම්බන්ධානං සෙසරූපානම්පි චලනෙන හදය වත්ථුම්හි චලිතෙ තන්නිස්සිතස්ස භවඞ්ගස්ස චලනා කාරෙන පවත්තිතොතීති එවං වුත්තස්ස අනුක්කම චලනස්ස. ''භවඞ්ගප්පවාහං''ති භවඞ්ග සන්තතිං. ''කුරුමානං''ති කරොන්තං. සල්ලක්ඛෙන්තං''ති ඉදමෙවාති සන්නිට්ඨාපෙන්තං. ''යොනි සොමනසිකාරාදිවසෙනා''ති යොනි සොමනසිකාරො කුසල ජවනුප්පත්තියා පච්චයො. අයොනි සොමනසිකාරො අකුසල ජවනුප්පත්තියා පච්චයො. නිරනුසය සන්තානතා ක්‍රියජවනුප්පත්තියා පච්චයො. තෙසු ච සොමනස්ස ජවනාදීනං උප්පත්ති පච්චයොපි හෙට්ඨා චිත්ත සඞ්ගහෙ වුත්තනයෙන වෙදිතබ්බො.

''භවඞ්ගපාතො''තිආදීසු. ''ආවජ්ජනතො පට්ඨාය උට්ඨිතං''ති කම්ම විපාකසන්තානතො ච තදාරම්මණතො ච මුඤ්චිත්වා විසුං ක්‍රියාමය බ්‍යාපාරෙන ආරම්මණන්තරං ගහෙත්වා උට්ඨිතං සමුට්ඨිතං. භවඞ්ග චලනම්පි උට්ඨානස්ස ආදි හොති. තස්මා තම්පි උට්ඨිතෙ චිත්ත සන්තානෙ සඞ්ගණ්හන්තො පඨම භවඞ්ග චලනතොයෙව වාති වුත්තං.

‘‘ඉමස්මිං ඨානෙ’’ති වීථි චිත්තානං අනුක්කමෙන අත්තනො කිච්චෙහි ආරම්මණප්පවත්තිට්ඨානෙ. ‘‘දොවාරිකොපමා’’ති බධිරදොවාරිකොපමා. ‘‘ගාමිල්ලොපමා’’ති ගාමදාරකොපමා. ‘‘අම්බොපමා’’ති අම්බප්ඵලොපමා. අඤ්ඤාපි උපමා අත්ථි. මක්කටසුත්තොපමා, උච්ඡුයන්තොපමා, ජච්චන්ධොපමා. තාසබ්බාපි අට්ඨසාලිනියං විපාකුද්ධාර කථාතො ගහෙතබ්බා. ‘‘යත්ථ’’තිආදීසු. ‘‘කථං ඡ ඡක්ක යොජනා හොතී’’ති. චක්ඛු වත්ථු වචනඤ්ච, චක්ඛුද්වාර වචනඤ්ච, රූපා රම්මණ වචනඤ්ච, චක්ඛු විඤ්ඤාණ වචනඤ්ච, චක්ඛුද්වාර වීථි චක්ඛු විඤ්ඤාණ වීථි වචනඤ්ච, අතිමහන්තා රම්මණ වචනඤ්චා,ති එතානි ඡවචනානි. තෙහි ඡඡක්කෙහි ආහරිත්වා ඉමිස්සං වීථියං දස්සිතානි. සෙසවීථීසුපි යථාලාභං දස්සිතබ්බානි. එවං ඡඡක්කයොජනා හොති. ‘‘එත්ථ ච යත්තකානී’’තිආදීසු. ‘‘එකූන පඤ්ඤාස පරිමාණෙසූ’’ති එකස්සනිප්ඵන්න රූපධම්මස්ස එකපඤ්ඤාස මත්තෙසු ඛුද්දකක්ඛණෙසු උප්පාදක්ඛණඤ්ච භඞ්ගක්ඛණඤ්ච ඨපෙත්වා මජ්ඣෙ එකූන පඤ්ඤාස මත්තානි ඨිතික්ඛණානි සන්ති. තෙසු ඛණෙසු අනුක්කමෙන උප්පන්නා එකූන පඤ්ඤාස චක්ඛු පසාදා ච සන්ති. ‘‘කිස්මිඤ්චී’’ති තෙසු කතරස්මිං නාම චක්ඛු පසාදෙ න සට්ටෙන්තීති න වත්තබ්බානි. ‘‘තෙසු පනා’’ති නිද්ධාරණෙ භුම්මවචනං. ‘‘යදෙව එකං චක්ඛූ’’ති නිද්ධාරණීයං. තං පන කතමන්ති. අතීත භවඞ්ගෙන සද්ධිං උප්පජ්ජිත්වා තං අතික්කම්ම භවඞ්ග චලනක්ඛණෙ ලද්ධඝටනං එකං චක්ඛු. තං පන චක්ඛු විඤ්ඤාණස්ස වත්ථු භාවඤ්ච ද්වාරභාවඤ්ච සාධෙති. සෙසවිඤ්ඤාණානං ද්වාරභාවං සාධෙතීති. තෙනාහ ‘‘යථාරහං’’ති. එතදෙව එතං එව චක්ඛු කිච්ච සාධනං නාම හොති වීථි චිත්තුප්පත්තියා වත්ථු කිච්චද්වාර කිච්චානං සාධනතො. ‘‘යං මජ්ඣිමායුකං’’ති මන්දායුක අමන්දායුකානං මජ්ඣෙ පවත්තත්තා යං මජ්ඣිමායුකන්ති වදන්ති. තං කිච්ච සාධනං නාමාති යොජනා. ‘‘ඉතරානි පනා’’ති එකූන පඤ්ඤාස පරිමාණෙසු චක්ඛු පසාදෙසූති වුත්තානි, තෙසු එකං කිච්ච සාධනං ඨපෙත්වා සෙසානි ඉතරානි අට්ඨ චත්තාලීස චක්ඛූනි මොඝවත්ථූනි නාම හොන්ති. රූපා රම්මණෙහි සද්ධිං ලද්ධ ඝට්ටනානම්පි සතං වීථි චිත්තුප්පත්තියා වත්ථු කිච්චද්වාර කිච්චරහිතත්තා. තෙසු කතමානි මන්දායුකානි නාමාති ආහ ‘‘තානි පනා’’තිආදිං. කිච්ච සාධනතො පුරිමානි නාම අතීත භවඞ්ගතො පුරෙ තෙරසසු භවඞ්ගෙසු ආදි භවඞ්ගස්ස භඞ්ගක්ඛණතො පට්ඨාය ඛණෙ ඛණෙ උප්පන්නා සත්තතිංස චක්ඛු පසාදා. තානි මන්දායුකානීති වදන්ති. කස්මා, කිච්ච සාධනතො අප්පතරායුකත්තා. කිච්ච සාධනතො පච්ඡිමානි නාම අතීත භවඞ්ගස්ස ඨිතික්ඛණතො පට්ඨාය ඛණෙ ඛණෙ උප්පන්නා එකාදස චක්ඛු පසාදා, තානි අමන්දායුකානීති වදන්ති. කස්මා, කිච්ච සාධනතො බහුතරායුකත්තා. තදුභයානිපි අට්ඨ චත්තාලීස මත්තානි වෙදිතබ්බානීති සම්බන්ධො. ‘‘තතො’’ති තෙහි අට්ඨචත්තාලීස මත්තෙහි. ‘‘පුරිමතරානී’’ති සත්තතිංස මන්දායුකෙහි පුරිමතරානි. තානි හි චක්ඛු විඤ්ඤාණස්ස උප්පාදක්ඛණෙ ඨිති භාවෙන අනුපලද්ධත්තා ඉධ න ගහිතානි. ‘‘පච්ඡිමතරානී’’ති එකාදස අමන්දායුකෙහි පච්ඡිමතරානි. තානි ච චක්ඛු විඤ්ඤාණස්ස උප්පාදක්ඛණෙ උප්පන්නානිපි තස්මිං ඛණෙ ඨිති භාවෙන අනුපලද්ධත්තා ඉධ න ගහිතානි. කස්මා පන චක්ඛුවිඤ්ඤාණස්ස උප්පාදක්ඛණෙ ඨිති භාවෙන අනුපලද්ධානි තදුභයානි ඉධ න ගහිතානීති. චක්ඛු විඤ්ඤාණස්ස උප්පාදක්ඛණෙ ඨිති භාවෙන ධරමානානං අට්ඨචත්තාලීස මත්තානං චක්ඛූනං මජ්ඣෙ එව කතමං චක්ඛු චක්ඛු විඤ්ඤාණස්ස වත්ථු කිච්ච ද්වාර කිච්චං සාධෙතීති ආසඞ්කිතබ්බං හොති. එත්ථ ච පඤ්ච වත්ථූනි නාම අත්තනො ඨිතික්ඛණෙ එව පඤ්චවිඤ්ඤාණානං වත්ථුද්වාර කිච්ච සාධකත්තා චක්ඛු විඤ්ඤාණස්ස උප්පාදක්ඛණෙ ඨිති භාවෙන අනුපලද්ධත්තා ඉධ න ගහිතානීති ච, චක්ඛු විඤ්ඤාණස්ස උප්පාදක්ඛණෙ ඨිති භාවෙන ධරමානානන්ති ච, වුත්තන්ති දට්ඨබ්බං.

‘‘එත්ථ සියා’’තිආදීසු. ‘‘ඉමාය වීථියා’’ති ඉමාය අතිමහන්තා රම්මණ වීථියා. ‘‘සමුදායග්ගාහිකා’’ති රූපා රම්මණානං සමූහග්ගාහිකා. ‘‘වණ්ණසල්ලක්ඛණා’’ති වණ්ණවවත්ථානිකා. ‘‘වත්ථුග්ගාහිකා’’ති දබ්බ සණ්ඨානග්ගාහිකා. ‘‘නාමග්ගාහිකා’’ති නාම පඤ්ඤත්තිග්ගාහිකා. ‘‘අලාතචක්කස්ස ගාහිකා විය’’ති රත්තන්ධකාරෙ එකො අලාතං ගහෙත්වා පරිබ්භමති. අඤ්ඤො තං පස්සන්තො චක්කං විය මඤ්ඤති. තත්ථ අලාතස්ස ගතගතට්ඨානෙ පච්චුප්පන්නං රූපං ආරබ්භ චක්ඛුද්වාර වීථියො උප්පජ්ජන්ති. මනොද්වාර වීථියො පන පුරිම පුරිමාහි චක්ඛුද්වාර වීථීහි ගහිතානි අතීත රූපානි අමුඤ්චිත්වා එකතො සණ්ඨානඤ්ච සන්තතිඤ්ච කත්වා ගණ්හන්ති. තදා පස්සන්තස්ස චක්කං විය උපට්ඨාති. එවං අයං සමුදායග්ගාහිකා දට්ඨබ්බා. ‘‘නත්ථි තදාරම්මණුප්පාදො’’තිආදීසු. ‘‘යස්සා’’ති යස්ස ආරම්මණස්ස. චිත්තානීති ච නානාරම්මණානීති ච කම්මපදානි. අවසෙසෙ තස්මිං ආරම්මණෙ. ‘‘සඞ්ගහ කාරෙනා’’ති පොරාණ අට්ඨකථායො එකතො සඞ්ගහෙත්වා කතත්තා බුද්ධඝොසත්ථෙරෙන කතා සබ්බා අට්ඨකථායො සඞ්ගහට්ඨකථා නාම. සො ච සඞ්ගහ කාරොති වුච්චති. ‘‘ඉධ පී’’ති ඉමස්මිං අභිධම්මත්ථ සඞ්ගහෙපි. ‘‘ථෙරෙනා’’ති අනුරුද්ධත්ථෙරෙන. ‘‘එකම්පි ඉච්ඡති යෙවා’’ති. ‘‘යස්ස හි චත්තාරී’’තිආදීසු යස්ස ආරම්මණස්ස චත්තාරි වා පඤ්චවා ජවාතිආදිනා යොජෙතබ්බං. ‘‘ජවනම්පි අනුප්පජ්ජිත්වා’’තිආදීසු. ‘‘අත්තනො පධාන ක්‍රියායා’’ති අනුප්පජ්ජිත්වාති පදස්ස පරතො ‘යං පවත්තතී’ති අත්තනො පධාන ක්‍රියාපදං අත්ථි. තෙන අත්තනො ක්‍රියාපදෙන සද්ධින්ති අත්ථො. ‘‘කත්ථචි වුත්තා’’ති කත්ථචි සද්දගන්ථෙසු වුත්තා. අපි ච, හෙතුම්හි ත්වාපච්චයො ලක්ඛණෙ හෙතුම්හි ච මානන්ත පච්චයා ජොතනීයට්ඨෙන වුත්තා, න වචනීයට්ඨෙනාති දට්ඨබ්බා. ‘‘පකති නියාමෙනා’’ති එතෙන පච්චය විසෙසෙසති, චත්තාරි වා පඤ්චවා ඡවා ජවනානි උප්පජ්ජන්තීති දීපෙති. තෙනාහ ‘‘එත්ථපනා’’තිආදිං. ‘‘ද්වත්තික්ඛත්තුං’’ති වාසද්දත්ථෙ අඤ්ඤපදත්ථ සමාසපදන්ති වුත්තං ‘‘ද්වික්ඛත්තුං වා තික්ඛත්තුං වා’’ති. ‘‘වොට්ඨබ්බනස්ස ආසෙවනතා’’ති ආසෙවන පච්චයතාවා පච්චයුප්පන්නතාවා. ‘‘ආවජ්ජනායා’’ති එත්ථ වොට්ඨබ්බන කිච්චං ආවජ්ජනම්පි සඞ්ගණ්හාති. ඉධපි ආරම්මණ දුබ්බලතාය චතුපඤ්ච ජවනුප්පත්ති ඉච්ඡි තබ්බාති යොජනා. තත්ථ ‘‘ඉධ පී’’ති ඉමස්මිං පරිත්තා රම්මණ වාරෙපි. තිවොට්ඨබ්බනිකා පඤ්ච පරිත්තා රම්මණ වීථියොති යොජනා. ‘‘ඉතරානී’’ති පරිත්ත මහන්තාති මහන්තා රම්මණානි. ‘‘උභයථාපී’’ති ආපාතා ගමන වසෙනපි ආරම්මණ කරණ වසෙනපි. ඉමස්ස පදස්ස.

137. ‘‘මනොද්වාරෙ පනා’’තිආදීසු. ‘‘පරිත්තක්ඛණා පී’’ති චිත්ත ඵස්සාදයො අප්පතරක්ඛණාපි. ‘‘අතීතානාගතා පී’’ති අතීතානාගත ධම්මාපි. ‘‘ඝට්ටනෙනා’’ති රූපාදීනං ඝට්ටනෙන. ‘‘යත්ථා’’ති යස්මිං භවඞ්ගෙ. ‘‘පඤ්චද්වාරානු

බන්ධකං''ති පඤ්චද්වාර වීථි අනුගතං. අතීතං ආලම්බණං පවත්තෙති යෙවාති සම්බන්ධො. ''යථාපාතා ගතමෙවා''ති පකතියා ආපාතා ගතප්පකාරමෙව. ''තථා තථා''ති දිට්ඨ සම්බන්ධාදිනා තෙන තෙන පකාරෙන. ''කිඤ්චී''ති කිඤ්චි ආරම්මණං. ''දිස්වා''ති පච්චක්ඛං කත්වා. පඤ්චද්වාරග්ගහිතඤ්හි ආරම්මණං පච්චක්ඛකතට්ඨෙන දිට්ඨන්ති වුච්චති. යං කිඤ්චි ආරම්මණං. ''අනුමානෙන්තස්සා''ති එවමෙව භවිත්ථ, භවිස්සති, භවතීති අනුමානඤ්ඤාණෙන චින්තෙන්තස්ස. තං සදිසං ආරම්මණං. ''පරස්ස සද්දහනා''ති පරවචනං සුත්වා යථා අයං වදති, තථෙ වෙතන්ති සද්දහනා. ''දිට්ඨී'' වුච්චති ඤාණං වා ලද්ධි වා. ''නිජ්ඣානං''ති සුට්ඨු ඔලොකනං. ''ඛන්තී''ති ඛමනං සහනං. අඤ්ඤථත්තං අගමනං. දිට්ඨියා නිජ්ඣානං දිට්ඨිනිජ්ඣානං. දිට්ඨිනිජ්ඣානස්ස ඛන්ති දිට්ඨිනිජ්ඣානක්ඛන්ති. ''සෙසං''ති නානාකම්ම බලෙනාතිආදිකං. ''දෙවතො පසංහාරවසෙනා''ති දෙවතා කදාචි කෙසඤ්චි සුපිනන්තෙ නානාරම්මණානි උපසංහරිත්වා දස්සෙන්ති. එවං දෙවතො පසංහාර වසෙනාපි. අනුබොධො නාම ලොකියඤ්ඤාණ වසෙන චතුස්සච්ච ධම්මානං අනුබුජ්ඣනං. පටිවෙධො නාම ලොකුත්තරඤ්ඤාණ කිච්චං. අනන්ත රූප නිස්සය පච්චයග්ගහණෙන පකතූ පනිස්සය පච්චයම්පි උපලක්ඛෙති. චිත්ත සන්තානස්ස අනන්තරූපනිස්සය පච්චයභාවො නාමාති සම්බන්ධො. අනන්ත රූප නිස්සය පච්චයසත්ති නාම අනන්තර පරම්පර විප්ඵාරණවසෙන මහාගතිකා හොතීති වුත්තං හොති. අනන්ත රූප නිස්සය පච්චයානු භාවොතිපි යුජ්ජති. කථං මහාවිප්ඵාරොති ආහ ''සකිං පී''තිආදිං. ''සුට්ඨු ආසෙවිත්වා''ති එත්ථ පච්ඡා අප්පමුස්සමානං කත්වා පුනප්පුනං සෙවනං සුට්ඨු ආසෙවනං නාම. න කෙවලං පුරිම චිත්ත සන්තානස්ස සො උපනිස්සය පච්චයානුභාවො එව මහාවිප්ඵාරො හොති. පකතියා චිත්තස්ස විචිත්ත භාව සඞ්ඛාතං චින්තනා කිච්චම්පි මහාවිප්ඵාරං හොතීති දස්සෙතුං ''චිත්තඤ්ච නාමා''තිආදිවුත්තං. කථං මහාවිප්ඵාරං හොතීති ආහ ''කිඤ්චි නිමිත්තං''තිආදිං. ''කිඤ්චි නිමිත්තං''ති දිට්ඨාදීසු නානා රම්මණෙසු කිඤ්චි අප්පමත්තකං දිට්ඨාදිකං ආරම්මණ නිමිත්තං. ''තෙහි චකාරණෙහී''ති තෙහි කත්තුභූතෙහි දිට්ඨාදීහි කාරණෙහි. ''චොදීයමානං''ති පයොජීයමානං. ''අජ්ඣාසය යුත්තං''ති අජ්ඣාසයෙන සංයුත්තං. භවඞ්ග චිත්තස්ස ආරම්මණං නාම අවිභූතං හොති. භවඞ්ගං චාලෙත්වා ආවජ්ජනං නියොජෙතීති සම්බන්ධො. ''ලද්ධ පච්චයෙසූ''ති ආලොකාදිවසෙන වා දිට්ඨාදිවසෙන වා ලද්ධ පච්චයවන්තෙසු. තදභිනින්නාකාරො නාම නිච්චකාලම්පි තෙසු ආරම්මණෙසු අභිමුඛං නින්නාකාරො. තෙන ආකාරෙන පවත්තො මනසිකාරො. තෙන සම්පයුත්තස්ස. එතෙහි වචනෙහි සුද්ධමනොද්වාරෙ ආරම්මණානං අපාතාගමනඤ්ච භවඞ්ග චලනඤ්ච න කෙවලං ලද්ධ පච්චයානං ආරම්මණානං වසෙනෙව හොති. තාදිසෙන පන මනසිකාරෙන යුත්තස්ස සයඤ්ච වීථි චිත්ත චින්තනා කිච්චස්ස චිත්තස්ස වසෙනාපි හොතීති සිද්ධං හොති. න හි ආරම්මණන්තරෙ අභිනින්නාකාරො නාම නත්ථීති සක්කා වත්තුං. කස්මා, අභාවිත චිත්තානං පමාද බහුලානං ජනානං කදාචි කරහචි භාවනා මනසිකාරෙ කරීයමානෙපි වීථි චිත්ත සන්තානස්ස බහිද්ධා නානාරම්මණෙසු අභිනින්නාකාරස්ස සන්දිස්සනතොති. ''යථා චෙත්ථා''ති යථා එත්ථ මනොද්වාරෙ රූපාරූප සත්තානං විභූතා රම්මණෙපි තදා රම්මණුප්පාදො නත්ථි, එවන්ති යොජනා. ඤාණවිභඞ්ගට්ඨකථායං පන වොට්ඨබ්බනවාරොපි ආගතො. යථාහ සුපිනෙනෙව දිට්ඨං විය මෙ, සුතං විය මෙති කථනකාලෙපි අබ්‍යාකතො යෙවාති. තත්ථ හි ''අබ්‍යාකතො යෙවා''ති සුපිනන්තෙ මනොද්වාරෙ ද්වත්තික්ඛත්තුං උප්පන්නස්ස ආවජ්ජනස්ස වසෙන අබ්‍යාකතොයෙව. තතො පරං භවඞ්ගපාතො. අට්ඨසාලිනියම්පි වුත්තං අයං පන වාරො දිට්ඨං විය මෙ, සුතං විය මෙ තිආදීනි වදනකාලෙ ලබ්භතීති. තං පන පඤ්ච ද්වාරෙ පරිත්තාරම්මණෙ ද්වත්තික්ඛත්තුං උප්පන්නස්ස වොට්ඨබ්බනස්ස වසෙන වුත්තං. ''සොපි ඉධ ලද්ධුං වට්ටති යෙවා''ති සොපි වාරො ඉමස්මිං මනොද්වාරෙ ලද්ධුං වට්ටතියෙව. ''භවඞ්ගෙ චලිතෙ නිවත්තනකවාරානං''ති ද්වික්ඛත්තුං භවඞ්ග චලනමත්තෙ ඨත්වා වීථි චිත්තානි අනුප්පජ්ජිත්වා භවඞ්ගපාතවසෙන නිවත්තනකානං මොඝවාරානං මනොද්වාරෙපි පමාණං න භවිස්සතියෙව. අථ ඉමස්මිංවාරෙ වීථි චිත්තප්පවත්ති නත්ථි. එවං සති, ඉමස්මිං වීථි සඞ්ගහෙ සො වාරො න වත්තබ්බොති චෙ. වත්තබ්බොයෙව. කස්මා, ඡධා විසයප්පවත්තීති ඉමස්මිං ඡක්කෙ සඞ්ගහිතත්තාති දස්සෙතුං ''විසයෙ ච ආපාතාගතෙ''තිආදි වුත්තං. ආරම්මණභූතා විසයප්පවත්ති. එකෙකස්මිං අනුබන්ධකවාරෙ. ''තදාරම්මණ වාරාදයො''ති තදාරම්මණ වාරො ජවනවාරො වොට්ඨබ්බන වාරො මොඝවාරො. තෙසු පන තදා රම්මණවාරො වත්ථුග්ගහණෙ ච නාමග්ගහණෙ ච න ලබ්භති. ''වත්ථූ''ති හි සණ්ඨාන පඤ්ඤත්ති. ''නාමං''ති නාම පඤ්ඤත්ති. න ච තදා රම්මණං පඤ්ඤත්තා රම්මණං හොතීති. තෙන වුත්තං ''යථාරහං''ති. ''තත්ථා''ති තෙසු දිට්ඨවාරාදීසු ඡසු වාරෙසු. එතරහි පන කෙචි ආචරියාති පාඨසෙසො. ''අතීත භවඞ්ග වසෙනා''ති එකං භවඞ්ගං අතික්කම්ම ආපාතා ගතෙ ආරම්මණෙ එකො වාරො, ද්වෙ භවඞ්ගානි අතික්කම්ම ආපාතා ගතෙ එකොතිආදිනා අතීත භවඞ්ග භෙදවසෙන. ''තදා රම්මණ වසෙනා''ති තදා රම්මණස්ස උප්පන්නවාරො අනුප්පන්න වාරොති එවං තදා රම්මණ වසෙන. කප්පෙන්ති චින්තෙන්ති, විදහන්ති වා. ''ඛණ වසෙන බලවදුබ්බලතා සම්භවො''ති යථා පඤ්චද්වාරෙ අතිමහන්තා රම්මණෙසුපි ආරම්මණ ධම්මා උප්පාදං පත්වා ආදිතො එකචිත්තක්ඛණමත්තෙ දුබ්බලා හොන්ති. අත්තනො ද්වාරෙසු ආපාතං ආගන්තුං න සක්කොන්ති. එක චිත්තක්ඛණං පන අතික්කම්ම බලවන්තා හොන්ති. අත්තනො ද්වාරෙසු ආපාතං ගන්තුං සක්කොන්ති. මහන්තා රම්මණාදීසු පන ද්වි චිත්තක්ඛණිකමත්තෙ දුබ්බලා හොන්තීතිආදිනා වත්තබ්බා. න තථා මනොද්වාරෙ ආරම්මණානං ඛණ වසෙන බලවදුබ්බලතා සම්භවො අත්ථි. කස්මා නත්ථීති ආහ ''තදා''තිආදිං. තත්ථ ''තදා''ති තස්මිං වීථි චිත්තප්පවත්තිකාලෙ. ''තත්ථා''ති මනොද්වාරෙ.

''එත්ථ සියා''තිආදීසු. ''සියා''ති කෙසඤ්චි විචාරණා සියා. එකං ආවජ්ජනං අස්සාති එකාවජ්ජනා. ''වීථී''ති වීථිචිත්තප්පබන්ධො. එකාවජ්ජනා ච සා වීථි චාති විග්ගහො. ''ආවජ්ජනං''ති ආවජ්ජන චිත්තං. තං වා ආවජ්ජතීති සම්බන්ධො. ''තං තං ජවනෙනා''ති තෙන තෙන ජවනෙන සහුප්පන්නං වා පරස්ස චිත්තං ආවජ්ජති කින්ති යොජනා. ''කිඤ්චෙත්ථා''ති එත්ථ වචනෙ කිඤ්චි වත්තබ්බං අත්ථීති අත්ථො. යදි තාව ආවජ්ජනඤ්ච ජවනානි චාති අධිකාරො. ''තඤ්හි චිත්තං''ති පරස්ස චිත්තං. ''එවම්පි භින්නමෙවා''ති ජවනානං ධම්මතො භින්නමෙව. එත්ථ අට්ඨකථායං විනිච්ඡිතන්ති සම්බන්ධො. තං චිත්තං නිරුද්ධම්පි ජවනානම්පි පච්චුප්පන්නමෙව හොතීති යොජනා. ''අද්ධාවසෙන ගහිතං''ති අද්ධා පච්චුප්පන්න වසෙන ගහිතං. ''සන්තතිවසෙන ගහිතං''ති සන්තති පච්චුප්පන්නවසෙන ගහිතං.

ආචරියානන්දමතෙ. සබ්බෙසම්පි ආවජ්ජන ජවනානං. චිත්තමෙව හොති, තස්මා ධම්මතො අභින්නං. පච්චුප්පන්නඤ්ච හොති, තස්මා කාලතො අභින්නන්ති වුත්තං හොති. අනන්තරපච්චයෙ අතීතො ච පච්චුප්පන්නො ච ඛණ වසෙන යුජ්ජති. යදි අද්ධාසන්තති වසෙන යුජ්ජෙය්‍ය, පච්චුප්පන්නො ධම්මො පච්චුප්පන්නස්ස ධම්මස්ස අනන්තර පච්චයෙන පච්චයොති වුත්තො භවෙය්‍ය. කස්මා, එකාවජ්ජන වීථියඤ්හි සබ්බානි චිත්තානි අද්ධාසන්තති වසෙන පච්චුප්පන්නානි එව හොන්තීති.

138. අප්පනාවාරෙ. ‘‘අප්පනා ජවනං’’ති කම්මපදං. ‘‘තදා රම්මණං’’ති කත්තුපදං. ‘‘ඉන්ද්‍රිය සමතාදීහී’’ති සද්ධාදීනං පඤ්චන්නං ඉන්ද්‍රියානං අඤ්ඤමඤ්ඤං අනති වත්තනවසෙන සමතාදීහි. ‘‘පරිතො’’ති සමන්තතො. ‘‘උපෙච්චා’’ති උපගන්ත්වා. අප්පනං වහිතුං ජනෙතුං සමත්ථ භාවො අප්පනාවහසමත්ථභාවො. ‘‘යස්ස පවත්තියා’’ති යස්ස උපචාර ජවනස්ස පවත්තිතො. ‘‘අචිරං කාලං’’ති අචිරෙකාලෙ. පරිත්ත ජාතිකා නාම කාමාවචරජාති. ‘‘ගොත්තං’’ති කම්මකත්තු පදං. ‘‘අභිභුය්‍යතී’’ති භාවනා බලෙන අභිභුය්‍යමානං හොති. අභිමද්දීයමානං හොතීති අත්ථො. ‘‘ඡිජ්ජතී’’ති ඉදං පන අභිභවනස්ස සිඛාපත්ත දස්සනං. යාව තං ගොත්තං ඡෙදං පාපුණාති, තාව අභිභුය්‍යති, මද්දීයතීති වුත්තං හොති. ගොත්තං අභිභවතීති ගොත්‍රභූතිපි යුජ්ජති. ‘‘පඤ්චමං’’ති පඤ්චමෙ චිත්තවාරෙ. ‘‘තදාහි ජවනං පතිතං නාම හොතී’’ති පකතියා ජවනප්පවත්තිනාම සත්තක්ඛත්තු පරමො හොති. චතුත්ථඤ්ච මුද්ධපත්තං. පඤ්චමතො පට්ඨාය පතිතං. තස්මා තස්මිං පඤ්චමවාරෙ ජවනං පතිතං නාම හොති. ‘‘දුතීයෙනා’’ති දුතීයෙන එව සද්දෙන. ‘‘දුතීයං’’ති දුතීයෙ චිත්තවාරෙ. තදා අනුලොමං පඨමජවනං හොතීති වුත්තං ‘‘අලද්ධා සෙවනං අනුලොම’’න්ති. ‘‘එතෙනෙවා’’ති එතෙන එව සද්ද ද්වයෙ නෙව. අට්ඨසාලිනියං පන අනුඤ්ඤාතා විය දිස්සති. වුත්තඤ්හි තත්ථ. මන්දපඤ්ඤස්ස චත්තාරි අනුලොමානි හොන්ති, පඤ්චමං ගොත්‍රභූ, ඡට්ඨං මග්ගචිත්තං, සත්තමං ඵලන්ති. ‘‘ඉතරට්ඨකථාසූ’’ති විනයට්ඨ කථාදීසු. ‘‘පටිසිද්ධත්තා’’ති පඤ්චමං ගොත්‍ර භුප්පවත්තියා පටිසිද්ධත්තා ආදිම්හි අට්ඨන්නං අඤ්ඤත්‍රස්මිංති වුත්තත්තා ඉධ නිරුද්ධෙති පදං අවස්සං ඉච්ඡිතබ්බමෙවාති වුත්තං ‘‘නිරුද්ධෙ අනන්තරමෙවාති පදච්ඡෙදො’’ති. අනන්තර සද්දස්ස ච නිච්චං සම්බන්ධාපෙක්ඛත්තා තමෙවපදං විභත්ති පරිණාමෙන අධිකතන්ති ආහ ‘‘නිරුද්ධස්සාති අත්ථතො ලද්ධමෙවා’’ති. ‘‘වසිභූතාපී’’ති වසිභූතාපි සමානා. ‘‘එකවාරං ජවිත්වා’’ති ඉදං ලොකියප්පනාවසෙන වුත්තං. ලොකුත්තර අප්පනාපන සත්තමම්පි උප්පජ්ජතියෙව. මූලටීකා පාඨෙ ‘‘භූමන්තරපත්තියා’’ති ගොත්‍රභූ චිත්තං කාමභූමි හොති. අප්පනාපන මහග්ගතභූමි වා ලොකුත්තරභූමි වා හොති. එවං භූමන්තරපත්තියා. ‘‘ආරම්මණන්තර ලද්ධියා’’ති ඵලසමාපත්ති වීථියං ඵලජවනං සන්ධාය වුත්තං. තත්ථහි පුරිමානි අනුලොම ජවනානි සඞ්ඛාරා රම්මණානි හොන්ති. ඵලජවනං නිබ්බානාරම්මණං. ඉදඤ්ච කාරණමත්තමෙව. යථාවුත්ත ලෙඩ්ඩුපමා එව ඉධ යුත්තරූපාති දට්ඨබ්බං. ‘‘න ඛො පනෙතං එවං දට්ඨබ්බ’’න්ති එතං අත්ථජාතං න ඛො එවං දට්ඨබ්බං. ‘‘අනද්ධනීයා’’ති අද්ධානං දීඝකාලං නඛමන්තීති අනද්ධනීයා. අසාරා. අසාරත්තා එව සීඝතරං රුහන්ති. සීඝතරං වුද්ධිං විරුළ්හිං ආපජ්ජන්ති. සාරවන්තා පන සාරෙන සහ වඩ්ඪමානත්තා සීඝතරං නරුහන්ති. සීඝතරං වුද්ධිං විරුළ්හිං නා පජ්ජන්ති. තෙනාහ ‘‘එකවස්සජීවිනො’’තිආදිං. ‘‘එවමෙවා’’තිආදීසු ‘‘පතිතජවනෙසූ’’ති පඤ්චම ඡට්ඨ සත්තම ජවනෙසු. ‘‘එත්ථ චා’’තිආදීසු. ‘‘සුපක්කසාලිභත්ත සදිසානී’’ති යථා සාලිභත්තානි සුපක්කත්තා එව මුදුතරානි හුත්වා දුබ්බලානි අචිරට්ඨිතිකානි. තස්මිං දිවසෙපි පූතිභාවං ගච්ඡන්ති. එවං අප්පනා ජවනානි. ‘‘යස්මා චා’’තිආදීසු. ‘‘දුවිධස්ස නියමස්සා’’ති ජවනනියමස්ස ච කාලනියමස්ස ච. ‘‘පටිසන්ධියා අනන්තර පච්චය භාවිනො’’ති සත්තම ජවන චෙතනා අනන්තර පච්චයො, තදනන්තරෙ පවත්තං විපාක සන්තානං පච්චයුප්පන්නො, තමෙව ච අවසානෙ චුති චිත්තං හුත්වා භවන්තරෙ පටිසන්ධි චිත්තස්ස අනන්තර පච්චයො. එවං පටිසන්ධි චිත්තස්ස අනන්තර පච්චය භාවෙන අවස්සං භවිස්සමානස්සාති අත්ථො. ඉදඤ්ච කාරණ මත්තමෙව. මහාටීකාවචනං පන කිඤ්චි වත්තබ්බ රූපන්ති න පටික්ඛිත්තං. ‘‘නිරන්තරප්පවත්තානං’’ති ආදීසු. භින්නා අසදිසා වෙදනා යෙසං තානි භින්නවෙදනානි. ‘‘ආසෙවන පච්චනීකානං’’ති ආසෙවන පච්චයප්පටි පක්ඛානං. අභින්නා වෙදනා යෙසන්ති විග්ගහො. ක්‍රියජවනානන්තරං අරහත්තඵලං ඵලසමාපත්ති වීථියං දට්ඨබ්බං. සෙසමෙත්ථසුවිඤ්ඤෙය්‍යං.

139. ‘‘සබ්බථා පි’’තිආදීසු. ලොකෙ මජ්ඣිමකෙ හි මහාජනෙහි ඉච්ඡිතම්පි කිඤ්චි ආරම්මණං අතිඋක්කට්ඨෙහි මන්ධාතු රාජාදීහි ඉච්ඡිතං න හොති. තථා තෙහි මහාජනෙහි අනිච්ඡිතම්පි කිඤ්චි ආරම්මණං අතිදුග්ගතෙහි පච්චන්ත වාසීහි ඉච්ඡිතං හොති. තස්මා ආරම්මණානං ඉට්ඨානිට්ඨ වවත්ථානං පත්වා අතිඋක්කට්ඨෙහි ච අතිදුග්ගතෙහි ච වවත්ථානං න ගච්ඡති, මජ්ඣිමකෙහි එව වවත්ථානං ගච්ඡති. තෙනාහ ‘‘තත්ථ චා’’තිආදිං. ‘‘ආරම්මණං’’ති කත්තුපදං. ‘‘විපාකචිත්තං’’ති කම්මපදං. ‘‘කිඤ්චී’’ති කිඤ්චි රූපං. ‘‘කිස්මිඤ්චී’’ති කස්මිංචි එකස්මිං පුප්ඵෙ. ‘‘තෙන වා’’ති තෙන වා සුඛසම්ඵස්සෙන වත්ථෙන. සෙසමෙත්ථ සුවිඤ්ඤෙය්‍යං.

‘‘වෙදනානියමොපනා’’තිආදීසු. ‘‘ආදාසෙ මුඛනිමිත්තස්ස වියා’’ති යථා ආදාසෙ මුඛ නිමිත්තස්ස චලන චවනාදියොගො නානාවණ්ණයොගො ච යථාමුඛමෙව සිද්ධො. තථා විපාකානං. වෙදනා යොගො පන යථාරම්මණමෙව සිද්ධොති යොජනා. තත්ථ ‘‘වෙදනායොගො’’ති නානාවෙදනායොගො. ‘‘කප්පෙත්වා’’ති චින්තෙත්වා. ‘‘පකප්පෙත්වා’’ති නානප්පකාරතො චින්තෙත්වා. න කෙවලඤ්ච විපාකානං එව යථාරම්මණං වෙදනා යොගො හොතීති යොජනා.

‘‘අයඤ්චා’’තිආදීසු. ‘‘අට්ඨකථායං පි’’ති පට්ඨාන අට්ඨකථායම්පි. ‘‘තදාරම්මණ වසෙනා’’ති තදාරම්මණවසෙන පවත්තානන්ති පාඨසෙසො. ‘‘පඤ්චන්නං’’ති සොමනස්ස සන්තීරණෙන සද්ධිං චත්තාරි මහාවිපාක සොමනස්සානි සන්ධාය වුත්තං. ‘‘පකති නීහාරෙනා’’ති පකතියා නිච්චකාලං පවත්තප්පකාරෙන. පාළිපාඨෙ. භාවිතානි ඉන්ද්‍රියානි යෙනාති භාවිතින්ද්‍රියො. ‘‘මනාපං’’ති මනොරම්මං. ‘‘අමනාපං’’ති අමනොරම්මං. විහරෙය්‍යාන්ති සචෙ කඞ්ඛතීති

සම්බන්ධො. ‘‘පටිකූලෙ’’ති අමනාපෙ. ‘‘අප්පටිකූල සඤ්ඤී’’ති මනාපසඤ්ඤී. එවං සෙසෙසු. ‘‘තෙසං’’ති ඛීණාසවානං. පාළිපාඨෙ. ‘‘සුමනො’’ති සොමනස්සිතො. ‘‘දුම්මනො’’ති දොමනස්සිතො. පාළිපාඨෙ. ‘‘මෙත්තායවා ඵරතී’’ති අයං සත්තො අවෙරොහොතූතිආදිනා මෙත්තාචිත්තෙන වා ඵරති. ‘‘ධාතුසො උපසංහරතී’’ති යථා ම ම කායෙපි චතුධාතු සමුස්සයො හොති. තත්ථ එකාපි ධාතු නාම පටිකූලා වා අප්පටිකූලා වා න හොති. කෙවලං තුච්ඡ සුඤ්ඤ සභාවමත්තා හොති. එවමෙව ඉමස්ස සත්තස්ස කායෙපීතිආදිනා ධාතු සො උපසංහරති. ‘‘අසුභාය වා’’ති අසුභ භාවනාය වා. අසුභ භාවනා චිත්තෙන වාති වුත්තං හොති. ‘‘අසුභායා’’ති වා තස්ස අසුභභාවත්ථාය. දෙවනාටකා දෙවච්ඡරා නාම. කුථිතානි කුට්ඨානි යෙසං තානි කුථිත කුට්ඨානි. ‘‘සරීරානී’’ති කායඞ්ගානි. කුථිත කුට්ඨානි සරීරානි යස්ස සො කුථිතකුට්ඨසරීරො. ‘‘කුථිතානී’’ති අබ්භුක්කිරණානි. වෙදනා යුත්තානි හොන්ති ඉති අපරෙ වදන්තීති යොජනා. තස්මා පච්චයො හොතීති සම්බන්ධො. කථං පච්චයො හොතීති ආහ ‘‘යථා ආනිසංස දස්සනෙනා’’තිආදිං. තත්ථ ‘‘අට්ඨකථායං’’ති විසුද්ධි මග්ගට්ඨකථායං. ‘‘බුද්ධසුබුද්ධතා දස්සනෙනා’’ති අත්තනො සත්ථුභූතස්ස බුද්ධස්ස සුබුද්ධතා දස්සනෙන. ‘‘අත්තසම්පත්ති දස්සනෙනා’’ති මයං පන එවරූපා දුක්ඛා මුත්තාම්හාති එවං අත්තනො සම්පත්ති දස්සනෙන. ‘‘අට්ඨිකඞ්කලිකපෙතරූපෙ’’ති නිම්මං සලොහිතෙ අට්ඨිපුඤ්ජපෙතසරීරෙ. ‘‘කුට්ඨිනො’’ති කුට්ඨසරීරස්ස. ‘‘අට්ඨකථායං’’ති ධම්මපද අට්ඨකථායං. අති ඉට්ඨෙ දෙවච්ඡර වණ්ණාදිකෙ. අති අනිට්ඨෙ කුථිතකුට්ඨසරීරාදිකෙ. ‘‘වත්ථු භූතො’’ති උප්පත්තිට්ඨාන භූතො. ‘‘තෙසං තෙසං සත්තානං’’ති කත්තු අත්ථෙසාමිවචනං. ‘‘තදුභයං පී’’ති උභයං තං ගහණංපි. ‘‘තෙසං’’ති තෙසං ලොකිය මහාජනානං. ‘‘විපල්ලාසවසෙනෙව හොතී’’ති දෙවච්ඡරවණ්ණාදීසු අතිඉට්ඨෙසු අතිඉට්ඨාකාරතො ගහණම්පි විපල්ලාස වසෙනෙව හොති. කස්මා, දෙවච්ඡර වණ්ණාදීසු අති ඉට්ඨ සඤ්ඤාය විපල්ලාස සඤ්ඤාභාවතො.

විභාවනිපාඨෙ . ‘‘පවත්තියා’’ති පවත්තනතො. අට්ඨකථාධිප්පායෙ ඨත්වා වුත්තත්තා අට්ඨකථාගාරවෙන’’තං විචාරෙතබ්බ මෙවා’’ති වුත්තං. අත්ථතො පන අයුත්තමෙවාති වුත්තං හොති. එසනයො අඤ්ඤත්ථපි. ‘‘ධම්ම චක්ඛුරහිතා’’ති ධම්ම වවත්ථානඤ්ඤාණ චක්ඛු රහිතා. ‘‘කුසලාකුසලානි යෙවා’’ති තෙසං ධම්ම චක්ඛු රහිතානං උප්පන්නානි කුසලාකුසලානියෙව. ගාථායං. ‘‘රූපා’’ති රූපතො නප්පවෙධන්තීති සම්බන්ධො. ‘‘සද්දා’’තිආදීසුපි එසෙවනයො. නප්පවෙධන්තීති ච න චලන්ති, න කම්පන්ති, චිත්තඤ්ඤථත්තං න ගච්ඡන්ති. තථා උපෙක්ඛා ක්‍රියජවනානන්තරම්පි තදාරම්මණානි සොමනස්සු පෙක්ඛාවෙදනා යුත්තානි එව සියුන්ති යොජනා. මූලටීකාපාඨෙ. ‘‘තදාරම්මණතා’’ති තදාරම්මණතාය තදාරම්මණභාවෙන. ‘‘කත්ථචී’’ති කත්ථචි අභිධම්ම පාළියං. ‘‘විජ්ජමානෙ ච තස්මිං’’ති තස්මිං ක්‍රියජවනානු බන්ධකෙ තදා රම්මණෙ විජ්ජමානෙ සති. එතං භවඞ්ගඤ්ච නාම අනුබන්ධතීති සම්බන්ධො. නදීසොතො පටිසොතගාමිනාවං අනුබන්ධති වියාති යොජනා. ‘‘සවිප්ඵාරිකං එවජවනං’’ති කිලෙස ධම්මානං විපල්ලාස ධම්මානඤ්ච වසෙන ඛණමත්තෙපි අනෙකසතෙසු ආරම්මණෙසු විවිධාකාරෙන ඵරණවෙගසහිතං කුසලාකුසල ජවනමෙව අනුබන්ධතීති යුත්තං. න පන ක්‍රියජවනං අනුබන්ධතීති යුත්තන්ති යොජනා. ‘‘ඡළඞ්ගු පෙක්ඛාවතො’’ති චක්ඛුනා රූපං දිස්වා නෙව සුමනො හොති, න දුම්මනො, උපෙක්ඛකො විහරති-තිආදිනා වුත්තාය ඡ ද්වාරිකවසෙන ඡළඞ්ග සමන්නාගතාය උපෙක්ඛාය සම්පන්නස්ස. වත්තනං වුත්ති. සන්තා වුත්ති අස්සාති සන්ත වුත්ති. තං විචාරෙන්තො ‘‘පට්ඨානෙ පනා’’තිආදිමාහ. ‘‘යදි චෙතං වුච්චෙය්‍යා’’ති එත්ථ ‘‘එතං’’ති ක්‍රියා බ්‍යාකතෙතිආදිකං එතං වචනං. ‘‘තස්මිං’’ති තස්මිං වචනෙ. ‘‘එවමාදිනා’’ති එවමාදිනා නයෙන. විභාවනිපාඨෙ. ‘‘උත්තරං’’ති පරිහාරං. ‘‘විපස්සනාචාර වසෙනා’’ති විපස්සනා පවත්ති වසෙන. ‘‘තෙසං’’ති සොමනස්ස දොමනස්සානං. ‘‘ඉතරීතරානන්තර පච්චයතා’’ති අඤ්ඤමඤ්ඤානන්තර පච්චයතාති අත්ථො. ‘‘ථෙරෙනා’’ති අනුරුද්ධත්ථෙරෙන. සබ්බානි තදා රම්මණානි, සබ්බානි භවඞ්ගානි ච. ‘‘සමුදා චරන්තී’’ති චිරකාලං සඤ්චරන්ති . ‘‘එතානිහී’’තිආදිනා තෙසං අට්ඨාරසන්නං ජවනානං අනන්තරං තදාරම්මණානං අනියමතො පවත්තියා කාරණයුත්තිං දස්සෙති. සම්භවති උප්පජ්ජති එතෙනාති සම්භවො. තදා රම්මණස්ස සම්භවො තදා රම්මණ සම්භවො. අථවා, සම්භවනං උප්පජ්ජනං සම්භවොති ඉමෙ ද්වෙ අත්ථෙ දස්සෙතුං ‘‘තදා රම්මණ සම්භවො’’තිආදි වුත්තං. ‘‘යෙසං පනා’’තිආදීසු. ‘‘යෙසං’’ති යෙසං පුග්ගලානං. ‘‘ඉතරානී’’ති උපෙක්ඛා සන්තීරණ ද්වයතො අඤ්ඤානි. ‘‘න හොන්තීති න වත්තබ්බානී’’ති වුත්තං. එවංසති, කස්මා ථෙරෙන ඉධ න වුත්තානීති. අට්ඨසාලිනියං අවුත්තත්තා ඉධ න වුත්තානීති. අට්ඨසාලිනියං පන කස්මා න වුත්තානි. යෙභුය්‍යා නියමසොතෙ පතිතත්තා න වුත්තානි. න පන අලබ්භමානත්තා න වුත්තානීති ඉමමත්ථං දස්සෙන්තො ‘‘අට්ඨකථායං පනා’’තිආදිමාහ. ‘‘උපෙක්ඛාසහගත සන්තීරණ ද්වයමෙව වුත්තං’’ති ආගන්තුක භවඞ්ගභාවෙන වුත්තං. යථාහ අථස්ස යදා සොමනස්ස සහගතප්පටිසන්ධිකස්ස පවත්තෙ ඣානං නිබ්බත්තෙත්වා පමාදෙන පරිහීනජ්ඣානස්ස පණීත ධම්මො මෙ නට්ඨොති පච්චවෙක්ඛතො විප්පටිසාරි වසෙන දොමනස්සං උප්පජ්ජති, තදා කිං උප්පජ්ජති. සොමනස්සානන්තරඤ්හි දොමනස්සං, දොමනස්සානන්තරඤ්ච සොමනස්සං පට්ඨානෙ පටිසිද්ධං. මහග්ගත ධම්මං ආරබ්භ ජවනෙ ජවිතෙ තදා රම්මණම්පි තත්ථෙව පටිසිද්ධන්ති. කුසල විපාකාවා අකුසලවිපාකාවා උපෙක්ඛා සහගතා හෙතුකමනොවිඤ්ඤාණ ධාතු උප්පජ්ජති. කිමස්සා රම්මණන්ති. රූපාදීසු පරිත්ත ධම්මෙසු අඤ්ඤතරං. එතෙසු හි යදෙව තස්මිං සමයෙ ආපාතමාගතං හොති. තං ආරබ්භ එතං චිත්තං උප්පජ්ජතීති වෙදිතබ්බං-ති. එවං දොමනස්සසහගත ජවනානුරූපං උපෙක්ඛාසහගත සන්තීරණ ද්වයමෙව ආගන්තුක භවඞ්ගභාවෙන අට්ඨකථායං වුත්තන්ති. ‘‘එතම්පි යුජ්ජති යෙවා’’ති අකුසල ජවනාවසානෙ එතං සහෙතුකං ආගන්තුක භවඞ්ගංපි යුජ්ජතියෙව. ‘‘දොමනස්ස ජවනානන්තරං භවඞ්ග පාතොව හොතී’’ති උපෙක්ඛා සහගත මූලභවඞ්ග පාතොව හොති. ආගන්තුක භවඞ්ගෙන කිච්චං නත්ථි. කස්මා, උපෙක්ඛා පටිසන්ධිකත්තා. නෙවතදාරම්මණ සම්භවො අත්ථි. කස්මා, තෙසු ආරම්මණෙසු තදාරම්මණවාරස්ස අසම්භවතො. න හි මහන්තාරම්මණෙසු ච අවිභූතාරම්මණෙසු ච තදාරම්මණවාරො සම්භවති. න ච මූලභවඞ්ග සම්භවො අත්ථි. කස්මා, මූලභවඞ්ගභූ තස්ස සොමනස්ස භවඞ්ගස්ස දොමනස්ස ජවනෙන සහ විරුද්ධත්තා. ‘‘ඉති කත්වා’’ති ඉමිනා කාරණෙන. ‘‘එකං’’ති එකං උපෙක්ඛාසහගත විපාකං. තථා තස්සෙව දොමනස්සං උප්පාදෙන්තස්ස නෙව තදාරම්මණ සම්භවො අත්ථි. න ච මූලභවඞ්ග සම්භවොති කත්වා දොමනස්සානන්තරං ඡසු…පෙ…. පවත්තතීති යොජනා. තත්ථ ‘‘තස්සෙවා’’ති සොමනස්සප්පටිසන්ධිකස්සෙව.

නෙවතදාරම්මණ සම්භවො අත්ථි. කස්මා, ආරම්මණානං අතිමහන්තත්තෙපි අතිවිභූතත්තෙපි සති සොමනස්ස තදාරම්මණස්ස ජවනෙන සහ විරුද්ධත්තා. උපෙක්ඛා තදා රම්මණස්ස ච ආරම්මණෙන සහ විරුද්ධත්තා. න හි අති ඉට්ඨාරම්මණෙ උපෙක්ඛා තදාරම්මණං පවත්තති. මහග්ගත පඤ්ඤත්තා රම්මණෙසු පන උභයම්පි තදාරම්මණං නුප්පජ්ජතියෙව. න ච මූලභවඞ්ග සම්භවො අත්ථි. කස්මා, ජවනෙන සහ විරුද්ධත්තාති.

''එත්ථ වා''තිආදීසු. ''සබ්බ ධම්මෙසූ''ති සබ්බෙසු ආරම්මණ ධම්මෙසු. ''පඨම සමන්නාහාරො''ති ආවජ්ජන කිච්චං ආහ. සුත්තන්ත පාඨෙ. ''තජ්ජො''ති තෙන ආරම්මණානං ආපාතා ගමනෙන ජාතො. ''තජ්ජො''ති වා තදනුරූපොතිපි වදන්ති. ''විඤ්ඤාණභාගස්සා''ති චක්ඛු ද්වාරික විඤ්ඤාණ කොට්ඨාසස්ස. ''යතො''ති යස්මිං කාලෙ. කථං ආවජ්ජනෙන විනා නුප්පජ්ජතීති ආහ ''සචෙ ආවජ්ජනෙනා''තිආදිං. ''එත්ථ සියා''තිආදීසු. යථා පන නිරාවජ්ජනං හොති භින්නා රම්මණඤ්ච, එවං තථාති යොජනා. ''එකස්සපී''ති එකස්ස ආගන්තුක භවඞ්ගස්සපි නත්ථි දොසො. මහාඅට්ඨකථායඤ්ච නත්ථි. අට්ඨසාලිනියං පන අත්ථියෙව. ''සවිප්ඵන්දනත්තා''ති එත්ථ අත්ථො සවිප්ඵාරිකන්ති පදෙ වුත්තනයෙන වෙදිතබ්බො. ''ඉතරෙ සඤ්චා''ති මහග්ගතලොකුත්තර ජවනානඤ්ච. කානි චි පරිත්තාරම්මණානිපි සමානානි. යදි තදාරම්මණු පනිස්ස යස්ස කාමභවඞ්ගස්ස අභාවතො තදාරම්මණානි රූපාරූප බ්‍රහ්මානං නුප්පජ්ජන්ති. එවං සති, චක්ඛුසොත ද්වාරික චිත්තානිපි රූප බ්‍රහ්මානං නුප්පජ්ජෙය්‍යුන්ති ආහ ''චක්ඛු සොතවිඤ්ඤාණානි පනා''තිආදිං. ''ඉන්ද්‍රියප්පවත්ති ආනුභාවතො''ති චක්ඛු වත්ථු සොතවත්ථු සඞ්ඛාතානං ඉන්ද්‍රිය වත්ථූනං රූප බ්‍රහ්ම සන්තානෙ පවත්තත්තා තෙසං පවත්ති ආනුභාවතො චක්ඛු සොතවිඤ්ඤාණානි රූපබ්‍රහ්මානං පවත්තන්තියෙ වාති දස්සෙතුං ''සම්පටිච්ඡන සන්තීරණානී''තිආදි වුත්තං. ''විකප්පබලෙවා''ති කාමකුසලා කුසලානං විය විවිධෙන ආකාරෙන කප්පෙත්වා පකප්පෙත්වා ආරම්මණග්ගහසාමත්ථියෙවාසති. ''අප්පනාපත්ත භාවනා කම්මවිසෙසෙ වා''ති එත්ථ අභිඤ්ඤා ජවනානි විය මහග්ගත විපාක ලොකුත්තර විපාකානි විය වාති වත්තබ්බං. ''අට්ඨකථායං''ති පටිච්ච සමුප්පාද විභඞ්ගට්ඨකථායං. ''විභාවනියං වුත්ත කාරණානී''ති අට්ඨකථාතො ආහරිත්වා විභාවනියං වුත්තානි 'අජනකත්තා ජනක සමානත්තා භාවතො'තිආදීනි කාරණානි.

140. ජවන නියමෙ. අට්ඨකථායම්පි ඡක්ඛත්තුං පවත්ති වුත්තා. යථාහ සචෙ පන බලවා රම්මණං ආපාතාගතං හොති. ක්‍රියමනොධාතුයා භවඞ්ගෙ ආවට්ටිතෙ චක්ඛුවිඤ්ඤාණාදීනි උප්පජ්ජන්ති. ජවනට්ඨානෙ පන පඨමකාමාවචර කුසල චිත්තං ජවනං හුත්වා ඡසත්තවාරෙ ජවිත්වා තදාරම්මණස්ස වාරං දෙතීති. ''මුදුතර භාවෙනා''ති මාතුකුච්ඡිම්හි ඨිතකාලෙවා සම්පති ජාතකාලෙ වා වත්ථුස්ස අතිමුදුභාවෙන. ''කෙනචිඋපද්දුත භාවෙනා''ති බාළ්හගෙලඤ්ඤජාතකාලෙ කෙනචි වාතපිත්තසෙම්හාදිනා උපද්දුත භාවෙන. ''අජ්ඣොත්ථට භාවෙනා''ති තස්ස වෙවචනමත්තං. මන්දීභූතො වෙගො යෙසං තානි මන්දීභූත වෙගානි. ''අසය්හ රූපෙහී''ති දුක්ඛමසභාවෙහි. අභිභූතානං සත්තානං. තඤ්ච ඛො වචනං පාකතික සත්තානං වසෙනෙව වුත්තං. න සත්තවිසෙසානං වසෙන. එවං සති, සත්තවිසෙසානං වසෙන කථං දට්ඨබ්බන්ති ආහ ''යෙ පනා''තිආදිං. ''උපරී''ති මරණුප්පත්තිට්ඨානෙ. ''වුත්තඤ්හී''ති විසුද්ධි මග්ගෙ වුත්තමෙව. ''යමකප්පාටිහාරියං''ති යුගළවත්ථූනං එකතො පවත්ත අච්ඡරිය කම්මං. ''ද්වෙ ඣානඞ්ගානී''ති උපෙක්ඛෙකග්ගතා ඣානඞ්ගානි.

''යොගකම්මසිද්ධියා''ති භාවනානු යොගකම්මසිද්ධස්ස. ඉද්ධි විකුබ්බනං නාම ඉද්ධියා නානාකම්මකරණං. ''සිද්ධියා එවා''ති සිජ්ඣ නත්ථාය එව . අත්තනො අනන්තරෙ එව උප්පන්නං ඵලං එතිස්සාති ආනන්තරිකප්ඵලා. මග්ගචෙතනා. ''ඉතී''ති තස්මා. ''මන්දස්සා''ති මන්ද පුග්ගලස්ස. ''තික්ඛස්සා''ති තික්ඛ පුග්ගලස්ස. තීණි ඵලචිත්තානි. ''පයොගාභිසඞ්ඛාරස්සා''ති පඨමජ්ඣානතො පට්ඨාය සමථ විපස්සනායුගනන්ධප්පවත්ති සඞ්ඛාතස්ස පුබ්බප්පයොගාභිසඞ්ඛාරස්ස. ''අකතාධිකාරස්සා''ති ආසන්නෙ පුරිමභවෙ අකත ඣානපරිකම්මස්ස පුග්ගලස්ස. සබ්බෙසම්පි ඵලට්ඨානං චිණ්ණවසිභාවානෙව හොන්තීති යොජනා.

ජවනනියමොනිට්ඨිතො.

141. දුහෙතුකාදීසු. ජාති ද්විහෙතුකාදයො එව අධිප්පෙතාති වුත්තං ''පටිසන්ධිවිඤ්ඤාණ සහගතා''තිආදිං. ''තෙසං ද්වින්නං පී''ති ද්විහෙතුකානම්පි අහෙතුකානම්පි. භුසොඣාන මග්ගඵලානි වාරෙන්ති නීවාරෙන්තීති ආවරණානි. විපාකානි ච තානි ආවරණානි චාති විග්ගහො. ''විපාකානී''ති අහෙතුක ද්විහෙතුක විපාකානි. තෙහි ගහිතප්පටිසන්ධිකානං ඉමස්මිං භවෙඣාන මග්ගඵලප්පටිලාභො නාම නත්ථි. තෙනාහ ''විපාකාවරණ සබ්භාවතො''තිආදිං. ''තෙසං''ති දුග්ගති අහෙතුක පුග්ගලානං. පුග්ගලානන්ති වුත්තං හොති. න ලබ්භන්තීති සම්බන්ධො. ''ඉතරෙසං''ති තතො අඤ්ඤෙසං සුගති අහෙතුක පුග්ගලානං.

''එත්ථ සියා''තිආදීසු. දුග්ගති පරියාපන්නානඤ්ච අහෙතුකානං. ''මූලභවඞ්ගෙ''තිආදිම්හි පටිසන්ධි චිත්තං හුත්වා ආගතෙ මූලභවඞ්ගෙ. ''යං කිඤ්චී''ති යං කිඤ්චි භවඞ්ගං. ''වුච්චතෙ''ති විසජ්ජනා වුච්චතෙ. ''සබ්බ අට්ඨකථාසු පටික්ඛිත්තො''ති අට්ඨසාලිනියං තාව විපාකුද්ධාරකථායං සොළසසු කාමාවචර කුසල විපාකෙසු අට්ඨන්නං අහෙතුක විපාකානං එව ආපායිකෙසු සත්තෙසු උප්පත්තිං දස්සෙති. න අට්ඨන්නං සහෙතුක විපාකානං. තථා පටිච්ච සමුප්පාදට්ඨ කථාසු ච විඤ්ඤාණ පදවණ්ණනාසු අඤ්ඤාසු ච අභිධම්මාවතාරාදීසූති එවං සබ්බට්ඨකථාසු පටික්ඛිත්තා නාම හොති. ''යොගසා ධනීයත්තා''ති පයොගෙන සාධෙතබ්බත්තා. කුසලාකුසලානි හි වඩ්ඪෙතුං වා හාපෙතුං වා පයොගෙ කතෙ වඩ්ඪන්ති චෙව හායන්ති ච. ඤාණවිප්පයුත්තභූතං ගහෙතුං යුත්තං. කස්මා, අහෙතුකස්ස භවඞ්ගස්සාති වුත්තස්ස මූලභවඞ්ගස්ස අහෙතුකත්තා. ''ද්වින්නම්පි අහෙතුකානං''ති දුග්ගති අහෙතුකානඤ්ච සුගති අහෙතුකානඤ්ච.

‘‘අපරෙපනා’’තිආදි විභාවනියං ආගතො අපරෙ වාදො. වුත්තඤ්හි තත්ථ ‘අපරෙපන යථා අහෙතුකානං සහෙතුක තදාරම්මණං හොති, එවං ද්විහෙතුකානං තිහෙතුක තදාරම්මණංපී’ති වණ්ණෙන්ති. තෙසංමතානුරොධෙන ච ඉධපි ඤාණසම්පයුත්ත විපාකප්පටික්ඛෙපො අහෙතුකෙයෙව සන්ධායාති වදන්තීති. තං පන විපාකුද්ධාරකථායං ‘එත්ථෙව ද්වාදස කමග්ගොපී’ති ච, එත්ථෙව දසකමග්ගොපී’ති ච ආගතෙහි න සමෙති. තත්ථ හි සොළසසුකුසලවිපාකෙසු ද්විහෙතුක කම්මනිබ්බත්තානං ද්වින්නං ද්විහෙතුකාහෙතුක පුග්ගලානං චත්තාරි ඤාණසම්පයුත්ත විපාකානි වජ්ජෙත්වා ද්වාදස කමග්ගො නාම හොති. පුන සෙසෙසු ද්වාදස විපාකෙසුපි අසඞ්ඛාරික කම්මනිබ්බත්තානං ද්වෙ ඤාණවිප්පයුත්ත සසඞ්ඛාරික විපාකානි, සසඞ්ඛාරික කම්මනිබ්බත්තානඤ්ච ද්වෙ ඤාණවිප්පයුත්ත අසඞ්ඛාරික විපාකානි වජ්ජෙත්වා දුතියත්ථෙර වාදෙ දසකමග්ගො නාම හොතීති. එත්ථ පන ද්වි හෙතුකොපි පුග්ගලො අධිකෙන ඡන්දෙන වා වීරියෙන වා චිත්තෙන වා යුත්තො පරියත්ති ධම්මං වා නානාවිජ්ජාසිප්පානි වා බහුං ගණ්හෙය්‍ය, සුණෙය්‍ය, ධාරෙය්‍ය, වාචෙය්‍ය, චින්තෙය්‍ය. අථස්ස ඤාණසම්පයුත්ත ජවනං බහුලං සමුදා චරෙය්‍ය. තදා තස්ස නානාකම්මෙන ජවනානු රූපං ඤාණසම්පයුත්ත තදාරම්මණං න න සම්භවතීති වුත්තං. තං යුත්තං විය දිස්සතීති. ‘‘අට්ඨකථායං පිහි. ල. වුත්තා’’ති කථං වුත්තා. එතානි හි මනුස්සෙසු ච කාමාවචර දෙවෙසු ච පුඤ්ඤවන්තානං ද්විහෙතුකති හෙතුකානං පටිසන්ධිකාලෙ පටිසන්ධි හුත්වා විපච්චන්තීතිආදිනා වුත්තාති. තෙ පන තිවිධා, නවවිධාති සම්බන්ධො. ‘‘තෙසං තබ්භාවො’’ති කුසලානං කුසලභාවො, අකුසලානං අකුසලභාවො. ‘‘සික්ඛන ධම්මයුත්තා’’ති තීහි සික්ඛාහි පහාතබ්බානං කිලෙසානං අත්ථීතාය සික්ඛිතබ්බතා පකතියං ඨීතාති අධිප්පායො .‘‘හෙට්ඨිමානඤ්චා’’ති හෙට්ඨිම ඵලානඤ්ච. යානියානිසකානි යථාසකං. ‘‘උපරිමානං’’ති උපරිමානං පුග්ගලානං. ‘‘පරිනිට්ඨිත සික්ඛා කිච්චත්තා’’ති සික්ඛා කිච්චං නාම කිලෙස ධම්මානං පහානත්ථාය එව හොතීති තෙසු සබ්බසො පහීනෙසු සික්ඛා කිච්චං පරිනිට්ඨිතං හොති. එවං පරිනිට්ඨිත සික්ඛා කිච්චත්තා. සුට්ඨු හබ්බොති සම්භවො. සම්භවොති විසෙසන පදමෙතන්ති ආහ ‘‘යථා සම්භවං’’ති.

142. ‘‘එත්ථෙවා’’ති එතස්මිං කාමලොකෙ එව. ‘‘තං තං පසාදරහිතානං’’ති තෙනතෙන පසාදෙන රහිතානං. තස්මිං තස්මිං ද්වාරෙ උප්පන්නානි තං තං ද්වාරිකානි. චතුසට්ඨිවීථී චිත්තානි. ද්වෙ චත්තාලීස වීථී චිත්තානි. ‘‘බ්‍රහ්මලොකෙ වා’’තිආදීසු. ඉදං අට්ඨකථා වචනං. යථාහ රූපභවෙ චතුන්නං විඤ්ඤාණානං, තථෙව පච්චයො. පවත්තෙ, නොපටිසන්ධියං. සොච ඛො කාමාවචරෙ අනිට්ඨ රූපදස්සන සද්දසවනවසෙන, බ්‍රහ්මලොකෙ පන අනිට්ඨා රූපාදයො නාම නත්ථී. තථා කාමාවචර දෙවලොකෙ පීති. තානි චත්තාරි චිත්තානි. ‘‘තත්ථා’’ති තස්මිං රූපලොකෙ. විභාවනිපාඨෙ. ‘‘ඉධා’’ති ඉමස්මිං වචනෙ. ‘‘තං තං භූමි පරියාපන්නෙ’’ති තිස්සං තිස්සං භූමියං පරියාපන්නෙ. සෙසමෙත්ථ සුවිඤ්ඤෙය්‍යං.

වීථිසඞ්ගහදීපනියාඅනුදීපනා නිට්ඨිතා.

5. වීථිමුත්තසඞ්ගහඅනුදීපනා

143. වීථිමුත්තසඞ්ගහෙ . ''පවත්තිසඞ්ගහං''ති චිත්තුප්පාදානං පවත්තාකාරකථනසඞ්ගහං. ''පටිසන්ධියං''ති පටිසන්ධිකාලෙ. ''තෙසං''ති චිත්ත චෙතසිකානං. විභාවනිපාඨෙ. ''තදාසන්නතායා''ති තායපටිසන්ධියා ආසන්නතාය. ''තං ගහණෙනෙ වා''ති සන්ධිග්ගහණෙන එව සන්ධිවචනෙන එව. ''විසයප්පවත්ති නාමා''ති කම්ම කම්මනිමිත්තාදීනං විසයානං ද්වාරෙසු ආපාතා ගමන වසෙන පවත්ති නාම. ''මරණුප්පත්තියං එව සිද්ධා''ති මරණුප්පත්තියං ජවනෙසු එව සිද්ධා. එතෙන මරණුප්පත්ති විධානං ජවනප්පධානං හොති, න චුතිප්පධානන්ති දීපෙති. න හි තස්මිං විධානෙ තස්සං චුතියං විසයප්පවත්ති වචනං නාම අත්ථි. ජවනෙසු එව අත්ථි. සා පන චුති තස්මිං භවෙ ආදිම්හි පටිසන්ධි පවත්තියා සිද්ධාය සිජ්ඣති යෙවාති. ''තෙසං''ති වීථිමුත්තානං. ''භවන්තී''ති පාතුබ්භවන්ති. ''තතො''ති අයතො. ''ගන්තබ්බා''ති පටිසන්ධිග්ගහණවසෙන උපපජ්ජිතබ්බා. ''ගච්ඡන්තී''ති පවත්තන්ති. ''තිරො''ති තිරියතො. ''අඤ්චිතා''ති ගතා පවත්තා, ආයතා වා. ''සමානජාතිතායා''ති තිරච්ඡාන ගතජාති වසෙන සමානජාති භාවෙන. ''යුවන්තී''ති මිස්සී භවන්ති. ''සුඛසමුස්සයතො''ති සුඛසමුදායතො. ''දිබ්බන්තී''ති විජ්ජොතන්ති. ''ඉති කත්වා''ති ඉති වචනත්ථං කත්වා උපරිදෙවා සුරාති වුච්චන්තීති යොජනා. ''වෙපචිත්තිපහාරාදාදයො''ති වෙපචිත්ති අසුරින්ද පහාරාදඅසුරින්දාදිකෙ දෙවාසුරෙ. ''සුරප්පටි පක්ඛා''ති තාවතිංසාදෙවප්පටිපක්ඛා. ''සුරසදිසා''ති තාවතිංසාදෙව සදිසා. ''වෙමානිකපෙතෙ''ති වෙමානික නාමකෙ පෙතෙ. ''විනිපාතිකෙ''ති විනිපාතික නාමකෙ දුග්ගත දෙවජාතිකෙ. තෙසං පවත්ති උපරි 'විනිපාතිකාසුරානඤ්චා'ති පදෙ ආවි භවිස්සති. ''තෙපී''ති ලොකන්තරික නෙරයික සත්තාපි. ''කාලකඤ්චිකපෙතෙ''ති කාලකඤ්චික නාමකෙ පෙතෙ. එවං කථාවත්ථු පාළියං ආගතා වෙස්සභූ ආදයො යමරාජානොපනාති සම්බන්ධො. වෙස්සභූ ච නොත්ති ච සොමො ච යමො ච වෙස්සවණො ච ඉති ඉමෙ පෙත්ති රාජානො. ''රජ්ජ''න්ති රාජභාවං රාජකිච්චං. යෙ ච යක්ඛරක්ඛසා නාම කරොන්තා විචරන්තීති සම්බන්ධො. ''කුරුරකම්මකාරිනො''ති ලුද්දකම්මකාරිනො. ''රෙවති විමානෙ''ති රෙවති විමාන වත්ථුම්හි. ''ඉතො''ති මනුස්ස ලොකතො, සුගතිභවතො වා. තෙහි යක්ඛ රක්ඛසා නාම භූමට්ඨකාපි සන්ති, ආකාසට්ඨකාපි. ''නානාකම්මකාරණායො''ති ද්වත්තිංස විධානි කම්මකරණ කිච්චානි. තෙසම්පි නිරයපාලානන්ති සම්බන්ධො. ''තිස්සන්නං''ති තිස්සන්නං අපායභූමීනං. අපායභූමි.

උස්සිතො මනො එතෙසන්ති වා, උස්සන්නො මනො එතෙසන්ති වා, ද්විධාවිග්ගහො. ''උස්සිතො''ති උග්ගතො. ''උස්සන්නො''ති විපුලො. කස්මා තික්ඛතර චිත්තා හොන්තීති වුත්තන්ති ආහ ''පරිපුණ්ණානං''තිආදිං. පුබ්බවාකො‍ය අනන්ත චක්කවාළසාධාරණ වසෙන වුත්තත්තා පුන ''ඉමස්මිං''තිආදි වුත්තං. වත්තබ්බං නත්ථි. ඉධෙව සබ්බඤ්ඤු බුද්ධාදීනං උප්පන්නතොති අධිප්පායො. ''අධිග්ගණ්හන්තී''ති අධිකං කත්වා ගණ්හන්ති. ''සූරා''ති පාපකල්‍යාණ කම්මෙසු සූරචිත්තා. ''සතිමන්තො''ති විපුලස්සතිකා. ''ඉධ බ්‍රහ්මචරියවාසො''ති ඉධෙව සික්ඛත්තයපූරණ සඞ්ඛාතස්ස බ්‍රහ්මචරියවාසස්ස අත්ථිතා. ''මරියාදධම්මෙසූ''ති ලොකචාරිත්ත ධම්මෙසු. ''ධතරට්ඨො''ති ධතරට්ඨො මහාරාජා. එවං විරූළ්හකොතිආදීසු. ''ගන්ධරුක්ඛාධි වත්ථා''ති ගන්ධරුක්ඛෙසු අජ්ඣාවුත්ථා. ''කුම්භණ්ඩා''ති කුවුච්චති පඨවී. පඨවි ගතානි රතනභණ්ඩානි යෙසං තෙති විග්ගහො. ''දානවරක්ඛසා''ති දනුනාමදෙවධීතාය අපච්චන්ති අත්ථෙන දානව නාමකා රක්ඛසා. අවරුජ්ඣන්ති අන්තරායං කරොන්තීති අවරුද්ධකා. ''විගච්ඡරූපො''ති විපන්නවණ්ණො. ''නිහීනකම්මකතා''ති නිහීනානිපාපකම්මානි කත්වා ආගතා. කාචිගන්ධප්පියො ජායන්තීති සම්බන්ධො. යාගන්ධප්පියො ජොගිනීති ච වුච්චන්ති, ජුණ්හාති ච වුච්චන්තීති සම්බන්ධො. ''අභිලක්ඛිතරත්තීසූ''ති අභිඤ්ඤාතරත්තීසු. උපොසථරත්තීසූති වුත්තං හොති. ''ගොචරප්පසුතකාලෙ''ති ගොචරත්ථාය විචරිතකාලෙ. ''ජුතිඅත්ථෙනා''ති විජ්ජොතනට්ඨෙන. වසූනි ධනානි ධාරෙන්තීති වසුන්ධරා. වසුන්ධරා ච තෙ දෙව යක්ඛා චාති විග්ගහො. ''නාගාත්වෙව වුච්චන්තී''ති පාළියං නාගෙසු සඞ්ගය්හන්තීති අධිප්පායො. ''යා''ති යා භුම්මදෙවයක්ඛ ජාතියො. ''යාසං''ති යාසං භුම්මදෙව යක්ඛජාතීනං. ''කීළාපසුතවසෙනා''ති බොධිසත්තානඤ්ච බුද්ධානඤ්ච අච්ඡරිය ධම්මජාතකාලෙ උග්ඝොසන කීළාකම්මවඩ්ඪනවසෙන. ''යාසඤ්ච මන්තපදානී''ති යාසං නිග්ගහ පග්ගහපූජනාදි වසෙන පවත්තානි මන්තපදානි. ''තෙසූ''ති + තෙසු චතූසු අවරුද්ධකෙසු. ''කීළාසොණ්ඩවසෙනා''ති කීළාධුත්තවසෙන. ''සාසසොණ්ඩවසෙනා''ති ඛාදනභුඤ්ජන ධුත්තවසෙන. සොණො වුච්චති සුනඛො. ''සත්තෙ'' නෙරයිකෙ වා පෙතෙවා. ''කාමඤ්ච හොතී''ති කිඤ්චාපි හොතීති අත්ථො. ''නිබන්ධනොකාසො''ති නිච්චසම්බන්ධනොකාසො. ''සමුදාගතෙසූ''ති පරම්පරතො ආගතෙසු. ''දෙවරාජට්ඨානෙසූ''ති ඉමස්මිං චක්කවාළෙ තාවතිංසාභවනෙ දෙවරාජට්ඨානෙසූති අධිප්පායො. ''පාළියං එවා''ති දීඝනිකායෙ ජනවසභසුත්තපාළියං එව. යච්ඡන්ති නියච්ඡන්ති එත්ථාති යාමො. ''නියච්ඡන්තී''ති අඤ්ඤමඤ්ඤං ඉස්සාමච්ඡරිය මූලකෙහි කලහභණ්ඩනාදීහි විගච්ඡන්තීති අත්ථො. ''තං සහචරිතත්තා''ති තෙන යාම නාමකෙන ඉස්සරදෙවකුලෙන නිච්චකාලං සහ පවත්තත්තා. ''වසං වත්තෙන්තී''ති ඉච්ඡං පූරෙන්තීති වුත්තං හොති.

''පුරෙ''ති සම්මුඛට්ඨානෙ. තං පන ඨානං උච්චට්ඨානං නාම හොතීති ආහ ''උච්චෙඨානෙ''ති. ''සහස්සො බ්‍රහ්මා''තිආදීසු අත්තනො සරීරොභාසෙන සහස්සං චක්කවාළ ලොකං ඵරන්තො සහස්සොනාමාති අට්ඨකථායං අධිප්පෙතං. කුලදෙවතායො නාම කුල පරම්පර පූජිත දෙවතායො නාම. ''උපට්ඨහන්තී''ති යුත්තට්ඨානෙ දෙවවත්ථු දෙවමාලකානි කත්වා සමයෙ සමයෙ තත්ථ ගන්ත්වා ගන්ධමාලාදීහි පූජෙන්ති, වන්දන්ති, ථොමෙන්ති, වරං පත්ථෙන්තීති අත්ථො. ''උපට්ඨකා එවසම්පජ්ජන්තී''ති උපට්ඨකමත්තාවහොන්තීති අධිප්පායො. ''කස්සචී''ති කස්සචි හෙට්ඨිමස්ස. ''තත්ථා''ති තාසු බ්‍රහ්මභූමීසු. පුන ''තත්ථා''ති තස්මිං දුතියතලෙ. ''ආභා''ති සරීරාභා. නිච්ඡරන්ති අඞ්ගපච්චඞ්ගෙහි නිග්ගච්ඡන්ති. ''අචල සණ්ඨිතා''ති දුතිය තලෙ විය චලිතා න හොති. අථ ඛො අචල සණ්ඨිතා.

‘‘තෙසං’’ති තෙසංවාදීනං පාඨෙ. බ්‍රහ්මපාරිසජ්ජාතිආදිකං නාමං නසිද්ධංති යොජනා. ‘‘ඉඤ්ජනජාතිකෙහී’’ති චලනජාතිකෙහි. ‘‘හෙට්ඨිමතලානං ඉඤ්ජිතං පුඤ්ඤප්ඵලං අත්ථීති සම්බන්ධො. ‘‘ආනෙඤ්ජ ජාතිකෙනා’’ති අචලනජාතිකෙන උපෙක්ඛාඣානෙන නිබ්බත්තානං චතුත්ථතලානං. ‘‘කෙනචි අන්තරායෙනා’’ති තෙජොසංවට්ටාදිකෙන අන්තරායෙන. ‘‘එත්ථපී’’ති එතස්මිං චතුත්ථතලෙපි. ‘‘ආයු වෙමත්තතායා’’ති ආයුප්පමාණනානත්තස්ස. ‘‘ඔළාරිකානං’’ති ඉදං පකතියා ඔළාරික සභාවතාය වුත්තං. න සුඛුමානං අත්ථිතාය. නත්ථි විහඤ්ඤනං එතෙසන්ති අවිහා. කිං විහඤ්ඤනං නාමාති ආහ ‘‘සමථවිපස්සනා කම්මෙසු අවිප්ඵාරිකතා පත්තී’’ති. චිත්තස්ස අවිප්ඵාරතා පජ්ජනං නාම නත්ථීති වුත්තං හොති. ‘‘පසාද දිබ්බ ධම්ම පඤ්ඤා චක්ඛූහී’’ති ‘පසාද චක්ඛු, දිබ්බචක්ඛු, ධම්මචක්ඛු, පඤ්ඤා චක්ඛු, හි. තත්ථ පසාදචක්ඛු එව ඉධ දිබ්බචක්ඛූතිපි වුච්චති. ‘‘ධම්ම චක්ඛූ’’ති හෙට්ඨිමමග්ගඤ්ඤාණං. ‘‘පඤ්ඤා චක්ඛූ’’ති විපස්සනා ඤාණපච්චවෙක්ඛනාඤාණෙහි සද්ධිං අවසෙසං සබ්බඤ්ඤාණං. ‘‘රූපීනං සත්තානං’’ති රූපකායවන්තානං සත්තානං. ‘‘කනිට්ඨභාවො’’ති අප්පතරභාවො. ‘‘අනාගාමිමග්ගට්ඨස්සපි පටික්ඛෙපො’’ති සකදාගාමිභාවෙඨත්වා භාවෙන්තස්සෙව අනාගාමිමග්ගො උප්පජ්ජති. නො අඤ්ඤථාති ආහ ‘‘සකදාගාමීනං පටික්ඛෙපෙනා’’තිආදිං.

භූමිචතුක්කං නිට්ඨිතං.

144. භවන්තරෙ ඔක්කමන්ති එතායාති ඔක්කන්තීති පියුජ්ජති. ‘‘සොතරහිතො’’ති පසාදසොතරහිතො. එවං සෙසෙසුපි. ‘‘ආසිත්තකාදිභාවෙනා’’ති ආසිත්තකපණ්ඩකාදි භාවෙන. ‘‘ද්වීහි බ්‍යඤ්ජනෙහී’’ති ද්වීහි නිමිත්තෙහි. ‘‘විබච්ඡවචනො’’ති විපන්නවචනො. ‘‘වත්ථු විපන්නස්සා’’ති එත්ථ ‘‘වත්ථූ’’ති සම්භාර චක්ඛු වුච්චති. තස්ස ආදිතො පට්ඨාය විපන්නත්තා තෙන සමන්නාගතො පුග්ගලො වත්ථුවිපන්නොති වුච්චති. ‘‘තස්ස තස්සා’’ති චක්ඛුසො තාදිකස්ස .‘‘පසූතියං යෙවා’’ති විජායමානකාලෙයෙව. ‘‘පඤ්ඤාවෙයාත්තියභාවස්සා’’ති එත්ථ බ්‍යත්තස්ස භාවො වෙයාත්තියං. ‘‘බ්‍යත්තස්සා’’ති ඵරණඤ්ඤාණස්ස පුග්ගලස්ස. පඤ්ඤා සඞ්ඛාතං වෙයාත්තියං අස්සාති විග්ගහො. ද්විහෙතුක තිහෙතුකානංපි න සක්කා නියමෙතුන්ති සම්බන්ධො. කථං න සක්කාති ආහ ‘‘මාතුකුච්ඡිම්හි විපත්ති නාම නත්ථී’’ති. කතමෙසං විපත්තීති. උප්පන්නානම්පි චක්ඛු සොතානං විපත්ති. කෙනකාරණෙන විපත්තීති. පරූපක්කමෙනවා මාතුයා විසම පයොගෙන වා නානාබාධෙන වා විපත්තීති යොජනා. ධාතුපාඨෙ යක්ඛ පූජායංති පඨිතත්තා ‘‘පූජනීයට්ඨෙනා’’ති වුත්තං. එතෙන යක්ඛිතබ්බා පූජිතබ්බා යක්ඛාති දස්සෙති. යෙ පන කිච්ඡජීවිකපත්තා විචරන්ති, තෙ භූමස්සිතා නාම හොන්තීති යොජනා. ‘‘භූමිස්සිතා’’ති පාඨෙ භූමියං සිතා නිස්සිතාති ඉමමත්ථං දස්සෙතුං ‘‘පුඤ්ඤනිබ්බත්තස්සා’’තිආදි වුත්තං. ‘‘විරූපා හුත්වා’’ති තෙ වණ්ණතොපි දුබ්බණ්ණා හොන්ති. සණ්ඨානතොපි දුස්සණ්ඨානා. ජීවිකතොපි කිච්ඡජීවිකාතිආදිනා විපන්නරූපා හුත්වා. ‘විවසා හුත්වා නිපතන්ති’ති විනිපාතිකාතිපි වදන්ති. විවසාති ච අත්තනො වසෙන ඉච්ඡාය විනාති අත්ථො. ‘‘විවිත්තට්ඨානෙසූ’’ති ජනවිවිත්තෙසු ඨානෙසු. පරියෙසිත්වා වා ජීවිතං කප්පෙන්ති. පීළෙත්වා වා ජීවිතං කප්පෙන්ති. තාසෙත්වා පීළෙත්වා වා ජීවිතං කප්පෙන්තීති යොජනා. ‘‘වෙමානිකපෙතාපී’’ති අත්තනො පුඤ්ඤනිබ්බත්තං දිබ්බවිමානං යෙසං අත්ථි, තෙ වෙමානිකා. තෙ පන පුඤ්ඤාපුඤ්ඤමිස්සක කම්මෙන නිබ්බත්තත්තා කෙචි දිවා දිබ්බසුඛං අනුභවන්ති, රත්තිං පෙතදුක්ඛං. කෙචි රත්තිං දිබ්බසුඛං අනුභවන්ති, දිවා පෙතදුක්ඛන්ති. පරෙහි දත්තං දින්නං පුඤ්ඤප්ඵලං උපනිස්සාය ජීවන්තීති පරදත්තූපජීවිනො. ‘‘පරෙහි දින්නං පුඤ්ඤප්ඵලං’’ති ඤාතකෙහි පුඤ්ඤං කත්වා ඉදං මෙ පුඤ්ඤං පෙතානං කාලඞ්කතානං ඤාතීනං දෙථීති එවං දින්නං පුඤ්ඤප්ඵලං. ‘‘සකලචක්කවාළපරියාපන්නා එකභූමකා’’ති යථා තාවතිංසාභූමි නාම සබ්බ චක්කවාළෙසුපි අත්ථි. සබ්බාපි දිබ්බෙන වස්සසහස්සෙන එකආයු පරිච්ඡෙදො හොති. ඉමස්මිං චක්කවාළෙ වත්තබ්බං නත්ථි. න තථා නිරයෙසු වා තිරච්ඡාන යොනියං වා පෙත්තිවිසයෙවා අසුරකායෙවා මනුස්සෙසුවා භුම්මදෙවෙසු වා එකපරිච්ඡෙදො නාම අත්ථි. චතුන්නං අපායානං ආයුප්පමාණ ගණනාය නියමො නත්ථීති වුත්තං, න නු බ්‍රහ්ම සංයුත්තෙ කොකාලිකං භික්ඛුං ආරබ්භ භගවතා වුත්තො දසන්නං නිරයානං විසුං විසුං අත්ථීති. සච්චං අත්ථි. තෙ පන දසනිරයා අවීචිනිරයෙ පරියාපන්නා හුත්වා තස්ස පදෙසමත්තා හොන්ති. න තෙහි පදෙ සමත්තෙහි සකලො අවීචිනිරයො නියතායු පරිමාණොති සක්කා වත්තුං. අපි ච සොපි තෙසං ආයුපරිච්ඡෙදො අවීචිභූමියා නියාමෙන සිද්ධො න හොති. තෙන තෙන කම්මවිසෙසෙනෙව සිද්ධො. තස්මා යං වුත්තං ‘‘තත්ථ යෙභූයොන කම්මප්පමාණත්තා’’ති, තං සු වුත්තං හොති. තෙනාහ ‘‘තත්ථ නිරයෙසූ’’තිආදිං. ‘‘එවං සන්තෙ’’ති න ඉතර දීපවාසීනං ආයුකප්පස්ස ආරොහණඤ්ච ඔරොහණඤ්ච අත්ථීති වුත්තෙ සතීති අත්ථො. සමාචාරො නාම දසසුචරිතානි. විසමාචාරො නාම දසදුච්චරිතානි. තෙසං නිස්සන්දභූතා සම්පත්තිවිපත්තියොති සම්බන්ධො. ‘‘තෙසං පී’’ති ඉතර දීපවාසීනංපි. සො එවපරිච්ඡෙදොති ආපජ්ජති. න ච සක්කා තථා භවිතුං. ආදිකප්පකාලෙ සබ්බෙසම්පි චතුදීප වාසීනං අසඞ්ඛ්‍යෙයායුකතා සම්භවතොති. අථ ඉතරදීපවාසීනම්පි ආයුකප්පස්ස ආරොහණං ඔරොහණඤ්ච අත්ථි. එවං සති, එතරහිපි තෙසං ආයුකප්පො ජම්බුදීපවාසීනං ආයුකප්පෙන එකගතිකො සියාති චොදනා. නිස්සන්දමත්තත්තාතිආදි පරිහාරො. නත්ථි ඉදං මම ඉදං මමාති පවත්තා පාටිපුග්ගලිකතණ්හා එතෙසන්ති ‘‘අමමා’’. ‘‘අපරිග්ගහා’’ති පුත්තදාරාදිපරිග්ගහරහිතා. ‘‘උපරිමෙ චාතුමහාරාජිකෙ’’ති ආකාසට්ඨකචාතුමහාරාජිකෙ. දිවෙ දෙවලොකෙ සිද්ධානි දිබ්බානි. ‘‘යාව නිමිරාජකාලා’’ති යාව අම්හාකං බොධිසත්තභූතස්ස නිමිරඤ්ඤො උප්පන්නකාලා. කස්ස පබුද්ධො පුරිමෙ අන්තරකප්පෙ උප්පන්නො. නිමිරාජා පන ඉමස්මිං අන්තර කප්පෙ උප්පන්නො. ‘‘මනුස්ස ලොකෙහි පඤ්ඤාසවස්සානි චාතුමහාරාජිකෙ එකොදිබ්බරත්තිදිවො හොති’’තිආදි අභිධම්මෙ ධම්ම හදය විභඞ්ගෙ ආගතනයෙන වුත්තො. චතුග්ගුණවචනෙ. ‘‘උපරිමානං’’ති උපරිමානං දෙවානං. එකං වස්සසහස්සං ආයුප්පමාණං හොතීති සම්බන්ධො. ‘‘ද්වෙ’’ති ද්වෙ වස්සසහස්සානි. ‘‘අට්ඨා’’ති අට්ඨවස්සසහස්සානි. ‘‘හෙට්ඨිමානං’’ති හෙට්ඨිමානං දෙවානං. ‘‘උපරිමානං’’ති උපරිමානං දෙවානං. යාමෙ එකො රත්තිදිවොතිආදිනා යොජෙතබ්බං. ‘‘චත්තාරී’’ති මනුස්සලොකෙ චත්තාරි වස්සසතානි. එවං සෙසෙසු. ‘‘ආදිඅන්ත දස්සනවසෙනා’’ති

චාතුමහාරාජිකෙ මනුස්සවස්සගණනා දස්සනං ආදිදස්සනං නාම. ඉදානි වසවත්තියං මනුස්සවස්සගණනා දස්සනං අන්ත දස්සනං නාම.

න අතිදුබ්බලංති නාතිදුබ්බලං. ''තං''ති තං අවිතක්ක අවිචාරමත්තඣානං. ''භූමන්තරෙ''ති පඨමජ්ඣානභූමිතො අඤ්ඤිස්සං දුතියජ්ඣානභූමියං. කප්පවචනෙ. කප්පීයති වස්ස, උතු, මාස, පක්ඛ, රත්ති, දිවා, දිවසෙන පරිච්ඡිජ්ජීයතීති කප්පො. කප්පීයන්ති වා නානාධම්මප්පවත්තියො අතීතා දිවසෙන පරිච්ඡිජ්ජීයන්ති එතෙනාති කප්පො. කාලො. මහන්තො කප්පොති මහාකප්පො. වස්සානං සතභාගෙහිපි සහස්සභාගෙහිපි සතසහස්සභාගෙහිපි සඞ්ඛාතුං අසක්කුණෙය්‍යොති අසඞ්ඛෙය්‍යො. එකස්ස අසඞ්ඛෙය්‍යස්ස අන්තරෙ දිස්සමානො කප්පො අන්තරකප්පො. සත්තානං නානාආයුපරිච්ඡෙදො ආයුකප්පො. සො පන මනුස්සානං දසවස්සායුකකාලෙ දසවස්සෙන පරිච්ඡින්නො. නෙවසඤ්ඤා දෙවානං නිච්චකාලං චතුරාසීති කප්පසහස්සෙහි පරිච්ඡින්නො. අන්තරකප්පො නාම චූළකප්පා වුච්චන්තීති සම්බන්ධො. වීසතිප්පභෙදා චූළකප්පා වුච්චන්තීති කෙචි වදන්තීතිආදිනා යොජනා. ''යෙ''ති යෙ චතුසට්ඨියාදිභෙදා අන්තරකප්පා. ''යථාවිනට්ඨං''ති විනට්ඨප්පකාරෙන විනට්ඨප්පකතියා. වඩ්ඪමානො කප්පො විවට්ටො. ''යථාවිවට්ටං''ති විවට්ටප්පකාරෙන විවට්ටප්පකතියා. අච්චයෙන අතික්කමනෙන. හරණෙන අපනයනෙන. ''තත්ථා''ති තස්මිං කප්පවචනෙ. අට්ඨකථායං වුත්තත්තාති සම්බන්ධො. ''තෙජෙනා''ති අග්ගිනා. ''සංවට්ටතී''ති විනස්සති තදා. ''හෙට්ඨා''ති හෙට්ඨාලොකො. ''චතුසට්ඨිවාරෙසූ''ති නිද්ධාරණෙ භුම්මවචනං.

ගාථාසු. ''සත්තසත්තග්ගිනාවාරා''ති සත්තසත්තවාරා අග්ගිනා විනස්සන්ති. අථවා, භුම්මත්ථෙ පච්චත්තවචනං. සත්තසුසත්තසුවාරෙසු ලොකො අග්ගිනා විනස්සතීති යොජනා. තෙනාහ ''අට්ඨමෙ අට්ඨමෙ''ති. ''දකා''ති උදකෙන. අට්ඨමෙ අට්ඨමෙවාරෙ ලොකො දකෙන විනස්සතීති යොජනා. යදා චතුසට්ඨිවාරා පුණ්ණා, තදා එකො වායුවාරො සියා. තත්ථ ''තදා''ති තස්මිං චතුසට්ඨිවාරෙ. ''විවට්ටමානං''ති සණ්ඨහමානං. ''විවට්ටතී''ති සණ්ඨහති. ''සංවට්ටමානං''ති විනස්සමානං. ''සංවට්ටති''ති විනස්සති. ''ද්වෙ අසඞ්ඛෙය්‍යානී''ති අඩ්ඪද්වයං එකං අසඞ්ඛෙය්‍යන්ති කත්වා උපචාරෙන වුත්තං. යථාතං-ආභස්සරානං අට්ඨකප්පානීති. ''උපඩ්ඪෙනා''ති උදකවාරෙ හෙට්ඨිමභූමීසු උදකෙන විනස්සමානාසු දුතියජ්ඣානභූමි න තාව විනස්සති. සංවට්ටකප්පෙපි චිරකාලං තිට්ඨතෙයෙව. ඉදං සන්ධාය වුත්තං. සබ්බඤ්චෙතං ලබ්භමානත්තා වුත්තං. අසඞ්ඛෙය්‍යකප්පං සන්ධාය වුත්තන්ති. ඉදමෙව පමාණන්ති.

පටිසන්ධිචතුක්කං නිට්ඨිතං.

145. කම්මචතුක්කෙ. ''ජනෙතී''ති අජනිතං ජනෙති. පාතුභාවෙති. ''උපත්ථම්භතී''ති ජනිතං උපත්ථම්භති. චිරට්ඨිතිකං කරොති. ''උපපීළෙතී''ති ජනිතං උපපීළෙති, පරිහාපෙති. ''උපඝාතෙතී''ති උපච්ඡින්දති. ''කටත්තා රූපානං''ති කටත්තානාමකානං කම්මජරූපානං. ''කම්මපථපත්තාවා''ති එත්ථ පටිසන්ධිජනෙන සති, සබ්බම්පි කම්මං කම්මපථපත්තං නාම හොතීති දට්ඨබ්බං. විපච්චිත්ථාති විපක්කං. විපක්කං විපාකං යෙසන්ති විපක්ක විපාකා. උපත්ථම්භමානා පවත්තති. සයංපි පච්චයලාභෙ සතීති අධිප්පායො. ''අලද්ධොකාසස්සා''ති ඉදං නිදස්සන මත්තං. ලද්ධොකාසස්සපි උපත්ථම්භනං නාම ඉච්ඡිතබ්බමෙව. අඤ්ඤං අකුසලකම්මං ඔකාසං ලභතීති යොජනා. ''වායං''ති වෙ අයං. ''කාලඞ්කරියා''ති කාලංකරෙය්‍ය. ''අස්සා''ති ඉමස්ස පුග්ගලස්ස. ''පසාදිතං''ති පසන්නං. ''පදූසිතං''ති පදුට්ඨං. පුබ්බෙ 'මරණාසන්න කාලෙ'ති වුත්තත්තා ඉධ 'පවත්තිකාලෙපී'ති වුත්තං. ''එතං''ති කම්මන්තරස්ස උපත්ථම්භනං. ''ජීවිතපරික්ඛාරෙ''ති ජීවිතපරිවාරෙ පච්චයෙ. ''සමුදානෙත්වා''ති සමාහ රිත්වා .''එත්ථා''ති උපත්ථම්භක කම්මට්ඨානෙ. ඛන්ධසන්තානස්ස උපබ්‍රූහනන්ති සම්බන්ධො. ''වුත්තනයෙනා''ති 'ජීවිතන්තරායෙ අපනෙත්වා'තිආදිනා වුත්තනයෙන. ඛන්ධසන්තානස්ස චිරතරප්පවත්තින්ති සම්බන්ධො. ''වුත්තප්පකාරා''ති 'විපච්චිතුං අලද්ධොකාසාවා විපක්ක විපාකා වා සබ්බාපි කුසලා කුසල චෙතනා'ති එවං වුත්තප්පකාරා. ''දුබ්බලතරං කත්වා වා විබාධමානා''ති උපපීළක කම්මකිච්චං වුත්තං. ''ජනක කම්මස්ස දුබ්බල ආයූහනකාලෙ''ති සමුච්චයනකාලෙ. ''විහත සාමත්ථියං''ති විනාසිතසත්තිකං. ''මහෙසක්ඛෙසූ''ති මහානුභාවෙසු. ''උපත්ථම්භකම්පි තබ්බිපරියායෙන වෙදිතබ්බං''ති උපපීළක කම්මතො විපරියායෙන වෙදිතබ්බං. 'උපරිභූමි නිබ්බත්තකම්පි සමානං හෙට්ඨාභූමියං නිබ්බත්තෙතී'තිආදීසු 'හෙට්ඨාභූමි නිබ්බත්තකම්පි සමානං උපරිභූමියං නිබ්බත්තෙතී'තිආදිනා වත්තබ්බන්ති අධිප්පායො. අජාතසත්තුරාජවත්ථුම්හි තස්ස රඤ්ඤො පිතුඝාතකම්මං මහාඅවීචිනිරයෙ නිබ්බත්තනකම්පි සමානං පච්ඡා බුද්ධු පට්ඨාන කම්මෙන බාධීයමානං විහතසාමත්ථියං හුත්වා තං උස්සදනිරයෙ නිබ්බත්තෙති. ඛන්ධසන්තානස්ස විබාධනං නාම සත්තස්ස දුක්ඛුප්පත්ති කරණන්ති සම්බන්ධො. කථං ගොමහිංසාදීනං පුත්තදාරඤාතිමිත්තානඤ්ච විපත්තිකරණං තස්ස සත්තස්ස උපපීළක කම්මකිච්චං භවෙය්‍ය. අඤ්ඤොහි සො පුග්ගලො, අඤ්ඤෙ ගොමහිංසාදයො. න ච අඤ්ඤෙන කතං කම්මං අඤ්ඤෙසං සත්තානං දුක්ඛුප්පත්තිං වා සුඛුප්පත්තිං වා කරෙය්‍යාති චොදනා. දුවිධන්තිආදිනා තං විස්සජ්ජෙති. ආනන්ද සෙට්ඨිවත්ථුම්හි. සොසෙට්ඨි මහාමච්ඡරියො අහොසි. අඤ්ඤෙපි දානං දෙන්තෙ නිවාරෙසි. සො තතො චවිත්වා එකස්මිං ගාමකෙ එකිස්සා ඉත්ථියාකුච්ඡිම්හි ජාතො. තස්ස ජාතකාලතො පට්ඨාය තස්ස පාපකම්මෙන මාතරං ආදිං කත්වා සකලගාමිකානං ජනානං දුක්ඛුප්පත්ති හොතීති ධම්මපද අට්ඨකථායං වුත්තං. තස්මා නිස්සන්දඵලවසෙන අඤ්ඤෙන කතං කම්මං අඤ්ඤෙසං සත්තානං දුක්ඛුප්පත්තිං වා සුඛුප්පත්තිං වා කරොති යෙවාති දට්ඨබ්බං. [''කම්මජසන්තති සීසෙසූ''ති පටිසන්ධිකාලතො පට්ඨාය උප්පන්නා එකෙකා කම්මජරූපසන්තති නාම අත්ථි. සා පච්ඡා අපරාපරං තාදිසාය කම්මජරූපසන්තතියා පවත්තත්ථාය සීසභූතත්තා සන්තති සීසන්ති වුච්චති. යං කිඤ්චි එකං වාකම්මජසන්තති සීසං. ද්වෙ වාකම්මජසන්තති සීසානි]. විසුද්ධිමග්ගපාඨෙ. ''තදෙවා''ති තං උපඝාතක කම්මමෙව. ''ඉධ වා''ති ඉමස්මිං

අභිධම්මත්ථසඞ්ගහෙ. ‘‘ඉමස්ස පී’’ති ඉමස්ස උපඝාතක කම්මස්සපි. දුට්ඨගාමණී රඤ්ඤො වත්ථුම්හි ච සොණත්ථෙර පිතුනො වත්ථුම්හි ච තෙසං මරණාසන්නකාලෙ පඨමං දුග්ගති නිමිත්තානි උපට්ඨහන්ති. පච්ඡා රඤ්ඤො එකං පුබ්බකතං කල්‍යාණ කම්මං අනුස්සරන්තස්ස ථෙරපිතු ච තඞ්ඛණෙ එව එකං කල්‍යාණ කම්මං කරොන්තස්ස තානි දුග්ගති නිමිත්තානි අන්තරධායන්ති. සග්ගනිමිත්තානි පාතුබ්භවන්ති. උභොපි චවිත්වා සග්ගෙ නිබ්බත්තන්තීති. කුසලා කුසල කම්මානං ඛයං කරොතීති කුසලා කුසල කම්මක්ඛයකරො. ‘‘ආයු කම්මෙසු විජ්ජමානෙසූ’’ති තස්ස සත්තස්ස ආයු පරිච්ඡෙදො ච පරියන්ත ගතො න හොති, කම්මානුභාවො ච පරික්ඛීණො න හොති. එවං ආයු කම්මෙසු විජ්ජමානෙසු. ‘‘අපරාධ කම්මස්සා’’ති මාතාපිතූසුවා ධම්මිකසමණ බ්‍රාහ්මණෙසු වා අපරජ්ඣනවසෙන කතස්ස අපරාධකම්මස්ස. ‘‘සො පනා’’ති මජ්ඣිමට්ඨකථාවාදො පන. ‘‘අරුච්චමානො වියා’’ති අනිච්ඡියමානොවිය. ‘‘සො’’ති මජ්ඣිමට්ඨකථා වාදො. ‘‘තත්ථ පනා’’ති මජ්ඣිමට්ඨකථායං පන. ‘‘සබ්බඤ්චෙතං’’ති සබ්බඤ්ච එතං සුත්තවචනං, වසෙන වුත්තන්ති සම්බන්ධො. අනිච්ඡන්තෙහි ටීකා චරියෙහි. ‘‘විපාකං පටිඉච්ඡිතබ්බො’’ති විපාකං පටිච්ච ඉච්ඡි තබ්බො. එත්ථ ‘‘විපාකං’’ති කම්මනිබ්බත්තක්ඛන්ධ සන්තානං වුච්චති. තස්ස ජනකං කම්මං ජනක කම්මන්ති වුච්චති. තස්සෙව ඛන්ධසන්තානස්ස උපත්ථම්භකං තස්සෙව උපපීළකං තස්සෙව උපඝාතකං කම්මං උපඝාතක කම්මන්ති වුච්චතීති අධිප්පායො. ‘‘සාකෙත පඤ්හෙ’’ති විපාකුද්ධාරෙ ආගතෙ සාකෙත පඤ්හෙ. ධම්මදින්නාය නාම උග්ගසෙන රඤ්ඤො දෙවියා වත්ථුම්හි සාදෙවී පුබ්බෙ එකං අජං ඝාතෙසි, තෙන කම්මෙන අපායෙසු පතිත්වා පච්ඡා පවත්ති විපාකවසෙන බහූසු භවෙසු අජසරීරෙ ලොමගණනාමත්තං අත්තනො සීසච්ඡෙදන දුක්ඛං අනුභොසීති. ‘‘සා පනා’’ති සා එකා පාණාතිපාත චෙතනා පන. මහාමොග්ගලාන වත්ථු නාම පඤ්චසත චොරානං ථෙරස්ස ඝාත න වත්ථු . ථෙරොහි අත්තනා පුබ්බකතෙන උපච්ඡෙදක කම්මෙන චොරඝාතනං ලභිත්වා පරිනිබ්බුතො. සාමාවතිදෙවී ච වග්ගුමුදානදීතීරවාසිනො පඤ්චසත භික්ඛූ ච අත්තනො පුබ්බකතෙහි උපච්ඡෙදක කම්මෙහි තාදිසං පරූපක්කමං ලභිත්වා සග්ගෙසු නිබ්බත්තා. දූසිමාරො නාම කකුසන්ධ බුද්ධකාලෙ මාරදෙව පුත්තො වුච්චති. කලාබුරාජානාම ඛන්ති වාදිතා පසස්ස ඝාතකො වුච්චති. තෙ පන තඞ්ඛණෙ අත්තනා කතෙන උපච්ඡෙදක කම්මෙන තඞ්ඛණෙ එව චවිත්වා අවීචිම්හි නිබ්බත්තා. තත්ථ පුරිම වත්ථූසු උපච්ඡෙදක කම්මං උපච්ඡින්දන මත්තං කරොති. න අත්තනො විපාකං දෙති. පච්ඡිමවත්ථූසු පන උපච්ඡින්දනඤ්ච කරොති, විපාකඤ්ච දෙතීති. විභාවනිපාඨෙ. ‘‘උපච්ඡෙදන පුබ්බකං’’ති උපච්ඡෙදන පුබ්බකං විපාකං ජනෙතීති යොජනා. කම්මන්තරස්ස විපාකං උපච්ඡින්දිත්වාව අත්තනො විපාකං ජනෙතීති අධිප්පායො. තත්ථ ‘‘අත්තනො විපාකං ජනෙතී’’ති ඉධ කදාචි ජනෙති, කදාචි න ජනෙතීති එවං විභාගස්ස අකතත්තා ‘‘තං න සුන්දරං’’ති වුත්තං. තෙනාහ ‘‘ඉධ පුබ්බකතෙනා’’තිආදිං. ‘‘අට්ඨකථාසුයෙව ආගතත්තා’’ති තෙසු වත්ථූසු තෙජනා උපච්ඡෙදක කම්මෙන මරන්තීති එවං වත්වා ආගතත්තා. විපාකං නිබ්බත්තෙතීති විපාක නිබ්බත්තකං. තස්ස භාවො විපාක නිබ්බත්තකත්තං. විපාක නිබ්බත්තකත්තස්ස අභාවොති විග්ගහො.

ජනකචතුක්කං නිට්ඨිතං.

136. ‘‘නිකන්ති බලෙන වා පටිබාහියමානං විපාකං න දෙතී’’ති ඣානලාභිනො හුත්වාපි මරණකාලෙ උප්පජ්ජිතුං නිකන්තියා සති, තං ඣානං විපාකං න දෙතීති අධිප්පායො. ‘‘එකස්සා’’ති එකස්ස පුග්ගලස්ස. ‘‘තෙසං’’ති මහග්ගතකම්ම ආනන්තරිය කම්මානං. අන්තිම ජවනවීථියං කතං නාම වත්ථු දුබ්බලත්තා සයම්පි දුබ්බලං හොති. පටිසන්ධිං න ජනෙති. තෙනාහ ‘‘අන්තිම ජවනවීථිතො පුබ්බභාගෙ ආසන්නෙ කතං’’ති. ඉදඤ්ච කම්මසාමඤ්ඤ වසෙන වුත්තං. කම්මවිසෙසෙ පන සති, න දෙතීති න වත්තබ්බන්ති දස්සෙතුං ‘‘මිච්ඡාදිට්ඨියීකම්මං පනා’’තිආදි වුත්තං. කතං ආසන්න කම්මං නාමාති ගහෙතබ්බන්ති යොජනා. පාළිපාඨෙ. අස්සපුග්ගලස්ස මරණකාලෙවා සම්මාදිට්ඨියී සමත්තා සමාදින්නා, මිච්ඡාදිට්ඨියී සමත්තා සමාදින්නාති යොජනා. පරතො පරිපුණ්ණං ආගමිස්සති. සොමනස්ස ජනකං පරචෙතනා පවත්තිවසෙන. සන්තාප ජනකං කුක්කුච්චවිප්පටිසාරප්පවත්තිවසෙන. ඉදං ගරුක චතුක්කං නාම අනන්තරෙ භවෙ විපච්චනකානං කම්මානං වසෙන වුත්තන්ති ආහ ‘‘උපපජ්ජවෙදනීය කම්මානි එවා’’ති. කම්මං නාම කුසලං වා හොතු, අකුසලං වා. පුනප්පුනං ලද්ධා සෙවනෙ සති, විපාකං දෙති. අසති න දෙති. කාමාවචරස්ස කුසලස්ස කම්මස්ස කතත්තා උපචිතත්තා විපාකං උප්පන්නං හොති චක්ඛු විඤ්ඤාණන්ති ච, අකුසලස්ස කම්මස්ස කතත්තා උපචිතත්තා විපාකං උප්පන්නං හොති චක්ඛු විඤ්ඤාණන්ති ච, පාළියං වුත්තං. එත්ථහි කතත්තාති වත්වා පුන උපචිතත්තාති වචනං පුනප්පුනං වඩ්ඪනසඞ්ඛාතෙ ආසෙවනෙ සති එව විපාකං දෙතීති ඤාපෙති. තස්මා කතමත්ත කම්මත්තා කටත්තා කම්මං නාමාති වුත්තෙපි අනන්තරභවෙ විපච්චනක කම්මස්සෙව ඉධ අධිප්පෙතත්තා පුනප්පුනං ලද්ධා සෙවනමෙව ඉධ ගහෙතබ්බන්ති දස්සෙතුං අට්ඨකථායං ‘‘පුනප්පුනං ලද්ධාසෙවනං’’ති වුත්තං.

‘‘එවඤ්ච කත්වා’’තිආදීසු. ‘‘යත්ථ තං පුබ්බකතං කම්මන්ති ආගතං’’ති යස්මිං අට්ඨකථා පදෙසෙ තං කටත්තා කම්මං පුබ්බකතං කම්මංති ආගතං. ‘‘කස්මා ඉධා’’තිආදීසු. ‘‘ඉධා’’ති ඉමස්මිං අභිධම්මත්ථ සඞ්ගහෙ. පාළියං. යං ගරුකං, තං විපාකං දෙති. තස්මිං අසති, යං බහුලං. තස්මිං අසති, යං ආසන්නං. තස්මිං අසති, යං කටත්තා වා පන කම්මං, තං විපාකං දෙතීති අත්ථො. සෙසමෙත්ථ සුවිඤ්ඤෙය්‍යං.

සුත්තන්තපාඨෙ. සුඛවෙදනං ජනෙතීති සුඛවෙදනීයං. ‘‘සමත්තා’’ති සුට්ඨුගහිතා. ‘‘සමාදින්නා’’ති තදත්ථවිවරණං. ‘‘පරියත්තං’’ති සමත්ථං. තම්බදාඨිකස්ස යාවජීවං බහූනි පාපකම්මානි ආචිණ්ණානි. මරණ දිවසෙ පන සාරිපුත්තත්ථෙරස්ස ධම්මදෙසනං සුත්වා චවිත්වා තෙන ආසන්න කම්මෙන සග්ගෙ නිබ්බත්ති. වාතකාලස්ස යාවජීවං බහූනි කල්‍යාණ කම්මානි ආචිණ්ණානි. මරණ දිවසෙපන බුද්ධසාසනෙ විපරීත සඤ්ඤං කත්වා තෙන ආසන්න කම්මෙන අපායෙ නිබ්බත්ති.

ගරුකචතුක්කං නිට්ඨිතං.

147. දිට්ඨධම්මචතුක්කෙ. පස්සිතබ්බොති දිට්ඨො. ‘‘ධම්මො’’ති ඛන්ධායතන ධම්ම සමූහො. දිට්ඨො ධම්මොති දිට්ඨ ධම්මො. වත්තමානො ධම්මසමූහො. යො අත්තභාවොති වුච්චති. අත්තසඞ්ඛාතස්ස දිට්ඨියා පරිකප්පිතසාරස්ස භාවො පවත්ති කාරණන්ති කත්වාති ඉමමත්ථං දස්සෙන්තො ‘‘දිට්ඨ ධම්මො වුච්චතී’’තිආදිමාහ. ‘‘විපාකං පටිසංවෙදෙතී’’ති එතෙන කථං කම්මසාධනං දස්සෙති. පටිසංවෙදන ක්‍රියාපදෙ විපාකන්ති කම්මපදං දිස්වා විපාකං නාම වෙදිතබ්බං වෙදනීයං. පටිසංවෙදිතබ්බං පටිසංවෙදනීයන්ති විඤ්ඤාතත්තා. ‘‘උපෙච්චා’’ති උපගන්ත්වා. ‘‘උපපජ්ජිත්වා’’ති උපෙච්ච පජ්ජිත්වා. පාපුණිත්වාති අත්ථො. විභාවනිපාඨෙ. ‘‘දිට්ඨ ධම්මතො’’ති දිට්ඨ ධම්මස්ස. සාමිඅත්ථෙ පඤ්චමී. පාළියං වුත්තං. ‘‘එත්ථ඗ී’’තිආදි පුබ්බවාක්‍යො වුත්ත නයමෙව. අපරසද්දො නිච්චං අපාදානා පෙක්ඛො. තඤ්ච අපාදානං නාම අනන්තරෙ වුත්තපදෙහි. ‘‘දිට්ඨධම්මා නාගතානන්තර භවෙහී’’ති දිට්ඨධම්මතො ච අනාගතානන්තර භවතො චාති අත්ථො. ‘‘පරිවත්තො’’ති පබන්ධො. අපරාපරියොති වා, අපරො ච අපරො ච අපරාපරො. අපරාපරෙ පවත්තො අපරාපරියොති අත්ථො. ‘‘උපපජ්ජභවං’’ති අනාගතානන්තරභවං. අහොසි කම්මෙ ‘‘අහොසී’’ති පදං අඤ්ඤාසි කොණ්ඩඤ්ඤොති පදෙවිය රුළ්හීනාමපදන්ති ආහ ‘‘අහොසි නාමකං’’ති. තං පන රුළ්හිපදං කුතොපවත්තංති ආහ ‘‘අහොසි කම්මං’’තිආදිං. ‘‘එවං වුත්ත පාඨවසෙනා’’ති එත්ථ ඉධ වුත්තො පාඨො සා වසෙසො. පරිපුණ්ණපාඨො පන අහොසි කම්මං අහොසි කම්ම විපාකො, අහොසි කම්මං නාහොසි කම්ම විපාකො, අහොසි කම්මං අත්ථිකම්ම විපාකො, අහොසි කම්මං නත්ථි කම්මවිපාකො, අහොසිකම්මං භවිස්සති කම්ම විපාකො, අහොසි කම්මං න භවිස්සති කම්ම විපාකොතිආදිනා පටිසම්භිදා මග්ගෙ ආගතො. ‘‘සා’’ති පඨම ජවන චෙතනා. ‘‘අප්පතර විපාකා චාති’’ති එත්ථ ‘‘ඉතී’’ති හෙතු අත්ථෙ නිපාතො, තස්මා අවිරට්ඨිති කත්තා දිට්ඨ ධම්මෙ එව ඵලං දත්වා විගච්ඡති, තස්මා අප්පතර විපාකත්තා අහෙතුකමත්තං ඵලං දත්වා විගච්ඡතීති යොජනා. ‘‘පච්චයොති චා’’ති පච්චයං ලද්ධාති වුත්තො පච්චයොති ච. ‘‘සො’’ති මහන්තං වුත්තො පච්චයො. ‘‘කාකවලියාදීනං විය’’ති කාකවලියාදීනං පුග්ගලානං දිට්ඨවෙදනීය කම්මං විය. ‘‘පාකටතරප්ඵලදානං’’ති සත්තාහබ්භන්තරෙ එව සෙට්ඨිට්ඨානප්පටි ලාභාදිවසෙන පාකටතරප්ඵලදානකං කම්මවිසෙසං. කම්ම පථජවනසන්තානෙ පවත්තා පඨමජවන චෙතනා චා ඉතරාපි පඨම ජවන චෙතනා චාති යොජනා. ‘‘කාචී’’ති එකච්චා පඨමජවන චෙතනා. සෙසානි දිට්ඨධම්ම වෙදනීය කම්මානි.

උපපජ්ජකම්මෙ. ‘‘අත්ථ සාධිකා’’ති සන්නිට්ඨානත්ථසාධිකා. පාණඝාතාදි කිච්චසාධිකාති වුත්තං හොති. සුට්ඨු නිට්ඨාපෙතීති සන්නිට්ඨාපිකා. ‘‘සෙසානි පී’’ති සෙසානි උපපජ්ජ වෙදනීය කම්මානිපි. ‘‘ඉධා’’ති ඉමස්මිං මනුස්ස ලොකෙ. ‘‘මිස්සකකම්මානී’’ති කුසලා කුසලමිස්සකානි කම්මානි. වෙමානිකපෙතවත්ථූනි විමානවත්ථු පාළියං ආගතානි. ‘‘සුගතියං විපත්තිං අනුභවන්තානි වත්ථූනී’’ති එත්ථ ‘‘විපත්තිං’’ති චක්ඛු සොතාදීනං අඞ්ග පච්චඞ්ගානං වා විපත්තිං. නානා දුක්ඛුප්පත්තිභූතං වා විපත්තිං. ‘‘දුග්ගතියං සම්පත්තිං’’ති මහිද්ධිනං නාගසුපණ්ණාදීනං සම්පත්තිං. ‘‘යථා වුත්ත වත්ථූහී’’ති වෙමානික පෙතවත්ථාදීහි. අට්ඨකථාපාඨෙ. ‘‘තෙසං සඞ්කමනං නත්ථී’’ති තෙසං කම්මානං විපච්චනකාල සඞ්කන්ති නාම නත්ථි. ‘‘යථාඨානෙයෙව පතිට්ඨන්තී’’ති තානි දිට්ඨ ධම්මට්ඨානාදිවසෙන භගවතා යථා වුත්තට්ඨානෙ එව තිට්ඨන්ති. ‘‘එවං වුත්තං’’ති තෙසං සඞ්කමනං නත්ථීතිආදිනයෙන වුත්තං. ‘‘යුත්තියා වා අභාවතො’’ති එත්ථ දිට්ඨ ධම්ම වෙදනීයස්ස පටිසන්ධි විපාකාදි යුත්තියා අභාවතො.

දිට්ඨධම්මචතුක්කං.

148. පාකට්ඨානචතුක්කෙ. ‘‘කායාදීනං’’ති චොපනකායාදීනං. කාය විඤ්ඤත්තාදීනන්ති වුත්තං හොති. ‘‘අතිපාතෙන්තී’’ති අතික්කම්ම පයොගෙන අභිභවිත්වා පාතෙන්ති. තෙනාහ ‘‘අතිපාතනඤ්චෙත්ථා’’තිආදිං. ‘‘අදින්නං’’ති සාමිකෙනඅදින්නං පරසන්තකං. අගමනීයවත්ථූනි නාම අවීතික්කමනත්ථාය අනුපගන්තබ්බානි මාතුරක්ඛිතාදීනි ඉත්ථී පුරිසසරීරානි. ‘‘තස්සා’’ති පරපාණස්ස. ‘‘තතො’’ති පරපරිග්ගහිත භාවතො. ‘‘අච්ඡින්දක චෙතනා’’ති පරසන්තකස්ස අත්තනො සන්තකකරණවසෙන භුසං පරසන්තකා භාවච්ඡින්දක චෙතනා. විලුප්පන චෙතනාති වුත්තං හොති. ‘‘මග්ගෙන මග්ගප්පටිපාදකස්සා’’ති අත්තනො මග්ගෙන පරමග්ග සම්පයොජකස්ස. ‘‘එත්ථපී’’ති යථා අදින්නාදානෙ පරපරිග්ගහිත සඤ්ඤිනොති දුතීයං අඞ්ගපදං වුත්තං. එවං එත්ථපි. එත්ථ වදන්ති අගමනීය වත්ථු වසෙන චිත්තන්ති අවත්වා තස්මිං සෙවන චිත්තන්ති වුත්තං. තස්මා අගමනීය වත්ථු සඤ්ඤිතාති අවුත්තම්පි වුත්තසදිසං හොතීති. න හොති. න හි තස්මින්ති වචනං සඤ්ඤාවිසෙස සහිතං අත්ථං වදති. ඊදිසෙසු ච ඨානෙසු සබ්බෙ සඤ්ඤාපධානං හොති. පාණසඤ්ඤිතා, පරපරිග්ගහිත සඤ්ඤිතා,ති අඞ්ග පදං විය ඉධාපි අගමනීය වත්ථු සඤ්ඤිතාති දුතීයං අඞ්ගපදං අවස්සං වත්තබ්බං හොති. කස්මා, අඞ්ගනියමට්ඨානත්තා. තෙනාහ ‘‘එතෙනා’’තිආදිං. ‘‘චතුරඞ්ගීකොව වුත්තො’’ති තස්ස චත්තාරො සම්භාරා. අගමනීය වත්ථු, තස්මිං සෙවන චිත්තං, සෙවනප්පයොගො, මග්ගෙන මග්ගප්පටිපත්ති අධිවාසනන්ති. ‘‘සා’’ති භික්ඛුනී. ‘‘රක්ඛිතාසු සඞ්ගහිතා’’ති මාතුරක්ඛිත පිතු රක්ඛිතාදීසු සඞ්ගහිතා. ‘‘ටීකාසු පනා’’ති සුත්තන්තටීකාසු පන. ‘‘සා’’ති භික්ඛුනී. පාසණ්ඩා වුච්චන්ති ද්වාසට්ඨි දිට්ඨිගතාදීනි. තං වාදිනො පාසණ්ඩියා නාම. තෙසං ධම්මො පාසණ්ඩිය ධම්මො නාම. මිච්ඡාචාරොපි දුස්සීලාය ඉත්ථියා වීතික්කමො අප්පසාවජ්ජො. තතො ගොරූප සීලිකාය මහාසාවජ්ජො. තතො සරණඞ්ගතාය, පඤ්ච සික්ඛා පදිකාය, සාමණෙරියා, පුථුජ්ජන භික්ඛුනියාතිආදි. අට්ඨකථා පාඨෙ. ‘‘එත්ථා’’ති ඉමස්මිං අකුසලකායකම්මෙ. ‘‘න ගහිතං’’ති ථෙරෙන වා අට්ඨකථාචරියෙහි වා න ගහිතං. සුරඤ්ච මෙරයඤ්ච පිවන්ති එතෙනාති සුරාමෙරය පානං. තදජ්ඣොහරණ චෙතනා කම්මං. ‘‘සබ්බ ලහුකො’’ති සබ්බෙසං සුරාපාන කම්ම විපාකානං මජ්ඣෙ යො විපාකො ලහුකතරො, පවත්තිවිපාකමත්තොති වුත්තං හොති. ‘‘උම්මත්තකසංවත්තනිකො’’ති උම්මත්තභාව සංවත්තනිකො. ‘‘පඤ්චපී’’ති

සුරාපාන කම්මෙන සහ පඤ්චපි. මූලටීකා වචනෙ. ‘‘තස්සා’’ති සුරාපාන කම්මස්ස. පටිසම්භිදා මග්ගටීකායං ඉමස්ස වාක්‍යස්ස සංවණ්ණනායං වුත්තන්ති සම්බන්ධො. තත්ථ ‘‘තබ්බි රමණාදයො වා’’ති තතො සුරාපානතො විරමණාදයො ච. ‘‘මදස්සා’’ති මජ්ජනස්ස. ‘‘අපුඤ්ඤපථස්සා’’ති අකුසල කම්ම පථස්ස. ‘‘තබ්බිරති පී’’ති තතො සුරාපානතො විරතිපි. ‘‘නිම්මදතායා’’ති මජ්ජනරහිත භාවස්ස. ‘‘සා’’ති නිම්මදතා. ‘‘පුඤ්ඤපථස්සා’’ති කුසලකම්ම පථස්ස. ‘‘ඉතී’’ති තස්මා. ‘‘තානී’’ති සුරාපාන කම්මතබ්බිරති කම්මානි. ‘‘න ඉතරං’’ති කම්මපථෙහි අසම්බන්ධං. සුරාපානං විසුං පටිසන්ධිං න දෙතීති යොජනා. තබ්බිරති කම්මෙ පන සචෙ ඉදං සුරාපානං නාම පාපකම්මං දුච්චරිතන්ති ඤත්වා සමාදාන විරති සම්පත්තවිරති වසෙන තං සික්ඛාපදං රක්ඛති. තං සීලං අඤ්ඤෙහි පුඤ්ඤපථෙහි අසම්බන්ධම්පි විසුං පටිසන්ධිං න දෙතීති න වත්තබ්බං. ‘‘එවම්දං පී’’ති එවං ඉදම්පි සුරාපාන කම්මං කම්ම පථපත්තස්ස කම්මස්ස පරිවාරභූතං එව පටිසන්ධිං ජනෙතීති යොජනා. ‘‘තත්ථා’’ති කම්මපථසුත්තෙසු. සරූපතො න වුත්තන්ති ච සක්කා වත්තුන්ති සම්බන්ධො. ‘‘යං’’ති යං සුරාපාන කම්මං. ‘‘තත්ථා’’ති තෙසු කම්මපථසුත්තෙසු. කම්ම ජනනං නාම දුච්චරිත කම්මානං ජනනං. සක්කෙන දෙවාන මින්දෙන තස්ස අපායගාමිතා වුත්තාති සම්බන්ධො. තස්සාසුරාය පුණ්ණං ඉමං සුරාකුම්භංකිණාථ. මූලං දෙථ ගණ්හාථාති අත්ථො. ‘‘තස්සා’’ති සුරාපාන කම්මස්ස. අපායං ගමෙති සම්පාපෙතීති අපාය ගාමී. ‘‘යදිදං’’ති යා අයං යථාලාභ යොජනා අත්ථි. මූලටීකා වචනෙ. ‘‘කම්මසහජාතා’’ති අකුසල කම්මසහජාතා තණ්හා. ‘‘තෙසං’’ති තෙසං පඤ්චන්නං කම්මානං. ‘‘කොට්ඨාසතො’’ති ධම්මසඞ්ගණියං ඵස්සො හොති, වෙදනා හොතීතිආදිනා වුත්තෙ ධම්මුද්දෙසවාරෙ ඣානාදිකොට්ඨාසා නාම ආගතා. තෙසු පඤ්ච සික්ඛාපදා කොට්ඨාසතො කම්මපථ කොට්ඨාසිකා එව. කම්මපථ කොට්ඨාසෙ අන්තොගධාති අත්ථො. ‘‘පුරිමානං චතුන්නං’’ති පාණාති පාතාදීනං චතුන්නං කම්මානං. ‘‘පටික්ඛිත්තො’’ති තස්ස කම්මපථභාවො පටික්ඛිත්තො. ‘‘තතියං’’ති තතිය සුත්තං. එතාසුපි ච අට්ඨකථාසු.

කායකම්මාදීසු. සසම්භාරකායො නාම සකලො රූපකායො. පසාදකායො නාම කායපසාදො එව. කාය විඤ්ඤත්ති චොපනකායො නාම. ‘‘චොපන’’න්ති ච චලනං වුච්චති. ‘‘සො යෙවා’’ති චොපනකායොයෙව. කායකම්ම නාම ලාභො ච හොති, තස්මා සො කම්මානං පවත්ති මුඛන්ති වුච්චතීති යොජනා. ‘‘කම්මානි විසෙසෙතුං’’ති ඉදං කායකම්මං නාම, ඉදං වචීකම්මං නාමාති විසෙසෙතුං නියමෙතුං. ‘‘සක්කොන්තී’’ති කම්මානි විසෙසෙතුං සක්කොන්ති. තස්මා කායද්වාරෙ වුත්තිතොති ච වචීද්වාරෙ වුත්තිතොති ච වුත්තන්ති අධිප්පායො. මිච්ඡාචාරස්ස වචීද්වාරෙ අප්පවත්තිතො ‘‘පුරිමානි ද්වෙ’’ති වුත්තං. ‘‘මජ්ඣිමානි චත්තාරී’’ති මුසාවාදාදීනි චත්තාරි වචීකම්මානි. ‘‘ඡබ්බිධානි තානි වජ්ජානීති’’ති ‘කායකම්මං ජහෙය්‍යු’න්තිආදීනි ඡබ්බිධානි තානි වජ්ජානි. කථං එකමෙකෙන බාහුල්ල සද්දෙන ඡබ්බිධානි තානි වජ්ජෙතීති. අන්වයතො ච බ්‍යතිරෙකතො ච වජ්ජෙති. කථං, පාණාතිපාත කම්මං කදාචි අප්පකෙන වචීද්වාරෙ උප්පන්නම්පි කායද්වාරෙ එව පවත්ති බහුලත්තා කායකම්මමෙව හොති. වචීකම්ම සඞ්ඛ්‍යං න ගච්ඡති. ද්වෙ වා අස්ස නාමානි න භවන්ති. වචීද්වාරෙ පන අප්පකවුත්තිත්තා වචීකම්මං නාම න හොති. කායකම්මන්ති නාමං න ජහති. ද්වෙ වා අස්ස නාමානි න භවන්තීති එවං එකෙන කායද්වාරෙ බාහුල්ල වුත්තිවචනෙන පාණාතිපාත කම්මෙ ඡබ්බිධානි වජ්ජානි වජ්ජෙතීති. එවං සෙසෙසු. වනචරකො නාම වනලුද්දකො. සො පන කදාචි අප්පකෙන ගාමෙ චරන්තොපි වනෙ බාහුල්ල චාරිත්තා වනචරකො එව හොති. ගාමචරකොති නාමං න ලභති. ද්වෙ වා අස්ස නාමානි න භවන්ති. එවං සඞ්ගාමාවචරකාපි. සඞ්ගාමාවචරො නාම සඞ්ගාමෙ බාහුල්ලාවචරො හත්ථී වුච්චති. එත්ථ මනොද්වාරං සබ්බ කම්ම සාධාරණත්තා කම්මානි විසෙසෙතුං න සක්කොතීති වුත්තං. එවඤ්චසති, ‘අභිජ්ඣා බ්‍යාපාදො මිච්ඡාදිට්ඨී චෙති මනස්මිං වුත්තිතො මනොකම්මං නාමා’ති ඉදං න වත්තබ්බන්ති. නො න වත්තබ්බං. කම්ම සිද්ධිං පටිච්ච අඤ්ඤද්වාරෙහි අසාධාරණත්තා . තෙනාහ ‘‘මනොකම්මානි පනා’’තිආදිං. ‘‘සිද්ධං’’ති නිබ්බත්තං. ‘‘කායකම්මද්වාරං’’ති එත්ථ තත්ථ චොපනකායො කායකම්මානං පවත්ති බහුලත්තා කායකම්ම ද්වාරං නාම. චොපනවාචා තත්ථ වචීකම්මානං පවත්ති බහුලත්තා වචීකම්මද්වාරං නාම. කුසලා කුසල ජවන චිත්තං පන මනොකම්මානං තත්ථෙව කම්ම කිච්ච සිද්ධිතො මනොකම්ම ද්වාරං නාමාති එවං කම්මෙන ද්වාර වවත්ථානං වෙදිතබ්බං. ‘‘තස්ස ද්වාරස්ස නාමං භින්දිතුං වා’’ති කායොති නාමං භින්දිතුං වා. ‘‘අත්තනො නාමං දාතුන්ති වා’’ති වචීති නාමං තස්ස දාතුං වා. ‘‘බ්‍රාහ්මණ ගාමාදීනං බ්‍රාහ්මණ ගාමාදිභාවො වියා’’ති තස්මිං අඤ්ඤකුලෙසු වසන්තෙසුපි බ්‍රාහ්මණ කුලබහුලත්තා බ්‍රාහ්මණ ගාමොත්වෙව නාමං හොති. තස්මිං වනෙ අඤ්ඤරුක්ඛෙසු සන්තෙසුපි ඛදීරරුක්ඛ බහුලත්තා ඛදීරවනන්ත්වෙව නාමං හොතීති වත්තබ්බන්ති. කායකම්මං නිට්ඨිතං.

149. වචීකම්මෙ. ‘‘මුසා වදන්තී’’ති අභූතතො වදන්ති. පිසති එතායාති පිසුණා. ‘‘නිරුත්ති නයෙනා’’ති එත්ථ පියසුඤ්ඤ කරණාති වත්තබ්බෙ අක්ඛර ලොපකරණං නිරුත්ති නයො නාම. ‘‘යෙනා’’ති යෙනජනෙන. ‘‘සම්ඵං’’ති එත්ථ සංසද්දො සම්මති දුක්ඛං එතෙනාති අත්ථෙන සුඛෙ හිතෙ වත්තතීති ආහ ‘‘සං සුඛං හිතඤ්චා’’ති. කීදිසං සුඛං හිතඤ්චාති ආහ ‘‘සාධුජනෙහි අධිගන්තබ්බං’’ති. එතෙන පාපජනෙහි අධිගන්තබ්බං හිතසුඛං පටික්ඛිපති. හිතසුඛස්ස විනාසනං නාම තස්ස ආගමන මග්ගභින්දනන්ති ආහ ‘‘හිතසුඛ මග්ගං භින්දතී’’ති. ‘‘තං වා’’ති එත්ථ ‘‘තං’’ති හිතසුඛං. ‘‘අත්ථ ධම්මා පගතස්සා’’ති අත්ථතො ච ධම්මතො ච අපගතස්ස. ‘‘පටිභාණ චිත්තස්සා’’ති සුණන්තානං චිත්තරති චිත්තහාසවඩ්ඪනත්ථාය පටිභාණඤ්ඤාණෙන චිත්තීකතස්ස. ‘‘යත්ථා’’ති යස්මිං කථා මග්ගෙ. ‘‘අත්ථ ධම්ම විනයපදං’’ති අත්ථ පදඤ්ච ධම්මපදඤ්ච විනය පදඤ්ච. තත්ථ අත්ථො නාම ආරොග්‍යසම්පත්ති, මිත්තසම්පත්ති, පඤ්ඤාසම්පත්ති, ධන සම්පත්ති, භොගසම්පත්තියො. තාසු කොසල්ලජනකං වාක්‍යපදං අත්ථපදං නාම. ඉදං සුචරිතං නාම සග්ගසංවත්තනිකං, ඉදං දුච්චරිතං නාම අපාය සංවත්තනිකන්ති එවං සභාව ධම්මෙසු කොසල්ල ජනකං වාක්‍ය පදං ධම්ම පදං නාම. එවං චිත්තං දමිතබ්බං, එවං ඉන්ද්‍රියානි දමිතබ්බානි, එවං රාගො විනෙතබ්බො, එවං දොසො විනෙතබ්බොතිආදිනා විනෙතබ්බෙසු විනය කොසල්ලජනකං වාක්‍යපදං විනය පදං නාම. යත්ථ එවරූපං අත්ථ පදඤ්ච ධම්ම පදඤ්ච විනය පදඤ්ච කිඤ්චි නත්ථි. තස්ස වාචා වත්ථුමත්තස්ස එතංනාමං හොතීති යොජනා. ‘‘සම්ඵං’’ති වුත්තප්පකාරං නිරත්ථකවචනං. ‘‘තත්ථා’’ති තෙසු වචීකම්මෙසු. විසංවාදනං නාම විරජ්ඣා පනං. විසංවාදකො නාම

විරජ්ඣාපනකො. අත්ථං භඤ්ජති විනාසෙතීති අත්ථ භඤ්ජනකො. ‘‘කම්මපථභෙදො’’ති පටිසන්ධි ජනකො කම්මපථවිසෙසො. ‘‘ඉතරො’’ති අත්ථ භඤ්ජනකතො අඤ්ඤො මුසාවාදො. ‘‘කම්ම මෙවා’’ති පවත්ති විපාක ජනකං වචීකම්මමෙව. ‘‘රජානං’’ති ධූලීනං. තාසු සුගති දුග්ගතීසු උප්පජ්ජන්තීති තදුප්පජ්ජනකානි. ‘‘පථභූතත්තා’’ති උප්පත්තිමග්ගභූතත්තා. ‘‘භෙද පුරෙක්ඛාරෙනා’’ති මිත්තභෙදපුරෙක්ඛාරෙන. මිත්තං භින්දතීති භෙදකො. ‘‘සංකිලිට්ඨ චෙතනා’’ති අත්ථ පුරෙක්ඛාර ධම්ම පුරෙක්ඛාර විනය පුරෙක්ඛාර අනුසාසනි පුරෙක්ඛාර රහිතා කෙවලං භෙදපුරෙක්ඛාර චෙතනා සංකිලිට්ඨ චෙතනා නාම. ‘‘පරෙ භින්නෙ යෙවා’’ති පරජනෙ පරජනෙන මිත්තභෙදවසෙන භින්නෙයෙව. ‘‘යං කිඤ්චී’’ති යං කිඤ්චි අක්කොසවත්ථු. ‘‘අයං පී’’ති අයං ඵරුසවාචාපි. එවං අක්කොසන කම්මංපි අක්කොසිතබ්බස්ස දූරෙ ඨිතස්සපි මතස්සපි සම්පජ්ජතීති යොජනා. අනත්ථං නිරත්ථකවාචා වත්ථු මත්තං විඤ්ඤාපෙතීති අනත්ථවිඤ්ඤාපනකො. ‘‘සච්චතො ගණ්හන්තෙ යෙවා’’ති යථා සො කථෙති, තථා තං වත්ථු උප්පන්න පුබ්බන්ති එවං සච්චතො ගණ්හන්තෙයෙව. කෙචි සච්චතො ගණ්හිත්වා කිඤ්චි වත්ථුං පූජනීය ඨානෙ ඨපෙත්වා ථොමෙන්තා පූජෙන්තා වන්දන්තා පරිහරන්ති. සම්පරායි කත්ථාය තං සරණං ගච්ඡන්ති. සබ්බමෙතං නිරත්ථකං හොති. ‘‘තදස්සාදවසෙනා’’ති තං රාජකථාදිං තත්ථ චිත්තරතිං ලභිත්වා අස්සාදවසෙන කථෙන්තස්සෙව කම්මං හොති. අනිච්ච ලක්ඛණ විභාවනත්ථාය වා රතනත්තය ගුණවිභාවනත්ථාය වා පාප ගරහ කල්‍යාණ සම්භාවනාය වා කථෙන්තස්ස පන සත්ථකමෙව හොතීති අධිප්පායො. තෙනාහ ‘‘අත්ථ ධම්ම විනය නිස්සිතං’’තිආදිං. සෙසමෙත්ථ කායද්වාරෙ දීපිතමෙව.

150. මනොකම්මෙ . ‘‘අභිජ්ඣායන්තී’’ති අතිරෙකතරං ඣායන්ති, චින්තෙන්ති, ඔලොකෙන්ති වාති ඉමමත්ථං දස්සෙන්තො ‘‘අස්සාදමත්තෙ අඨත්වා’’තිආදිමාහ. ‘‘බ්‍යාපාදෙන්තී’’ති විගතභාවං ආපාදෙන්ති සම්පාපෙන්ති. තඤ්ච ආපාදනං න කායවාචාහි. අථ ඛො චිත්තෙනෙවාති වුත්තං ‘‘චින්තෙන්තී’’ති. ‘‘තබ්බි පරීතතො’’ති සප්පුරිස පඤ්ඤත්තිතො විපරීතෙන. ‘‘තත්ථා’’ති තෙසු මනොකම්මෙසු. ‘‘ඉදං මමස්සා’’ති ඉදං සන්තකං මමසන්තකං භවෙය්‍ය, අහො සාධු වතාති යොජනා. ‘‘අත්තනො කත්වා’’ති අත්තනො සන්තකං කත්වා. ‘‘ලාභාවතිමෙ’’ති එත්ථ සුලාභං ලභන්තීති ලාභා. ‘‘අත්තනො කරෙය්‍යං’’ති අත්තනො සන්තකං කරෙය්‍යං. පරභණ්ඩං වත්ථු යස්සාති පරභණ්ඩ වත්ථුකො. ‘‘වත්ථූ’’ති ආරම්මණභූතං වත්ථු. යාව න පරිණාමෙති, තාව න කම්මපථභෙදො හොතීති යොජනා. ‘‘වුත්තඤ්හෙතං අට්ඨකථාසූ’’ති අධිකාරො. ‘‘අයං’’ති අයං සත්තො. ‘‘තස්සා’’ති තස්ස සත්තස්ස. දසවත්ථුකාමිච්ඡාදිට්ඨී නාම ‘නත්ථිදින්නං, නත්ථියිට්ඨං, නත්ථිහුතං’තිආදිකා මිච්ඡාදිට්ඨී. ද්වාසට්ඨී දිට්ඨිගතෙසු කාචිදිට්ඨියො නත්ථිකාදි සභාවා හොන්ති. ඉධ පන තබ්බහුලනයෙන කම්මමෙවාති වුත්තං. යථාවුත්තොති සම්බන්ධො. ගච්ඡන්තස්ස පුග්ගලස්ස. ‘‘චිත්තුප්පාදො’’ති මග්ගචිත්තුප්පාදෙ. ‘‘පස්සන්තො’’ති තීණි ලක්ඛණානි පස්සන්තො. වුත්තොති සම්බන්ධො. ‘‘නියාමං’’ති සම්මත්ත නියාමං. අවිපරීතනියාමන්ති අත්ථො. පුන ‘‘නියාමං’’ති මිච්ඡත්තනියාමං. විපරීත නියාමන්ති අත්ථො. තිකිච්ඡිතුං අසක්කුණෙය්‍යොති අතෙකිච්ඡො. එකන්තෙන අපායගාමී හොතීති අත්ථො. ‘‘අපස්සිත්වා’’ති දිට්ඨිට්ඨානානං අපස්සිත්වා. ‘‘මිච්ඡාධිමොක්ඛමත්තෙනා’’ති තිත්ථා චරියෙසු සද්දහන මත්තෙනාති අධිප්පායො. ‘‘සකං ආචරියකං’’ති අත්තනො ආචරියස්ස සන්තකභූතං. ඨිතො පුග්ගලො. අට්ඨකථායං වුත්තො, යථාහ මිච්ඡත්තතිකෙ මිච්ඡාසභාවාති මිච්ඡත්තා. විපාකදානෙ සති, ඛන්ධභෙදානන්තරමෙව විපාකදානතො නියතා. මිච්ඡත්තා ච තෙ නියතා චාති මිච්ඡත්තනියතා. සම්මාස භාවාති සම්මත්තා. සම්මත්තා ච තෙ නියතා ච අනන්තරමෙව ඵලදාන නියමෙනාති සම්මත්තනියතාති . ‘‘තස්සා’’ති මිච්ඡාදිට්ඨියා. ‘‘අචොපෙත්වා’’ති අචාලෙත්වා. ‘‘එතෙනා’’ති එතෙනපි සද්දෙන. ‘‘ඉමෙසං’’ති මනොකම්මානං. ‘‘එතෙනා’’ති මනස්මිං එවාති වචනෙන. ‘‘උපපන්නං’’ති පරිපුණ්ණං. ‘‘උපලක්ඛණාදිවසෙනා’’ති උපලක්ඛණනය නිදස්සනනය පධානනයාදිවසෙන. ‘‘අත්ථන්තරප්පසඞ්ගො හොතී’’ති කථං හොති. එවසද්දෙන විනා පාණාතිපාත කම්මං කායද්වාරෙ බාහුල්ල වුත්තිතො කායකම්මං නාමාති වුත්තෙ ඉදං ලද්ධාතපත්තො රාජකුමාරොති විය උපලක්ඛණනයමත්තං. තෙන සෙසද්වාරෙසුපි බාහුල්ල වුත්තිං උපසල්ලක්ඛෙතීති අත්ථන්තරප්පසඞ්ගො සියාති. එවං සෙසනයෙසුපීති. ‘‘අපිචා’’ති කිඤ්චි වත්තබ්බං අත්ථීති ජොතෙති. ‘‘තෙසූ’’ති පාණවධාදීසු. ‘‘එකං අඞ්ගං’’ති උපක්කමොති චතුත්ථං අඞ්ගං. ‘‘තං සහජාතා වා’’ති චෙතනා සහජාතා ච. චෙතනා පක්ඛෙ භවාති චෙතනා පක්ඛිකා. චෙතනා විය කායකම්මභාවං ගච්ඡන්තීති වුත්තං හොති. ‘‘අබ්බොහාරිකත්තං ගච්ඡන්තී’’ති මනොකම්මන්ති වොහරිතුං අප්පහොනකත්තං ගච්ඡන්තීති අත්ථො. අත්තා පධානං යෙසං තෙ අත්තප්පධානා. අභිජ්ඣාදයො. අත්තප්පධානා න හොන්ති. චෙතනා පධානා හොන්ති. ඉධෙව තෙ අත්තප්පධානා හොන්තීති අත්ථො. ‘‘තථා තථා’’ති අහොවත ඉදං මමස්සාතිආදිනා තෙන තෙන පකාරෙන. ‘‘තත්ථා’’ති තෙසු මනොකම්මෙසු. ‘‘සබ්බෙන සබ්බං’’ති පාටිපදිකපදමෙතං. සබ්බප්පකාරතොති අත්ථො. ‘‘ඉධා’’ති මනොකම්මට්ඨානෙ. ‘‘මනොකම්ම කිච්චවිසෙසෙනා’’ති අහොවත ඉදං මමස්සාතිආදිකෙන කිච්ච විසෙසෙන. මනොකම්ම දීපනා නිට්ඨිතා.

151. ‘‘එත්ථ ච දසන්නං පී’’තිආදීසු. ‘‘තාපී’’ති තා පුබ්බාපරචෙතනායොපි. ආදිතො පට්ඨාය පවත්තා තාපීති සම්බන්ධො. ‘‘යානිපනා’’තිආදීසු. එකො එකස්ස වදති අහං ඉමං සත්තං මාරෙමි, ත්වං අසුකංසත්තං මාරෙහීති. එවං වත්වා උභොපි උපක්කමං කරොන්ති. කම්මං පන උභින්නම්පි න සිජ්ඣති. තත්ථ ආණාපකස්ස ත්වං අසුකං සත්තං මාරෙහීති ආණාපන කම්මං සචෙ සිජ්ඣති. වචීද්වාරෙ පවත්තං කායකම්මන්ති වුච්චති. ඉධ පන අසිද්ධත්තා වචීද්වාරෙ දිස්ස මානං වචීකම්මන්ති වුච්චති. වචීදුච්චරිතමත්තන්ති වුත්තං හොති. එසනයො සෙසෙසුපි.

‘‘දොසමූලෙනා’’තිආදීසු. දොසො එව මූලං දොසමූලං. දොසො මූලං මස්සාති දොසමූලං. තං සම්පයුත්ත චිත්තන්ති ද්විධා අත්ථො. බ්‍යාපාදො නාම දොසො එව. සො කථං දොසෙන මූලෙන ජායෙය්‍යාති වුත්තං ‘‘පුරිමො බ්‍යාපාදවජ්ජෙහී’’ති. පරතො අභිජ්ඣායම්පි එසනයො. විභාවනිපාඨෙ. නිධිපාඨකා නාම රාජනිධි විධායකා. තත්ථ

වණ්ඩො නිග්ගහෙතබ්බොති ආගතත්තා දුටඨනිග්ගහත්ථන්ති වුත්තං. රාජූනං අදින්නාදානං මොහමූලෙන ජායතීති යොජනා. ''බ්‍රාහ්මණානඤ්චා''ති සකසඤ්ඤාය එව යං කිඤ්චි හරන්තානං බ්‍රාහ්මණානඤ්ච කම්මඵලසම්බන්ධාපවාදීනඤ්ච. ''ආහරණං''ති අදින්නාදානවසෙන හරණං. අවහරණන්ති වුත්තං හොති. යො පන මොහො රාජූනං උප්පන්නො, යො ච බ්‍රාහ්මණානං උප්පන්නො, යො ච කම්ම ඵලසම්බන්ධා පවාදීනං උප්පන්නොති සම්බන්ධො. ''ලොභො නිදානං කම්මානං සමුදයායා''ති ලොභො කම්මානං සුටඨුවඩ්ඪනාය නිදානං කාරණං හොතීති යොජනා. සඤ්ජාතා කඞ්ඛායෙසං තෙ සඤ්ජාතකඞ්ඛා. පරිතො උට්ඨාති එත්ථාති පරියුට්ඨානං. කඞ්ඛාය පරියුට්ඨානං කඞ්ඛාපරියුට්ඨානං. ජනානං තානිකම්මානීති සම්බන්ධො.

අකුසලකම්මදීපනානිට්ඨිතා.

157. කුසලකම්මෙ. අයං පන එවමාදීසු සුත්තපදෙසු ආගතොති සම්බන්ධො. ''මෙත්තං කායකම්මං''ති මෙත්තාසහගතං කායකම්මං. එවං වචීකම්මෙපි. චෙතනා හෙත්ථ කම්මන්ති අධිප්පෙතා. මනොකම්මෙ පන චෙතනාපි යුජ්ජති. අබ්‍යාපාදොපි යුජ්ජති. ඤාණං අනුපරිවත්තීති ඤාණානුපරිවත්තං. ඤාණානුපරිවත්තීතිපි පාඨො, සො යෙවත්ථො. ''පදක්ඛිණං''ති පවඩ්ඪිතං. අපරං පරියායං දස්සෙති ''යස්මිං පනා''තිආදිනා. දුස්සීලස්ස භාවො දුස්සිල්‍යං. පාණාතිපාතාදිකම්මං. ''පවත්තමානෙ''ති කායද්වාරෙ පවත්තමානෙ. ''යං පන කුසලං''ති පාණාති පාතාදිතො විරති කුසලං . ''පවත්තමානං''ති චිත්තෙ පවත්තමානං. ''කිච්ච සීසෙනා''ති කිච්චප්පධානෙන. කිච්චං පධානං කත්වාති අධිප්පායො. සෙසමෙත්ථ කායකම්මෙ සුවිඤ්ඤෙය්‍යං.

''වචීකම්මෙපි එසෙවනයො''ති යස්මිං දුස්සිල්‍යෙ පවත්තමානෙ වාචා අපරිසුද්ධා හොති. වචී සංවරො භිජ්ජතීතිආදිනා වත්තබ්බං. ''අවසෙසං පනා''ති තීහි කායකම්මෙහි චතූහි වචීකම්මෙහි අවසෙසං. තත්ථ ''තීහි කායකම්මෙහී''ති තීහි කායදුච්චරිත විරති කම්මෙහි. ''චතූහි වචීකම්මෙහී''ති චතූහි වචීදුච්චරිත විරති කම්මෙහි. ''සබ්බංපි කල්‍යාණ කම්මං''ති සබ්බම්පි දානකම්මං, සබ්බම්පි භාවනා කම්මං, අපචායන කම්මං, වෙය්‍යාවච්චකම්මං, පත්තිදානකම්මං, පත්තානුමොදනාකම්මං, ධම්මසවන කම්මං, ධම්ම දෙසනා කම්මං, සබ්බම්පි දිට්ඨිජුකම්මං තීසුද්වාරෙසු පවත්තම්පි මනොකම්මං නාමාති යොජනා. ඉමෙසු පන ද්වීසු පරියායෙසු පච්ඡිමොයෙව පධානන්ති සම්බන්ධො. ''යාව දෙවා''ති අන්තිම පරිච්ඡෙද ජොතකො නිපාතො. මත්ථකපරිච්ඡෙදෙනාති අත්ථො.

සීලපදෙ. ''සීලයතී''ති සම්මා දහති ච උපධාරෙති වාති ද්විධා අත්ථො. ''සුසමාහිතානී''ති සුප්පතිට්ඨිතානි. ''උපරිමෙ කුසල ධම්මෙ''ති මහග්ගත ලොකුත්තර කුසලධම්මෙ. සත්තසු විසුද්ධීසු උපරිමෙ චිත්ත විසුද්ධාදි කුසලධම්මෙ. ''අධිකුසල ධම්මෙ''ති අධිකෙ බොධිපක්ඛිය කුසල ධම්මෙ. පරෙහි දින්නං, තදෙව පත්තිං. සබ්බානි පන තානි දානාදීනි කුසලානි. සොධෙන්ති සප්පුරිසාජනා. තානි එවපුඤ්ඤානි. එකමෙකං පුඤ්ඤක්‍රියවත්ථු. ''ඉමිනා පච්චයෙනා''ති චීවරාදි පච්චයෙන, අන්නපානාදි පච්චයෙන, ධන ධඤ්ඤාදිපච්චයෙන වා. ''සබ්බංපි චෙතං''ති සබ්බම්පි එතං දසවිධං පුඤ්ඤං. ''හීනෙන ඡන්දෙනා''ති යසකාමතාදිවසෙන හීනෙන ඡන්දෙන, හීනෙන චිත්තෙන, හීනෙන වීරියෙන, හීනාය වීමංසාය. ''මජ්ඣිමෙනා''ති පුඤ්ඤඵලකාමතාදිවසෙන මජ්ඣිමෙන. ''පණීතෙනා''ති කත්තබ්බමෙවිදන්ති අරියවංසානු බ්‍රූහනවසෙන පණීතෙන ඡන්දාදිනා පවත්ති තං පණීතන්ති යොජනා. ''යසකාමතායා''ති කිත්ති සද්දකාමතාය වා, පරිවාරකාමතාය වා. ''පුඤ්ඤඵලකාමතායා''ති භවසම්පත්ති භොගසම්පත්තිකාමතාය. ''අරියභාවං නිස්සායා''ති ඉදං දානං නාම අරියානං වංසො. අහම්පි අරියො. තස්මා මයාපි කත්තබ්බමෙවිදන්ති එවං අරියභාවං නිස්සායාති අත්ථො. එත්ථ ච ''අරියො''ති ආචාර අරියොපි යුජ්ජති දස්සන අරියොපි. තත්ථ ආචාර අරියො නාම සප්පුරිසො පුථුජ්ජන කල්‍යාණකො වුච්චති. දස්සන අරියො නාම පරමත්ථ අරියො. ''පාරමිතා දානං''ති සබ්බදානෙහි අග්ගපත්තං මහාබොධි සත්තානං පාරඞ්ගතදානං. තඤ්හි සබ්බ සත්තවිමොක්ඛත්ථාය පවත්ති තත්තා අග්ගපත්තං හොති, පාරඞ්ගතං. තතො උත්තරිතරස්ස කස්සචිදානස්ස අභාවතො. සෙසෙසුපි පුඤ්ඤ ක්‍රියවත්ථූසු. ''තිකද්වයං''ති පුරිමාදි හීනාදි තිකද්වයං. ''අන්තිම වත්ථුනා''ති අන්තිම වත්ථු අජ්ඣාපජ්ජනෙන වා. ''දුස්සීලො නාමා''ති දුස්සීල භික්ඛු නාම. සො හි යාවභික්ඛුප්පටිඤ්ඤං න විජහි. තාව භික්ඛු එව. න සාමණෙරො, න ගිහී. තං චෙ අඤ්ඤො භික්ඛු අමූලකෙන අන්තිම වත්ථුනා අනුද්ධංසෙති. අනුද්ධංසෙන්තස්ස සඞ්ඝාදි සෙසො. ඔමසවාදෙ පාචිත්තියං. සහසෙය්‍යාට්ඨානෙ තෙන සහ අතිරෙක රත්තිං සයන්තස්සාපි ආපත්ති නත්ථි. තස්මා සො දුස්සීල භික්ඛුත්වෙව වත්තබ්බොති. ''පුන කම්මවාචාය සමාදාතබ්බන්ති නත්ථී''ති යථා සික්ඛං පච්චක්ඛන්තස්ස සබ්බං සමාදානං භිජ්ජති. පුන භික්ඛුභාවං ඉච්ඡන්තෙන පුන කම්මවාචාය සමාදාතබ්බං හොති. එවං පුන කම්මවාචාය සමාදාතබ්බන්ති නත්ථි. ''ඉතරෙසු පනා''ති ලිඞ්ගනාසනඞ්ගතො අඤ්ඤෙසු දණ්ඩකම්මඞ්ගෙසු. නිච්චසීලාදීසු. ''යං නිච්චමෙව වට්ටතී''ති යං පාණාතිපාත විරති සීලං නිච්චමෙව රක්ඛිතුං වට්ටති. අනිච්චං න වට්ටති. කස්මා, පාණඝාතාදිං කරොන්තස්ස සබ්බකාලම්පි දුච්චරිත සම්භවතො. තෙනාහ ''අනිච්චං සාවජ්ජං හොතී''ති. දුච්චරිතං හොතීති අත්ථො. ''යං නිච්චම්පි වට්ටතී''ති පකති ගහට්ඨානං යං විකාල භොජනාදි විරති සීලං නිච්චම්පි වට්ටති. ''අනිච්චම්පි වට්ටතී''ති සමාදාන දිවසං අතික්කමිත්වා විකාල භොජනාදිං කරොන්තස්ස වීතික්කම දොසොවා දුච්චරිත දොසො වා නත්ථීති අධිප්පායො. තෙනාහ ''සාවජ්ජං න හොතී''ති. දුච්චරිතං න හොතීති අත්ථො. තථා දසසීලඤ්ච පකති ගහට්ඨානං අනිච්චසීලං නාමාති යොජනා. ''අනිච්චසීලමෙව හොතී''ති පකති ගහට්ඨානං තං දසසීලං යාවජීවං නිච්චං කත්වා සමාදියිත්වා රක්ඛන්තානම්පි අපබ්බජිතත්තා පබ්බජිතෙසු ජාති සභාවෙනෙව සිද්ධං නිච්චසීලං නාම න හොති. යාවජීවං කත්වා සමාදාන වසෙනෙව නිච්චං හොතීති අධිප්පායො. ''වෙසධාරණෙන සහ සිද්ධත්තා''ති එත්ථ කථං වෙසධාරණෙන සිද්ධං හොතීති. වෙසධාරණං නාම ගිහිවත්ථං පහාය කාසාය වත්ථ ධාරණං. කාසායවත්ථඤ්ච නාම අරහත්තධජො හොති. න ච අරහත්තධජං ධාරෙන්තස්ස සික්ඛාපදං අසමාදියන්තස්සපි විකාලෙ

භුඤ්ජිතුං වට්ටති. තථා නච්චාදීනි පස්සිතුං, මාලාදීනි ධාරෙතුං, උච්චාසයනාදීසු වසිතුං, ජාතරූපාදීනි සාදිතුං. කස්මා ඉති චෙ, තෙසඤ්හි තං තං යථාසකං සීලං නිච්චං සුද්ධං කත්වා රක්ඛිතුමෙව වට්ටතීතිආදිනා කාරණං හෙට්ඨා වුත්තමෙවාති. ‘‘අප්පනං අපත්තාව අධිප්පෙතා’’ති අප්පනාපත්තානං මහග්ගතභාවනානං විසුං උපරි වක්ඛමානත්තාති අධිප්පායො. ‘‘එත්ථෙවා’’ති ඉමස්මිං භාවනා කම්මෙ එව. ‘‘තෙ සඤ්ඤෙවා’’ති රතනත්තයාදීනං එව ච. ගන්තුං ආරද්ධො ගමිකො. අද්ධානං දීඝමග්ගං ගච්ඡන්තො අද්ධිකො. ‘‘පරිසුද්ධෙනා’’ති ලාභසක්කාරාදි නිරපෙක්ඛතාය අත්තුක්කංසන පරවම්භනාදි රහිතතාය ච පරිසුද්ධෙන. ‘‘හිතප්ඵරණ චිත්තෙනා’’ති මයි කරොන්තෙ ඉමස්ස එත්තකං හිතසුඛං භවිස්සතීති එවං තෙසං හිතසුඛෙසු ඵරණ චිත්තෙන. මෙත්තචිත්තෙනාති වුත්තං හොති. ‘‘අත්තනො කිච්චෙසු වියා’’ති එතෙන තෙසං සබ්බං කිච්චං අත්තනොභාරං කරොතීති දීපෙති. ‘‘සාධාරණ කරණං’’ති අත්තනො පුඤ්ඤං පරෙසං දානං. අත්ත මනතාපවෙදනියාධුසාධූති වචීභෙදකරණං. තඤ්හිදින්නඤ්චානුමොදිතඤ්ච දිට්ඨධම්මවෙදනීයං ජාතන්ති සම්බන්ධො. ‘‘යොනිසොමනසිකාරෙ ඨත්වාති එත්ථ සිලොකාදිපක්ඛිකං අයොනිසොමනසිකාරං ජහිත්වා සුණන්තස්ස ඉමං ධම්මං සුත්වා අත්ථරසධම්මරසප්පටිසංවෙදී භවිස්සාමීති, දෙසෙන්තස්ස ඉමං දෙසෙන්තො ධම්මස්ස ච සුණන්තානඤ්ච අනුග්ගහං කරිස්සාමීති යොනිසොමනසිකාරෙ ඨත්වා. ලාභ සක්කාරාදි පක්ඛිකො මනසිකාරො අයොනි සොමනසිකාරො නාම. නියානත්ථ නිස්සරණත්ථ පක්ඛිකො යොනිසොමනසිකාරො නාම. නිරවජ්ජ කම්මානි නාම කසිගොරක්ඛාදි කම්මානි. නිරවජ්ජසිප්පානි නාම වඩ්ඪකිසිප්පාදීනි වෙජ්ජසිප්පාදීනි ච. නිරවජ්ජ විජ්ජාඨානානි නාම පරූපරොධර හිතානි අඞ්ගවිජ්ජා වෙදවිජ්ජා මන්තවිජ්ජාදීනි. ‘‘වොදාන කරණං’’ති විසෙසෙන විසුද්ධකරණං. ‘‘තං සභාවත්තා’’ති දානසභාවත්තා. ‘‘චාරිත්ත සීලත්තා’’ති සප්පුරිසානං පකති චාරිත්ත සීලත්තා. පුන ‘‘තං සභාවත්තා’’ති භාවනා සභාවත්තා. තථාහි දෙසෙන්තස්ස ච සුණන්තස්ස ච දෙසනාසොතානුසාරෙන චිත්තභාවනා ඤාණභාවනාවහත්තා දෙසනාසවනා සභාවා හොන්ති. අත්තනො දිට්ඨිං සයමෙව උජුං කරොන්තස්ස ච ඤාණභාවනා කම්මමෙව. තථා පරස්ස ධම්මදෙසනං සුත්වා උජුං කරොන්තස්සාපීති. ‘‘ධම්මො නාම නත්ථී’’ති දෙසනා ධම්මො නාම නත්ථි. කස්මා, දානසීලානි දෙසෙන්තෙනපි අන්තෙ ලක්ඛණත්තයෙන සහසච්චප්පකාසනස්ස කත්තබ්බත්තා. එතෙන දෙසනාසවනා අන්තෙ ලක්ඛණත්තයානුපස්සනා භාවනා කම්මට්ඨානෙ පතිට්ඨිතත්තා තං සභාවා හොන්තීති දස්සෙති. ‘‘මනොකම්ම මෙවා’’ති පදුද්ධාරො. ‘‘මනස්මිං එවා’’ති මනොද්වාරෙ එව. ‘‘කිච්චසිද්ධිතො’’ති අප්පනාකිච්චස්ස සිජ්ඣනතො. ‘‘අඞ්ගභාවා සම්භවතො’’ති අප්පනා කිච්චසිද්ධියං අඞ්ගභාවා සම්භවතො. ‘‘තඤ්චභාවනා මය’’න්ති පදුද්ධාරො. ‘‘දානාදිවසෙනා’’ති දානසීලවසෙන. දානවසෙන අප්පවත්තනතොති ඉදං තාව යුජ්ජති. සීලවසෙන අප්පවත්තනතොති ඉදං පන පාළියා න සමෙති. පාළියඤ්හි මහග්ගතජ්ඣානෙසුපි පහානං සීලං වෙරමණී සීලන්තිආදි වුත්තන්ති චොදනා. තං පරිහරන්තො ‘‘යං පනා’’තිආදිමාහ. ‘‘පරියායෙන වුත්තං’’ති කෙනපරියායෙන වුත්තන්ති. පකති චාරිත්තං සීලන්ති වුච්චති. උප්පන්නෙ ච පඨමජ්ඣානෙ නීවරණානං පහානං නාම පකතිචාරිත්තමෙව පකති නියාමෙන පවත්තමෙව. ඉති පකතිචාරිත්තත්තා සීලන්ති වුත්තං. පුන නීවරණානං පහානමෙව තෙහි විගමනට්ඨෙන වෙරමණීති ච, පිදහනට්ඨෙන සංවරොති ච, පහාන කිච්චං අවිජහනට්ඨෙන අවීතික්කමොති ච, වුත්තං. චෙතනාසීලන්ති එත්ථ පන ඣානසම්පයුත්ත චෙතනා එව වුච්චති. සා ච සීලජාති කත්තා සීලන්ති වුත්තාති දට්ඨබ්බං. ‘‘අප්පනාපත්ත’’න්ති පදුද්ධාරො. ‘‘ඣානභෙදෙනා’’ති පන වත්තබ්බං. රූපාවචරකුසලඤ්හි ඣානභෙදෙන පඤ්චවිධං, ඣානමෙව පන ඣානඞ්ගභෙදෙන පඤ්චවිධන්ති.

කුසලකම්මදීපනා නිට්ඨිතා.

153. ‘‘එත්ථා’’තිආදීසු. ‘‘ධම්මසඞ්ගහෙ’’ති ධම්මසඞ්ගණී පාළියං. ‘‘දස්සනෙනා’’ති සොතාපත්ති මග්ගඤ්ඤාණෙන. ‘‘තං’’ති උද්ධච්ච චෙතනං. ‘‘භාවනායා’’ති උපරිමග්ගත්තයසඞ්ඛාතාය භාවනාය. පාළිපාඨෙ. ‘‘චිත්තුප්පාදා’’ති චිත්තචෙතසිකා වුච්චන්ති. ‘‘සියා’’ති එකච්චෙති අත්ථෙ නිපාත පදං. ඉමෙසු ඡසු චිත්තුප්පාදෙසු එකච්චෙ ඡ චිත්තුප්පාදා සොතාපත්ති මග්ගෙන පහාතබ්බා, එකච්චෙ ඡ චිත්තුප්පාදා තීහි උපරි මග්ගෙහි පහාතබ්බාති අත්ථො. තත්ථ පඨමපදෙ ‘‘එකච්චෙ ඡ චිත්තුප්පාදා’’ති කම්මපථපත්තකම්මසහජාතා ඡ චිත්තුප්පාදා. දුතිය පදෙ ‘‘එකච්චෙ ඡ චිත්තුප්පාදා’’ති අකම්මපථ පත්තා ධම්මිකෙසු ඨානෙසු අස්සාදනාභි නන්දාදිවසෙන පවත්තා ඡ චිත්තුප්පාදා. ‘‘තත්ථා’’ති ධම්මසඞ්ගහෙ. ‘‘ඉතරත්ථා’’ති ඉතරෙසු භාවනාය පහාතබ්බෙසු. ‘‘තස්සා’’ති නානක්ඛණික කම්මපච්චයස්ස. පාළිපාඨෙ. ‘‘සහජාතා’’ති අත්තනො පච්චයුප්පන්නෙහි සහජාතා. ‘‘නානක්ඛණිකා’’ති අත්තනො පච්චයුප්පන්නෙහි අසහජාතා අතීතකාලභූතෙ නානක්ඛණෙ පවත්තා පාණාතිපාතාදි චෙතනා. ‘‘යදි එවං’’ති එවං යදි සියාති අත්ථො. යදි උද්ධච්ච චෙතනා දස්සන පදෙ අනුද්ධටත්තා පටිසන්ධිං නාකඞ්ඛතීති විඤ්ඤායෙය්‍ය. එවං සතීති පාඨසෙසො. ‘‘චෙ’’ති චෙ වදෙය්‍ය. ‘‘නා’’ති න සක්කා වත්තුං. ‘‘තස්සා විපාකස්සා’’ති තස්සා උද්ධච්ච චෙතනාය විපාකස්ස. පාළිපාඨෙ. ‘‘ඉමෙසු ධම්මෙසු ඤාණං’’ති ඉමෙ ධම්මෙ ආරම්මණං කත්වා උප්පන්නඤ්ඤාණං. ‘‘තෙසං විපාකෙ’’ති උද්ධච්ච සහගතානං විපාකෙ. ‘‘ඤාණං’’ති තං විපාකං ආරම්මණං කත්වා උප්පන්නඤ්ඤාණං. ‘‘සබ්බ දුබ්බලන්ති ච සක්කා වත්තුං’’ති සම්බන්ධො. ‘‘අතිවිය කාළකධම්මත්තා’’ති බුද්ධාදීසු මහන්තෙසු ඨානෙසු සද්ධාරතනස්ස අන්තරායං කත්වා පවත්තනතො අතියෙවකණ්හ ධම්මත්තා. තස්සා විචිකිච්ඡා චෙතනාය පටිසන්ධි ආකඞ්ඛනම්පි විඤ්ඤාතබ්බන්ති යොජනා. ‘‘සභාව විරුද්ධත්තා යෙවා’’ති විචිකිච්ඡා අසන්නිට්ඨාන සභාවා. අධිමොක්ඛො සන්නිට්ඨාන සභාවොති එවං සභාව විරුද්ධත්තායෙව.

‘‘සබ්බත්ථා’’තිආදීසු. ‘‘විපච්චතීති විපාචෙතී’’ති වදන්ති. තං පන පදරූපෙන න සමෙතීති අඤ්ඤං අත්ථං වදන්තො ‘‘සබ්බම්පි වා’’තිආදිමාහ. ‘‘මහාසම්පත්තියො සමුට්ඨාපෙත්වා’’ති දෙවලොකෙ දෙවසම්පත්ති සදිසා දිබ්බවිමානාදිකා මහාසම්පත්තියො සමුට්ඨාපෙත්වා. ඉදං ‘‘ඔකාසං කත්වා’’ති පදෙ විසෙසනං. තත්ථ ‘‘සුඛ විපාකං’’ති ඉදං අට්ඨ අහෙතුක විපාකානි සන්ධාය වුත්තං. රූපලොකෙ බ්‍රහ්මානං රූපකායො රූපාවචර කම්මෙන නිබ්බත්තො. සො ච

කාමාවචර ධම්ම සමූහො එව. එවං සන්තෙ තස්මිං ලොකෙ පඤ්ච අහෙතුක විපාකානිපි රූපාවචර කම්මෙන නිබ්බත්තානි සියුන්ති චොදනා. තං පරිහරන්තො ''රූපාවචර කුසලංහී''තිආදිමාහ. ''තානී''ති අපායභූමියං උප්පන්නානි අට්ඨ අහෙතුක විපාකානි. ''සබ්බස්මිං කාමලොකෙ''ති එකාදසවිධෙ කාමලොකෙ. ''තෙසු වා''ති තෙසු අට්ඨ අහෙතුක විපාකෙසු ච. ''ආරම්මණන්තරෙ''ති කසිණ නිමිත්තාදිතො අඤ්ඤස්මිං ආරම්මණෙ. ''නිමිත්තා රම්මණෙ''ති කසිණ නිමිත්තාදිකෙ නිමිත්ත පඤ්ඤත්තා රම්මණෙ. ''තානි පඤ්චවිපාකානී''ති චක්ඛු විඤ්ඤාණාදීනි පඤ්ච අහෙතුක විපාකානි කාමාවචර කුසල කම්මස්සෙව විපාකානි හොන්තීති යොජනා. ''සොළසක මග්ගො''ති සොළසකථා මග්ගො කථාපබන්ධො. එවං ද්වාදස කමග්ගො. ''අහෙතුකට්ඨක''න්ති අහෙතුක විපාකට්ඨකං. සම්මා පකාරෙන ජානාතීති සම්පජානං. ඤාණං. සම්පජානෙන කතන්ති විග්ගහො. න සම්පජානකතං අසම්පජානකතං. ''සද්දහිත්වා''ති එතෙන දිට්ඨුජු කම්මඤාණ සම්පත්තිං දීපෙති. න හි තෙන ඤාණෙන අසම්පන්නො කම්මඤ්ච කම්මඵලඤ්ච සද්දහතීති. ජානිත්වාති වා පාඨො සියා. ''එකමෙකං''ති එකමෙකං කුසලකම්මං. ''කුසල සමයෙ''ති කුසල කම්ම කරණකාලෙ. කුසලුප්පත්තිකාලෙ වා. යස්සමෙ ඊදිසං පුඤ්ඤං පසුතං. තස්සමෙ භවලාභො භොගලාභො මිත්තලාභො සබ්බෙලාභා එකන්තෙන සුලාභාති අත්ථො. ''සුලද්ධං''ති ඉදං පුඤ්ඤං සුලද්ධං. දෙවෙසු ච මනුස්සෙසු සංසරිත්වාති පාඨසෙසො. ''සෙසෙනා''ති තස්සකම්මස්ස විපාකාවසෙසෙන. අට්ඨකථා පාඨෙ. ''එකපිණ්ඩපාතස්මිං''ති එකවාරං පිණ්ඩපාතදානෙ. සංයුත්තට්ඨකථායං වුත්තං. තස්මා යං වුත්තං 'එකා චෙතනා එකමෙව පටිසන්ධිං දෙතී'ති, තං සුවුත්තන්ති අධිප්පායො. ''පටිපක්ඛෙහී''ති පටිපක්ඛෙහි අකුසලෙහි. විසෙසෙන භුසං මුළ්හො බ්‍යාමුළ්හො. අතිවිය බ්‍යාමුළ්හො අතිබ්‍යාමුළ්හො. අතිබ්‍යාමුළ්හත්ථාය පච්චයභූතන්ති විග්ගහො. අතිදුප්පඤ්ඤාය පච්චයභූතන්ති අත්ථො. සො හි ථෙරො වදතීති සම්බන්ධො. ''ඉති කත්වා''ති එවං මනසිකරිත්වා. ''සන්නිහිතපච්චයමත්තෙනා''ති ආසන්නෙ සණ්ඨිතපච්චය මත්තෙන. ''පුබ්බපයොග පච්චයමත්තෙනා''ති වුත්තං හොති. බලවකම්මවසෙන උප්පන්නත්තා තික්ඛතරං විපාකං. යදා පයොග රහිතෙන පච්චයගණෙන උප්පජ්ජති, තදා අසඞ්ඛාරිකං නාම. යදා පයොගසහිතෙන, තදා සසඞ්ඛාරිකං නාම. තත්ථ අසඞ්ඛාරිකං තික්ඛං නාම. සසඞ්ඛාරිකං මන්දං නාම. තථා දුබ්බල කම්මෙන උප්පන්නෙ මන්දවිපාකෙපි යොජෙතබ්බං. එවං තික්ඛමන්දානං මන්දතික්ඛතාපත්ති නාම සියා. න ච තථා සක්කා භවිතුන්ති අධිප්පායො. එත්ථ සියා, යදි පුබ්බකම්මවසෙන අට්ඨන්නං මහාවිපාකානං සඞ්ඛාරභෙදො සිද්ධො සියා, අට්ඨන්නං අහෙතුක විපාකානම්පි සොසඞ්ඛාරභෙදො සිද්ධො භවෙය්‍ය. තානිපි හි කානිචි අසඞ්ඛාරිකෙන කම්මෙන නිබ්බත්තානි, කානිචි සසඞ්ඛාරිකෙනාති චොදනා. තං පරිහරන්තො ''අහෙතුක විපාකානං පනා''තිආදිමාහ. ''උභයකම්ම නිබ්බත්තනං''ති තෙසං සඞ්ඛාර භෙදරහිතත්තා අසඞ්ඛාරික කම්මෙනපි විරොධො නත්ථි. සසඞ්ඛාරික කම්මෙනපි විරොධො නත්ථි. අසඞ්ඛාරික කම්මෙනපි නිබ්බත්තන්ති. සසඞ්ඛාරික කම්මෙනපි නිබ්බත්තන්ති. එවං උභයකම්ම නිබ්බත්තනං යුත්තං. ''ඉති අධිප්පායො''ති තස්ස ථෙරස්ස අධිප්පායො. ''න කම්මාගමන වසෙනා''ති කම්මසඞ්ඛාතස්ස චිරකාලතො ආගමන පච්චයස්ස වසෙන. ''ආගමනං''ති ච ආගච්ඡති එතෙනාති ආගමනන්ති විග්ගහො. ''කම්මභවෙ''ති අතීතෙ කම්මකරණභවෙ. ''කෙචනා''ති කෙචි. අට්ඨසාලිනියං පන ආගතාති ච. පටිසම්භිදා මග්ගෙ පන ද්විහෙතුකා වුත්තාති ච සම්බන්ධො. ඉමස්මිං ඨානෙ පටිසම්භිදා මග්ගට්ඨකථා වචනම්පි වත්තබ්බන්ති වදන්තො ''තත්ථ පනා''තිආදිමාහ. ''තීසුඛණෙසූ''ති කම්මක්ඛණෙ නිකන්තික්ඛණෙ පටිසන්ධික්ඛණෙති තීසුඛණෙසු. ''ටීකාකාරාපනා''ති අභිධම්මටීකාකාරාපන. ''සාවසෙසපාඨො''ති පාළියං තිහෙතුකෙන කම්මෙන ද්විහෙතුක පටිසන්ධි, ද්විහෙතුකෙන කම්මෙන අහෙතුක පටිසන්ධි අවසෙසා හොති. එවං අවසෙස වාක්‍ය සහිතො පාඨො. සරික්ඛමෙව සරික්ඛකං. කම්මෙන සරික්ඛකං සදිසං කම්මසරික්ඛකං. විපාකං. ''මහාථෙරෙනා''ති සාරිපුත්ත මහාථෙරෙන. එවඤ්ච කත්වාතිආදිනා ටීකාකාරානං වචනං උපත්ථම්භෙති.

කාමාවචරකම්මං නිට්ඨිතං.

154. රූපාවචරකම්මෙ. ''අප්පගුණතායා''ති අපරිචිතතාය. අවඞ්ඪතාය. ''හීනෙහි ඡන්දාදීහී''ති ලාභසක්කාර සිලොකාදි සාපෙක්ඛතාය හීනෙහි ඡන්දාදීහි. ''තෙ ධම්මා''ති ඡන්දාදයො ධම්මා. තානි ඉධ නාධිප්පෙතානි. කස්මා, උපපත්තිප්පභෙදස්ස අසාධකත්තාති අධිප්පායො. ''ඉමානෙවා''ති ඉමානි එව ඣානානි. ''තිවිධාසූ''ති එකස්මිංතලෙ බ්‍රහ්මපාරිසජ්ජාදි වසෙන තිවිධාසු. ''අට්ඨාරසප්පභෙදෙන විභජිත්වා''ති තීසු හීන මජ්ඣිමපණීතෙසු එකෙකස්මිං හීන හීනං හීන මජ්ඣිමං හීන පණීතන්තිආදිනා විභත්තෙන නවවිධානි හොන්ති. පුන තෙසු තීණි මජ්ඣිමානි. මජ්ඣිමහීනං මජ්ඣිමමජ්ඣිමන්තිආදිනා විභත්තානි නවවිධානි හොන්ති. එවං අට්ඨාරසභෙදෙන විභජිත්වා. ''කම්මද්වාරානි නාමා''ති කම්මප්පවත්ති මුඛානි නාම. ''ඉමෙහි පභාවිතත්තා''ති ඉමෙහි පභාවෙහි මූලකාරණෙහි පභාවිතත්තා පවත්තාපිතත්තා. ''අට්ඨාරසඛත්තියා''ති හීනමජ්ඣිමාදිභෙදෙන අට්ඨාරස ඛත්තියා. තථා අට්ඨාරස බ්‍රාහ්මණාදයො. අට්ඨ චත්තාලීස ගොත්තානි නාම හීනමජ්ඣිමා දිවසෙන විභත්තානි ගොතමගොත්තාදීනි අට්ඨචත්තාලීස ගොත්තානි. තෙසං චාරිත්ත පටිපත්තිභූතානි චරණානිපි අට්ඨචත්තාලීස හොන්තීති. එත්ථ සියා. පුරිම වචනෙ හීනාදීනි බ්‍රහ්මලොකෙ, අට්ඨකථා වචනෙහීනාදීනි මනුස්සලොකෙති සාධෙතබ්බං අඤ්ඤං, සාධකං අඤ්ඤන්ති චොදනා. තං පරිහරති ''එතෙනහී''තිආදිනා. ''උපලක්ඛෙතී''ති පච්චක්ඛතො පාකටං එකදෙසං දස්සෙත්වා අපාකටෙ තාදිසෙපි ජානාපෙතීති අත්ථො. ''සමත්ථා සමත්ථං වා''ති සමත්ථා සමත්ථභාවං වා. ''තථා භානෙනා''ති තථාභි අනෙන ආචරියෙන. අනුරුද්ධා චරියෙනාති වුත්තං හොති. නාම රූප පරිච්ඡෙදෙ වුත්තන්ති සම්බන්ධො. සමානාසෙවනෙ ලද්ධෙ සති, මහබ්බලෙ විජ්ජමානෙ මහග්ගතකම්මං විපාකං ජනෙති. තාදිසං හෙතුං අලද්ධා අලභිත්වා අභිඤ්ඤා චෙතනා විපාකං න පච්චතීති යොජනා. තත්ථ ''සමානා සෙවනෙ''ති භූමිසමානතා වසෙන සමානාසෙවනෙ. කාමජවනං කාමජවනෙන සමානාසෙවනං. රූපජවනං රූපජවනෙන. අරූපජවනං අරූපජවනෙනාති දට්ඨබ්බං. තෙන වුත්තං ''සමානභූමිකතො''තිආදි. තත්ථ ''තදභාවතො''ති තාදිසස්ස බලවභාවස්ස අභාවතො. එකවාරමත්තභූතා මහග්ගත චෙතනා ච. ''සබ්බ පඨමභූතා''ති සමාපත්ති වීථීසු ගොත්‍රභුස්ස අනන්තරෙ මහග්ගත ජවනං සන්ධාය වුත්තං. ලොකුත්තර මග්ගචෙතනා කදාචිපි සමානා සෙවනං න ලභති. එවං සන්තෙපි අත්තනො අනන්තරතො පට්ඨාය

යාවජීවම්පි භවන්තරෙපි අරියඵලං ජනෙතියෙව. එවමෙවාති වුත්තං හොති. ඉදං පවත්තිඵලං නාම හොති, ඉධ පන පටිසන්ධි ඵලං විචාරිතං, තස්මා අසමානං ඉදං නිදස්සනන්ති චෙ. වුච්චතෙ. මග්ගචෙතනා නාම තණ්හා සහායකං වට්ටගාමි කම්මං න හොති. අතණ්හා සහායකං විවට්ටගාමි කම්මං හොති. තස්මා පටිසන්ධිං න දෙති. සචෙ පන තං තණ්හා සහායකං වට්ටගාමිකම්මං භවෙය්‍ය. පටිසන්ධි කාලෙපි ඵලං දදෙය්‍ය. අසමානා සෙවනතා පමාණං න භවෙය්‍ය. එවං අඤ්ඤකාරණත්තා අසමානං නිදස්සනං හොති. න අසමානා සෙවනතායාති දට්ඨබ්බං. ''උපචිතත්තා''ති පුනප්පුනං ආසෙවන ලාභෙන වඩ්ඪිතත්තා. ''සා චෙතනා''තිආදිකම්මිකමහග්ගත චෙතනා ච. ''නා''ති චොදනා , න සියාති අත්ථො. න ච සාපි සමානභූමක ධම්මතො ලද්ධා සෙවනා හොති. එවං සන්තෙපි කතත්තා භාවිතත්තාති වුත්තං. භාවිතත්තාති ච පුනප්පුනං ආසෙවන ලාභෙන වඩ්ඪිතත්තා ඉච්චෙවත්ථො. තස්මා විඤ්ඤායති අසමානභූමිකෙහි පුබ්බභාගප්පවත්තෙහි කාමජවනෙහි පරම්පරතො පුනප්පුනං ලද්ධා සෙවනතාය එව ඉධ උපචිතත්තාති වුත්තන්ති. තෙන වුත්තං ''උභයත්ථ පනා''තිආදි. තත්ථ ''උභයත්ථා''ති උභයෙසු කතත්තා උපචිතත්තාති ච කතත්තා භාවිතත්තාති ච වුත්තෙසු පාඨෙසු. ''පඨම සමන්නාහාරතො පට්ඨායා''ති මහග්ගතජ්ඣානෙ අප්පනාවීථිතො පුරෙ ද්වීසු පරිකම්ම භාවනා උපචාර භාවනාසු පරිකම්ම භාවනං භාවෙන්තස්ස පඨවී පඨවීතිආදිනා පඨම සමන්නාහාරතො පට්ඨාය. ලොකුත්තර මග්ගෙපන දසසු විපස්සනා ඤාණෙසු සබ්බපඨමං සම්මසනඤ්ඤාණං භාවෙන්තස්ස රූපං අනිච්චං වෙදනා අනිච්චාතිආදිනා පඨම සමන්නාහාරතො පට්ඨායාති අත්ථො. උපචිනිත්වාති ච භාවෙත්වාති ච වඩ්ඪෙත්වා ඉච්චෙව අත්ථො. ''අබ්භුණ්හා''ති අභිනවාති වුත්තං හොති. ''අයං වාදො''ති අනුරුද්ධා චරියස්ස වාදො. යදි එවං, අට්ඨකථාසු සඞ්ඛාර පච්චයා විඤ්ඤාණ පද නිද්දෙසෙසු අභිඤ්ඤා චෙතනා පනෙත්ථ පරතො විඤ්ඤාණස්ස පච්චයො න හොතීති න ගහිතාති වුත්තං. තත්ථ අඤ්ඤං යුත්තං කාරණං වත්තබ්බන්ති, තං වදන්තො ''චතුත්ථජ්ඣාන සමාධිස්ස පනා''තිආදිමාහ. ''ටීකාකාරා''ති අභිධම්මටීකාකාරා. ''තස්සා පනා''තිආදි අත්තනොවාද දස්සනං. සාධෙන්තියා අභිඤ්ඤා චෙතනාය. අචිත්තකභව පත්ථනාසහිතං සඤ්ඤා විරාගන්ති සම්බන්ධො. ''ඉධා''ති මනුස්ස ලොකෙ.

''අනාගාමිනො පනා''තිආදීසු. ''එතෙනා''ති එතෙන අත්ථ වචනෙන. ''සද්ධාධිකො''ති සන්ධින්ද්‍රියාධිකො. එවං වීරියාධිකාදීසුපි. ''අත්තනා ලද්ධ සමාපත්තීනං''ති එකස්සපි පුග්ගලස්ස බහූනං අත්තනා ලද්ධ සමාපත්තීනං. තෙසු පුථුජ්ජන සොතාපන්න සකදාගාමීසු. ''පුථුජ්ජනො''ති ඣානලාභී පුථුජ්ජනො. ''නිකන්තියාසති''ති කාමභවනිකන්තියා සති. ''ඉතරෙ පනා''ති සොතාපන්න සකදාගාමිනො පන. පරිහීනජ්ඣානා එව තත්ථ නිබ්බත්තන්ති. න නිකන්ති බලෙනාති අධිප්පායො. විභාවනිපාඨෙ ''තෙසං පී''ති ඣානලාභී සොතාපන්න සකදාගාමීනම්පි. ඉච්ඡන්තෙන ටීකාචරියෙන. තථා නිකන්තියා සති පුථුජ්ජනාදයො කාමාවචර කම්ම බලෙන කාමභවෙපි නිබ්බත්තන්තීති යොජනා. චෙතොපණිධි ඉජ්ඣති. කස්මා, විසුද්ධත්තා. සීලවිසුද්ධත්තාති අධිප්පායො. ''තෙ''ති ඣානලාභී සොතාපන්න සකදාගාමිනො. අඞ්ගුත්තර පාඨෙ. ''සහදස්සනුප්පාදා''ති සොතාපත්ති මග්ගඤ්ඤාණං දස්සනන්ති වුච්චති. දස්සනස්ස උප්පාදක්ඛණෙන සද්ධිං. නත්ථි තස්ස තං සංයොජනන්තිපි පාඨො. ''ඉමං ලොකං''ති ඉමං කාමලොකං. ''විපස්සනා නිකන්ති තණ්හා''ති තෙනෙව ධම්මරාගෙන තාය ධම්ම නන්දියාති එවං වුත්තා විපස්සනා සුඛෙ නිකන්ති තණ්හා. පච්චයෙ සති කුප්පන්ති නස්සන්තීති කුප්පා. කුප්පා ධම්මා යෙසං තෙ කුප්ප ධම්මා. ''ධම්මා''ති මහග්ගත ධම්මා. ඉමෙ ද්වෙ සොතාපන්න සකදාගාමිනො සීලෙසු පරිපූරකාරිනො නාම. සීලප්පටි පක්ඛානං කිලෙසානං සබ්බසො පහීනත්තා. තස්මා තෙ සීලෙසු අකුප්ප ධම්මාති වුච්චන්ති. සමාධිස්මිං පන කුප්ප ධම්මා එව. ''මහාබ්‍රහ්මෙසු න නිබ්බත්තන්තී''ති මහාබ්‍රහ්මත්තං න ලභන්තීති අධිප්පායො. ''හීනජ්ඣාසයත්තා''ති එත්ථ ඉත්ථියො නාම පකතියාව හීනජ්ඣාසයා හොන්ති නීච ඡන්දා නීච චිත්තා මන්දවීරියා මන්දපඤ්ඤා. කස්මා, හීනලිඞ්ගත්තා. කස්මා ච තා හීනලිඞ්ගා හොන්ති. දුබ්බල කම්මනිබ්බත්තත්තා. දුබ්බල කම්මන්ති ච පුරිසත්ත ජනකං කම්මං උපාදාය වුච්චති. බ්‍රහ්මපුරොහිතානම්පි සඞ්ගහණං වෙදිතබ්බං. කස්මා, බ්‍රහ්මපාරිසජ්ජානන්ති අට්ඨකථා වචනස්ස යෙභුය්‍යවචනත්තා. තෙනාහ ''න මහාබ්‍රහ්මානං''ති. ඉතරථා න බ්‍රහ්මපුරොහිතානං න ච මහාබ්‍රහ්මානන්ති වුත්තං සියා. න ච තථා සක්කා වත්තුං 'බ්‍රහ්මත්තන්ති මහාබ්‍රහ්මත්ත'න්ති ඉමිනා වචනෙන විරුජ්ඣනතො. අයඤ්ච අත්ථො න කෙවලං යෙභුය්‍යනයමත්තෙන සිද්ධො. අථ ඛො බ්‍යඤ්ජන සාමත්ථියෙනාපි සිද්ධොති දස්සෙතුං ''තෙහී''තිආදිමාහ. තත්ථ ''තෙ''ති බ්‍රහ්මපුරොහිතා. සංයුත්තපාඨෙ. ''පටිභාතුතං''ති එත්ථ ''තං''ති තුය්හං. ධම්මීකථා තුය්හං පටිභාතු, පාතුබ්භවතු. කථෙතු ඉච්චෙව වුත්තං හොති . ''බ්‍රාහ්මණා''ති අභිභුං භික්ඛුං ආලපති. ''බ්‍රහ්මුනො''ති මහාබ්‍රහ්මුනො අත්ථාය. එවං සෙසෙසු ද්වීසු. ''තෙසං''ති බ්‍රහ්මපුරොහිතානං. විභාවනිපාඨෙ ''ඉති අත්ථො දට්ඨබ්බො''ති ''බ්‍රහ්මපාරිසජ්ජෙසු යෙවා''ති පුල්ලිඞ්ග වචනත්තා පුග්ගලප්පධානං හොති. නභූමිප්පධානං. තස්මා අයමත්ථො යුත්තිවසෙන දට්ඨබ්බොති. ''තීසුභවග්ගෙසූ''ති වෙහප්ඵලභූමි පුථුජ්ජනභවග්ගො නාම හොති රූපලොකෙ. තතො උපරි පුථුජ්ජනභූමියා අභාවතො. අකනිට්ඨභූමි අරියභවග්ගො නාම. තත්ථ ඨිතානං අරියානං තත්ථෙව නිට්ඨානතො. නෙවසඤ්ඤාභූමි ලොකභවග්ගො නාම. තතො උපරි ලොකස්සෙව අභාවතොති.

කම්මචතුක්කානුදීපනා නිට්ඨිතා.

155. මරණුප්පත්තියං. ''ආයුපරිමාණස්සා''ති ආයුකප්පස්ස. ''තදුභයස්සා''ති ආයුකප්පස්ස ච කම්මස්ස ච. ''උපඝාතක කම්මෙනා''ති බලවන්තෙන පාණාතිපාතකම්මෙන. ''දූසිමාර කලාබුරාජාදීනං විය''ති තෙසං මරණං විය. උපරොධිතං ඛන්ධ සන්තාන මස්සාති විග්ගහො. ''උපරොධිතං''ති උපගන්ත්වා නිරොධාපිතං. කම්මං ඛියාතියෙව. එවං සති, සබ්බංපි මරණං එකෙන කම්මක්ඛයෙන සිද්ධං. තස්මා එකං කම්මක්ඛය මරණමෙව වත්තබ්බන්ති වුත්තං හොති. ''ඉතරෙපි වුත්තා''ති ඉතරානිපි තීණි මරණානි වුත්තානීති චොදනා. වුච්චතෙ පරිහාරො. ''සරසවසෙනෙවා''ති අත්තනො ධම්මතාවසෙනෙව. නානා ආයු කප්පං විදහන්ති සඞ්ඛරොන්තීති නානාආයුකප්ප

විධායකා. ‘‘සත්තනිකායෙ’’ති සත්තසමූහෙ. නිච්චකාලං යීතිං කරොන්තීති යීතිකරා. කදාචි වුද්ධිං කරොන්ති, කදාචි හානිං කරොන්තීති වුද්ධිකරා හානිකරා ච. ‘‘තෙසං වසෙනා’’ති තෙසං උතු ආහාරානං වසෙන. ‘‘තයොපි චෙතෙ’’ති එතෙතයොපි යීතිකරාදයො. කම්මං විපච්චමානං දත්වා ඛියාතීති සම්බන්ධො. එතෙන එවරූපෙඨානෙ කම්මං අප්පධානන්ති දීපෙති. ‘‘තදනුරූපං එවා’’ති තං දසවස්සකාලානු රූපං එව. ‘‘භො ගඤ්චා’’ති ධනධඤ්ඤාදිපරිභොගඤ්ච. තෙසං උතුආහාරානං ගති එතෙසන්ති තග්ගතිකා. තෙසං උතුආහාරානං ගතිං අනුවත්තන්තීති වුත්තං හොති. තෙනාහ ‘‘තදනුවත්තිකා’’ති. සඞ්ඛාරවිදූහි අඤ්ඤත්‍රාති සම්බන්ධො. සඞ්ඛාරවිදූනො ඨපෙත්වාති අත්ථො. ඉද්ධියා පකතාති ඉද්ධිමයා. ‘‘ඉද්ධියා’’ති දෙවිද්ධියාවා භාවනාමයිද්ධියාවා. විජ්ජාය පකතාති විජ්ජාමයා. ‘‘විජ්ජායා’’ති ගන්ධාරිවිජ්ජාය. අට්ඨි න්හාරු මංස ලොහිතාදිකා රසධාතුයො අයන්ති වඩ්ඪන්ති එතෙහීති රසායනානි. තානි විදහන්ති එතෙහීති රසායන විධයො. නයූපදෙසා. චිරට්ඨිති කත්ථාය ජීවිතං සඞ්ඛරොන්ති එතෙහීති ජීවිත සඞ්ඛාරා. ඉද්ධිමය විජ්ජාමය ජීවිත සඞ්ඛාරෙසු ච රසායන විධිසඞ්ඛාතෙසු ජීවිත සඞ්ඛාරෙසු ච විදූනොති සමාසො. ‘‘ද්වි සමුට්ඨානික රූපධම්මෙසූ’’ති උතුසමුට්ඨානික රූපධම්මෙසු ච ආහාර සමුට්ඨානික රූපධම්මෙසු ච. ‘‘පරිණමන්තෙසූ’’ති විපරිණමන්තෙසු. තෙනාහ ‘‘ජියාමානෙසූ’’තිආදිං. ‘‘යාවමහන්තං පීති’’ සබ්බඤ්ඤුබුද්ධානං කම්මං විය කොටිපත්තවසෙන අතිමහන්තම්පි. ‘‘අස්සා’’ති කම්මස්ස. ‘‘උපච්ඡෙදක මරණෙපි නෙතබ්බො’’ති බලවන්තෙ උපච්ඡෙදක කම්මෙ ආගතෙ යාවමහන්තම්පි ජනක කම්මං අත්තනො විපාකාධිට්ඨාන විපත්තියා ඛියාතියෙව. සො චස්සඛයො න සරසෙන හොති, අථ ඛො උපච්ඡෙදක කම්ම බලෙන හොතීති ඉධ උපච්ඡෙදක මරණං විසුං ගහිතන්ති එවං උපච්ඡෙදක මරණෙපි නෙතබ්බො. ‘‘අකාල මරණං’’ති ආයුක්ඛයමරණාදීනි තීණි මරණානි කාලමරණානි නාම, මරණා රහකාලෙ මරණානීති වුත්තං හොති. තතො අඤ්ඤං යං කිඤ්චි මරණං අකාල මරණන්ති වුච්චති. තෙනාහ ‘‘තඤ්හි පවත්තමානං’’තිආදිං. ‘‘මූලභෙදතො’’ති මූලකාරණප්පභෙදතො. යස්මා පන මිලින්ද පඤ්හෙ වුත්තන්ති සම්බන්ධො. සන්නිපතන්තීති සන්නිපාතා. සන්නිපාතෙහි උප්පන්නා සන්නිපාතිකාති අත්ථං සන්ධාය ‘‘සන්නිපතිතානං’’ති වුත්තං. අථවා. සන්නිපතනං සන්නිපාතො. ද්වින්නං තිණ්ණං වා දොසානං මිස්සකභාවො. සන්නිපාතෙන උප්පන්නා සන්නිපාතිකාතිපි යුජ්ජති. ‘‘අනිසම්මකාරීනං’’ති අනිසාමෙත්වා අනුපධාරෙත්වා කරණ සීලානං. පවත්තා ආබාධා විසමපරිහාරජානාමාති යොජනා. ‘‘අත්තනා වාකතානං පයොගානං’’ති සත්ථහරණ, විසඛාදන, උදකපාතනාදිවසෙන කතානං. ‘‘විනාසෙන්තී’’ති සත්ථවස්ස වාලුකවස්සාදීනි වස්සාපෙත්වාවා සමුද්ද වීචියො උට්ඨාපෙත්වාවා එවරූපෙ මහන්තෙ භයුපද්දවෙ කත්වා විනාසෙන්ති. ‘‘මනුස්ස පථෙ’’ති මනුස්ස පදෙසෙ. ‘‘තෙ’’ති චණ්ඩා යක්ඛා. ‘‘ජීවිතක්ඛයං පාපෙන්තී’’ති මනුස්සානං වා ගොමහිංසානං වා මෙදලොහිතානි පාතබ්‍යත්ථාය තෙසු නානාරොගන්තර කප්පානි උප්පාදෙත්වා ජීවිතක්ඛයං පාපෙන්තීති අත්ථො. ‘‘වත්තබ්බමෙව නත්ථී’’ති සකලං රජ්ජං වා රට්ඨං වා දීපකං වා විනාසෙන්තීති වුත්තෙ සකලං ජනපදං වා නගරං වා නිගමං වා ගාමං වා තං තං පුග්ගලං වා විනාසෙන්තීති විසුං වත්තබ්බං නත්ථීති අධිප්පායො. ‘‘සත්ථදුබ්භික්ඛරොගන්තර කප්පාපී’’ති සත්ථන්තර කප්පො දුබ්භික්ඛන්තර කප්පො රොගන්තර කප්පොති ඉමෙ තයො අන්තර කප්පාපි ඉධ වත්තබ්බාති අත්ථො. තෙසු පන රොගන්තර කප්පො යක්ඛා වාළෙ අමනුස්සෙ ඔස්සජ්ජන්ති, තෙන බහූ මනුස්සා කාලඞ්කරොන්තීති ඉමිනා එකදෙසෙන වුත්තොයෙව. ‘‘උපපීළකො පඝාතකානං කම්මානං විපච්චනවසෙනා’’ති එත්ථ තෙසං කම්මානං ඔකාසප්පටිලාභෙන සත්තසන්තානෙ සුඛසන්තානං විබාධෙත්වා මරණං වා පාපෙත්වා මරණ මත්තං වා දුක්ඛං ජනෙත්වා පීළනඤ්ච ඝාතනඤ්ච ඉධ විපච්චන නාමෙන වුත්තන්ති දට්ඨබ්බං. විපාකං පන ජනෙන්තුවා, මාවා, ඉධ අප්පමාණන්ති. එත්ථ සියා. අට්ඨසු කාරණෙසු ඔපක්කමිකට්ඨානෙ ‘කුප්පිතාහි දෙවතා සකලං රජ්ජාදිකං අසෙසං කත්වා විනාසෙන්තී’ති වුත්තං. තත්ථ විනාසිතා ජනා කිං නු ඛො අත්තනො අත්තනො කම්ම විපාකජෙහි ආබාධන දණ්ඩෙහි වා විනස්සන්ති, උදාහු විසුං ඔපක්කමිකෙහි ආබාධන දණ්ඩෙහි වා විනස්සන්ති. යඤ්චෙත්ථ වුත්තං ‘එවං අකාල මරණං උපච්ඡෙදක කම්මුනා වා අඤ්ඤෙහි වා අනෙක සහස්සෙහි කාරණෙහි හොතී’ති. තත්ථ යස්ස උපච්ඡෙදක කම්මං නාම නත්ථි. කිං තස්ස අඤ්ඤෙන කාරණෙන අකාල මරණං නාම භවෙය්‍යාති. එත්ථ වදෙය්‍යුං, තස්ස අඤ්ඤෙන කාරණෙන අකාල මරණං නාම න භවෙය්‍ය. සබ්බෙ සත්තා කම්මස්සකා, කම්මදායාදා, කම්මයොනී, කම්ම බන්ධූ, කම්මප්පටිස්සරණාතිහි වුත්තංති . තෙසං තං වාදං භින්දන්තො ‘‘යෙහිකෙචි ලොකෙ දිස්සන්තී’’තිආදිමාහ. පුන තදත්ථං දළ්හං කරොන්තො ‘‘යථාහා’’තිආදිං වදති. තත්ථ දුවිධං කම්මඵලං, විපාක ඵලඤ්ච නිස්සන්ද ඵලඤ්ච. තත්ථ විපාක ඵලං නාම විපාකක්ඛන්ධා ච චක්ඛු සොතාදීනි කටත්තා රූපානි ච. තං යෙන පුබ්බෙ කම්මං කතං, තස්සෙව සාධාරණං හොති. තස්ස සන්තානෙ එව පවත්තති. නිස්සන්ද ඵලං නාම තස්ස සුඛුප්පත්තියා වා දුක්ඛුප්පත්තියා වා අත්තනො කම්මානුභාවෙන බහිද්ධා සමුට්ඨිතානි ඉට්ඨාරම්මණානි වා අනිට්ඨා රම්මණානි වා. තං පන අඤ්ඤෙසම්පි සාධාරණං හොති. තං සන්ධාය වුත්තං ‘‘සකකම්මසමුට්ඨිතා එව. ල. පරෙසං සාධාරණා එවා’’ති. ලොකෙ අට්ඨලොක ධම්මා නාම සබ්බෙ කම්ම විපාකජා එවාති න වත්තබ්බා. ඉමෙ ච සත්තා සංසාරෙ සංසරන්තා අට්ඨසුලොක ධම්මෙසු නිම්මුජ්ජන්තා සංසරන්ති, තස්මා තෙ විනාපි උපපීළක කම්මෙන අඤ්ඤෙහි කාරණෙහි නානාදුක්ඛං ඵුසන්තියෙව. තථා විනාපි උපච්ඡෙදක කම්මෙන මරණ දුක්ඛං පාපුණන්තියෙව. තෙන වුත්තං ‘‘කම්මෙන විනා යතොකුතොචි සමුට්ඨිතා’’තිආදි.

‘‘තෙ උප්පජ්ජන්තී’’ති තෙ නානාරොගාදයො උප්පජ්ජන්ති. ‘‘න උපාය කුසලා වා’’ති තතො අත්තානං මොචෙතුං කාරණ කුසලා වා න හොන්ති. ‘‘න ච පටිකාර කුසලා වා’’ති උප්පන්නං රොගාදිභයං අපනෙතුං වූපසමෙතුං පටිකාර කම්මෙති කිච්ඡකම්මෙ කුසලා වා න හොන්ති. ‘‘නාපි පරිහාර කුසලා වා’’ති තතො මොචනත්ථං පරිහරිතුං දෙසන්තරං ගන්තුං කුසලා වා න හොන්තීති අත්ථො. සෙසමෙත්ථ සුවිඤ්ඤෙය්‍යං. ‘‘රොගාදයො එව තං ඛෙපෙන්තා පවත්තන්තී’’ති කථං තෙ පුබ්බකම්මං ඛෙපෙන්තීති. තස්ස විපාකභූතං ජීවිත සන්තානං විනාසෙන්තා ඛෙපෙන්ති. විනට්ඨෙහි ජීවිත සන්තානෙ තං භවං ජනෙන්තං ඛියාති යෙවාති. තෙනාහ ‘‘යථාහී’’තිආදිං. ‘‘කම්මස්සපි තථෙවා’’ති තථෙව පුබ්බකම්මස්සපි තිණග්ගෙ උස්සාව බින්දුස්සෙව පරිදුබ්බලතා සිද්ධා හොති. ජීවිතෙ පරික්ඛීණෙ තං භවං ජනෙන්තස්ස පුබ්බකම්මස්සපි පරික්ඛීණත්තා. ‘‘එවඤ්චෙතං’’ති එතං කම්මප්පටි සංයුත්ත වචනං ඉධ අම්හෙහි වුත්තනයෙන සම්පටිච්ඡිතබ්බං. සබ්බං පුබ්බෙකතහෙතුදිට්ඨි නාම සබ්බං සුඛං වා දුක්ඛං වා සුචරිතං වා දුච්චරිතං වා

පුබ්බභවෙ අත්තනා කතෙන පුබ්බකම්මහෙතුනා එව උප්පජ්ජතීති එවං පවත්තා දිට්ඨි. ''යං කිඤ්චායං''ති යං කිඤ්චි අයං. මහාබොධිසත්තානං අධිමුත්තිකාලඞ්කරියා නාම ඉධ මෙ චිරකාලං ඨිතස්ස පාරමීපූරණ කිච්චං නත්ථි, ඉදානෙව ඉතො චවිත්වා මනුස්සලොකෙ උප්පජ්ජිස්සාමි, උපරුජ්ඣතු මෙ ඉදං ජීවිතන්ති අධිමුඤ්චිත්වා දළ්හං මනසිකරිත්වා කාලඞ්කරියා. ''සයමෙව සත්ථං ආහරිත්වා''ති සයමෙව අත්තනො ගීවං සත්ථෙන හනිත්වාති අත්ථො. ''එත්ථෙවා''ති අකාලමරණෙ එව.

''තථා වා''තිආදීසු. ''සමාපත්ති ලාභීනං''ති නිද්ධාරණෙභුම්ම වචනං. ''ජීවිත සමසීසීනං''ති අරහත්ත මග්ගං ලභිත්වා මග්ගපච්චවෙක්ඛනවීථි එව මරණාසන්නවීථිං කත්වා පරිනිබ්බානත්තා සමං සීසං එතෙසන්ති සමසීසිනො. ''සමං සීසං''ති ජීවිත සන්තාන පරියන්තෙන සමං වට්ටදුක්ඛ සන්තාන පරියන්තං වුච්චති. ''සබ්බෙසං පී''ති සබ්බෙසම්පි ඛීණාසවානං. ''ඉමං සුත්තපදං''ති මහාපරිනිබ්බානසුත්තෙ ආගතං සුත්තපදං. ''තෙ''ති තෙ වාදිනො. ''තෙනා''ති තෙන වාදවචනෙන. ක්‍රියමනොධාතු නාම පඤ්චද්වාරාවජ්ජනං. ක්‍රියාහෙතුකමනො විඤ්ඤාණධාතු නාම හසිතුප්පාදචිත්තං. ''අස්සා''ති පරිනිබ්බායන්තස්ස බුද්ධස්ස. ''න සමෙති යෙවා''ති සන්තිං අනුපාදිසෙසං නිබ්බානං ආරම්මණං කත්වාති එත්ථ පරිනිබ්බාන ජවනෙහි ආරම්මණං කත්වාති වුත්තෙපි න සමෙතියෙව. තෙනාහ ''තථාහී''තිආදිං. ''භවඞ්ගං ඔතරිත්වා පරිනිබ්බායතී''ති එත්ථ පරිනිබ්බාන චුතිචිත්තමෙව භවඞ්ගන්ති වුත්තං. චුතිචිත්තන්ති ච භවන්තරං ගච්ඡන්තස්සෙව වුච්චති. ඉධ පන වොහාර මත්තන්ති දට්ඨබ්බං. විභාවනිපාඨෙ. චුතිපරියොසානානං මරණාසන්න චිත්තානං. යථා පන බුද්ධානං භගවන්තානං යාවජීවං උප්පන්නං මහාභවඞ්ගචිත්තං කම්මකම්මනිමිත්තාදයො ආරම්මණං කරොතියෙව. තථා පරිනිබ්බාන චුතිචිත්තං පීති ආහ ''න හී''තිආදිං. නනු මරණකාලෙ කම්මකම්මනිමිත්තාදීනං ගහණං නාම භවන්තර ගමනත්ථාය හොති, බුද්ධා ච භවන්තරං න ගච්ඡන්ති. තස්මා ''න හි. ල. න කරොතී''ති ඉදං න යුත්තන්ති. නො න යුත්තං. භවන්තර ගමනත්ථායාති ඉදං ජවනෙහි ගහණෙ දට්ඨබ්බං. ඉධ පන චුතිචිත්තෙන ගහණෙති දස්සෙන්තො ''නවවුතියාගහිතානී''තිආදිමාහ. ''කම්මසිද්ධියා''ති කම්මසිජ්ඣනත්ථාය .''එත්ථ වා''තිආදීසු. ''තස්සා''ති සොණත්ථෙර පිතුනො. ''කම්මබලෙනා''තිආදීසු. ''අඤ්ඤෙනපි කාරණ බලෙනා''ති ආචිණ්ණභාවාදිකෙන කාරණබලෙන. ගතිනිමිත්තං පන කම්මබලෙනෙවාති යුත්තං සියා. ''තථොපට්ඨිතං''ති අන්තිමවීථිතො පුබ්බෙ බහූසුවීථීසු උපට්ඨිතප්පකාරන්තිඅත්ථො. පාපපක්ඛියෙසු දුග්ගතිනිමිත්තෙසු. කල්‍යාණපක්ඛියානි සග්ගනිමිත්තානි. ධම්මාසොකරඤ්ඤො මරණකාලෙ පාපපක්ඛියානං උපට්ඨානං කත්ථචි සීහළගන්ථෙ වුත්තං.

සකලං පථවිං භුත්වා,
දත්වා කොටිසතං ධනං;
අන්තෙ අඩ්ඪාමලකමත්තස්ස;
අසොකො ඉස්සරං ගතො; ති ච;
අසොකො සොක මාගතො; ති ච;

''තං''ති විපච්චමානකං කම්මං. ''නියාමක සහකාරි පච්චයභූතා''ති එත්ථ යථා නාවායං නියාමකො නාම නාවං ඉච්ඡිතදිසාභිමුඛං නියාමෙති, නියොජෙති. තථා අයං තණ්හාපි භවනිකන්ති හුත්වා චිත්තසන්තානං ගන්තබ්බභවාභිමුඛං නියාමෙති, නියොජෙති. කම්මස්ස ච අච්චායත්ත සහායභාවෙන සහකාරී පච්චයො හොතීති දට්ඨබ්බං. ''කුසලාකුසල කම්මනිමිත්තානි වා''ති අඤ්ඤානි කුසලා කුසලකම්මනිමිත්තානි වා. ''තදුපත්ථම්භිකා''ති තස්ස කම්මස්ස උපත්ථම්භිකා. ''නිමිත්තස්සාදගධිතං''ති මුඛනිමිත්තාදීසු අස්සාදෙන්තං ගිජ්ඣන්තං. ''තිට්ඨමානං තිට්ඨතී''ති තිට්ඨමානං හුත්වා තිට්ඨති. අමුඤ්චිත්වා තිට්ඨතීති වුත්තං හොති. අනුබ්‍යඤ්ජනං නාම පියසාතරූපො කරීතලපිතාදි ක්‍රියාවිසෙසො. ''අස්ස පුග්ගලස්සා''ති ආසන්න මරණස්ස පුග්ගලස්ස. අට්ඨකථා පාඨෙ. ''කිලෙස බලවිනාමිතං''ති අවිජ්ජා තණ්හාදීනං කිලෙසානං බලෙන විනාමිතං. පටිච්ඡාදිකා ආදීන වා යස්සාති විග්ගහො. ''තං''ති චිත්තසන්තානං. ''තස්මිං''ති කම්මාදිවිසයෙ. අට්ඨකථාය න සමෙති. තස්මිං විසයෙතිහි තත්ථ වුත්තං. න වුත්තං තස්මිං භවෙති. ''තස්මිං වුත්තා නං''ති තස්මිං 'යෙභුය්‍යෙන භවන්තරෙ ඡ ද්වාරග්ගහිතං'ති ඨානෙ ටීකාසු වුත්තානං. තං සදිස ජවනුප්පත්ති නාම කම්මකරණකාලෙ පවත්ත ජවනෙහි සදිසානං ඉදානි ජවනානං උප්පත්ති. භවප්පටිච්ඡන්නඤ්ච කම්මං අපාකටඤ්ච කම්මං න තථා උපට්ඨාති. කෙවලං අත්තානං අභිනවකරණ වසෙන ද්වාරපත්තං හුත්වා උපට්ඨාතීති අධිප්පායො. ''විසීද පත්තා''ති විසඤ්ඤීභාවෙන විරූපං හුත්වා සීදනපත්තා. ''තබ්බිපරීතෙන පාපකම්ම බහුලාපි වත්තබ්බා''ති තෙපිවිසීදන්තරෙ ආවුධ හත්ථා පාණඝාතං කරොන්තා ගණ්හථබන්ධථාති උග්ඝොසන්තා දුට්ඨචිත්තා හොන්තීතිආදිනා වත්තබ්බා. අට්ඨකථා පාඨෙසු. උක්ඛිත්තො අසි යස්සාති උක්ඛිත්තා සිකො. පතුදන්ති විජ්ඣන්ති එතෙනාති පතොදනං. පාජනදණ්ඩො. තස්ස අග්ගෙ කතා සූචි පතොදන සූචි. ''පතොදන දුක්ඛං''ති විජ්ඣන දුක්ඛං. කථං පන උක්ඛිත්තාසිකාදිභාවෙන උපට්ඨානං කම්මුපට්ඨානං නාම හොති. කථඤ්ච තං පටිසන්ධියා ආරම්මණභාවං උපෙතීති ආහ ''සො වා''තිආදිං. උප්පජ්ජමානානං සත්තානං. ''ඉතරෙසං පනා''ති රූපාරූප භවෙසු උප්පජ්ජමානානං පන. ''පරිපුණ්ණං කත්වා''ති තදාරම්මණ පරියොසානායවා සුද්ධාය වා ජවනවීථියාති එවං පරිපුණ්ණං කත්වා. අයං පන භවඞ්ගාවසානෙ චුතිචිත්තුප්පත්ති නාම අට්ඨකථාසු නත්ථි. යඤ්ච භවඞ්ගං ඔතරිත්වා පරිනිබ්බායතීතිආදි තත්ථ තත්ථ වුත්තං. තත්ථපි ''භවඞ්ගං''ති චුතිචිත්තමෙව ටීකාසු වණ්ණෙන්ති. තස්මා ''භවඞ්ගක්ඛයෙවා''ති ඉදං කථං යුජ්ජෙය්‍යාති ආහ ''එත්ථ වා''තිආදිං. අනුරූපං සෙතීති අනුසයො. අනුබන්ධො හුත්වා සෙතීති අනුසයො. අනු අනු වා සෙතීති අනුසයො. එත්ථ ච අනුසයො නාම ජවනසහජාතො න හොති. ඉධ ච අනුසය නාමෙන වුත්තං. නානාජවන සහජාතා ච අවිජ්ජා තණ්හා පටිසන්ධියා විසෙස පච්චයා හොන්තෙව. කථං තා ඉධ ගහිතා සියුන්ති ආහ ''එත්ථ වා''තිආදිං. එවං සන්තෙ අවිජ්ජා පරික්ඛිත්තෙන තණ්හාමූලකෙනාති වුත්තෙසු සුට්ඨු යුජ්ජති. අනුසයෙහි සහ

ජවනසහජාතානම්පි ලද්ධත්තා. තස්මා ඉධ අනුසය වචනං න යුත්තන්ති චොදනා. යුත්තමෙවාති දස්සෙන්තො ''අපි වා''තිආදිමාහ. ''පරියත්තා''ති සමත්තා. ''සො පී''ති ඵස්සාදි ධම්ම සමූහොපි .''තථා රූපා යෙවා''ති අග්ගමග්ගෙන අප්පහීන රූපායෙව, අනුසයභූතායෙවාති වුත්තං හොති. ''තං''ති චිත්ත සන්තානං. ''තත්ථා''ති තදුභයස්මිං. කථං තං තත්ථ ඛිපන්තීති ආහ ''තස්මිං''තිආදිං. ''විජානනධාතුයා''ති විඤ්ඤාණ ධාතුයා. සඞ්කන්තා නාම නත්ථී. යත්ථ යත්ථ උප්පජ්ජන්ති. තත්ථ තත්ථෙව භිජ්ජන්තීති අධිප්පායො. කුතො මරණකාලෙ සඞ්කන්තා නාම අත්ථී විජ්ජන්තීති යොජනා. එවං සන්තෙ ඉදං වචනං අනමතග්ගිය සුත්තෙන විරුද්ධං සියාති. න විරුද්ධං. ඉදඤ්හි අභිධම්ම වචනං, මුඛ්‍යවචනං, අනමතග්ගිය සුත්තං පන සුත්තන්ත වචනං පරියාය වචනන්ති දස්සෙන්තො ''යඤ්චා''තිආදිමාහ. පරියායෙන වුත්තන්ති වත්වා තං පරියායං දස්සෙති ''යෙසඤ්හී''තිආදිනා. ''සො''ති සො පුග්ගලො. ''තෙසං''ති අවිජ්ජා තණ්හා සඞ්ඛාරානඤ්ච පටිසන්ධි නාම රූප ධම්මානඤ්ච. ''හෙතුඵලසම්බන්ධෙන භවන්තරං සන්ධාවති සංසරතීති වුච්චතී''ති පුබ්බෙ කම්මකරණකාලෙපි තෙ අවිජ්ජා තණ්හා සඞ්ඛාරා එව සො සත්තොති වුච්චන්ති. පච්ඡා තෙසං ඵලභූතායං පටිසන්ධියා පාතුභවනකාලෙපි සාපටිසන්ධි එව සො සත්තොති වුච්චති. මජ්ඣෙ ධම්මප්පබන්ධොපි සො සත්තොති වුච්චති. එවං හෙතුධම්මෙහි සද්ධිං ඵලධම්මෙ එකං සත්තං කරොන්තස්ස හෙතුඵල සම්බන්ධො හොති. එවං හෙතුඵල සම්බන්ධෙන සො එව කම්මං කරොති. තෙන කම්මෙන සො එව භවන්තරං සන්ධාවති සංසරතීති වුච්චති. එත්ථ ච අනමතග්ගො යං භික්ඛවෙ. ල. අවිජ්ජානීවරණානං සත්තානංති එවං සත්තවොහාරෙන වුත්තත්තා සාධම්මදෙසනා පරියායදෙසනා හොති. පරියායදෙසනත්තා ච සන්ධාවතං සංසරතන්ති පරියායොපි සිජ්ඣති. යස්සං පන ධම්ම දෙසනායං ධම්මදෙසනාති වචනානු රූපං ධම්මමෙව දෙසෙති, න සත්තං, න පුග්ගලං. අයං ධම්මදෙසනා එව මුඛ්‍යදෙසනා නාම හොති. තත්ථ දෙසිත ධම්මා පන පකතිකාලෙපි දෙසන්තරං කාලන්තරං ඛණන්තරං සඞ්කන්තා නාම නත්ථී. යත්ථ යත්ථ උප්පන්නා, තත්ථ තත්ථෙව භිජ්ජන්ති. ඛයවයං ගච්ඡන්ති. තෙන වුත්තං 'න හි උප්පන්නුප්පන්නා ධම්මා. ල. සඞ්කන්තා නාම අත්ථී'ති. පටිසොසො ච, පදීපො ච, මුද්දා ච. ආදිසද්දෙන පටිබිම්බච්ඡායා ච, බීජසඞ්ඛාරො ච, පාටිභොගො ච, බාලකුමාර සරීරෙසු උපයුත්තා විජ්ජාසිප්පොසධා වාති එවං අට්ඨකථා යං ආගතානි නිදස්සනානි සඞ්ගය්හන්ති. ''නිදස්සනා''නීති ච උපමායො වුච්චන්ති. තත්ථ ''පටිසොසො''ති ගම්භීරලෙණ ද්වාරෙ ඨත්වා සද්දං කරොන්තස්ස අන්තොලෙණෙ පටිසොසො පවත්තති. තත්ථ ද්වාරෙ උප්පන්නො මූලසද්දො අන්තොලෙණං න ගච්ඡති, උප්පන්නට්ඨානෙ එව නිරුජ්ඣති. පටිසොසො ච තතො ආගතො න හොති. න ච විනා මූලසද්ද + පච්චයෙන අඤ්ඤතො පවත්තති. මූලසද්දපච්චයා එව තත්ථ පවත්තතීති. තත්ථ මූලසද්දො විය අතීත කම්මං. පටිසොසො විය අනන්තරෙ පටිසන්ධි. එසනයො පදීප මුද්දා පටිබිම්බච්ඡායාසු. තත්ථ ''පදීපො''ති පඨමං එකං පදීපං ජාලෙත්වා තෙන අඤ්ඤං පදීපසතම්පි පදීප සහස්සම්පි ජාලෙති. ''මුද්දා''ති ලඤ්ජනලෙඛා. තත්ථ එකෙන ලඤ්ජනක්ඛන්ධෙන, තෙන ලඤ්ජනලෙඛාසතම්පි ලඤ්ජනලෙඛා සහස්සම්පි කරොති. ''පටිබිම්බච්ඡායා''ති පසන්නෙසු ආදාසපට්ටෙසුවා උදකෙසුවා උප්පන්නා සරීරච්ඡායා. එතෙහි නිදස්සනෙහි ඵලං නාම හෙතුතො ආගතං න හොති. හෙතුනා ච විනා න සිජ්ඣතීති එත්තකමත්ථං දීපෙති. ''බීජසඞ්ඛාරො''ති කාලන්තරෙ උප්පන්නෙසු පුප්ඵඵලෙසු ඉච්ඡිතවණ්ණ ගන්ධරසපාතුභාවත්ථාය රොපනකාලෙ අම්බබීජාදීසු ඉච්ඡිතවණ්ණ ගන්ධරසධාතූනං පරිභාවනා. තත්ථ තප්පච්චයා කාලන්තරෙ පුප්ඵඵලෙසු උප්පන්නෙසු තෙවණ්ණගන්ධරසා පාතුබ්භවන්ති. ''පාටිභොගො''ති කිඤ්චි අත්ථං සාධෙතුං පරස්ස සන්තිකෙ ඉණං ගණ්හන්තස්ස තවධනං සංවච්ඡරෙන වුඩ්ඪියා සහ දස්සාමි, සචෙ නදදෙය්‍යං. අසුකං නාම මමඛෙත්තං වා වත්ථුවා තුය්හං හොතූති පටිඤ්ඤාය්‍යපනං. තත්ථ තප්පච්චයා ධනං ලභිත්වා තං අත්ථඤ්ච සාධෙති. කාලෙ සම්පත්තෙ වුඩ්ඪියා සහ ඉණඤ්ච සොධෙති. ''විජ්ජාසිප්පොසධා''ති ලොකෙ පුත්තකෙ යාවජීවං හිතත්ථාය දහරකාලෙ කිඤ්චි විජ්ජංවා සිප්පංවා සික්ඛාපෙන්ති. යාවජීවං බ්‍යරොගානං අනුප්පාදත්ථාය දහරකාලෙ ඔජවන්තං කිඤ්චි ඔසධං වා අජ්ඣොහාරෙන්ති. තත්ථ තප්පච්චයා පුත්තානං යාවජීවං හිතප්පටිලාභො වා තාදිසානං රොගානං අනුප්පාදො වා හොතියෙව. එතෙහි යථා කාලන්තරෙ අසන්තෙසුයෙව පාටිභොගාදීසු මූලකම්මෙසු පුබ්බභාගෙ කතපච්චයා එව පච්ඡා අත්ථ සාධනාදීනි සිජ්ඣන්ති. තථා කුසලා කුසල කම්මානි කත්වා කාලන්තරෙ තෙසු අසන්තෙසුපි පුබ්බෙ කතත්තා එව පච්ඡා පටිසන්ධාදීනි ඵලානි පාතුබ්භවන්තීති දීපෙති. තෙනවුත්තං ''පටිඝොස පදීපමුද්දාදීනි චෙත්ථ නිදස්සනානී''ති. ''කම්මදුබ්බලභාවෙනා''ති තදා ජීවිතින්ද්‍රියස්ස දුබ්බලත්තා කම්මම්පි දුබ්බලමෙව හොතීති කත්වා වුත්තං. කාමඤ්චෙත්ථ අට්ඨකථායං වත්වා දස්සිතං, තථාපි සම්භවතීති සම්බන්ධො. තත්ථ ''තං පී''ති ගතිනිමිත්තම්පි. ''තථා වචන්තානං''ති දිබ්බරථාදීනි ගතිනිමිත්තං කත්වා වචන්තානං. ''දය්හමානකායෙනා''ති ඉත්ථම්භූතලක්ඛණෙ කරණවචනං. ගාථායං. පඤ්චද්වාරෙ පටිසන්ධිකම්මං විනා ද්විගොචරෙ සියාති යොජනා. තත්ථ ''ද්විගොචරෙ''ති කම්මනිමිත්ත ගතිනිමිත්තභූතෙ ද්විගොචරෙ. තත්ථ පඤ්චද්වාරෙ පටිසන්ධි නාම පඤ්චද්වාරික මරණාසන්න වීථිචිත්තානං අන්තෙ ච වන්තානං පටිසන්ධි. සාපි ගතිනිමිත්තභූතෙ ගොචරෙ සියාති වුත්තෙ පඤ්චද්වාරික වීථිචිත්තානි පඤ්චාරම්මණභූතානි ගතිනිමිත්තානි ආරම්මණං කරොන්තීතිපි සිද්ධං හොති. එවඤ්ච සති. තෙසං වීථිචිත්තානං අන්තෙ අචවිත්වා තදනුබන්ධක මනොද්වාරිකවීථිචිත්තෙහිපි කදාචි කෙසඤ්චි ච වනං නනසම්භවතීති සක්කා වත්තුං. තෙසු පන අනුබන්ධක වීථීසු අතීතග්ගහණ සමුදායග්ගහණෙහි ච වන්තානං අතීතානිපි ගතිනිමිත්තානි ලබ්භන්ති. වත්ථුග්ගහණනාමග්ගහණෙහි ච වන්තානං ධම්මා රම්මණංපි ලබ්භතියෙව. තස්මා යං වුත්තං ආචරියෙන කාමාවචර පටිසන්ධියා ඡ ද්වාරග්ගහිතං කම්මනිමිත්තං ගතිනිමිත්තඤ්ච පච්චුප්පන්නමතීතා රම්මණං උපලබ්භතීති. තං සුවුත්තමෙවාති දට්ඨබ්බං. යං පන 'තමෙව තථොපට්ඨිතං ආරම්මණං ආරබ්භ චිත්තසන්තානං අභිණ්හං පවත්තතී'ති එවං අන්තිමවීථිතො පුබ්බභාගෙ බහූනං වීථිවාරානං පවත්තනං ආචරියෙන වුත්තං. තං තථොපට්ඨිතං ගතිනිමිත්තං ආරබ්භාතිපි ලද්ධුං වට්ටතියෙව. එවඤ්චසති, ගතිනිමිත්තංපි අතීතං ලබ්භතීති දස්සෙතුං ''යදාපනා''තිආදි වුත්තං. ''සන්තති වසෙනා''ති සන්තති පච්චුප්පන්න වසෙන. ''තස්සා''ති ගතිනිමිත්තස්ස. යෙභුය්‍යෙන වුත්තො, න සබ්බසඞ්ගාහිකෙන වුත්තොති අධිප්පායො. ''මනොද්වාරික මරණාසන්න ජවනානංපි ඉච්ඡිතබ්බත්තා''ති පුරෙජාතපච්චය භාවෙන ඉච්ඡිතබ්බත්තාති අධිප්පායො. ''තදනුබන්ධායා''ති තානි මනොද්වාරි කමරණාසන්න ජවනානි අනුගතාය. ''පටිසන්ධියාපි සම්භවතො''ති තස්ස පුරෙජාත පච්චයස්ස පටිසන්ධියාපි පුරෙජාත පච්චයතා සම්භවතො. නනු ථෙරෙන හින්දිත්වා

අවුත්තෙපි භින්දිතබ්බෙ සති, භින්දනමෙව යුත්තන්ති චෙ. න යුත්තං. කස්මා, කම්මනිමිත්තෙන සමානගතිකත්තා. තෙනාහ ''නචතං''තිආදිං. විභාවනියං යථාසම්භවං යොජෙතබ්බංති වත්වා අපරෙපන අවිසෙසතොව වණ්ණෙන්තීති අපරෙවාදොපි වුත්තො. තත්ථ ''අවිසෙසතො වණ්ණෙන්තී''ති අභින්දිත්වාව වණ්ණෙන්තීති වුත්තං හොති. පුන තං අපරෙවාදං අසම්පටිච්ඡන්තො ''අට්ඨකථායං පනා''තිආදිමාහ. ඉධ පන තං අපරෙවාදං පග්ගණ්හන්තො පුන ''යඤ්ච තත්ථා''තිආදිමාහ. තත්ථ ''තදාරම්මණායා''ති තං ගතිනිමිත්තා රම්මණාය. ''තෙසං වචනං''ති අපරෙසං වචනං. ''අඤ්ඤත්‍ර අවිචාරණායා''ති කස්මා වුත්තං. නනු අට්ඨකථායං පනාතිආදි සබ්බං විචාරණා වචනමෙව හොතීති. සච්චං යථා දිට්ඨපාඨවසෙන, සාවසෙස පාඨභාවං පන න විචාරෙතියෙව. තස්මා ''අඤ්ඤත්‍ර අවිචාරණායා''ති වුත්තං. එත්ථ සියා. අට්ඨකථාපාඨො සාවසෙසො හොතු, මූලටීකාපාඨො පන මනොද්වාරෙ යෙවාති නියමෙත්වා වුත්තත්තා කථං සාවසෙසො සියාති. නියමෙත්වා වුත්තොපි ඉධ අධිප්පෙතත්ථෙ අපරිපුණ්ණෙ සාවසෙසො එව හොතීති. තෙන වුත්තං ''අඤ්ඤං කාරණං නත්ථි අඤ්ඤත්‍ර අවිචාරණායා''ති. ''පච්චුප්පන්නමතීතං''තිආදීසු. තදාරම්මණාවසානාය පඤ්චද්වාරික ජවනවීථියා ච වනං හොතීති යොජනා. එවං අපරත්ථපි. බලවන්තෙපි සති. තදාරම්මණාවසානාය එව වීථියා. ''වුත්තත්තා පනා''ති අට්ඨකථායං එව වුත්තත්තා පන. ''පුරිමභාගෙ එවා''ති පඤ්චද්වාරික අන්තිම වීථිතො පුබ්බභාගෙ එව. ''තානී''ති දෙය්‍යධම්මවත්ථූනි. ''යථාතං''ති තං අත්ථජාතං කතමං වියාති අත්ථො. ''ඉතො''ති මනුස්ස භවතො. නිමිත්ත සදිසං සද්දං වණ්ණන්ති සම්බන්ධො. ''නට්ඨචකාරං''ති පතිතචකාරං. අට්ඨකථාපාඨෙ ඤාතකා මාතාදයො පඤ්චද්වාරෙ උපසංහරන්තීති සම්බන්ධො. ''තචත්ථායා''ති තචඅත්ථාය. ''චීනපටසොමාරපටාදිවසෙනා''ති චීනරට්ඨෙ පවත්තො පටො චීනපටො. තථා සොමාරපටෙපි. ''තානී''ති රසඵොට්ඨබ්බානි. ඵොට්ඨබ්බං පන අඤ්ඤංපි යුජ්ජතෙව. අතීදානීති මනසිකතත්තා පච්චුප්පන්නභූතානීති වුත්තං. ''අරූපීනං''ති අරූපබ්‍රහ්මානං. ''තෙ''ති අරූපිනො. ''තානී''ති හෙට්ඨිමජ්ඣානානි. විස්සට්ඨං ලද්ධඣානං යෙසං තෙ විස්සට්ඨජ්ඣානා. ''තතොයෙව වා''ති විස්සට්ඨජ්ඣානත්තායෙව ච. ආකඞ්ඛිතං මානසං චිත්තං එතෙසන්ති විග්ගහො. ඉදඤ්ච හෙතුවිසෙසන පදං. ආකඞ්ඛිතමානසත්තා කාමභවෙ උප්පජ්ජමානානන්ති දීපෙති. තෙසං අරූපීනං. ''අඤ්ඤං දුබ්බල කම්මං''ති උපචාරජ්ඣානකම්මතො අඤ්ඤං තිහෙතුකොමකං කම්මං. ''තෙසං''ති රූපලොකතො ච වන්තානං. ''සතො''ති සන්තස්ස සමානස්ස. ''උපත්ථම්භනෙ කාරණං නත්ථී''ති ඉදං උපචාරජ්ඣාන කම්මස්ස ගරුක කම්මගතිකත්තා වුත්තං. එකන්ත ගරුකකම්මභූතංපි පන මහග්ගතජ්ඣාන කම්මං නාම නානානිකන්ති බලෙන පටිබාහියමානං පටිසන්ධිං න දෙතියෙව. උපචාරජ්ඣාන කම්මෙ වත්තබ්බං නත්ථීති දට්ඨබ්බං. ''තාදිසානී''ති තථා රූපානි ද්විහෙතුකොමක කම්මානි තෙසං ඔකාසං න ලභන්ති. නීවරණානං සුට්ඨුවික්ඛම්භිතත්තායෙව. ''යෙනා''ති යෙන ඡන්දාදීනං පවත්ති කාරණෙන. ''නානාකම්මානි පී''ති උපචාරජ්ඣාන කම්මතො අඤ්ඤානි පච්චුප්පන්න කම්මානිපි අතීතභවෙසු කතානි අපරපරියාය කම්මානිපි. ''යෙන වා''ති යෙන නානාකම්මානම්පි ඔකාස ලාභකාරණෙන ච. ''තෙ''ති රූපී බ්‍රහ්මානො. ''වුත්තනයෙනෙ වා''ති සුට්ඨුවික්ඛම්භිතනීවරණානං තෙසං අප්පනා පත්තජ්ඣානවිසෙසෙන [යස්මා පනාතිආදිනා ච] පරිභාවිත චිත්තසන්තානත්තා'ති ච වුත්තනයෙනෙව. ''තං කාරණං''ති අහෙතුක පටිසන්ධියා අභාව කාරණං. පරම්පර භවෙසුච වීථිමුත්තචිත්තානං පවත්තාකාරං දස්සෙතුන්ති සම්බන්ධො. ''යථා තානියෙව ඔසධානී''ති ලොකෙ එකං ඔසධං ලභිත්වාතං දෙවසිකං භුඤ්ජති. එකොපඨමදිවසෙ භුඤ්ජන්තං දිස්වා කතමං නාම ත්වං ඔසධං භුඤ්ජසීති පුච්ඡි. ඉදං නාම ඔසධං භුඤ්ජාමීති වදති. පුනදිවසෙසුපි ඔසධං භුඤ්ජන්තං දිස්වා තථෙව පුච්ඡි. තමෙව ඔසධං භුඤ්ජාමීති වදති. තත්ථ ''තමෙව ඔසධං''ති යං පඨමදිවසෙ ඔසධං තයාච පුච්ඡිතං. මයා ච කථිතං. තමෙව අජ්ජ භුඤ්ජාමීති අත්ථො. තත්ථ පන පඨමදිවසෙ භුත්තං ඔසධං අඤ්ඤං. අජ්ජ භුත්තං අඤ්ඤං. තංසදිසං පන අඤ්ඤංපි තමෙවාති ලොකෙ වොහරන්ති තානියෙව ඔසධානි භුඤ්ජාමීති. එවං ඉධපි තස්සදිසෙ තබ්බොහාරො දට්ඨබ්බො. ''තස්මිං''ති භවඞ්ගචිත්තෙ. අවත්තමානෙ උපපත්තිභවො ඔච්ඡිජ්ජති. වත්තමානෙ න ඔච්ඡිජ්ජති. තස්මා තස්ස උපපත්ති භවස්ස අනොච්ඡෙද අඞ්ගත්ථාය කාරණත්තා භවඞ්ගන්ති වුච්චතීති අධිප්පායො. ''උපපත්ති භවො''ති ච කම්මජක්ඛන්ධසන්තානං වුච්චති. ''පරසමයෙ''ති උච්ඡෙද දිට්ඨීනං වාදෙ. ''වට්ටමූලානී''ති අවිජ්ජාතණ්හා වුච්චන්ති. වට්ටමූලානි සුට්ඨුඋච්ඡිජ්ජන්ති එත්ථාති විග්ගහො. ''යස්ස අත්ථායා''ති සඋපාදිසෙසාදිකස්ස නිබ්බානස්ස පටිලාභත්ථාය. ''පට්ඨපීයන්තී''ති පවත්තාපීයන්ති. පජ්ජන්ති පාපුණන්ති අරියා ජනා එත්ථාති පදං. පරතො සමන්තිපදෙ අනුපාදිසෙසස්ස ගය්හමානත්තා ඉධ සඋපාදිසෙසන්ති වුත්තං. බුජ්ඣන්තීති බුධා. සුට්ඨු සද්ධිං උච්ඡින්නං සිනෙහබන්ධනං යෙහි තෙ සුසමුච්ඡින්නසිනෙහබන්ධනා. කථඤ්ච සුට්ඨුඋච්ඡින්නං, කෙහි ච සද්ධිං උච්ඡින්නන්තිආහ ''අනුසයමත්තං පී''තිආදිං. ''සෙසකිලෙසෙහී''ති තණ්හාසිනෙහ බන්ධනතො අවසෙස කිලෙසෙහි. ''අධිසයිතං''ති වික්ඛම්භිතුංපි අසක්කුණෙය්‍යාං හුත්වා අතිරෙකතරං සයිතං. ''අධිගමාවහං''ති අධිගමො වුච්චති නවවිධො ලොකුත්තර ධම්මො. තං ආවහතීති අධිගමාවහං. ''සීලං''ති චතුපාරිසුද්ධිසීලං. ''ධුතඞ්ගං''ති තෙරසධුතඞ්ගං. සෙසමෙත්ථ සුවිඤ්ඤෙය්‍යං.

වීථිමුත්තසඞ්ගහදීපනියාඅනුදීපනා නිට්ඨිතා.

6. රූපසඞ්ගහඅනුදීපනා

156. රූපසඞ්ගහෙ . ‘‘චිත්තචෙතසිකෙ’’ති චිත්තචෙතසික ධම්මෙ. ‘‘ද්වීහි පභෙදප්පවත්තීහී’’ති ද්වීහි පභෙදසඞ්ගහපවත්ති සඞ්ගහෙහි. ‘‘යෙ වත්තන්තී’’ති යෙ ධම්මා වත්තන්ති පවත්තන්ති. ‘‘එත්තාවතා’’ති එත්තකෙන ‘තත්ථ වුත්තාභිධම්මත්ථා’තිආදිකෙන වචනක්කමෙන. නිපාතං ඉච්ඡන්තා එත්තකෙහි පඤ්චහි පරිච්ඡෙදෙහීති වණ්ණෙන්ති. වචනවිපල්ලාසං ඉච්ඡන්තාතිපි යුජ්ජති. ‘‘සමුට්ඨාතී’’ති සුට්ඨු උට්ඨාති, පාතුබ්භවති, විජ්ජමානතං ගච්ඡති. ‘‘කම්මාදී’’ති කම්මාදිපච්චයො. ‘‘පිණ්ඩී’’ති එකග්ඝනතා වුච්චති. උපාදාය මහන්තානි එව භූත්වාති සම්බන්ධො. ඉන්ද්‍රියබද්ධසන්තානං සත්තසන්තානං. අජ්ඣත්ත සන්තානංතිපි වුච්චති. ‘‘විසංවාදකට්ඨෙනා’’ති විරාධකට්ඨෙන. භූතඤ්ච අභූතං කත්වා අභූතඤ්ච භූතං කත්වා සන්දස්සකට්ඨෙනාති වුත්තං හොති. භූතවජ්ජප්පටිච්ඡාදනකම්මං මහාමායා නාම. මායං කරොන්තීති මායාකාරා. ආවිසනං නාම සත්තානං සරීරෙසු ආවිසනං. ගහණං නාම සත්තානං අත්තනොවසං වත්තාපනං. තදුභයං කරොන්තා කත්ථ ඨත්වා කරොන්ති. අන්තොවාඨත්වා කරොන්ති, බහිවා ඨත්වා කරොන්තීති පාකතිකෙහි මනුස්සෙහි ජානිතුං පස්සිතුං අසක්කුණෙය්‍යත්තා අචින්තෙය්‍යට්ඨානං නාම. ‘‘වඤ්චකට්ඨෙනා’’ති එතා පකතියා අතිදුබ්බණ්ණං අත්තානං දෙවච්ඡරාවණ්ණං කත්වා වඤ්චෙන්ති. වසනරුක්ඛගුම්බංපි දිබ්බවිමානං කත්වා වඤ්චෙන්ති. එවරූපෙන වඤ්චකට්ඨෙන. ‘‘තෙනෙවට්ඨෙනා’’ති විසංවාදකට්ඨාදිනා තිවිධෙනෙව අත්ථෙන. තානිපිහි අසත්තභූතංයෙව අත්තානං සත්තොති විසංවාදෙන්ති. අරුක්ඛංයෙව අත්තානං රුක්ඛොති විසංවාදෙන්ති. අනිට්ඨං, අකන්තං, අමනාපංයෙව අත්තානං ඉට්ඨො, කන්තො, මනාපොති වඤ්චෙන්ති, තථා සහජාතානඤ්ච තෙසං අඤ්ඤමඤ්ඤස්ස අන්තො වා තිට්ඨන්ති. උදාහුබහිවාතිට්ඨන්තීති ජානිතුං පස්සිතුං අසක්කුණෙය්‍යං ඨානං හොතීති. ‘‘උභයත්ථපී’’ති මායාකාරාදි මහාභූතෙසු ච පථවියාදිමහාභූතෙසු ච. ‘‘අභූතානී’’ති අසන්තානි, අසච්චානි .‘‘අබ්භුතානී’’ති අච්ඡරියකම්මානි. ‘‘ඉමස්මිං පාඨෙ’’ති චතුන්නං මහාභූතානන්ති එවං සම්බන්ධ පදසහිතෙ පාඨෙ. අඤ්ඤත්ථ පන උපාදාරූපං අනුපාදාරූපන්තිආදීසු යකාර විරහො දිට්ඨොති අධිප්පායො. ධාතූනං අනෙකත්ථත්තා ‘‘පථයති පක්ඛායතී’’ති වුත්තං. ‘‘පුථු’’ති පාටිපදිකපදං. තමෙව ජාතත්ථෙ නිරුත්තිනයෙන පථවීති සිද්ධන්ති දස්සෙතුං ‘‘පුථුමහන්තී’’තිආදි වුත්තං. පකාරෙන ථවීයතීති අත්ථෙ පථවීති ඉදං උජුකමෙව. ‘‘ආපෙතී’’ති බ්‍යාපෙති. ‘‘අප්පායතී’’ති භුසං පායති, වඩ්ඪෙති. තෙනාහ ‘‘සුට්ඨු බ්‍රූහෙතී’’තිආදිං. නිසානත්ථවසෙනෙව පරිපාචනත්ථොපි ලබ්භතීති ආහ ‘‘පරිපාචෙතිවා’’ති. ‘‘සමීරෙතී’’ති සුට්ඨු ඊරෙති කම්පෙති. වායති වහතීති වායො අත්ථාතිස්සය නයෙන. ‘‘විත්ථම්භනං’’ති විවිධෙන ආකාරෙන භූතසඞ්ඝාටානං ථම්භනං වහනං අභිනීහරණං. කක්ඛළතා නාම ඛරතා ඵරුසතා. සහජාතරූපානං පතිට්ඨානත්ථාය ථද්ධතා ථූලතා. සා සෙසභූතෙසු නත්ථීති ආහ ‘‘සෙසභූතත්තයං උපාදායා’’ති. ‘‘අනවට්ඨානතා’’ති එත්ථ අවට්ඨානං නාම අචලට්ඨානං. න අවට්ඨානන්ති අනවට්ඨානං. චලනන්ති වුත්තං හොති. තෙනාහ ‘‘මුදුභූතාපී’’තිආදිං. ආබන්ධකං නාම ආබන්ධිතබ්බෙ වත්ථුම්හි මුදුම්හි සති, දළ්හං න බන්ධති. ථද්ධෙසති, දළ්හං බන්ධතීති ඉදං ලොකතොව සිද්ධන්ති ආහ ‘‘ආබන්ධිතබ්බායා’’තිආදිං. ‘‘තබ්භාවං’’ති පරිණතභාවං. ‘‘පරිපාචකතා දස්සනතො’’ති හෙමන්තෙ අජ්ඣොහටාහාරානං සුට්ඨුපරිපාචකතා දස්සනතොති වදන්ති. උසති දහතීති උණ්හං. ‘‘දහතී’’ති ච උණ්හතෙජොපි උණ්හභාවෙන දහති, සීතතෙජොපි සීතභාවෙන දහති. උණ්හෙන ඵුට්ඨං වත්ථු උණ්හත්තං ගච්ඡති, සීතෙන ඵුට්ඨං වත්ථු සීතත්තං ගච්ඡති. යඤ්ච උණ්හත්තං ගච්ඡති, තං උණ්හතෙජො උණ්හභාවෙන දහතිනාම. යඤ්ච සීතත්තං ගච්ඡති, තං සීතතෙජො සීතභාවෙන දහතිනාම. එවං සීතතෙජොපි උසතිදහතීති අත්ථෙන උණ්හත්ත ලක්ඛණොනාම හොතීති. එවංසන්තෙ නීලෙනවණ්ණෙන ඵුට්ඨං වත්ථු නීලං හොති. පීතෙන ඵුට්ඨං පීතං හොති. නීලංපි පීතංපි තං වත්ථුං දහතිනාමාති චෙ. නීලෙන වණ්ණෙන ඵුට්ඨංනාම නත්ථි. තථා පීතෙන . කස්මා, නීලාදීනං උපාදාරූපානං ඵුසන කිච්චා භාවතො. සම්මිස්සිතං නාම හොති. න ච සම්මිස්සනමත්තෙන දහති. ඵුසන්තො එව දහති. ඵුසන්තානංපි පථවිවාතානං දහනකිච්චං නත්ථි. පරිපාචනකිච්චං නත්ථීති අධිප්පායො. සචෙ ඝනථද්ධෙ සිලාථම්භෙ විත්ථම්භනං අත්ථි, සකලො සිලාථම්භො කප්පාසපිචුගුළ්හොවිය සිථිලො ච ලහුකො ච භවෙය්‍ය. නච භවති. තස්මා තත්ථ විත්ථම්භනං නත්ථීති අධිප්පායෙන ‘‘සො පන ඝනථද්ධෙසු සිලාථම්භාදීසු න ලබ්භතී’’ති වොදෙති. තත්ථ පන විත්ථම්භනං ලබ්භමානං අධිමත්තෙන න ලබ්භති, සහජාතභූතානං උපත්ථම්භනමත්තෙන ලබ්භතීති දස්සෙන්තො ‘‘නා’’ති වත්වා ‘‘තත්ථහී’’තිආදිමාහ. තත්ථ ‘‘වහතී’’ති ථද්ධකක්ඛළ කිච්චං වහති.

පසාදරූපෙසු. ‘‘සමවිසමං’’ති සමට්ඨානඤ්ච විසමට්ඨානඤ්ච, සමදෙසඤ්ච විසමදෙසඤ්ච, සමපථඤ්ච විසමපථඤ්චාති එවමාදිං සමවිසමං. ‘‘ආචික්ඛතී’’ති ආචික්ඛන්තං විය තං ජානන කිච්චං සම්පාදෙති. තෙනාහ ‘‘සමවිසමජානනස්ස තං මූලකත්තා’’ති. ‘‘අනිරාකරණතො’’ති අප්පටික්ඛිපනතො. ‘‘තං වා’’ති රූපං වා. සුණන්ති ජනා. සුය්‍යාන්ති ජනෙහි. එවං සායන්තීතිආදීසු. ‘‘ජීවිත නිමිත්තං’’ති ජීවිතප්පවත්තිකාරණභූතො. ‘‘නින්නතාය’’ති විසයවිසයීභාවූපගමනෙන නින්නතාය. ‘‘ජීවිතවුත්ති සම්පාදකත්තා’’ති නානාවචීභෙදවචීකම්මප්පවත්තනෙනාති අධිප්පායො. ඉමෙ පන පඤ්ච චක්ඛු පසාදාදයොති සම්බන්ධො. ‘‘දට්ඨුකාමතා’’ති රූපතණ්හා වුච්චති. ආදිසද්දෙන සොතුකාමතා සායිතුකාමතා සායිතුකාමතා ඵුසිතුකාමතායො සඞ්ගය්හන්ති. අත්ථතො සද්දතණ්හා ගන්ධතණ්හා රසතණ්හා ඵොට්ඨබ්බතණ්හා එව. ‘‘නිදානං’’ති කාරණං. දට්ඨුකාමතාදයො නිදාන මස්සාති විග්ගහො. කුසලා කුසලකම්මං. සමුට්ඨාති එතෙනාති සමුට්ඨානං. කම්මමෙව. දට්ඨුකාමතාදිනිදානකම්මං සමුට්ඨානං යෙසන්ති සමාසො. පථවිආදීනි භූතානි. තෙසං පසාදො ලක්ඛණං එතෙසන්ති විග්ගහො. දුතිය විකප්පෙ. රූපාදීනං පඤ්චාරම්මණානං අභිඝාතං අරහතීති රූපාදිඅභිඝාතාරහො. භූතානං පසාදො භූතප්පසාදො. සො ලක්ඛණං එතෙසන්ති විග්ගහො. චක්ඛු ඌකාසිරප්පමාණෙ දිට්ඨ මණ්ඩලෙ තිට්ඨතීති සම්බන්ධො. ‘‘දිට්ඨමණ්ඩලෙ’’ති මහාජනෙහි පකති චක්ඛුනා දිට්ඨෙ පසන්නමණ්ඩලෙ. තෙලං සත්තපිචුපටලානි බ්‍යාපෙත්වා තිට්ඨතිවියාති යොජනා. ‘‘සොතබිලං’’ නාම සොතකූපො. ‘‘අඞ්ගුලිවෙඨනා’’ නාම අඞ්ගුලිමුද්දිකා. ‘‘උපචිතතනුතම්බලොමං’’ති රාසීකතඤ්ච විරළඤ්ච තම්බලොහවණ්ණඤ්ච

සුඛුමලොමං. උපචිතං රාසීකතං තනුතම්බලොමං එත්ථාති විග්ගහො. ‘‘අජපදසණ්ඨානං’’ති අජස්ස පාදෙන අක්කන්තපදසණ්ඨානවන්තං. ‘‘උප්පලදලං’’ නාම උප්පලපණ්ණං. උප්පලදලස්ස අග්ගසණ්ඨානවන්තං. ‘‘වට්ටි’’ නාම ඉධ මනුස්සානං සරීරාකාරසණ්ඨිතා ආයතපිණ්ඩි. ‘‘සුක්ඛචම්මානි ච ඨපෙත්වා’’ති සම්බන්ධො. තෙ පන පඤ්චප්පසාදා. සමුදීරණං චඤ්චලනං. ‘‘යථාතං’’ති කතමං විය තං. ඉමෙ පසාදා විචිත්තා, කථංවිචිත්තාති ආහ ‘‘අඤ්ඤමඤ්ඤං අසදිසා’’ති. කථං අසදිසාති ආහ ‘‘තෙහී’’තිආදිං.

ගොචරරූපෙසු. ‘‘වණ්ණවිසෙසං’’ති වණ්ණවිසෙසත්ථං. වණ්ණවිකාරන්ති වුත්තං හොති. හදයෙ ගතො පවත්තො භාවො හදයඞ්ගතභාවො. ‘‘භාවො’’ති ච අධිප්පායො වුච්චති. තං පකාසෙති, මුඛෙ වණ්ණවිකාරං දිස්වා අයං මෙ තුස්සති, අයං මෙ රුච්චති, අයං මෙ කුප්පති, අයං සොමනස්සිතො, අයං දොමනස්සිතොති එවං ජානනපච්චයත්තා. ‘‘පකතියා පී’’ති වණ්ණවිසෙසං අනාපජ්ජිත්වාපීති අධිප්පායො. ‘‘යං කිඤ්චිදබ්බං’’ති සවිඤ්ඤාණකවත්ථුං. සමවිසමං පුබ්බෙ පකාසිතං. තං තං අත්ථං වා ආචික්ඛති තං සුත්වා තස්ස තස්ස අත්ථස්ස ජානනතො. අත්තනො වත්ථුං වා ආචික්ඛති තං සුත්වා තස්ස වත්ථුස්සපි ජානනතො. ‘‘අත්තනො වත්ථුං සූචෙතී’’ති ඉධ ඉදං නාම අත්ථීති පකාසෙති. ‘‘ඵුසීයතී’’ති ඵුසිත්වා විජානීයති. ‘‘තං’’ති ඵුසනං. ‘‘තස්සා’’ති ආපොධාතුයා. ‘‘ද්‍රවතාවා’’ති අද්දතින්තරසතාවා. ඵුසිත්වා ගය්හති, සා ච ආපොධාතු සියාති චොදෙති. වුච්චතෙ පරිහාරො. එවං පන න ලබ්භති, තස්මා සා තෙජොයෙව. න ආපොති. එත්ථ එවං අලබ්භමානාපි සාසීතතා ආපොයෙව, න තෙජො. කස්මා, ආපස්සපි සීතුණ්හවසෙන දුවිධතා සම්භවතො . තස්මිඤ්හි ලොහරසෙ උණ්හතා උණ්හආපො, සීතවත්ථූසු සීතතා සීතආපොති චෙ. එවං පන සති තෙජො නාම නත්ථීති ආපජ්ජතීති පරිහාරො. ‘‘සහ අප්පවත්තනතො’’ති එකතො අප්පවත්තනතො. ‘‘ඔරපාරානං වියා’’ති නදියං තීරං නාම ඉදං ඔරිමතීරං, ඉදං පාරිමන්ති නියමතො නත්ථි. යත්ථ සයං තිට්ඨති, තං ඔරිමන්ති, ඉතරං පාරිමන්ති වොහරති. එවං ඔරපාරානං අනවට්ඨානං හොතීති. එත්ථ ච ‘‘සීතුණ්හානං සහ අප්පවත්තනතො’’ති එතෙන යදි තෙ සහ පවත්තෙය්‍යුං. තත්ථ සීතතා ආපොනාම, උණ්හතා තෙජොනාමාති වත්තබ්බා සියුං. න පන තෙ සහ පවත්තන්ති, තස්මා තථා න වත්තබ්බා හොන්තීති දස්සෙති. න න වත්තබ්බා. කස්මා, උණ්හතෙජෙන යුත්තොහි ආපො උණ්හත්තමෙව ගච්ඡති. යථාතං උණ්හතෙජෙන යුත්තා පථවීපි වායොපි උණ්හත්තමෙව ගච්ඡන්තීති. තස්මා තෙ සහ න පවත්තන්ති. සහ අප්පවත්තෙසුපි තෙසු අඤ්ඤත්ථ සීතවත්ථූසු සීතතා ආපොනාමාති වත්තබ්බමෙව හොතීති චොදනා. එවංසන්තෙ තස්මිං ලොහරසෙ සබ්බෙපි රූපධම්මා උණ්හත්තං ගච්ඡන්තීති සබ්බෙපි තෙජොභාවං පාපුණන්ති. ‘උණ්හත්ත ලක්ඛණො තෙජො’තිහි වුත්තං. යදි ච සීතවත්ථූසු සීතභාවො නාම සියා. තත්ථපි තෙන යුත්තා සබ්බෙපි රූපධම්මා සීතතං ගච්ඡන්තියෙව. තත්ථපි තවමතියා සබ්බෙපි ආපොභාවං පාපුණන්ති. න පන සක්කා තථා භවිතුං. න හි එවරූපං ලක්ඛණඤ්ඤථත්තං නාම තෙසං අත්ථි. භාවඤ්ඤථත්තමෙව අත්ථි. තත්ථ ‘‘ලක්ඛණඤ්ඤථත්තං’’ නාම පථවී ආපොභාවං ගච්ඡති. ආපො පථවිභාවං ගච්ඡතීතිආදි. ‘‘භාවඤ්ඤථත්තං’’ නාම පථවී කදාචි කක්ඛළා හොති. කදාචි මුදුකා. ආපො කදාචි ආබන්ධනමත්තො හොති. කදාචි පග්ඝරණකො. තෙජො කදාචි උණ්හො, කදාචි සීතො. වායො කදාචි විත්ථම්භනමත්තො, කදාචි සමුදීරණොති. එවං එකමෙකස්සා ධාතුයා තික්ඛ මන්ද ඔමත්තාධිමත්තවසෙන ක්‍රියාසඞ්කන්ති නාම අත්ථීති. තස්මා යං වුත්තං ‘උණ්හතෙජෙන යුත්තොහි ආපො උණ්හත්තමෙව ගච්ඡති, යථා තං උණ්හතෙජෙන යුත්තා පථවීපි වායොපි උණ්හත්තමෙව ගච්ඡන්තී’ති. තං ලක්ඛණඤ්ඤථත්තවචනං හොති. න යුජ්ජති. න හි උණ්හතෙජෙන යුත්තා සබ්බෙතෙධම්මා උණ්හත්තං ගච්ඡන්ති. අත්තනො අත්තනො සභාවං න විජහන්ති. තථාහි තස්මිං පක්කුථිතෙ සන්තත්තෙ ලොහරසෙ භාවො උණ්හත්තං න ගච්ඡති. ආබන්ධන සභාවං වා පග්ඝරණ සභාවං වා න විජහති. යදි උණ්හත්තං ගච්ඡෙය්‍ය, තං සභාවං විජහෙය්‍ය. එවංසති, තස්මිං ලොහරසෙ ආබන්ධනාකාරො වා පග්ඝරණාකාරො වා න පඤ්ඤායෙය්‍ය. සබ්බෙරූප ධම්මා වික්කිරෙය්‍යුං. වික්කිරිත්වා අන්තරධාරෙය්‍යුං. න ච න පඤ්ඤායති. නාපි වික්කිරන්ති. නොච තත්ථ ආබන්ධනාකාරො උණ්හත්තං ගච්ඡති. අඤ්ඤොහි ආබන්ධනාකාරො, අඤ්ඤං උණ්හත්තං. ආබන්ධනාකාරො ආපො, උණ්හත්තං තෙජො. තත්ථ පථවිවායෙසුපි එසෙවනයො. තස්මා යං වුත්තං ‘‘යදි තෙ සහ පවත්තෙය්‍යුං. තත්ථ සීතතා ආපොනාම, උණ්හතා තෙජො නාමාති වත්තබ්බා සියුං. න පන තෙ සහ පවත්තන්ති. තස්මා තථා න වත්තබ්බා හොන්තීති දස්සෙතී’’ති. තං සුවුත්තමෙවාති දට්ඨබ්බං. ‘‘තෙසං අනවට්ඨානතො’’ති එතෙන සචෙ තෙ සීතුණ්හා අවට්ඨිතා සියුං. අථ සබ්බකාලෙපි සීතතා ආපොනාම, උණ්හතා තෙජොනාමාති වත්තබ්බා සියුං. න පන තෙ අවට්ඨිතා හොන්ති. අනවට්ඨිතා එව හොන්ති. තස්මා තථා න වත්තබ්බා හොන්තීති දස්සෙති. එත්ථ ච අනවට්ඨිතෙසු සන්තෙසු යදි සීතතා ආපො නාම, උණ්හතා තෙජොනාමාති වදෙය්‍යුං. එවඤ්චසති, ආපතෙජාපි අනවට්ඨිතා සියුං. යො ඉදානි ආපො, සොයෙව ඛණන්තරෙ තෙජො නාම. යො වා ඉදානි තෙජො, සොයෙව ඛණන්තරෙ ආපො නාමාති ආපජ්ජෙය්‍යුං. න ච සක්කා තථා භවිතුං. ලක්ඛණඤ්ඤථත්තෙ අසන්තෙ වොහාරඤ්ඤථත්තස්සපි අසම්භවතො. තෙන වුත්තං ‘‘ඔරපාරානං විය තෙසං අනවට්ඨානතො ච විඤ්ඤායතී’’ති. තත්ථ ‘‘විඤ්ඤායතී’’ති සාසීතතා තෙජොයෙව, න ආපොති විඤ්ඤායතීති.

‘‘අථ පනා’’තිආදීසු. යං පුබ්බෙ පරෙන වුත්තං ‘නනු ද්‍රවතා වා ඵුසිත්වා ගය්හතී’ති. තං විචාරෙතුං ‘‘අථ පනා’’තිආදි වුත්තං. තත්ථ ‘‘අථ පනා’’ති යදි පන ගය්හති, එවංසතීති ච. එවඤ්චසති ආරම්මණ භූතො එව සියාති සම්බන්ධො. අයං පනෙත්ථා ධිප්පායො. සචෙ ද්‍රවභාවභූතො ආපො ඵුසිත්වා ගය්හෙය්‍ය. එවං සති , අයොපිණ්ඩාදීසු ආබන්ධනමත්තභූතො ආපොපි ඵුසිත්වා ගහෙතබ්බො සියා. කස්මා, ආපභාවෙන එකත්තා. එවඤ්චසති, තෙසු අයොපිණ්ඩාදීසු සො ආපො තානි හත්ථෙන වා පාදෙන වා ඵුසන්තස්ස පහරන්තස්ස විනා ඉතර මහාභූතෙහි විසුං කායික සුඛදුක්ඛානං ආරම්මණ පච්චයො සියා. යථාතං, තෙස්වෙව අයොපිණ්ඩාදීසු පථවිමහාභූතං විනා ඉතරමහාභූතෙහි විසුං කායිකසුඛදුක්ඛානං ආරම්මණ පච්චයො හොති. එවං තෙජොවායෙසුපීති. න පන සො විසුං කායිකසුඛදුක්ඛානං ආරම්මණ පච්චයො හොති. තස්මා සො ඵොට්ඨබ්බ සභාවො න හොති. යථා ච සො ඵොට්ඨබ්බසභාවො න හොති. තථා පකති උදකාදීසු ද්‍රවභාවභූතොපි ආපො තානි ඵුසන්තස්ස පහරන්තස්ස කායිකසුඛදුක්ඛානං ආරම්මණ පච්චයො න හොති. න ච ඵොට්ඨබ්බ සභාවොති. එවඤ්චසති, කථං අයොපිණ්ඩාදීසු

ආබන්ධනමත්තභූතො ආපො කායිකසුඛදුක්ඛානං පච්චයො න හොති. කථඤ්ච තෙසු ඉතරමහාභූතානි විසුං විසුං කායිකසුඛදුක්ඛානං පච්චයා හොන්තීති. තං දස්සෙතුං ''යඤ්හි''තිආදිමාහ. තත්ථ ''සණ්හථද්ධතාවසෙනවා''ති තෙසු ඨිතාය පථවිධාතුයා සණ්හථද්ධතාවසෙන වා. සණ්හඵස්සසුඛවෙදනාය ථද්ධඵස්සදුක්ඛවෙදනාය ආරම්මණ පච්චයොති වුත්තං හොති. එවං සෙසෙසු. ''අබ්භන්තරත්ථම්භනස්සා''ති තෙසං අයොපිණ්ඩාදීනං අබ්භන්තරෙ ඨිතස්ස විත්ථම්භන සභාවස්ස. ''නො අඤ්ඤථා''ති තානිතීණි කාරණානි ඨපෙත්වා ආබන්ධන ක්‍රියං පටිච්ච කායිකසුඛදුක්ඛුප්පත්ති නාම නත්ථීති අධිප්පායො. ඉදානි පකති උදකාදීසු ද්‍රවභාවභූතං ආපොධාතුම්පි ඵුසිත්වා ජානන්තීති මහාජනා මඤ්ඤන්ති. තබ්බිසොධනෙන සහ ලද්ධගුණං දස්සෙතුං ''තස්මා''තිආදිමාහ. තත්ථ ''පඨමං ද්‍රවතා සහිතානි. ල. ජානන්තී''ති ඉදං පධාන වචනං. ලොකෙ හත්ථෙන පරාමසිත්වා වා චක්ඛුනා දිස්වා වා ඉදං රස්සං, ඉදං දීඝං, ඉදං වට්ටං, ඉදං මණ්ඩලන්තිආදිනා සණ්ඨානං ජානන්තා හත්ථ ඵුසනෙන වා චක්ඛු දස්සනෙන වා සහෙව තං ජානන්තීති මඤ්ඤන්ති. තත්ථ පන පුරිමභාගෙ කායද්වාරවීථි චිත්තෙන පච්චුප්පන්නානි තීණිභූතානි ඵුසිත්වා වා චක්ඛුද්වාර වීථිචිත්තෙන පච්චුප්පන්නං රූපං දිස්වා වා පච්ඡා වත්ථුග්ගහණවීථියා උප්පන්නාය එව සණ්ඨානං ජානන්ති. එසෙවනයො රත්තියං අලාතචක්කසණ්ඨානං ජානන්තස්සපි. තත්ථ පන බහූනිපි පුබ්බාපරවීථිචිත්තසන්තානානි ඉච්ඡිතබ්බානි. තථා ලොකෙ චක්ඛුනා දිස්වා ද්වාරවාතපානාදීනං ඡිද්දවිවරානි ජානන්තා චක්ඛුනා දස්සනෙන සහෙව තානි ජානන්තීති මඤ්ඤන්ති. තත්ථ පන පුරිමභාගෙ චක්ඛුද්වාරිකවීථි චිත්තෙන පච්චුප්පන්නානි කවාටරූපභිත්ති රූපානි පුනප්පුනං දිස්වා පච්ඡා අලාතචක්කස්ස මජ්ඣෙ විවරංපි ජානන්තා විය විසුං උප්පන්නාය මනොද්වාරික විඤ්ඤාණවීථියා එව තං ඡිද්දවිවරභූතං ආකාසං ජානන්ති. තථා හත්ථෙන උදකං ඵුසන්තස්ස පඨමං ද්‍රවසහිතානි විලීනානි මුදූනි තීණිඵොට්ඨබ්බ මහාභූතානි විසුං විසුං කායද්වාරික වීථි චිත්තෙහි ඵුසනකිච්චෙන ආරම්මණං කරිත්වා පච්ඡා විසුං සුද්ධාය මනොද්වාරික වීථියා එව ද්‍රවභාවසඞ්ඛාතං පග්ඝරණක ආපොධාතුං ජානන්ති. එවං සන්තෙපි තං ද්‍රවභාවංපි හත්ථෙන ඵුසනෙන සහෙව ජානන්තීති මඤ්ඤන්තීති අධිප්පායො.

ගාවො චරන්ති එත්ථාති ආහ ''ගුන්නං චරණට්ඨානං''ති. අක්ඛර විදූ පන ගොසද්දං ඉන්ද්‍රියත්ථෙපි ඉච්ඡන්තීති ආහ ''ගොති වා''තිආදිං. තානි චක්ඛාදීනි එතෙසු රූපාදීසු චරන්ති, එතානි වා රූපාදීනි තෙසු චක්ඛාදීසු චරන්ති. තත්ථ පුරිමෙන ගාවො ඉන්ද්‍රියානි චරන්ති එතෙසූති ගොචරානීති දස්සෙති. පච්ඡිමෙන ගොසුඉන්ද්‍රියෙසු චරන්තීති ගොචරානීති. ඉමානි පන පඤ්ච රූපාදීනි.

භාවද්වයෙ. ඉච්ඡනට්ඨෙන ඨානට්ඨෙන ඨපනට්ඨෙන ච ඉත්ථී. සාභිකාමරති අත්ථාය සයංපි අඤ්ඤංකාමිකං ඉච්ඡති. සයඤ්ච කාමිකෙන ඉච්ඡීයති. අඤ්ඤො ච කාමිකො සරාවාස සුඛත්ථාය තත්ථ ඨානං උපෙති, පතිට්ඨාති. ආයතිඤ්ච කුලවංසප්පතිට්ඨානත්ථාය තත්ථ කුලවංස බීජං ඨපෙතීති. පූරණට්ඨෙන ඉච්ඡනට්ඨෙන ච පුරිසො. සොහි අත්තහිතඤ්ච පූරෙති, පරහිතඤ්ච ඉච්ඡති. ඉධලොකහිතඤ්ච පූරෙති, පරලොකහිතඤ්ච ඉච්ඡති. උභයලොකහිතඤ්ච පූරෙති, ලොකුත්තරහිතඤ්ච ඉච්ඡති, එසති, ගවෙසතීති. පුමස්සසකං පුංසකං. පුරිසලිඞ්ගාදි. නත්ථි පුංසකං එතස්සාති නපුංසකං. ''යස්ස පන ධම්මස්සා''ති භාවරූපධම්මස්ස. ''තං''ති ඛන්ධපඤ්චකං. මහාසණ්ඨානං සත්තානං ජාතිභෙදං ලිඞ්ගෙති ඤාපෙතීති ලිඞ්ගං. ලක්ඛණපාඨකා නිමිනන්ති සඤ්ජානන්ති කල්‍යාණ පාපකං කම්මවිපාකං එතෙනාති නිමිත්තං. කිරියා කුත්තං. ආයුකන්තං කප්පීයති සඞ්ඛරීයතීති ආකප්පො. සබ්බෙපෙතෙලිඞ්ගාදයො. සොච අවිසදාදිභාවො. ''වචනෙසුවා''ති ඉත්ථිසද්දපුරිසසද්දාදීසු ච. ''වචනත්ථෙසු වා''ති ඉත්ථි සණ්ඨාන පුරිසසණ්ඨානාදි අත්ථෙසු ච. ''නිමිත්තසද්දො විය''ති නිමිත්ත සද්දො අඞ්ගජාතෙ පාකටො වියාති. න පාකටො දිට්ඨො. අපාකටො පන කත්ථචි දිට්ඨොති අධිප්පායො. ''භවන්ති සද්දබුද්ධියො''ති සද්දසත්ථනයො. ''භවන්ති ලිඞ්ගාදීනී''ති අට්ඨකථානයො. තත්ථ හි ඉත්ථිලිඞ්ගාදීනං හෙතුභාව ලක්ඛණන්ති වුත්තං. ''එතස්මිං සතී''ති ච ජාතියා සති, ජරාමරණං හොති. අසති න හොතීති එත්ථවිය හෙතු ඵලභාවපාකටත්ථං වුත්තං.

වත්ථුරූපෙ. නිරුත්තිනයෙන වචනත්ථා භවන්ති. ධාතු ද්වයං නාම මනොධාතු මනොවිඤ්ඤාණධාතු ද්වයං. ''අවත්වා''ති හදය වත්ථුං අවත්වා. ''තං''ති හදය වත්ථු රූපං. ''පඤ්චා''ති පඤ්චවත්ථූනි. ''තෙසං''ති තෙසං කුසලාදීනං. ''තත්ථ වුත්තං''ති පට්ඨානෙ වුත්තං. ''යං රූපං නිස්සායා''ති යං රූපං නිස්සාය මනොධාතු ච මනොවිඤ්ඤාණධාතු ච වත්තන්තීති ඉමං පාඨං නිද්දිසති. ''අනඤ්ඤ සාධාරණෙසු ඨානෙසූ''ති චක්ඛු වත්ථාදීහි අඤ්ඤවත්ථූහි අසාධාරණෙසු කුසලාකුසලට්ඨානෙසු.

ජීවිතරූපෙ. ''ආධිප්පච්චයොගෙනා''ති අධිපතිභාවයොගෙන. ''අධිපතිභාවො''ති ච ඉන්ද්‍රියපච්චය කිච්චං වුච්චති. න අධිපති පච්චයකිච්චං. ''ජීවන්තී''ති හරිතභාවං න විජහන්තීති වුත්තං හොති. න හි තානි එකන්තෙන ජීවන්තානි නාම හොන්ති. ජීවිත රූපස්ස එකන්ත කම්මජස්ස බහිද්ධා අනුපලද්ධත්තා. කම්මජරූපානි ජීවන්ති යෙවාති සම්බන්ධො. ''කම්මෙ අසන්තෙපී''ති කම්මචෙතනාය පුබ්බෙ නිරුද්ධත්තා වුත්තං. තදත්ථං බ්‍යතිරෙකතො පාකටං කරොන්තො ''තථාහී''තිආදිමාහ. ''ඉතර රූපානී''ති චිත්තජරූපාදීනි. එකවීථිවාරො නාම පඤ්චද්වාරවීථිවාරො. මනොද්වාරවීථිවාරො එකජවන වාරොති වුත්තො. පරිච්ඡින්නං හොති. කස්මා, එකෙකස්මිං වීථිවාරෙ නිරුද්ධෙ භවඞ්ග සමයෙ අසදිසස්ස රූපසන්තානස්ස පාතුබ්භාවතොති අධිප්පායො. තඤ්ච ඛො රූපවිසෙසං ජානන්තස්සෙව පාකටං හොති. අජානන්තස්ස පන තඞ්ඛණමත්තෙ අපාකටං. කස්මා, තාදිසස්සපි උතුජරූපසන්තානස්ස ථොකං පවත්තනතො. යස්සහි දොස සමුට්ඨිතෙන රූපසන්තානෙන මුඛරූපං දුබ්බණ්ණං හොති. තස්ස දොසෙ නිරුද්ධෙපි තං රූපං ථොකං දුබ්බණ්ණමෙව ඛායතීති. ''උතුජාහාරජානඤ්ච සන්තති පච්චුප්පන්නං''ති අධිකාරො. එකං අද්ධාපච්චුප්පන්නමෙව හොතීති වුත්තං. න නු චක්ඛුසොතාදීනි කම්මජරූපසන්තානානිපි පවත්තිකාලෙ කදාචි සුප්පසන්නානි, කදාචි පසන්නානි, කදාචි අප්පසන්නානි දිස්සන්තීති. සච්චං, තථා පවත්ති පන සන්තාන විච්ඡෙදෙන න හොති,

නානාවිච්ඡින්නෙ ච එකෙකස්මිං සන්තානෙ තෙසං පුනඝටනං නාම නත්ථි. සකිං අන්ධො අන්ධොයෙව හොති. බධිරොච බධිරොයෙවාති අධිප්පායො. ‘‘යදි එවං’’ති එවං යදි සියාති අත්ථො. ‘‘අරූප ධම්මානං සන්තති පච්චුප්පන්නං’’ති අධිකාරො. ‘‘විපාකානී’’ති භවඞ්ගභූතානි විපාකානි. එකසන්තතිවසෙන පවත්තිස්සන්තියෙව, තස්මා තෙසං නානාසන්තති පච්චුප්පන්නං නාම න වත්තබ්බං. කස්මා, යාවජීවම්පි එක කම්මනිබ්බත්තත්තාති අධිප්පායො. ‘‘ඉතරානි පනා’’ති කුසලා කුසල ක්‍රියචිත්තානි පන. ‘‘තදාරම්මණා’’ති නිරුද්ධාරම්මණා. අද්ධානප්ඵරණානුභාවෙන පවත්තන්තියෙව. න පන චිත්තජරූපාදීනි විය අත්තනො ජනකපච්චයෙ නිරුද්ධෙ නිරුජ්ඣන්ති. අයං අරූපධම්මානං ජීවන්තත්තෙ විසෙසොති අධිප්පායො. ‘‘අයමත්ථො වත්තබ්බො’’ති අරූප ධම්මානං ජීවන්තතාවිසෙසො වත්තබ්බො. යථා රූපසන්තතියං අනන්තර පච්චයො නාම නත්ථි. චුතිකාලෙ භවන්තරරූපසන්තානස්ස කිඤ්චි පච්චයත්තං අනුපගන්ත්වා නිරුජ්ඣති. තෙන භවන්තර පාතුබ්භාවො නාම තෙසං නත්ථි. න තථා අරූපසන්තතියං. තත්ථ පන චුතිචිත්තම්පි පටිසන්ධියා අනන්තර පච්චයො හුත්වා නිරුජ්ඣති. තෙන භවන්තරපාතුබ්භාවො නාම තෙසං අත්ථි. අයම්පි අරූපධම්මානං ජීවන්තත්තෙ විසෙසො. තස්මා අරූපධම්මානංපි කම්මජරූපානං විය නිච්චං ජීවිතයොගෙන ජීවන්තත්තා සන්තති පච්චුප්පන්නං නාම න භවෙය්‍යාති න චොදෙතබ්බන්ති. කුසලා කුසල ක්‍රියචිත්තානි නාම අකම්මජානි හොන්ති. චිත්තජරූපාදීනි විය අතීතං කම්මං අනපෙක්ඛිත්වා තඞ්ඛණිකෙහි නානාපච්චයෙහි උප්පජ්ජන්ති. තස්මා තෙසං ජීවන්තානංපි සතං අජීවන්තානං චිත්තජරූපාදීනං විය නානාසන්තති පච්චුප්පන්නං නාම අත්ථි. ජීවන්තතා විසෙසොපි අත්ථීති අධිප්පායො. එත්ථ කෙචි වදන්ති. රුක්ඛාදීසුපි ජීවිතං නාම අත්ථි. යතො තෙසං හරිතතා ච අහරිතතා ච රුහනඤ්ච-අරුහනඤ්ච දිස්සතීති. වුච්චතෙ, යදි තෙසං ජීවිතං නාම අත්ථි, අරූපජීවිතං වා සියා, රූපජීවිතං වා. තත්ථ සචෙ අරූපජීවිතං හොති. යථා තෙන සමන්නාගතො සත්තො පුනප්පුනං මරිත්වා පුනප්පුනං භවන්තරෙ පාතුබ්භවන්ති. තථා රුක්ඛාපි මරිත්වා භවන්තරෙ පාතුබ්භවෙය්‍යුං. අථ රූපජීවිතං සියා. යථා සත්තානං චක්ඛාදි අඞ්ගෙසු ජීවිත සන්තානෙ භින්නෙ තානි අඞ්ගානි පුන ජීවන්තානි කාතුං න සක්කොන්ති. තථා රුක්ඛාපි ඛන්ධෙසු වා සාඛාසුවා ඡින්නෙසු ජීවිතසන්තානෙ භින්නෙ තෙඛන්ධාවා සාඛායො වා පුන අඤ්ඤත්ථ රොපෙතුං න සක්කා භවෙය්‍යුං. සක්කා එව භවන්ති. තස්මා තදුභයංපි ජීවිතං නාම තෙසං නත්ථීති දට්ඨබ්බං. විභාවනිපාඨෙ. න හි තෙසං කම්මංයෙව ඨිතිකාරණං හොතීති එත්ථ කම්මං ඨිතිකාරණං එව න හොතීති යොජෙතබ්බං. තෙනාහ ‘‘ආහාරජාදීනං’’තිආදිං. එකකලාපෙ ගතා පවත්තා සහජාත පච්චයා, තෙහි ආයත්තා පටිබද්ධාති විග්ගහො. කම්මාදීනං රූපජනකපච්චයානං ජනකානුභාවො නාම රූපකලාපානං උප්පාදක්ඛණෙ එව ඵරති, න ඨිතික්ඛණෙ. උපචයසන්තතියො ච උප්පාදක්ඛණෙ ලබ්භන්ති, න ඨිතික්ඛණෙ. තස්මා තා ජනකපච්චයානුභාවක්ඛණෙ ලද්ධත්තා කුතොචිජාතනාමං ලභන්ති. ජරතාපන ඨිතික්ඛණෙ එව ලබ්භති, න උප්පාදක්ඛණෙ. තස්මා සා කුතොචිජාත නාමං න ලභති. යදි පන ආහාරජාදීනං රූපධම්මානං ඨිති නාම ආහාරාදි ජනකපච්චයායත්තා භවෙය්‍ය. ජරතාපි ජනකපච්චයානුභාවක්ඛණෙව ලබ්භමානා සියා. එවඤ්චසති, සාපි කුතොචිජාත නාමං ලභෙය්‍ය. න පන ලභති. තස්මා තෙසං ඨිති නාම ජනකපච්චයායත්තා න හොතීති ඉමමත්ථං දස්සෙන්තො ‘‘ඉතරථා’’තිආදිමාහ. ‘‘උපත්ථම්භමානා’’ති කලාපන්තරෙ ඨත්වා උපත්ථම්භමානා. ‘‘න ඛණඨිතිප්පවත්තියා’’ති ඛණඨිතිභාවෙන පවත්තිඅත්ථාය උපත්ථම්භන්ති, අනුපාලෙතීති යොජනා. සබ්බෙසංපි රූපාරූපධම්මානං. ‘‘තං’’ති විභාවනිවචනං. ‘‘ඉදං පනා’’ති ජීවිතරූපං පන.

ආහාරරූපෙ. ‘‘සවත්ථුකවචනං’’ති භොජනාදි වත්ථුනා සහ පවත්තතීති සවත්ථුකං. වචනං. න හි නිබ්බත්තිතං ආහාර රූපං නාම කබළං කාතුං සක්කා හොතීති. ‘‘විවෙචිතානී’’ති පාචන කිච්චෙන විභජිතානි. විසුං විසුං කතානි. ‘‘පඤ්චධා විභාගං ගච්ඡන්තී’’ති එකං භාගං පාණකා ඛාදන්ති. එකං භාගං උදරග්ගි ඣාපෙති. එකො භාගො මුත්තං හොති. එකොභාගො කරීසං. එකොභාගො රසභාවං ආපජ්ජිත්වා සොණිතමංසාදීනි උපබ්‍රූහයතීති එවං වුත්තනයෙන පඤ්චධා විභාගං ගච්ඡන්ති. ‘‘ලොකෙ’’ති ලොකිය ගන්ථෙ. ‘‘තතො’’ති ආමාසයතො. අනුඵරන්තො හුත්වා. ‘‘තස්සා’’ති රසභාගස්ස. ‘‘භූතෙසූ’’ති මහාභූතෙසු. සහ ඉන්ද්‍රියෙන වත්තතීති සෙන්ද්‍රියො. කායො. උදයතීති ඔජා. දකාරස්ස ජකාරො. අවති ජනෙතීති ඔජා. අවසද්දස්ස ඔකාරො. ‘‘අත්තනොවත්ථුං’’ති අත්තනොනිස්සයභූතං රූපකායං.

‘‘අඤ්ඤාපදෙසො’’ නාම රූපස්ස ලහුතාතිආදීසු අඤ්ඤස්ස රූපස්ස ක්‍රියාමත්තභාවෙන අපදිසනං වුච්චති. ‘‘උජුකතොව නිප්ඵාදිතං’’ති මුඛ්‍යතොව ජනිතං. යථාහි සබ්බං අනිප්ඵන්නරූපං අජාති ධම්මත්තා උජුකතො කම්මාදීහි ජාතං නාම න හොති. කම්මාදීහි ජාතං පන නිප්ඵන්නරූපං නිස්සාය දිස්සමානත්තා ඨානූපචාරෙන විඤ්ඤත්ති ද්වයං චිත්තජංතිආදිනා වුච්චති. න තථා ඉදං නිප්ඵන්නරූපං. ඉදං පන ජාතිධම්මත්තා උජුකතොව කම්මාදීහි පච්චයෙහි නිප්ඵාදිතං ජනිතන්ති වුත්තං හොති. ‘‘රූපං’’ති වුත්තෙ අනිප්ඵන්නරූපංපි ලබ්භතීති තතො විසෙසනත්ථං රූපරූපන්ති වුච්චතීති ආහ ‘‘රුප්පනලක්ඛණ සම්පන්නං’’තිආදිං. තත්ථ ‘‘රුප්පනලක්ඛණං’’ නාම සීතුණ්හාදීහි විකාරපත්තිලක්ඛණං. තම්පන අනිප්ඵන්න රූපෙ මුඛ්‍යතො න ලබ්භති. නිප්ඵන්නරූපෙ එව ලබ්භති. කස්මා, නිප්ඵන්නරූපස්සහි නානාවිකාරො විකාරරූපන්ති වුච්චති. ලක්ඛණං ලක්ඛණ රූපන්ති වුච්චති. විකාරස්ස පන විකාරො නාම නත්ථි. ලක්ඛණස්ස ච ලක්ඛණං නාම නත්ථි. යදි අත්ථීති වදෙය්‍ය. විකාරස්ස විකාරො, තස්ස ච විකාරො, තස්ස ච විකාරොති අපරියන්තමෙව සියා. තථා ලක්ඛණෙපීති.

ආකාසධාතුයං. ‘‘පකාසන්තී’’ති ඉදං එකං ඉදං එකන්ති පඤ්ඤායන්ති. ‘‘පරිච්ඡින්දතී’’ති ආහ ‘‘පරිතො’’තිආදිං. ‘‘අසම්මිස්සං’’ති වත්වා තදත්ථං විවරති ‘‘එකත්තං අනුපගමනං’’ති. පරිච්ඡින්දීයතීති පරිච්ඡෙදොති ආහ ‘‘තෙහි වා’’තිආදිං. ‘‘තෙහි වා’’ති කලාපන්තරභූතෙහි වා. ‘‘අත්තනො වා පරෙසං වා අකත්වා’’ති අත්තනොපක්ඛිකං වා පරෙසං පක්ඛිකං වා අකත්වා. පරිච්ඡෙද ක්‍රියාමත්තං පරිච්ඡෙදොති ආහ ‘‘තෙසං වා’’තිආදිං. ‘‘තෙසං වා’’ති කලාපන්තරභූතානං වා. ‘‘අයං පනා’’ති අයං පරිච්ඡෙදො පන. ‘‘තස්සා’’ති පරිච්ඡෙදස්ස. සො පාළියං වුත්තොති

සම්බන්ධො. ‘‘ඉති කත්වා’’ති එවං මනසිකත්වා. ‘‘එතෙහී’’ති එතෙහි මහාභූතෙහි. ‘‘අඤ්ඤමඤ්ඤ අබ්‍යාපිතතා’’ති ද්වින්නං තිණ්ණං වා රූපකලාපානං එකකලාපත්තූපගමනං අඤ්ඤමඤ්ඤ බ්‍යාපිතා නාම, තථා අනුපගමනං අඤ්ඤමඤ්ඤ අබ්‍යාපිතතා නාම. තෙනාහ ‘‘එකත්තං’’තිආදිං. ‘‘තත්ථා’’ති තිස්සං පාළියං. ‘‘නානාකලාපගතානං භූතානං’’ති එතෙන කලාපපරියන්තතා එව වුත්තා හොති.

විඤ්ඤත්ති ද්වයෙ. ‘‘සයඤ්චා’’ති විඤ්ඤත්ති සඞ්ඛාතං සයඤ්ච. ‘‘තෙනා’’ති චලමානෙන කායඞ්ගෙන. ‘‘තෙහී’’ති පච්චක්ඛෙ ඨිතෙහි ජනෙහි. තත්ථාතිආදීසු. ‘‘කායඞ්ගවිකාරං කරොන්තස්සා’’ති අභික්කමනාදි අත්ථාය හත්ථපාදාදීනං කායඞ්ගානං චලන සඞ්ඛාතං විකාරං කරොන්තස්ස. උප්පජ්ජන්තා ච සබ්බෙතෙ චිත්තජවාතකලාපා යථාධිප්පෙත දිසාභිමුඛා එව උප්පජ්ජන්තීති යොජනා. ‘‘යථා වා තථා වා අනුප්පජ්ජිත්වා’’ති අනියමතො අනුප්පජ්ජිත්වාති වුත්තං හොති. යස්ස චොපන කායස්ස. ‘‘තෙහී’’ති චිත්තජවාතකලාපෙහි. නියාමකො නාවානියොජකො. ‘‘තෙ වා’’ති තෙචිත්තජවාතකලාපසඞ්ඝාටා. එතෙන සකලං කායඞ්ගං නිදස්සෙති. සකලකායඞ්ගං නාවාසදිසන්ති වුත්තං හොති. ‘‘චාරෙත්වා’’ති වියූහිත්වා. කථං පන සා නියාමකසදිසී හොතීති ආහ ‘‘යථාහී’’තිආදි. යදෙතං සක්කොතීති වචනං වුත්තන්ති සම්බන්ධො. ‘‘කතිපයජවන වාරෙහී’’ති ද්වත්ති ජවනවාරෙහි. ‘‘තතො’’ති යස්මිං වාරෙ චලන සඞ්ඛාතං දෙසන්තර පාපනං ජායති. තතො චලනවාරතො. සන්ථම්භන සන්ධාරණානි එව සම්පජ්ජන්ති, න චලනසඞ්ඛාතං දෙසන්තර පාපනං. ‘‘එත්ථා’’ති එතිස්සං අට්ඨකථායං. නානාජවනවීථීසු. ල. උපත්ථම්භනෙ ච යුජ්ජතියෙව. න එකිස්සාය ජවනවීථියං එව යුජ්ජතීති අධිප්පායො. යදි නානාජවනවීථීසු තථා උපත්ථම්භනඤ්ච ගය්හෙය්‍යා. එවංසති, අන්තරන්තරා බහූ භවඞ්ගවාරාපි සන්ති. තත්ථ කථං තදුපත්ථම්භනං සම්පජ්ජෙය්‍යාති ආහ ‘‘තථාහී’’තිආදිං. තත්ථ ‘‘උතුජරූපසඞ්ඝාටානි පී’’ති භවඞ්ගසමයෙ පවත්තානි උතුජරූපකලාපසන්ධානකානි. ‘‘තදාකාර වන්තානී’’ති තස්සා චිත්තජරූපසන්තතියා ආකාර වන්තානි. පච්ඡිම පච්ඡිමානං රූපකලා පසඞ්ඝාටානං අපරාපරං උප්පජ්ජනන්ති සම්බන්ධො. පුරිමපුරිමානං රූපකලාපසඞ්ඝාටානං ඛණිකධම්මතා ච තෙසං න සියා. න ච තෙ ඛණිකධම්මා න හොන්ති. අඤ්ඤථා දෙසන්තර සඞ්කමනසඞ්ඛාතං චලනං එව න සියා. චලනං තිහි නානාක්‍රියානං පාතුබ්භාවො වුච්චති. නානාක්‍රියා ච නාම නානාධම්මා එව. යස්මා ච අඞ්ගපච්චඞ්ගානං ඛණෙඛණෙ චලනං නාම ලොකෙ පච්චක්ඛතො දිට්ඨං. තස්මා තෙසං ඛණිකධම්මතාපි දට්ඨබ්බා හොතීති. එතෙන තෙසං ඛණිකමරණං දස්සෙති, යං රූපාරූපධම්මානං අනිච්චලක්ඛණන්ති වුච්චති. අබ්‍යාපාර ධම්මතා ච අවසවත්තිතා ච තෙසං න සියා. න ච තෙ අබ්‍යාපාර ධම්මා, න අවසවත්ති ධම්මා ච න හොන්ති. අඤ්ඤථා පච්චයායත්ත වුත්තිතා එව තෙසං න සියා. පච්චයායත්ත වුත්තිතාති ච පච්චයෙ සති, තෙ වත්තන්ති, අසති න වත්තන්තීති එවං පවත්තා පච්චයායත්ත වුත්තිතා යස්මා ච පච්චයසාමග්ගියං සති, තෙ වත්තන්තියෙව. තෙසං වත්තනත්ථාය කෙනචිබ්‍යාපාරෙන කිච්චං නත්ථි. තෙ මාවත්තන්තූති ච අත්තනො වසෙන වත්තන්ති. පච්චයෙ අසති, න වත්තන්තියෙව. තෙසං අවත්තනත්ථාය කෙනචිබ්‍යාපාරෙන කිච්චං නත්ථි. තෙමාවත්තන්තූති ච අත්තනො වසෙනවත්තන්ති. යස්මා ච තෙසං පච්චයායත්ත වුත්තිතා නාම ලොකෙ විඤ්ඤූනං පච්චක්ඛතොදිට්ඨා. තස්මා තෙසං අබ්‍යාපාරතා ච අවසවත්තිතා ච දට්ඨබ්බා හොති. එතෙන තෙසං සබ්බෙහි සත්තපුග්ගල අත්තාකාරෙහි සබ්බසො සුඤ්ඤං දස්සෙති, යං රූපාරූපධම්මානං අනත්තලක්ඛණන්ති වුච්චතීති.

‘‘වචීභෙදං’’ති අක්ඛර පදභාවපත්තං වචීමයසද්දප්පකාරං. උපාදින්නකපථවීධාතුයො නාම කම්මජ පථවීධාතුයො. තාසු සඞ්ඝට්ටනන්ති සම්බන්ධො. අත්තනා සහජාතෙනයෙන ආකාරවිකාරෙන උපගච්ඡති, යෙන ච උපලබ්භතීති සම්බන්ධො. අජ්ඣත්ත සන්තානගතා සබ්බෙ චතුජරූපධම්මාපි කත්ථචි උපාදින්නකාති වුච්චන්තීති ආහ ‘‘චතුජභූතාය එව වා’’ති. ද්වීසුඨාන කරණෙසු කරණපක්ඛෙ චලනාකාරප්පවත්තා චිත්තජපථවීධාතු ඨානපක්ඛෙ පථවිධාතුයං සඞ්ඝට්ටයමානා කම්මජපථවියං එව ඝට්ටෙති. ඉතර පථවියං න ඝට්ටෙතීති න සක්කා වත්තුංති කත්වා ඉධ එවග්ගහණං කතං. ‘‘විකාර ද්වයඤ්චා’’ති කායවිකාර වචීවිකාර ද්වයඤ්ච. කථං පන අසම්මිස්සං කත්වා වෙදිතබ්බන්ති ආහ ‘‘එත්ථචා’’තිආදිං. යං පන තාසං ඝට්ටනප්පකාරවිධානං අත්ථීති සම්බන්ධො. ‘‘තාසං’’ චිත්තජපථවීනං. ‘‘තං තං වණ්ණත්තපත්තියා’’ති ක, ඛා, දිවණ්ණත්තපත්තත්ථාය. යං පන කායවිඤ්ඤත්තිට්ඨානෙ ‘අයඤ්ච අත්ථො උපරි අක්ඛරුප්පත්ති විචාරණායං පාකටො භවිස්සතී’ති වුත්තං. තං ඉධ පාකටං කරොන්තො ‘‘එත්ථ චා’’තිආදිමාහ. තෙනෙව හි මූලටීකායං වුත්තන්ති සම්බන්ධො. ‘‘එත්ථ චා’’ති මූලටීකාපාඨෙ. ‘‘පුබ්බභාගෙ’’ති පරිබ්‍යත්ත අක්ඛරප්පවත්තවීථිතො පුබ්බභාගෙ. ‘‘නානාජවනවීථීහී’’ති නානප්පකාරෙහි ජවනවීථිවාරෙහි. ‘‘පඨමජවනචිත්තස්සපී’’ති පරිබ්‍යත්ත අක්ඛරප්පවත්තිවීථියං උප්පන්නපඨමජවන චිත්තස්සපි. තස්ස ආසෙවනඤ්ච නාම තතො පුරිමෙහි වීථිවාරෙහි එව ලද්ධං සියාති අධිප්පායො. ‘‘ආසෙවනං’’ති ච උපචාර වචනං දට්ඨබ්බන්ති හෙට්ඨා වුත්තමෙව. ‘‘තස්සා’’ති පරිබ්‍යත්තක්ඛරස්ස. වුත්තඤ්ච සද්දසත්ථෙසු. ‘‘දීඝමුච්චරෙ’’ති පඤ්චදීඝා වුච්චන්ති. මිලින්ද පඤ්හාපාඨෙ. ‘‘සාධිකෙ වීහිවාහසතෙ’’ති වීහිධඤ්ඤපූරො සකටො වීහිවාහො නාම. වීහිවාහානං සාධිකෙ සතස්මිං. අභිමඤ්ඤනං අභිමානො. ‘‘සෙසමෙත්ථ කායවිඤ්ඤත්තියං වුත්තනයෙ නා’’ති තථාහි චලනචිත්තජරූපසන්තතියං පවත්තානීතිආදිනා වුත්ත නයෙනාති අත්ථො. ඉධ පන වචීභෙදකර චිත්තජසද්දසන්තතියං පවත්තානි උතුජරූපසඞ්ඝාටානීතිආදිනා වත්තබ්බං. තෙනාහ ‘‘යථාසම්භවං’’ති. ‘‘පවත්තනත්ථො’’ති අභික්කමනාදි සජ්ඣායනාදීනං පවත්තාපනත්ථො. ‘‘එත්ථ චා’’තිආදීසු. ‘‘බොධෙතු කාමතා රහිතෙසූ’’ති අභික්කමනපටික්කමනාදීසු කායවිඤ්ඤත්ති ච, සුත්තන්ත සජ්ඣායනාදීසු වචීවිඤ්ඤත්ති ච පරං බොධෙතුකාමතා රහිතාති දට්ඨබ්බා. ‘‘ද්වීසු බොධකවිඤ්ඤත්තීසූ’’ති බොධකකායවිඤ්ඤත්ති බොධකවචී විඤ්ඤත්තීසු. පුරිමා කායවිඤ්ඤත්ති, පච්ඡිමා ච වචීවිඤ්ඤත්ති. පච්ඡා සුද්ධෙන මනොද්වාරික ජවනෙන එව විඤ්ඤායති, න පඤ්චද්වාරික ජවනෙනාති යොජනා. චක්ඛුවිඤ්ඤාණ වීථියා ගහෙත්වාති සම්බන්ධො. ‘‘කායවිඤ්ඤාණ වීථියා’’ති වචීභෙදං අකත්වා හත්ථග්ගහණාදි වසෙන අධිප්පාය විඤ්ඤාපනෙ අයං කායවිඤ්ඤාණවීථි දට්ඨබ්බා. කස්මා පන සයඤ්චවිඤ්ඤායතීති විඤ්ඤත්තීති අයං විකප්පො වුත්තොති ආහ ‘‘සාහි අත්තානං’’තිආදිං. ‘‘මජ්ඣෙ’’ති විඤ්ඤත්තිග්ගහණවීථි අධිප්පායග්ගහණවීථීනං

මජ්ඣෙ. කථං පවත්තකවිඤ්ඤත්තීසු අධිප්පායං විඤ්ඤාපෙති, සයඤ්චවිඤ්ඤායතීති ද්වෙ අත්ථා ලබ්භන්තීති ආහ ''ද්වීසු පනා''තිආදිං. අයං අභික්කමති, අයං පටික්කමතීති ජානන්තා අභික්කමනපයොගඤ්ච තප්පයොග ජනකචිත්තඤ්ච ජානන්ති. ''පරස්සකථං''ති බොධෙතුකාමතාරහිතම්පි පරස්සවචනසද්දං. රාගචිත්තඤ්ච ජානන්ති. තෙන වුත්තං මූලටීකායං පරං බොධෙතුකාමතාය විනාපි අභික්කමනාදිප්පවත්තනෙන සොචිත්තසහභුවිකාරො අධිප්පායං. ල. ද්විධාපි විඤ්ඤත්ති යෙවාති.

විකාරරූපෙසු. ''කම්මයොග්‍යං''ති අභික්කමනාදිකම්මෙසු යොජෙතුං යුත්තං. අදන්ධතා වුච්චති සීඝප්පවත්ති. සා ලක්ඛණං අස්සාති විග්ගහො. සරීර ක්‍රියානුකූලො කම්මඤ්ඤභාවො ලක්ඛණං යස්සාති සමාසො. ''ධාතුයො''ති මහාභූතධාතුයො වා, පිත්තසෙම්හාදිධාතුයො වා. පූතිමුඛසප්පසඞ්ඛාතස්ස ආපස්ස පරියුට්ඨානන්ති වාක්‍යං. අසය්හභාරො නාම වහිතුං අසක්කුණෙය්‍යභාරො. ''සා පවත්තතී''ති කායලහුතා පවත්තති. ථද්ධං කරොන්ති සරීරගතා ධාතුයොති අධිකාරො. භුසං මාරෙතීති ආමරිකො. දකාරො ආගමො. ගාමනිගමවිලුප්පකො චොරගණො. තස්ස භයෙන පරියුට්ඨිතං. ''විවට්ටමානං''ති විරූපං හුත්වා වට්ටන්තං. ''මූලභූතා හොතී''ති අසප්පාය සෙවනෙ සති, සා පඨමං පරියුට්ඨාති. සීතාධිකාවා හොති, උණ්හාධිකාවා. තාය පරියුට්ඨිතාය එව සබ්බපරියුට්ඨානානි පවත්තන්තීති වුත්තං හොති. ''ඉමාපනතිස්සො රූපජාතියො රූපකායස්ස විසෙසාකාරා හොන්ති. ඉති තස්මා විකාරරූපං නාමාති යොජනා.

ලක්ඛණරූපෙසු. ''චයනං''ති සඤ්චිතභාවගමනං. ''ආදිතො''තිආදිම්හි. ''උපරිතො''ති උපරිභාගෙ. ''ආචයො''තිආදිම්හි චයො. ''උපචයො''ති උපරූපරිචයො. ''අද්ධානපූරණවසෙනා''ති වස්සසතම්පි වස්සසහස්සම්පි දීඝකාලං අත්තභාවං පූරණවසෙන. ''තෙන පරියායෙනා''ති උපසද්දස්ස අත්ථනානත්තං අචින්තෙත්වා නිබ්බත්තිං වඩ්ඪියං අන්තොගධං කත්වා වුත්තෙන තෙනපරියායෙන. තස්ස ච එකෙකස්ස සන්තති පච්චුප්පන්නස්ස. තත්ථ චිත්තජරූපෙසු අස්සාස පස්සාසානං වා පදවාරහත්ථවාරාදීනං වා අක්ඛරානං වා නිබ්බත්ති වඩ්ඪී පවත්තියො දිස්සන්තියෙව. තථා නානාචිත්තසමුට්ඨිතානං නානාරූපසන්තතීනං පීති. උතුජරූපෙසු ඉරියා පථනානත්තං පටිච්ච සුඛදුක්ඛජනකානං නානාරූපසන්තතීනං නිබ්බත්තිවඩ්ඪිපවත්තියො දිස්සන්තියෙව. තථා බහිද්ධා ඛාණුකණ්ටකාදිසම්ඵස්සෙන සීතුණ්හාදිසම්ඵස්සෙන වාතාතපාදිසම්ඵස්සෙන වා සරීරෙ උප්පන්නානං නානාරූපසන්තතීනම්පි චක්ඛුරොගාදිරූපානම්පීති. ආහාරජරූපෙසු ආහාරනානත්තං පටිච්ච සරීරෙ උප්පන්නානං සමවිසමරූපසන්තතීනංති. ''අයං නයො''ති බහිද්ධාසන්තානෙ නිදස්සන නයො. තෙන අජ්ඣත්තසන්තානෙපි සත්තසන්තානානං හත්ථපාදාදිසන්තානානං කෙසලොමාදි සන්තානානඤ්ච නිබ්බත්ති වඩ්ඪිපවත්තියො නිදස්සෙති. ''ජීරණං''ති අභිනවාවත්ථතො හායනං. පාළිපාඨෙ. ''ඨිතස්ස අඤ්ඤථත්තං''ති අඤ්ඤො පකාරො අඤ්ඤථා. අඤ්ඤථා භාවො අඤ්ඤථත්තං . එතෙන ජරාවසෙනවා නානාරොගාබාධාදිවසෙන වා විපරිණාමො වුත්තො. ''තථා අවත්ථාභෙදයොගතො''ති ජාතිරූපමෙව ආදිම්හි නිබ්බත්ති හොති. තතොපරං තමෙව වඩ්ඪි හොති. තතො පරං තමෙව පවත්ති හොතීති එවං තථා අවත්ථාභෙදයොගතො. තෙනාහ ''සාහී''තිආදිං. ''පබන්ධයතී''ති පබන්ධං කරොති. සඞ්ගහගාථාදීසු පන සුවිඤ්ඤෙය්‍යා. ''එත්ථ ච පච්ඡිමානී''තිආදීසු. වොහාරසිද්ධමත්තභාවං''ති පුග්ගලො සත්තො අත්තා ජීවොතිආදිකා පඤ්ඤත්ති නාම වොහාර සිද්ධමත්තා හොති. සභාවසිද්ධා න හොති. සාහි මහාජනෙහි ඛන්ධ පඤ්චකං උපාදාය පුග්ගලො නාම අත්ථීති සම්මතත්තා වොහරිතත්තා වොහාරසිද්ධා නාම. සභාවසිද්ධා පන න හොති. තස්මා අරියානං වොහාරෙ පුග්ගලො නාම නත්ථීති සිජ්ඣති. ඉමානි පන රූපානි සභාවසිද්ධත්තා අරියානං වොහාරෙපි අත්ථීති සිජ්ඣන්ති. තෙනාහ ''තාදිසෙනා''තිආදිං. ''සුද්ධධම්මගතියා සිද්ධෙනා''ති පථවීධාතු නාම සුද්ධධම්මො හොති. සා උප්පාදම්පි ගච්ඡති, ජරම්පි ගච්ඡති, භෙදම්පි ගච්ඡති. තස්මා තස්සා උප්පාදොපි ජරාපි භෙදොපි සුද්ධධම්මගතියා සිද්ධො නාම. එවං ලක්ඛණරූපානං සුද්ධධම්මගතිසිද්ධං පරමත්ථලක්ඛණං වෙදිතබ්බං. තථා විඤ්ඤත්ති ද්වයස්සපි විකාරරූපත්තයස්සපි පරිච්ඡෙද රූපස්සපීති. යථා ච ඉමෙසං රූපානං. තථා නිබ්බානස්සපි සුද්ධධම්මගතිසිද්ධං පරමත්ථලක්ඛණං අත්ථියෙව. කිලෙසධම්මාහි අරියමග්ගෙ අභාවිතෙ භවපරම්පරාය උප්පාදං ගච්ඡන්තියෙව. භාවිතෙපන අනුප්පාදං නිරොධං ගච්ඡන්තියෙව. තස්මා කිලෙසධම්මානං අනුප්පාදනිරොධොපි සුද්ධධම්මගතියා සිද්ධො නාම. එවං නිබ්බානස්සපි සුද්ධධම්මගතිසිද්ධං පරමත්ථලක්ඛණං වෙදිතබ්බං. අත්ථි භික්ඛවෙ අජාතං අභූතන්ති ඉදං සුත්තංපි එත්ථ වත්තබ්බං. එතෙන අරියවොහාරෙ නිබ්බානස්ස එකන්තෙන අත්ථිතා භගවතා වුත්තා හොති. තෙනාහ ''ඉතරථා''තිආදිං. ''නසභාවතො අනුපලද්ධත්තා අනිප්ඵන්නානි නාම හොන්ති''ති එතෙන එතානි අසභාවරූපානීති ච අලක්ඛණ රූපානීති ච අසම්මසනරූපානීති ච න සක්කා වත්තුංතිපි දීපෙති. කස්මා, යථාසකං සභාවෙහි සභාවවන්තත්තා යථාසකං ලක්ඛණෙ හි සලක්ඛණත්තා පටිසම්භිදාමග්ගෙ සම්මසනඤාණ විභඞ්ගෙ ජාතිජරාමරණානම්පි සම්මසිතබ්බධම්මෙසු ආගතත්තාති. අට්ඨසාලිනියම්පි අයමත්ථො වුත්තොයෙව. යථාහ පරිනිප්ඵන්නන්ති පන්නරසරූපානි පරිනිප්ඵන්නානි නාම. දසරූපානි අපරිනිප්ඵන්නානි නාම. යදි අපරිනිප්ඵන්නානි නාම. එවංසති, අසඞ්ඛතානි නාම සියුං. තෙසංයෙව පනරූපානං කායවිකාරො කායවිඤ්ඤත්ති නාම. වචීවිකාරො වචීවිඤ්ඤත්ති නාම. ඡිද්දං විවරං ආකාසධාතු නාම. ලහුභාවො ලහුතා නාම. මුදුභාවො මුදුතා නාම. කම්මඤ්ඤභාවො කම්මඤ්ඤතා නාම. නිබ්බත්ති උපචයො නාම. පවත්ති සන්තති නාම. ජීරණාකාරො ජරතා නාම. හුත්වා අභාවාකාරො අනිච්චතා නාමාති සබ්බං පරිනිප්ඵන්නං සඞ්ඛතමෙවාති. තත්ථ ''තෙසංයෙව රූපානං''ති නිද්ධාරණෙ භුම්මං. තෙසංයෙව දසන්නං රූපානං මජ්ඣෙති වුත්තං හොති. ''ඉතිසබ්බං''ති ඉදං සබ්බං දසවිධං රූපං පරිනිප්ඵන්නමෙව සඞ්ඛතමෙවාති අත්ථො. ඛන්ධවිභඞ්ගට්ඨකථායම්පි වුත්තොව. යථාහ පඤ්චපිපනඛන්ධා පරිනිප්ඵන්නාව හොන්ති, නො අපරිනිප්ඵන්නා. සඞ්ඛතාව, නො අසඞ්ඛතා. අපිච නිප්ඵන්නාපි හොන්තියෙව. සභාවධම්මෙසුහි නිබ්බානමෙවෙකං අපරිනිප්ඵන්නං අනිප්ඵන්නඤ්චාති ච. නිරොධසමාපත්ති ච නාම පඤ්ඤත්ති ච කථන්ති. නිරොධසමාපත්ති ලොකියලොකුත්තරාති වා සඞ්ඛතාසඞ්ඛතාති වා පරිනිප්ඵන්නාපරිනිප්ඵන්නාති වා න වත්තබ්බා. නිප්ඵන්නා පන හොති. සමාපජ්ජන්තෙන සමාපජ්ජිතබ්බතො. තථා නාමපඤ්ඤත්ති, සාපිහි ලොකියාදිභෙදං නලභති. නිප්ඵන්නා පන හොති. නො අනිප්ඵන්නා. නාමග්ගහණඤ්හි ගණ්හන්තොව ගණ්හාතීති ච. එතෙන ලක්ඛණරූපානම්පි

නිප්ඵන්නතා සිද්ධා හොති. විසුද්ධි මග්ගෙපන නිප්ඵන්නං අනිප්ඵන්නංතිදුකස්ස නිද්දෙසෙ. අට්ඨාරසවිධං රූපං පරිච්ඡෙදවිකාර ලක්ඛණභාවං අතික්කමිත්වා සභාවෙනෙව පරිග්ගහෙතබ්බතො නිප්ඵන්නං, සෙසං තබ්බිපරීතතාය අනිප්ඵන්නන්ති ච. නිප්ඵන්නරූපං පන රූපරූපං නාමාති ච. යං චතූහි කම්මාදීහි ජාතං, තං චතුජං නාම. තං ලක්ඛණ රූපවජ්ජං අවසෙසරූපං. ලක්ඛණරූපං පන න කුතොචිජාතන්ති ච වුත්තං. සබ්බඤ්චෙතං ආචරියෙහි ගහිතනාමමත්තතත්තා වත්තිච්ඡානුගතං හොති. යං රුච්චති, තං ගහෙත්වා කථෙතබ්බන්ති.

රූපසමුද්දෙසානුදීපනා නිට්ඨිතා.

197. රූපවිභාගෙ .''එකවිධනයං තාව දස්සෙතුං''ති රූපවිභාගතො පඨමං දස්සෙතුං. එතෙන එකවිධනයො රූපවිභාගො නාම න තාව හොතීති දස්සෙති. තං න සමෙති. කෙන න සමෙතීති ආහ ''චක්ඛතිහී''තිආදිං. ''අජ්ඣත්තිකාදිභෙදෙන විභජන්ති විචක්ඛණා''ති එතෙන සබ්බංරූපං අජ්ඣත්තිකබාහිරවසෙන දුවිධන්තිආදිකො දුවිධනයො එව රූපවිභාගනයො නාමාති විඤ්ඤායති. තස්මා තෙන න සමෙතීති වුත්තං හොති. අපිච පාළියං. සහෙතුකා ධම්මා, අහෙතුකා ධම්මාතිආදි දුකෙසු සබ්බංරූපං අහෙතුකමෙව, න සහෙතුකන්තිආදි නියමකරණම්පි රූපවිභාගො එවාති කත්වා තථා වුත්තන්ති ගහෙතබ්බං. ''ඉතරානි පනා''ති කාමාවචරන්තිආදීනි පන. ''ජනකෙන පච්චයෙනා''ති පධානවචනමෙතං. උපත්ථම්භකාදි පච්චයාපි ගහෙතබ්බා එව. ''සඞ්ගම්මා''ති සමාගන්ත්වා. ''කරීයතී''ති නිප්ඵාදීයති. යොධම්මොතිආදීසු. ''පහීනො පී''ති ඡින්දනභින්දනාදිවසෙන පහීනොපි. ''තස්මිං සතී''ති සමුදයප්පහානෙ සති. කිච්චපච්චයානං අරහත්ථස්ස ච සක්කත්ථස්ස ච දීපනතො දුවිධං අත්ථං දස්සෙතුං ''අට්ඨානත්තා''තිආදි වුත්තං. ''තබ්බිසයස්සා''ති රූපවිසයස්ස. ''එවං''ති එවංසන්තෙ. ''පහීනං භවිස්සතී''ති අනාගතභවෙ පුන අනුප්පාදත්ථාය ඉධෙව පහීනං භවිස්සතීති අත්ථො. තෙනාහ ''උච්ඡින්නමූලං''තිආදිං. ''තාලාවත්ථුකතං''ති ඡින්නතාලක්ඛාණුකං විය කතං භවිස්සති. ''අනභාවං කතං''ති පුන අභාවං කතං. ''පාකටො''ති දස්සනාදිකිච්චවිසෙසෙහි පඤ්ඤාතො. ''තදුපාදායා''ති තං උපනිධාය. විභාවනිපාඨෙ. ''අජ්ඣත්තිකරූපං''ති පදුද්ධාරණං. අත්තානං අධිකිච්ච පවත්තං අජ්ඣත්තං. අජ්ඣත්තමෙව අජ්ඣත්තිකන්ති දස්සෙති ''අත්තභාවසඞ්ඛාතං''තිආදිනා. තං න සුන්දරං. කස්මා, අජ්ඣත්තධම්ම අජ්ඣත්තික ධම්මානඤ්ච අවිසෙසො ආපජ්ජතීති වක්ඛමානකාරණත්තා. ''ද්වාරරූපං නාමා''ති පදුද්ධාරපදං. කස්මා ද්වාරරූපං නාමාති ආහ ''යථාක්කමං''තිආදිං. පරතොපි එසනයො. ''දෙසනාභෙද රක්ඛණත්ථං''ති දුකදෙසනාභෙදතො රක්ඛණත්ථං. තත්ථ දෙසනාභෙදො නාම රූපකණ්ඩෙ පඤ්චවිඤ්ඤාණානං වත්ථු රූපඤ්ච, න වත්ථු රූපඤ්ච , ආරම්මණ රූපඤ්ච, න ආරම්මණ රූපඤ්ච වත්වා මනොවිඤ්ඤාණස්ස න වුත්තං. යදි වුච්චෙය්‍ය, ආරම්මණදුකෙ මනොවිඤ්ඤාණස්ස ආරම්මණ රූපං, න ආරම්මණ රූපන්ති දුකපදං න ලබ්භෙය්‍ය. අයං දෙසනාභෙදො නාම. වත්ථුදුකෙසු හදයවත්ථුවසෙන ලබ්භමානං මනොවිඤ්ඤාණදුකං න වුත්තන්ති. ''ථූලසභාවත්තා''ති සුඛුමරූපං උපාදාය වුත්තං. ''දූරෙ පවත්තස්සපී''ති යථා සුඛුමරූපං අත්තනො සරීරෙ පවත්තම්පි ඤාණෙන සීඝං පරිග්ගහෙතුං න සක්කා හොති, තථා ඉදං. ඉමස්ස පන දූරෙ පවත්තස්සපි. ''ගහණයොග්‍යත්තා''ති ඤාණෙන පරිග්ගහණපත්තතත්තාති අධිප්පායො. විභාවනිපාඨෙ. ''සයංනිස්සයවසෙන වා''ති සයඤ්ච නිස්සය මහාභූතවසෙන ච. තත්ථ සයං සම්පත්තා නාම ඵොට්ඨබ්බධාතුයො. නිස්සයවසෙන සම්පත්තා නාම ගන්ධරසා. උභයථාපි අසම්පත්තා නාම චක්ඛු රූප, සොත සද්දා. යො පටිමුඛභාවො අත්ථි, යං අඤ්ඤමඤ්ඤපතනං අත්ථීති යොජනා. න ච තානි අඤ්ඤප්පකාරානි එව සක්කා භවිතුන්ති සම්බන්ධො. ''අනුග්ගහ උපඝාතවසෙනා''ති වඩ්ඪනත්ථාය අනුග්ගහවසෙන, හායනාදි අත්ථාය උපඝාතවසෙන. ''යං කිඤ්චී''ති චතුසමුට්ඨානිකරූපං ගණ්හාති. ''ආදින්නපරාමට්ඨත්තා''ති තණ්හාමානෙහි එතං මම එසොහමස්මීතිආදින්නත්තා, දිට්ඨියා එසො මෙ අත්තාති පරාමට්ඨත්තා ච. ''නිච්චකාලං පවත්තිවසෙනා''ති එකෙන ජනකකම්මෙන පටිසන්ධික්ඛණතො පට්ඨාය නිච්චකාලං පවත්තිවසෙන. ''උපචරීයතී''ති වොහරීයති. ''අත්ථවිසෙසබොධො''ති රූපාරම්මණස්ස කිච්චවිසෙසබොධො. ''අසම්පත්තවසෙනා''ති විසයට්ඨානං සයං අසම්පජ්ජනවසෙන. අත්තනොඨානං වා විසයස්ස අසම්පජ්ජනවසෙන. තත්ථ විසයස්ස අසම්පත්තං දස්සෙන්තො ''තත්ථා''තිආදිමාහ. තථා සොතසද්දෙසු ච අඤ්ඤමඤ්ඤං ලග්ගිත්වා උප්පජ්ජමානෙසු. ''සම්පත්තියා එවා''ති සම්පජ්ජනත්ථාය එව. තථා ආපො ච සම්පත්තියා එව පච්චයොති යොජනා. දුබ්බලපථවී එව සන්නිස්සයො යස්සාති විග්ගහො. ''අස්සා''ති චක්ඛුස්ස. ''සොතස්සපනකථං''ති සොතස්ස අසම්පත්තගහණං කථං පාකටං. සම්පත්තගහණං එව පාකටන්ති දීපෙති. තෙනාහ ''තත්ථහී''තිආදිං . දක්ඛිණපස්සතො වා සුයාති, චෙතියාදිකස්ස පුරත්ථිමදිසාභාගෙ ඨිතානන්ති අධිප්පායො. ''පටිඝට්ටනානිඝංසො''ති සොතෙසු පටිඝට්ටනවෙගො. ''තෙසං''ති ආසන්නෙවා දූරෙ වා ඨිතානං. හොතු දූරෙ ඨිතානං චිරෙන සූතොති අභිමානො. කස්මා පන උජුකං අසුත්වා දක්ඛිණපස්සතොවා උත්තරපස්සතො වා සුණෙය්‍ය, අසූයමානො භවෙය්‍යාති පුච්ඡා. තං කථෙන්තො ''අපිචා''තිආදිමාහ. විභාවනිපාඨෙ. ''ගන්ත්වා විසයදෙසං තං, ඵරිත්වා ගණ්හතීති චෙ''ති තං චක්ඛුසොත ද්වයං දූරෙවිසයානං උප්පන්නදෙසං ඵරිත්වා ගණ්හතීති චෙවදෙය්‍යාති අත්ථො. දූරෙඨත්වා පස්සන්තො සුණන්තො ච මහන්තම්පිපබ්බතං එකක්ඛණෙ පස්සති, මහන්තංපි මෙඝසද්දං එකක්ඛණෙ සුණාති. තස්මා උභයං අසම්පත්තගොචරන්ති විඤ්ඤායති. ඉමස්මිං වචනෙ ඨත්වා ඉදං පරිකප්පවචනං දස්සෙති තං ද්වයං විසයප්පදෙසං ගන්ත්වා මහන්තංපි පබ්බතං වා මෙඝසද්දං වා ඵරිත්වා ගණ්හාති. තස්මා මහන්තංපි පස්සති, සුණාති. න අසම්පත්තගොචරත්තා මහන්තං පස්සති සුණාතීති කොචි වදෙය්‍යාති වුත්තං හොති. අධිට්ඨානවිධානෙපි තස්ස සො ගොචරො සියාති. එවංසති, දිබ්බචක්ඛු දිබ්බසොතාභිඤ්ඤානං අධිට්ඨානවිධානෙපි සො රූපසද්දවිසයො තස්ස පසාදචක්ඛුසොතස්ස ගොචරො සියාති අභිඤ්ඤාධිට්ඨාන කිච්චං නාම නත්ථි. චක්ඛුසොතං දෙවලොකම්පි ගන්ත්වා දිබ්බරූපම්පි දිබ්බසද්දම්පි ගණ්හෙය්‍ය. න පන ගණ්හාති. තස්මා තස්ස විසයදෙසගමනඤ්ච මහන්තදෙසඵරණඤ්ච න චින්තෙතබ්බන්ති වුත්තං හොති.

රූපවිභාගානුදීපනා නිට්ඨිතා.

158. රූපසමුට්ඨානෙ. සුත්තන්තෙසු චෙතනාසම්පයුත්තා අභිජ්ඣාදයොපි කම්මන්ති වුත්තා. තෙ පන පට්ඨානෙ කම්මපච්චයං පත්වා තප්පච්චයකිච්චං න සාධෙන්ති, චෙතනා එව සාධෙතීති ආහ ‘‘සා යෙවා’’තිආදිං. ‘‘තං සමුට්ඨානානඤ්ච රූපානං’’ති හෙතූහි ච හෙතුසම්පයුත්තකධම්මෙහි ච සමුට්ඨානානඤ්ච රූපානන්ති අත්ථවසෙන චෙතසිකධම්මානම්පි රූපසමුට්ඨාපකතා සිද්ධා හොති. සො හි උදයති පසවතීති සම්බන්ධො. ‘‘කප්පසණ්ඨාපනවසෙනා’’ති කප්පප්පතිට්ඨාපනවසෙන. අජ්ඣත්තිකසද්දො ඡසු චක්ඛාදීසු අජ්ඣත්තිකායතනෙස්වෙව පවත්තති. ඉධ පන සකලං අජ්ඣත්තසන්තානං අධිප්පෙතන්ති ආහ ‘‘අජ්ඣත්ත සන්තානෙති පන වත්තබ්බං’’ති. ‘‘ඛණෙ ඛණෙ’’ති විච්ඡාවචනං. ‘‘විච්ඡා’’ති ච බහූසුඛණෙසු බ්‍යාපනන්ති ආහ ‘‘තීසුතීසුඛණෙසූ’’ති.

යමකපාඨෙසු. යස්ස වා පන පුග්ගලස්ස. ‘‘නිරුජ්ඣතී’’ති භඞ්ගක්ඛණ සමඞ්ගිතමාහ. ‘‘උප්පජ්ජතී’’ති උප්පාදක්ඛණ සමඞ්ගිතං. ‘‘ඉතී’’ති අයං පුච්ඡා. ‘‘නො’’ති පටික්ඛෙපො. සමුදයසච්චස්ස භඞ්ගක්ඛණෙ දුක්ඛසච්චභූතස්ස රූපස්සවා නාමස්සවා උප්පාදො නාම නත්ථීති වුත්තං හොති. යස්ස කුසලා ධම්මා උප්පජ්ජන්ති, යස්ස අකුසලා ධම්මා උප්පජ්ජන්තීති ද්වෙ පාඨාගහෙතබ්බා. ‘‘නො’’ති කුසලාකුසල ධම්මානං උප්පාදක්ඛණෙ අබ්‍යාකතභූතානං රූපානං වා නාමානං වා නිරොධො නාම නත්ථීති වුත්තං හොති. තෙසුපාඨෙසු කෙසඤ්චිවාදීනං වචනොකාසං දස්සෙතුං ‘‘අරූපභවං’’තිආදි වුත්තං. ‘‘චෙ’’ති කොචිවාදී චෙවදෙය්‍ය. ‘‘නා’’ති න වත්තබ්බං. ‘‘උප්පජ්ජතී’’ති ච උද්ධටා සියුන්ති සම්බන්ධො. ‘‘ඉතරත්ථ වා’’ති තතො ඉතරස්මිං යස්ස කුසලා ධම්මාතිආදිපාඨෙ ච. ‘‘තම්පි නා’’ති තම්පි වචනං න වත්තබ්බන්ති අත්ථො. ‘‘පුරිමකොට්ඨාසෙ’’ති අසඤ්ඤසත්තානං තෙසං තත්ථාති ඉමස්මිං පුරිමපක්ඛෙති අධිප්පායො. ‘‘පච්ඡිමකොට්ඨාසෙ’’ති සබ්බෙසං චවන්තානං පවත්තෙ චිත්තස්සභඞ්ගක්ඛණෙති ඉමස්මිං පච්ඡිම පක්ඛෙ. චවන්තානං ඉච්චෙව වුත්තං සියා, න පවත්තෙ චිත්තස්ස භඞ්ගක්ඛණෙති, නො ච න වුත්තං, තස්මා විඤ්ඤායති පවත්තෙ චිත්තස්ස භඞ්ගක්ඛණෙ රූපජීවිතින්ද්‍රියම්පි න උප්පජ්ජතීති. රූපජීවිතින්ද්‍රියෙ ච අනුප්පජ්ජමානෙ සති, සබ්බානි කම්මජරූපානි උතුජරූපානි ආහාරජරූපානි ච චිත්තස්ස භඞ්ගක්ඛණෙ නුප්පජ්ජන්තීති විඤ්ඤාතබ්බං හොතීති අධිප්පායො. ‘‘පච්ඡිමකොට්ඨාසෙ’’ති සබ්බෙසං චවන්තානං පවත්තෙ චිත්තස්ස භඞ්ගක්ඛණෙති ඉමස්මිං පච්ඡිමපක්ඛෙ. තත්ථ ච පවත්තෙ චිත්තස්ස භඞ්ගක්ඛණෙති ඉදං අධිප්පෙතං. එවං පාළිසාධකං දස්සෙත්වා ඉදානි යුත්තිසාධකං දස්සෙන්තො ‘‘යස්මා වා’’තිආදිමාහ. ‘‘තස්සා’’ති ආනන්දා චරියස්ස මූලටීකාකාරස්ස. විභාවනියං. භඞ්ගෙ රූපස්ස නුප්පාදො, චිත්තජානං වසෙන වා. ආරුප්පං වාපි සන්ධාය, භාසිතො යමකස්ස හි. න චිත්තට්ඨිති භඞ්ගෙ ච, න රූපස්ස අසම්භවො. ති වුත්තං. තත්ථ ‘‘න හි න චිත්තට්ඨිතී’’ති චිත්තස්සඨිති නාම න හි නත්ථි. ‘‘භඞ්ගෙවා’’ති චිත්තස්සභඞ්ගක්ඛණෙ ච. තං අසම්භාවෙන්තො ‘‘යමකපාළියො පනා’’තිආදිමාහ. ‘‘නානත්ථා නානාබ්‍යඤ්ජනා’’ති එතෙන පාළිසංසන්දනා නාම ගරුකත්තබ්බාති දීපෙති. ‘‘ගම්භීරො ච සත්ථු අධිප්පායො’’ති එතෙන අත්තානං සත්ථුමතඤ්ඤුං කත්වා ඉදං සන්ධාය එතං සන්ධායාති වත්තුං දුක්කරන්ති දීපෙති. ‘‘සුද්ධං අරූපමෙවා’’ති සුද්ධං අරූපප්පටිසන්ධිං එව. ඡ චත්තාලීසචිත්තානි රූපං ජනෙතුං න සක්කොන්ති. එවං සති අරූපවිපාකවජ්ජිතන්ති කස්මා වුත්තන්ති ආහ ‘‘අරූපවිපාකාපනා’’තිආදිං. විභාවනිපාඨෙ. ‘‘හෙතුනො’’ති රූපවිරාගභාවනා කම්මසඞ්ඛාතස්ස හෙතුස්ස. ‘‘තබ්බිධුරතාය’’ති රූපවිරුද්ධතාය. රූපාරූපවිරාගභාවනාභූතො මග්ගො. තෙන නිබ්බත්තස්ස. රූපොකාසො නාම කාමරූපභවො. විභාවනිපාඨෙ. ‘‘එකූන න චුතිභවඞ්ගස්සෙ වා’’ති පවත්තිකාලෙ රූපජනකස්ස එකූන න චුතිභවඞ්ග චිත්තස්සාති අත්ථො. තත්ථ පන අරූපවිපාකං පවත්තිකාලෙපි රූපජනකං න හොතීති ආහ ‘‘තත්ථා’’තිආදිං. කෙචි පන පටිසන්ධි චිත්තස්ස උප්පාදක්ඛණෙ රූපං පච්ඡාජාත පච්චයං න ලභති. ඨිතික්ඛණෙ රූපං පරතො භවඞ්ගචිත්තතො පච්ඡාජාතපච්චයං ලභතීති වදන්ති. තං න ගහෙතබ්බන්ති දස්සෙතුං ‘‘න හි අත්තනා’’තිආදි වුත්තං. සයං විජ්ජමානො හුත්වා උපකාරකො පච්චයො අත්ථිපච්චයො. පච්ඡාජාතො ච තස්ස එකදෙසො. ‘‘ආයුසඞ්ඛාරානං’’ති උස්මාදීනං. ‘‘තං’’ති ඛීණාසවානං චුතිචිත්තං. ‘‘යථාහා’’ති සො ථෙරො කිං ආහ. ‘‘වුත්තං’’ති අට්ඨකථායං වුත්තං. ඉති පන වචනතො අඤ්ඤෙසංපි චුතිචිත්තං රූපං න සමුට්ඨාපෙතීති විඤ්ඤායතීති පධානවචනං. පන සද්දො අරුචි ජොතකො. ‘‘තථා වුත්තෙපී’’ති ජොතෙති. වචීසඞ්ඛාරො නාම විතක්කවිචාරො. කායසඞ්ඛාරො නාම අස්සාසපස්සාසවාතො. සො සබ්බෙසංපි කාමසත්තානං චුති චිත්තස්ස උප්පාදක්ඛණෙ ච තතො පුරිමචිත්තස්ස උප්පාදක්ඛණෙ ච ននිරුජ්ඣතීති වචනෙන චුතිචිත්තතො පුබ්බභාගෙයෙව අස්සාසපස්සාසානං අභාවං ඤාපෙති. නනු ඉමිස්සං පාළියං චුතිකාලෙ අස්සාසපස්සාසස්ස අභාවං වදති. අඤ්ඤෙසං චිත්තජරූපානං අභාවං න වදති. තස්මා ඉමාය පාළියා සබ්බෙසම්පි චුතිචිත්තං අස්සාසපස්සාසං න ජනෙතීති විඤ්ඤායති. න අඤ්ඤානි චිත්තජරූපානීති චොදනා. තං පරිහරන්තො ‘‘න හී’’තිආදිමාහ. න හි රූපසමුට්ඨාපකචිත්තස්ස කායසඞ්ඛාර සමුට්ඨාපනං අත්ථීති සම්බන්ධො. ‘‘ගබ්භගමනාදිවිනිබද්ධාභාවෙ’’ති මාතුකුච්ඡිම්හි ගතස්ස අස්සාසපස්සාසො න උප්පජ්ජති, තථා උදකෙ නිමුග්ගස්ස. බාළ්හං විසඤ්ඤීභූතස්ස. චතුත්ථජ්ඣානං සමාපජ්ජන්තස්ස. නිරොධසමාපත්තිං සමාපජ්ජන්තස්ස. රූපාරූපභවෙ ඨිතස්සාති. තස්මා එතෙගබ්භගමනාදයො අස්සාසපස්සාසං විනිබද්ධන්ති නීවාරෙන්තීති ගබ්භගමනාදිවිනිබද්ධා. තෙසං අභාවොති විග්ගහො. විනා ඉමෙහි කාරණෙහි අස්සාසපස්සාසස්ස ච අඤ්ඤචිත්තජරූපානඤ්ච විසෙසො නත්ථීති වුත්තං හොති. අඤ්ඤංපි යුත්තිං දස්සෙති ‘‘චුතො වා’’තිආදිනා. චුතො ච හොති, අස්ස චිත්තසමුට්ඨාන රූපඤ්ච පවත්තතීති න ච යුත්තන්ති යොජනා. සො ච සුට්ඨු ඔළාරිකො රූපධම්මො. ඉති තස්මා න සක්කා වත්තුංති සම්බන්ධො. ‘‘ඉමස්ස අත්ථස්සා’’ති වත්වා තං අත්ථං වදති ‘‘ඔළාරිකස්සා’’තිආදිනා. ‘‘කතිපය ඛණමත්තං’’ති පන්නරසඛණසොළසඛණමත්තං. ‘‘චිත්තජරූපප්පවත්තියා’’ති චිත්තජරූපප්පවත්තනතො. දුබ්බලා හොන්ති, තදා පඤ්චාරම්මණානිපි පඤ්චද්වාරෙසු ආපාතං නාගච්ඡන්ති. ‘‘පච්චයපරිත්තතාය වා’’ති තදා පච්ඡාජාතපච්චයස්ස අලාභතො වුත්තං. දුබ්බලා හොන්ති. තදා දුබ්බලත්තා එව පඤ්චාරම්මණානි පඤ්චද්වාරෙසු ආපාතං නාගච්ඡන්ති. පරියොසානෙපි එකචිත්තක්ඛණමත්තෙ. වත්ථුස්ස ආදිඅන්තනිස්සිතානි පටිසන්ධික්ඛණෙ ආදිම්හි නිස්සිතානි.

මරණාසන්නකාලෙ අන්තෙ නිස්සිතානි. සමදුබ්බලානි එව හොන්ති. තස්මා යථා සබ්බපටිසන්ධිචිත්තම්පි රූපං න ජනෙති, තථා සබ්බචුතිචිත්තම්පි රූපං න ජනෙතීති සක්කා විඤ්ඤාතුන්ති. ''පාළිවිරොධං''ති පුබ්බෙ දස්සිතාය සඞ්ඛාර යමකපාළියා විරොධං .''කාරණං වුත්තමෙවා''ති චිත්තඤ්හි උප්පාදක්ඛණෙ එව පරිපුණ්ණං පච්චයං ලභිත්වා බලවං හොතීති වුත්තමෙව. ''තං''ති අප්පනාජවනං. අචලමානං හුත්වා. ''අබ්බොකිණ්ණෙ''ති වීථිචිත්ත වාරෙන අවොකිණ්ණෙ. න තථා පවත්තමානෙසු අඞ්ගානි ඔසීදන්ති, යථා ඨපිතානෙව හුත්වා පවත්තන්ති. ''න තතොපරං''ති තතො අතිරෙකං රූපවිසෙසං න ජනෙති. ''කිඤ්චි''ති කිඤ්චිචිත්තං. ''උත්තරකිච්චං''ති උපරූපරිකිච්චං. ''අට්ඨ පුථුජ්ජනානං''ති අට්ඨ සොමනස්ස ජවනානි හසනංපි ජනෙන්ති. ඡ ජවනානි පඤ්චජවනානීති අධිකාරො. තෙසං බුද්ධානං. සිතකම්මස්සාති සම්බන්ධො. සිතකම්මං නාම මිහිතකම්මං. ''කාරණං වුත්තමෙවා''ති 'රූපස්ස පන උපත්ථම්භකභූතා උතුආහාරා පච්ඡාජාතපච්චය ධම්මා ච ඨිතික්ඛණෙ එව ඵරන්ති'ති එවං කාරණං වුත්තමෙව. ''උතුනො බලවභාවො''ති රූපුප්පාදනත්ථාය බලවභාවො. සන්තතිඨිතියා බලවභාවො පන පච්ඡාජාතපච්චයායත්තො හොති. රූපං න සමුට්ඨාපෙය්‍ය. නො න සමුට්ඨාපෙතීති ආහ ''වක්ඛති වා''තිආදිං. අජ්ඣත්ත සන්තානගතො ච බහිද්ධාසන්තානගතො ච දුවිධාහාරොති සම්බන්ධො.

එත්ථචාතිආදීසු. උතු පඤ්චවිධො. අජ්ඣත්තසන්තානෙ චතුජවසෙන චතුබ්බිධො, බහිද්ධා සන්තානෙ උතුජවසෙන එකො. තථා ආහාරොපි පඤ්චවිධො. තෙසු ඨපෙත්වා බහිද්ධාහාරං අවසෙසානං අජ්ඣත්ත සන්තානෙ රූපසමුට්ඨාපනෙ විවාදො නත්ථි. බහිද්ධාහාරස්ස පන අජ්ඣත්තසන්තානෙ රූපසමුට්ඨාපනෙ විවාදො අත්ථීති තං දස්සෙතුං ''එත්ථ චා''තිආදිමාහ. ''උතුඔජානං විය''ති උතුඔජානං අජ්ඣත්තසන්තානෙ රූපසමුට්ඨාපනං විය. අට්ඨකථාපාඨෙ. ''දන්තවිචුණ්ණිතං පනා''ති දන්තෙහි සඞ්ඛාදිත්වා විචුණ්ණං කතං පන. ''සිත්ථං''ති හත්තචුණ්ණසිත්ථං. ටීකාපාඨෙ. ''සා''ති බහිද්ධා ඔජා. ''නසඞ්ඛාදිතො''ති න සුට්ඨුඛාදිතො. ''තත්තකෙනපී''ති මුඛෙඨපිතමත්තෙනපි. ''අබ්භන්තරස්සා''ති අජ්ඣත්තාහාරස්ස. ''අට්ඨඅට්ඨරූපානි සමුට්ඨාපෙතී''ති උපත්ථම්භනවසෙන සමුට්ඨාපෙති, ජනන වසෙන පන අජ්ඣත්තිකාහාරො එව සමුට්ඨාපෙතීති අධිප්පායො. ''උපාදින්නකා''ති අජ්ඣත්ත සම්භූතා වුච්චන්ති. බහිද්ධා ඔජාපි රූපං සමුට්ඨාපෙති යෙවාති සම්බන්ධො. ''තෙනඋතුනා''ති අජ්ඣත්ත උතුනා. ''සෙදියමානා''ති උස්මාපියමානා. ''තාය ච ඔජාය''ති අජ්ඣත්ත ඔජාය. ''මෙදසිනෙහුපචය වසෙනා''ති මෙදකොට්ඨාසරසසිනෙහ කොට්ඨාසානං වඩ්ඪනවසෙන. ඉතරානි පන තිණිරූපසමුට්ඨානානි. පාළිපාඨෙ. ''ඉන්ද්‍රියානී''ති චක්ඛාදීනි ඉන්ද්‍රිය රූපානි. ''විහාරො''ති සමාපත්ති එව වුච්චති. සමාපත්ති චිත්තෙන ජාතත්තා තානි ඉන්ද්‍රියානි විප්පසන්න නීති කත්වා කස්මා වුත්තන්ති පුච්ඡති. ''උපචරිතත්තා''ති ඨානූපචාරෙන වොහරිතත්තා. ''තෙසං න වන්නං''ති ඉන්ද්‍රියරූපානං. නිධිකණ්ඩපාඨෙ. සුන්දරො වණ්ණො යස්සාති සුවණ්ණො. සුවණ්ණස්ස භාවො සුවණ්ණතා. තථාසුස්සරතා. ''සරො''ති ච සද්දො වුච්චති. ''සුසණ්ඨානං''ති අඞ්ගපච්චඞ්ගානං සුට්ඨුසණ්ඨානං. ''සුරූපතා''ති සුන්දරරූපකායතා. ''යථා''ති යෙනආකාරෙන සණ්ඨිතෙ සති. තථා තෙන ආකාරෙන සණ්ඨිතා හොතීති යොජනා.

ලහුතාදිත්තයෙ. දන්ධත්තාදිකරානං ධාතුක්ඛොභානං පටිපක්ඛෙහි පච්චයෙහි සමුට්ඨාතීති විග්ගහො. ''එතස්සා''ති ලහුතාදිත්තයස්ස වුත්තා. තස්මා එතං ලහුතාදිත්තයං කම්මසමුට්ඨානන්ති වත්තබ්බන්ති අධිප්පායො. ''යමකෙසුපි අද්ධාපච්චුප්පන්නෙනෙව ගහිතො''ති යස්ස චක්ඛායතනං උප්පජ්ජති, තස්ස සොතායතනං උප්පජ්ජතීති. සචක්ඛුකානං අසොතකානං උපපජ්ජන්තානං තෙසං චක්ඛායතනං උප්පජ්ජතීතිආදීසු උප්පාදවාරෙ පටිසන්ධිවසෙන, නිරොධවාරෙ චුතිවසෙන අද්ධාපච්චුප්පන්නංව වුත්තන්ති අධිප්පායො. අකම්මජානං පවත්තිකාලෙ කාලභෙදො වුත්තොති. ''කම්මවිපාකජා ආබාධාති වුත්තං''ති වීථිමුත්තසඞ්ගහෙ උපච්ඡෙදකකම්මදීපනියං 'අත්ථි වාත සමුට්ඨිතා ආබාධා. ල. අත්ථි කම්මවිපාකජා ආබාධා'ති වුත්තං. තානි උපපීළකූපඝාතක කම්මානිපි විපත්තියො ලභමානානි එව බොහෙත්වා නානාබාධෙ උප්පාදෙන්තීති සම්බන්ධො. සරීරෙ ඨන්ති තිට්ඨන්තීති සරීරට්ඨකා. ''තදනුගතිකානි එව හොන්ති''ති කම්මජාදීනිපි බ්‍රූහිතානි එව හොන්තීති අධිප්පායො. එතෙන අට්ඨසු කාරණෙසු යෙනකෙනචිකාරණෙන චක්ඛුරොගාදිකෙ ආබාධෙ ජාතෙ තස්මිං අඞ්ගෙ පවත්තානි සබ්බානි රොගසමුට්ඨානානි ආබාධභාවං ගච්ඡන්තියෙව. එවං සන්තෙපි තප්පරියාපන්නානි කම්මජරූපානි තදනුගතිකභාවෙන ආබාධභාවං ගච්ඡන්ති, න උජුකතො කම්මවසෙනාති දීපෙති. කම්මසමුට්ඨානො ආබාධො නාම නත්ථි. තථාපි අට්ඨසු ආබාධෙසුපි අත්ථි වාතසමුට්ඨානා ආබාධාතිආදීසු විය අත්ථි කම්මසමුට්ඨානා ආබාධාති අවත්වා අත්ථි කම්මවිපාකජා ආබාධාති වුත්තං. තත්ථ උපපීළකො පඝාතකකම්මානංවසෙන උප්පන්නො යොකොචිධාතුක්ඛොභො සුත්තන්තපරියායෙ න කම්මවිපාකොති වුච්චතියෙව. තතො ජාතො යොකොචි ආබාධො කම්මවිපාකජොති වුත්තොති. සුගම්භීරමිදංඨානං. සුට්ඨුවිචාරෙත්වා කථෙතබ්බං. ''යතො''ති යස්මා කම්මසමුට්ඨානා බාධපච්චයා. ල. ලබ්භමානො සියා. කෙවලං සො කම්මසමුට්ඨානො ආබාධො නාම නත්ථීති යොජනා. ''අවිහිංසා කම්මනිබ්බත්තා''ති මෙත්තාකරුණාකම්මනිබ්බත්තා. සුවිදූරතායචෙව නිරාබාධා හොන්තීති සම්බන්ධො. ''සණ්ඨිතියා''ති දුක්ඛොභනීයෙ විසෙසනපදං. හෙතුපදං වා දට්ඨබ්බං. බොහෙතුං දුක්කරා දුක්ඛොභනීයා. ''කාමං''ති කිඤ්චාපීති අත්ථෙ නිපාතපදං. සෙසමෙත්ථ සුවිඤ්ඤෙය්‍යං.

''වුච්චතෙ''තිආදීසු. රූපපච්චයධම්මානං පච්චයකිච්චං තිවිධං. ජනනඤ්ච උපත්ථම්භනඤ්ච අනුපාලනඤ්ච. තත්ථ ජනනකිච්චං ජනෙතබ්බානං ජාතික්ඛණෙ එව ලබ්භති. සෙසද්වයං පන ඨිතික්ඛණෙපි ලබ්භති. භඞ්ගක්ඛණෙ පන සබ්බං පච්චයකිච්චං නත්ථි. තත්ථ ජනනකිච්චවසෙන විචාරෙන්තො ''රූපජනකානං''තිආදිමාහ. ''අපිචා''තිආදීසු. ''තාසං''ති උපචයසන්තතීනං, ජරතා අනිච්චතානඤ්ච. ''තෙසු''ති කුතොචි සමුට්ඨානෙසු. ඉධ පන අභිධම්මත්ථ සඞ්ගහෙපන. ''එවං සන්තෙපී''ති පච්චයවිසෙසෙන අදිස්සමානවිසෙසත්ථෙපි. ''සාරතර''න්ති අතිසාරභූතං. ''සෙය්‍යො''ති සෙට්ඨො.

රූපසමුට්ඨානානුදීපනා නිට්ඨිතා.

169. කලාපයොජනායං . ‘‘සඞ්ඛානෙ’’ති ගණනෙ. ‘‘තෙනා’’ති සඞ්ඛානට්ඨෙන එකසද්දෙන දස්සෙතීති සම්බන්ධො. ‘‘පිණ්ඩී’’ති එකග්ඝනො. මූලටීකාපාඨෙ. ‘‘උප්පාදාදිප්පවත්තිතො’’ති උප්පාදාදිවසෙන පවත්තනතො. ‘‘ඉතී’’ති තස්මා. උපාදාරූපානි ත්වෙව වුච්චන්ති. ‘‘එවං විකාරපරිච්ඡෙද රූපානි ච යොජෙතබ්බානී’’ති පඤ්චවිකාරරූපානි කලාපස්සෙව චොපනාදිසභාවා හොන්ති, න එකමෙකස්ස රූපස්ස. තස්මා තානි එකෙකස්මිං කලාපෙ එකෙකානි එව හොන්ති. පරිච්ඡෙදරූපං පන කලාපපරියාපන්නං රූපං න හොති. තස්මා ද්වින්නං ද්වින්නං කලාපානං අන්තරා තංපි එකෙකමෙව හොතීති දට්ඨබ්බං. ‘‘චතුන්නං මහාභූතානං නිස්සයතා සම්භවතො’’ති එත්ථ චතුන්නං මහාභූතානංපි ලක්ඛණමත්තෙන නානත්තං හොති, පවත්තිවසෙන පන එකග්ඝනත්තා සඞ්ඛානට්ඨෙනපි එකො නිස්සයොති වත්තබ්බමෙව. එවඤ්හිසති එකසද්දස්ස අත්ථ වලනං නත්ථීති. ‘‘තෙන සද්දෙනා’’ති චිත්තජසද්දෙන. අත්තානං මොචෙන්තො ‘‘අධිප්පායෙනා’’ති ආහ. ථෙරස්ස අධිප්පායෙනාති වුත්තං හොති. අත්තනො අධිප්පායං දස්සෙන්තො ‘‘එත්ථ පනා’’තිආදිමාහ. තත්ථ ‘‘සද්දෙනා’’ති චිත්තජසද්දෙන. ‘‘තායවාචායා’’ති වචීමයසද්දෙනාති අත්ථො. ‘‘විඤ්ඤත්තී’’ති විඤ්ඤාපනං ඉච්චෙවත්ථො. විඤ්ඤාපෙතීති විඤ්ඤාපිතො. තස්ස භාවො විඤ්ඤාපිතත්තං. විතක්කවිප්ඵාරසද්දො නාම කස්සචි මහන්තං අත්ථං චින්තෙන්තස්ස සොකවසෙන වා තුට්ඨිවසෙන වා බලවවිතක්කො පවත්තති. සො සොකං වා තුට්ඨිං වා සන්ධාරෙතුං අසක්කොන්තො දුතියෙන සද්ධිං මන්තෙන්තො විය අත්තනො මුඛෙයෙව අබ්‍යත්තං සද්දං කත්වා සමුදීරති. පකතිජනො තං සද්දමත්තං සුණාති වා න වාසුණාති. සුණන්තොපි අක්ඛරං වා අත්ථං වා අධිප්පායං වා න ජානාති. දිබ්බසොතෙන වා විජ්ජාසොතෙන වාසුණන්තො අක්ඛරංපි අත්ථංපි අධිප්පායංපි ජානාති. ජානිත්වා එවංපි තෙ මනො, ඉත්ථංපි තෙ මනොතිආදිසති. අයං විතක්කවිප්ඵාරසද්දො නාම. සො විඤ්ඤත්තිරහිතො සොතවිඤ්ඤෙය්‍යොති මහාඅට්ඨකථායං වුත්තො. සඞ්ගහකාරොපන වචීමයසද්දොනාම විඤ්ඤත්තිරහිතොති වා අසොතවිඤ්ඤෙය්‍යොති වා නත්ථීති පටික්ඛිපති. ‘‘ආගතෙ’’ති අට්ඨකථාසු ආගතෙ. ‘‘පච්චෙතබ්බා’’ති සද්ධාතබ්බා. ‘‘ටීකාසුපනස්සා’’ති අස්සසච්චසඞ්ඛෙපස්ස ද්වීසුටීකාසු. අක්ඛරඤ්ච පදඤ්ච බ්‍යඤ්ජනඤ්ච අත්ථො චාති ද්වන්දො. අප්පඤ්ඤායමානා අක්ඛරපදබ්‍යඤ්ජනත්ථා යස්සාති විග්ගහො. ‘‘අන්ධදමිළාදීනං’’ති අන්ධජාතිකදමිළජාතිකාදීනං මිලක්ඛූනං. ‘‘උක්කාසිතසද්දො ච ඛිපිතසද්දො ච වමිතසද්දො ච ඡඩ්ඩිතසද්දො චාති ද්වන්දො. ආදිසද්දෙන තාදිසා උග්ගාර හික්කාර හසිත රොදිතාදයො සඞ්ගණ්හාති. සෙසමෙත්ථසුවිඤ්ඤෙය්‍යං.

කලාපයොජනානුදීපනා නිට්ඨිතා.

161. රූපප්පවත්තික්කමෙ. නපුග්ගලවසෙන විසෙසනං හොති. භූමිවසෙන විසෙසනං හොති. තඤ්ච ඛො පවත්තිකාලවසෙනාති අධිප්පායො.

එත්ථවාතිආදීසු. පුරිමෙසු ද්වීසු යොනීසු පාළිනයෙන වෙදිතබ්බාති සම්බන්ධො. නික්ඛන්තා, ඉති තස්මා අණ්ඩජාති ච ජලාබුජාති ච වුච්චන්ති. කථං අයං නයො පාළිනයො නාම හොතීති. පාළියං අණ්ඩකොසං වත්ථිකොසං අභිනිබ්භිජ්ජ අභිනිබ්භිජ්ජ ජායන්තීති වචනෙන අණ්ඩතො ජලාබුතො ජාතා විජාතා නික්ඛන්තාති අත්ථො විඤ්ඤායති. අට්ඨකථායං පන අණ්ඩෙජාතා ජලාබුම්හිජාතාති වුත්තං. ගබ්භපලිවෙඨනාසයො නාම යෙන පලිවෙඨිතො ගබ්භො තිට්ඨති. විභාවනිපාඨෙ ‘‘උක්කංසගති පරිච්ඡෙදවසෙනා’’ති උක්කට්ඨප්පවත්තිනියමනවසෙන. උක්කට්ඨනයවසෙනාති වුත්තං හොති. අභිරූපස්ස කඤ්ඤා දාතබ්බාති එත්ථ කඤ්ඤා දාතබ්බාති සාමඤ්ඤතො වුත්තෙපි අභිරූපස්ස පුරිසස්සාති වුත්තත්තා කඤ්ඤාපි අභිරූපකඤ්ඤා එව විඤ්ඤායති. අයං උක්කට්ඨනයො නාම. ‘‘තත්ථ තානි සබ්බානී’’තිආදීසු. තානිසබ්බානිපි චක්ඛු සොත ඝාන භාව ද්වයානි න ඔමකෙන කම්මෙන ලබ්භන්ති. උක්කට්ඨෙන කම්මෙන එව ලබ්භන්තීති අධිප්පායො. විභඞ්ගපාඨෙ. සද්දායතනං නාම පටිසන්ධිකාලෙ න ලබ්භතීති වුත්තං ‘‘එකාදසායතනානී’’ති. චක්ඛුවෙකල්ලස්ස දස, සොතවෙකල්ලස්ස අපරානිදස, චක්ඛු සොතවෙකල්ලස්සනව , ගබ්භසෙය්‍යස්සවසෙන සත්තායතනානි. පාළියං ඔපපාති කගබ්භසෙය්‍යකානං එව වුත්තත්තා ‘‘පාළියං අවුත්තංපිපනා’’ති වුත්තං. අවුත්තම්පි චක්ඛාදිවෙකල්ලං. ‘‘අඤ්ඤමඤ්ඤං අවිනාභාවවුත්තිතා වුත්තා’’ති කථං වුත්තා යස්ස ඝානායතනං උප්පජ්ජති, තස්ස ජිව්හායතනං උප්පජ්ජතීති, ආමන්තා. යස්ස වා පන ජිව්හායතනං උප්පජ්ජති, තස්ස ඝානායතනං උප්පජ්ජතීති, ආමන්තාතිආදිනා වුත්තා පෙය්‍යාලමුඛෙන. ආචරියානන්දත්ථෙරෙ න පන ඉච්ඡිතන්ති සම්බන්ධො. ‘‘ජිව්හාවෙකල්ලතාවියා’’ති ජිව්හාවෙකල්ලතානාම නත්ථි විය. ‘‘ඝානවෙකල්ලතාපි අත්ථීති යුත්තං’’ති එත්ථ පාළියං අඝානකානං ඉත්ථීනං පුරිසානංති ඉදං මාතුගබ්භෙ ඝානායතනෙ අනුප්පන්නෙයෙව පුරෙතරඤ්ච චන්තානං ඉත්ථිපුරිසානං වසෙන වුත්තං. න ඝානවෙකල්ලානං අත්ථිතායාතිපි වදන්ති. ගබ්භෙ සෙන්තීති ගබ්භසයා. ගබ්භසයා එව ගබ්භසෙය්‍යා.

පවත්තිකාලෙතිආදීසු. මූලටීකාපාඨෙ. ‘‘ඔරතො’’ති පටිසන්ධිං උපාදාය වුත්තං. එකාදසමසත්තාහෙ අනාගතෙති වුත්තං හොති. රූපායතනං නුප්පජ්ජිස්සති. නො ච චක්ඛායතනං නුප්පජ්ජිස්සතීති ඉදං අද්ධාපච්චුප්පන්නවසෙන වුත්තං. තස්මා පටිසන්ධිතො පට්ඨාය උප්පන්නං රූපායතනං යාවජීවංපි උප්පන්නන්ත්වෙව වුච්චති. න උප්පජ්ජිස්සමානන්ති. චක්ඛායතනං පන එකාදසමසත්තාහා ඔරතො ඨිතස්ස න උප්පන්නං. තදා අනුප්පන්නත්තා එකාදසමෙ සත්තාහෙ සම්පත්තෙ උප්පජ්ජිස්සතීති වත්තබ්බං හොති. පච්ඡිම භවිකත්තා පන තදුභයම්පි භවන්තරෙ නුප්පජ්ජිස්සතියෙවාති. ඝානායතනං නිබ්බත්තෙතීති ඝානායතනනිබ්බත්තකං, කම්මං. තෙන කම්මෙන ගහිතප්පටිසන්ධිකානං. ඉදඤ්ච යදි තන්නිබ්බත්තකෙන කම්මෙන පටිසන්ධිං ගණ්හෙය්‍යුං. ඝානායතනෙ අනුප්පන්නෙ

අන්තරා න කාලඞ්කරෙය්‍යුන්ති කත්වා වුත්තං. තන්නිබ්බත්තකෙන කම්මෙන පටිසන්ධිං ගණ්හන්තාපි තතො බලවන්තෙ උපච්ඡෙදකකම්මෙ ආගතෙ සති. ඝානායතනුප්පත්තිකාලං අපත්වා අන්තරා නකාලඞ්කරොන්තීති නත්ථි. ''චක්ඛුඝානෙසු වුත්තෙසූ''ති ටීකායං වුත්තෙසු. ''අත්ථතො සිද්ධා එවා''ති එකාදසමසත්තාහෙ උප්පන්නාති සිද්ධා එව. ''ඊදිසෙසුඨානෙසූ''ති සභාවං විචාරෙ තුං දුක්කරෙසු ඨානෙසු. අට්ඨකථායෙව පමාණං කාතුං යුත්තාති අධිප්පායො. අට්ඨකථාපාඨෙ. ''පුරිමං භවචක්කං''ති අවිජ්ජාමූලකං වෙදනාවසානං භවචක්කං. ''අනුපුබ්බප්පවත්තිදීපනතො''ති යථා පච්ඡිමෙ තණ්හාමූලකෙ භවචක්කෙ උපපත්තිභවප්පවත්තිං වදන්තෙන භවපච්චයාජාතීති එවං එකතො කත්වා වුත්තා, න තථා පුරිමෙ භවචක්කෙ. තත්ථ පන සඞ්ඛාරපච්චයා විඤ්ඤාණං, විඤ්ඤාණ පච්චයා නාම රූපන්තිආදිනා අනුපුබ්බප්පවත්තිදීපනතො. ''සො පටික්ඛිත්තොයෙවා''ති ආයතනානං කමතො විනිච්ඡයට්ඨානෙ දෙසනාක්කමොව යුත්තොති වත්වා සො උප්පත්තික්කමො පටික්ඛිත්තො.

සංයුත්තකෙ යක්ඛසංයුත්තපාළියං. ගාථාසු. ''කලලා''ති කලලතො. ''අබ්බුදා''ති අබ්බුදතො. ''පෙසියා''ති පෙසිතො. ''ඝනා''ති ඝනතො. ''ජාතිඋණ්ණංසූහී''ති සුද්ධජාතිකස්ස එළකස්ස ලොමංසුහි. ''පරිපක්කසමුහකං''ති කලලතො පරං ථොකං පරිපක්කඤ්ච සමුහාකාරඤ්ච හුත්වා. ''විවත්තමානං තබ්භාවං''ති කලලභාවං විජහිත්වා වත්තමානං. ''විලීනති පුසදිසා''ති අග්ගිම්හි විලීනතිපුරසසදිසා. ''මුච්චතී''ති කපාලෙ නලග්ගති. එතානිජායන්තීති එවං අට්ඨකථායඤ්ච වුත්තං. ''ද්වා චත්තාලීසමෙ සත්තාහෙ''ති නවමාසෙ අතික්කම්ම වීසතිමෙදිවසෙ. යදි එවං, පඤ්චමෙසත්තාහෙ පඤ්චප්පසාඛා ජායන්ති, එකාදසමෙසත්තාහෙ චත්තාරි ආයතනානි ජායන්ති, මජ්ඣෙපන පඤ්චසත්තාහා අත්ථි. තත්ථ කථන්ති ආහ ''එත්ථ චා''තිආදිං. ''ඡසත්තාහා''ති එකාදසමෙන සද්ධිං ඡසත්තාහා. එකාදසමෙපි හි පච්ඡිමදිවසෙ ජාතත්තා ඡදිවසානි අවසිට්ඨානි හොන්ති. ''පරිණතකාලා''ති පරිපක්කකාලා. පරිපාකගතා එව හි කම්මජමහාභූතා සුප්පසන්නා හොන්ති. තෙසඤ්ච පසාදගුණා පසාදරූපා හොන්තීති. ''තස්සා''ති කලලස්ස. වණ්ණජාතං වා සණ්ඨානං වාති සම්බන්ධො. ''ආකාසකොට්ඨාසිකො''ති මනුස්සෙහි ආකාසකොට්ඨාසෙ ඨපිතො. හුත්වාති පාඨසෙසො. කථං පරමාණුතො පරිත්තකං සියාති ආහ ''සොහී''තිආදිං. ''සො''ති පරමාණු. පටිසන්ධික්ඛණෙ කලලරූපං කලාපත්තයපරිමාණං. පරමාණු පන එකූනපඤ්ඤාසකලාපපරිමාණො. තස්මා තං තතො පරිත්තකන්ති වුත්තං හොති. පටිසන්ධික්ඛණතො පරං පන තංපි ඛණෙඛණෙ උපචිතමෙව හොති. ''ධාතූනං''ති චතුධාතුවවත්ථානෙ ආගතානං චතුන්නං මහාභූතානං. කලලස්සවා උපචිතප්පමාණං ගහෙත්වා වුත්තන්තිපි යුජ්ජති. ''වත්ථුස්මිං''ති අබ්බුදාදිවත්ථුම්හි. ''ජලාබුමූලානුසාරෙනා''ති ජලාබුජාතකාලෙ තස්ස මූලානු සාරෙනාති අධිප්පායො. ගාථායං. ''මාතුතිරො කුච්ඡිගතො''ති වත්තබ්බෙ ගාථාබන්ධවසෙන ''මාතුකුච්ඡිගතො තිරො''ති වුත්තං. තෙනාහ ''මාතුයා තිරොකුච්ඡි ගතො''ති. ''ඡිද්දො''ති සුඛුමෙහි ඡිද්දෙහි සමන්නාගතො. ලද්ධංවා පානභොජනං. ''තතො පට්ඨායා''ති සත්තරසමභවඞ්ගචිත්තතො පට්ඨාය. ''රූපසමුට්ඨානෙ වුත්තමෙවා''ති රූපසමුට්ඨානෙ මූලටීකාවාද විචාරණායං 'යං පිතත්ථ න ච යුත්ත'න්තිආදිනා වුත්තමෙව. ''අජ්ඣොහටාහාරාභාවතො''ති බහිද්ධාහාරාභාවතොති අධිප්පායො. ''තත්ථා''ති රූපබ්‍රහ්මලොකෙ. අභාවං වණ්ණෙති. කස්මාපන වණ්ණෙති, නනු වණ්ණෙන්තස්ස අට්ඨකථා විරොධො සියාති. විරොධො වා හොතු, අවිරොධො වා. පාළියෙව පමාණන්ති දස්සෙන්තො ''රූපධාතුයා''තිආදිනා විභඞ්ගෙ පාළිං ආහරි. තත්ථ ''රූපධාතුයා''ති රූපලොකධාතුයා. රූප බ්‍රහ්මලොකෙති වුත්තං හොති. ''උපපත්තික්ඛණෙ''ති පටිසන්ධික්ඛණෙ. ආචරියස්ස අධිප්පායං විභාවෙන්තො ''එත්ථචා''තිආදිමාහ. ''ඵොට්ඨබ්බෙ පටික්ඛිත්තෙපී''ති පඤ්චායතනානීති වා පඤ්චධාතුයොති වා පරිච්ඡෙදකරණමෙව පටික්ඛි පනං දට්ඨබ්බං. ''කිච්චන්තර සබ්භාවා''ති ඵොට්ඨබ්බකිච්චතො කිච්චන්තරස්ස විජ්ජමානත්තා. කිම්පන කිච්චන්තරන්ති. රූපකායස්ස පවත්තියා හෙතුපච්චයකිච්චං. මහාභූතා හෙතු මහාභූතා පච්චයා රූපක්ඛන්ධස්ස පඤ්ඤාපනායාති හි භගවතා වුත්තං. තත්ථ හෙතුකිච්චං නාම රූපජනනකිච්චං. පච්චය කිච්චං නාම රූපූපත්ථම්භන කිච්චං. කිච්චන්තරමෙවනත්ථීති ඝානාදීනං විසය ගොචරභාවකිච්චං තෙසං කිච්චං නාම, තතො අඤ්ඤං කිච්චං නාම නත්ථි. ''යෙනා''ති කිච්චන්තරෙන. ''තෙ''ති ගන්ධාදයො. ඉදානි අට්ඨක තානුගතං වාදං දස්සෙන්තො ''යථාපනා''තිආදිමාහ. ''යෙන කිච්චවිසෙසෙනා''ති විසයගොචරභාවකිච්චවිසෙසෙන. රූපජනනරූපූපත්ථම්භන කිච්චවිසෙසෙන ච. ''සබ්බත්ථා''ති සබ්බස්මිං පාළිප්පදෙසෙ. ''තෙසං''ති ගන්ධාදීනං. ''තත්ථා''ති රූපලොකෙ. ''නිස්සන්ද ධම්මමත්තභාවෙනා''ති එත්ථ යථා අග්ගිම්හි ජාතෙ තස්ස නිස්සන්දා නාම ඉච්ඡන්තස්සපි අනිච්ඡන්තස්සපි ජායන්තියෙව. වණ්ණොපි ජායති, ඔභාසොපි, ගන්ධොපි, රසොපි, ධූමොපි, පුප්ඵුල්ලානිපි කදාචි ජායන්තියෙව. තෙහි වණ්ණාදීහි කරණීයෙ කිච්චවිසෙසෙ සතිපි අසතිපි. තථා මහාභූතෙසු ජාතෙසු තෙසං නිස්සන්දා නාම ඉච්ඡන්තස්සපි අනිච්ඡන්තස්සපි කිච්චවිසෙසෙ සතිපි අසතිපි ජායන්තියෙව. එවං නිස්සන්දධම්මමත්තභාවෙන. අනුප්පවෙසො යුත්තො සියා අජ්ඣත්ත සන්තානෙති අධිප්පායො. බහිද්ධා සන්තානෙ පන වත්ථා භරණ විමානාදීසු තෙසං භාවො ඉච්ඡි තබ්බො සියා. අජ්ඣත්තෙපි වා කායං ඔළාරිකං කත්වා මාපිතකාලෙති. එත්ථ ච ''ධම්මායතන ධම්මධාතුසු අනුප්පවෙසො''ති එත්ථ අට්ඨසාලිනියං තාව. යෙ පන අනාපාතාගතා රූපාදයොපි ධම්මාරම්මණමිච්චෙව වදන්තීති වුත්තං. තං තත්ථ පටික්ඛිත්තං. අනාපාතාගමනං නාම විසයගොචර කිච්චරහිතතා වුච්චති. තඤ්ච මනුස්සානම්පි දෙවානම්පි බ්‍රහ්මානම්පි පසාදරූපෙසු අනාපාතා ගමනමෙව අධිප්පෙතං. තං පන අත්ථීනත්ථීති විචාරෙත්වා කථෙතබ්බං. අපි ච නිස්සන්දධම්මා නාම ඔළාරිකානං මහාභූතානං විවිධාකාරාපි භවෙය්‍යුං. බ්‍රහ්මානං පන අජ්ඣත්ත රූපං අප්පනා පත්තකම්මවිසෙසෙන පවත්තං අතිසුඛුමං හොති. තස්මා කාමසත්ත සන්තානෙ විය තත්ථ පරිපුණ්ණං නිස්සන්දරූපං නාම විචාරෙතබ්බමෙව. ධම්මා රම්මණඤ්ච මුඛ්‍යධම්මාරම්මණං අනුලොම ධම්මායතනන්ති පාළියං වුත්තං නත්ථි යෙවාති. ''ජීවිත ඡක්කඤ්චා''ති වත්තබ්බං රූපලොකෙ. ''තත්ථා''ති අසඤ්ඤසත්තෙ. කාමලොකෙ ජීවිතනවකං කස්මා විසුං න වුත්තන්ති. පටිසන්ධික්ඛණෙ කස්මා න වුත්තං. පවත්තිකාලෙපි විසුං න වුත්තමෙව. ''ආහාරූපත්ථම්භකස්සා''ති ආහාරසඞ්ඛාතස්ස රූපූපත්ථම්භකස්ස. ''සකලසරීර බ්‍යාපිනො අනුපාලකජීවිතස්සා''ති කායදසකභාවදසකෙසු පරියාපන්නස්ස ජීවිතස්ස. ''එත දෙවා''ති ජීවිතනවකමෙව. ''තත්ථා''ති රූපලොකෙ. උදයභූතස්සා''ති වඩ්ඪිභූතස්ස. ''ද්වීසු අග්ගීසූ''ති පාචකග්ගිස්මිඤ්ච කායග්ගිස්මිඤ්ච. ආතඞ්කො වුච්චති රොගො.

බහුකො ආතඞ්කො යස්සාති විග්ගහො. ‘‘විසමවෙපාකිනියා’’ති විසමං පාචෙන්තියා. ‘‘ගහණියා’’ති උදරග්ගිනා. ‘‘පධානක්ඛමායා’’ති පධාන සඞ්ඛාතං භාවනාරබ්භකිච්චං ඛමන්තියා. ‘‘එතං’’ති ජීවිතනවකං. ‘‘ථෙරෙන වා’’ති අනුරුද්ධත්ථෙරෙන ච. ‘‘එතං’’ති ජීවිත නවකං. ‘‘නිරොධක්කමො’’ති මරණාසන්නකාලෙ නිරොධක්කමො. ‘‘එත්ථා’’ති රූපලොකෙ. කළෙවරං වුච්චති මතසරීරං. තස්ස නික්ඛෙපො කළෙවරනික්ඛෙපො. අඤ්ඤෙසඤ්ච ඔපපාතිකානං කළෙවරනික්ඛෙපො නාම නත්ථි. කස්මා පන තෙසං කළෙවරනික්ඛෙපො නාම නත්ථීති ආහ ‘‘තෙසඤ්හි’’තිආදිං. විභාවනිපාඨෙ. සබ්බෙසංපි රූපබ්‍රහ්මානං. ආහාරසමුට්ඨානානං රූපානං අභාවතො තිසමුට්ඨානානීති වුත්තං. අසඤ්ඤසත්තෙ චිත්තසමුට්ඨානානම්පි අභාවතො ද්විසමුට්ඨානානීති වුත්තං. ‘‘තානී’’ති මරණාසන්න චිත්තසමුට්ඨානානි. තං පරිමාණං අස්සාති තාවත්තකං. ‘‘ලහුකගරුකතාදිවිකාරො’’ති සකලරූපකායස්ස ලහුකගරුකාදිවිකාරො. අපි ච තත්ථ දන්ධත්තාදිකර ධාතුක්ඛොභපච්චයානං සබ්බසො අභාවතො නිච්චකාලම්පි සකලසරීරස්ස ලහුතාදිගුණො වත්තතියෙව. කිං තත්ථ පටිපක්ඛ ධම්මප්පවත්ති චින්තාය. තථා අසඤ්ඤසත්තෙපි රුප්පනවිකාර චින්තායාති.

රූපප්පවත්තික්කමානුදීපනා නිට්ඨිතා.

161. නිබ්බානසඞ්ගහෙ. ද්වීසු නිබ්බානපදෙසු පඨමපදං අවිඤ්ඤාතත්ථං සාමඤ්ඤ පදං. දුතියං විඤ්ඤා තත්ථං විසෙසපදං. කිලෙසෙ සමෙතීති සමණො. අරියපුග්ගලො. සමණස්ස භාවො සාමඤ්ඤං. අරියමග්ගො. සාමඤ්ඤස්ස ඵලානි සාමඤ්ඤඵලානි. ලොකතො උත්තරති අතික්කමතීති ලොකුත්තරං. ලොකෙ න පඤ්ඤාවීයතීති පඤ්ඤත්තීති ඉමමත්ථං සන්ධාය ‘‘නහී’’තිආදිමාහ . චත්තාරිමග්ගඤ්ඤාණානි චතුමග්ගඤ්ඤාණන්ති එවං සමාසවසෙන එකවචනන්තං පදං වාක්‍යං පත්වා බහුවචනන්තං හොතීතිආහ ‘‘චතූහි අරියමග්ගඤ්ඤාණෙහී’’ති. ‘‘තාදිසම්භා’’ති අරියමග්ගසදිසම්භා. ‘‘විමුඛානං’’ති පරම්මුඛානං. ‘‘ජච්චන්ධානං විය’’ති ජච්චන්ධානං චන්දමණ්ඩලස්ස අවිසයභාවො විය. ‘‘තස්සා’’ති නිබ්බානස්ස. තත්ථ ‘‘ජච්චන්ධානං’’ති අවිසයපදෙ සාමිපදං. ‘‘තස්සා’’ති භාවපදං. ‘‘යං කිඤ්චී’’ති කිඤ්චියං අත්ථජාතං. අස්සනිබ්බානස්ස සිද්ධතන්ති සම්බන්ධො. අපාකටස්ස ධම්මස්ස. වායාමොපි නාම න අත්ථි. කුතො තස්ස සච්ඡිකරණං භවිස්සතීති අධිප්පායො. ‘‘යෙනා’’ති වායාමෙන. ‘‘නිබ්බානෙන විනා’’ති නිබ්බානාරම්මණං අලභිත්වාති වුත්තං හොති. ‘‘අකිච්චසිද්ධිං’’ති කිලෙසප්පහාන කිච්චස්ස අසිද්ධිං. ‘‘තතො’’ති තස්මා. ‘‘වධායා’’ති වධිතුං. ‘‘පරිසක්කන්තා’’ති වායමන්තා. ගාථායං. ‘‘අන්තොජටා’’ති අජ්ඣත්තසන්තානෙ තණ්හාජටා, තණ්හාවිනද්ධා. ‘‘බහිජටා’’ති බහිද්ධාසන්තානෙ තණ්හාජටා, තණ්හාවිනද්ධා. ‘‘තස්සා’’ති තණ්හාය. ‘‘වත්ථුතො’’ති විසුංවිසුං ජාතසරූපතො. පරිනිබ්බායිංසු, පරිනිබ්බායන්ති, පරිනිබ්බායිස්සන්තීති පරිනිබ්බුතා. තකාරපච්චයස්ස කාලත්තයෙපි පවත්තනතො. යථා දිට්ඨා, සුතා, මුතා, විඤ්ඤාතා,ති. විසිට්ඨං කත්වා ජානිතබ්බන්ති විඤ්ඤාණං. න නිදස්සිතබ්බන්ති අනිදස්සනං. නත්ථි අන්තො එතස්සාති අනන්තං. සබ්බතො පවත්තා ගුණප්පභා එතස්සාති සබ්බතොපභං. ‘‘භගවතා වුත්තං’’ති දීඝනිකායෙ කෙවට්ටසුත්තෙ වුත්තං. ‘‘සවන්තියො’’ති මහානදියො වා කුන්නදියො වා. ‘‘අප්පෙන්ති’’ති පවිසන්ති. ‘‘ධාරාති’’ මෙඝවුට්ඨිධාරා. බුද්ධෙසු අනුප්පජ්ජන්තෙසු එකසත්තොපි පරිනිබ්බාතුං න සක්කොතීති ඉදං බුද්ධුප්පාදකප්පෙ එව පච්චෙක සම්බුද්ධාපි උප්පජ්ජන්තීති කත්වා වුත්තං. අපදාන පාළියං පන බුද්ධසුඤ්ඤකප්පෙපි පච්චෙකසම්බුද්ධානං උප්පත්ති ආගතා එව. ‘‘එකසත්තොපී’’ති වා සාවකසත්තො ගහෙතබ්බො. එවඤ්හි සති අපදානපාළියා අවිරොධො හොති. ‘‘ආරාධෙන්තී’’ති සාධෙන්ති පටිලභන්ති. සබ්බතො පවත්තා ගුණප්පභා එතස්සාති අත්ථං සන්ධාය ‘‘සබ්බතොපභා සම්පන්නං’’ති වුත්තං. ‘‘ජොති වන්ත තරොවා’’ති ඔභාසවන්තතරො වා. සබ්බත්ථ පභවති සංවිජ්ජතීති සබ්බතොපභන්ති ඉමමත්ථං සන්ධාය සබ්බතො වා පභූතමෙව හොතීති වුත්තං. තෙනාහ ‘‘න කත්ථචි නත්ථී’’ති. ‘‘එවංසන්තෙ පී’’ති එවං වුත්තනයෙන එකවිධෙ සන්තෙපි. ‘‘උපචරිතුං’’ති උපචාරවසෙන වොහරිතුං. ‘‘යථාහා’’ති තස්මිං යෙවසුත්තෙ පුන කිං ආහ. භවං නෙතීති භවනෙත්ති. භවතණ්හා එව. ‘‘සම්පරායිකා’’ති චුතිඅනන්තරෙ පත්තබ්බා. ද්වින්නං ඛීණාසවානං අනුපාදිසෙසතා වුත්තාති සම්බන්ධො. එත්ථ ‘‘අනුපාදිසෙසතා’’ති අනුපාදිසෙසනිබ්බානං වුච්චති. සෙක්ඛෙසු අරහත්තමග්ගට්ඨස්ස සෙක්ඛස්ස කිලෙසුපාදිසෙස වසෙන අනුපාදිසෙසතා වුත්තා. ‘‘කිලෙසුපාදිසෙසො’’ති ච කිලෙස සඞ්ඛාතො උපාදිසෙසො. තථා ඛන්ධුපාදිසෙසොපි. අන්තරාපරිනිබ්බායීතිආදීසු පරිනිබ්බානං නාම කිලෙසපරිනිබ්බානං වුත්තං. උභතො භාග විමුත්තාදීනං පදත්ථො නවමපරිච්ඡෙදෙ ආගමිස්සති. ‘‘කිලෙසක්ඛයෙන සහෙව ඛියාන්තී’’ති පච්චුප්පන්නභවෙ අරහත්තමග්ගක්ඛණෙ කිලෙසක්ඛයෙන සද්ධිං එව ඛියාන්ති. අනුප්පාද ධම්මතං ගච්ඡන්ති. තථා අනාගාමි පුග්ගලස්ස කාමපටිසන්ධික්ඛන්ධාපි අනාගාමිමග්ගක්ඛණෙ, සොතාපන්නස්ස සත්තභවෙඨපෙත්වා අවසෙස කාමපටිසන්ධික්ඛන්ධා සොතාපත්ති මග්ගක්ඛණෙ තං තං කිලෙසක්ඛයෙ න සහෙව ඛියාන්තීති. පච්චුප්පන්නක්ඛන්ධා පන කිලෙසක්ඛයෙන සහඛියාන්ති. ඛන්ධුපාදිසෙසා නාම හුත්වා යාවමරණකාලා ඛීණාසවානම්පි පවත්තන්ති. කස්මා පවත්තන්තීති ආහ ‘‘යාවචුතියා පවත්තමානං’’තිආදිං. පච්චුප්පන්නක්ඛන්ධසන්තානං පන ධම්මතාසිද්ධන්ති සම්බන්ධො. ‘‘ඵලනිස්සන්දභූතං’’ති විපාකඵලභූතඤ්ච නිස්සන්දඵලභූතඤ්ච හුත්වා. ‘‘තෙනසහෙවා’’ති කිලෙසක්ඛයෙන සහෙව. ‘‘යස්මාපනා’’තිආදීසු. පරිසමන්තතො බුන්ධන්ති නීවාරෙන්ති, සන්තිසුඛස්ස අන්තරායං කරොන්තීති පලිබොධා. කිලෙසාභිසඞ්ඛරණ කිච්චානි, කම්මාභිසඞ්ඛරණකිච්චානි, ඛන්ධාභිසඞ්ඛරණ කිච්චානි ච. පලිබොධෙහි සහ වත්තන්තීති සපලිබොධා. සඞ්ඛාර නිමිත්තෙහි සහ වත්තන්තීති සනිමිත්තා. තණ්හාපණිධීහි සහ වත්තන්තීති සපණිහිතා .‘‘තතො’’ති පාපකම්මතො, අපායදුක්ඛතො ච. ‘‘කොචී’’ති කොචිධම්මො. ‘‘නිරොධෙතුං සක්කොතී’’ති සක්කායදිට්ඨියා නිරුද්ධාය තෙ නිරුජ්ඣන්ති. අනිරුද්ධාය නනිරුජ්ඣන්ති. තස්මා සක්කායදිට්ඨි නිරොධො නිබ්‍යාපාරධම්මොපි සමානො තෙ පලිබොධෙ නිරොධෙති නාම. ‘‘නිරොධෙතුං සක්කොතී’’ති ච අබ්‍යාපාරෙ බ්‍යාපාරපරිකප්පනාති දට්ඨබ්බං. සක්කායදිට්ඨිනිරොධොයෙව තෙ පලිබොධෙ නිරොධෙතුං සක්කොතීති එත්ථ ද්වින්නම්පි නිරොධො එකොයෙව. එවං සන්තෙපි අවිජ්ජා නිරොධා සඞ්ඛාර නිරොධොතිආදීසු විය අභෙදෙ භෙදපරිකප්පනා හොතීති. උප්පාදො ච පවත්තො ච උප්පාදප්පවත්තා. තෙ මූලං යස්සාති විග්ගහො. යෙනා

ඔළාරිකාකාරෙන. මාරෙන්තීති මාරා. වධකපච්චත්ථිකාති වුත්තං හොති. කිලෙසමාරාදයො. මාරා දහන්ති තිට්ඨන්ති එතෙසූති මාරධෙය්‍යා. මාරෙති චාවෙති චාති මච්චු. මරණමෙව. මච්චුදහති තිට්ඨති එතෙසූති මච්චුධෙය්‍යා. ''නත්ථි තස්මිං නිමිත්තං''ති වුත්තෙ පඤ්ඤත්තිධම්මෙසුපි උප්පාදප්පවත්තමූලං නිමිත්තං නාම නත්ථි. එවංසති, තෙහි නිබ්බානස්ස අවිසෙසො ආපජ්ජතීති චොදනා. තං පරිහරන්තො ''තඤ්හි''තිආදිමාහ. විද්ධංසෙත්වාති ච සාධෙන්තන්ති ච අත්ථවිසෙස පාකටත්ථාය අබ්‍යාපාරෙ බ්‍යාපාර පරිකප්පනා එව. පණීතාදිභෙදෙ. ඉදං බුද්ධානං නිබ්බානං පණීතං. ඉදං පච්චෙකබුද්ධානං නිබ්බානං මජ්ඣිමං. ඉදං බුද්ධසාවකානං නිබ්බානං හීනන්ති භින්නං න හොතීති යොජෙතබ්බං. නානප්පකාරෙන චිත්තං නිධෙති එතෙනාති පණිහිතං. ''නිධෙති''ති ආරම්මණෙසු නින්නං පොණං පබ්භාරං කත්වා ඨපෙතීති අත්ථො. තථා පණිධානපණිධීසු. අත්ථතො එකං ආසාතණ්හාය නාමං. ''ලබ්භමානාපී''ති භවසම්පත්ති භොගසම්පත්තියො ලබ්භමානාපි. ''පිපාසවිනය ධම්මත්තා''ති පාතුං පරිභුඤ්ජිතුං ඉච්ඡා පිපාසා. පිපාසං විනෙති විගමෙතීති පිපාසවිනයො. ''වෙදයිතසුඛං''ති වෙදනාසුඛං. ''කතමං තං ආවුසො''ති පාළිපාඨෙ ''තං''ති තස්මා. ''යදෙත්ථ වෙදයිතං නත්ථී''ති යස්මා එත්ථ වෙදයිතං නත්ථි. තස්මා නිබ්බානෙ සුඛං නාම කතමන්ති යොජනා. ''එත්ථා''ති එතස්මිං නිබ්බානෙ. ''එතදෙවෙත්ථා''තිආදිම්හි. ''එත දෙවා''ති එසොඑව. යස්මා එත්ථ වෙදයිතං නත්ථි. තස්මා එසො වෙදයිතස්ස නත්ථිභාවො එව එත්ථනිබ්බානෙ සුඛන්ති යොජනා.

''එත්ථ චා''තිආදීසු. යදෙතං ඛියානං නිරුජ්ඣනං අත්ථීති සම්බන්ධො. කෙචි පන තංඛියාන නිරුජ්ඣන ක්‍රියාමත්තං නිබ්බානං න හොති. අභාව පඤ්ඤත්තිමත්තං හොතීති වදන්ති. තං පටිසෙධෙන්තො ''න හිතං''තිආදිමාහ. ''පඤ්ඤත්තිරූපං''ති පඤ්ඤත්තිසභාවො. පාළිපාඨෙ. ''පදහතී''ති වීරියං දළ්හං කරොති. පහිතො අත්තා අනෙනාති පහිතත්තො. ''පහිතො''ති පදහිතො. අනිවත්තභාවෙ ඨපිතො. පෙසිතොතිපි වණ්ණෙන්ති. ''කායෙනා''ති නාමකායෙන. තණ්හාවසෙ වත්තන්තීති තණ්හාවසිකා. ''තෙසං පී''ති තෙසං වාදෙපි. තස්මිං ඛය නිරොධමත්තෙ අනන්තගුණා නාම නත්ථීති ඉමං වාදං විසොධෙතුං ''නිබ්බානස්ස චා''තිආදි වුත්තං. ''පටිපක්ඛවසෙන සිජ්ඣන්තී''ති එතෙන වට්ටධම්මෙසු මහන්තං ආදීනවං පස්සන්තා එව තෙසං නිරොධෙ මහන්තං ගුණානිසංසං පස්සන්තීති දීපෙති. යෙ පන යථාවුත්තං ඛයනිරොධං පරමත්ථනිබ්බානන්ති න ජානන්ති, තෙසං වත්තබ්බමෙව නත්ථි. එවං ගුණපධානං ගම්භීරත්තා තංඛයනිරොධමත්තං අනන්තගුණානං වත්ථු න හොතීති මඤ්ඤන්ති. ඉදානි නිබ්බානං පරමං සුඛන්ති වුත්තං. කථං තං ඛයනිරොධමත්තං පරමසුඛං නාම භවෙය්‍යාති ඉමං වාදං විසොධෙතුං ''සන්තිසුඛඤ්චනාමා''තිආදි වුත්තං. අත්ථිභික්ඛවෙති සුත්තෙ. ''නොචෙතං අභවිස්සා''ති එතං අජාතං නොචෙ සන්තං විජ්ජමානං න භවෙය්‍ය. ''නයිමස්සා''ති න ඉමස්ස. පච්චක්ඛභූතං ඛන්ධපඤ්චකං දස්සෙන්තො ''ඉමස්සා''ති වදති. නිස්සක්කත්ථෙ ච සාමිවචනං. ඉමස්මා ජාතා භූතා කතා සඞ්ඛතා සත්තානං නිස්සරණං නාම න පඤ්ඤායෙය්‍යාති යොජනා. පරත්ථපි එසනයො. එසනයො සබ්බෙසූතිආදීසු. දුච්චරිත ධම්මා නාම පච්චයෙ සති, ජායන්ති. අසති, න ජායන්තීති එවං ජාතං විය අජාතම්පි තෙසං අත්ථි. යදි ච අජාතං නාම නත්ථි. ජාතමෙව අත්ථි. එවංසති, අත්තනි දුච්චරිතානං අජාතත්ථාය සම්මාපටිපජ්ජන්තානංපි සබ්බෙ දුච්චරිත ධම්මා අත්තනි ජාතායෙව සියුං, නො අජාතා. කස්මා, අජාතස්ස නාම නත්ථිතායාතිආදිනා යොජෙතබ්බං.

''එත්තාවතා''ති , අත්ථි භික්ඛවෙ අජාතංතිආදිනා පාළිවචනෙන. සබ්බෙසඞ්ඛාරා සමන්ති වූපසමන්ති එත්ථාති සබ්බසඞ්ඛාර සමථො. සබ්බෙ උපධයො එත්ථ නිස්සජ්ජන්ති අරියාජනාති සබ්බූපධිනිස්සග්ගො. ''උපලබ්භමානො''ති සන්තිලක්ඛණෙන ඤාණෙන උපලබ්භමානො. ''එසිංසූ''ති කත්වා එසනකිච්චස්ස සිඛාපත්තං අත්ථං දස්සෙතුං ''අධිගච්ඡිංසූ''ති වුත්තං.

නිබ්බානසඞ්ගහානුදීපනා නිට්ඨිතා.

රූපසඞ්ගහදීපනියාඅනුදීපනා නිට්ඨිතා.

7. සමුච්චයසඞ්ගහඅනුදීපනා

162. සමුච්චයසඞ්ගහෙ . අත්තනො ආවෙණිකභූතෙන සාමඤ්ඤ ලක්ඛණෙනාති ච සම්බන්ධො. අඤ්ඤාපදෙසෙන එව තදුභයලක්ඛණෙන සලක්ඛණානි නාම වුච්චන්තීති අධිප්පායො. ''නිබ්බානස්සපි සරූපතො ලබ්භමානසභාවතා''ති අඤ්ඤනිස්සය රහිතෙන ලබ්භමානසභාවතා. නනු නිබ්බානම්පි රාගක්ඛයො දොසක්ඛයො මොහක්ඛයොතිආදිනා අඤ්ඤනිස්සයදස්සනං අත්ථීි යෙවාති. දස්සනමත්තං අත්ථි. නිබ්බානං පන රාගාදීහි පටිබද්ධං න හොති. අථ ඛො තෙහි දූරතරං හොති. පටිපක්ඛතරං, පටිවිරුද්ධතරං. යඤ්හි රූපස්ස ඛයො වයො භෙදො අනිච්චාති වුත්තං. තත්ථ රූපස්ස උප්පජ්ජිත්වා ඛයො වුත්තොති සො රූපස්ස නිස්සිතො එව හොති. ඉධ පන රාගාදීනං පුන උප්පාදස්සපි අභාවො වුත්තොති සො රාගාදීසු අනිස්සිතො එව. න කෙවලං අනිස්සිතො. අථ ඛො තෙහි දූරතරො ච පටිපක්ඛතරො ච තෙසං පටිපක්ඛගුණෙහි ඉමස්සසිද්ධත්තාති. අනිප්ඵන්නරූපානිපි අධිප්පෙතානි එව තෙසම්පි ඛන්ධායතනධාතූ සච්චෙසු සඞ්ගහිතත්තා.

ආසවාදීසු. ''පාරිවාසියට්ඨෙනා''ති පරිවාසකරණට්ඨෙන. ''මදනීයට්ඨෙනා''ති මදනජනකට්ඨෙන. ''පරිවාසං ගණ්හන්ති''ති දොසවෙපුල්ලං ආපජ්ජන්තීති වුත්තං හොති. පුන ''පරිවාසං''ති දුග්ගන්ධතාදිපරිවාසං. ''ආසවභරිතමෙවා''ති ආසවෙහි පූරිතමෙව. ''ඡළාරම්මණානි දූසෙන්ති''ති තානි සාසවාදිභාවං පාපෙන්තීති අධිප්පායො. ''භවතො''ති භූමිතො ඉච්චෙවත්ථො. අවධීයති පරිච්ඡින්දීයති එතස්මාති අවධි. අපාදානං වුච්චති. මරියාදො නාම පරියන්තපරිච්ඡෙදො. මරියාදමත්තභූතො ක්‍රියාවිසයො මරියාදවිසයො. අවධි නාම බ්‍යාපන විධානං, ක්‍රියා බ්‍යාපනස්ස විසයො අභිවිධිවිසයො. ''යස්සා''ති අවධි වත්ථුස්ස. ''අත්තානං''ති අවධිවත්ථුං. ''බහිකත්වා''ති සම්පත්තමත්තං කත්වාති අධිප්පායො. අවධිවිචාරණායං. ''සද්දස්සා''ති භගවතො කිත්තිසද්දස්ස. ''තං''ති අවධිභූතං අත්ථං. ''යසො''ති කිත්තිසද්දො. ''ඉතරං''ති අනභිවිධිවිසයං බහි කත්වා පවත්තති.

කාමාසවාදීසු. ''තන්නාමෙනා''ති කාමනාමෙන. ''තදාරම්මණා''ති කාමධම්මාරම්මණා. ''අයමත්ථො වා''ති කාමීයතීතිආදිනා වුත්තො පච්ඡිමත්ථොව. ''මහග්ගතකුසලධම්මා''ති ඉධාධිප්පෙතං කම්මභවං සන්ධාය වුත්තං. ''තං නිබ්බත්තා''ති තෙන නිබ්බත්තා. ''තදාරම්මණා''ති දුවිධභවාරම්මණා. ''තණ්හා එවා''ති භවතණ්හා එව. ''භවො එවා''ති භවාරම්මණතාය භවනාමිකා තණ්හා එව. ''ඉමෙ එවා''ති තණ්හාදිට්ඨි අවිජ්ජා එව. ''පරිවුත්ථෙ සති''ති පරිවසිතෙ සති. ''කාමවිසයා''ති කාමධම්මවිසයා. ''තස්මිං''ති කාමාසවෙ. භවවිසයා මානාදයො පරිවුත්ථා එවාතිආදිනා යොජෙතබ්බං. තථා දිට්ඨිවිසයාති පදෙපි.

''අනස්සාසිකං කත්වා''ති අස්සාසපස්සාසරහිතං කත්වා. ''අවහනනට්ඨෙනා''ති අජ්ඣොත්ථරිත්වා මාරණට්ඨෙන. අධොකත්වා මාරණට්ඨෙනාතිපි යුජ්ජති. ''දුත්තරට්ඨෙනා''ති තත්ථ පතන්තස්ස තරිතුං දුක්කරට්ඨෙන. ''වුත්තනයෙනා''ති ආසවෙසු වුත්තනයෙන.

''වට්ටස්මිං''ති තිවිධවට්ටස්මිං. ''භවයන්තකෙ''ති අවිජ්ජාසඞ්ඛාරාදිකෙ භවචක්කෙ. ''ආමසනං''ති පදස්ස අත්ථං දස්සෙති ''තථා තථා කප්පෙත්වා ගහණ''න්ති. ''සාසනෙ''ති පරියත්තිසාසනෙ තස්මිං තස්මිං සුත්තන්තෙ. ''දිට්ඨියො දිට්ඨුපාදානං''ති දිට්ඨිවත්ථූසු දළ්හග්ගාහට්ඨෙන දිට්ඨියො එව දිට්ඨුපාදානං. අත්තවාදුපාදානෙ. පරිකප්ප බුද්ධි නාම මිච්ඡාඤාණං වුච්චති. ''ඉස්සර නිම්මිතං''ති සකලලොකිස්සරෙන මහාබ්‍රහ්මුනා ආදිකප්පකාලෙ නිම්මිතං. ''අධිච්ච සමුප්පන්නං''ති අහෙතු අප්පච්චයා සමුප්පන්නං. ''අච්චන්තසස්සතං''ති භවපරම්පරාසු සස්සතං. ''එකච්චසස්සතං''ති භවවිසෙසං පත්වා එකච්චානං සත්තානං සස්සතං. ''උච්ඡින්නං''ති යත්ථකත්ථචි පරම්මරණා උච්ඡින්නං. පුරාණඤ්චකම්මං පරික්ඛීණං, නවඤ්චකම්මං අකතං. එවං සංසාර සුද්ධීතිආදිනා ගහණන්ති අත්ථො. සන්තො කායො සක්කායො. ''සන්තො''ති පරමත්ථතො විජ්ජමානො. ''කායො''ති රූපකායො, නාමකායො. අත්තනො අත්තනො කායො වා සක්කායො. පච්චත්තකායො, පාටිපුග්ගලික කායොති වුත්තං හොති. යථාවුත්තකාය ද්වයමෙව. සක්කායෙ දිට්ඨි සක්කායදිට්ඨි. තත්ථ ''සක්කායෙ දිට්ඨි''ති පුබ්බන්තාපරන්ත කප්පිකානං විය පුබ්බන්තා පරන්තෙඅචින්තෙත්වා සබ්බසත්තානංපි අත්තනො ඛන්ධෙසු එව 'රූපං මෙ අත්තාති වා' අත්තා මෙ රූපවාති වා, අත්තනි මෙ රූපන්ති වා, රූපස්මිං මෙ අත්තාති වා, එවමාදිනා ධම්මතා සිද්ධා දිට්ඨීති වුත්තං හොති. ''අස්සුතවා''ති ඛන්ධදෙසනාදිකෙ සුඤ්ඤතධම්මප්පටිසං යුත්තෙ දෙසනා ධම්මෙ අස්සුත පුබ්බත්තා නත්ථි සුතං එතස්සාති අස්සුතවා. ''පුථුජ්ජනො''ති ලොකියමහාජනො. තත්ථ පරියාපන්නො පන එකපුග්ගලොපි පුථුජ්ජනොත්වෙව වුච්චති. සො සුතවාපි අත්ථි, අස්සුතවාපි අත්ථි. ඉධ අස්සුතවා අධිප්පෙතො. අරිය පුග්ගලො පන තත්ථ පරියාපන්නො න හොති. අහන්තිවා, මමාති වා, මයීති වා, මෙති වා, පරාමසන පදානි නාම. ''සෙසධම්මෙවා ගහෙත්වා''ති රූපතො අවසෙසෙ නාමක්ඛන්ධ ධම්මෙ අත්තා මෙති ගහෙත්වා වා. ''ධම්ම මුත්තකං වා අත්තානං ගහෙත්වා''ති පඤ්චක්ඛන්ධධම්මවිමුත්තං පරිකප්පසිද්ධං අත්තානං වා ගහෙත්වා. චතස්සො අවත්ථා යස්සාති චතුරාවත්ථිකා. වෙදනාය සම්භොගරසත්තා ''සංභුඤ්ජී''ති වුත්තං. ''සුඛිතො''ති සුඛවෙදනාය සමඞ්ගීපුග්ගලො. ධම්මතො ඛන්ධ පඤ්චකමෙව. තත්ථ පන සුඛවෙදනාපධානත්තා තථා සමනුපස්සන්තො වෙදනං අත්තාති සමනුපස්සති නාම. ''සමූහතො ගහෙත්වා''ති අහමස්මි, අහං එකො සත්තොතිආදිනා සමූහතො. ''වත්ථූ''ති පඤ්චක්ඛන්ධා වුච්චන්ති. ඤාතපරිඤ්ඤාදිවසෙන අපරිඤ්ඤාතානි වත්ථූනි එතෙහීති අපරිඤ්ඤාතවත්ථුකා. එකමුහුත්තමත්තෙපි කාලෙ. රූපං අත්තතො සමනුපස්සතීතිආදිකං චතුරාවත්ථං සන්ධාය ''කදාචි අත්තතො''තිආදි වුත්තං. ''අත්තනිමිත්තං''ති අභික්කමනාදීසු කායවචීමනො ක්‍රියාසු අහං අභික්කමාමි, අහං පටික්කමාමීතිආදිනා චිත්තෙ දිස්සමානා අත්තච්ඡායා වුච්චති.

‘‘කාමනට්ඨෙනා’’ති ඉච්ඡනට්ඨෙන. ‘‘ඡන්දනට්ඨෙනා’’ති පත්ථනට්ඨෙන. ලීනභාවො නාම චිත්තචෙතසිකානං පටිකුටනං. ආපාදීයතෙ ආපාදනං. ලීනභාවස්ස ආපාදනන්ති විග්ගහො. ‘‘තන්දී’’ති ආලසියං වුච්චති. ‘‘විජම්භිතතා’’ නාම කිලෙසවසෙන කායඞ්ගානං විජම්භනං සමිඤ්ජනපසාරණාදිකරණං. සා එව පච්චයො එතස්සාති විග්ගහො.

අනුසයපදත්ථෙ. ‘‘උප්පජ්ජන්තී’’ති උප්පජ්ජිතුං සක්කොන්ති. න පන එකන්තතො උප්පජ්ජන්ති. සන්තෙසුහි එකන්තතො උප්පජ්ජන්තෙසු අනුසයා නාම න හොන්ති සයනකිච්චස්සෙව අභාවතො. ‘‘උප්පජ්ජන්තී’’ති වා උප්පජ්ජිතුං පහොන්ති. පත්ථොදනො බහූනං ජනානං පහොතීතිආදීසු විය. පඤ්ඤත්තියොහි අසභාවධම්මජාතිකත්තා කාරණ ලාභෙපි උප්පජ්ජිතුං නප්පහොන්ති. ඉමෙ පන සභාවධම්මජාතිකත්තා කාරණ ලාභෙ සති උප්පජ්ජිතුං පහොන්තීති. එවඤ්හිසති, උප්පාදං අපත්තානංපි තෙසං පරමත්ථජාතිකතා සිද්ධා හොතීති. ‘‘සහ අනුසෙන්තී’’ති එකතො අනුසෙන්තීති වුත්තා කාමරාගානුසයො ච පටිඝානුසයො ච මානානුසයො ච දිට්ඨානුසයො ච විචිකිච්ඡානුසයො ච. ඉමෙසං සත්තානං සත්තසන්තානෙ අනුසයකිච්චමත්තං ඨපෙත්වා එකතො උප්පත්ති නාම නත්ථි. යදි එකතො උප්පජ්ජෙය්‍යුං. ද්වාදසා කුසලචිත්තානි සත්තසන්තානෙ නිච්චකාලම්පි එකතො උප්පජ්ජෙය්‍යුං. න ච උප්පජ්ජන්ති. තස්මා විඤ්ඤායති උප්පජ්ජනං නාම අප්පහීනට්ඨෙන උප්පජ්ජනාරහභාවො වුත්තොති. සෙන්තීති වත්වා තදත්ථං දස්සෙති ‘‘විසුං’’තිආදිනා. ‘‘අවුට්ඨිතා’’ති උප්පාදං අපත්තා. ‘‘තථාපවත්තා’’ති චාලනාකාරෙන පවත්තා. පුන ‘‘තථාපවත්තා’’ති ජවනසහජාතාකාරෙන පවත්තා. ‘‘යෙසං’’ති කාමරාගානුසයාදීනං. ‘‘ආවජ්ජනං’’ති ආවජ්ජනචිත්තං. ‘‘දමථං’’ති සුදන්තභාවං. ‘‘තථා පවත්තා’’ති චිත්තසන්තානානුසයනාකාරෙන පවත්තා. තාඅවත්ථා යෙසං තෙ තදවත්ථිකා. යදි තෙ උප්පාදං අපත්තා. එවංසති, තෙ පරමත්ථාපි නාම න භවෙය්‍යුන්ති චොදනං පරිහරති ‘‘තෙ පනා’’තිආදිනා. සචෙ තෙ කුසලාබ්‍යාකත චිත්තසන්තානම්පි අනුගතා. එවංසති, තෙ කුසලාබ්‍යාකතානි නාම සියුන්ති චොදනං පරිහරති ‘‘න වා’’තිආදිනා. අථ තෙ එකන්ත අකුසලා සියුං. එවංසති, කුසලාබ්‍යාකතෙහි විරුද්ධා භවෙය්‍යුංති චොදනං පරිහරති ‘‘නාපී’’තිආදිනා. යදි උප්පාදං අපත්තා. එවංසති, කාලවිමුත්තා සියුන්ති ආහ ‘‘නාපිකාලත්තය විනිමුත්තා’’තිආදිං. ‘‘සානුසයෙ චිත්තසන්තානෙ’’ති සෙක්ඛපුථුජ්ජනානං චිත්තසන්තානෙ. ‘‘සහ මග්ගුප්පාදා’’ති මග්ගුප්පාදෙන සහෙව. ‘‘තත්ථ තත්ථ වුත්තො’’ති අට්ඨකථාටීකාසු වුත්තො. ‘‘අනාගතසාමඤ්ඤං’’ති අනාගතසදිසං. න එකන්ත අනාගතන්තිපි වදන්ති. කථං තෙ සඞ්ඛතජාතිකා හොන්තීති ආහ ‘‘තෙහි මග්ගෙ’’තිආදිං. විභාවනිපාඨෙ. ‘‘අප්පහීනා’’ති මග්ගෙන අප්පහීනා. ‘‘තදවත්ථා’’ති උප්පජ්ජනාරහාවත්ථා. ‘‘තං සභාවත්තා’’ති කාමරාගාදි සභාවත්තා. ‘‘තථා වුච්චන්තී’’ති අනුසයාති වුච්චන්ති. අනාගතා නාම න හොන්ති. චිත්තසන්තානෙ වත්තමානභාවෙන සිද්ධත්තා. ‘‘හඤ්චි පජහතී’’ති යදිපජහති. ‘‘තෙනහී’’ති තතො එව. ‘‘රත්තො’’ති රාගසමඞ්ගී හුත්වා. ‘‘දුට්ඨො’’ති දොසසමඞ්ගී හුත්වා. ‘‘මූළ්හො’’ති මොහසමඞ්ගී හුත්වා පජහතීති දොසො ආපජ්ජතීති වුත්තං හොති. පරියුට්ඨාන පත්තානං රාගාදීනං. ‘‘මග්ගවජ්ඣං’’ති මග්ගෙන වධිතබ්බං. ‘‘උප්පන්නං’’ති පච්චුප්පන්නං. වත්තමානඤ්ච තං උප්පන්නඤ්චාති වත්තමානුප්පන්නං. ‘‘භුත්වා’’ති ආරම්මණං පරිභුඤ්ජිත්වා. විගච්ඡතීති විගතං. භුත්වා විගතඤ්ච තං උප්පන්නඤ්චාති භුත්වා විගතුප්පන්නං. විපච්චනත්ථාය ඔකාසං කරොන්තීති ඔකාසකතං. ඔකාසකතඤ්ච තං උප්පන්නඤ්චාති ඔකාසකතුප්පන්නං. සමුදාචාරො වුච්චති භිය්‍යො පවත්තනං. සමුදාචාරො ච සො උප්පන්නඤ්චාති සමුදාචාරුප්පන්නං. ඛන්ධපඤ්චක සඞ්ඛාතං භූමිං ලභතීති භූමිලද්ධං. භූමිලද්ධඤ්ච තං උප්පන්නඤ්චාති භූමිලද්ධුප්පන්නං. ආරම්මණං අධිකතරං ගණ්හාතීති ආරම්මණාධිග්ගහිතං. ආරම්මණාධිග්ගහිතඤ්ච තං උප්පන්නඤ්චාති ආරම්මණාධිග්ගහිතුප්පන්නං. මහග්ගතජ්ඣානෙන අවික්ඛම්භිතඤ්ච තං උප්පන්නඤ්චාති අවික්ඛම්භිතුප්පන්නං. මග්ගෙන අසමුග්ඝාටිතඤ්ච තං උප්පන්නඤ්චාති අසමුග්ඝාටිතුප්පන්නං. එවං මග්ගවජ්ඣානං අනුසයානං උප්පන්නභාවෙන වුත්තත්තා පච්චුප්පන්නතා පරියායොච තෙසං වත්තබ්බොති. ‘‘සෙක්ඛා’’ති සත්තසෙක්ඛපුග්ගලා.

ඔරම්භාගො වුච්චති කාමලොකොචෙව පුථුජ්ජනභාවො ච. ඔරම්භාගෙ සන්දිස්සන්තීති ඔරම්භාගියානි. උද්ධංභාගො වුච්චති මහග්ගතභාවොචෙව අරියභාවො ච. උද්ධංභාගෙ සන්දිස්සන්තීති උද්ධංභාගියානි. තත්ථ. කාමච්ඡන්දො, බ්‍යාපාදො,ති ඉමානි ද්වෙසං යොජනානි කාමලොකසඞ්ඛාතෙ ඔරම්භාගෙ එව සන්දිස්සන්ති. දිට්ඨි, විචිකිච්ඡා, සීලබ්බතපරාමාසො,ති ඉමානි තීණි පුථුජ්ජනභාව සඞ්ඛාතෙ. සෙසානි පන පඤ්ච මහග්ගතභාවසඞ්ඛාතෙ ච අරියභාවසඞ්ඛාතෙච උද්ධංභාගෙපි සන්දිස්සන්ති. අථවා. පුරිමානි පඤ්චයස්ස තානි මග්ගෙන අප්පහීනානි, තං උපරිභවග්ගෙ ඨිතංපි කාමලොකසඞ්ඛාතං ඔරම්භාගං ආකඩ්ඪන්ති, තස්මා ඔරම්භාගාය සංවත්තන්තීති ඔරම්භාගියානි. පච්ඡිමානි පඤ්ච යස්ස තානි අප්පහීනානි, තං කාමලොකෙ ඨිතංපි උද්ධංභාගං ආකඩ්ඪන්ති, තස්මා උද්ධංභාගාය සංවත්තන්තීති උද්ධංභාගියානි. තත්ථහි ද්වෙරූපාරූපරාගා එකන්තෙන මහග්ගතභාවං ආකඩ්ඪන්තියෙව. මානො ච උද්ධච්චඤ්ච අවිජ්ජාචාති ඉමානි ච රූපාරූපරාගසහගතානි හුත්වා ආකඩ්ඪන්ති. ඔරං හෙට්ඨිමං කාමලොකං භජන්තීති ඔරම්භාගියානි. උද්ධං රූපාරූපලොකං භජන්තීති උද්ධංභාගියානීතිපි වණ්ණෙන්ති. ‘‘ඉතරානි පනා’’ති ද්වෙ ඉස්සා සංයොජන මච්ඡරියසංයොජනානි. ‘‘කමොපන ද්වින්නං පී’’ති ඉධ සඞ්ගහෙ ද්වින්නංපි අනුක්කමොපන.

‘‘විබාධෙන්තී’’ති විහිංසන්ති. ‘‘උපතාපෙන්තිචා’’ති උපගන්ත්වා සන්තාපෙන්ති. සෙසමෙත්ථ සුවිඤ්ඤෙය්‍යං.

අකුසලසඞ්ගහානුදීපනා නිට්ඨිතා.

163. මිස්සකසඞ්ගහෙ. ‘‘චිත්තප්පටිපාදනං චිත්තනියොජනං. ‘‘සුගති දුග්ගති විවට්ටසඞ්ඛාතාසු වා’’ති සුගතිභව දුග්ගති භවනිබ්බානසඞ්ඛාතාසු ච. නිබ්බානඤ්හි වට්ටතො ගිගතත්තා විවට්ටන්ති වුච්චති. ‘‘දස්සනාදීහි එවා’’ති දස්සනසඞ්කප්පනාදීහි එව. උජුගති නාම හිතසුඛසංවත්තනිකා පවත්ති වුච්චති. වඞ්කගතිනාම අහිත දුක්ඛසංවත්තනිකා

පවත්ති. ‘‘පථඞ්ගානී’’ති පථස්සමග්ගස්ස අඞ්ගානි. මග්ගොති ච උපායො වුච්චතීති ආහ ‘‘උපායඞ්ගානී’’ති. ‘‘ඉතරානී’’ති සම්මාදිට්ඨි සම්මාසඞ්කප්පාදීනි අඞ්ගානි. උජුගතියා ගමනස්ස උපායඞ්ගානි. ඉමෙපි චත්තාරො මග්ගඞ්ග ධම්මා ධම්මා නාම ආගතා. ‘‘තථා තථා පවත්තානං’’ති මුසාවාදාදිවසෙන පවත්තානං. ‘‘නා නාමග්ගොවා’’ති මිච්ඡාමග්ගො ච සම්මාමග්ගො ච.

‘‘අත්තාධීනවුත්තිකෙ’’ති අත්තායත්තප්පවත්තිකෙ. අත්තනො ගති නාම චක්ඛුන්ද්‍රියාදීනං දස්සනාදි කිච්චමෙව වුච්චති. ‘‘ඉස්සරා අධිපතිනො’’ති ඉදං ආධිප්පච්චත්ථපාකටත්ථං වුත්තං. අත්ථො පන භාවප්පධානවසෙන ගහෙතබ්බො. ඉන්ද්‍රියං ඉස්සරියං ආධිප්පච්චන්තිහි ඉමෙ එකත්ථාති. ‘‘ඉත්ථාකාරානි’’ නාම ඉත්ථිලිඞ්ගපුරිසලිඞ්ගාදි. ‘‘අඤ්ඤථා අප්පවත්තියං’’ති ඉත්ථිසණ්ඨානෙ පුරිසලිඞ්ගාදීනං, පුරිසසණ්ඨානෙ ඉත්ථිලිඞ්ගාදීනං අප්පවත්තියං. තෙනාහ ‘‘තථාහී’’තිආදිං. මනො විජානනකිච්චෙ සම්පයුත්තධම්මානං ඉස්සරො හොති අනඤ්ඤාභිභවනීයභාවෙන පවත්තනතොති සම්බන්ධො. එවං පරත්ථ. ‘‘ආරම්මණාධිමුච්චනෙ’’ති ආරම්මණෙ නිරාසඞ්කප්පවත්තියං. ‘‘ආරම්මණූපට්ඨානෙ’’ති චිත්තෙ බුද්ධගුණාධිකස්ස ආරම්මණස්ස උපට්ඨානෙ. ‘‘චතුසච්චධම්මො’’ති තෙන පුග්ගලෙන අනඤ්ඤාත පුබ්බො චතුසච්ච ධම්මො. අනඤ්ඤාත පුබ්බං අමතං වා පදං. අනඤ්ඤාතං ඤස්සාමි ඉති පවත්තං ඉන්ද්‍රියන්ති සමාසො. පටිපන්නස්සාති පන අත්ථතො සිද්ධත්තා වුත්තං. ‘‘විප්පකතභාවෙනා’’ති අනිට්ඨඞ්ගතභාවෙන. පුනප්පුනං ජානනකිච්චයුත්තානං මජ්ඣෙ ඡන්නංසෙක්ඛානං. එතෙන අවසද්දස්සයාව සබ්බකිලෙසප්පහානා ජානනන්ති අත්ථං දීපෙති. පඨම මග්ගෙන ඤාතං මරියාදං අනතික්කම්ම ජානනන්තිපි වණ්ණෙන්ති. ආජානිතත්ථාති අඤ්ඤාතාවී. අරහා ඛීණාසවො කතකිච්චො වුසිත බ්‍රහ්මචරියො. අඤ්ඤාතාවිනො ඉන්ද්‍රියන්ති අඤ්ඤාතාවින්ද්‍රියන්ති අත්ථං දස්සෙතුං ‘‘පරිනිට්ඨිත ආජානනකිච්චස්සා’’තිආදි වුත්තං. ‘‘තබ්බිමුත්තී’’ති අත්තග්ගාහ විමුත්ති. ‘‘තස්මිං වා’’ති තස්මිං අත්තනිවා. ‘‘සංකිලිට්ඨො’’ති නානාකිලෙසෙහි සංකිලෙසිතො. ‘‘විප්ඵන්දිතො’’ති නානාසුඛදුක්ඛෙහි සංකම්පිතො. ‘‘වොදානපත්තියා’’ති විසුද්ධිපත්තතත්ථාය. ‘‘තායපටි පත්තියා’’ති කරණත්ථෙ, හෙතු අත්ථෙ වා කරණවචනං. ‘‘වොදානපත්තියා’’ති සාමිඅත්ථෙ සාමිවචනං.

‘‘බලීයන්ති’’ති නාමධාතුනිද්දෙසො. තෙනාහ ‘‘බලසා කරොන්තී’’ති. ‘‘බලසා’’ති බලෙන. පරිතො සමන්තතො සෙන්ති පරිවාරෙන්තීති පරිස්සයා. අස්සද්ධස්ස භාවො අස්සද්ධියං. කොසජ්ජසඞ්ඛාතෙන පටිපක්ඛධම්මෙන. මුට්ඨා නට්ඨා සති යස්සාති මුට්ඨස්සති. මුට්ඨස්සතිස්ස භාවො මුට්ඨස්සච්චං. ‘‘සෙසදුක ද්වයං’’ති අහිරිකදුකං හිරිදුකඤ්ච.

ගහපති, ජායම්පතී, තිආදීසු විය පතිසද්දො සාමිඉස්සර පරියායොති ආහ ‘‘පතීති සාමිඉස්සරො’’ති. ‘‘පරෙසං’’ති සහජාතෙසු පරෙසං ඉන්ද්‍රියානං. ‘‘පරෙහී’’ති කම්මත්ථෙ කරණවචනං. පරෙ සහජාතෙ ඉන්ද්‍රිය ධම්මෙති අත්ථො. ‘‘අධිකො’’ති අධිකතරො. ‘‘අත්තාධීන වුත්තීනං’’ති අත්තායත්තවුත්තීනං. ‘‘ඡන්දාගමනවසෙන වා’’ති එත්ථ ආගච්ඡති ඵලං එතෙනාති ආගමනං. ආදිකාරණං, මූලකාරණං, පභවකාරණං. ඡන්දො එව ආගමනං ඡන්දාගමනං. තෙනාහ ‘‘පුබ්බෙ අතීතභවෙසූ’’තිආදිං. සම්පයුත්ත ධම්මෙ අත්තපරාධීනෙ කත්වාති සම්බන්ධො. මහොසො තිණපණ්ණකසටෙ අත්තපරාධීනෙ කරොන්තො වියාති යොජනා. තත්ථ ‘‘අත්තපරාධීනෙ’’ති අත්තසඞ්ඛාතොපරො අත්තපරො. අත්තපරෙන අධීනා අත්තපරාධීනාති අත්ථො. ‘‘සෙසෙසුපී’’ති සෙසෙසු වීරිය චිත්ත වීමංසාධිපතීසුපි. එතෙන ‘වීරියමෙව අධිපති වීරියාධිපති. වීරියවතො කිං නාම කම්මං න සිජ්ඣතීති එවං පුබ්බාභිසඞ්ඛාරවසෙන වා පුබ්බෙ අතීතභවෙසු සුට්ඨු ආසෙවිතවීරියාගමනවසෙන වා තෙසු තෙසු කල්‍යාණ පාපකම්මෙසු සම්පයුත්ත ධම්මෙ මහොසො විය තිණපණ්ණකසටෙ අත්තපරාධීනෙ නිච්චං පග්ගහිතධුරෙකත්වා පවත්තං වීරිය’න්තිආදිනයං අතිදිසති. ‘‘පච්ඡිමා තයො ධම්මා’’ති වීරිය චිත්ත වීමංසා ධම්මා. පරචසෙපි වත්තන්ති, තදා තෙසං අධිපතිභාවො නත්ථීති චොදනා. අධිපති කිච්චං නාම ධුරවාහිතාති සම්බන්ධො. ‘‘තං තං කිච්ච විසෙසං අනපෙක්ඛිත්වා’’ති චක්ඛුන්ද්‍රියං දස්සන කිච්චෙ ඉස්සරො, සොතින්ද්‍රියං සවන කිච්චෙතිආදීසු තං තං කිච්චවිසෙසං අපෙක්ඛති, තථා අනපෙක්ඛිත්වා. ‘‘විජානනාදි කිච්චං’’ති ‘මනො ආරම්මණ විජානනෙ’තිආදිනා වුත්තං සබ්බං ඉන්ද්‍රිය කිච්චං.

භුසො හරන්ති වහන්තීති ආහාරා. ‘‘භුසො’’ති අතිරෙකතරන්ති අත්ථො. කථං පන භුසො හරන්තීති ආහ ‘‘සහජාතාදී’’තිආදිං. තෙතෙ පච්චය ධම්මා තෙතෙ පච්චයුප්පන්න ධම්මා වාති යොජනා. ‘‘එත්ථා’’ති ඉමිස්සං පාළියං. ‘‘පච්චයාහාරො වා’’ති එත්ථ හෙතු ආරම්මණාදිකො සබ්බොපච්චයො පච්චයාහාරො නාම. ආහාර පච්චයොපන විසුං එකො පච්චයවිසෙසො. ‘‘පච්චයට්ඨෙනා’’ති හෙතු ආරම්මණාදි පච්චයට්ඨෙන. ‘‘ආහාරභූතා’’ති උපත්ථම්භනකිච්චවිසෙසභූතාති වුත්තං හොති. ‘‘කළීරඞ්කුරානං’’ති කම්මත්ථෙ සාමිවචනං. ‘‘වඩ්ඪියා’’ති වඩ්ඪනත්ථාය. ‘‘ඨිතියා’’ති ඨිතත්ථාය. ඉමෙසත්තා වට්ටෙ පවත්තන්තීති සම්බන්ධො. සෙසමෙත්ථ සුවිඤ්ඤෙය්‍යාං. ‘‘පක්ඛෙ වියූහිත්වා’’ති පක්ඛෙ සඤ්චාලෙත්වාති වුත්තං හොති. ‘‘පක්ඛෙ’’ති වා පක්ඛෙහි වාතං බ්‍යූහිත්වා. ‘‘තදනුසයිතස්සා’’ති තස්මිං විපාක සන්තානෙ අනුසයි තස්ස. ‘‘විභාවෙත්වා’’ති පච්චක්ඛතො විභූතං පාකටං කත්වා. ‘‘අලභිත්වා’’ති චක්ඛුම්හි අලභිත්වා. අපස්සිත්වාති වුත්තං හොති. ‘‘තත්ථෙවා’’ති නිවාසට්ඨානෙ එව. ‘‘සම්පයුත්තා’’ති විඤ්ඤාණෙන සම්පයුත්තා. භවිංසු වඩ්ඪිං සූති භූතා. සම්භවං වුඩ්ඪිකාරණං එසන්ති ගවෙසන්තීති සම්භවෙසිනො. ‘‘වුත්තනයෙනා’’ති ‘යථා යවබීජානං වා සාලිබීජානං වා’තිආදිනා වුත්තනයෙන. ‘‘ආහාරෙතී’’ති පවත්තෙති. ‘‘මනොසඤ්චෙතනාහාරො’’ති කුසලාකුසල කම්මභූතො මනොසඤ්චෙතනාහාරො. ‘‘තයො භවෙ’’ති තයො කාමභවාදිකෙ උපපත්තිභවෙ. ඨිතියාති ච අනුග්ගහායාති ච වුත්තං. ඉතරථා උප්පත්තියාති ච වුත්තං සියාති අධිප්පායො.

‘‘දුබ්බලකිච්චට්ඨානවත්ථුකත්තා’’ති දුබ්බලකිච්චත්තා දුබ්බලට්ඨානත්තා දුබ්බලවත්ථුකත්තා. ‘‘අභිනිපාත මත්තානි හොන්ති’’ති දස්සන සවනාදි මත්තානි හොන්තීති අධිප්පායො. ‘‘විතක්ක පච්ඡිමකං ඣානං’’ති ඣානානි නාම

විතක්කස්ස පච්ඡානුගතං හොතීති අත්ථො. ''තත්ථා''ති තෙසුපඤ්චවිඤ්ඤාණෙසු. ''තා''ති වෙදනා එකග්ගතා. ''තං''ති ඣානකිච්චං. එකග්ගතා බලවතී න හොතීති සම්බන්ධො. ''මග්ගින්ද්‍රිය බලභාවායා''ති මග්ගින්ද්‍රිය බලභාවත්ථාය. ලොකුත්තරවිපාකානි ජවනකිච්චානි ච සාධිපතිකානි ච හොන්තීති වුත්තං ''තිභූමකානී''තිආදි. සෙසමෙත්ථ සුබොධං.

මිස්සකසඞ්ගහානුදීපනා නිට්ඨිතා.

164. බොධිපක්ඛියසඞ්ගහෙ. ''සතිපට්ඨානා''ති එත්ථ පසද්දො පමුඛත්ථො පධානත්ථොති ආහ ''පමුඛා පධානා හුත්වා''ති. ඨාසද්දො ගතිනිවත්ති අත්ථොති ආහ ''චිත්තගමනං නිවත්තෙත්වා පවත්තන්තී''ති. ''කායෙ අනුපස්සනා''ති කායෙ පවත්තා අනුපස්සනා. පුනප්පුනං පස්සන්ති යොගිනො එතායාති අනුපස්සනා. කතමං පස්සන්තීති ආහ ''අස්සාසපස්සාසාදිකස්සා''තිආදිං. කථඤ්චතං පස්සන්තීති වුත්තං ''තං තං කායභාවෙනා''තිආදි. ඉදානි පුනප්පුන සද්දස්ස අත්ථං දස්සෙන්තො ''යාවා''තිආදිමාහ. වෙදනානු පස්සනාදීසුපි එසෙවනයො. තං න සුන්දරං. කස්මා, සකලස්ස රූපකායස්ස අධිප්පෙතත්තා. සෙසමෙත්ථ සුවිඤ්ඤෙය්‍යං. යදි එවන්තිආදීසු. ''ඉතරාපි සිද්ධා''ති කායානුපස්සනාදයොපි සිද්ධා. කස්මා, ධම්මානුපස්සනාය අන්තොගධත්තා. ''තථා අනුපස්සන්තස්සා''ති රුප්පනලක්ඛණතො අනුපස්සන්තස්ස. ''තං තං සමූහභූතරූපධම්මවසෙනා''ති අස්සාසපස්සාසාදි සමූහභූතස්ස රූප ධම්මස්ස වසෙන. ''සුභාදිවිපල්ලාසස්සා''ති සුභ සුඛ නිච්චවිපල්ලාසස්ස. ''ඔළාරිකස්සා''ති සුපාකටවසෙන ඔළාරිකස්ස. ''අත්තූපනිබන්ධා''ති අත්තෙන උපනිබන්ධා, පටිබද්ධා.

''කාමං''ති එකන්තෙන. උපසුස්සතූති සම්බන්ධො. ''යන්තං''ති ඣානාභිඤ්ඤා මග්ගඵලනිබ්බානං. ''වීරියස්ස සණ්ඨානං''ති වීරියගමනස්ස වීරියප්පවත්තනස්ස නිවත්තිවසෙන සණ්ඨානං. උප්පන්නසද්දෙන අතීත කිලෙසාපි පච්චුප්පන්න කිලෙසාපි ගහෙතබ්බා හොන්තීති ආහ ''අසුකස්මිං කාලෙ''තිආදිං. ''මය්හං උප්පන්නං''ති ඉදානි උප්පන්නං. ''පහානායා''ති එත්ථ සමුච්ඡෙදප්පහානං අධිප්පෙතන්ති ආහ ''අනුප්පාද ධම්මතාපාදනකරණත්ථං''ති. තත්ථ අනුප්පාදො ධම්මො යෙසං තෙ අනුප්පාද ධම්මා. මග්ගෙන පහීනා අකුසල ධම්මා. අනුප්පාද ධම්මානං භාවොති විග්ගහො. අනුප්පාද ධම්මතාය ආපාදනං. තස්ස කරණන්ති සමාසො. ''දිස්වා''ති තෙසං උප්පත්ති වත්ථුං දිස්වා. ''පච්චයසමුච්ඡින්දනත්ථං''ති පච්චයභූතස්ස අනුසයස්ස සමුච්ඡින්දනත්ථං. ''අපත්තා''ති ඉදානි අපත්තා. ''සමයෙ''ති බුද්ධුප්පාදනවමක්ඛණෙ. ''නියාමං න ඔක්කමන්තී''ති අරියමග්ගසඞ්ඛාතං සම්මත්තනියාමං න ඔක්කමන්ති. නප්පවිසන්ති. කිලෙසෙහි අකොපෙතබ්බතාය අකුප්පො ධම්මො යස්සාති අකුප්ප ධම්මො. ඛීණාසවො. අකුප්ප ධම්මස්ස භාවො අකුප්ප ධම්මතා. අරහත්ත ඵලං. ''තෙසං''ති කුසලානං ධම්මානං. උප්පන්නානං පාපකානං පහානායාති කත්වා විසුද්ධිධම්මෙසු යොගං කරොන්තස්ස අනුක්කමෙන භාවනා කම්මෙ මත්ථකං පත්තෙආදිතො පට්ඨාය උප්පන්නාපි පාපකා පහියාන්ති. අනුප්පන්නාපි නුප්පජ්ජන්ති. අනුප්පන්නාපි කුසලා උප්පජ්ජන්ති. උප්පන්නාපි භාවනා පාරිපූරිං ගච්ඡන්ති. එසනයො අනුප්පන්නානං පාපකානං අනුප්පාදායාතිආදීසු. එවං චතූසු මුඛෙසු එකෙකමුඛෙනපි සම්මා පදහන්තස්ස සම්මප්පධානං චතුකිච්චසාධකං හොති. තෙනාහ ''එතෙසු පනා''තිආදිං.

අභිවිසිට්ඨෙන ධම්මචක්ඛුඤ්ඤාණෙන ඤාතබ්බා සබ්බෙ පරමත්ථ ධම්මා අභිඤ්ඤෙය්‍යා නාම. ''අභිඤ්ඤා සිද්ධී''ති අභිජානන කිච්චසිද්ධි. විසුං විසුං පරිච්ඡින්දිත්වා ඤාතබ්බා චතුසච්ච ධම්මා පරිඤ්ඤෙය්‍යා නාම. තෙහි දුක්ඛසච්ච ධම්මා පරිඤ්ඤාතබ්බභාවෙන, සමුදය සච්ච ධම්මා පහාතබ්බ භාවෙන, නිරොධසච්ච ධම්මා සච්ඡිකාතබ්බ භාවෙන, මග්ගසච්ච ධම්මා භාවෙතබ්බභාවෙන ඤාතබ්බා හොන්තීති. ''භාවනාසිද්ධී''ති භාවනාකිච්ච සිද්ධි. තං සංයුත්තකෙ ඉමායපාළියා සමෙතීති සම්බන්ධො. ''විභඞ්ගෙ පනා''ති ඉද්ධිපාදවිභඞ්ගෙ පන. ''චිත්ත චෙතසිකරාසී''ති සහ පුබ්බභාගභාවනාය උත්තරි මනුස්ස ධම්මපරියා පන්නා චිත්තචෙතසිකරාසි. ''තත්ථ පනා''ති විභඞ්ගෙ තස්මිං උත්තරචූළභාජනීයෙ පන. ''ඉධා''ති ඉමස්මිං සඞ්ගහෙ.

චත්තාරි සොතාපත්තියඞ්ගානි නාම බුද්ධෙ අවෙච්චප්පසාදෙන සමන්නාගතො. ධම්මෙ, සඞ්ඝෙ, අරියකන්තෙහි සීලෙහි සමන්නාගතොති එවං වුත්තානි සොතාපත්තියා අඞ්ගානි. තත්ථ ''අරියකන්තෙහී''ති අරියජනෙහි කාමිතෙහි ඉච්ඡිතෙහි. ''සීලෙහී''ති පඤ්චනිච්චසීලෙහි, ආජීවට්ඨමකසීලෙහි වා. ''සම්මප්පධානෙසූ''ති සම්මප්පධානකිච්චෙසු.

''සොළසහිකිච්චෙහී''ති එකෙකස්මිං සච්චෙ චත්තාරි චත්තාරි කත්වා සොළසහි කිච්චෙහි. පීළනට්ඨො, සඞ්ඛතට්ඨො, තිආදීහි සොළසහි අත්ථෙහීති වුත්තං හොති. තෙ ච අත්ථා පරතො ආගමිස්සන්ති. සති එව සම්බොජ්ඣඞ්ගොති වුත්තං, කථං පන සාසති සම්බොධිං සමුට්ඨාපෙතීති ආහ ''සාහී''තිආදිං. එසනයො සෙසබොජ්ඣඞ්ගෙසුපි. ''තෙසු ධම්මෙසූ''ති අජ්ඣත්තබහිද්ධා ධම්මෙසු. ''ලීනසඞ්කොච කොසජ්ජපක්ඛං''ති ලීනපක්ඛ සඞ්කොච පක්ඛකොසජ්ජ පක්ඛං. ධුරං සුට්ඨු පග්ගණ්හාති උක්ඛිපතීති ධුරසම්පග්ගහො. ''ධුරං''ති සමථධුරං විපස්සනා ධුරඤ්ච. ''අරති උක්කණ්ඨ පක්ඛං''ති අරතිපක්ඛ නිබ්බිදාපක්ඛං. ධම්මෙ රති ධම්මරති. ධම්මෙ නන්දී ධම්මනන්දී. ධම්මෙ ආරාමො ධම්මාරාමො. ''සාරම්භො'' නාම චිත්තවිහෙසා. ''දරථො'' නාම චිත්තසන්තාපො. සමාහිතො භික්ඛවෙ යථාභූතං පජානාති පස්සතීති වචනතො පඤ්ඤාය සමාධි පාදකතා පාකටාති වුත්තං ''තස්සා''තිආදිං. සමං අවිසමං අත්තනො කිච්චං වහති සීලෙනාති සමවාහී. සමවාහිස්ස භාවො සමවාහිතා.

සා පන චතුබ්බිධා හොතීති සම්බන්ධො. ''තස්සා''ති සම්මාදිට්ඨියා. ''විසාඛා''ති ආලපන පදං. 'සබ්බෙ ලොකුත්තරෙ හොන්තී'ති වචනස්ස සම්බන්ධං දස්සෙතුං ''තෙ පන සත්තතිංසප්පභෙදා''තිආදිමාහ. න වට්ඨානානි අස්ස අත්ථීති නවට්ඨානිකං. ''ලොකුත්තරෙ''ති ලොකුත්තර චිත්තෙ. ''අත්තප්පටිපක්ඛානං''ති අත්තනා

උජුප්පටිපක්ඛානං. ‘‘තෙ’’ති බොධිපක්ඛිය ධම්මා. එතෙන දස්සෙතීති සම්බන්ධො. ‘‘කුණ්ඩලියා’’ති එවං නාමකං බ්‍රාහ්මණං ආලපති. ‘‘විජ්ජා’’ති මග්ගවිජ්ජා. ‘‘විමුත්ති’’ති ඵලවිමුත්ති.

බොධිපක්ඛියානුදීපනා නිට්ඨිතා.

165. සබ්බසඞ්ගහෙ. ‘‘පඤ්චරාසයො’’ති පඤ්චසඞ්ගහා. ‘‘අතීතාදිභෙදභින්නානං’’ති අතීතානාගතපච්චුප්පන්නභෙදෙන, අජ්ඣත්ත බහිද්ධාභෙදෙන, ඔළාරිකසුඛුමභෙදෙන, හීනපණීතභෙදෙන, දූරසන්තිකභෙදෙන ච භින්නානං. ‘‘උපපත්ති ද්වාරෙසූ’’ති චක්ඛාදි ද්වාරෙසු. ‘‘කම්මද්වාරෙසූ’’ති කායකම්මද්වාරාදීසු. ‘‘සඞ්ගම්මා’’ති සඞ්ගන්ත්වා. ‘‘සමාගම්මා’’ති සමාගන්ත්වා. ‘‘සාධාරණ කිච්චානි වා’’ති සබ්බිරියාපථෙහි සාධාරණ කිච්චානිවා. පාළිපාඨෙ. ‘‘කිඤ්චා’’ති කස්මා ච. ‘‘සඞ්ඛාරෙවදෙථා’’ති සඞ්ඛාරා සඞ්ඛාරා ඉති තුම්හෙ වදෙථ. ‘‘කිඤ්චසඞ්ඛතං’’ති කතමඤ්චසඞ්ඛතං. ‘‘රූපං රූපත්ථායා’’ති රූපවිකතියා ජාතත්ථාය රූපසඞ්ඛාතං සඞ්ඛතං අභිසඞ්ඛරොන්තීති අත්ථො. උපභොගො නාම වත්ථාභරණාදිකො අන්තොභොගො. පරිභොගො නාම මඤ්චපීඨාදිකො බාහිර පරිභොගො. සම්පරායිකඤ්ච වෙදනන්ති අධිකාරො. සෙසෙසුපි සඤ්ඤාසඞ්ඛාර විඤ්ඤාණෙසුපි. ‘‘දානං දානත්ථායා’’ති දානපුඤ්ඤස්ස ජාතත්ථාය. දානසඞ්ඛාතං සඞ්ඛතං අභිසඞ්ඛරොන්තීති අත්ථො. අථවා දානස්ස අත්ථො දානත්ථො. ‘‘අත්ථො’’ති ච විපාකත්ථො ඵලත්ථො. දානවිපාකත්ථාය දානඵලත්ථාය දානපුඤ්ඤසඞ්ඛාතං සඞ්ඛතං අභිසඞ්ඛරොන්තීති අත්ථො. එවං සෙසෙසුපි. ‘‘අනුයුඤ්ජන්තා’’ති විපස්සනා කම්මං අනුයුඤ්ජන්තා. ‘‘තීසු ධම්මෙසු කිලමිස්සන්ති’’ති වුත්තං. කථං කිලමිස්සන්තීති ආහ ‘‘තථාහි යථා’’තිආදිං. ‘‘සුඛසඤ්ඤිතෙසු පටිසරණෙසූ’’ති චිත්තසාතචිත්තරති පටිලාභත්ථාය පටිසරණෙසු ආරම්මණෙසු. ‘‘තාහී’’ති සම්පත්තීහි. ‘‘තා’’ති සම්පත්තියො. පරමුක්කංසගතං සුඛසඤ්ඤිතට්ඨානං හොති. තස්මා තත්ථ දුක්ඛානුපස්සනාඤාණං අතිරෙකතරං පවත්තෙතබ්බන්ති තදත්ථාය භගවා තං වෙදනං විසුං එකං ඛන්ධං කත්වා ඛන්ධ දෙසනං දෙසෙතීති අධිප්පායො. එසනයො පරත්ථපි. ‘‘ඤාණසම්මතං’’ති පුථුජ්ජනෙහි ඤාණසම්මතං. ‘‘පරමං අත්තානං කත්වා’’ති ලොකෙ විඤ්ඤුත්තං පරමං හොති, තස්මා විජානනං පරමං අත්තානං කත්වා. සෙසමෙත්ථ සුපාකටං. ‘‘යත්ථභුඤ්ජති’’තිආදීසු. ‘‘යත්ථ භුඤ්ජතී’’ති යස්මිං භාජනෙ භුඤ්ජති. ‘‘යඤ්ච භුඤ්ජතී’’ති යඤ්ච භොජනං භුඤ්ජති. ‘‘යෙන ච භුඤ්ජතී’’ති යෙනබ්‍යඤ්ජනෙන භුඤ්ජති. ‘‘යො ච භොජකො’’ති සමීපෙ ඨත්වා පරිවෙසකො. ‘‘යො ච භුඤ්ජිතා’’ති යො ච භුඤ්ජකො.

‘‘සාසවා එවා’’ති සාසවා නාම ලොකිය ධම්මා. ‘‘උස්සාහන්තා විය හොන්තී’’ති අබ්‍යාපාර ධම්මත්තා වුත්තං. න හි අබ්‍යාපාර ධම්මානං එකන්තෙන උස්සාහො නාම අත්ථි. ඵලස්ස නිබ්බත්තනතො ඵලත්ථාය උස්සාහන්තා විය හොන්තීති. ‘‘ආකිරිත්වා’’ති පත්ථරිත්වා. සෙසමෙත්ථ සුබොධං.

ධාතුසඞ්ගහෙ. ‘‘අත්තනො එව සභාවං’’ති අත්තනො සභාවං එවාතිපි යුජ්ජති. ‘‘ඊහා ච බ්‍යාපාරො වා’’ති අභික්කමාමි පටික්කමාමීතිආදිනා උස්සාහො ච, අභික්කමනාදි බ්‍යාපාරො ච. ‘‘න ච ජීවයොගා’’ති න ච ලොකියමහාජන සම්මතෙන ජීවෙන යුත්තා. අට්ඨකථාපාඨෙ. යායති එත්ථාති යන්තං. උදුක්ඛලං. යන්ත චක්කයට්ඨිනාම යන්ත චක්කසම්බන්ධා මුසලයට්ඨි. අරණී වුච්චති අග්ගිනිබ්බත්තකත්ථාය කතා ද්වෙ සාරසටිකා. අධරාරණී නාම හෙට්ඨාරණී. උත්තරාරණී නාම උද්ධාරණී. ‘‘සල්ලම්වා’’ති කණ්ඩොවිය. ‘‘සූලම්වා’’ති විජ්ඣනකදණ්ඩො විය. ‘‘ආතුරාවියා’’ති තෙහිසල්ලසූලෙහි විද්ධගිලානා විය. අයථාභූච්ච නිමිත්තං නාම අයථාභූතං සත්තපුග්ගලාදිනිමිත්තං. ‘‘වනමිගො වියා’’ති තිණ රූපෙ පුරිස සඤ්ඤාලාභො වනමිගො විය. ‘‘අඞ්ගාරකාසුයං’’ති අඞ්ගාරකූපෙ. ‘‘නානාවිධුපද්දව නිමිත්තතො’’ති නානාවිධානං උපද්දවානං උප්පත්ති පච්චයතො. ‘‘වනමක්කටො වියා’’ති වනවානරො විය. දුක්ඛෙන දමනං අස්සාති දුද්දමනො. ‘‘අස්සඛළුඞ්කො’’ති දුට්ඨ අස්සො. ‘‘යත්ථ කාමනිපාතිතො’’ති යස්මිං යස්මිං ආරම්මණෙ පතිතුං කාමෙති ඉච්ඡති, තත්ථ තත්ථ නිපාතිතො. පුග්ගලවසෙ අවත්තිත්වා ආරම්මණෙසු යදිච්ඡකං නිපතනතොති වුත්තං හොති. ‘‘රඞ්ගනටො වියා’’ති සමජ්ජනටකො විය. සභාවතො අත්ථි සංවිජ්ජතීති සන්තො. තථොති ච අවිතථොති ච අත්ථතො එකං. අඤ්ඤො පකාරො අඤ්ඤථා. නත්ථි අඤ්ඤථා අස්සාති අනඤ්ඤථං. දුක්ඛදුක්ඛං නාම කායිකදුක්ඛ චෙතසිකදුක්ඛං. ‘‘කම්මජානං’’ති විපාකක්ඛන්ධකටත්තා රූපානං. ‘‘උප්පත්තියා’’ති උප්පාදත්ථාය. ‘‘පගෙවා’’ති පුරෙතරමෙව. ‘‘උප්පන්නං පි’’ති උප්පන්නම්පි චක්ඛු. ‘‘පවත්තියා’’ති සන්තානට්ඨිතියා ඨිතත්ථාය. ‘‘පටිජග්ගන දුක්ඛං’’ති සොධන දුක්ඛං. පච්චයවෙකල්ලං නාම ආහාරවිච්ඡෙදාදිකං. නනු භිජ්ජනභයෙන පගෙව පච්චයසම්පාදනං නාම සඞ්ඛාර දුක්ඛමෙව සියාති. සච්චං. ඉධ පන ආසන්නෙ භිජ්ජනනිමිත්තං දිස්වා කතං පච්චය සම්පාදනං අධිප්පෙතං. ‘‘රක්ඛාවරණගුත්ති සංවිධාන දුක්ඛං’’ති නානාභයතො රක්ඛණස්ස ච ආවරණස්ස ච ගොපනස්ස ච සංවිධාන දුක්ඛං. ‘‘තදුභයෙන සහෙව සිජ්ඣතී’’ති කසිගොරක්ඛාදීනි සඞ්ඛාර කම්මානි වා රක්ඛාවරණ ගුත්තිසං විධානාදීනිවා කරොන්තානං තං දුක්ඛ දුක්ඛං තදුභයෙන දුක්ඛෙන සහෙව සිජ්ඣති. ‘‘තෙසං’’ති චක්ඛාදීනි අස්සාදෙන්තානං න මුච්චතීති සම්බන්ධො. ‘‘පවත්ති නිරොධ භූතස්සා’’ති පවත්තියා නිරොධ භූතස්ස. ‘‘තං පජහති යෙවා’’ති තං ලොභං පජහතියෙව. ‘‘යාවදෙවා’’ති උපරිමපරියන්තෙන. අහං අස්මීති පවත්තො මානො අස්මිමානො. තස්ස සමුග්ඝාතනං සමුච්ඡින්දනං. ‘‘පරිඤ්ඤාතෙසූ’’ති තෙසු අනුසයිතාය තණ්හාය පහානවසෙන පරිඤ්ඤාතෙසු. ‘‘තබ්බිපරීතෙන පනා’’ති තතො විපරීතෙන පන. අස්මිමානස්ස අනධිට්ඨානභූතාතිආදි අත්ථෙන. අනින්ද්‍රියබද්ධ ධම්මා නාම පථවීපබ්බතාදීසු පවත්තා රූප ධම්මා.

සත්තෙ අනුක්කණ්ඨමානෙ කරොතීති සම්බන්ධො. ''ඉතී''ති තස්මා. තෙසං සත්තානං. දුජ්ජහො නාම නත්ථි. තස්මා ලොභොයෙව දුක්ඛසමුදයාරිය සච්චං නාමාති යොජනා. සාසවා කුසලා කුසල ධම්මා සමුදයසච්චං නාම, දුක්ඛ සච්චභූතානං විපාකක්ඛන්ධකටත්තා රූපානං සමුදයත්තා සංවඩ්ඪනත්තා. මූලභාවෙන වුත්තා 'අවිජ්ජා පච්චයා සඞ්ඛාරා'තිආදීසු. ''නන්දනසදිසං''ති දෙවලොකෙ නන්දනවනුය්‍යානසදිසං. ''ආදිපභවපධානභූතා''ති දුක්ඛ ධම්මානං ආදිභූතා, පභවභූතා, පධානභූතා. ''පභවභූතා''ති ච පඨමුප්පත්තිහෙතුභූතා. ''තෙසං''ති දුක්ඛ ධම්මානං.

''කත්ථචී''ති කාමභවාදීසු කිස්මිඤ්චිභවෙ. ''කදාචී''ති අතීතාදිකාලෙසු කිස්මිඤ්චිකාලෙ. ''කෙසඤ්චී''ති දෙවමනුස්සාදීසු සත්තෙසු කෙසඤ්චිසත්තානං. ''කුතොචී''ති බහුසුකාරණෙසු කුතොචිකාරණා. ''කථඤ්චී''ති කෙනචිපකාරෙන.

''පරිණාමො''ති පරිණමනං අඤ්ඤථාභාවො. ''තං සමඞ්ගීනං''ති තෙහි චක්ඛාදීහි සමඞ්ගීනං පුග්ගලං. පාළිපාඨෙ. ''ආදිත්තං''තිආදීපිතං සමුජ්ජලන්තං. ''කෙනා''ති කරණභූතෙන කෙන අග්ගිනා. තථා අරියමග්ගො විපරිණාම ධම්මො ච හොති. සොවිපරිණාම දුක්ඛෙනපි පුග්ගලං භුසං පීළෙතියෙවාති යොජනා. ''නා''ති න සියා. සමනං වූපසමනං සන්ති. සබ්බදුක්ඛානං සන්තීති විග්ගහො. සබ්බං වට්ටදුක්ඛන්ති සම්බන්ධො. ''තස්සා''ති අරියමග්ගස්ස. ''පවත්තමානා චා''ති සන්තතිඨීතිවසෙන වත්තමානා ච. ''මහන්තං පරිළාහදුක්ඛං''ති සොක පරිදෙව දුක්ඛ දොමනස්සුපායාසානං පවත්තිවසෙන මහන්තං පරිළාහ දුක්ඛං. නිබ්බානස්ස අනුප්පාද ධම්මත්තා උප්පාදත්ථාය පච්චයො නාම නත්ථි. තථා අප්පවත්ති ධම්මත්තා පවත්තත්ථාය. සම්පාපුණිතබ්බත්තා පන සම්පාපනත්ථාය පච්චයො අත්ථීති ආහ ''සම්පාපක පච්චයාභිසඞ්ඛරණලෙසං''ති. සම්පාපක පච්චයා නාම අරිය මග්ගො ච තස්ස පච්චයා ච.

භවාභවසඞ්ඛාතස්ස දුක්ඛක්ඛන්ධස්සාති සම්බන්ධො. ''තදෙවා''ති තං දුක්ඛක්ඛන්ධං එව. අනුපුනප්පුනං පදීයතෙ අනුප්පදානං. ''නියාතනට්ඨො''ති හන්ද ගණ්හාති සම්පටිච්ඡාපනට්ඨො. ''තතො''ති වට්ටදුක්ඛතො. ''මුච්චනුපායස්සා''ති දානසීලනික්ඛමාදිකස්ස මුච්චනුපායස්ස. ''නිස්සරණවිමුත්තියා''ති නිස්සරණ සඞ්ඛාතාය විමුත්තියා. සඞ්ඛාර දුක්ඛස්ස අභාවට්ඨො. ''සම්මොහස්ස පහානවසෙනා''ති එතෙන ඉධ දස්සනං නාම ඉතො පට්ඨාය චතූසු සච්චෙසු අසම්මොහ භාවපත්ති එව ආලොකපත්ති එව වුච්චතීති දස්සෙති . තෙනාහ ''පටිවිජ්ඣනට්ඨො''ති. තණ්හාය දාසො තණ්හාදාසො. තණ්හාදාසස්ස භාවො තණ්හාදාසබ්‍යං. පරවසතො විමුත්තිවසෙන අපරාධීනතා භුජිස්සභාවො නාම. ලොකියමග්ගාහි තණ්හාදාසබ්‍යං නාතිවත්තන්ති. තණ්හාවසං පූරයමානා තණ්හාවිසයං විපාකං ජනෙන්ති. අයං අරියමග්ගො එව තණ්හාය අනාරම්මණභාවෙ ඨිතො තණ්හාදාසබ්‍යං අතිවත්තති. තණ්හාවසං භින්දමානො තණ්හාය අවිසයං විපාකං ජනෙතීති අධිප්පායො. ''දුක්ඛමුත්තියා''ති දුක්ඛතො මුච්චනත්ථං. ''දුක්ඛවඩ්ඪියා''ති දුක්ඛවඩ්ඪනත්ථාය. සෙසමෙත්ථ සුබොධං. ''ඛයවිරාග නිරොධ භූතො''ති එත්ථ කිලෙස ධම්මානං විරජ්ජනං විගමනං අන්තරධානං විරාගො. ''අනත්ථ පදානී''ති අහිතපදානි. භයාදීනවපදානි. ''ද්වාරඡක්කආරම්මණ ඡක්කභෙදෙනා''ති ද්වාරඡක්කං ධම්මාරම්මණං හොති. එවංසති, ආරම්මණ ඡක්කන්ති න වත්තබ්බං ධම්මාරම්මණස්ස විසුං ගහිතත්තාති. නො නවත්තබ්බං. කස්මා, ද්වාරඡක්කතො සෙසානං ධම්මාරම්මණානං අත්ථීතායාති දස්සෙතුං ''එත්ථ චා''තිආදි වුත්තං. පරතො ''එත්ථපී''තිආදීසු එසෙවනයොති.

සබ්බසඞ්ගහානුදීපනා නිට්ඨිතා.

සමුච්චයසඞ්ගහදීපනියාඅනුදීපනා නිට්ඨිතා.

8. පච්චයසඞ්ගහඅනුදීපනා

166. යෙහිපකාරෙහි යථා. තෙසං විභාගො තං විභාගො. අයඤ්චනිද්දෙසො එකසෙසනිද්දෙසො, විච්ඡාලොපනිද්දෙසොවාති දස්සෙතුං ‘‘තෙසං’’තිආදිමාහ. න සමෙති. ගාථායං ‘යෙසං’තිආදිනා තීහි-ය-සද්දෙහි දස්සිතානං තිණ්ණං අත්ථානං-ත-සද්දත්ථ සම්භවතො. ත-සද්දත්ථානඤ්ච අනුසන්ධියං පරිපුණ්ණං කත්වා වත්තබ්බතො. ‘‘සමුප්පජ්ජතී’’ති සුට්ඨු පරිපුණ්ණං කත්වා උප්පජ්ජති, පාතුභවති. ‘‘අවිනා’’ති අවිනා හුත්වා. ‘‘සහජාත ධම්මෙහී’’ති අවිජ්ජා පච්චයා සඞ්ඛාරාතිආදීසු සඞ්ඛාරාදීනං සහජාත ධම්මෙහි සහෙව උප්පජ්ජනං. ‘‘කලාපවසෙනා’’ති සුද්ධ ධම්ම කලාපවසෙන. ‘‘සාමඤ්ඤ ලක්ඛණං’’ති සාධාරණ ලක්ඛණං. ‘‘අත්ථො’’ති ඉදප්පච්චයතා සද්දස්ස අත්ථො. ‘‘අයමත්ථො පටික්ඛිත්තො’’ති ‘සමුප්පජ්ජනං සමුප්පාදො’ති අයංභාවසාධනත්ථො පටික්ඛිත්තො. ‘‘අයමෙවා’’ති අයං භාවසාධනත්ථො එව. ජරාමරණං සම්භවතීති යොජනා. ‘‘උප්පාදාවා තථාගතානං’’ති සම්මාසම්බුද්ධානං උප්පාදෙවා සති. ‘‘අනුප්පාදාවා’’ති අනුප්පාදෙවා සති. ‘‘ඨිතාව සා ධාතූ’’ති ජාතියා සති ජරාමරණස්ස පවත්තිසභාවො ලොකෙ ඨිතොයෙව. කතමා පන සා ධාතූති ආහ ‘‘ධම්මට්ඨිතතා’’තිආදිං. තත්ථ ‘‘ධම්මට්ඨිතතා’’ති කෙනචි අකතා සභාවට්ඨිතතා. ‘‘ධම්මනියාමතා’’ති සභාවනියාමතා. ‘‘තත්‍ර තථතා’’ති තස්මිං සාමඤ්ඤලක්ඛණෙ සඞ්ඛත ධම්මානං තථතා. සාමඤ්ඤ ලක්ඛණමෙව පටිච්චසමුප්පාදො නාමාති දස්සෙති, න අවිජ්ජාදිකො පච්චය ධම්මො. කස්මා, තෙහි වචනෙහි ධම්මනියාමතා මත්තස්ස දස්සිතත්තා. අවිජ්ජාදීනං ධම්ම සරූපානං අදස්සිතත්තා. ‘‘ධම්මනියාමතාමත්තං’’ති ච යථා වුත්තසාමඤ්ඤ ලක්ඛණමෙව වුච්චති. යදි භාවසාධනං ඉච්ඡෙය්‍ය, භාවසාධනං නාම කත්තුරහිතං භවෙය්‍ය. කත්තුරහිතෙ ච සති, කථං පටිච්ච ක්‍රියාය සමානකත්තුකතා ලබ්භති. අලද්ධෙ ච සමානකත්තුකත්තෙ කථඤ්ච පුබ්බකාලෙත්වා පච්චයසම්භවොති. අයං භාවසාධනං ඉච්ඡන්තස්ස බ්‍යඤ්ජනයුත්තිවිරොධො. තං පරිහරන්තො න චෙත්ථාතිආදිමාහ. ගම්භීරොචානන්ද පටිච්චසමුප්පාදො ගම්භීරාව භාසොචාති භගවතා වුත්තං. භාවසාධනෙ ච කතෙ උප්පජ්ජන ක්‍රියාමත්තං නාම විසුං එකො ධම්මො න හොතීති කථං තං ගම්භීරං සියාති. අයං භාවසාධනං ඉච්ඡන්තස්ස ගම්භීරවචන විරොධො. තං පරිහරන්තො ‘‘සඞ්ඛත ධම්මෙසු වා’’තිආදිමාහ. අපි ච සඞ්ඛත ලක්ඛණං නාම සඞ්ඛත ධම්මතොපි ගම්භීරං හොති. තථාහි චිත්තං නාම සඞ්ඛත ධම්මො. තඤ්ච අත්ථි මෙචිත්තං නාමාති සත්තානං පාකටං හොති. තස්ස පන අනිච්චතා සඞ්ඛාතං සඞ්ඛත ලක්ඛණං අපාකටං හොති සුට්ඨු සන්තතියා පටිච්ඡන්නං. තථා වෙදනා නාම සුඛාවා දුක්ඛාවා සඞ්ඛත ධම්මො. සා ච අත්ථි මෙවෙදනාති සත්තානං පාකටා හොති. තස්සා පන අනිච්චතා සඞ්ඛාතං සඞ්ඛත ලක්ඛණං අපාකටං හොති සුට්ඨු සන්තතියා පටිච්ඡන්නං. එවං සෙසෙසු නාමධම්මෙසු ච රූපධම්මෙසු ච. යතො සත්තසු විසුද්ධීසු සඞ්ඛත ධම්ම වවත්ථාන සඞ්ඛාතං දිට්ඨිවිසුද්ධිඤාණඤ්ච අවිජ්ජාදිපච්චය පරිග්ගහ සඞ්ඛාතං කඞ්ඛාවිතරණ විසුද්ධිඤාණඤ්ච පඨමං සම්පාදෙත්වා පච්ඡා දසවිධානි සඞ්ඛත ලක්ඛණානුපස්සනා ඤාණානි සම්පාදෙතබ්බානි හොන්තීති. යථා ච අනිච්චතා සඞ්ඛාතං සඞ්ඛත ලක්ඛණං සඞ්ඛත ධම්මතො ගම්භීරං හොති. තථා ඉදම්පි පටිච්චසමුප්පාද සඞ්ඛාතං සඞ්ඛත ලක්ඛණං සඞ්ඛත ධම්මතො ගම්භීරං හොතීති දට්ඨබ්බං.

‘‘තබ්භාවභාවීභාවො’’ති එත්ථ භවති සංවිජ්ජතීති භාවො. සො සො අවිජ්ජාදිකො භාවො තබ්භාවො. තබ්භාවෙ භවන්ති සම්භවන්ති සීලෙනාති තබ්භාවභාවිනො. සඞ්ඛාරාදයො. ‘‘භාවො’’ති උප්පත්තිකාරණං. තබ්භාවභාවීනං භාවොති තබ්භාවභාවි භාවොති ඉමමත්ථං දස්සෙන්තො ‘‘තස්මිං තස්මිං’’තිආදිමාහ. අපි ච ‘‘භාවො’’ති විජ්ජමානතා වුච්චති. තස්ස තස්ස පච්චය ධම්මස්ස භාවොති තබ්භාවො. තබ්භාවෙ සති භවන්ති සම්භවන්ති ධම්මතායාති තබ්භාවභාවිනො. තෙසං භාවොතිපි යුජ්ජතියෙව. ‘‘හෙත්වාදි පච්චය සත්තිනියාමං’’ති හෙතුපච්චයො, ආරම්මණ පච්චයො, තිආදීසු හෙතුසද්ද ආරම්මණ සද්දාදයො ලොභාදීනං රූපාරම්මණාදීනඤ්ච ධම්මානං තං තං පච්චය සත්තිවිසෙසං දීපෙන්ති. තෙසඤ්ච සො සො පච්චය සත්තිවිසෙසො විසුං ධම්මනියාමො හොති, එවං හෙත්වාදි පච්චයසත්තිනියාමං නිවත්තෙති. ‘‘තථා තථා’’ති මූලට්ඨගොචරවිසයට්ඨාදිකෙන තෙන තෙන පච්චයාකාරෙන. සො හි වුච්චතීති සම්බන්ධො. ‘‘පච්චය ධම්මුද්ධාර මත්තෙ අඨත්වා’’ති පච්චය ධම්මානං නාම සඤ්ඤාවසෙන උද්ධරණමත්තං අකත්වාති අධිප්පායො. ‘‘ආහච්චා’’ති ආහනිත්වා තං තං පච්චයසත්ති විසෙසං පාපෙත්වාති අත්ථො. තෙනාහ ‘‘මත්ථකං පාපෙත්වා’’ති. පච්චයසත්ති විසෙසො හි හෙතුඵලදීපනෙ තතො උත්තරි වත්තබ්බ කිච්චාභාවතො මත්ථකං නාම හොතීති. ‘‘අනොසක්කමානා’’ති අනිවත්තමානා. ‘‘එතායා’’ති පච්චය සත්තියා. පපඤ්චෙන්තෙ ආචරියෙ.

එතස්මා කාරණා ඵලං එතදෙව පටිච්ච අනාගතපක්ඛතො පච්චුප්පන්නපක්ඛං ආගච්ඡති පාතුබ්භවතීති පච්චයො. උප්පත්තිකාරණං පවත්තිකාරණඤ්ච. තත්ථ උප්පත්තිකාරණං ජනකපච්චයො. පවත්තිකාරණං උපත්ථම්භක පච්චයො. ‘‘එතෙනා’’ති හෙතුනා. ‘‘කායවචී මනොකම්මං’’ති එත්ථ ‘‘කම්මං’’ති ක්‍රියාවුච්චති, ගමන ඨාන නිසජ්ජසයනාදිකං කායික ක්‍රියඤ්ච. ආලාප සල්ලාප කථන සජ්ඣායන ගායනාදිකං වාචසික ක්‍රියඤ්ච. විජානන චින්තන වීමංසනාදිකං මානසික ක්‍රියඤ්ච. ‘‘අභිසඞ්ඛරොන්තී’’ති අභිනිප්ඵාදෙන්ති. ‘‘එතෙහී’’ති එතෙහි ලොකියකුසලා කුසල චෙතනා ධම්මෙහි. අපි ච සඞ්ඛරොන්ති සත්තා එතෙහීති සඞ්ඛාරා. ‘‘සඞ්ඛරොන්තී’’ති කිං සඞ්ඛරොන්ති. අත්තභාවං සඞ්ඛරොන්ති. භවාභවං සඞ්ඛරොන්ති. දිට්ඨධම්මිකම්පි අත්ථං වා අනත්ථං වා සඞ්ඛරොන්ති. සම්පරායිකම්පි අත්ථං වා අනත්ථං වා සඞ්ඛරොන්තීතිආදිනා. චක්ඛුම්පි සඞ්ඛරොන්ති, සොතංපි සඞ්ඛරොන්තීතිආදිනා. දස්සනම්පි සඞ්ඛරොන්ති, සවනම්පි සඞ්ඛරොන්තීතිආදිනා ච වත්තුං වට්ටතියෙව. ‘‘විජානාතී’’ති විවිධෙන ජානාති. භූතෙනපි ජානාති, අභූතෙනපි ජානාති. ‘‘නමතී’’ති ගොචර විසයත්ථාය නමති. ‘‘රුප්පතී’’ති කුප්පති, බොහති. ‘‘ඵුසතී’’ති සංඝනති. ‘‘වෙදයතී’’ති විදිතං කරොති. තං තං ආරම්මණං ලග්ගනවසෙන භුසං නහති බන්ධති, මුඤ්චිතුං න දෙතීති තණ්හාතිපි යුජ්ජති. ‘‘උපාදියතී’’ති දළ්හං ගණ්හාති. තෙනාහ ‘‘අමුඤ්චග්ගාහං ගණ්හාතී’’ති. භවතීති භවො.

උපපත්තිභවො. භවන්ති එතෙනාති භවො. කම්මභවො. ‘‘ජනනං’’ති අභිනවස්ස පාතුබ්භවනං. ‘‘ජීරණං’’ති අභිනවභාවතො හායනං. ‘‘සොචනං’’ති චිත්තසන්තාපනං. ‘‘පරිදෙවනං’’ති රොදනං. ‘‘දුක්ඛං’’ති කායරුජ්ජනං. ‘‘දොමනස්සං’’ති චිත්තරුජ්ජනං. ‘‘විසීදනං’’ති බාළ්හං චිත්තකිලමථභාවෙන විරූපං හුත්වා චිත්තස්සසීදනං. ථාමබලඛියයනං. යතො අස්සාසපස්සාසානං විරූපප්පවත්තිවා තඞ්ඛණෙ සබ්බසො උපරුජ්ඣනං වා හොතීති. ‘‘කෙනචි සුඛෙනා’’ති දුක්ඛසච්චතො විමුත්තෙන කෙනචි සන්තිසුඛෙන.

‘‘දුක්ඛප්පටිච්ඡාදිකා’’ති හයට්ඨෙන දුක්ඛභූතානං තෙභූමික ධම්මානං දුක්ඛභාවප්පටිච්ඡාදිකා. ‘‘සමුදයප්පටිච්ඡාදිකා’’ති තණ්හාය දුක්ඛ සමුදය භාවප්පටිච්ඡාදිකා. ‘‘නිරොධප්පටිච්ඡාදිකා’’ති තණ්හානිරොධස්සෙව දුක්ඛනිරොධ භාවප්පටිච්ඡාදිකා. ‘‘මග්ගප්පටිච්ඡාදිකා’’ති අට්ඨඞ්ගීක මග්ගස්සෙව දුක්ඛනිරොධ මග්ගභාවප්පටිච්ඡාදිකා. පුබ්බන්තො වුච්චති අතීතෙකාලෙ භවපරම්පරා. අපරන්තො වුච්චති අනාගතෙ භවපරම්පරා. පුබ්බන්තා පරන්තො වුච්චති තදුභයං. ‘‘පටිච්චසමුප්පාදප්පටිච්ඡාදිකා’’ති පච්චුප්පන්නභවෙ ඛන්ධානං පටිච්චසමුප්පාදප්පටිච්ඡාදිකා. ‘‘සුත්තන්තිකනයෙනා’’ති අභිධම්මෙපි විභඞ්ගෙ සුත්තන්ත භාජනීයං නාම ආගතං. තෙන සුත්තන්ත භාජනීයනයෙන. සාසවා කුසලා කුසල චෙතනා සඞ්ඛාරා නාමාති යොජනා. ‘‘අභිධම්මනයෙනා’’ති විභඞ්ගෙ අභිධම්මභාජනීයනයෙන. අට්ඨකථාපාඨෙ. අවිජ්ජා කිරිය ධම්මානං නෙව උපනිස්සය පච්චයත්තං ලභති. කුසලා කුසලමූලානි කිරිය ධම්මානං න උපනිස්සය පච්චයත්තං ලභන්තීති යොජනා. කිරිය ධම්මා අවිජ්ජාතො ච කුසලා කුසල මූලෙහි ච උපනිස්සය පච්චයං න ලභන්තීති වුත්තං හොති. ‘‘පච්චයාකාරො’’ති පටිච්ච සමුප්පාදො. ‘‘අවිජ්ජාවිරාගා’’ති අවිජ්ජා විගමනතො. තෙසංපිකිරිය ධම්මානං. විඤ්ඤාණාදීසුපි කිරිය විඤ්ඤාණං, කිරිය නාමං, කිරිය මනායතනං, කිරියඵස්සො, කිරිය වෙදනාති අත්ථීතාය ‘‘එසනයො විඤ්ඤාණාදීසුපී’’ති වුත්තං. ‘‘කුසලා කුසල විපාකසම්පයුත්තං’’ති කුසල විඤ්ඤාණ සම්පයුත්තං, අකුසලවිඤ්ඤාණසම්පයුත්තං , විපාක විඤ්ඤාණ සම්පයුත්තං. ‘‘තං අනුපපන්නං’’ති පවත්තිවිපාකවිඤ්ඤාණ සහගතස්ස ඛන්ධත්තයස්ස තං සහජාතස්ස චිත්තජරූපස්ස ච අවසිට්ඨත්තා තං න සම්පන්නංති අත්ථො. තත්ථ හි විඤ්ඤාණපදෙ පවත්තිවසෙන ද්වත්තිංසවිධං විපාකචිත්තං විඤ්ඤාණං නාමාති වුත්තං. එවඤ්චසති, නාම රූපපදෙපි පවත්තිවසෙන තදුභයං පවත්තිවිඤ්ඤාණසහගතංපි ගහෙතබ්බමෙවාති. ‘‘තං තං විඤ්ඤාණ සම්පයුත්තා’’ති පටිසන්ධිවිඤ්ඤාණ පවත්ති විඤ්ඤාණසම්පයුත්තා. ‘‘තණ්හුපාදානානිපාකටානී’’ති ඡ තණ්හා රූපතණ්හා සද්දතණ්හාදිවසෙන. චත්තාරි උපාදානානි කාමුපාදානාදිවසෙනාති එවං පාකටානියෙව. ‘‘ලක්ඛණමත්තානී’’ති සඞ්ඛත ධම්මානං සඞ්ඛතභාවසල්ලක්ඛණ නිමිත්තමත්තානි. ‘‘ඤාතිබ්‍යසනාදීහී’’ති ඤාතිවිනාසනාදීහි. ‘‘ඤාතිබ්‍යසනාදිනිමිත්තං’’ති ඤාතිවිනාසනාදිකාරණා.

‘‘ඛන්ධදුක්ඛෙ’’ති පච්චක්ඛන්ධසඞ්ඛාතෙ දුක්ඛසච්චෙ. ඛන්ධප්පවත්ති මග්ගො නාම තණ්හාසමුදයො එව. ඛන්ධනිරොධ මග්ගො නාම අරියමග්ගො. ‘‘ඛන්ධ සමුදයභූතා’’ති ඛන්ධප්පවත්තියා කාරණභූතා. ‘‘අවිජ්ජානි වුටානං’’ති අවිජ්ජායනීවාරිතානං පිහිතානං. ‘‘අප්පහීන භවාභිලාසානං’’ති මග්ගෙන අප්පහීන භවපත්ථනානං. අප්පහීනභවතණ්හානන්ති වුත්තං හොති. ‘‘විබන්ධො’’ති අන්තරායො. ‘‘උදයභූතානං’’ති වඩ්ඪිභූතානං. ‘‘අවස්සයො’’ති නිස්සයො. සුඛවෙදනා විසෙසතො තණ්හාය පච්චයො හොතීති වුත්තං ‘‘සුඛවෙදනාසදිසො’’තිආදි. දොමනස්සානං පන තස්සා පච්චයභාවො පරතො පරියෙට්ඨිතණ්හායං පාකටො භවිස්සති. උපෙක්ඛා වෙදනාපි දුක්ඛෙන පීළිතස්ස සුඛඨානෙ තිට්ඨති. සුඛං විය තං පත්ථෙතීති. සමුදා චරිත්වා පරිචයිත්වා. ‘‘තණ්හා එවා’’ති කාමතණ්හා එව. ‘‘අත්තනි වා’’ති දිට්ඨියඤ්චාති අධිප්පායො. ‘‘අත්තනො ආරම්මණෙසූ’’ති අත්ත ජීව ලොකාදීසු දිට්ඨියාගහිතා රම්මණෙසු. ‘‘අස්සාදන ඛමනරොචනභූතායා’’ති සාධුවතායං මමදස්සනන්ති එවං රජ්ජන තුස්සන කන්තිභූතාය. ‘‘උපාදානීයස්සා’’ති දළ්හං ගහෙතබ්බස්ස. ‘‘අත්ථස්සා’’ති අත්තනො අත්තාදිකස්ස අත්ථස්ස. ගාථායං .‘‘භවං හොතී’’ති භවන්තො වඩ්ඪන්තො හොති. ‘‘පරාභවො’’ති විනාසන්තො.

‘‘අද්ධානවන්තෙ ධම්මෙ’’ති තෙකාලිකසඞ්ඛත ධම්මෙ. අපතමානෙ කත්වාති පාඨසෙසො. යථා උපාදානංති දිස්වා උපාදාරූපංති පදෙ ආදාසද්දො විඤ්ඤායති. න උපුබ්බ පදසද්දො. ඉතරථා උපාදානන්ති නසිජ්ඣති. එවං අද්ධා, අද්ධාන, පදෙසුපි. තෙනාහ ‘‘අද්ධානං’’ති නසිජ්ඣතීති. සංඛිපන්ති වීසතාකාරා එතෙසූති සඞ්ඛෙපා. සඞ්ගහා. ‘‘වට්ටධම්මා’’ති සඞ්ඛාරාදයො ධම්මා. ‘‘එත්ථා’’ති එතාසු අවිජ්ජාතණ්හාසු. කථං තිට්ඨන්තීති ආහ ‘‘තදායත්තවුත්තිතායා’’ති. ‘‘පතිට්ඨා’’ති සුප්පතිට්ඨිතට්ඨානානි. ‘‘පභවා’’ති වට්ටධම්මපරම්පරප්පවත්තියා මූල පධාන කාරණානි. තත්ථ හෙතු ච දෙසෙතබ්බො හොති. ඉතරථා ඉස්සරනිම්මානදිට්ඨි අහෙතුක දිට්ඨීනං ඔකාසො සියාති. ඵලඤ්ච දෙසෙතබ්බං හොති. ඉතරථා උච්ඡෙදදිට්ඨියා ඔකාසො සියාති. ‘‘අද්ධුනො’’ති දීඝකාලස්ස. ‘‘නිවත්තෙතී’’ති සමුච්ඡින්දති. ‘‘අහෙතූ අපච්චයා සත්තා පවත්තන්තී’’ති පුබ්බහෙතුරහිතා පුබ්බපච්චයරහිතා හුත්වා ඉමෙසත්තා පවත්තන්ති. ‘‘අවිජ්ජාදීහි සාධෙතබ්බො න හොතී’’ති භවපරම්පරාසු නිච්චො හුත්වා සන්ධාවන්තස්ස අවිජ්ජාදීහි කත්තබ්බ කිච්චං න හොතීති අධිප්පායො. ‘‘කෙසඤ්චි න සම්භවන්තියෙවා’’ති අනාගාමීනං අරහන්තානඤ්ච න සම්භවන්තියෙව. මහාආදීනවරාසිදස්සනත්ථං සොකාදිවචනං හොතීති යොජනා. ‘‘තෙසං’’ති අඤ්ඤෙසං පච්චයානං. ‘‘ලද්ධා’’ති අත්ථතො ලද්ධා. ‘‘තදවිනාභාවිභාවලක්ඛණෙනා’’ති එත්ථ තෙන තෙන පච්චයෙන අවිනාභාවීනං භාවො, සො එව ලක්ඛණන්ති විග්ගහො. ‘‘පරත්ථ පී’’ති ඉතො පරෙසු තණ්හුපාදාන භවග්ගහණෙනාතිආදීසුපි. ‘‘ආදිතො’’තිආදිම්හි. විභාවනිපාඨෙ. ‘‘කිලෙසභාවසාමඤ්ඤතො’’ති කිලෙසභාවෙන සමානත්තා සදිසත්තා. ‘‘ලක්ඛිතබ්බ ධම්මෙහී’’ති විඤ්ඤාණාදීහි. ‘‘පඨමෙන දුතියස්සා’’ති පඨමසඞ්ඛෙපෙන සද්ධිං දුතියස්ස සඞ්ඛෙපස්ස එකා සන්ධීතිආදිනා යොජෙතබ්බං. ‘‘ලොකස්ස පාකට වොහාරෙනා’’ති කිලෙසධම්මා කම්මධම්මා ච ලොකෙ හෙතූති පාකටා හොන්ති. විපාකධම්මා පන ඵලන්ති පාකටා. එවං ලොකෙ පාකට වොහාරෙන. ඉධ පන කිලෙසධම්මකම්මධම්මා වා හොන්තු, විපාකධම්මා වා, යො යො පච්චයපක්ඛෙ ඨිතො, සො සො හෙතූතිපි

වත්තබ්බොයෙව. යො යො පච්චයුප්පන්න පක්ඛෙ ඨිතො, සො සො ඵලන්තිදස්සෙන්තො ‘‘හෙතුඵලසද්දාපනා’’තිආදිමාහ. අට්ඨකථා පාඨෙ. ‘‘සජ්ජන්තස්සා’’ති සංවිදහන්තස්ස. ‘‘ආයූහන සඞ්ඛාරා නාමා’’තිආදිතො පට්ඨාය සමුච්චයනසඞ්ඛාරා නාම. ‘‘දක්ඛිණං’’ති දානවත්ථුං. දක්ඛිණොදකං වා. ‘‘එත්ථ වා’’ති ඉමස්මිං තතියපඤ්චකෙ ච. ‘‘වුත්තනයෙනෙ වා’’ති පඨමපඤ්චකෙ වුත්තනයෙනෙව. විභාවනිපාඨෙ. ‘‘ආයතිං පටිසන්ධියා පච්චයචෙතනා භවො නාමා’’ති ඉදං උද්දෙසපාළියං යථාදිට්ඨපාඨවසෙනෙව වුත්තං. තථා පුරිමකම්මභවස්මිං ඉධ පටිසන්ධියා පච්චයචෙතනා සඞ්ඛාරා නාමාති ඉදඤ්ච. ඉධ පන පුබ්බෙයෙව ද්වීසුහෙතුපඤ්චකෙසු ද්වින්නං සඞ්ඛාර කම්මභවානං සඞ්ගහිතත්තා අට්ඨකථායං වුත්තනයෙනෙව ද්වින්නං සඞ්ඛාර කම්මභවානං විසෙසො යුත්තො. තෙනාහ ‘‘තං ඉධ න යුජ්ජතී’’ති. ‘‘සඞ්ගහිතත්තා’’ති පුබ්බෙයෙව සඞ්ගහිතත්තා. ‘‘එතං’’ති විභාවනි වචනං. ‘‘ධම්මවිභාගරක්ඛණත්ථං’’ති විභඞ්ගෙ භවපදෙ උපපත්තිභවස්සපි විභත්තත්තා එවං විභත්තස්ස ධම්මවිභාගස්ස රක්ඛණත්ථං. ඵලපඤ්චකතො අනඤ්ඤංපි උපපත්තිභවං අඤ්ඤංවිය කත්වා ‘උපපත්තිභවසඞ්ඛාතො භවෙකදෙසො’ති වුත්තං. සො ච උපපත්තිභවො නාම පච්චුප්පන්නහෙතූහි නිබ්බත්තත්තා චතුත්ථෙ ඵලපඤ්චකෙ එව සඞ්ගහිතො. තස්මා තෙන උපපත්තිභවසද්දෙන චතුත්ථ පඤ්චකමෙව ගහිතන්ති යුත්තං. ඉතරථා ද්වෙ ඵලපඤ්චකානි විපාකවට්ටන්ති වුත්තෙ සිද්ධමෙව හොති. එවඤ්චසති අවසෙසා චාති එත්ථ දුතියඵලපඤ්චකමෙව අවසිට්ඨං හොතීති දට්ඨබ්බං. ‘‘අවිජ්ජා නාම මොහො, සො ච අකුසල මූල’’න්තිආදි අභිධම්මෙ මූලයමකෙ මූලනාමෙන ආගතත්තා වුත්තං. ද්වීසුපනභව චක්කෙසු පුරිමචක්කෙ අවිජ්ජා ආදි හොති. පච්ඡිමචක්කෙ තණ්හා. ආදි ච නාම මූලන්ති ච සීසන්ති ච වත්තුං වට්ටතීති පරියායං දස්සෙතුං ‘‘අථවා’’තිආදි වුත්තං .‘‘ආගමනසම්භාරෙසූ’’ති අතීතභවතො ඉමංභවං ආගමනසම්භාරෙසු. තණ්හා එව සීසං කත්වා වුත්තාති යොජනා. ‘‘තෙසං අන්තරෙ’’ති අවිජ්ජාසඞ්ඛාරානං අන්තරෙ. තණ්හාය ඔකාසො නත්ථීති කස්මා වුත්තං. නනු අවිජ්ජාය සති, තණ්හා නාම එකන්තෙන සම්භවතියෙව. සා ච සඞ්ඛාරානං බලවපච්චයො හොති. තස්මා සා අවිජ්ජා පච්චයා තණ්හා, තණ්හා පච්චයා සඞ්ඛාරාති වත්තබ්බා සියාති. තං පරිහරිතුං ‘‘අයඤ්හී’’තිආදිවුත්තං. පටිලොමපටිච්චසමුප්පාදො නාම අවිජ්ජානිරොධා සඞ්ඛාරනිරොධොති එවං පවත්තො පටිච්චසමුප්පාදො. ‘‘ජරාමරණමුච්ඡයාතිආදි නවත්තබ්බං සියා’’ති ජරාමරණමුච්ඡායාතිආදිවචනං අනුලොමපටිච්චසමුප්පාද සම්බන්ධ වචනන්ති කත්වා වුත්තං. ‘‘උපරිවට්ටමූල ධම්මප්පටිපාදකානං’’ති උපරි දුතියානාගතභාවාදීසු අවිජ්ජාතණ්හා සඞ්ඛාතානං වට්ටමූලධම්මානං නියොජකානං. ‘‘තෙ පී’’ති සොකාදයො දුක්ඛධම්මාපි. ‘‘ආසවසම්භූතා’’ති ආසවෙහි සම්භූතා සඤ්ජාතා. ‘‘තෙසං’’ති සොකාදීනං දුක්ඛධම්මානං. ‘‘ජරාමරණඞ්ගෙ ගහණං’’ති ද්වාදසසු අඞ්ගෙසු ජරාමරණඞ්ගෙ සඞ්ගහණං. ‘‘පවඩ්ඪතී’’ති භුසං වඩ්ඪති. ‘‘ආසවසමුදයා’’ති ආසවසමුප්පාදා. ‘‘අවිජ්ජාසමුදයො’’ති අවිජ්ජාසමුප්පාදො. ‘‘අවිජ්ජාපච්චයාසඞ්ඛාරාතී’’ති එත්ථ ඉතිසද්දො ආදිඅත්ථො. ‘‘නානාබ්‍යසන ඵුට්ඨස්සා’’ති ඤාතිබ්‍යසනාදීහි නානාබ්‍යසනෙහි ඵුට්ඨස්ස, විහිංසිතස්ස. ‘‘යතො’’ති යං කාරණා, අවිජ්ජාතණ්හානං වඩ්ඪනකාරණා. ‘‘වට්ටං’’ති සඞ්ඛාරාදිකං භවචක්කං. සංමුය්හනං සම්මොහො. පරියෙසනං පරියෙට්ඨී. විපච්චතීති විපාකො. විපාකො එව වෙපක්කං. සම්මොහො වෙපක්කං අස්සාති සම්මොහවෙපක්කං. තථා පරියෙට්ඨීවෙ පක්කඤ්චාති ඉමමත්ථං දස්සෙති ‘‘තදුභයං’’තිආදිනා. තදුභයං විපාකං එතස්සාති කත්වා දුක්ඛං සම්මොහවෙපක්කන්ති ච පරියෙට්ඨීවෙපක්කන්ති ච වුච්චතීති යොජනා. අපි ච, සම්මොහං විපාචෙති සඤ්ජනෙතීති සම්මොහ වෙපක්කං. එවං පරියෙට්ඨීවෙපක්කන්තිපි යුජ්ජති. ‘‘කිච්ඡං’’ති කසිරං දුක්ඛං ආපන්නො. ‘‘මීයතී’’ති මරති. ‘‘ච වතී’’ති සඞ්කමති. ‘‘උපපජ්ජතී’’ති භවන්තරං උපෙති. ‘‘අථ ච පනා’’ති එවංභූතස්ස සතො. ‘‘ජරාමරණස්සා’’ති ජරාමරණ සඞ්ඛාතස්ස ඉමස්ස දුක්ඛස්සාති සම්බන්ධො. ‘‘නිස්සරණං’’ති නිග්ගමනං. ‘‘නප්පජානාතී’’ති අයං ලොකො නප්පජානාති. ‘‘ආගතියා’’ති ඉමස්මිං භවෙ පටිසන්ධිවිඤ්ඤාණුප්පත්තිවසෙන ආගමනෙන. ‘‘ගතියා වා’’ති අනාගතභවෙ ජාතිපාතුබ්භාවවසෙන ගමනෙන ච. ආදිසඞ්ඛාතො පුබ්බපරියන්තො යස්ස අත්ථීතිආදිමන්තං. න ආදිමන්තං අනාදිමන්තං. ‘‘වට්ටප්පවත්තස්සා’’ති තිවිධවට්ටසඞ්ඛාතස්ස පබන්ධප්පවත්තස්ස. ජාතියා වුත්තාය සබ්බානි තස්සා නිදානානි වුත්තානි එව හොන්තීති කත්වා ‘‘ජාතියා එව වා’’ති වුත්තං. ‘‘ඉච්චෙවං’’ති ඉති එවං. තත්ථ අවිජ්ජාපච්චයා සඞ්ඛාරාතිආදිනා නයෙන පට්ඨපෙසි මහාමුනීති සම්බන්ධො. ආචරිය වාදෙපන ‘‘ඉච්චෙවං’’ති ජරාමරණ මුච්ඡායාතිආදිනානයෙන. ආබන්ධං අනාදිකන්ති සම්බන්ධො. ඉධපි තමෙව සම්බන්ධං ගහෙත්වා යොජෙති ‘‘ඉච්චෙවං ආබන්ධන්ති. ල. පුනප්පුනං ආබන්ධං’’ති. අවිජ්ජා ආදිම්හි වුත්තා. තස්මා සා සයං අහෙතු අපච්චයා හුත්වා වට්ටස්ස ආදිපච්චයභූතා හොතීති චොදනා. තං පරිහරති ‘‘වට්ටස්සා’’තිආදිනා. ‘‘වට්ටකථාය සීසභූතත්තා’’ති වට්ටස්ස ආදිනාම නත්ථි. තස්ස පන පවත්ති නිවත්තියො අත්ථි. ජානන්තෙහි තාසං පකාසනත්ථාය පටිච්චසමුප්පාදකථානාම වට්ටකථා එකන්තෙන කථෙතබ්බා හොති. කථෙන්තෙහි ච වට්ටධම්මානං මජ්ඣෙ කතමස්ස ධම්මස්ස කිච්චං වට්ටප්පවත්තත්ථාය පධානතරං හොතීති ජානිතබ්බං හොති. තදා කිච්චවසෙන පධානතරං එකං ධම්මං මූලං සීසං කත්වා වට්ටකථා කථෙතබ්බාති. ඉදං වට්ටකථාය සීසං නාම. තත්ථ අවිජ්ජා නාම මොහො. සො ච මුය්හනකිරියා. අන්ධභාවකරණඤ්චස්ස කිච්චං. න ච පඤ්ඤා චක්ඛුස්ස අන්ධභාවකරණ සදිසං අඤ්ඤං වට්ටස්ස පවත්තත්ථාය පධානකිච්චං නාම අත්ථි. තස්මා අවිජ්ජා එවෙත්ථ සබ්බප්පධාන කිච්චත්තා වට්ටකථාය සීසභූතා හොති. එවං වට්ටකථාය සීසභූතත්තා සා ආදිම්හි වුත්තාති. ‘‘අනාදිකභාවො එව දස්සිතො’’ති අනාදිකභාවො දස්සිතො එව. නො න දස්සිතොති අත්ථො. ඉති එතං අත්ථජාතං පච්චක්ඛතො සිද්ධං. ‘‘ඉධා’’ති ඉමස්මිංභවෙ. ‘‘තස්සා’’ති අතීත භවපරියාපන්නාය අවිජ්ජාය. ‘‘අඤ්ඤාය අවිජ්ජාය එවා’’ති අතීතභවතොපි පුරිමභවෙ සිද්ධාය අඤ්ඤාය අවිජ්ජාය එව. ‘‘තස්සාපී’’ති පුරිමතරභවෙ අවිජ්ජායපි. ‘‘අත්තභාවො’’ති පුරිමතරො අත්තභාවො. ‘‘පධාන පච්චයභූතත්තා’’ති පුබ්බෙ වුත්තනයෙන අන්ධභාවකරණ කිච්චත්තා වට්ටප්පවත්තියා පධාන පච්චයභූතා හොති. එවං පධානපච්චයභූතත්තා. ‘‘තස්ස තස්සාති නිට්ඨානමෙව න පඤ්ඤායෙය්‍යා’’ති තස්ස පච්චයස්ස පච්චයො වත්තබ්බො. තස්සපි පච්චයස්ස පච්චයො වත්තබ්බොති එවං වස්සසතම්පි වස්සසහස්සංපි නිට්ඨානමෙව න පඤ්ඤායෙය්‍ය. ‘‘වුත්තොයෙවා’’ති අවිජ්ජාය පච්චයො වුත්තොයෙව. ‘‘පඤ්චනීවරණාතිස්සවචනීයං’’ති පඤ්චනීවරණ ධම්මා අවිජ්ජාය ආහාරොති වචනීයං භවෙය්‍ය. තත්ථ ‘‘ආහාරො’’ති බලවපච්චයො වුච්චතීති.

පටිච්චසමුප්පාදනයානුදීපනා නිට්ඨිතා.

167. පට්ඨානනයෙ. ''හෙතු ච සො පච්චයො චා''ති එත්ථ ලොභො හෙතුජාතිකත්තා හෙතු ච හොති. ආරම්මණානන්තරාදි පච්චයෙන අඤ්ඤධම්මස්ස පච්චයො ච හොතීති අත්ථස්ස සම්භවතො ''හෙතු හුත්වා පච්චයො''ති වණ්ණෙති. එවං වණ්ණිතෙපි ''හෙතු හුත්වා පච්චයො''ති හෙතු හොන්තො පච්චයොති අත්ථෙ සති, සො යෙවත්ථො සම්භවතීති ''පුන හෙතුභාවෙන පච්චයො''ති වණ්ණෙති. එත්ථ සියා, හෙතු ච සො පච්චයො චාති එත්ථ පද ද්වයං එකධම්මාධිකරණත්තා තුල්‍යාධිකරණං හොති. හෙතුභාවෙන පච්චයොති එත්ථ පන පදද්වයං තුල්‍යාධිකරණං න හොති. පුරිම පදඤ්හි ධම්ම භාවප්පධානං, පච්ඡිමං ධම්මප්පධානන්ති. එවං සන්තෙ තුල්‍යාධිකරණං වාක්‍යං භින්නාධිකරණං කත්වා වණ්ණෙතීති න යුත්තමෙතන්ති. නො න යුත්තං. මුඛ්‍යොපචාරමත්තෙන නානත්ථත්තා. පච්ඡිමවාක්‍යංහි මුඛ්‍යවචනං. පුරිමවාක්‍යං උපචාර වචනං. උපචාරවචනෙ ච උපචාරත්ථො යුජ්ජති. මුඛ්‍යවචනෙ මුඛ්‍යත්ථොති. ''හෙට්ඨාවුත්තමෙවා''ති පකිණ්ණකසඞ්ගහෙ වුත්තමෙව. භිනොන්ති එත්ථාති හෙතු. භිනොන්ති එතෙනාති හෙතු. තත්ථ ''භිනොන්ති''ති සුට්ඨුපතිට්ඨහන්ති. කෙ පතිට්ඨහන්තීති ආහ ''සහජාත ධම්මා''ති. කථඤ්ච සුට්ඨුපතිට්ඨහන්තීති ආහ ''වුද්ධි විරුළ්හි වෙපුල්ලපත්තවසෙනා''ති. කස්මා තෙ සුට්ඨු පතිට්ඨහන්තීති. පතිට්ඨිතට්ඨානස්ස පතිට්ඨිතකාරණස්ස වා ථාමබලසම්පන්නත්තාති දස්සෙතුං ''ආරම්මණෙ දළ්හනිපාතිනා ථාමබලසම්පන්නෙනා''ති වුත්තං. හෙතුවිසෙසනඤ්චෙතං. ආරම්මණෙ දළ්හනිපාතිම්හි ථාමබලසම්පන්නෙ එත්ථ ධම්මෙතිපි යොජෙතබ්බං. උපකාරකොති ච උපලද්ධියෙවාති සම්බන්ධො. ''යාදිසෙනසභාවෙනා''ති හෙතුභාවාදිසභාවෙන. ''උපලද්ධියෙවා''ති කස්මා වුත්තං. නනු උපකාරක සද්දො කත්තාරං වා කාරෙතාරං වා වදතීති. වොහාරමත්තෙන වදති. ධම්මතො පන කත්තා වා කාරෙතා වා නත්ථීති දස්සෙතුං ''න හි සභාව ධම්මෙසූ''තිආදිමාහ. යදි ධම්මතො කත්තාවා කාරෙතාවා නත්ථි. කස්මා උපකාරකොති වුච්චතීති ආහ ''තථා උපලද්ධියං පනා''තිආදිං.

ආරම්මණපච්චයෙ. ''අජ්ඣොලම්බමානා''ති ආරම්මණ කරණවසෙන අධිඔලම්බමානා. ''ආරම්මණභාවෙනා''ති ගොචරවිසයභාවෙන.

අධිපතිපච්චයෙ. ''ගරුකතා''ති අස්සාදනාභිනන්දනාදිවසෙන වා සද්ධාපසාදාදිවසෙන වා ගරුකතා. ''සාමිනො විය දාසෙ''ති සාමිනො අත්තනොදාසෙ අත්තනොවසෙ වත්තයමානා විය. සහජාතාධිපති පන හෙට්ඨා සමුච්චය සඞ්ගහෙ වුත්තොති ඉධ න වුත්තො.

අනන්තරපච්චයද්වයෙ. ''අන්තරං''ති ඡිද්දං විවරං. ''සන්තානං''ති චිත්තසන්තානං. ''සන්තානානුබන්ධවසෙනා''ති චිත්තසන්තානං පුනප්පුනං බන්ධනවසෙන. උප්පාදනන්ති සම්බන්ධො. ''ධම්මන්තරස්සා''ති නාමක්ඛන්ධ ධම්මන්තරස්ස. ''අනන්තර පච්චයතා''ති අනන්තරපච්චය කිච්චන්ති වුත්තං හොති. යං කිඤ්චි ධම්මන්තරං. ''පුරිමපච්ඡිමභාගප්පවත්තානං''ති නිරොධස්ස අසඤ්ඤීභවස්ස ච පුරිමභාගෙ ච පච්ඡිමභාගෙ ච පවත්තානං. ''චිත්තුප්පාදානං පී''ති නිරොධස්ස පුබ්බභාගෙ නෙවසඤ්ඤානාසඤ්ඤායතන කුසල ක්‍රිය චිත්තුප්පාදානං. පච්ඡාභාගෙ අනාගාමිඵල අරහත්තඵලචිත්තුප්පාදානං . අසඤ්ඤීභවස්ස පුබ්බභාගෙ කාමභවෙ චුති චිත්තුප්පාදානං. පච්ඡාභාගෙ කාමභවෙ එව පටිසන්ධි චිත්තුප්පාදානං. තෙසු පන කථං අනන්තරං නාම සියා. ද්වින්නං ද්වින්නං පුරිමභාග පච්ඡිම භාගානං මජ්ඣෙ අචිත්තකස්ස කාලස්ස අචිත්තකස්ස රූපසන්තානස්ස ච අන්තරිකත්තාති චොදනා. තං පරිහරිතුං ''න හි අභාවභූතො''තිආදි වුත්තං. ''තෙසං''ති ද්වින්නං ද්වින්නං චිත්තුප්පාදානං. රූපධම්මො අන්තරං න ච කරොති නාම. අරූපධම්මානං අනන්තරතා නාමාතිආදිනා යොජනා හොති. ''තථාපවත්තන සමත්ථතා''ති එකීභූතානං විය අත්තනො අනන්තරෙ ධම්මන්තරං උප්පාදනෙ සමත්ථතා.

සහජාතපච්චයෙ. ''යෙ පන ධම්මා''ති පච්චයුප්පන්න ධම්මා. ''අත්තනී''ති පච්චය ධම්මො වුච්චති.

''අඤ්ඤමඤ්ඤං උපත්ථම්භන්තං තිදණ්ඩං විය''ති භූමියං අඤ්ඤමඤ්ඤං නිස්සාය උස්සිතා තයොදණ්ඩා අඤ්ඤමඤ්ඤං උපත්ථම්භන්තා විය. ''පුරිමෙනා''ති පුරිමෙන සහජාත පච්චයෙන. ''ඉතරීතරො පත්ථම්භනං''ති අඤ්ඤමඤ්ඤො පත්ථම්භනං.

''සූදො''ති භත්තකාරකො. ''උක්ඛලී''ති භත්තපචනකුම්භී. ''වුට්ඨිධාරා''ති මෙඝවුට්ඨිධාරා. ''උපනිස්සයො''ති භත්තුප්පත්තියා උපනිස්සයො. ''තාසු අසතී''ති සාලික්ඛෙත්ත වුට්ඨිධාරාසු අසති. ''බලවතරට්ඨෙනා''ති බලවතරනිස්සයට්ඨෙන. ''පකතූපනිස්සයො''ති එත්ථ ''පකතො''ති භුසං කතො. තෙනාහ ''සුට්ඨුකතො''ති. කරණඤ්ච අත්තනො සන්තානෙ සුට්ඨුඋප්පාදනඤ්ච සුට්ඨුඋපසෙවනඤ්ච දට්ඨබ්බන්ති සම්බන්ධො. ''වුත්තප්පකාරෙනා''ති 'යථා කතෙ සති'තිආදිනා වුත්තප්පකාරෙන.

''නිස්සයාරම්මණ ධම්මා එවා''ති නිස්සය පච්චය ධම්ම ආරම්මණ පච්චය ධම්මා එව. ''පුරෙජාතතාමත්තවිසිට්ඨා''ති එත්ථ මත්තසද්දෙන නිස්සයාරම්මණසත්තිතො විසුං පුරෙජාතසත්ති නාම නත්ථීති දස්සෙති. විසුං පුරෙජාතසත්ති නාම අත්ථීතිපි වදන්ති. තං වාදං දස්සෙතුං ''ආචරියානන්දත්ථෙරෙනා''තිආදිමාහ. එත්ථ පඤ්චවත්ථූනි ච පඤ්චාරම්මණානි ච පුරෙජාතත්තා එව සුට්ඨුබලවතාය පඤ්චවිඤ්ඤාණානං වත්ථු කිච්ච ආරම්මණ කිච්චානි සාධෙන්ති. තථා හදයවත්ථු ච මනොධාතු මනොවිඤ්ඤාණධාතු නන්ති. අයං විසුං පුරෙජාතසත්ති විසෙසොති වදෙය්‍යා. සච්චං. සුද්ධමනො ද්වාරෙපන ඉධ යත්වා නිරයෙසු එවරූපානි නිරයග්ගිරූපානි අත්ථි. ඉදානි දෙවෙසු ච

එවරූපානි දිබ්බරූපානි අත්ථීති චින්තයන්තානම්පි, තෙසු පුරෙ එවරූපානි උප්පජ්ජිංසූති වා, තෙසු අනාගතෙ එවරූපානි උප්පජ්ජිස්සන්තීති වා චින්තයන්තානංපිතානි රූපානි නිබ්බිසෙසානි හුත්වා මනොවිඤ්ඤාණානං ආරම්මණ පච්චයත්තං ගච්ඡන්ති. තත්ථ පුරෙ ජාතානි හුත්වා තදා විජ්ජමානානි පච්චුප්පන්නරූපානි ආරම්මණ පුරෙජාතපච්චයො. ඉතරානි ආරම්මණ පච්චයො එව. න චෙත්ථ පුරෙජාතානං පච්චුප්පන්නරූපානං පුරෙජාතත්තෙන විසෙසො අත්ථි. න ච තානි පුරෙජාතපච්චයො න හොන්ති. යදි විසුං පුරෙජාතසත්තිවිසෙසො පුරෙජාතපච්චයොති වදෙය්‍ය. තානි පුරෙජාතපච්චයො නාම න භවෙය්‍යුං. කස්මා, තාදිසස්ස විසෙසස්ස නත්ථිතාය. න ච නභවන්ති. කස්මා, පුරෙජාතමත්තවිසෙසස්ස අත්ථිතාය. එත්ථ වදෙය්‍යුං, පඤ්චද්වාරෙසු පන පුබ්බෙ වුත්තනයෙන විසුං පුරෙජාතසත්තිවිසෙසො දිස්සතීති. කිඤ්චාපිදිස්සති. සො පන බහුවිධානං නිස්සය පච්චය ආරම්මණපච්චයානං මජ්ඣෙ නිස්සය සත්තිවිසෙසො එව, ආරම්මණ සත්තිවිසෙසො එව චාති. අපි ච විසුං පුරෙජාත සත්තිවිසෙසො නාම නත්ථීති ඉදං යථාවුත්තෙ සුද්ධමනොද්වාරෙ තබ්බිසෙසාභාවං සන්ධාය වුත්තං. විසුං පුරෙජාත සත්තිවිසෙසො නාම අත්ථීති ඉදං පඤ්චද්වාරෙසු තබ්බිසෙසස්ස අත්ථිභාවං සන්ධාය වුත්තන්ති. යං රුච්චති, තං ගහෙතබ්බං.

පච්ඡාජාතපච්චයෙ. ‘‘රුක්ඛපොතකානං විය’’ති පච්ඡා ආසිඤ්චියමානං උදකං රුක්ඛපොතකානං වුද්ධිවිරූළ්හභාවං පාපෙත්වා උපත්ථම්භනවසෙන උපකාරකො වියාති යොජනා. ආහාරං ආසිං සතීති ආහාරාසා. ජිඝච්ඡා, පිපාසා, තණ්හා. තාය සම්පයුත්තා චෙතනාති විග්ගහො. සා පන ආහාරාසා චෙතනා උපත්ථම්භති යෙවාති සම්බන්ධො. ‘‘අයමත්ථො’’ති ‘සුපාකටෙනා’තිආදිනා වුත්තො අයමත්ථො. සබ්බාචෙසාවිචාරණා ගිජ්ඣපොතකූපමාය උපමාමත්තභාවං නීවාරෙතා හොතීති.

ආසෙවන්ති තං පච්චය ධම්මං පච්චයුප්පන්නා ධම්මාති ආසෙවනං. එතෙන භුසො පච්චයුප්පන්න ධම්මෙහි ආසෙවිතබ්බත්තා ආසෙවනන්ති වුච්චතීති දස්සෙතීති. ‘‘තං’’ති තං පුරිමං පුරිමං පච්චය ධම්මං. ‘‘භජන්ති’’ති උපෙන්ති. කෙ භජන්තීති ආහ ‘‘අපරාපරං උප්පජ්ජමානා ධම්මා’’ති. ‘‘ධම්මා’’ති ච අනන්තරුප්පන්නා චිත්තචෙතසිකා ධම්මා. කථඤ්ච තං තෙභජන්තීති ආහ ‘‘සුට්ඨුසෙවමානා විය භජමානා විය පවත්තන්ති’’ති. විය සද්දෙන ලොකෙ කිඤ්චිජනං කෙචිජනා කෙනචි අත්ථෙන සුට්ඨුසෙවන්තා වියාති දස්සෙති. කථං සුට්ඨුසෙවියමානො විය හොන්තීති ආහ ‘‘තස්ස පුරිමස්සා’’තිආදිං. පුරිමස්ස අනන්තරස්ස චිත්තුප්පාදස්සාති අත්ථො. ‘‘සබ්බපරිපූරං ආකාරං’’ති ජවවෙගසහිතෙහි විජානන චුසනාදීහි සාවජ්ජාන වජ්ජාදීහි ච සබ්බෙහි ජවනගුණෙහි පරිපූරං ආකාරං. ‘‘ආසෙවෙති’’ති මං සුට්ඨු සෙවථාති නියොජෙන්තං විය හොති. තෙනාහ ‘‘අත්තනො වාසං’’තිආදිං. තත්ථ ‘‘වාසං’’ති වාසනං. ‘‘සුට්ඨු ගාහාපෙති’’ති පරිපුණ්ණං දෙතීති වුත්තං හොති. එතෙන යථා ලොකෙ එකො පරෙසං යථිච්ඡිතං දෙති. එවං දෙන්තං පන පරෙ භජන්තියෙව. මං භජථාති නියොජනකිච්චං නත්ථි. එවමෙව ඉධාපි සුට්ඨුවාසදානමෙව භජාපනං නාමාති දස්සෙති. ‘‘වඩ්ඪෙති වා’’ති එතෙන ආසෙවනා භාවනා වඩ්ඪනාති ඉමංපරියායත්ථං වදති. පුරිමාභියොගො නාම ආදිතො පට්ඨාය සජ්ඣායනාදිකම්මෙසු යථාසත්ති යථාබලං වා යාමකරණං. තථා කරොන්තස්ස තං උග්ගහණ කම්මං උපරූපරි පගුණභාවං ගච්ඡතීති. ‘‘ආසෙවනට්ඨෙනා’’ති වඩ්ඪාපනට්ඨෙන, උපකාරකොති සම්බන්ධො. ‘‘සජාතියානං’’ති කුසලාදිභාවෙන සමානජාතිකානං.

කායඞ්ගාභිසඞ්ඛරණං නාම කායසඤ්චෙතනාකිච්චං. වාචඞ්ගාභිසඞ්ඛරණං වචීසඤ්චෙතනාකිච්චං. චිත්තඞ්ගාභිසඞ්ඛරණං මනොසඤ්චෙතනාකිච්චං. ‘‘කිරියාභාවෙනා’’ති දස්සනසවනාදිකිච්චෙසු ගමනඨාන නිසජ්ජාදිකිච්චෙසු සංවිධානකිරියාභාවෙන. ‘‘වත්ථුම්හි’’ති ගබ්භවත්ථුම්හි. යථාවුත්තාභිසඞ්ඛරණකිච්චං නාම කායඞ්ගවාචඞ්ග චිත්තඞ්ගාභිසඞ්ඛරණ කිච්චං. ‘‘තදභිසඞ්ඛරණවෙගජනිතං’’ති තස්ස කායඞ්ගාදිකස්ස අභිසඞ්ඛරණවෙගෙන ජනිතං කිරියාවිසෙස නිධානකිච්චන්ති සම්බන්ධො. ‘‘සන්තානෙ’’ති චිත්තසන්තානෙ.

විපච්චනභාවො ච නාම පාතුභාවොති සම්බන්ධො. නිරුස්සාහ සන්තභාවො නාම කුසලා කුසලානං විය කායඞ්ගවාචඞ්ගාභිසඞ්ඛරණ කිච්චෙසු ච ආයතිං විපච්චන කිච්චෙසු ච නිරුස්සාහභාවෙන සන්තභාවො. න කිලෙසු පසන්තභාවෙන. චිත්තාභිසඞ්ඛරණ කිච්චෙසුපන සම්පයුත්තචෙතනාවසෙන යථොපට්ඨිතෙසු ආරම්මණෙසු සම්පයුත්තධම්මානං එකතො සන්නිපාතගමනුස්සාහමත්තං අත්ථි. තතොපරං පන සුපින දස්සන කිච්චංපි නත්ථීති. ‘‘මන්දමන්දාකාරෙනා’’ති මන්දතො අතිමන්දාකාරෙන. කිඤ්චිජානන චිත්තං නාම කම්මාදි ආරම්මණං අප්පමත්තකංපි ජානනං වීථිචිත්තං. තස්ස පවත්තියා.

‘‘අරූපිනො’’ති අරූපලක්ඛණ සමඞ්ගිනො. නාමලක්ඛණ සමඞ්ගිනොති වුත්තං හොති. ‘‘ජනයන්තාපි’’ති සහජාත ධම්මෙ ජනෙන්තාපි. ‘‘සන්තානට්ඨිතියා’’ති පබන්ධප්පතිට්ඨානස්ස.

‘‘කස්මාපනෙත්ථා’’තිආදීසු. ‘‘භාවින්ද්‍රිය ද්වයං’’ති ඉත්ථින්ද්‍රිය පුරිසින්ද්‍රිය ද්වයං. ‘‘ඉධා’’ති ඉමස්මිං ඉන්ද්‍රියපච්චයෙ. කස්මා න ගහිතං. නනු ඉත්ථිලිඞ්ගාදීනං පවත්තිකාරණත්තා ඉධ ගහෙතබ්බමෙවාති අධිප්පායො. ජනකත්තං නාම ජනක කිච්චං. එවං සෙසෙසුපි. ‘‘එතංතයංපි නත්ථි’’ති ජනකත්තාදිකිච්චත්තයංපි නත්ථි. එවංසන්තෙකථං ලිඞ්ගාදීනං පවත්තිකාරණං හොතීතිආහ ‘‘කෙවලං පනා’’තිආදිං. ‘‘ද්වයං’’ති ඉත්ථිභාවපුම්භාව ද්වයං. න ඉන්ද්‍රිය පච්චයත්තෙන ඉන්ද්‍රියං නාම හොති. යථාහි එකො රාජා අත්තනො විජිතෙ ගෙහානි කරොන්ති. එවං කරොන්තූති ගෙහසණ්ඨානං පට්ඨපෙති. සබ්බෙජනා තථෙව කරොන්ති, නො අඤ්ඤථා. තත්ථ රාජා ගෙහුප්පත්තියා ච ගෙහට්ඨිතියා ච කිඤ්චි කිච්චං න කරොති. ගෙහසාමිකාවා ගෙහවඩ්ඪකිනො වා කරොන්ති. කරොන්තා පන රඤ්ඤා පට්ඨපිතං සණ්ඨානං අනතික්කමිත්වාව කරොන්ති. එවමෙව මිදං දට්ඨබ්බං. උපගන්ත්වා ඨායනට්ඨෙනාති

සම්බන්ධො. උපසද්දො උපනිස්සය පදෙව්ය උපරි අත්ථො. ''උපරී''ති ච ථාමබලවුද්ධිවසෙනාති ආහ ''තස්මිං වා''තිආදිං. ''තස්මිං''ති ආරම්මණෙ.

''සුගති දුග්ගති නිබ්බාන සම්පාපකට්ඨෙනා''ති වුත්තං. සො අත්ථො අබ්‍යාකතමග්ගඞ්ගෙසු නත්ථි. එවඤ්චසති තානි කථං මග්ගපච්චයත්තං ගච්ඡන්තීති ආහ ''එත්ථ වා''තිආදිං. ''සම්මාදස්සනාදිනා''ති සම්මාදස්සන සඞ්කප්පනාදිනා. ''තෙසං''ති සම්මාදිට්ඨීනං. ''තෙසං පි''ති අබ්‍යාකත භූතානං සම්මාදිට්ඨීනම්පි. ''තෙනෙවට්ඨෙනා''ති සම්මාදස්සනාදිනා ලක්ඛණට්ඨෙන. අථවා. ''තෙනෙවට්ඨෙනා''ති සුගති නිබ්බාන සම්පාපකට්ඨෙනෙ වාති අත්ථො. එවඤ්චසති සහෙතුකා විපාක ක්‍රියා බ්‍යාකතධම්මාපි තෙනෙවට්ඨෙන සබ්බසො කුසලසදිසා සියුන්ති. න සියුං, පච්චය වෙකල්ලත්තා. විපාකාබ්‍යාකතාහි කම්මවෙගෙන සන්තානෙ පතිතමත්තත්තා නිරුස්සාහසන්තසභාවතො තං සම්පයුත්තා චෙතනා නානක්ඛණික කම්මපච්චයත්තං න ගච්ඡති. කිරියාබ්‍යාකතා ච නිරනුසයසන්තානෙ උප්පන්නත්තා තං සම්පයුත්තචෙතනාපි තප්පච්චයත්තං න ගච්ඡතියෙව. තස්මා තෙසු විපාක ක්‍රියාබ්‍යාකතෙසු සම්මාදිට්ඨියාදීනිපි සුගති සම්පාපකට්ඨං න සාධෙන්ති. කිලෙසප්පහාන කිච්චස්ස අභාවතො නිබ්බාන සම්පාපකට්ඨම්පි නසාධෙන්ති. සභාව ලක්ඛණවෙකල්ලතාපන තෙසං සම්මාදිට්ඨියාදීනං නත්ථියෙව. තස්මා තානි මග්ගපච්චයෙ සඞ්ගහිතානීති. ඉන්ද්‍රිය ධම්මෙසු අරූපින්ද්‍රියානං ආධිප්පච්ච කිච්චං අරූපධම්මෙ ස්වෙව එරති. රූපධම්මා පන තං සමුට්ඨිතත්තා එව තප්පච්චයුප්පන්නෙසු වුත්තා. තථා හෙතු කම්ම මග්ග ඣානෙසු. තෙන වුත්තං ''එසනයො කම්මින්ද්‍රියඣානපච්චයෙසුපී''ති. තත්ථ කම්මසද්දෙන නානක්ඛණික පච්චයො ගහෙතබ්බො.

''සම්පයුත්තාසඞ්කා සම්භවතී''ති සහජාතා නාමධම්මා තං සමුට්ඨාන රූපෙහි, පච්ඡාජාතා ච අත්තනො අත්තනො පච්චයුප්පන්නරූපෙහි, වත්ථු ධම්මා ච තන්නිස්සිතනාමධම්මෙහි කාලතො ච ඨානතො ච එක සම්බන්ධත්තා තෙසු සම්පයුත්තාසඞ්කා සම්භවති. ''විප්පයුත්තපච්චයප්පසඞ්ගො නත්ථී''ති ආරම්මණානන්තරාදිපච්චයාපි අත්තනො පච්චයුප්පන්නෙහි සම්පයුත්තා න හොන්ති. තස්මා තෙපි විප්පයුත්තපච්චය භාවෙන වත්තබ්බාති එවරූපො විප්පයුත්තපච්චයප්පසඞ්ගො තෙසු ආරම්මණ පච්චයාදීසු නත්ථීති අධිප්පායො.

''හෙට්ඨාවුත්තප්පකාරෙසු එවා''ති එත්ථ එවසද්දෙන පච්චයන්තරං න හොතීති දස්සෙති. යදි පච්චයන්තරං න හොති, න වත්තබ්බොයෙව. කස්මා, දෙසකස්ස පුනරුත්තිනිරත්ථකවාදිතා පත්තිතොති. නො න වත්තබ්බො. කස්මා, ලොකෙ යො සයං නත්ථි, විගතො හොති. සො කස්ස පච්චයො භවිතුං අරහතීති එවරූපස්ස මිච්ඡාභිනිවෙසස්ස පහානතො. තෙන ඉමමත්ථං ඤාපෙති, ලොකෙ කෙචිධම්මා සයං අත්ථිකාලෙ එව අඤ්ඤෙසං පච්චයා හොන්ති, නො නත්ථිකාලෙ. කෙචි ධම්මා සයං නත්ථිකාලෙ එව අඤ්ඤෙසං පච්චයා හොන්ති, නො අත්ථිකාලෙති අයඤ්චවිභාගො අවස්සං ඉච්ඡිතබ්බො යෙවාති. ''ඔකාසදානසඞ්ඛාතෙනා''ති තස්ස අඤ්ඤස්ස චිත්තුප්පාදස්ස උප්පත්තියා ඔකාසදානසඞ්ඛාතෙන.

සුත්තන්තෙ, අත්ථීති අය මෙකො අන්තොති සත්තානං සෙට්ඨසාරභූතො අත්තානාම අනමතග්ගෙ සංසාරෙ නිච්චකාලං අත්ථි. උච්ඡෙදො වා විමොක්ඛො වා සබ්බසො නත්ථි. අයං සස්සතවාදො නාම එකොවිසමන්තො එකාවිසමාකොටි. නත්ථීති සත්තොනාම එකභවපරමො හොති, මරණතො පරං නත්ථි. එකන්තෙන උච්ඡිජ්ජති. අයං උච්ඡෙදවාදො නාම දුතියො විසමන්තො දුතියාවිසමකොටි. ඉමෙ පටිච්ච සමුප්පාදං අජානන්තානං උභොවිසමන්තා නාම. ජානන්තානං පන තාදිසො අත්තානාම නත්ථි, යො අත්ථීති වා නත්ථීති වා වත්තබ්බො භවෙය්‍ය. සුද්ධධම්මප්පබන්ධො එව අත්ථි. තස්ස ච යාව අවිජ්ජා අප්පහීනා හොති, තාව උච්ඡෙදො නාම නත්ථි. අවිජ්ජාය පන පහීනාය තතොපරං න පවත්තති. අත්ථි නාම න හොති. අයං අන්තද්වයමුත්තො මජ්ඣිමඤායො නාම. බහුං නානත්ථ සම්භවං වණ්ණෙන්තියෙව. වණ්ණෙන්තානංපි තෙසං බහු පයොජනං නත්ථි යෙවාති අධිප්පායො.

පච්චයුද්දෙසානුදීපනා නිට්ඨිතා.

168. පච්චයනිද්දෙසෙ. ''පඤ්චධා''ති පඤ්චවිධෙහි පච්චයෙහි. ''එකධා''ති එකවිධෙන පච්චයෙන. එවං සෙසෙසුපි. ''අවිච්ඡෙදායා''ති අවිච්ඡෙදත්ථාය. ''පටිපාදනායා''ති යොජනත්ථාය. යො කොචි චිත්තුප්පාදො අවිරුද්ධස්ස යස්ස කස්සචි චිත්තුප්පාදස්ස පච්චයො න න හොතීති යොජනා. ''පුනුප්පන්නානං''ති නිරුජ්ඣිත්වා පුන උප්පන්නානං. ''පුරිමානි ජවනානී''ති එත්ථ මග්ගො ගොත්‍රභුතො ආසෙවන පච්චයං ලභති. ඵලස්ස පන සො භින්නජාතිකත්තා ආසෙවන පච්චයො න හොති. ඵලං පන සබ්බසො ආසෙවන මුත්තං හොති. තස්මා තදුභයං ඉධ පුරිමජවනසඞ්ඛ්‍යං න ගච්ඡතීති වුත්තං ''මග්ග ඵලජවනවජ්ජානී''ති. ඵලජවනවජ්ජානං පච්ඡිමානං ජවනානං. ''සබ්බාකාරපාරිපූරං''ති එත්ථ කුසලාදිජාතිපි සඞ්ගහිතාති වුත්තං ''ජාතිමත්තෙනපී''ති. අභින්නා එව සියුං. න පන භින්නා හොන්ති. කදාචි කෙචිභින්නා එව හොන්ති. තස්මා භින්නජාතිකා ධම්මා. ල. න සක්කොන්තීති යොජනා. ''කාමාවචරභාවතො මහග්ගතානුත්තරභාවපත්ති නාමා''ති චිත්තසන්තානස්සාති අධිප්පායො. ගොත්‍ර භූචිත්තං කාමභූමි. ඣානචිත්තං මහග්ගතභූමි. මග්ගචිත්තං ලොකුත්තර භූමි. කම්මචෙතනාය නිරුද්ධායපි තස්සා පවත්තාකාරො ននිරුජ්ඣති. චිත්තසන්තානං අනුගච්ඡති. සො එව ආයතිං විපාකධම්මරාසි හුත්වා පාතුබ්භවති. තස්මා සො විපාකස්ස බීජසඞ්ඛ්‍යං ගච්ඡති. සො ච යාව න විපච්චති. තාව සංසාරප්පවත්තියා සති, අන්තරා විනට්ඨො නාම න හොති. තස්මා කම්මචෙතනා උප්පජ්ජමානා චිත්තසන්තානෙ තස්ස බීජස්ස නිධානත්ථාය උප්පජ්ජති, නිරුජ්ඣමානා ච නිදහිත්වා එව නිරුජ්ඣතීති වුත්තං ''අත්තනො පවත්තාකාරසඞ්ඛාත බීජනිධානඤ්චා''ති. ''චෙතනාය හොතී''ති චෙතනාය සාධාරණං හොති. පුරෙජාතා සාලරුක්ඛපොතකා පච්චයා හොන්තීති සම්බන්ධො. පුරිමචිත්තක්ඛණෙසු උප්පන්නා

චතුසමුට්ඨානිකරූපධම්මාති සම්බන්ධිතබ්බං. ‘‘ආහාරජකායො’’ති එවං වුත්තාති පාඨසෙසො. ‘‘පච්ඡා ජාතෙනා’’ති පච්ඡාජාතපච්චයෙන පයොජනං නත්ථි. ජිණ්ණපතරුක්ඛස්ස උදකාසිඤ්චනං විය හොතීති අධිප්පායො. ‘‘යදග්ගෙනා’’ති යෙනකාරණ කොට්ඨාසෙන. ‘‘වත්ථු රූපං’’ති නිරොධාසන්නං හදයවත්ථු රූපං. ‘‘එවමයං පි’’ති එවං අයං පච්ඡාජාතපච්චයොපි. විවිධෙන ආකාරෙන ඵරණං කාලන්තර දෙසන්තර ගමනං විප්ඵාරො. මහන්තො විප්ඵාරො යස්සාති සමාසො. ‘‘වත්ථුම්හී’’ති හදයවත්ථුම්හි. පඤ්චහි ඛන්ධෙහි වොකිණ්ණො සම්මිස්සොති පඤ්චවොකාරො. කාම රූපභවො . විනා උප්පජ්ජිතුං න සක්කොති. රූපවිරාගභාවනාබලෙන රූපස්ස අවික්ඛම්භිතත්තාති අධිප්පායො. ‘‘පුරෙජාතං වා’’ති එකචිත්තක්ඛණාතීතෙ පුරෙජාතං වා. ‘‘වඩ්ඪනපක්ඛෙ ඨිතං වා’’ති තතො පච්ඡා යාව අට්ඨම චිත්තක්ඛණා වඩ්ඪනපක්ඛෙ ඨිතං වා. ‘‘උප්පන්නං වත්ථූ’’ති උප්පන්නං වත්ථුරූපං. ‘‘එත්ථා’’ති ඉමස්මිං පුරෙජාත පච්චයෙ. කිඤ්චාපි දිස්සතීති සම්බන්ධො. ‘‘පච්චනීයෙ’’ති පච්චනීය වාරෙ. ‘‘තං’’ති ආරම්මණපුරෙජාතං. තස්ස ආරම්මණස්ස අපරිබ්‍යත්තතත්තාවාති සම්බන්ධො. කාරණං වදන්ති පට්ඨානටීකාචරියා. අරූපභවෙ මරණාසන්නකාලෙ කස්සචි ගතිනිමිත්තු පට්ඨානං අට්ඨකථාසු වුත්තමෙව. එවඤ්චසති, තත්ථ ආරම්මණ පුරෙජාතං ලද්ධබ්බමෙව. පට්ඨානෙපන තස්මිංභවෙ සබ්බං පුරෙජාතපච්චයං පටික්ඛිපති. කස්මා ඉති චෙ, වත්ථු පුරෙජාතපච්චයස්ස තත්ථ අලද්ධබ්බත්තාති ඉමිනා අධිප්පායෙන ‘‘ආරුප්පෙචියා’’ති වුත්තං. එත්ථ ච පට්ඨානෙ අරූපභවෙ ද්වෙපි පුරෙජාතපච්චයා පටික්ඛිත්තා, තස්මා සබ්බෙපි අරූප පුග්ගලා සබ්බංපි රූපධම්මං ආරම්මණං න කරොන්තීතිපි වදන්ති. එවඤ්ච කත්වා ආරම්මණ සඞ්ගහදීපනියං ‘අසඤ්ඤීභවතො චුතානං විය අරූපභවතො චුතානංපි ගතිනිමිත්තභූතං කාමපටිසන්ධියා ආරම්මණං භවන්තරෙ කෙනචිද්වාරෙන අග්ගහිතං, කෙවලං කම්මබලෙනෙව උපට්ඨාපිත’න්ති වුත්තං. ‘‘ගූථකුණපාදීනී’’ති ගූථඤ්ච මතපූතිසරීරානි ච. ‘‘එවං වුත්තෙහී’’ති පට්ඨානෙ වුත්තෙහි. තෙ පන අකුසලා ධම්මා කථං චතුභූමික කුසලානං උපනිස්සය පච්චයා හොන්තීති ආහ ‘‘තත්ථ ආනන්තරිය වජ්ජානී’’තිආදිං. තත්ථ ආනන්තරිය කම්මකතානං කිලෙසාවරණ කම්මාවරණෙහි සමන්නාගතත්තා ඣානමග්ගප්පටිලාභො නාම නත්ථීති වුත්තං ‘‘ආනන්තරිය වජ්ජානී’’ති. ‘‘තානී’’ති රාගාදීනි අකුසලානි චතුභූමික කුසලානං උප්පත්තියා බලවනිස්සයා හොන්තීති යොජනා. ‘‘සමතික්කමමුඛෙනා’’ති පට්ඨානෙ අකුසලො ධම්මො කුසලස්ස ධම්මස්ස උපනිස්සය පච්චයෙන පච්චයොති එතස්ස පඤ්හස්ස විභඞ්ගෙ පාණං හන්ත්වා තස්ස පටිඝා තත්ථාය දානං දෙති, සීලං සමාදියති, උපොසථකම්මං කරොති, ඣානං උප්පාදෙති, මග්ගං උප්පාදෙති, අභිඤ්ඤං උප්පාදෙතීති වුත්තං. තත්ථ ‘‘තස්ස පටිඝාතත්ථායා’’ති තස්ස පාණාතිපාතකම්මස්ස පටිහනනත්ථාය පහානත්ථාය සමතික්කමනත්ථායාති වුත්තං හොති. සො වෙ පාණාතිපාතී පුග්ගලො පුන සංවෙගං ආපජ්ජිත්වා තස්ස කම්මස්ස සමතික්කමනත්ථාය දානං දෙති, සීලං සමාදියති, උපොසථ කම්මං කරොති. තදා තං පාණාති පාතකම්මං තං පුග්ගලං දානකම්මෙනියොජෙති නාම. තථා සීලකම්මෙ උපොසථ කම්මෙති. යථාහි රාජා එවං වදෙය්‍ය ඉමස්මිං දිවසෙ යො උපොසථං නුපවසති, තං ඝාතෙස්සාමීති. තදා සබ්බෙපි නාගරා උපොසථං උපවසෙය්‍යුං. එවමිදං දට්ඨබ්බං. රාජාවිය හි තස්ස පාණාතිපාතකම්මං. නාගරා විය සො පාණඝාතකො. උපොසථ කම්ම කුසලානි විය තස්ස දානසීල උපොසථ කම්ම කුසලානීති. ‘‘ඣානං උප්පාදෙති, මග්ගං උප්පාදෙති, අභිඤ්ඤං උප්පාදෙතී’’ති පදෙසුපි එසෙවනයො. එවං සමතික්කමමුඛෙන එකංපි අකුසලං සබ්බානි චතුභූමික කුසලානි උපනිස්සය සත්තියා ජනෙති පවත්තෙතීති වෙදිතබ්බං. ‘‘තානියෙව සබ්බානී’’ති ආනන්තරිය කම්මසහිතානිසබ්බානි අකුසලානියෙව සබ්බෙසං අකුසලානං අබ්‍යාකත ධම්මානං උප්පත්තියා බලවනිස්සයා හොන්තීති යොජනා. දානසීලාදයො කුසලා ධම්මා. සුට්ඨු බලවං කම්මං අධිප්පෙතං, න දුබ්බලං. උපනිස්සයට්ඨානත්තා. තෙසංපි රූපධම්මානං බලවනිස්සයා නනුහොන්තීති සම්බන්ධො. කථං හොන්තීති ආහ ‘‘බහිද්ධාරුක්ඛතිණාදීනං’’තිආදිං. තත්ථ පථවීරස ආපොරසවස්සොදක බීජානි රුක්ඛතිණාදීනං බලවනිස්සයා හොන්ති. මූලභෙසජ්ජාදීනි අජ්ඣත්තං සන්තානං බලවනිස්සයා හොන්තීති යොජනා. ‘‘පකතස්සෙවා’’ති පඨමතරං කතස්ස උප්පාදනාදිකම්මස්සෙව. ‘‘න එවං රූපසන්තානෙනා’’ති එවං රූපසන්තානෙන උප්පාදිතා උපසෙවිතා ධම්මා නත්ථි. ‘‘තං’’ති උතුබීජාදිකං. කම්මාදිකඤ්ච. ‘‘පකතං’’ති පුරෙතරං උප්පාදිතඤ්ච උපසෙවිතඤ්ච. සචෙතනස්සෙව චෙතනං පකප්පනං පකරණන්ති සම්බන්ධො. චෙතනං පකප්පනං පකරණං නාමාති අත්ථො. ‘‘පකප්පනං’’ති ච සංවිධානං. ‘‘කිඤ්චී’’ති කිඤ්චිකම්මාදිකං උතුභොජනාදිකඤ්ච. අත්තනො ච උප්පන්නා රාගාදයො පරස්ස ච සන්තානෙ පරස්ස ච උප්පන්නා රාගාදයො අත්තනො ච සන්තානෙති යොජනා . ‘‘නිදස්සනං’’ති උදාහරණං හොති. මනොපදොසිකදෙවා අඤ්ඤමඤ්ඤං දිස්වා අත්තනො මනං පදූසෙන්ති. බාළ්හං ඉස්සාධම්මං උප්පාදෙන්ති. තස්මිංයෙව ඛණෙ චවන්ති. තෙසං ද්වෙ ඉස්සාධම්මා අඤ්ඤමඤ්ඤස්ස බලවනිස්සයා හොන්තීති. කාමාවචර කුසලස්ස බලවනිස්සයා හොන්තීතිආදිනා යොජෙතබ්බං. විභාවනිපාඨෙ. ඣාන මග්ග ඵල විපස්සනාදිභෙදං ආලම්බණං පච්චවෙක්ඛන අස්සාදනාදි ධම්මෙ අත්තාධීනෙ කරොතීති යොජනා. ‘‘අත්තාධීනෙ’’ති අත්තායත්තෙ අත්තාබද්ධෙ. පට්ඨානෙ පඤ්හවාරෙ දානං දත්වා සීලංසමාදියිත්වා උපොසථකම්මං කත්වා තං ගරුං කත්වා පච්චවෙක්ඛති. පුබ්බෙ සුචිණ්ණානි ගරුං කත්වා පච්චවෙක්ඛන්තීතිආදිනා ආගතත්තාදාන සීල. ල. නිබ්බානානි චෙවාති වුත්තං. රාගං ගරුංකත්වා අස්සාදෙන්ති, අභිනන්දතීතිආදිනා, චක්ඛුං ගරුං කත්වා අස්සාදෙන්තීතිආදිනා ච ආගතත්තා ‘‘රාග දිට්ඨී චක්ඛු සොතාදීනිචා’’ති වුත්තං. ‘‘පරත්ථ පි’’ති පරතො නිස්සය පච්චයාදීසුපි. ‘‘සො එවා’’ති පච්චුපත්ථම්භකො එව. ‘‘කිඤ්චී’’ති කිඤ්චිමත්තංපි. මහාභූතෙ කිඤ්චි උපත්ථම්භෙතුං න සක්කොන්තීති යොජනා. නනු ආහාර රූපං මහාභූතෙ උපත්ථම්භෙතුං සක්කොති. ජීවිතරූපඤ්ච කම්මජමහාභූතෙ අනුපාලෙතුන්ති. සච්චං. ඉධ පන සහජාතපච්චය කිච්චං අධිප්පෙතං. තෙසඤ්ච ද්වින්නං සහජාතපච්චය කිච්චං නත්ථි. තං පරතො ආවී භවිස්සතීති. ‘‘වත්ථු විපාකානං’’ති වත්ථුරූපං විපාකානං. පට්ඨානපාඨෙ. ආරම්මණඤ්ච, නිස්සයො ච, පුරෙජාතඤ්ච, විප්පයුත්තො ච, අත්ථි ච, අවිගතො චා,ති ඡසුපච්චයෙසු ඝටිතෙසු තීණි විසජ්ජනානි ලබ්භන්තීති යොජනා. තීණි විසජ්ජනානි නාම වත්ථු කුසලානං ඛන්ධානං ඡ හි පච්චයෙහි පච්චයො. වත්ථු අකුසලානං, වත්ථු අබ්‍යාකතානන්ති. එත්ථ ච අත්තනො අජ්ඣත්තං වත්ථුං ආරබ්භ වත්ථු මෙ අනිච්චන්තිආදිනා සම්මසන්තස්ස වත්ථුරූපං කුසලානං ඛන්ධානං ඡහි පච්චයෙහි පච්චයො. එතං මම, එසො හමස්මි, එසො මෙ අත්තා,ති උපාදියන්තස්ස වත්ථු රූපං අකුසලානං. උභයත්ථපි ආවජ්ජනක්ඛණෙ අබ්‍යාකතානං. අරහතො පන තං අනිච්චන්තිආදිනා සම්මසන්තස්ස ක්‍රියාබ්‍යාකතානං ඛන්ධානන්ති. තෙනාහ

‘‘පච්චුප්පන්නං වත්ථුං’’තිආදිං. තත්ථ ‘‘පච්චුප්පන්නං වත්ථුං’’ති අත්තනො පච්චුප්පන්නං වත්ථුං. අධිට්ඨානවිධානෙ පන ආකාස ගමනෙ රූපකායං ආරබ්භචිත්තං විය කායං ලහුකං අධිට්ඨහන්තස්ස තප්පරියාපන්නං වත්ථු අභිඤ්ඤාචිත්ත ද්වයස්සාති යොජෙතබ්බං. ‘‘අනිට්ඨෙඨානෙ’’ති ජවනචිත්තස්ස ආවජ්ජනෙන විනා උප්පජ්ජනං නාම කත්ථචි ඉච්ඡිතබ්බං හොති. කත්ථචි අනිච්ඡිතබ්බං. තත්ථ නිරොධසමාපත්තිතො වුට්ඨානෙ, මග්ගවීථීසු ගොත්‍රභුවොදානට්ඨානෙ, ආගන්තුක භවඞ්ගට්ඨානෙති ඉදං ඉච්ඡිතබ්බට්ඨානං නාම. ඉතො අඤ්ඤං අනිච්ඡිතට්ඨානං නාම. එවං අනිච්ඡිතබ්බෙ ඨානෙති අත්ථො. ‘‘පකතිකාලෙ’’ති මරණාසන්නකාලතො අඤ්ඤස්මිංකාලෙ. ‘‘තානිවා’’ති අත්තනො අත්තනො නිස්සයවත්ථූනිවා. ‘‘අඤ්ඤං වා’’ති වත්ථුතො අඤ්ඤං රූපාදිකං වා. ‘‘භින්නාරම්මණානි නාමා’’ති අඤ්ඤං ආවජ්ජනස්ස ආරම්මණං, අඤ්ඤං ජවනානන්ති එවං ජවනානි ආවජ්ජනෙන භින්නාරම්මණානි වා. තෙන වුත්තං ‘‘පච්ඡාඋප්පන්නානී’’තිආදි. ‘‘තෙසං’’ති වීථිචිත්තානං. ‘‘තදෙවා’’ති තං එවවත්ථු රූපං. ‘‘වත්ථු වා’’ති නිස්සයො ච. ‘‘තෙසං’’ති අට්ඨකථාචරියානං. න හි ගහෙතුං සක්කොන්තීති සම්බන්ධො. සෙසමෙත්ථ සුබොධං. ‘‘කස්මා වුත්තං’’තිආදීසු. ‘‘තස්ස යක්ඛස්සා’’ති ඉන්දකනාමස්ස තස්සයක්ඛස්ස. ‘‘ඉතරෙසංපී’’ති සංසෙදජොපපාතිකානංපි. ‘‘දුවිධෙනා’’ති රූපජනන කිච්චං රූපූපත්ථම්භන කිච්චන්ති එවං දුවිධෙන. අථවා ‘‘දුවිධෙනා’’ති අජ්ඣත්තාහාරස්ස උපත්ථම්භනං බහිද්ධාහාරස්ස උපත්ථම්භනන්ති එවං දුවිධෙන. ‘‘තථාරූපානඤ්චා’’ති අප්පනාපත්තකම්මවිසෙසෙන සිද්ධානඤ්ච. ‘‘අජ්ඣත්තාහාරොපී’’ති පිසද්දෙන යථාවුත්තජීවිතින්ද්‍රියඤ්ච අරූපාහාරෙ ච සම්පිණ්ඩෙති. ‘‘වත්ථුවිපාකානං’’ති වත්ථුරූපං විපාකානං. ‘‘සබ්බථා’’ති අබ්‍යායපදං. තඤ්ච සබ්බවිභත්තියුත්තං. ඉධ පන පච්චත්තවචනන්ති ආහ ‘‘සබ්බථා’’ති සබ්බප්පකාරන්ති. පකාරො ච වෙදිතබ්බොති සම්බන්ධො. කථං වෙදිතබ්බොති ආහ ‘‘තිවිධො’’තිආදිං. ‘‘සහජාතෙ සඞ්ගහෙතබ්බං’’ති පච්චයභාවෙන සඞ්ගහෙතබ්බං. සහජනනං නාම අත්තනා සහ ජනෙන්තස්ස සහජනනං. තඤ්ච කම්මචිත්තාදීනං විය විසුං ජනනකිච්චං න හොති. අත්තනි උප්පජ්ජන්තෙ එව ඉතරානි රූපානි උප්පජ්ජන්ති. අනුප්පජ්ජන්තෙ න උප්පජ්ජන්තීති එවරූපං ජනනකිච්චං වෙදිතබ්බං .‘‘විනාව සහුප්පාදනකිච්චෙනා’’ති අත්තනා සහුප්පාදනකිච්චෙ ආහාරස්ස බ්‍යාපාරො නත්ථීති අධිප්පායො. තෙනෙව සහජාතානි උපත්ථම්භන්තොපි සහජාතපච්චයත්තං න ගච්ඡතීති. එසනයො රූපජීවිතින්ද්‍රියෙපි. තෙන වුත්තං ‘‘ජීවිතංපී’’තිආදි. ‘‘තීසූ’’ති ආරම්මණඤ්ච උපනිස්සයො ච අත්ථිචාති ඉමෙසු තීසු. ආරම්මණාධිපතිම්හි පුරෙජාතා රම්මණාධිපතිපි අත්ථි. සො පුරෙජාතත්ථි පච්චයො එවාති අත්ථිපච්චයෙ සඞ්ගහිතො. ‘‘තස්මිං කතෙ පවත්තමානානං’’ති තස්මිං කම්මෙ කතෙ තස්ස කතත්තා එව පවත්තමානානං. ආරම්මණාකාරො ගොචරවිසයාකාරො. ‘‘සන්තානවිසෙසං කත්වා’’ති බීජනිධානං කත්වාති අධිප්පායො. ‘‘තෙ’’ති ආරම්මණපච්චය කම්ම පච්චයා. ‘‘අකාලිකො’’ති මග්ගචෙතනාවසෙන අකාලිකො. සොහි අත්තනො අනන්තරෙඵලං ජනෙති. තස්මා ආගමෙතබ්බස්ස ආයතිකාලස්ස අභාවා අකාලිකොති වුච්චති. අවසෙසො නානක්ඛණිකපච්චයො කාලිකො. ‘‘පච්චයට්ඨෙනා’’ති පච්චයකිච්චෙන. ලොකප්පවත්තියා කම්මහෙතුකත්තාති සම්බන්ධො. ‘‘ඵලහෙතූ පචාරෙනා’’ති ඵලභූතාය සබ්බලොකප්පවත්තියා හෙතුභූතස්ස කම්මස්ස නාමං ඵලම්හි ආරොපෙත්වා වොහාරෙන සබ්බෙපි තෙවීසතිපච්චයා කම්මසභාවං නාතිවත්තන්තීති යොජනා. කම්මපච්චය සඞ්ඛ්‍යං ගච්ඡන්තීති වුත්තං හොති. ‘‘විජ්ජමානා යෙවා’’ති අත්ථිපච්චයා එවාති වුත්තං හොති. ‘‘සාසනයුත්තියා විරුද්ධමෙවා’’ති එත්ථ සාසනයුත්ති නාම තීණිපිටකානි. ‘‘විරුද්ධමෙවා’’ති ආරම්මණ පච්චයභූතා සබ්බෙ පථවී පබ්බත නදීසමුද්ද අජටාකාසාදයො ච සබ්බාපඤ්ඤත්තියො ච නිබ්බානඤ්ච කම්මසඞ්ඛ්‍යං ගච්ඡන්තීති වදන්තො ච, සබ්බෙ අතීතානාගත ධම්මා අත්ථිපච්චයා එවාති වදන්තො ච, තීහි පිටකෙහිපි විරුජ්ඣතියෙව. පට්ඨානපාළියා පන වත්තබ්බමෙව නත්ථි. අත්ථි සද්දොහි පට්ඨානෙ පච්චුප්පන්නභාවෙන විජ්ජමානත්ථො. න පරමත්ථ ධම්ම භාවෙන. නාපිලොක සම්මුතිවසෙන. න හි පරමත්ථ ධම්ම භූතාපි අතීතානාගතධම්මා ඉධ අත්ථි සඞ්ඛ්‍යං ගච්ඡන්ති. නාපිපඤ්ඤත්ති හොති. ‘‘අඤ්ඤමඤ්ඤප්පටිබද්ධඔකාසෙ’’ති අඤ්ඤමඤ්ඤං නිස්සයනිස්සිතභාවෙ න පටිබද්ධෙ කාමරූපභවොකාසෙ. ‘‘යතො’’ති යම්භාපටිසන්ධි විඤ්ඤාණතො. ‘‘යතො’’ති වා යම්භාසීසතො, යම්භාබීජතො නිබ්බත්තීති යොජනා. ‘‘බීජතො විය මහාරුක්ඛස්සා’’ති බීජපච්චයා කළීරඞ්කුරාදිකස්ස මහාරුක්ඛසන්තානස්ස නිබ්බත්තිවිය. පාළිපාඨෙ. ‘‘න ඔක්කමිස්සථා’’ති සචෙ න ඔක්කමෙය්‍ය. ‘‘සමුච්චිස්සථා’’ති අපිනුඛො සමුච්චෙය්‍ය, වඩ්ඪෙය්‍ය. ‘‘වොක්කමිස්සථා’’ති සචෙ විගමෙය්‍ය, විනාසෙය්‍ය. ‘‘අභිනිබ්බත්තිස්සථා’’ති අපිනුඛො අභිනිබ්බත්තෙය්‍ය, පාතුභවෙය්‍ය. ‘‘වොච්ඡිජ්ජිස්සථා’’ති සචෙඋච්ඡිජ්ජෙය්‍ය. ‘‘ආපජ්ජිස්සථා’’ති අපිනුඛො ආපජ්ජෙය්‍ය. ‘‘යදිදං’’ති යං ඉදං. ‘‘ඉදං’’ති නිපාතමත්තං. ‘‘විඤ්ඤාණං’’ති පටිසන්ධිවිඤ්ඤාණං. යං විඤ්ඤාණං අත්ථි. එසෙව විඤ්ඤාණ ධම්මොති යොජනා. ‘‘රූපුප්පත්තියා’’ති රූපුප්පාදස්ස. විඤ්ඤාණං පච්චයො එතස්සාති විඤ්ඤාණ පච්චයා. රූපුප්පත්ති. ‘‘රූපප්පවෙණියා’’ති කම්මජරූපසන්තතියා. ‘‘උතුආහාරාපී’’ති අජ්ඣත්ත උතුඅජ්ඣත්ත ආහාරාපි. ඉදඤ්ච සම්භවයුත්ති වසෙන වුත්තං. අත්ථතො පන පුරිමුප්පන්නාය රූපප්පවෙණියා අසති, අජ්ඣත්තං තෙ උතුආහාරාපි නත්ථියෙව. බහිද්ධා උතුපන අසතිපි පුරිමුප්පන්නාය රූපප්පවෙණියා රූපං න ජනෙතීති න වත්තබ්බං. ටීකාපාඨෙ. ‘‘අරූපං පනා’’ති අරූපභූමිපන. ‘‘යස්මිංරූපෙ’’ති කම්මජරූපෙ. ‘‘පච්චයභාවො අත්ථී’’ති පච්ඡිමරූපුප්පත්තියා පච්චයසත්ති අත්ථි. කස්මා විඤ්ඤායතීති චෙ. ‘‘පුත්තස්සා’’තිආදිමාහ. ‘‘බීජභාවසඞ්ඛාතං’’ති අම්බබීජාදීනං බීජභාවසඞ්ඛාතං. ‘‘නියාමරූපං නාමා’’ති උතුවිසෙසමාහ. ‘‘යථා වා තථා වා’’ති අනියමතොති වුත්තං හොති. ‘‘යොනිභාවසඞ්ඛාතං’’ති තං තං ගොත්තකුලජාතීනං ජාතිභාවසඞ්ඛාතං. ‘‘නියාමරූපං’’ති උතුවිසෙස සඞ්ඛාතං නියාමරූපං. සදිසානි රූපසණ්ඨානානි යෙසන්ති විග්ගහො. ‘‘පටිසන්ධිරූපස්සෙව ආනුභාවො’’ති කලලකාලාදීසු උප්පන්නස්ස පටිසන්ධිරූපස්සෙව ආනුභාවො. පුන තමෙවත්ථං විසෙසෙත්වා දස්සෙතුං ‘‘අපිචා’’තිආදිමාහ. ‘‘සමුදාගතං’’ති සුට්ඨු උපරූපරිආගතං. ඉත්ථිභාවාදිරූපං බීජරූපඤ්ච නියාමෙතීති සම්බන්ධො. ‘‘නියාමකං’’ති නානාවණ්ණසණ්ඨානාදීනං නියාමකං. ‘‘තත්ථ ඉමස්මිං භවෙ’’තිආදීසු. ධනඤ්ච ධඤ්ඤඤ්ච තතො අවසෙසා සබ්බෙඋපභොගපරිභොගාචාති විග්ගහො. විජ්ජා ච සිප්පඤ්ච නානාබහුස්සුතඤ්ච පරියත්ති චාති ද්වන්දො. ‘‘අනාගතානං තාසං’’ති තාසං අභිනවධනධඤ්ඤාදිසම්පත්තීනං. ‘‘උපනිස්සය පච්චයතා’’ති පුබ්බයොගකම්මස්ස උපනිස්සය පච්චයතා. තත්ථ ධනධඤ්ඤභොගානං පටිලාභත්ථාය පුබ්බයොගකරණං නාම කසිකම්ම වාණිජ්ජකම්මාදීනං කරණං. තත්ථ කසිකම්මෙ තාව ධනධඤ්ඤභොගානං

පටිලාභත්ථාය කසිකම්මකරණෙ ධනධඤ්ඤභොගා අනාගතූපනිස්සය පච්චයො. ඉදානි කසිකම්මකරණං තස්ස පච්චයුප්පන්නං. ධනධඤ්ඤ භොගානං පටිලාභපරිභොගකාලෙසු කසිකම්මකරණං අතීතූපනිස්සය පච්චයො. තෙසං පටිලාභො ච පරිභොගො ච තස්ස පච්චයුප්පන්නො. කසිකම්මකරණක්ඛණෙ පන ඛෙත්ත, වත්ථු, බීජ, මෙඝවුට්ඨියො ච නඞ්ගලාදීනි කසිභණ්ඩානි ච ගොමහිංසා ච කම්මකාරක පුරිසා ච පච්චුප්පන්නූපනිස්සයො. කසිකම්මකරණං තස්ස පච්චයුප්පන්නං. කම්මසාධිකස්ස මාතාපිතාදයො පුබ්බපුරිසා තස්ස කම්මස්ස අතීතූපනිස්සය පච්චයො. තං කම්මං තස්ස පච්චයුප්පන්නන්ති. එවං සෙසෙසුපි. සෙසං සුවිඤ්ඤෙය්‍යං.

“පඤ්චවිධ”න්තිආදීසු. “සණ්ඨානත්තං”ති අණු, තජ්ජාරී, රථරෙණු, ලික්ඛාදීනි උපාදාය සබ්බෙසං රූපසණ්ඨානානං භාවො සණ්ඨානත්තං. “භාවො”ති ච තෙසං පවත්ති වුච්චති. “පවත්ති හෙතූ”ති ච පරමත්ථ රූප ධම්මා එව. “අනුපගමනතො”ති එත්ථ සභාවතො අතිසුඛුමත්තා අනුපගමනං වෙදිතබ්බං. අධිවචනසඞ්ඛාතං නාමාභිධානන්ති විග්ගහො. “අධිවචනං”ති ච අත්ථප්පකාසකත්තා අධිකං වචනං අධිවචනං. “නාමාභිධාන”න්ති ච නාමපඤ්ඤත්ති වුච්චති. “ගහෙතබ්බ භාවො”ති ඉදං චිත්තං නාම, අයං ඵස්සොනාමාතිආදිනා කථෙන්තානං සන්තිකා නාමාභිධානං සුත්වා තදනුරූපස්ස සභාවත්ථස්ස ජානනවසෙන ඤාණෙන ගහෙතබ්බභාවො. නාම පඤ්ඤත්තානුසාරෙන ජානිතබ්බත්තා නාමන්ති වුච්චතීති වුත්තං හොති. ආරම්මණෙ නමතීති නාමං. ආරම්මණික ධම්මා වා එත්ථ නමන්තීති නාමන්තිපි යුජ්ජති.

ඉමස්මිං පච්චයසඞ්ගහෙ පච්චයධම්මෙසු පඤ්ඤත්තීනංපි සඞ්ගහිතත්තා පඤ්ඤත්ති සඞ්ගහොපි ථෙරෙන ඉධ නික්ඛිත්තො. තත්ථ “පඤ්ඤාපීයතී”ති එත්ථ පඤ්ඤාපනං නාම වොහාරට්ඨපනං. තඤ්චට්ඨපනං ද්වීහිකාරණෙහි සිජ්ඣති වදන්තානං වොහාරෙන ච, සුණන්තානං සම්පටිච්ඡනෙන චාති දස්සෙතුං “අයං පී”තිආදිමාහ. “සම්පටිච්ඡීයතී”ති යථා පුබ්බපුරිසෙහි වොහරීයති, තථා පච්ඡිම ජනපරම්පරාහි වොහරීයතීති වුත්තං හොති. පකාරෙන ඤාපීයතීති පඤ්ඤත්තීතිපි යුජ්ජති. “බ්‍යඤ්ජනත්ථො”ති මනුස්ස, දෙව, පථවී, පබ්බතාදිකො සද්දත්ථො. “පඤ්ඤාපීයන්තී”ති පකාරෙන ඨපීයන්ති. සද්දපඤ්ඤත්තිං ආහාති අධිකාරො. අධිමත්තභාවප්පකාරො නාම පථවීපබ්බතාදීසු පථවීධාතුයා අධිමත්ත භාවවිසෙසො. නදී සමුද්දොදකාදීසු ආපොධාතුයා. අග්ගික්ඛන්ධෙසු තෙජොධාතුයා. වාතක්ඛන්ධෙසු වායොධාතුයාති එවං අධිමත්ත භාවවිසෙසො. විවිධෙන පකාරෙන පරිණමනං විපරිණාමොති ආහ තථා තථා විපරිණාමාකාරන්ති. පථවීපබ්බතාදිවොහාරො සණ්ඨිතාකාරං නිස්සාය පවත්තො න හොති. පථවී නාම එවං සණ්ඨානා, පබ්බතො නාම එවං සණ්ඨානොති සණ්ඨානනියමො නත්ථි. පංසුසිලානං රාසිපුඤ්ජප්පවත්තිමත්තෙන වොහාරො සිද්ධොති වුත්තං “න හි ඉධ සණ්ඨානං පධානං”ති. “කට්ඨාදයො එව වුච්චන්තී”ති තෙ එවසණ්ඨානනානත්තං පටිච්ච නානාවොහාරෙන වුච්චන්ති. පථවී පබ්බත නදී සමුද්දාදීසු විය භූතානං පවත්තිවිසෙසාකාරෙනාති වුත්තං “න හි ඉධ සමූහො පධානං”ති. “උපාදාපඤ්ඤත්තී”ති පඤ්චක්ඛන්ධ ධම්මෙ උපාදාය තෙහි අනඤ්ඤං එකීභූතං කත්වා පඤ්ඤත්ති. න ආකාස පඤ්ඤත්ති දිසාදෙසපඤ්ඤත්තියො විය තෙහි ඛන්ධෙහි මුඤ්චිත්වා පඤ්ඤත්ති. “යතො”ති යම්හාදිසතො. “ලද්ධප්පකාසත්තා”ති ලද්ධප්පභාසත්තා. “අහස්සා”ති දිවසස්ස. උද්ධුමාතකාදීනි ‘උද්ධුමාතකං පටිකූලං’තිආදිනා පටිකූලවසෙන මනසිකරොන්තස්සපි නිමිත්තං උපට්ඨහන්තං භූතවිකාරප්පකාරෙන උපට්ඨහතීති කත්වා භූතනිමිත්තෙ සඞ්ගණ්හාති. “අට්ඨකථායං”ති පුග්ගලපඤ්ඤත්ති අට්ඨකථායං. “තාසං”ති භූමිපබ්බතාදිකානං අත්ථ පඤ්ඤත්තීනං. “තථා තථා”ති අයං භූමි, අයං පබ්බතො, තිආදිනා තෙන තෙන වොහාරෙන. අත්ථානං පරමත්ථානං ඡායාති අත්ථච්ඡායා. “ඡායා”ති ච නිමිත්තච්ඡායායො වුච්චන්ති. අත්ථච්ඡායානං ආකාරො අත්ථච්ඡායාකාරො. “ආකාරො”ති ච නානාසමූහ නානාසණ්ඨානාදිකො ආකාරො. අත්ථොති වා සද්දාභිධෙය්‍යො වචනත්ථො. සොයෙව සමූහාකාරාදි නිමිත්ත මත්තත්තා අත්ථච්ඡායාකාරොති වුච්චතීති ඉමමත්ථං දස්සෙති “සද්දාභිධෙය්‍ය සඞ්ඛාතෙනා”තිආදිනා. “දබ්බප්පටිබිම්බාකාරෙනා”ති දබ්බසඞ්ඛාතෙන පටිබිම්බාකාරෙන. “ඔලම්බියා”ති අවලම්බිත්වා. “ගණනූපගං කත්වා”ති අය මෙකො අත්ථො, ඉදමෙකං වත්ථූති එවං ගණනූපගං කත්වා. “ඉමෙඡා”ති ඉමෙ ඡසද්දපඤ්ඤත්ති වොහාරා නාම නාමකම්මාදි නාම. “අත්තනී”ති නාමපද සඞ්ඛාතෙ අත්තනි. අත්ථ විසයං එව හුත්වා පවත්තති භාසඤ්ඤූනන්ති අධිප්පායො. “නාමෙ සතී”ති අක්ඛරසමූහො පදං, පදසමූහො වාක්‍යන්ති එවං වුත්තෙ නාමපදෙ විජ්ජමානෙ සති. “තදුග්ගණ්හන්තානං”ති තං තං නාමපදං වාචුග්ගතකරණ වසෙන උග්ගණ්හන්තානං ජනානං. “තදත්ථා”ති තස්ස තස්ස නාම පදස්ස අත්ථා. “ආගච්ඡන්ති යෙවා”ති භාසඤ්ඤූනං ඤාණාභිමුඛං ආගච්ඡන්තියෙව. එතෙන අත්තනි අත්ථස්ස නාමනං නාම අත්ථජොතන කිච්චමෙවාති දීපෙති. “සුණන්තානං ඤාණං”ති එත්ථ “ඤාණං”ති උපලක්ඛණ වචනං, අකුසල විඤ්ඤාණස්සපි අධිප්පෙතත්තා. “තං තං අත්ථාභිමුඛං නාමෙතී”ති ආරම්මණ කරණවසෙන නාමෙති. “නාමග්ගහණ වසෙනා”ති අයං අසුකොනාම හොතූති එවං නාමග්ගහණවසෙන. “ධාරීයතී”ති යාවජීවංපි අප්පමුස්සමානං කත්වා ධාරීයති. නීහරිත්වා වුච්චති අත්ථො එතායාති නිරුත්ති. “එතායා”ති කරණභූතාය එතායනාමජාතියා. “අවිදිතපක්ඛෙ”ති නාමපදං අස්සුතකාලෙ අවිඤ්ඤාතපක්ඛෙ. “තතො නීහරිත්වා”ති අවිදිතපක්ඛතො ඤාණෙන නීහරිත්වා. “කථීයතී”ති තං සුතකාලෙ වදන්තෙන සුණන්තස්ස ආචික්ඛීයති ජානාපීයති. “අත්ථස්සා”ති අවිදිතපක්ඛෙ ඨිතස්ස අත්ථස්ස. “එතස්සෙ වා”ති නාමපදස්සෙව. නාමපදන්ති ච ක්‍රිය පදංපි , උපසග්ගපදම්පි, නිපාතපදම්පි, පාටිපදිකපදංපි, ඉධ නාමපදන්ත්වෙව වුච්චති. “විසෙසනභූතානං”ති අඤ්ඤපදත්ථසමාසෙ සමාසපදානං අත්ථා විසෙසනා නාම. එවං විසෙසනභූතානං. “පුග්ගලස්සා”ති අඤ්ඤපදත්ථභූතස්ස අභිඤ්ඤාලාභී පුග්ගලස්ස. “වදන්තී”ති ආනන්දාචරියං සන්ධාය වුත්තං. සො හි ධම්මසඞ්ගණියං පඤ්ඤත්තිදුකනිද්දෙසෙ මූලටීකායං තථා වදති. “තබ්භාවං”ති අක්ඛර පදබ්‍යඤ්ජනභාවං. “අස්සා”ති නාමපඤ්ඤත්තියා. අක්ඛරපදබ්‍යඤ්ජනං ගොචරො ආරම්මණං අස්සාති විග්ගහො. “අනුසාරෙනා”ති අනුගමනෙන. “ලොකසඞ්කෙත නිම්මිතා”ති ලොකසඞ්කෙතඤ්ඤාණෙන පවත්තිතා. “ලොකසඞ්කෙතඤ්ඤාණං”ති ච ඉදං නාමං ඉමස්සත්ථස්ස නාමං, අයමත්ථො ඉමස්ස නාමස්ස අත්ථොති එවං පුරෙතරං ලොකසඤ්ඤාණ ජානනකඤ්ඤාණං.

‘‘අතීත සද්දමත්තාරම්මණා’’ති සොතවිඤ්ඤාණ වීථියා ආරම්මණං හුත්වා නිරුද්ධං අතීත සද්දමත්තං කුරුමානා. ‘‘තෙන වුත්තවචනෙ’’ති තෙන සික්ඛං පච්චක්ඛන්තෙන භික්ඛුනා සික්ඛං පච්චක්ඛාමීති වුත්තවචනෙ. පච්චුප්පන්නං සද්දං සොතවිඤ්ඤාණ වීථියා, අතීතඤ්ච සද්දං මනොවිඤ්ඤාණ වීථියාති යොජනා. ‘‘තානි අක්ඛරානී’’ති සික්ඛං පච්චක්ඛාමීති වාක්‍යෙ අවයවක්ඛරානි. ‘‘අයං අක්ඛර සමූහො’’ති ඉදං නාමපදන්ති වුත්තං හොති. එතස්ස අත්ථස්ස. ‘‘විනිච්ඡයවීථිං’’ති අක්ඛර පදසල්ලක්ඛණවීථිඤ්ච. ‘‘එකක්ඛරෙ සද්දෙ’’ති ‘ගො’ ඉච්චාදිකෙ එකක්ඛරෙ පඤ්ඤත්ති සද්දෙ. ‘‘යා’’ති නාම පඤ්ඤත්ති. ‘‘වදන්තස්ස මනසා’’ති සම්බන්ධො. ‘‘පුබ්බභාගෙ’’ති යං කිඤ්චි අත්ථං පරෙසං වත්තුකාමො වදන්තො තස්ස තස්ස අත්ථස්ස නාමං පඨමං මනොද්වාරවීථියා නියමෙත්වා එව වදති, තං නාමං පුබ්බභාගෙ වදන්තෙන මනසා වවත්ථාපිතා නාමපඤ්ඤත්තීති වුච්චති. පටිපාටිකථනං පවත්තික්කමකථනං. ‘‘වුත්තං’’ති අට්ඨකථාසු වුත්තං. තථා අද්ධමත්තිකන්ති ච වුත්තන්ති සම්බන්ධො. ‘‘වුත්තං’’ති ච සද්දසත්ථෙසු වුත්තං.

ගාථායං. ‘‘මත්තා’’ති එකච්ඡිප්පුප්පාදක්ඛණං වුච්චති. එකා මත්තායස්සාති එකමත්තො. ‘‘දීඝමුච්චතෙ’’ති දීඝො නාම වුච්චතෙ. ‘‘ප්ලුතො’’ති නානප්පකාරෙන රුතො ගායිතොති පරුතො . සො එව රකාරස්ස ලකාරං කත්වා පකාරෙ ච සරලොපං කත්වා ප්ලුතොති වුච්චති. ගීතන්ති වුත්තං හොති. ‘‘පරමත්ථ සද්දසඞ්ඛාටානං’’ති පරම්පරා පවත්තානං පරමත්ථ සද්දරාසීනං. ‘‘අනෙකකොටිසතසහස්සානි චිත්තානී’’ති ජවනවීථීනං අන්තරන්තරා භවඞ්ගචිත්තෙහි සද්ධිං අනෙකකොටිසතසහස්සානි චිත්තානි.

පට්ඨානනයානුදීපනා නිට්ඨිතා.

පච්චයසඞ්ගහානුදීපනා නිට්ඨිතා.

9. කම්මට්ඨානසඞ්ගහඅනුදීපනා

170. කම්මට්ඨානසඞ්ගහෙ . විදිතො විඤ්ඤාතො නාමරූප විභාගො යෙනාති විග්ගහො. යොගී පුග්ගලො. ‘‘කිලෙසෙ සමෙතී’’ති කාමච්ඡන්දාදිකෙ නීවරණකිලෙසෙ උපසමෙති. ‘‘තථා පවත්තො’’ති භාවනාවසෙන පවත්තො. වූපසමනවසෙන වා පවත්තො. ‘‘තායා’’ති තායභාවනා පඤ්ඤාය, පස්සන්තීති සම්බන්ධො. ‘‘පස්සිතං’’ති සමනුපස්සිතං. කථං කසිණභාවනාදිකං යොගකම්මං අත්තාව අත්තනො ඨානං හොතීති වුත්තං ‘‘ආදිමජ්ඣපරියොසානානංහී’’තිආදි. විභාවනිපාඨෙ. ‘‘පදට්ඨානතායා’’ති එතෙන තිට්ඨති අනිවත්තමානං පවත්තති එතෙනාති ඨානන්ති අත්ථෙන පදට්ඨානමෙව ඨානන්ති වුච්චතීති දීපෙති. ‘‘සුඛවිසෙසානං’’ති ඣානසුඛ මග්ගසුඛ ඵලසුඛානං. ‘‘දසකසිණානී’’තිආදීසු මුඛ්‍යතො වා උපචාරතො වා ද්විධාපි අත්ථං දස්සෙතුං ‘‘දසකසිණානී’’තිආදි වුත්තං. ‘‘සෙසානිපී’’ති අප්පමඤ්ඤාදීනි සෙසකම්මට්ඨානානිපි. යං යං අනුරූපං යථානුරූපං. ‘‘සමුදාචරණං’’ති පුනප්පුනං භුසං පවත්තනං. ‘‘සංසග්ග භෙදො’’ති එකමෙකස්ස පුග්ගලස්ස කස්සචි ද්වෙචරියා, කස්සචි තිස්සොතිආදිනා සම්මිස්ස විභාගො. අට්ඨකථායං’’ති විසුද්ධිමග්ග අට්ඨකථායං. ‘‘සබ්බායපි අප්පනායා’’ති ඣානප්පනාය ච මග්ගප්පනාය ච ඵලප්පනාය ච. ‘‘යා ආසන්නෙ පවත්තා දූරෙ පවත්තාති අධිකාරො. ‘‘ඉතරා පනා’’ති දූරෙ පවත්තාපන. ‘‘තාසං පනා’’ති තිස්සන්නං භාවනානං පන. ‘‘තෙසං පී’’ති ද්වින්නං නිමිත්තානංපි. ‘‘විදත්ථිචතුරඞ්ගුලං’’ නාම විත්ථාරතො චතුරඞ්ගුලාධිකං විදත්ථිප්පමාණං. විදත්ථිප්පමාණං වා චතුරඞ්ගුලප්පමාණං වාතිපි යුජ්ජති. තථාහි විසුද්ධිමග්ගෙ වායොකසිණ විධානෙ චතුරඞ්ගුලප්පමාණං සීසං වාතෙන පහරියමානං දිස්වාති වුත්තං. ඛලමණ්ඩලං නාම කස්සකානං කස්සමද්දනභූමිභාගමණ්ඩලං. ‘‘කතං වා’’ති නීලාදිවණ්ණවිසෙසරහිතං අරුණවණ්ණං මත්තිකක්ඛණ්ඩං උදකෙන මද්දිත්වා චක්කමණ්ඩලං විය පරිමණ්ඩලං සුමට්ඨතලං පථවිමණ්ඩලං කරොන්ති. එවං කතං වා. ‘‘අකතං වා’’ති කත්ථචි භූමිභාගෙ කෙනචි අකතං සයං ජාතං වා. ‘‘කසිණෙන ජම්බුදීපස්සා’’ති එත්ථ.

බුද්ධොති කිත්තයන්තස්ස, කායෙ භවති යා පීති;
වරමෙව හි සාපීති, කසිණෙනපි ජම්බුදීපස්සාති.

ගාථාසෙසො. තත්ථ ජම්බුදීපස්ස කසිණතො සාපීතිවරා එවාති යොජනා. ‘‘කසිණතො’’ති ච සකලමණ්ඩලතො. සකලස්ස ජම්බුදීපමණ්ඩලස්ස ඉස්සරියාධිපතිතො පීති වුත්තං හොති. ‘‘සන්නිවිට්ඨා’’ති සමං සණ්ඨිතා. ‘‘සණ්ඨාන පඤ්ඤත්තී’’ති මණ්ඩලසණ්ඨානෙන උපට්ඨිතා නිමිත්තපඤ්ඤත්ති එව වුච්චති. ‘‘ඵුට්ඨට්ඨානෙ’’ති කායෙවා රුක්ඛග්ගාදීසුවා වාතෙන පහතට්ඨානෙ. ‘‘වායු වට්ටී’’ති වාතපරිමණ්ඩලං. චන්දසූරියානං අග්ගිස්ස ච ඔභාසෙන විසිට්ඨාති සමාසො. ‘‘විසිට්ඨා’’ති විසෙසිතා.

‘‘ධූමාතං’’ති ධූමායිතං. ධූමපූරිතපටං වියාති වුත්තං හොති. තෙනාහ ‘‘සූනභාවං ගතං’’ති. අන්තෙ කකාරො නින්දත්ථජොතකොති වුත්තං ‘‘කුච්ඡිතත්තා’’ති. ජෙගුච්ඡි තබ්බත්තාති අත්ථො. ‘‘ඡවසරීරස්සා’’ති ලාමකසරීරස්ස. ‘‘තදෙවා’’ති ඡවසරීරමෙව. විපුබ්බකං විච්ඡින්නකං නාමාති සම්බන්ධො. තත්ථ විසෙසෙන නීලන්තිවිනීලං. තමෙව කුච්ඡිතත්තා විනීලකං. ‘‘තදෙව පුන පච්චිත්වා’’ති විනීලකසරීරමෙව පුන කාලාතික්කමෙ පච්චිත්වා. පූතිලොහිතානං පරිපක්කභාවං පත්වාති අත්ථො. තතො තතො ද්වාරච්ඡිද්දතො. යුත්තං තදෙව සරීරන්ති සම්බන්ධො. විච්ඡින්නකං නාම, විච්ඡිද්දකන්තිපි පඨන්ති. ‘‘අපකඩ්ඪිත්වා’’ති ඛණ්ඩානි සරීරතො මොචෙත්වා තං තං පදෙසං කඩ්ඪිත්වා. ‘‘පග්ඝරිතලොහිත සරීරං’’ති ඡින්නවිද්ධට්ඨානෙසු වණමුඛෙහි පග්ඝරිතලොහිතසරීරං.

‘‘බුද්ධානුස්සතී’’ති එත්ථ බුද්ධසද්දො ගුණූපචාර වචනං හොති. ගුණිනො දබ්බස්ස නාමෙන ගුණානං ගහෙතබ්බත්තාති වුත්තං ‘‘බුද්ධගුණස්ස අනුස්සති බුද්ධානුස්සතී’’ති. එසනයො ධම්මානුස්සතාදීසු. ‘‘අරහතාදී’’ති අරහතාදිගුණො. විගතානි දුස්සිල්‍යාදි මලානි ච මච්ඡෙරඤ්ච යස්ස තං විගතමලමච්ඡෙරං. තස්ස භාවොති විග්ගහො. ‘‘අත්තනා අධිගතනිබ්බානඤ්චා’’ති එතෙන අරියපුග්ගලානං කිලෙසානං අච්චන්තවූපසමො වුත්තො. ‘‘යං ආරබ්භා’’ති යං පුග්ගලං ආරබ්භ. හිතූපසංහාරො නාම අයං පුග්ගලො අවෙරො හොතු, අබ්‍යාපජ්ජො හොතූතිආදිනා අවෙරතාදීනි හිතසුඛානි තස්මිං පුග්ගලෙ චිත්තෙන උපසංහරණං. කරුණා, මුදිතා, හෙට්ඨා චෙතසිකසඞ්ගහෙ වුත්තත්ථා එව. හිතූපසංහාරො ච හිතමොදනා ච අහිතාපනයනඤ්චාති ද්වන්දො. තත්ථ හිතූපසංහාරො මෙත්තාය කිච්චං. හිතමොදනා මුදිතාය. අහිතාපනයනං කරුණාය කිච්චං. තත්ථ පරං හිතසුඛසම්පන්නං දිස්වා තෙන පරහිතෙන අත්තනි පීතිපාමොජ්ජවඩ්ඪනං හිතමොදනා නාම. පරං දුක්ඛිතං දිස්වා අයං ඉමම්හාදුක්ඛා මුච්චතු, මාකිලමතූති එවං චිත්තෙන පරස්මිං අහිතස්ස දුක්ඛස්ස අපනයනං අහිතාපනයනං නාම. ‘‘තෙසං’’ති පරසත්තානං. සස්ස අත්තනො ඉදන්ති සකං. ‘‘ඉදං’’ සුඛදුක්ඛකාරණං. අත්තනා කතකම්මං එව සකං යෙසං තෙ කම්මස්සකා. පරසත්තා එව. තෙසං භාවො. තස්ස අනුබ්‍රූහනන්ති විග්ගහො. ‘‘සීමසම්භෙදො’’ති අත්තා ච පියපුග්ගලො ච මජ්ඣත්තපුග්ගලො ච වෙරිපුග්ගලො චාති චතස්සො සීමා. සම්භින්දනං සම්භෙදො. සම්මිස්සනං අනානත්තකරණන්ති අත්ථො. සීමානං සම්භෙදො සීමසම්භෙදො. සබ්බා ඉත්ථියො, සබ්බෙපුරිසාතිආදිනා ඔධිසො පරිච්ඡෙදතො ඵරණං ඔධිසොඵරණං නාම. සබ්බෙසත්තා, සබ්බෙපාණා, සබ්බෙභූතාතිආදිනා අනොධිසො අපරිච්ඡෙදතො ඵරණං අනොධිසොඵරණං නාම. පුරත්ථිමායදිසාය සබ්බෙසත්තා අවෙරාහොන්තූතිආදිනා දිසාවිභාගවසෙන ඵරණං දිසාඵරණං නාම. ‘‘තං සමඞ්ගීනො වා’’ති තාහි අප්පමඤ්ඤාහි සමඞ්ගීනො පුග්ගලා. ‘‘නිච්චං සොම්මහදයභාවෙනා’’ති සබ්බකාලං සන්තසීතල හදයභාවෙන. බ්‍රහ්මසද්දො වා සෙට්ඨපරියායො ‘බ්‍රහ්මං පුඤ්ඤං පසවතී’තිආදීසු විය. අසිතබ්බං භුඤ්ජිතබ්බන්ති අසිතං.

පඤ්චභොජනං. පාතබ්බන්ති පීතං. අට්ඨවිධං පානං. දන්තෙන ඛායිතබ්බං ඛාදිතබ්බන්ති ඛායිතං. පූවඛජ්ජඵලඛජ්ජාදිකං නානාඛාදනීයං . අඞ්ගුලීහිපි ගහෙත්වා සායිතබ්බං ලෙහිතබ්බන්ති සායිතං. මධුප්ඵාණිතාදිකං සායනීයං. සරසප්පටිකූලතා නාම අත්තනො සභාවතො පටිකූලතා. චතුබ්බිධොපි හි ආහාරො භාජනෙසු වා හත්ථමුඛාදීසු වා යත්ථ යත්ථ සම්මක්ඛෙති, ලග්ගති, ලිම්පති. තං උදකෙන ධොවිතබ්බං හොති. අධොතං පන තම්පි ජෙගුච්ඡනීයං හොති. ආසයතො පටිකූලතා නාම තස්ස අජ්ඣොහරීයමානස්ස කණ්ඨාදීසු ඨිතෙහි පිත්තසෙම්හාදීහි ආසයෙහි සම්මිස්සනවසෙන පටිකූලතා. නිධානතො පටිකූලතා නාම නිධානතො පටිකූලතා. ''නිධානං''ති ච ආමාසයො වුච්චති. පක්කතො පටිකූලතා නාම තස්ස නිධානගතස්ස පරිපක්කකාලෙ ගූථමුත්තාදිභාවපත්තිතො පටිකූලතා. අපක්කතො පටිකූලතා නාම තස්මිං අපරිපක්කෙ අජිණ්ණෙ සති සරීරෙ නානාරොගුප්පත්තිවසෙන පටිකූලතා. ඵලතො පටිකූලතා නාම තස්ස පරිපක්කකාලතො පට්ඨාය සරීරෙ කෙසලොමාදීනං පටිකූලරාසීනං වඩ්ඪනවසෙන පටිකූලතා. නිස්සන්දතො පටිකූලතා නාම තස්ස න වහිද්වාරෙහි වා ලොමකූපෙහිවා අඤ්ඤෙහි නානාවණ්ණමුඛෙහි වා උග්ඝරණ පග්ඝරණාදිවසෙන පටිකූලතා. ''තත්ථා''ති තස්මිං චතුබ්බිධෙ ආහාරෙ. ''නිකන්තිප්පහානසඤ්ඤා''ති කන්තාරමග්ගෙ මාතාපිතූනං කන්තාරනිත්ථරණත්ථාය පුත්ත මංසඛාදනෙ විය අති මනුඤ්ඤෙපි ආහාරෙ රසතණ්හා පහානවසෙන පවත්තා සඤ්ඤා. ''සලක්ඛණාදිවසෙනා''ති සලක්ඛණසසම්භාරාදිවසෙන. ''රාගෙන චරතී''ති එත්ථ ''රාගෙනා''ති කරණත්ථෙ, ඉත්ථම්භූතලක්ඛණෙවා කරණ වචනං. තත්ථ කරණත්ථෙතාව ''රාගෙන චරතී''ති චතුසු ඉරියාපථෙසු යෙභුයොන රාගචිත්තෙන චරති. රාගචිත්තෙන නියාමානො විචරතීති වුත්තං හොති. ඉත්ථම්භූත ලක්ඛණෙ පන ''රාගෙන චරතී''ති තෙසු රාගකෙතු රාගධජො හුත්වා විචරතීති වුත්තං හොති. ''අස්සා''ති තස්සපුග්ගලස්ස. ''උස්සන්නො''ති උග්ගතො පාකටතරො. බහුතරොතිපි වදන්ති. ''පහානාය''ති එත්ථ ඉතිසද්දො ආදි අත්ථො. තෙන කරුණා භාවෙතබ්බා විහිංසාය පහානාය. මුදිතා භාවෙතබ්බා අරතියා පහානායාති ඉමං පාළිසෙසං සඞ්ගණ්හාති. ''නිස්සරණතාවචනතො''ති නිස්සරණඤ්හෙතං බ්‍යාපාදස්ස යදිදං මෙත්තාචෙතො විමුත්ති. නිස්සරණඤ්හෙතං විහෙසායයදිදං කරුණා චෙතොවිමුත්ති. නිස්සරණඤ්හෙතං අරතියා යදිදං මුදිතා චෙතො විමුත්තීති එවං නිස්සරණ භාවවචනතො ච. චතස්සො අප්පමඤ්ඤායො. ල. දොස චරිතස්සාති වුත්තං. ''දොස වත්ථුත්තාභාවතො චා''ති දොසුප්පත්තියා වත්ථු භාවස්සකරණ භාවස්ස අභාවතො ච. නීලාදීනි චත්තාරි කසිණානි දොස චරිතස්සාති වුත්තං. කස්මාපනෙත්ථ දොස චරිතස්ස උපෙක්ඛා සප්පායකාරණං විසුං න වුත්තන්ති. අඤ්ඤකාරණත්තා න වුත්තන්ති දස්සෙන්තො ''එත්ථ චා''තිආදිමාහ. ''තිස්සො''ති තිස්සො අප්පමඤ්ඤායො. ''මනාපියරූපානී''ති මනාපියවණ්ණානි. වික්ඛිත්තචිත්තො ච හොතීති අධිකාරො. ''තස්සා''ති පමාද බහුලස්ස වික්ඛිත්තචිත්තස්ස ච පුග්ගලස්ස. වුත්තං සියා. විසුද්ධි මග්ගෙ පන එවං වුත්තං නත්ථීති අධිප්පායො. විභාවනිපාඨෙ. ''බුද්ධිවිසය භාවෙනා''ති වුත්තං. යදි බුද්ධිවිසයත්තා මොහචරිතස්ස සප්පායං. බුද්ධිවිසයභූතානි මරණ උපසමසඤ්ඤා වවත්ථානානිපි මොහචරිතස්ස සප්පායානි සියුන්ති වුත්තං ''එවඤ්හිසතී''තිආදිං. ''භූතකසිණානී''ති පථවීකසිණාදීනි මහාභූතකසිණානි. ''තත්ථාපී''ති වා තෙසු චත්තාලීස කම්මට්ඨානෙසුපි. එවංසති වණ්ණකසිණානං පුථුලඛුද්දකතාපි එත්ථ සඞ්ගහිතා හොතීති. ''මහන්තං''ති විදත්ථි චතුරඞ්ගුලතො මහන්තං. යදි එවසද්දො යථාරුතමෙව යුජ්ජෙය්‍ය. එවංසති ඛුද්දකං විතක්කචරිතස්සෙව සප්පායං, න බුද්ධිචරිතාදීනන්ති එවමත්ථොපි ගණ්හෙය්‍ය. අථ බුද්ධිචරිතස්ස පන අසප්පායං නාම නත්ථීති අට්ඨකථාවචනෙන විරුජ්ඣෙය්‍යාති ඉමිනා අධිප්පායෙන ''ඛුද්දකන්ති පදෙයුජ්ජතී''ති වුත්තං. අථවා, පුථුලං මොහචරිතස්ස, ඛුද්දකං විතක්කචරිතස්සෙව, නමොහචරිතස්සාති අත්ථෙ සති, බුද්ධිචරිතාදීනං පන පුථුලංපි ඛුද්දකංපි අනුඤ්ඤාතං හොතීති දට්ඨබ්බං. ''සබ්බඤ්චෙතං''ති සබ්බඤ්ච එතංචරිතවිභාගවචනං. උජුවිපච්චනීකවසෙන තීසු අකුසල චරිතෙසු පුග්ගලෙසු. විතක්ක චරිතෙ ච අතිසප්පායතාය සද්ධාබුද්ධි චරිතෙසූති අධිප්පායො. තෙනාහ ''රාගාදීනං පන අවික්ඛම්භිකා''තිආදිං.

''බුද්ධධම්ම. ල. ගුණානං''ති එත්ථ ගුණසද්දො පුබ්බපදෙසු යොජෙතබ්බො බුද්ධගුණානඤ්ච ධම්මගුණානඤ්චාතිආදිනා. ''තත්ථා''ති තස්මිං ගුණපදෙ. න තප්පෙතීති අතප්පනීයො. තප්පනං සන්තුට්ඨිං න ජනෙතීති අත්ථො. සංවෙජනං සංවෙගං ජනෙතීති සංවෙජනියො. ''ධම්මො''ති සභාවො. සංවෙජනියො ධම්මො යස්සාති සංවෙජනිය ධම්මං. මරණං. ''පඤ්චමජ්ඣානසමාධිස්සා''ති රූපාවචර පඤ්චමජ්ඣාන සමාධිස්ස. ''උදයමත්තානී''ති වඩ්ඪිතමත්තානි. ''තත්ථා''ති පටිකූලාරම්මණෙසු. ''පුබ්බච්ඡට්ටකස්සා''ති පුරාණච්ඡට්ටකස්ස. ගූථමුත්තවිස්සජ්ජන කස්සාති වුත්තං හොති. තෙනාහ ''ගූථරාසි දස්සනෙ විය''ති. න තෙ කදාචි සොමනස්සෙන විනා අප්පනං පාපුණන්ති. බ්‍යාපාදවිහිංසා අරතීනං දූරිභාවෙන සොමනස්සුප්පත්තියා අතිසුකරත්තා පඤ්චමජ්ඣානෙ විය සුඛසොමනස්සානඤ්ච අවික්ඛම්භනතො. ''උදාසිනපක්ඛෙ''ති අජ්ඣුපෙක්ඛනපක්ඛෙ. ''දළ්හං''ති භූසං. ''විභූතං''ති පාකටං. නිමිත්තං දළ්හවිභූතං කත්වා ගහණං දළ්හ විභූතග්ගහණං. ''කස්සචි ආරම්මණස්සා''ති බුද්ධගුණාදි ආරම්මණස්ස. ''පටිභාගනිමිත්තං''ති එත්ථ පටිභාගසද්දො තස්ස දිසෙ පවත්තොති ආහ ''තාදිසෙ''තිආදිං. ''තංසණ්ඨානෙ''ති එතෙන පථවිමණ්ඩලාදීසු විය සණ්ඨානාකාරෙන ඨිතෙසු සභාව ධම්ම පුඤ්ජෙසු එව තස්සදිසං පටිභාගනිමිත්තං නාම සිජ්ඣතීති දස්සෙති. ''එව''න්ති සමථසඞ්ගහෙ තාව දසකසිණානි, දසඅසුභානිආදිනා වුත්තෙන වචනක්කමෙන. ''උග්ගහකොසල්ලං''ති භාවනාකම්මං ආරභිතුකාමෙන භික්ඛුනා ආචරියස්ස සන්තිකෙ සබ්බස්ස කම්මට්ඨාන විධානස්ස උග්ගහණං උග්ගහො. තස්මිං කොසල්ලං උග්ගහකොසල්ලං. අපිචෙත්ථ. සබ්බං උග්ගහිතුං අසක්කොන්තෙන යං අත්තනා ආරභිස්සති. තස්ස එකස්ස විධානං පරිපුණ්ණං උග්ගහෙතබ්බං. ''උග්ගණ්හන්තස්සා''ති එත්ථ උකාරො උපරි අත්ථො. ''ගහණං''ති ච යථා චිත්තෙ අවිනස්සමානං හුත්වා ලබ්භති, තථා කත්වා චිත්තෙන ගහණන්ති දස්සෙතුං ''උපරූපරී''තිආදි වුත්තං. ''සමනුපස්සන්තස්සා''ති සම්මා පුනප්පුනං චක්ඛුනා දස්සනසදිසං කරොන්තස්ස. පරිතො සමන්තතො කරණං පරිකම්මං. තස්මිං නිමිත්තග්ගහණකම්මෙ යං යං කත්තබ්බවිධානං අත්ථි, තං තං පරිපුණ්ණං කත්වා ගහණන්ති වුත්තං හොති. භාවනාති වඩ්ඪනාති ඉමමත්ථං දස්සෙන්තො ''පුනප්පුන''න්තිආදිමාහ. ''නිරන්තරං පදහන්තස්සා''ති රත්තිදිවං නිරන්තරං ආරභන්තස්ස. උග්ගහ නිමිත්තෙ සණ්ඨානං ගණ්හන්තොපි වණ්ණරූපාදිනා සභාව ධම්මෙන සහෙව ගණ්හාති. පටිභාගනිමිත්තෙ පන

සභාවධම්මං මුඤ්චිත්වා තස්ස දිසං නිමිත්ත පඤ්ඤත්ති සඞ්ඛාතං සුද්ධසණ්ඨානමෙව ගණ්හාති. එත්ථ සියා,
පටිභාගනිමිත්තෙපි වණ්ණො නාම සන්දිස්සති යෙවාති. සච්චං. සො පන පටිභාගමත්තං හොති. න එකන්තවණ්ණො.
තෙනාහ ''තප්පටිභාගං වත්ථු ධම්මවිමුච්චිතං''ති. ''සන්නිසින්නං''ති අචලං. ''පවෙසිතං''ති භාවනාචිත්තස්ස
අබ්භන්තරෙ පක්ඛිත්තං විය හොතීති අධිප්පායො. ඔභාසතීති ඔභාසො. ඔභාසො හුත්වා ජාතන්ති ඔභාසජාතං. ඔභාසනං
වා ඔභාසො. ජාතො ඔභාසො අස්සාති ඔභාසජාතං. ''පාතෙන්තී''ති පටිපාතෙන්ති. පුන උප්පජ්ජනවසෙන උට්ඨාතුං න
දෙන්ති. ''එතායා''ති කත්තු අත්ථෙ කරණවචනං. ''නිමිත්තරක්ඛණවිධානං''ති සමුප්පන්නස්ස නිමිත්තස්ස
අනස්සනත්ථාය සත්තවිධෙහි පලිබොධ ධම්මෙහි රක්ඛණත්ථං. කතමෙ පන තෙසත්තවිධා පලිබොධධම්මා නාමාති.
ඉධ අම්හෙහි වත්තබ්බං නත්ථි. විසුද්ධි මග්ගෙ එව තෙ වුත්තාති දස්සෙතුං ගාථමාහ. ''ආවාසො''ති අසප්පායාවාසො.
''ගොචරො''ති අසප්පායගොචරගාමො. ''භස්සං''ති අසප්පායවචනං. එවං පුග්ගලාදීසු. ''සෙවෙථා''ති සෙවෙය්‍ය.
''එවඤ්හිපටිපජ්ජතො''ති එවංහිවජ්ජිතබ්බෙ වජ්ජනවසෙන සෙවිතබ්බෙ සෙවනවසෙන පටිපජ්ජන්තස්ස.
''කාමතණ්හාය විසයභාවං අතික්කමිත්වා''ති එතෙන කාමභූමි කාමභවසමතික්කමො, රූපභූමිරූපභව ඔක්කමො ච
වුත්තො. වසනං වසී. සත්ති. සාමත්ථියන්ති අත්ථො. වසිං භූතං පත්තන්ති වසිභූතං. වසී එව වසිතා. යථා පාරමිතාති.
''තතො විචාරන්ති'' එත්ථ ඉතිසද්දො ආදිඅත්ථො. තෙන තතො පීතිංතිආදිං සඞ්ගණ්හාති. ඉච්ඡන්තානං තෙසං
සබ්බඤ්ඤුබුද්ධානං. ''යත්ථා''ති යෙසුද්වීසුභවඞ්ගෙසු. ''භවඞ්ගවාරෙ''ති භවඞ්ගප්පවත්තියං. ''දන්ධායිතත්තං''ති
දන්ධං හුත්වා අයති පවත්තතීති දන්ධායිතං. තස්ස භාවො දන්ධායිතත්තං. ''ඨපෙතුං''ති අධිට්ඨානං කත්වා ඨපෙතුං.
තතො අනතික්කමිතුං. ''යත්ථිච්ඡකං''තිආදීනි ක්‍රියාවිසෙසනපදානි. ''යත්ථිච්ඡකං''ති යත්ථ යත්ථ ඨානෙ ඉච්ඡානු
රූපං. යදිච්ඡකන්තියස්මිං යස්මිං ඛණෙ ඉච්ඡානු රූපං. ''යාවතිච්ඡකං''ති යත්තකෙන පමාණෙන ඉච්ඡානු රූපං.
''විතක්කාදිකං ඔළාරිකඞ්ගං පහානාය''ති එත්ථ කස්ස බලෙන පහානං හොති. තං තං විරාග භාවනා බලෙන පහානං
හොති. කාච තං තං විරාගභාවනා නාම හොති. අජ්ඣාසය විසෙස පරිග්ගහිතා උපචාරභාවනා එවාති ඉමමත්ථං
දස්සෙතුං ''පඨමජ්ඣානං තාවා''තිආදි වුත්තං. ''ආතාපවීරියං''ති යෙනවීරියෙන යොගිනො අත්තානං වා කිලෙස
ධම්මෙ වා ආතාපෙන්ති පරිතාපෙන්ති. තං ආතාපවීරියං නාම. උග්ඝාටියමානම්පි ආකාසමෙව හොති. තං ආරබ්භ
උපරිඣානන්තරුප්පත්තියා භාවනං කරොන්තස්සපි පුනප්පුනං තමෙව පඤ්චමජ්ඣානං උප්පජ්ජති. ආරම්මණෙ ච
අනතික්කන්තෙ ඣානංපි අනතික්කන්තමෙව හොතීති. ''තත්ථා''ති තස්මිං ආකාසකසිණෙ.
''තදතික්කමනසම්භවො''ති කසිණ නිමිත්තාතික්කමනසම්භවො. ''යථාදිට්ඨයෙ''ති ඣානචක්ඛුනා දිට්ඨප්පකාරෙ.
''සම්භාවෙත්වා''ති ථොමෙත්වා. සම්මා අනුස්සරණං සමනුස්සරණං. ''ඉතරෙසංපි වා''ති පුථුජ්ජන පණ්ඩිතානංපි වා.
මරණ සඤ්ඤා වචත්ථානෙසු පරිකම්මඤ්ච සමාධියති, උපචාරො ච සම්පජ්ජතීති යොජනා තික්ඛපඤ්ඤානං පන
පුථුජ්ජනානංපි සතං බුද්ධගුණාදීසුපි උපචාර සම්භවො අට්ඨකථායං වුත්තොයෙව. ''සමථජ්ඣානෙසූ''ති ඉදං
අධිකාරවසෙන වුත්තං. විපස්සනා කම්මංපි ගහෙතබ්බමෙවාති දට්ඨබ්බං. පුබ්බෙදානං දත්වා ඉමිනා පුඤ්ඤෙන ආයතිං
ඣානාභිඤ්ඤායො වා මග්ගඵලානි වා පටිලභිස්සාමීති පත්ථනං කත්වා ආගතොපි කතාධිකාරො එවාතිපි වදන්ති.
කතමො පන කතාධිකාරො නාමාති ආහ ''ආසන්නභවෙ''තිආදිං. අට්ඨවිධෙසු චතුක්කනයවසෙන, නවවිධෙසු
පඤ්චකනයවසෙන වුත්තොති තෙසං වාදීනං සාධකවචනං. විචාරෙත්වා පන ගහෙතබ්බං. ආකාස කසිණෙන විනා
අරූපජ්ඣානානි ලභිත්වා පුන අභිඤ්ඤත්ථාය පරිකම්මෙකතෙ ආකාසකසිණෙපි කත්තබ්බත්තා තස්ස
අභිඤ්ඤාපාදකතා සම්භවො වුත්තොති අත්ථස්ස සම්භවතො. පුබ්බෙ අභාවිත භාවනොති ච අකතාධිකාරොති ච
අත්ථතො එකං. ''ආදිකම්මිකො''ති අභිඤ්ඤාකම්මෙ ආදිකම්මිකො. ''තාදිසානං''ති පුබ්බෙ අකතාධිකාරානං
අභාවිතභාවනානං ඉදානි ඉද්ධිවිකුබ්බනං කරිස්සාමීති ආරභන්තානං අභිඤ්ඤාකම්මෙ ආදිකම්මිකකුලපුත්තානන්ති
සම්බන්ධො. ''ඉද්ධිවිකුබ්බනං''ති ච උපලක්ඛණවචනං. දිබ්බාය සොතධාතුයා සද්දං සවනං කරිස්සාමීතිආදිකංපි
ගහෙතබ්බං. ඉදඤ්ච ආදිකම්මිකවිධානාධිකාරත්තා වුත්තං. අභිඤ්ඤාසු වසිපත්තානම්පි තං පඤ්චමජ්ඣානං
ඡසුආරම්මණෙසු යථාරහං අප්පෙතියෙව. ''අධිට්ඨාතබ්බං''ති යථිච්ඡිත නිප්ඵත්තත්ථාය සතං හොතු සහස්සං
හොතූතිආදිනා චිත්තෙන අභිවිධාතබ්බං. අභිනීහරිතබ්බන්ති වුත්තං හොති. ''සතං හොමි, සහස්සං හොමීති වා''ති
අත්තානං සතං වා සහස්සං වා නිම්මිනනවසෙන වුත්තං. සෙසං පන අඤ්ඤථානිම්මිනනවසෙන. සොතුං වා සද්දං,
පස්සිතුං වා රූපං, ජානිතුං වා පරචිත්තං. අනුස්සරිතුං වා පුබ්බෙනිවුත්ථං. අට්ඨකථාපාඨෙ. ''අධිට්ඨාතී''ති අභිඤ්ඤාය
අධිට්ඨාති. අභිවිධාති නිබ්බත්තෙතීති වුත්තං හොති. දුවිධංහි අධිට්ඨානං පරිකම්මෙන අධිට්ඨානං අභිඤ්ඤාය
අධිට්ඨානන්ති. ඉධ පන අභිඤ්ඤාය අධිට්ඨානං වුත්තං. ''අධිට්ඨාන චිත්තෙනා''ති අභිඤ්ඤාචිත්තෙනාති වුත්තං හොති.
''පරිකම්මචිත්තස්සා''ති පුබ්බභාගෙ ආවජ්ජන පරිකම්ම අධිට්ඨානපරිකම්මචිත්තස්ස. පච්ඡිමං පන පාදකජ්ඣාන
සමාපජ්ජනං. පරිකම්මචිත්තස්ස සමාධානත්ථායාති වුත්තං. පරිකම්මචිත්තෙ සමාහිතෙ කිං පයොජනන්ති ආහ
''තථාහී''තිආදිං. ''සෙසාභිඤ්ඤාසුපි යථාරහං වත්තබ්බො''ති දිබ්බසොතපරිකම්මෙ තෙනෙවපරිකම්ම
සමාධිඤ්ඤාණසොතෙන ආසන්නෙ දිබ්බවිසයංපි සද්දං සුණාතීතිආදිනා වත්තබ්බො. ''ඉති කත්වා''ති ඉති
මනසිකත්වා. ''තං''ති පච්ඡිමං පාදකජ්ඣාන සමාපජ්ජනං. ''ඉධ නගහිතන්ති දට්ඨබ්බං''ති ථෙරස්ස මතෙන
දට්ඨබ්බන්ති අධිප්පායො. ඉධ පන ආදිකම්මිකවිධානප්පධානත්තා පච්ඡිමංපි පාදකජ්ඣාන සමාපජ්ජනං
වත්තබ්බමෙවාති. ''කායගතිකං අධිට්ඨහිත්වා''ති අයං කායො විය ඉදං චිත්තංපි දන්ධගමනං හොතූති එවං චිත්තං
කායගතිකං කරණෙන අධිට්ඨහිත්වා. ''දිස්සමානෙන කායෙනා''ති දන්ධගමනෙන ගච්ඡන්තත්තා බහුජනානම්පි
දිස්සමානෙන රූපකායෙන. තබ්බි පරීතෙන සීඝගමනං වෙදිතබ්බං. ''ආරම්මණමත්තං හොතී''ති අනිප්ඵන්නරූපං
සන්ධාය වුත්තං. ''ආරම්මණ පුරෙජාතං''ති නිප්ඵන්නරූපං. ඉතරං පන හදය වත්ථුරූපං සන්ධාය වුත්තන්ති දට්ඨබ්බං.
පරචිත්ත විජානනට්ඨානෙ අට්ඨකථාටීකාචරියානං විචාරණා අත්ථීති තං දස්සෙතුං ''එත්ථ ච අට්ඨකථායං තාවා''තිආදි
වුත්තං. ''අට්ඨකථායං''ති ධම්මසඞ්ගණී අට්ඨකථායංපි විසුද්ධිමග්ග අට්ඨකථායංපි. ''ඛණිකවසෙනා''ති
ඛණිකපච්චුප්පන්නවසෙන. ආවජ්ජනෙ නිරුද්ධෙති සම්බන්ධො. ''එකං චිත්තං''ති පරස්ස චිත්තං. තදෙව අතීතං චිත්තං
ගණ්හන්ති. ''තානී''ති ජවනානි. ''තෙසං''ති ජවනානං. ''තෙනා''ති ආවජ්ජනෙන. ''ඉතරථා''ති අඤ්ඤථා සන්තති
අද්ධාවසෙන වුත්තන්ති ගහිතෙ සති. වුත්තො සියා. කස්මා, සන්තති අද්ධාවසෙන පච්චුප්පන්නෙ ගහිතෙ සති, සබ්බාය

එකජවනවීථියා එකපච්චුප්පන්නත්තා. ‘‘සබ්බානි චිත්තානී’’ති ජවනචිත්තානි. ‘‘සහුප්පන්නානී’’ති ඉදං සහුප්පන්නානංපි අත්ථීතාය වුත්තං. ආවජ්ජනාදීනි පන ඛණභෙදං නගණ්හන්ති. සබ්බං පරස්ස චිත්තං එකචිත්තමිව ගණ්හන්ති. තස්මා කාලභෙදොපි නත්ථීති දට්ඨබ්බං. ‘‘නිබ්බානඤ්චා’’ති වුත්තං, කථං නිබ්බානං පුබ්බෙනිවුත්ථං නාම සියාති. අතීතෙ පරිනිබ්බුතානං මග්ගඵලානි අනුස්සරණකාලෙ තෙසං ආරම්මණභූතං නිබ්බානංපි අනුස්සරතියෙව. තත්ථ තෙසං මග්ගඵලානං අතීතත්තා නිබ්බානංපි පුබ්බෙනිවුත්ථං නාම හොතීති.

‘‘යං යං අධිට්ඨාතී’’ති යං යං සතාදිකං සංවිධාති. ‘‘යථා යථා අධිට්ඨාතී’’ති යෙන යෙන ආවිභාවාදිකෙන පකාරෙන සංවිධාති. ‘‘පකතිවණ්ණං’’ති පකතිසණ්ඨානං. ‘‘තස්සෙවා’’ති පකතිවණ්ණස්සෙව. දෙවානං පසාදසොතන්ති සම්බන්ධො. ‘‘ආරම්මණ සම්පටිච්ඡන සමත්ථං’’ති ආරම්මණස්ස උපට්ඨානං සම්පටිච්ඡන සමත්ථං. තදෙව චෙතොපරියඤාණන්තිපි වුච්චතීති සම්බන්ධො. ‘‘චෙතො’’ති චිත්තං. ‘‘පරිච්ඡිජ්ජා’’ති ඉදං සරාගචිත්තං, ඉදං විරාගචිත්තන්තිආදිනා පරිච්ඡින්දිත්වා. ‘‘ගොචර නිවාසවසෙනා’’ති ගොචරං කත්වා නිවසනවසෙන. සබ්බඤ්ඤුතඤ්ඤාණගතිකං සබ්බඤ්ඤුබුද්ධානං අනාගතං සඤ්ඤාණන්ති අධිප්පායො. අනාගතෙ සත්තදිවසතො ඔරිමා චිත්තචෙතසික ධම්මා චෙතොපරියඤ්ඤාණස්ස විසයොති කත්වා අනාගතෙ සත්තදිවසතොති වුත්තං. පට්ඨාය පවත්තමානාති පාඨසෙසො. ඉමස්මිං දිවසෙ ච අනාගතපක්ඛෙ සබ්බංපි ආරම්මණං පකතිඤාණස්ස විසයොති කත්වා ‘‘දුතියදිවසතො පට්ඨායා’’ති වුත්තං. ‘‘එතං’’ති එතං අනාගතං සඤ්ඤාණං. ‘‘යථා චෙතං’’ති යථා ච එතං ඉමස්මිං භවෙ අනාගත ධම්මෙ ජානාති. ‘‘අසාධාරණකාලවසෙනා’’ති අඤ්ඤෙනඤාණෙන අසාධාරණ කාලවසෙන. පච්චුප්පන්නභවොහි අඤ්ඤඤ්ඤාණසාධාරණොති.

සමථකම්මට්ඨානානුදීපනා නිට්ඨිතා.

171. විපස්සනාකම්මට්ඨානෙ. ‘‘යථාදිට්ඨං’’ති සක්කායදිට්ඨියා යථාදිට්ඨං. නිච්චනිමිත්තං නාම සත්තපුග්ගලාදිනිමිත්තමෙව. සත්තනිමිත්තඤ්හි පඤ්ඤත්ති ධම්මත්තා ඛණෙඛණෙ ඛයවයභෙදාභාවතො සො එවගච්ඡති සො එව තිට්ඨතීතිආදිනා නිච්චාකාරසණ්ඨිතං හොතීති. ‘‘ධුවනිමිත්තං’’ති ථිරනිමිත්තං. ඉදම්පි සො ගච්ඡන්තොපි නනස්සති, තිට්ඨන්තොපි නනස්සතීතිආදිනා ථිරාකාරසණ්ඨිතං සත්තනිමිත්තමෙව. ‘‘සුඛනිමිත්තං’’ති ඛණෙඛණෙ ඛයවයභෙද දුක්ඛානං අභාවතො සුඛිතො නිද්දුක්ඛො නිබ්භයොතිආදිනා සුඛාකාරසණ්ඨිතං සත්තනිමිත්තමෙව. ‘‘අත්තනිමිත්තං’’ති ගන්තුං ඉච්ඡන්තො ගච්ඡති, ඨාතුං ඉච්ඡන්තො තිට්ඨතීතිආදිනා වසවත්තනාකාර සණ්ඨිතං සත්තනිමිත්තමෙව. ‘‘කිරියා’’ති භාවනාකිරියා.

විසුජ්ඣතීති විසුද්ධි. විසොධෙතීති වා විසුද්ධි. සීලමෙව විසුද්ධි සීලවිසුද්ධීති ඉමමත්ථං දස්සෙන්තො ‘‘නිච්චසීලමෙවා’’තිආදිමාහ. තත්ථ නිච්චසීලමෙව උපරිඣානාදිවිසෙසානං අධිට්ඨාන කිච්චසාධකත්තා ඉධ අධිප්පෙතන්ති වුත්තං ‘‘නිච්චසීලමෙවා’’ති. සමාධි අධිප්පෙතො . චක්ඛතිහි ‘‘දුවිධොපි සමාධි චිත්තවිසුද්ධි නාමා’’ති. එතෙන විසුජ්ඣති එතායාති විසුද්ධි. චිත්තස්ස විසුද්ධි චිත්තවිසුද්ධි. සමාධි එවාතිපි දීපෙති. විසුජ්ඣනං වා විසුද්ධි. චිත්තස්ස විසුද්ධි චිත්තවිසුද්ධි. අත්ථතොපන විසුද්ධචිත්තමෙව වුච්චතීතිපි යුජ්ජති. විසුද්ධිසද්ද සම්පන්නෙ හි සති, චිත්තවිසුද්ධි ඉච්චෙව වුච්චති. න සමාධිවිසුද්ධීති. ‘‘සොළසවිධං කඞ්ඛං’’ති අහොසිං නු ඛො අහ මතීතමද්ධානන්තිආදිනා සුත්තන්තෙආගතං සොළසවිධං විචිකිච්ඡං. ‘‘අට්ඨවිධං වා කඞ්ඛං’’ති සත්ථරිකඞ්ඛතීතිආදිනා අභිධම්මෙ ආගතං අට්ඨවිධං විචිකිච්ඡං. විසමහෙතුදිට්ඨි නාම සත්තානං උප්පත්තියා අකාරණමෙව කාරණං කත්වා ගහණදිට්ඨි. ‘‘මනසිකාරවිධී’’ති අනිච්චලක්ඛණාදීසු මනසිකාරවිධි. අනුපායභූතො මනසිකාරො නාම නිච්චාදිවසෙන මනසිකාරො. අධිමානවත්ථු නාම ඔභාසාදීනි. ‘‘මග්ගතො’’ති මග්ගභාවෙන. ‘‘අමග්ගතො’’ති අමග්ගභාවෙන. ‘‘දස්සනඤ්චා’’ති තෙසංඅධිමානවත්ථූනං අනිච්චතාදිදස්සනඤ්ච. තමෙව විසුද්ධිනාමාති සම්බන්ධො. ‘‘සම්මොහමලතො’’ති චතුසච්චප්පටිච්ඡාදක සම්මොහමලතො. නනු දස්සනන්ති ඤාණමෙව. එවංසති, ඤාණන්ති වුත්තෙ සිද්ධෙ කත්වා දස්සනසද්දෙන සහ ඤාණදස්සනන්ති වුත්තන්ති ආහ ‘‘එත්ථවා’’තිආදිං. ‘‘සුතමයාදිවසෙනා’’ති සුතමය චින්තාමයවසෙන. තත්ථ යථාසුතස්ස පාළිධම්මස්ස අත්ථමත්තජානනං සුතමයඤ්ඤාණං නාම. අත්ථං ඤත්වා අත්ථානුරූපස්ස සභාවලක්ඛණස්ස චින්තනාවසෙන උප්පන්නං ඤාණං චින්තාමයඤ්ඤාණං නාම. ‘‘අනුමානාදිඤාණංපී’’ති නාමරූප ධම්මෙසු සභාවානුමානඤ්ඤාණ සභාවජානනඤ්ඤාණංපි. ‘‘අත්තපච්චක්ඛඤ්ඤාණමෙවා’’ති අත්තනා පච්චක්ඛකරණඤ්ඤාණමෙව. ‘‘සබ්බත්ථා’’ති මග්ගාමග්ගඤ්ඤාණදස්සනාදීසු සබ්බෙසු ඨානෙසු. එත්ථ ච දසසු විපස්සනාඤාණෙසුපි විපස්සනා වචනෙන පච්චක්ඛදස්සනමෙව අධිප්පෙතන්ති කත්වා සබ්බත්ථග්ගහණං කතන්ති දට්ඨබ්බං. සම්මසනඤ්ඤාණතො පට්ඨාය හි දස්සනමෙව අධිප්පෙතං. න සභාවජානනමත්තං. යතො චක්ඛුනා පස්සන්තස්සෙව සුට්ඨු පච්චක්ඛතො දස්සනත්ථාය පුනප්පුනං භාවනා කම්මං නාම තත්ථ ඉච්ඡිතබ්බං හොති.

‘‘ධම්මා’’ති සඞ්ඛත ධම්මා. අනිච්චතා එව ලක්ඛණන්ති අනිච්චලක්ඛණං. අනිච්චානං වා සඞ්ඛත ධම්මානං ලක්ඛණන්ති අනිච්චලක්ඛණන්තිපි යුජ්ජති. ‘‘අභිණ්හසම්පටිප්පීළනාකාරො’’ති යථා සීඝසොතායං නදියං නාවාය උද්ධං ගච්ඡන්තං සානාවා අභිසඞ්ඛරණදුක්ඛෙන අභිණ්හං සුට්ඨු පටිප්පීළෙති. කස්මා, අසති අභිසඞ්ඛාරෙ තඞ්ඛණෙ එව අධොවුය්හනතො. අධොවුය්හනඤ්හි නාවාය පකති කිච්චං. උද්ධං ආරූහනං අභිසඞ්ඛාර සිද්ධං. එවමෙවං සීඝසොතෙ සංසාරෙ අත්තභාවෙන උද්ධං ඛණතො ඛණං දිවසතො දිවසං ගච්ඡන්තං පුග්ගලං අයං අත්තභාවො අභිසඞ්ඛරණ දුක්ඛෙන අභිණ්හං සුට්ඨු පටිප්පීළෙති. කස්මා, අසති අභිසඞ්ඛාරෙ, පච්චයවෙකල්ලෙ ච සති, තඞ්ඛණෙ එව විපරිණාමනතො. විපරිණාමනඤ්හි අත්තභාවස්ස පකති කිච්චං. උද්ධංගමනං අභිසඞ්ඛාර සිද්ධං. එවං අභිණ්හ

සම්පටිප්පීළනං වෙදිතබ්බං. එත්ථ ච සංසාරස්ස සීඝසොතතා නාම අත්තභාවපරියාපන්නානං නාම රූපධම්මානං පවත්තිනිවත්ති සීඝතා වුච්චති. එත්ථ ච මරණං දුවිධං සම්මුති මරණඤ්ච පරමත්ථ මරණඤ්ච. තත්ථ සම්මුති මරණං නාම සම්මුති සච්චභූතස්ස සත්තස්ස මරණං. තං එකභවපරියන්තෙ සන්දිස්සති. පරමත්ථ මරණං නාම පරමත්ථ සච්චභූතානං නාමරූප ධම්මානං මරණං. ඉදමෙව එකන්තමරණං, සච්චමරණං, සභාවමරණං හොති. ඉමස්මිං විපස්සනා කම්මෙ ඉදං පරමත්ථ මරණං එව අනිච්චතාති ච වුච්චති. ධම්මානං සුසානක්ඛෙත්තන්ති ච සුසානභූමීති ච වුච්චතීති. සා ච සුසානභූමිනාම සත්තානං පටිසන්ධිතො පට්ඨාය සන්තානං අනුබන්ධතියෙව. අනුබන්ධත්තා ච සත්තානං පටිසන්ධිතො පට්ඨාය සො නාම සමයො නත්ථි, යත්ථ සත්තා න මරන්තීති. ඉදඤ්ච අනුබන්ධනං සත්තානං අභිණ්හසම්පටිප්පීළනමෙව හොති. තෙසං සබ්බිරියාපථෙසු ජීවිතස්ස ච අඞ්ගපච්චඞ්ගානඤ්ච කායවචීමනො කම්මානඤ්ච සම්බාධපත්තිතො. අවසවත්තනාකාරො පන අභිසඞ්ඛාර දුක්ඛං අභිණ්හං පච්චනුභවන්තානං පාකටොයෙව. වසවත්තනෙහි සති, අභිසඞ්ඛරණ කිච්චස්ස ඔකාසො නත්ථි. වසවත්තනෙනෙව යථිච්ඡිතස්ස කිච්චස්ස සම්පජ්ජනතො. ලොකස්මිඤ්හි සබ්බංපි අභිසඞ්ඛාර කිච්චං නාම අන්තමසො අස්සාසනපස්සාසන කිච්චං උපාදාය ධම්මානං වසවත්තනාභාවතො කරොන්තීති.

අනිච්චස්ස ධම්මස්ස අනුඅනුපස්සනාති සම්බන්ධො. ‘‘අනුඅනුපස්සනා’’ති ච ඤාණචක්ඛුනා පුනප්පුනං නිජ්ඣායනා ඔලොකනා. ‘‘ධම්මානං’’ති පඤ්චක්ඛන්ධ ධම්මානං. ‘‘යත්ථ යත්ථ’’ති යස්මිං යස්මිං සරීරඞ්ගෙ. ‘‘පුරාණ ධම්මානං’’ති පුරාණානං පාතුබ්භූතානං, වඩ්ඪිතානඤ්ච ධම්මකොට්ඨාසානං අන්තරධානං වයො වුච්චති. විපස්සනා කම්මං පත්වා ඛණිකවසෙන එකෙකධම්මවිභාගවසෙන ච අනුපස්සනා කිච්චං නත්ථීති ආහ ‘‘සමූහ සන්තතිවසෙන පනා’’ති. එකෙකධම්මවිභාගවසෙන අනුපස්සනාපි පන පකතියා සුපාකටෙසු චිත්තවෙදනාදීසු ඉච්ඡිතබ්බායෙව. ‘‘අනිච්චතාය පරමාකොටී’’ති තතො උත්තරි අනිච්චතා නාම නත්ථීති අධිප්පායො. ධම්මානං තථා තථා භායිතබ්බප්පකාරො නාම පඤ්චක්ඛන්ධෙ ‘අනිච්චතො, දුක්ඛතො, රොගතො, ගණ්ඩතො, සල්ලතො, අඝතො, ආබාධතො, තිආදිනා වුත්තො භායිතබ්බප්පකාරො. තස්ස සමනුපස්සනාඤාණං භයඤාණං. එතෙන අපායදුක්ඛ සංසාර දුක්ඛභීරුකෙහි ජනෙහි භායිතබ්බන්ති භයං. තෙ වා භායන්ති එතස්මාති භයං. භයස්ස සමනු පස්සනාඤාණං භයඤාණන්ති ඉමමත්ථං දස්සෙති. ‘‘කිඤ්චිභයවත්ථුං’’ති සීහබ්‍යග්ඝාදිකං භයවත්ථුං. ‘‘පටිස්සරණෙ’’ති ගුහාලෙණාදිකෙ පටිස්සරණෙ. ‘‘තෙසං’’ති භිජ්ජනසභාවානං ධම්මානං. ‘‘තෙහී’’ති භිජ්ජනසභාවෙහි. උක්කණ්ඨතා නාම චිත්තස්ස විරුද්ධතා නික්ඛමාභිමුඛතා. ‘‘චත්තාලීසාය ආකාරෙහී’’ති පඤ්චක්ඛන්ධෙ ‘අනිච්චතො, දුක්ඛතො, රොගතො, ගණ්ඩතො, සල්ලතො, අඝතො, ආබාධතො, පරතො, පලොකතො, ඊතිතො,. උපද්දවතො, භයතො, උපසග්ගතො, චලතො, පභඞ්ගුතො, අද්ධුවතො, අතාණතො, අලෙණතො, අස්සරණතො, රිත්තතො,. තුච්ඡතො, සුඤ්ඤතො, අනත්තතො, ආදීනවතො, විපරිණාම ධම්මතො, අසාරකතො, අඝමූලතො, වධකතො, විභවතො, සාසවතො,. සඞ්ඛතතො, මාරාමිසතො, ජාතිධම්මතො, ජරාධම්මතො, බ්‍යාධිධම්මතො, මරණධම්මතො, සොකපරිදෙවධම්මතො, දුක්ඛදොමනස්ස ධම්මතො, උපායාස ධම්මතො, සංකිලෙසික ධම්මතො, පස්සන්තො සුඤ්ඤතො ලොකං අවෙක්ඛතීති එවං මහානිද්දෙසෙ මොඝපඤ්හනිද්දෙසෙ ආගතෙහි චත්තාලීසාය ආකාරෙහි. තත්ථ පඤ්චක්ඛන්ධෙ අනිච්චතො පස්සන්තොතිආදිනා යොජෙතබ්බං. ‘‘අනිච්චතො’’ති ච අනිච්චභාවෙනාති අත්ථො. සබ්බෙපි පඤ්චක්ඛන්ධා අනිච්චා එවාති පස්සන්තොති වුත්තං හොති. කථං පන අනිච්චතො පස්සන්තො සුඤ්ඤතො ලොකං අවෙක්ඛතීති. නිච්චගුණ සුඤ්ඤතාය සුඤ්ඤතො පඤ්චක්ඛන්ධභූතං ලොකං අවෙක්ඛති. සෙසපදෙසුපි එසෙවනයො. තත්ථ ‘‘අනිච්චා එවා’’ති පටිසන්ධික්ඛණතො පට්ඨාය යදාකදාචි මරණ ධම්මත්තා අනිච්චා එව. ‘‘දුක්ඛා එවා’’ති අනිච්ච ධම්මත්තායෙව දුක්ඛා එව. යදනිච්චං, තං දුක්ඛංතිහි වුත්තං. දුක්ඛ සච්චධම්මත්තා වා. ‘‘රොගා එවා’’ති රොගජාතිකත්තා රොගා එව. යෙහි කෙචි ලොකෙ චක්ඛු රොගාදිකා අනෙකසහස්සා රොගා නාම සන්දිස්සන්ති. සබ්බෙතෙ ඉමෙපඤ්චක්ඛන්ධා එව. ඉතො අඤ්ඤොකොචි රොගො නාම නත්ථි. තස්මා තෙ එකන්තෙන රොගජාතිකා එවාති. අපි ච, දුක්ඛසච්ච ධම්මත්තාතීහි දුක්ඛතාහි චතූහි දුක්ඛට්ඨෙහි ච අභිණ්හසම්පටිප්පීළනතො රුජ්ජනට්ඨෙන රොගා එව. තත්ථ ‘‘තීහි දුක්ඛතාහී’’ති දුක්ඛදුක්ඛතා සඞ්ඛාර දුක්ඛතා විපරිණාම දුක්ඛතාති ඉමාහි තීහිදුක්ඛතාහි. ‘‘චතූහි දුක්ඛට්ඨෙහී’’ති දුක්ඛස්ස පීළනට්ඨො, සඞ්ඛතට්ඨො, සන්තාපට්ඨො, විපරිණාමට්ඨො,ති ඉමෙහි චතූහි දුක්ඛට්ඨෙහි. දුක්ඛ කිච්චෙහීති අත්ථො. එසනයො ගණ්ඩාදීසු. තත්ථ ගණ්ඩොනාම පීළකාබාධො. සල්ලං නාම විජ්ඣනට්ඨෙන කිලෙස සල්ලඤ්ච දුක්ඛසල්ලඤ්ච. අඝන්ති නිරත්ථකං. ඉමෙ ච ඛන්ධා විපත්තිපරියොසානත්තා නිරත්ථකා එව හොන්ති. සබ්බාසම්පත්තියො විපත්තිපරියොසානාති හි වුත්තං. අවිස්සාසිකට්ඨෙන පරෙ එව. න හි තෙ එතං මම, එසො හමස්මි, එසො මෙ අත්තාති එවං විස්සාසං අරහන්ති. තථා විස්සාසං කරොන්තස්ස නානාදුක්ඛෙහි නිච්චං විහිංසනතො. පටිසන්ධිතො පට්ඨාය යදාකදාචි පලුජ්ජනධම්මත්තා පලොකධම්මා එව. ‘‘ඊතී’’ති අන්තරායො වුච්චති. ඛන්ධා අන්තරාය ජාතිකා එවාති වුත්තං හොති. අජ්ඣත්තභාවං උපගන්ත්වා දූතත්තා විබාධකත්තා උපද්දවා එව. භායිතබ්බත්තා භයා එව. අනත්ථා එව සමානා අජ්ඣත්තභාවං උපගන්ත්වා සජ්ජනතො ලග්ගනතො දුම්මො චයතො උපසග්ගා එව. නිච්චකාලං ලොකධම්මෙහි චලනත්තා විප්ඵන්දනත්තා චලාඑව. නානප්පකාරෙන භඤ්ජනධම්මත්තා පභඞ්ගුනො එව. ඛණමත්තම්පි අථිරත්තා අද්ධුවා එව. ජරාමරණාදිතො අපායවිනිපතනාදිතො භයතො තායති රක්ඛතීති තාණං. තෙ ච ඛන්ධා කස්සචිතාණා න හොන්ති. තෙසඤ්ච කිඤ්චිතාණං නාම නත්ථි. තස්මා අතාණා එව. භයතො භීරුකා ජනා ලීයන්ති නිලීයන්ති එත්ථාති ලෙණං. තෙ ච කස්සචිලෙණා න හොන්ති. තෙසඤ්ච කිඤ්චිලෙණං නාම නත්ථි. තස්මා අලෙණා එව. භයං සරතිහිංසතීති සරණං. තෙ ච කස්සචිසරණං න හොන්ති. තෙසඤ්ච කිඤ්චිසරණං නාම නත්ථි. තස්මා අස්සරණා එව. නිච්චතාදීහි සබ්බෙහි සොභණගුණෙහි සබ්බසො රහිතත්තා තුච්ඡත්තා සුඤ්ඤත්තාරිත්තා එව. තුච්ඡා එව. සුඤ්ඤා එව. අත්තා වුච්චති යස්සකස්සචි කොචි සාරභූතො පටිස්සරණො. තෙ සයඤ්ච කස්සචි අත්තාන හොන්ති. අත්තනො ච කොචි අත්තානාම නත්ථි. තස්මා අනත්තා එව. අනිච්චතාදීහි ආදීනවෙහි දොසෙහි සම්පුණ්ණත්තා ආදීනවා එව. විපරිණාම සභාවත්තා විපරිණාමා එව. සාරභූතස්ස කස්සචි අධිට්ඨානස්ස අභාවා අසාරාඑව. අඝස්ස සබ්බනිරත්ථකස්ස පතිට්ඨානත්තා අඝමූලා එව. තෙ සයං මරණ

ධම්මසමඞ්ගිනො හුත්වා තෙන මරණසත්ථෙන මරණාවුධෙන සංසාරෙ සත්තානං නිච්චං මාරකත්තා ජීවිතින්ද්‍රියුපච්ඡෙදකත්තා වධකා එව. නිච්චසුඛහිත වුඩ්ඪිවිගතත්තා විභවා එව. ආසවෙහි පරිග්ගහිතත්තා සාසවා එව. නිච්චකාලං පච්චයායත්තවුත්තිකත්තා සඞ්ඛතා එව. කිලෙසමාරමච්චුමාරානං ආමිසාහාරත්තා මාරාමිසා එව. අනිච්ඡන්තස්සෙව සතො චක්ඛුරොගාදිභාවෙන අපායභවාදිභාවෙන ජාතසභාවත්තා ජාතිධම්මා එව. අනිච්ඡන්තස්සෙව සතො හායනමරණසභාවත්තා ජරාමරණ ධම්මා එව. සොකාදීනං වත්ථුභාවෙන ධාරණත්තා සොකාදි ධම්මා එව. තණ්හා සංකිලෙස දිට්ඨිසංකිලෙස දුච්චරිත සංකිලෙසෙහි නියුත්තත්තා සංකිලෙසික ධම්මා එවාති. තෙන වුත්තං ''චත්තාලීසාය ආකාරෙහී''ති. ''පටිසඞ්ඛානවසෙනා''ති පරිවීමංසනවසෙන .''නිකන්තියා''ති නිකන්තිතණ්හාය. ''පරියාදින්නායා''ති සුක්ඛභාවපත්තාය. ''භයඤ්චා''ති භයඤාණවසෙන උප්පන්නං ඔත්තප්පභයඤ්ච.

ලොකෙ අත්තජීවා නාම සත්තානං අජ්ඣත්ත ධම්මෙසු සාරධම්මා හොන්ති. තෙසු විගතෙසු සෙසධම්මා නිස්සත්ත නිජ්ජීවභාවං පත්වා ඵෙග්ගුභූතා කචවරභූතාති ලොකස්ස අභිමානො. තෙ ච අත්තජීවා නාම සබ්බසො නත්ථීති දිට්ඨෙ ඛන්ධෙසු කචවරභාවදස්සනං අත්තජීව සුඤ්ඤතා දස්සනං නාම. ''විමුච්චමානො''ති එතෙන විමුච්චතීති විමොක්ඛොති අත්ථං දස්සෙති. විමුච්චන්ති එතෙනාති විමොක්ඛොතිපි යුජ්ජති. ''නිමිත්තානී''ති විපල්ලාසධම්මෙහි නිම්මිතානි නිච්චනිමිත්ත සුඛනිමිත්ත අත්තනිමිත්ත ජීවනිමිත්තානි. සත්ත පුග්ගල ඉත්ථි පුරිස හත්ථ පාද සීස ගීවාදීනි නිමිත්තානි ච. තත්ථ සඞ්ඛාරානං ඛණික ධම්මත්තා අනිච්චානංයෙව සතං සන්තති ඝනෙන පටිච්ඡන්නත්තා හියොපි සො එව, අජ්ජපි සො එවාතිආදිනා නිච්චාකාරෙන උපට්ඨානං නිච්චනිමිත්තං නාම. කිලෙසමලෙහි පරිග්ගහිතත්තා අසුභානංයෙව සතං අවිජ්ජාය පටිච්ඡන්නත්තා ඉදං ඉට්ඨං, කන්තං, මනාපං, පියරූප, න්තිආදිනා සුභාකාරෙන උපට්ඨානං සුභනිමිත්තං නාම. භයට්ඨෙන අඛෙමට්ඨෙන දුක්ඛානංපි සතං තායෙව පටිච්ඡන්නත්තා ඉදං සුඛං, නිබ්භයං, ඛෙමං, සාතරූප, න්තිආදිනා සුඛාකාරෙන උපට්ඨානං සුඛනිමිත්තං නාම. පච්චයා යත්තවුත්තිකත්තා පච්චයෙන විනා කෙවලං අත්තනො වසායත්තවුත්තිතා භාවතො අනත්තානංයෙව සතං අත්තනො ඉච්ඡාවසෙන කරොති, කථෙති, චින්තෙති, ගන්තුං ඉච්ඡන්තො ගච්ඡති, ඨාතුං ඉච්ඡන්තො තිට්ඨති, තිආදිනා වසවත්තනාකාරෙන උපට්ඨානං අත්තනිමිත්තං නාම. තථා සත්තොනාම සත්තාහංපි ජීවති, මාසංපි ජීවති, සංවච්ඡරංපි ජීවතීතිආදිනා ජීවාකාරෙන උපට්ඨානං ජීවනිමිත්තං නාම. නනු චෙත්ථ අත්තනො ඉච්ඡාවසෙන කරොතීතිආදීසු ඉච්ඡානාම තණ්හාචඡන්දො වා. තදුභයම්පි චිත්තසම්පයුත්තං. කරණඤ්ච නාම කායිකක්‍රියාභූතානං චිත්තජරූපකලාපානං පවත්තිවිසෙසො. එවඤ්චසති තෙසං චිත්තවසෙන පවත්තත්තා අත්තනො ඉච්ඡාවසෙන කරොතීති ඉදං අභිධම්මවිරුද්ධං න හොතීති. න න හොති. අත්තනොති ච කරොතීති ච වුත්තත්තා. න හි අත්තානාම අත්ථි, යො අත්තනොති වුච්චෙය්‍ය. න ච කත්තානාම අත්ථි, යො කරොතීති වුච්චෙය්‍ය. ඉධ පන තස්මිං සමයෙ පවත්තං ඛන්ධපඤ්චකමෙව අත්තාති ච කත්තාති ච ගහෙත්වා අත්තනොති ච කරොතීති ච වුත්තං. ''අවස්සයො හොතී''ති පතිට්ඨා හොති. ''විධමිත්වා''ති ඤාණෙන අන්තරධාපෙත්වා. සභාවතො විජ්ජමානානි න හොන්තීති දස්සනඤාණෙන විනිච්ඡයං පාපෙත්වාති වුත්තං හොති. භාවදස්සනං නාම සොකදුක්ඛාදීනං අභාවදස්සනං.

''තං තං ඝනවිනිබ්භුජ්ජනවසෙනා''ති සමූහසන්තති ඝනාදීනං භින්දන ඡින්දනවසෙන. තත්ථ සමූහඝනභින්දනං ආදිතො ධම්මවවත්ථානඤාණකිච්චං. තදා අත්තදිට්ඨි වික්ඛම්භිතා හොති. ජීවදිට්ඨි ච නාම සුඛුමතරා අත්තදිට්ඨි එව වුච්චති. මග්ගක්ඛණං පත්වා එව තදුභයංපි සබ්බසො සමුච්ඡින්දතීති දට්ඨබ්බං. ''පණිහිතගුණස්සා''ති පත්ථිතගුණස්ස.

''පාතිමොක්ඛ''න්ති එත්ථ ''පතී''ති ජෙට්ඨකො වුච්චති. ''මුඛං''ති මූලකාරණං. පති ච සො මුඛඤ්චාති පතිමුඛං. පතිමුඛමෙව පාතිමොක්ඛන්ති ඉමමත්ථං දස්සෙන්තො ''තං හී''තිආදිමාහ. සබ්බලොකියසීලානි නාම චතුපාරිසුද්ධිසීලානි. තෙසං මජ්ඣෙ. ''ජෙට්ඨකත්තා''ති ජෙට්ඨකසීලත්තා. ''තමෙවා''ති විනයපඤ්ඤත්තිසීලමෙව +. ''යෙසං ධම්මානං''ති උද්ධච්ච මුට්ඨස්සච්චාදි ධම්මානං. ''විප්ඵන්දිතානි නාමා''ති විප්පකිණ්ණානි නාමාති අධිප්පායො. තෙනාහ ''ලොලානි නාමා''ති. ''තදනුබන්ධා''ති තානිවිප්ඵන්දිතානි ඉන්ද්‍රියානි අනුගතා. ''බුද්ධප්පටිකුට්ඨෙහී''ති බුද්ධෙනභගවතා පටික්කොසිතෙහි නීවාරිතෙහි. ''මිච්ඡාපයොගෙහී''ති අට්ඨකුලදූසනකම්මෙහි චෙව එකවීසතිඅනෙසනකම්මෙහි ච. ''තිවිධකුහනවත්ථූහී''ති පච්චයප්පටිසෙවනඤ්ච, සාමන්තජප්පනඤ්ච, ඉරියා පථ සන්නිස්සිතඤ්චාති ඉමෙහි තිවිධෙහි කුහනවත්ථූහි. තිවිධෙහි අච්ඡරිය කම්මවිධානෙහීති වුත්තං හොති. පරිසුජ්ඣතීති පරිසුද්ධි. පරිසුද්ධි එව පාරිසුද්ධි. ''සම්මොහස්සා''ති ධාතුමනසිකාරාදීසු සම්මුය්හනස්ස. ''ගෙධස්සා''ති සම්මොහත්තායෙව පච්චයෙසු හත්තනික්ඛිත්තකා කස්සචිය ගෙධස්ස, අභිකඞ්ඛස්ස. ''මදස්සා''ති ලාභසක්කාරා දිමූලකස්ස මානමදස්ස. ''පමාදස්සා''ති කුසලෙසු ධම්මෙසු පමාදස්ස මුට්ඨස්සච්චස්ස. තං තං පයොජන මරියාදො නාම චීවරපච්චයෙ තාව සීතප්පටිඝාතාදිකො පයොජනමරියාදො. ''මරියාදො''ති ච යාවදෙවාති පදෙන දස්සිතො සීතප්පටිඝාතාදිකො චීවරප්පයොජන පරිච්ඡෙදො. සො ච චීවරපච්චයෙ සම්මොහාදිකෙ සාවජ්ජපක්ඛෙ අපතනත්ථාය ඨපිතො. තෙන වුත්තං ''සම්මොහස්ස ගෙධස්ස මදස්ස පමාදස්ස පහානත්ථං''ති. එසනයො පිණ්ඩපාතපච්චයාදීසුපි. එතෙන පච්චවෙක්ඛනාපාඨෙසු අයමත්ථො දස්සිතො. ඉධ භික්ඛු චීවරං පටිසෙවති යාවදෙව සීතස්ස පටිඝාතාය උණ්හස්ස පටිඝාතායාතිආදීසු යාවදෙව සීතස්ස පටිඝාතාය පටිසෙවති. න තතො උත්තරි සම්මොහත්ථාය ගෙධත්ථාය මදත්ථාය පමාදත්ථාය පටිසෙවතීතිආදි. එවඤ්චසති, යං චීවරං පටිසෙවන්තස්ස සම්මොහගෙධමදප්පමාදා උප්පජ්ජන්ති. තං න සෙවිතබ්බං. ඉතරං සෙවිතබ්බන්ති දස්සිතං හොතීති.

''පච්චත්තසභාවො''ති පච්චෙකසභාවො. ''කාරියසඞ්ඛාතං''ති කාතබ්බං අභිනිප්ඵාදෙතබ්බන්ති කාරියං. ආසන්නප්ඵලං. තෙනාහ ''අග්ගිස්සධූමොවියා''ති. ආසන්නකාරණං පදට්ඨානං නාම අග්ගිකාරකො විය. පජ්ජති ගච්ඡති පවත්තති ඵලං එතෙනාති පදං. තිට්ඨති ඵලං එත්ථාති ඨානං. උභයංපි කාරණ පරියායො එව. තෙන

අතිස්සයත්ථොපි සිජ්ඣතීති ආහ ''ආසන්නකාරණං''ති. ''සද්ධිං සඤ්ඤා චිත්ත විපල්ලාසෙහී''ති දිට්ඨිසම්පයුත්තෙහීති අධිප්පායො. දිට්ඨිවිප්පයුත්තා පන සඤ්ඤා චිත්ත විපල්ලාසා වික්ඛම්භිතුං සක්කොතීති න වත්තබ්බා. ''සාසන ධම්මෙ''ති අනත්තලක්ඛණ සුත්තන්තාදිකෙ සුඤ්ඤත ධම්මප්පටිසංයුත්තෙ දෙසනාධම්මෙ. ''දිට්ඨිවිපල්ලාසො වික්ඛම්භිතො''ති තාදිසං ධම්මදෙසනං සුත්වා දෙසකෙ සත්ථරි ච දෙසිතෙ ධම්මෙ ච සද්ධං පටිලභිත්වා සච්චමෙව භගවා ආහ, අහං පන එතං මම, එසොහමස්මි, එසො මෙ අත්තා,ති ගණ්හාමි, මිච්ඡාචතායං මමගාහොති එවං වික්ඛම්භිතො හොති. තතො පට්ඨාය එසො මෙ අත්තාති වදන්තොපි දිට්ඨිසම්පයුත්තචිත්තෙන න වදති. දිට්ඨිවිප්පයුත්තචිත්තෙන එව වදතීති අධිප්පායො. ඉදම්පන දළ්හග්ගාහ වික්ඛම්භනමත්තං එව . න අත්තදස්සන වික්ඛම්භනං. තං පන ධම්මවවත්ථානඤාණෙ සිද්ධෙ එව සිජ්ඣතීතිපි වදන්ති. චතුන්නං ආහාරානං වසෙන චතුධා නාමරූපං පරිග්ගහෙතබ්බමෙව. කස්මා, චත්තාරො ආහාරෙ පරිග්ගහෙත්වා තෙස්වෙව ලක්ඛණත්තයං සමනුපස්සන්තස්ස අන්තෙ ලොකුත්තරඤාණදස්සනප්පටිලාභකිච්චස්ස සිද්ධත්තාති අධිප්පායො. පඤ්චධාතිආදීසු එසනයො. ආදිකම්මිකානං අවිසයො, විසුං විසුං ලක්ඛණ රසාදීහි පරිග්ගහෙතුං අසක්කුණෙය්‍යත්තා. පරිග්ගහණෙ සක්කොන්තස්සපි විපස්සනා කම්මෙ විසුං විසුං පස්සිතුං අසක්කුණෙය්‍යත්තා ච. තථාහි වක්ඛති ''කලාපවසෙන සංඛිපිත්වා''ති. ''අඤ්ඤස්ස කස්සචී''ති අත්තජීවාදිකස්ස. සො කරොති කුසලාකුසලං කම්මං. සො පටිසංවෙදෙති භවන්තරං පත්වා තබ්බිපාකං. සංසරති භවතො භවං. සන්ධාවති කම්මවෙගෙන ඛිත්තො. සුද්ධෙ නාමෙ එව වා රූපෙ එව වා ඊහාබ්‍යාපාරානං අභාවදස්සනතොති යොජනා. පුග්ගලසත්තානං ක්‍රියායොති සඤ්ඤිතාති විග්ගහො. ''අත්තාති පවත්තා දිට්ඨී''ති කාරක දිට්ඨි. ''තදත්ථා භිනිවෙසවසෙනා''ති සත්තො, පුග්ගලො, තිආදි වොහාරස්ස සබ්භාවතො තස්ස අත්ථභූතො සත්තපුග්ගලාදිකොපි සභාවතො අත්ථීයෙව. නො නත්ථීති එවං දළ්හං හදයෙ සන්නිධානකරණ වසෙන. ''අතිධාවනඤ්චා''ති වොහාර පඤ්ඤත්තිමත්තෙ අට්ඨත්වා තං අතික්කමිත්වා පඤ්චක්ඛන්ධෙ සත්තාදිභාවෙන ගහණඤ්චාති අධිප්පායො.

''කම්මචිත්තොතුකාහාරවසෙනා''ති එත්ථ කකාරො සන්ධි වසෙන ආගමො. කම්මවසෙන චිත්තවසෙන උතුවසෙන ආහාරවසෙනාති අත්ථො. අනුරූපානං පච්චයානං සාමග්ගීති විග්ගහො. ''අඤ්ඤථා පවත්තියා''ති අඤ්ඤෙන පකාරෙන පවත්තනස්ස. ''හෙතුසම්භාරපච්චයෙහී''ති හෙතුපච්චය සම්භාරපච්චයෙහි. ජනක පච්චයා හෙතුපච්චයා නාම. පරිවාරපච්චයා සම්භාරපච්චයා නාම. ''කම්මප්පවත්තියා''ති කම්මප්පවත්තිතො. ''විපාකප්පවත්තියා''ති විපාකප්පවත්තිතො. එකස්ස සත්තස්ස අනමතග්ගෙ සංසාරෙ සංසරන්තස්ස රූපකායොපි අත්ථි නාමකායොපි අත්ථි. තතො අඤ්ඤො කොචිසභාවො නාම නත්ථි. ද්වෙ ච කායා පඤ්චවොකාරෙ සංසරන්තස්ස එකතො පවත්තන්ති. අසඤ්ඤසත්තෙ සංසරන්තස්ස රූපකායො එව පවත්තති. සො එව තත්ථ එකොසත්තොති සඞ්ඛ්‍යං ගච්ඡති. අරූපෙ සංසරන්තස්ස නාම කායො එව පවත්තති. සො එව තත්ථ එකො සත්තොති සඞ්ඛ්‍යං ගච්ඡති. ''සඞ්ඛ්‍යං ගච්ඡතී''ති ච පඤ්ඤත්තිමත්තං ගච්ඡතීති අධිප්පායො. තෙසු ච කායෙසු රූපකායෙ චුති පටිසන්ධීනං අඤ්ඤමඤ්ඤං අනන්තර පච්චයතා නාම නත්ථි. එකමෙකස්මිං භවෙ එකමෙකො හුත්වා චුතිකාලෙ භිජ්ජති. රූපසන්තති ඡිජ්ජති. පටිසන්ධිරූපෙන සහ පච්චය පච්චයුප්පන්නතා පබන්ධො නප්පවත්තති. නාම කායෙ පන චුති පටිසන්ධීනං අඤ්ඤමඤ්ඤං අනන්තරපච්චයතා අත්ථි. චුතිකාලෙපි නාමසන්තති න ඡිජ්ජති. පටිසන්ධි නාමෙන සහ පච්චය පච්චයුප්පන්නතා පබන්ධො පවත්තතියෙව. තත්ථ පටිච්චසමුප්පාද කුසලො භික්ඛු පටිච්චසමුප්පාදඤාණෙ ඨත්වා එකස්මිංභවෙ එකස්ස සත්තස්ස පවත්තිං පස්සන්තො සත්තං නාම න පස්සති. පුග්ගලං නාම න පස්සති. අහන්තිපි න පස්සති. පරොතිපි න පස්සති. අහං අතීතෙසු භවෙසු අහොසින්තිපි න පස්සති. ඉමස්මිංභවෙ අස්මීතිපි න පස්සති. අනාගතෙසු භවිස්සාමීතිපි න පස්සති. අථ ඛො අවිජ්ජා පච්චයා සඞ්ඛාරා පවත්තන්ති. සඞ්ඛාර පච්චයා භවන්තරෙ විඤ්ඤාණං පවත්තතීතිආදිනා නයෙන නාමරූප ධම්මානං හෙතුඵල පරම්පරාවසෙන අවිච්ඡෙදප්පවත්තිමෙව පස්සති. එකස්මිංභවෙ පවත්තිං පස්සන්තෙ සති, අනමතග්ගෙසංසාරෙ අනන්තෙසු භවෙසු තස්ස සත්තස්ස පවත්ති දිට්ඨා එව හොති තත්ථපි එවමෙව, තත්ථපි එවමෙවාති. තදා තස්ස සොළසවිධා කඞ්ඛා පහීයතීති ඉමමත්ථං ''දස්සෙන්තො අනමතග්ගෙ සංසාරෙ''තිආදිමාහ. තත්ථ කතමා සොළසවිධා කඞ්ඛාති. අහොසිං නු ඛො අහං අතීතමද්ධානං. න නු ඛො අහොසිං. කිං නු ඛො අහොසිං. කථං නු ඛො අහොසිං. කිං හුත්වා කිං අහොසිං නු ඛො අහං අතීතමද්ධානන්ති එවං පුබ්බන්තෙ පඤ්චවිධා කඞ්ඛාවුත්තා. භවිස්සාමි නු ඛො අහං අනාගතමද්ධානං. න නු ඛො භවිස්සාමි. කිං නු ඛො භවිස්සාමි. කථං නු ඛො භවිස්සාමි. කිං හුත්වා කිං භවිස්සාමි නු ඛො අහං අනාගතමද්ධානන්ති එවං අපරන්තෙ පඤ්චවිධා කඞ්ඛා වුත්තා . අහං නු ඛො ස්මි. නො නු ඛො ස්මි. කින්නු ඛො ස්මි. කථං නු ඛො ස්මි. අහං නු ඛො සත්තො කුතො ආගතො. සො කුහිං ගාමී භවිස්සාමීති එවං පච්චුප්පන්නෙ ඡබ්බිධා කඞ්ඛා වුත්තා. ඉමා සොළසවිධා කඞ්ඛාති. තත්ථ අහොසිං නු ඛො, න නු ඛො අහොසින්ති ඉමිනා පදද්වයෙන අතීතකාලෙ අත්තනො අත්ථි නත්ථිභාවෙ කඞ්ඛති. සචෙ අත්ථි, කිං නු ඛො අහොසින්ති කඞ්ඛති. කෙනචි හෙතුනා පච්චයෙන වා අහොසිං. කෙනචි ඉද්ධිමන්තෙන වා නිම්මිතො අහොසිං. අහෙතු අපච්චයා වා අනිම්මිතො වා සයංජාතො අහොසින්ති අත්ථො. යදි තෙසුපකාරෙසු අඤ්ඤතරෙන අහොසිං. කථං නු ඛො අහොසිං. අපාදකොවා අහොසිං. ද්විපාදකො වා. චතුප්පාදකොවා. බහුප්පාදකොවා. රූපීවා. අරූපීවා. සඤ්ඤීවා. අසඤ්ඤීවා ඉච්චාදි. අථ තෙසු අපාදකාදීසු අඤ්ඤතරො අහං අහොසිං. කිං හුත්වා කිං අහොසිං. පඨමභවෙ කිං හුත්වා දුතිය භවාදීසු කිං අහොසින්ති ඉදං භවපරම්පරාවසෙන වුත්තං. එසනයො අපරන්තෙපි. පච්චුප්පන්නෙ ''අහං නු ඛො ස්මි, නො නු ඛො ස්මී''ති යථා ඛුද්දකවත්ථු විභඞ්ගෙ අට්ඨසතතණ්හාවිචරිතෙසු. සතස්මීති හොති. සීතස්මීති හොතීති වුත්තං. තත්ථ ''සතස්මී''ති අහං සස්සතො වා භවාමි. ''සීතස්මී''ති අහං උච්ඡින්නොවා භවාමීති අත්ථො. යථා ච. අත්ථීති ඛො එකො අන්තො. නත්ථීති ඛො දුතියො අන්තොති වුත්තං. තත්ථ ''අත්ථී''ති අත්තානාම භවාභවෙසු නිච්චකාලං අත්ථි. ''නත්ථී''ති තථා නත්ථි, උච්ඡිජ්ජති. න හොති පරම්මරණාති අත්ථො. තථා ඉධාපි අහං නු ඛො ස්මි. නො නු ඛො ස්මීති කඞ්ඛති. තත්ථ ''අහං නු ඛොස්මී''ති අයං අහං නාම භවාභවෙසු නිච්චකාලං අස්මි නු ඛො, මම අත්තානාම සස්සතො හුත්වා සබ්බකාලං අත්ථි නු ඛොති වුත්තං හොති. ''නො නු ඛො ස්මී''ති තථා නො අස්මි නු ඛො. මම අත්තා තථා නත්ථි නු ඛොති අත්ථො.

එත්ථ ච ''භවාභවෙසූ''ති පවත්තෙපි පච්චුප්පන්නෙ වත්තමානං අත්තානං ගහෙත්වා පවත්තා පච්චුප්පන්නෙ සඞ්ගහිතන්ති දට්ඨබ්බං. ''කිං නු ඛො ස්මී''ති අහං නාම සන්තො ජාතො කිං නු ඛො අස්මි. කෙනචි හෙතුනා පච්චයෙන වා අස්මි නු ඛො. කෙනචි ඉද්ධිමන්තෙන වා නිම්මිතො භවාමි නු ඛො. උදාහු අහෙතු අපච්චයා වා කෙනචි අනිම්මිතො වා සයං නු ඛො භවාමි නු ඛොති අත්ථො. ''කථං නු ඛො ස්මී''ති එත්ථ පන අපදාදීහි අයොජෙත්වා අහං නු ඛො කිං ගොත්තො භවාමි. ගොතමගොත්තො වා වාසෙට්ඨ ගොත්තො වා තිආදිනා යොජෙතබ්බං. ආදි කප්පකාලෙ තානි ගොත්තානි එතරහි සම්භෙදං ගච්ඡන්ති. තස්මා තෙසු කඞ්ඛන්තො කඞ්ඛතියෙව. ''අහං කුතො ආගතො''ති අහං අතීතෙ කුතොභවතො ආගතො අස්මි. ''සොකුහිංගාමී භවිස්සාමී''ති සො අහං ආයතිං භවෙ කුහිං ගාමිකො භවිස්සාමීති කඞ්ඛති. ''කඞ්ඛාය අතික්කමො''ති සො භික්ඛු පටිච්චසමුප්පාදෙ අවිජ්ජාදිකං අතීතහෙතු පඤ්චකං පස්සන්තො තස්මිංභවෙ සබ්බංපි පටිච්චසමුප්පාදං පස්සතියෙව. එවං පස්සන්තො න තත්ථ අහං නාම කොචි අත්ථි, යං පටිච්ච අතීත විසයා පඤ්චවිධා කඞ්ඛා උප්පජ්ජති. ධම්ම මත්තමෙව තත්ථ අත්ථීති එවං අතීතෙ කඞ්ඛා වත්ථුස්ස අභාවදස්සනෙන පඤ්චවිධාය කඞ්ඛාය අතික්කමො හොති. නනු තථා පස්සන්තස්සපි කථං නු ඛො ස්මි, කිං හුත්වා කිං අහොසිං නු ඛොති අයං කඞ්ඛා අත්ථියෙව. තථා පස්සන්තොපි හි විනා පුබ්බෙනිවාසඤ්ඤාණෙන අතීතෙ භවෙ අහං ද්විපාදකො අහොසින්තිවා චතුප්පාදකො අහොසින්ති වා තතො චුතො අසුකභවෙ උප්පන්නොති වා න ජානාති න පස්සතීති. වුච්චතෙ. සා පන කඞ්ඛා ධම්ම මත්තප්පවත්ති දස්සනතො පට්ඨාය අන්තරායික කඞ්ඛා න හොති. විචිකිච්ඡා පතිරූපිකා එව. සා හි අරියානංපි ලබ්භති යෙවාති. තථා අනාගතෙ ඵලපඤ්චකං පස්සන්තො අපරන්තෙ පඤ්චවිධං කඞ්ඛං අතික්කමති. පච්චුප්පන්නෙ ඵලපඤ්චකඤ්ච හෙතුපඤ්චකඤ්ච පස්සන්තො පච්චුප්පන්නෙ කඞ්ඛා ඡක්කං අතික්කමති. සෙසං සබ්බං පුබ්බන්තෙ වුත්තනයමෙවාති. අට්ඨවිධාය කඞ්ඛාය අතික්කමනෙ පන පටිච්චසමුප්පාදං අනුලොමප්පටිලොමං පස්සන්තො දෙසනා ධම්මෙ ච ලොකුත්තර ධම්මෙසු ච කඞ්ඛං අතික්කමති. ධම්මෙ කඞ්ඛාතික්කමනෙන සහෙව දෙසෙන්තෙ සත්ථරි ච, යථානුසිට්ඨං පටිපන්නෙ සඞ්ඝෙ ච, තීසු සික්ඛාසු ච, යථාවුත්තෙ පුබ්බන්තෙ ච, අපරන්තෙ ච, පුබ්බන්තා පරන්තෙසු ච, පටිච්චසමුප්පාදෙන සහ පටිච්චසමුප්පන්නෙසු ධම්මෙසු ච සබ්බං කඞ්ඛං අතික්කමතියෙව. තෙනාහ ''සභාව ධම්මප්පවත්තියා''තිආදිං. තත්ථ ''සභාවධම්මප්පවත්තියා වා''ති පච්චයපරම්පරාවසෙන සභාවධම්මානං පරම්පරප්පවත්තියා ච. ධම්මෙසු ධම්මතා නාම දෙසනා ධම්මස්ස ස්වාක්ඛාතතාදිභාවෙන සුන්දර ධම්මතා. අනවජ්ජධම්මතා. බුද්ධසුබුද්ධතා නාම තං ධම්මං දෙසෙන්තස්ස බුද්ධස්ස සබ්බඤ්ඤුබුද්ධතා.

පරියුට්ඨිතානං දිට්ඨිවිචිකිච්ඡානං වික්ඛම්භනං නාම හෙට්ඨා ධම්මවවත්ථාන වසෙන පච්චයපරිග්ගහවසෙන ච සිජ්ඣති. විපස්සනා කම්මං පන අනුසයභූතානං දිට්ඨිවිචිකිච්ඡානං සල්ලිඛනත්ථාය කරියතීති වුත්තං ''අනුසය සමූහනනත්ථඤ්චා''තිආදි. ''තත්ථ පනා''ති තස්මිං පටිසම්භිදා මග්ගෙ පන. විභත්තෙසූති පාඨසෙසො. ''යස්සා''ති යොගී පුග්ගලස්ස. ''යං දූරෙ සන්තිකෙවා''ති යං දූරෙ පවත්තං රූපං වා, සන්තිකෙ පවත්තං රූපංවාති පාඨසෙසො. ''තදත්ථස්ස පනා''ති සම්මසිතධම්මුද්ධාරත්ථස්ස. ''ඤාණෙන දළ්හං ගහෙත්වා''ති ධම්මවවත්ථානඤ්ඤාණෙන සුට්ඨුවිභූතං කත්වාති අධිප්පායො. ඉදානි යං යං දළ්හං ගහෙතබ්බං. තං තං සරූපතො දස්සෙතුං ''තත්ථා''තිආදිමාහ. පුන දළ්හං ගහිතස්ස රූපස්ස අනිච්චලක්ඛණං දස්සෙතුං ''සා ච ක්‍රියා''තිආදි වුත්තං. ''නස්සන්තී''ති භිජ්ජන්ති. අනිච්චතං ගච්ඡන්ති. ''චිත්ථම්භන ක්‍රියා''ති එත්ථ විවිධෙන ථම්භනං විත්ථම්භනං. නානාදිසාභිමුඛවසෙන ථම්භනං වහනන්ති අත්ථො. ''ඉමාසඤ්චා''ති චතුන්නං මහාභූතානඤ්ච. විසුං විසුන්ති වුත්තත්තා තාසං අඤ්ඤමඤ්ඤඤ්ච සහජාතෙසු ගහණං සම්භවතීති වුත්තං ''ආපාදීනං''ති. ආපාදීනං සෙසමහාභූතානඤ්චාති අත්ථො. සන්තතියා සරීරානි සන්තති සරීරානි. ''තථා තථා කප්පෙත්වා''ති රූපධම්මානං සන්තති පරිවත්ති නාම අභික්කමන්තස්ස එවං භවෙය්‍ය, පටික්කමන්තස්ස එවං භවෙය්‍ය, තථා සමිඤ්ජන්තස්ස පසාරෙන්තස්සාතිආදිනා පරිකප්පෙත්වා. ''සෙසඛන්ධෙසුපි තං තං සන්තති නානත්තං''ති වෙදනාක්ඛන්ධෙ තාව කායෙ කායිකසුඛසන්තති දුක්ඛසන්තතීනං නානත්තං. චිත්තෙ සොමනස්ස දොමනස්ස සන්තතීනං. උපෙක්ඛා සන්තති පන අවිභූතා හොති. කප්පෙත්වා ගහෙතබ්බා. යදා චිත්තෙ සොමනස්ස දොමනස්සානි න සන්දිස්සන්ති, තදා ඉදානි උපෙක්ඛා මෙ වෙදනා පවත්තතීති වා, යදා තානි සන්දිස්සන්ති , තදා සා නිරුජ්ඣතීති වා එවං තක්කෙත්වා සම්මසිතබ්බාති වුත්තං හොති. සඤ්ඤාක්ඛන්ධෙ රූපසඤ්ඤාසද්දසඤ්ඤාදීනං වසෙන. සඞ්ඛාරක්ඛන්ධෙ රූපසඤ්චෙතනා සද්දසඤ්චෙතනාදීනං වසෙන, නානාවිතක්ක විචාරාදීනං වසෙන, ලොභාලොභ දොසාදොස මොහාමොහාදීනං වසෙන ච. විඤ්ඤාණක්ඛන්ධෙ චක්ඛුවිඤ්ඤාණාදීනං, කුසලා කුසලවිඤ්ඤාණාදීනඤ්ච වසෙන සන්තති නානත්තං වෙදිතබ්බං. විස්සාසං කරොතීති වත්වා තදත්ථං විවරති ''එතං මෙ''තිආදිනා. තත්ථ තයොවිස්සාසා තණ්හාවිස්සාසො, මානවිස්සාසො, දිට්ඨිවිස්සාසො. තත්ථ එතං මමාති තණ්හාවිස්සාසො. එසොහමස්මීති මානවිස්සාසො. එසො මෙ අත්තාති දිට්ඨිවිස්සාසො. ''පරිහරතී''ති භවාභවෙසු පරිග්ගහෙත්වා හරති වහති. ''පරමජ්ඣත්තභාවෙනා''ති පධානඅජ්ඣත්තභාවෙන. අජ්ඣත්තසාරභාවෙනාති වුත්තං හොති. ''පරිග්ගහිතො''ති එසො මෙ අත්තාති දිට්ඨිපරිග්ගහෙන පරිග්ගහිතො. තයො හි පරිග්ගහා තණ්හා පරිග්ගහො, මානපරිග්ගහො, දිට්ඨිපරිග්ගහොති. වසෙ සබ්බසො වත්තන්තො නාම කෙවලං වසායත්තවුත්තිකො එව සියා, න පච්චයායත්තවුත්තිකොති දස්සෙන්තො ''යථාවුත්තෙහී''තිආදිමාහ. තත්ථ ''යථාවුත්තෙහී''ති සබ්බසඞ්ගහෙ වුත්තප්පකාරෙහි කම්මාභිසඞ්ඛරණාදීහි. ''තථාපරිග්ගහෙතබ්බො''ති එසො මෙ අත්තාති එවං පරමජ්ඣත්තභාවෙන පරිග්ගහෙතබ්බො. තථා හි යො අත්තනො වසෙන වත්තති, තස්මිං අත්තනො සාමිභාවො නත්ථි. යස්මිඤ්ච සාමිභාවො නත්ථි, තස්මිං රූපාදිකෙ ධම්මෙ අත්තානං සාමිකං කත්වා එසො මම අත්තාති පරිග්ගහො නාම මිච්ඡා එව. තථා යො ච ඛණික ධම්මො හොති, ඛණෙ ඛණෙ භිජ්ජති, තං රූපාදිකං ඛන්ධපඤ්චකං අත්තනො සාරං කත්වා තථා පරිග්ගහොපි මිච්ඡා එව. එත්ථ ච ''මිච්ඡා එවා''ති පරමත්ථ සච්චං පත්වා මිච්ඡා එව. විපල්ලාසො එවාති වුත්තං හොති. ''සුඛං විද්ධංසෙතී''ති කායිකසුඛඤ්ච චෙතසික සුඛඤ්ච විද්ධංසෙති. විනාසෙති. ''නානාදුක්ඛං ජනෙතී''ති කායිකදුක්ඛඤ්ච චෙතසික දුක්ඛඤ්ච ජනෙති උප්පාදෙති. ''ඉදඤ්ච රූපං එදිසමෙව හොතී''ති කථං හොති. මනුස්සත්තභාවෙ ඨිතානං සත්තානං යථාපවත්තං මනුස්ස සුඛං විද්ධංසෙති, ජිණ්ණභින්නභාවං පාපෙති,

නානාදුක්ඛං ජනෙති. සයං අපායත්තභාවං ගහෙත්වා තෙසං නානාඅපාය දුක්ඛං ජනෙති. තථා දෙවත්තභාවෙ සක්කත්තභාවෙ බ්‍රහ්මත්තභාවෙ ඨිතානන්තිආදිනා වත්තබ්බං. තථා මනුස්සත්තභාවෙ ඨිතානං නානාවිපරිණාම කිච්චෙහි යථාපවත්තං සුඛං විද්ධංසෙති, නානාපච්චයාභිසඞ්ඛරණකිච්චෙහි නානාදුක්ඛං ජනෙති. තෙන වුත්තං ‘‘ඉදඤ්ච රූපං එදිසමෙවා’’ති. ‘‘සාරොනාම ථාමබලවිසෙසො වුච්චතී’’ති එතෙන ථාමබලවිසෙසෙන සම්පන්නං වත්ථුම්පි සඞ්ගණ්හාති. ‘‘අසාරකට්ඨෙනා’’ති එත්ථ සාරො එව සාරකං, න සාරකං අසාරකන්ති ඉමමත්ථං සන්ධාය ‘‘රූපං පන සයංපි එවරූපො සාරො න හොතී’’ති වුත්තං. සත්තානං අත්තසාරො ජීවසාරො න හොතීති අත්ථො. නත්ථි සාරො එතස්සාති අසාරකන්ති ඉමමත්ථං සන්ධාය ‘‘න ච එවරූපෙන සාරෙන යුත්තං’’ති වුත්තං. අත්තසාරෙන ජීවසාරෙන සංයුත්තං හොතීති අත්ථො. තත්ථ පුරිමො අත්ථො රූපං අත්තතො සමනුපස්සතීති ඉදං සන්ධාය වුත්තො. පච්ඡිමො රූපවන්තං වා අත්තානං, අත්තනි වා රූපං, රූපස්මිං වා අත්තානංති ඉමානි සන්ධාය වුත්තො. එතෙන අසාරකට්ඨෙනාති අසාරභාවෙන, අසාරයුත්තභාවෙන වාති ච. අනත්තාති එත්ථපි න අත්තා අනත්තා, නත්ථි අත්තා එතස්සාති වා අනත්තාති ච ද්විධා අත්ථො සිජ්ඣති. ‘‘යඤ්චා’’ති යඤ්ච රූපං. ‘‘පීළෙතී’’ති තං සමඞ්ගී පුග්ගලං පීළෙති. එතෙන අනත්තභාවෙ සිද්ධෙ දුක්ඛභාවොපි සිද්ධොති දස්සෙති. ‘‘තිණ්ණං වයානං වසෙන අද්ධාභෙදො යොජෙතබ්බො’’ති පඨමවයෙ පවත්තං රූපං දුතියවයං න පාපුණාති, පඨමවයෙ එව නිරුජ්ඣතීතිආදිනා අද්ධාපච්චුප්පන්නෙ අන්තොගධභෙදො යොජෙතබ්බො. ‘‘සභාගෙකසන්තානවසෙනා’’ති සභාගානං ධම්මානං සභාගට්ඨෙන එකීභූතා සන්තති සභාගෙකසන්තති. ‘‘සභාගානං ධම්මානං’’ති ච චිත්තජෙසුතාව නිරන්තරප්පවත්තෙන ලොභසම්පයුත්තචිත්තෙන සහජාතා රූපධම්මා සභාගරූපධම්මා නාම. තථා නාම ධම්මා ච. එවං දොසසම්පයුත්තාදීසුපි. උතුජෙසු නිරන්තරප්පවත්තෙන සීතඋතුනා සමුට්ඨිතා රූපධම්මා සභාගරූප ධම්මා නාම. තථා උණ්හඋතුනා සමුට්ඨිතා. එසනයො ආහාරජෙසුපීති එවං සභාගෙකසන්තතිවසෙන. ‘‘සම්පාපුණිතුං’’ති ඤාණෙන සම්පාපුණිතුං. ‘‘අද්ධාසන්තතිවසෙනා’’ති එත්ථ සන්තතිවසෙන සම්මසනං විසෙසතො අධිප්පෙතං. එවඤ්ච කත්වා හෙට්ඨා අනිච්චං ඛයට්ඨෙනාති පදෙ චතුන්නං මහාභූතානං සන්තති විභාගනයො සුට්ඨු දස්සිතොති. ‘‘අනිච්චලක්ඛණ දස්සනමෙව පධානං’’ති ඉමස්මිං ඤාණෙපි උදයබ්බයඤ්ඤාණෙපි භඞ්ගඤ්ඤාණෙපි අනිච්චලක්ඛණ දස්සනමෙව පධානං. භයඤ්ඤාණෙ ච ආදීනවඤ්ඤාණෙ ච නිබ්බිදාඤාණෙ ච දුක්ඛලක්ඛණ දස්සනං පධානං. උපරි චතූසු ඤාණෙසු අනත්තලක්ඛණ දස්සනං පධානන්ති. ‘‘සමුදිතෙසූ’’ති අඤ්ඤමඤ්ඤං අවිනාභාවසහායභාවෙන සමුප්පන්නෙසු. ඉදඤ්ච අවිජ්ජාසමුදයා රූපසමුදයො. තණ්හාසමුදයා උපාදාන සමුදයො. ආහාර සමුදයා රූපසමුදයොති පාළිවසෙන වුත්තං. අප්පහීන වසෙනාති පාළිපදෙ පන අවිජ්ජා තණ්හා දිට්ඨානුසයානං අප්පහීනට්ඨෙන සන්තානෙ විජ්ජමානතා එව පමාණන්ති දට්ඨබ්බං. ‘‘සමුදෙන්තී’’ති පටිසන්ධිතො පට්ඨාය එකතො උදෙන්ති. උපරූපරි එන්ති. ආගච්ඡන්තීති අත්ථො. එකභවභාවෙන පාතුබ්භවන්තීති අධිප්පායො. තෙනාහ ‘‘යාවමරණකාලා’’තිආදිං. ‘‘පසවන්තී’’ති පවඩ්ඪමානා සවන්ති, පවත්තන්ති, සන්දන්ති. ‘‘තෙසු පනා’’ති අවිජ්ජා තණ්හුපාදාන කම්මෙසු. ‘‘නිරුජ්ඣන්තී’’ති තස්මිංභවෙ එව නිරුජ්ඣන්ති. තස්මිං භවෙ නිරොධො නාම භවන්තරෙ පුන අනුප්පාදො යෙවාති වුත්තං ‘‘භවන්තරෙ’’තිආදි. ‘‘තං සන්තතියං’’ති තස්මිං පච්චුප්පන්න භවෙති වුත්තං හොති. ‘‘පුන අනුප්පාදසඞ්ඛාතං නිරොධං’’ති සන්තති නිරොධො නාම වුත්තො. න නිබ්බාන නිරොධො. එතාහි පච්චයෙ සති, භවන්තරෙ උප්පජ්ජිස්සන්ති යෙවාති. ඉදානි යථාපවත්ත සන්තතීසු පරියාපන්නානං සබ්බපච්ඡිමානං නාමරූපානං ඛණිකනිරොධවසෙන අත්ථං වදන්තො ‘‘යථාපවත්ත සන්තතියො වා ඡිජ්ජන්ති භිජ්ජන්තී’’ති වුත්තං. ‘‘උදයබ්බයං සමනුපස්සන්තස්ස වා’’ති එත්ථ කතමො උදයො නාම, කතමො වයො නාම, කථඤ්ච තදුභයං සමනුපස්සතීති ආහ ‘‘උදයබ්බයං පස්සන්තස්සාති එත්ථ යථා නාමා’’තිආදිං. තත්ථ ‘‘තමො ඛන්ධො’’ති තමොරාසි. ‘‘වෙතී’’ති විගච්ඡති. අන්තර ධායති .‘‘උදයො’’ති උප්පාදො චෙව වඩ්ඪී ච. ‘‘වයො’’ති විගමනං, අන්තරධානං. ‘‘නානාපයොගවසෙනවා’’ති සමිඤ්ජනප්පසාරණාදි නානාපයොගවසෙන වා. උදයපක්ඛානං නානාසන්තතීනං උදයඤ්ච උදයතො. වයපක්ඛානං නානාසන්තතීනං වයඤ්ච වයතොති යොජනා.

බොජ්ඣඞ්ග ධම්මෙහි සම්පන්නත්තා ආරාධෙති අත්තනො චිත්තංති ආරද්ධො. තුට්ඨචිත්තොති අත්ථො. විපස්සතීති විපස්සකො. ආරද්ධො හුත්වා විපස්සකො ආරද්ධවිපස්සකො. දුවිධොහි විපස්සකො තරුණ විපස්සකො ච ආරද්ධ විපස්සකො ච. තත්ථ ඛන්ධානං උදයබ්බයං සුට්ඨු අපස්සන්තො දුබ්බලවිපස්සකො තරුණ විපස්සකො නාම. ඛන්ධානං උදයබ්බයං සුට්ඨු පස්සන්තො විපස්සනා කම්මෙ ආරාධිත චිත්තො බලවවිපස්සකො ආරද්ධවිපස්සකො නාම. යං සන්ධාය වුත්තං.

[ක]

‘සුඤ්ඤාගාරෙ පවිට්ඨස්ස, සන්තචිත්තස්ස භික්ඛුනො;
අමානුසී රතී හොති, සම්ම ධම්මං විපස්සතො,ති ච.

[ඛ]

‘යො ච වස්සසතං ජීවෙ, අපස්සං උදයබ්බයං;
එකාහං ජීවිතං සෙය්‍යො, පස්සතො උදයබ්බයං,ති ච.

අයමිධ අධිප්පෙතො. විපස්සනං උපෙච්ච කිලෙසෙන්ති, මලීනභාවං ගමෙන්තීති විපස්සනුපක්කිලෙසා. පරිබන්ධන්ති නීවාරෙන්තීති පරිබන්ධකාති හෙට්ඨා වුත්තමෙව අන්තරායික ධම්මානං නාමං. ‘‘සරීරොභාසො’’ති සකලසරීරතො නික්ඛන්තො ඔභාසො. ‘‘පඤ්චවිධා පීතී’’ති ඛුද්දිකා පීති, ඛණිකා පීති, ඔක්කන්තිකා පීති, උබ්බෙගා

පීති, ඵරණා පීතීති. ‘‘දුවිධා පස්සද්ධී’’ති අතිබලවන්තී කායපස්සද්ධිචෙව චිත්තපස්සද්ධි ච. විපස්සනා කම්මෙ ඔකප්පනාකාරප්පවත්තා සද්ධාඑව අධිමුච්චනට්ඨෙන අධිමොක්ඛො සද්ධාධිමොක්ඛො. ‘‘වීරියං’’ති තස්මිං කම්මෙ අනික්ඛිත්තධුරං පග්ගහිතසීසං වීරියං. ‘‘සුඛං’’ති චිත්තසුඛං. තෙනාහ ‘‘සොමනස්සං’’ති. ‘‘විපස්සනාඤාණං’’ති ඉන්දවිස්සට්ඨවජිරසදිසං බලවවිපස්සනාඤාණං. ‘‘සතී’’ති තස්මිං කම්මෙ අප්පමුට්ඨා සති. ‘‘තත්‍රමජ්ඣත්තුපෙක්ඛා’’ති චිත්තස්ස ලීනුද්ධච්චාදීහි විසමන්තෙහි විමුත්තා තත්‍රමජ්ඣත්තතාසඞ්ඛාතා උපෙක්ඛා. ‘‘ආවජ්ජනුපෙක්ඛා’’ති වසිභාවපත්තා ආවජ්ජනසඞ්ඛාතා උපෙක්ඛා. ‘‘ආලයං’’ති තණ්හාලයං. ‘‘කුරුමානා’’ති කරොන්තී. ‘‘සුඛුමා තණ්හා’’ති කුසලෙහි මිස්සකත්තා ඉදං අකුසලන්තිපි ජානිතුං අසක්කුණෙය්‍යා සුඛුමතණ්හා. ‘‘න වතමෙ’’ති මම න උප්පන්නපුබ්බොවතාති යොජනා. ‘‘අස්සාදසහිතා’’ති ඔභාසාදීසු අස්සාදතණ්හා සහිතා. ‘‘අධිමාන වසෙනා’’ති අධිකතරං මඤ්ඤනාවසෙන. ‘‘තාවදෙවා’’ති නිකන්තියා උප්පත්තික්ඛණෙයෙව. ‘‘නිකාමනාකාරො’’ති ඉච්ඡනාකාරො. අස්සාදනාකාරො. ‘‘නිකාමනස්සවත්ථූ’’ති නිකන්තියා වත්ථු. ‘‘අද්ධා’’ති එකන්තෙන. ‘‘හන්දා’’ති චිත්තවිස්සට්ඨකරණෙ නිපාතපදං. ඉදානෙව නං විසොධෙමි, න චිරං පවත්තිතුං දස්සාමීති ඉමමත්ථං දීපෙති. ‘‘තෙස්වෙවා’’ති තෙසුඔභාසාදීසු එව. අට්ඨකථාය න සමෙති. අට්ඨකථායං නිකන්ති වික්ඛම්භනස්ස විසුං වුත්තත්තාති අධිප්පායො. විපස්සනාපරිපාකො නාම විසෙසන්තරප්පවත්තෙන පාකටොති දස්සෙතුං ‘‘සඞ්ඛාරුපෙක්ඛාභාවං පත්තා’’තිආදිමාහ. වුට්ඨානගාමිනි විපස්සනාභාවපත්තෙනාති වුත්තං හොති. ‘‘ද්වෙ විපස්සනා චිත්තානී’’ති උපචාරානුලොමචිත්තානි. සො හි වුට්ඨානන්ති වුච්චතීති සම්බන්ධො. සඞ්ඛාර නිමිත්තතො වා වුට්ඨාති. නිබ්බානං ආරබ්භ පවත්තිතො. යදි එවං ගොත්‍රභූපි වුට්ඨානං නාම සියාති. න සියා. මග්ගස්ස ආවජ්ජනමත්තෙ ඨිතත්තා. පටිවෙධකිච්චස්සච සම්මොහ සමුච්ඡෙදකිච්චස්ස අභාවතො. ‘‘සයං’’ති මග්ගසඞ්ඛාතො සයං. ‘‘තං සමඞ්ගීපුග්ගලං වා’’ති තෙන මග්ගෙන සමඞ්ගීපුග්ගලං වා. ‘‘වට්ටප්පවත්තතො වා’’ති ආයතිං භවෙසු අපායවට්ටප්පවත්තතො වා, අට්ඨම භවතො පට්ඨාය කාමසුගති වට්ටප්පවත්තතො වා. අවස්සං වුට්ඨානං ගමෙති සම්පාපෙතීති වුට්ඨානගාමිනීති වචනත්ථො. ‘‘අවස්සං වුට්ඨානං ගච්ඡන්තී’’ති ඉධ ඨිතානං වුට්ඨානතො නිවත්ති නාම නත්ථීති අධිප්පායො. ඉදඤ්ච පච්චෙකබුද්ධානං බුද්ධසාවකානඤ්ච වසෙන දට්ඨබ්බං. සබ්බඤ්ඤු බොධිසත්තා පන පුබ්බබුද්ධානං සාසනෙ පබ්බජිත්වා විපස්සනා කම්මං ආරභන්තා අනුලොමඤාණං ආහච්ච ඨපෙන්තීති අට්ඨක ථාසු වුත්තං. තත්ථ ‘‘ආහච්චා’’ති ඉදං සඞ්ඛාරුපෙක්ඛාඤාණස්ස මත්ථකපත්තිදස්සනත්ථං වුත්තන්ති දට්ඨබ්බං. ‘‘ආවජ්ජනට්ඨානියං’’ති තතො පුබ්බභාගෙ කෙනචි චිත්තෙන අග්ගහිතෙ නිබ්බානා රම්මණෙ ආවජ්ජනට්ඨානියං. ‘‘තං’’ති ගොත්‍රභුඤාණං. ගොත්තං භවති අභිභවති ඡින්දතීති ගොත්‍රභූ. ගොත්තං වා අභිසම්භුණාති පාපුණාතීති ගොත්‍රභූති වචනත්ථො. කථං පන ගොත්‍රභූ චිත්තං ගොත්‍රභුඤාණං පුථුජ්ජනගොත්තං ඡින්දති, අරියගොත්තං පාපුණාතීති යුජ්ජෙය්‍ය, සොහි පුග්ගලො තස්මිංඛණෙ පුථුජ්ජනගොත්තපරියාපන්නොඑවාති. සච්චං. අත්තනි පන ඡින්නත්තා සයං ඡින්දති නාම. නිබ්බානස්ස ච අරියගොචරත්තා තං ආරම්මණ කරණවසෙන අරියගොත්තං පාපුණාති නාමාති දට්ඨබ්බං. පච්චයසත්තිවිසෙසෙන අත්තනො අනන්තරෙ අරියගොත්තං භාවෙති, පාතුභාවෙතීති ගොත්‍රභූතිපි යුජ්ජති. ‘‘පරිච්ඡිජ්ජා’’ති පරිච්ඡින්දිත්වා. දිට්ඨිවිචිකිච්ඡාදීහි සබ්බවිප්ඵන්දනෙහි මුඤ්චිත්වාති වුත්තං හොති. සම්මොහස්ස පහානමෙව දට්ඨබ්බං. න තෙ ධම්මෙ ආරම්මණ කරණ වසෙන ජානනං. කථං තෙ ධම්මෙ ආරම්මණං අකරොන්තො මග්ගො තෙ ධම්මෙ පරිජානාති නාමාති. කිච්චසිද්ධි වසෙන. සො හි සම්මොහං පජහන්තො ආරම්මණං කරොන්තානිපි හි පුබ්බභාගඤාණානි තප්පහානකිච්චස්ස අසාධකත්තා දුක්ඛ සච්චං පරිජානන්තානීති න වුච්චන්ති. මග්ගො පන ආරම්මණං අකරොන්තොපි තප්පහානකිච්චස්ස සාධකත්තාතං සච්චං පරිජානාතීති වුච්චති. කස්මා. තතො පට්ඨාය තස්සපුග්ගලස්ස සබ්බකාලං තස්මිංසච්චෙ පරිජානන කිච්චස්ස සිද්ධත්තා. යථාහි එකො පුරිසො චක්ඛුම්හි පිත්තසෙම්හාදිදොසෙහි පලිබුද්ධත්තා අන්ධො හොති. න කිඤ්චි පස්සති. යදා පන සො එකං තෙජවන්තං අඤ්ජනං ලභිත්වා චක්ඛුං අඤ්ජයන්තො සබ්බරත්තිං නිද්දායති. තස්ස නිද්දායන්තස්සෙව චක්ඛුම්හි සබ්බදොසා නස්සන්ති. චක්ඛු විප්පසන්නං හොති. තඞ්ඛණතො පට්ඨාය සො නිද්දායන්තොපි රූපානි පස්සතීති වුච්චති. කස්මා, අන්ධභාවවිගමෙන දස්සනකිච්චස්ස සිද්ධත්තා. එවමෙවමිදං දට්ඨබ්බන්ති. එකදෙසෙන වා හෙට්ඨිමමග්ගෙසු, අනවසෙසෙන වා අරහත්තමග්ගෙ. ‘‘අපච්ඡාවත්තිකං’’ති එත්ථ පච්ඡතො ආවත්තනං පච්ඡාවත්තං. නත්ථි පච්ඡාවත්තං අස්සාති අපච්ඡාවත්තිකන්ති විග්ගහො. ‘‘පුන අනුප්පාදධම්මතාපත්තිවසෙන නිරොධසඞ්ඛාතං’’ති මග්ගක්ඛණෙ එව තානිවට්ටානි පුන අනුප්පාදසභාවං ආපජ්ජන්ති, නිරුජ්ඣන්ති. තථා නිරොධසඞ්ඛාතං. ‘‘උප්පාදනසඞ්ඛාතාය භාවනාය’’ති එතෙන මග්ගස්ස එකචිත්තක්ඛණිකත්තා වඩ්ඪනසඞ්ඛාතාය භාවනාය ඔකාසො නත්ථීති කත්වා වුත්තං. අරියමග්ගං පටිලාභත්ථාය පන පවත්තිතා පුබ්බභාගභාවනාපි මග්ගභාවනා එව. සා ච අරියමග්ගං පත්වා මත්ථකපත්තා හොති. තස්මා අරියමග්ගො එව මත්ථකපත්තො භාවනානුත්තරො හොතීති ඉමිනාපරියායෙන වඩ්ඪන සඞ්ඛාතාය භාවනායාතිපි යුජ්ජතියෙව. අත්තනො අනන්තරෙ පවත්තං ආනන්තරිකං. ආනන්තරිකං ඵලං එතස්සාති විග්ගහො. තස්ස ච තතොපරං ද්වෙ වා තීණි වා ඵලචිත්තානි පවත්තන්තීති ඉමිනා සම්බන්ධො. අපනීතො අග්ගි එතස්මාති අපනීතග්ගිකො. ‘‘නිබ්බාපෙන්තො වියා’’ති එතෙන පටිප්පස්සම්භනප්පහානකිච්චෙන මග්ගානුකූලප්පවත්තිං දස්සෙති. ‘‘තෙසං’’ති තෙසං චක්ඛූනං. තං රූපං තස්ස පාකටං න තාව හොතීති සම්බන්ධො. ‘‘තස්සා’’ති තස්ස පුග්ගලස්ස. ‘‘පච්චවෙක්ඛනවාරෙසූ’’ති එත්ථ පසාදචක්ඛුනා දිට්ඨෙ පවත්තා අනුබන්ධක වීථියොපි සඞ්ගය්හන්ති.

උපරිමග්ගෙහි වධිතබ්බා මාරෙතබ්බාති උපරිමග්ගවජ්ඣා. ‘‘කිලෙසවිභාගෙසූ’’ති අසුකමග්ගෙන අසුකාකිලෙසා පහීයන්තීති එවං කිලෙසවිභාගෙසු. ‘‘පාළියං’’ති පටිසම්භිදා මග්ගපාළියං. වුච්චමානෙ පන වත්තබ්බන්ති සම්බන්ධො. මග්ගඞ්ගබොජ්ඣඞ්ගාදීනං පච්චවෙක්ඛනං නාම මග්ගපච්චවෙක්ඛනමෙව. තථා පච්ඡා වා පවත්තතීති සිද්ධං. ‘‘අවිරුද්ධා හොතී’’ති විසුද්ධිමග්ගෙන අසමෙන්තාපි පච්චවෙක්ඛන්තානං ඉච්ඡානුරූපසම්භවතොති අධිප්පායො. ‘‘අධිමානනිද්දෙස අට්ඨකථාසූ’’ති විනයෙ චතුත්ථපාරාජිකෙ අධිමානපදනිද්දෙස අට්ඨකථාසු. ‘‘සො’’ති අරියභූතො භික්ඛු. ‘‘නො ලද්ධුං න වට්ටතී’’ති අලද්ධුං න වට්ටතීති අත්ථො. ලද්ධුං නො න වට්ටතීති වා යොජනා. චතුබ්බිධං මග්ගඤාණං ගහිතං. ඤාණදස්සනවිසුද්ධි නාමාති වුත්තත්තා.

“අභිනිවිසනං”ති අජ්ඣත්තං දළ්හතරං පතිට්ඨානං. “නිඛාතසිනෙරුපා දස්සවියා”ති තස්ස පවත්තනං විය. “කෙවලං පච්චයායත්ත වුත්තිතාය අදිට්ඨත්තා”ති එතෙන එසො මෙ අත්තා, න පරස්ස අත්තාති එවං අත්තානං අත්තස්ස සාමිකං කත්වා ගහණකාරණං වදති. තත්ථ කෙවලසද්දෙන පරමත්ථ සච්චං පත්වා අත්තස්සෙව අභාවතො ඛන්ධපඤ්චකස්ස අත්තනොවසායත්ත වුත්තිතං නිවත්තෙති. සම්මුති සච්චං පන පත්වා අත්තස්ස විජ්ජමානත්තා මහාජනො අත්තනො ඛන්ධපඤ්චකං අත්තනො වසායත්ත වුත්තිං මඤ්ඤමානො එසො මෙ අත්තාති ගණ්හාති. “ඛණභඞ්ගස්ස ච අදිට්ඨත්තා”ති එතෙන එසො මෙ සාරට්ඨෙන අත්තා. එසො මම සාරො. එතං මම සරීරං. යාව වස්සසතංපි වස්සසහස්සම්පි එතං ඛන්ධපඤ්චකං න භිජ්ජති, න විනස්සති. තාව අහං න මරාමි. යදා එතං භිජ්ජති, විනස්සති. තදා අහං මරාමි. අහඤ්ච මම ඛන්ධපඤ්චකඤ්ච අද්වයං අනානත්තන්ති එවං ගහණකාරණං වදති. තත්ථ “ඛණභඞ්ගස්සා”ති නාමරූපධම්මානං ඛණෙ ඛණෙ භඤ්ජනස්ස භිජ්ජනස්ස මරණස්ස. ඉදම්පනමරණං සම්මුති සච්චෙ නත්ථි. පරමත්ථ සච්චෙ එව අත්ථි. තස්මා තං අපස්සන්තො මහාජනො අත්තනො ඛන්ධපඤ්චකං අත්තනොසාරං මඤ්ඤමානො එසො මෙ අත්තාති ගණ්හාතීති. “තං ද්වයං සුදිට්ඨං කත්වා”ති ඛන්ධපඤ්චකස්ස කෙවලං පච්චයායත්ත වුත්තිතඤ්ච ඛණභඞ්ගඤ්ච ඤාණ චක්ඛුනා සුට්ඨුදිට්ඨං කත්වා. තත්ථ පඤ්චන්නං ඛන්ධානං පටිච්චසමුප්පාදං සුට්ඨුපස්සන්තො කෙවලං පච්චයායත්ත වුත්තිතඤ්ච අවසායත්ත වුත්තිතඤ්ච සුට්ඨු පස්සති. යො ච අත්තනො වසායත්තවුත්ති න හොති. සො පරමත්ථසච්චං පත්වා එසො මම සන්තකන්තිපි වත්තුං නාරහති. කුතො මම අත්තාති. අපි ච, සත්තො නාම සභාවතො නත්ථි. පඤ්ඤත්තිමත්තං හොති. යො ‘අහන්ති වා, මෙති වා, මමාති වා, ගය්හෙය්‍ය. අසන්තෙ ච අත්තස්මිං කො මම අත්තා නාම භවෙය්‍යාති. ඛණභඞ්ගො හොති. ඛණෙ ඛණෙ භිජ්ජති. සත්තො ච නාම එකස්මිංභවෙ ආදිම්හි සකිං එව ජායති. අන්තෙ සකිං එව මරති. අන්තරා වස්සසතංපි වස්සසහස්සංපි මරණං නාම නත්ථි. අඤ්ඤාහි ඛණිකධම්මානං ගති. අඤ්ඤා සත්තස්ස. එවංසන්තෙ කථං ඛණිකධම්මා සත්තස්ස සාරට්ඨෙන අත්තානාම භවෙය්‍යුන්ති. තස්මා තෙ අවසවත්තනට්ඨෙන අසාරකට්ඨෙන ච අනත්තා එව. අපිච “අවසවත්තනට්ඨෙනා”ති එත්ථ වසො නාම සත්තසන්තානෙ එකො පධානධම්මො. සචෙ අත්තානාම අත්ථි. සො එව පධානභූතස්ස වසස්සපි අත්තා භවෙය්‍ය. එවංසති, යො වසො, සො අත්තා. යො අත්තා, සො වසොති භවෙය්‍ය. තථා ච සති, රූපං අත්තාති ගණ්හන්තො රූපඤ්ච වසඤ්ච අත්තානඤ්ච එකත්තං කත්වා ගණ්හාති නාම. තථා වෙදනං අත්තාති. සඤ්ඤං, සඞ්ඛාරෙ, විඤ්ඤාණං අත්තාති ගණ්හන්තෙපි. එවඤ්චසති, සත්තො ච ඛන්ධපඤ්චකඤ්ච වසො ච අත්තා ච සබ්බමෙතං එකත්තං ගච්ඡති, එකො සත්තොති සඞ්ඛ්‍යං ගච්ඡති. න හි ඉමස්මිං වසවත්තනට්ඨෙ එකස්සසත්තස්ස ද්වෙ අත්තා තයො අත්තා බහූඅත්තාති සක්කා භවිතුං. අථ යථා යථා සත්තස්ස වසො වත්තති, ඉච්ඡා පවත්තති. තථා තථා ඛන්ධපඤ්චකම්පි නිච්චකාලං සත්තස්සවසං අනුගච්ඡෙය්‍ය. කස්මා, සත්තස්ස ච ඛන්ධපඤ්චකස්ස ච වසස්ස ච නානත්තාභාවතො. එවං අනුගච්ඡන්තෙ සති. රූපං මෙ අත්තා, වෙදනා මෙ අත්තාතිආදිග්ගහණං වට්ටෙය්‍ය. සභාවතො අවිරුද්ධං භවෙය්‍ය. න පන තථා අනුගච්ඡති. න හි දුබ්බණ්ණො දුරූපො පුරිසො අත්තනො රූපකායං අත්තනො වසෙනෙව සුවණ්ණං සුරූපං කාතුං සක්කොති. තථා දුස්සද්දොවා සුසද්දං, දුග්ගන්ධොවා සුගන්ධං. න ච අන්ධොවා අනන්ධං. බධිරොවා අබධිරං. රොගීවා අරොගං. කුට්ඨීවා අකුට්ඨං. ගණ්ඩීවා අගණ්ඩං. ජිණ්ණොවා තරුණං. අජරං වා අමරණං වා කාතුං සක්කොති. නාපි අපායෙසු ච අපතන්තං. පතිත්වා වා තතො විමුත්තං කාතුං සක්කොති. තථා දෙවො වා දෙවත්තා අචාවෙතුං. සක්කොවා සක්කත්තා, මාරො වා මාරත්තා, බ්‍රහ්මා වා බ්‍රහ්මත්තාති. එසනයො සෙසඛන්ධෙසුපි. තථා පන අවසානුගමනතො පරමත්ථ සච්චං පත්වා ඛන්ධපඤ්චකෙ අත්තනො සාමිකිච්චං ඉස්සරකිච්චං නාම නත්ථි. අසාමිකමෙව තං හොති, අනිස්සරං. තථා ච සති, අත්තානං තස්ස සාමිං ඉස්සරං කත්වා රූපං මෙ අත්තාති ගහණං මිච්ඡාගහණං නාම හොතීති. ලොකෙ පන මහාජනො ධම්මානං පටිච්චසමුප්පාදං න ජානන්ති, න පස්සන්ති, න පටිවිජ්ඣන්ති. තෙසං පරම්පර පච්චයවසෙන පවත්තමානෙ ඛන්ධසන්තානෙ සම්මුති සච්චවසෙන නානාවසවත්තනාකාරා නාම සන්ති. නානාසාමි ඉස්සරාධිපතිවොහාරා ච ලොකෙ සන්දිස්සන්ති. තෙ සම්මුති සච්චවසෙන උප්පන්නෙසු තෙසු සාමිඉස්සරාධිපති වොහාරෙසු වොහාරමත්තෙ අඨත්වා සභාවසච්චං මඤ්ඤන්තා මිච්ඡාගහණං ගණ්හන්ති. එත්ථ සියා. න නු වසොනාම ඉච්ඡා. සත්තො ච ගන්තුං ඉච්ඡන්තො ගච්ඡති. ඨාතුං ඉච්ඡන්තො තිට්ඨති. එවංසති. තස්ස ඛන්ධපඤ්චකං තස්ස වසායත්ත වුත්ති එව හොතීති. න හොති. කස්මා, පච්චයායත්ත වුත්තිත්තා එව. තථාහි ගන්තුං ඉච්ඡානාම බහිද්ධා ධනහෙතුවා උප්පජ්ජෙය්‍ය. නානාභොගහෙතු වා. අඤ්ඤෙන වා නානාකාරණෙන. තත්ථ යෙසං ධනෙ අසති, යං යං දුක්ඛං ආගච්ඡෙය්‍ය කායිකං වා චෙතසිකං වා. තෙසං තං තං දුක්ඛපච්චයා ධනිච්ඡා නාම උප්පජ්ජති. ධනිච්ඡා පච්චයා ගන්තිච්ඡාදයො උප්පජ්ජන්ති. තථා නානාභොගිච්ඡා නානාකම්මිච්ඡාසු චාති. නානාදුක්ඛභයුපද්දවමූලිකාසු ඉච්ඡාසු වත්තබ්බ මෙව නත්ථි. තථා නානාරම්මණානං පලොභන දුක්ඛමූලිකාසු ච නානාවිතක්කානං විප්ඵන්දනමූලිකාසු ච ඉච්ඡාසු. එවං වසොපි පච්චයායත්ත වුත්තිකො එව හොති. “ගමනං”ති ගමනාකාරෙන පවත්තං ඛන්ධපඤ්චකං. යෙනයෙනධනාදිහෙතුනා සො සො වසො උප්පජ්ජති. ගමනම්පි තෙන තෙනෙව උප්පජ්ජති ආහාරූපත්ථම්භනාදිපච්චයෙන ච. වසො පන ගමනස්ස පච්චයෙක දෙසමත්තං හොති. සො හි තදඤ්ඤපච්චයෙහි විනා සයං උප්පජ්ජිතුං න සක්කොති. කුතො ගමනං උප්පාදෙතුං. එවං ඨානාදීසු. එවඤ්ච සති, ඉදං ඛන්ධපඤ්චකං පච්චයායත්ත වුත්තිකන්තිච්චෙව වත්තුං අරහති. නො වසායත්ත වුත්තිකන්ති. අපි ච ගන්තුං ඉච්ඡන්තො ගච්ඡතීති පඤ්ඤත්ති මත්තභූතො සත්තො ගච්ඡති. ඛන්ධපඤ්චකං පන ඛණික ධම්මත්තා න ගච්ඡති. උප්පන්නුප්පන්නං තත්ථ තත්ථෙව භිජ්ජති. සන්තති වසෙන ගමනාකාර නිමිත්තං පඤ්ඤායති. එවං අවසවත්තනං හොතීති. හොතු තත්ථ තත්ථෙව භිජ්ජනං. අවිච්ඡෙදප්පවත්තියා සති, ගමනං සම්පජ්ජතියෙව. ගමනෙ ච සම්පජ්ජමානෙ ඛණිකභිජ්ජනෙන දොසො නත්ථීති චෙ. අත්ථි. ඛණිකමරණඤ්හි සත්තස්ස සුසානභූමි නාම හොති. අන්තරායෙවා ආගතෙ පක්ඛලන්තෙ වා සති, ගච්ඡන්තො සත්තො යදා කදාචි මරණං වා නිගච්ඡති මරණ මත්තං වා දුක්ඛන්ති. කිලෙසෙ නිමිනාති පවත්තෙතීති නිමිත්තන්ති වචනත්ථො.

“විපල්ලාසනිමිත්තං”ති ච විපල්ලාස ධම්මානං වසෙන උපට්ඨිතං කිච්ච නිමිත්තං. තණ්හා එව පණිධීති සම්බන්ධො. මහන්තානං ආදීනවානං රාසි මහාආදීනවරාසි. ඛන්ධෙසු සුඤ්ඤතලක්ඛණං නාම අති ගම්භීරං හොති. ඤාණස්සෙව විසයභූතං. සුඤ්ඤත දස්සනඤ්ච දිට්ඨියා උජුප්පටිපක්ඛන්ති ආහ “සඞ්ඛාරෙසු සුඤ්ඤතදස්සනවසෙනා”තිආදිං. තත්ථ

“අත්ථ සිද්ධි නාමා”ති මග්ගඵලප්පටිලාභසඞ්ඛාතස්ස අත්ථස්ස සිද්ධි නාම. අත්තාති අභිනිවෙසො අත්තාභිනිවෙසො. ගණ්හාතීති ගාහො. උපාදීයතීති අත්ථො. දිට්ඨිසඞ්ඛාතො ගාහො දිට්ඨිග්ගාහො. අත්ථාභිනිවෙසො ච සො දිට්ඨිග්ගාහො චාති විග්ගහො. තස්ස පටිපක්ඛං අනත්තානුපස්සනාඤාණං. අනු අනු භවනං ආනුභාවො. පරම්පරතො වඩ්ඪනන්ති අත්ථො. “තථා සමනුපස්සිත්වා”ති සුඤ්ඤතා කාරෙන සමනුපස්සිත්වා. විමුඤ්චන්තස්ස අරියපුග්ගලස්ස. “අනිච්චලක්ඛණං නාම නාති ගම්භීරං හොති. සද්ධායපි විසයභූතං. උන්නතිලක්ඛණො ච අහං මානො ඛන්ධෙසු නිච්චධුවවිපල්ලාසමූලකො සද්ධාය ච පටිපක්ඛොති ආහ “අනිච්චදස්සනවසෙනා”තිආදිං. “නිමිත්තාභිනිවෙසභූතස්සා”ති නිච්චධුවනිමිත්තාභිනිවෙසභූතස්ස. “මානග්ගාහස්සා”ති මානසඞ්ඛාතස්ස ගාහස්ස. “සද්ධාය පී”තිපිසද්දෙන ඤාණං සම්පිණ්ඩෙති. දුක්ඛලක්ඛණං නාම භයසංවෙග ජනකං හොති. ආරම්මණෙසු තණ්හාලොලස්ස තණ්හාවිප්ඵන්දනස්ස පටිපක්ඛං. විසෙසතො සමාධිස්ස අනුරූපන්ති ආහ “දුක්ඛදස්සන වසෙනා”තිආදිං. “තිණ්ණං ධම්මානං”ති පඤ්ඤින්ද්‍රිය සද්ධින්ද්‍රිය සමාධින්ද්‍රිය සඞ්ඛාතානං තිණ්ණං ඉන්ද්‍රිය ධම්මානං. “විපස්සනා ගමනවසෙනෙ වා”ති වුට්ඨානගාමිනි විපස්සනා සඞ්ඛාතස්ස ආගමන කාරණස්ස වසෙනෙව.

ඉදානි පුබ්බෙ යං වුත්තං ‘සත්තඅරිය පුග්ගලවිභාගස්ස පච්චයභාවපත්තියා චා’ති. තත්ථ සත්ත අරියපුග්ගලවිභාගං දස්සෙතුං “තත්ථා”තිආදි වුත්තං. ධම්මානුසාරී නාමාති එත්ථ “ධම්මො”ති පඤ්ඤා වුච්චති ‘සච්චං, ධම්මො, ධිති, චාගො,ති එත්ථ විය. තික්ඛතරං ධම්මං අනුස්සරතීති ධම්මානුසාරී. පඤ්ඤාබලානුසාරෙන ආදිම්හි මග්ගං ලභතීති වුත්තං හොති. අථවා. “ධම්මො”ති නිස්සත්තනිජ්ජීවට්ඨෙන සඞ්ඛාර ධම්මො වුච්චති. සුඤ්ඤතදස්සනඤ්ච නාම විසෙසතො සුද්ධධම්ම දස්සනං නාම. ඉති සුද්ධධම්මං අනුස්සරති, ඤාණගතියා අනුගච්ඡතීති ධම්මානුසාරී. දිට්ඨිපත්තොති එත්ථ දිට්ඨිනාම දස්සනඤ්ඤාණං වුච්චති. ආදිතො පට්ඨාය පරිසුද්ධ දස්සනසම්පන්නත්තා දිට්ඨිබලෙනෙව සුඛෙන තං තං මග්ගඵලං පත්තොති දිට්ඨිපත්තො. තෙනෙව දස්සන පඤ්ඤාබලෙන කිලෙසබන්ධනතො විමුත්තොති පඤ්ඤාවිමුත්තො. සඞ්ඛාර ධම්මානං ඛණික ධම්මභාවෙ සුට්ඨු සද්දහනං අවෙච්චප්පසාදො සද්ධා නාම. තත්ථ “අවෙච්චප්පසාදො”ති ඤාණසම්පයුත්තප්පසාදො. “ඤාණං”ති ච සඞ්ඛාර ධම්මානං ඛණිකභාවනිමිත්තානං දස්සනඤ්ඤාණං. තාදිසෙ හි ඤාණෙ සති, තත්ථ අවෙච්චප්පසාදො නාම ජායති, නො අඤ්ඤථාති. සද්ධං අනුස්සරතීති සද්ධානුසාරී. සද්ධාබලෙනෙව ආදිම්හි අරියමග්ගං පාපුණාතීති වුත්තං හොති. සද්ධාබලෙන විමුත්තොති සද්ධාවිමුත්තො. “කායසක්ඛි නාමා”ති එත්ථ සක්ඛංති සන්දිට්ඨං. යං සාධකන්තිපි වුච්චති. අත්තනො කායෙ එව ලද්ධං සක්ඛං යස්සාති කායසක්ඛී. දුක්ඛානු පස්සී පුග්ගලො හි සංවෙග බහුලො හොති. සංවෙගො ච පධාන වීරියස්ස පදට්ඨානං. සංවිග්ගො යොනිසො පදහතීති හි වුත්තං. තස්මා සො සංවෙගවසෙන භාවනං අනුයුඤ්ජන්තො යං යං පුරිසථාමෙන පත්තබ්බං හොති. තං තං පාපුණාති. පාපුණන්තො ච අත්තනො කායෙ එව සක්ඛං ලභති. සන්දිට්ඨං ඣානසුඛං වා මග්ගඵලසුඛං වා ලභතීති වුත්තං හොති. “උභතොභාග විමුත්තො”ති අරූපජ්ඣානෙහි රූපකායතො අරහත්තමග්ගඵලෙහි නාමකායතොති එවං උභොහි කායභාගෙහි විමුත්තො. එත්ථ ච තයො අරියපුග්ගලා පඤ්ඤාධිකො ච සද්ධාධිකො ච වීරියාධිකො ච. තත්ථ ධම්මානුසාරී ච දිට්ඨිපත්තො ච පඤ්ඤාවිමුත්තො ච පඤ්ඤාධිකො නාම. සද්ධානුසාරී ච සද්ධාවිමුත්තො ච සද්ධාධිකො නාම. කායසක්ඛී ච උභතොභාගවිමුත්තො ච වීරියාධිකො නාමාති දට්ඨබ්බං. අයඤ්ච පුග්ගලවිභාගනයො පටිසම්භිදාමග්ගනයෙන වුත්තො. අභිධම්මෙ පන පුග්ගල පඤ්ඤත්තියං සද්ධාවිමුත්තො ච කායසක්ඛී ච ද්වෙපුග්ගලා සෙක්ඛෙසු එව වුත්තා. අරහත්තං පත්තා පන එතෙ ද්වෙපි පඤ්ඤාවිමුත්තා එවාති දට්ඨබ්බා. එත්ථ සියා, සඞ්ඛාර ධම්මානං ඛණික ධම්මභාවෙ සුට්ඨු සද්දහනං අවෙච්චප්පසාදො සද්ධා නාමාති වුත්තං. කිං පන තාදිසෙන සද්ධාමත්තෙන සොතාපත්ති මග්ගං පාපුණාතීති. එත්ථ අම්හෙහි වත්තබ්බං නත්ථි. භගවතා එව වුත්තං. යථාහ මහාවග්ගෙ ඔක්කන්ත සංයුත්තෙ චක්ඛු භික්ඛවෙ අනිච්චං විපරිණාමී අඤ්ඤථාභාවී, යො එවං සද්දහති, එවං අධිමුච්චති. අයං වුච්චති සද්ධානුසාරී. ඔක්කන්තො අරියභූමිං. අතික්කන්තො පුථුජ්ජනභූමිං. සො යෙනකම්මෙන අපායං දුග්ගතිං විනිපාතං උප්පජ්ජෙය්‍ය. න තං කම්මං කරොතීති. සොතං භික්ඛවෙ අනිච්චං. විපරිණාමී අඤ්ඤථාභාවීතිආදිනා ද්වාදසායතනානි විත්ථාරෙ තබ්බානි. තත්ථ “විපරිණාමී”ති විපරිණාමො යස්ස අත්ථීති විපරිණාමී. විපරිණාමොති ච ඛණෙ ඛණෙ ජීරණතා භිජ්ජනතා වුච්චති. “අඤ්ඤථාභාවී”ති තස්සෙව වෙවචනං. “එවං අධිමුච්චතී”ති එතෙන ඤාණසම්පයුත්තසද්ධං දීපෙති. සා එව සොතාපත්තියඞ්ගෙසු බුද්ධෙ අවෙච්චප්පසාදෙන සමන්නාගතො, ධම්මෙ, සඞ්ඝෙ අවෙච්චප්පසාදෙන සමන්නාගතොති වුත්තා. තත්ථ ඤාණසම්පයුත්තසද්ධා නාම චක්ඛාදීනං අනිච්චනිමිත්ත දස්සනඤ්ඤාණෙන සම්පයුත්තා ඔකප්පනසද්ධා. අනිච්චනිමිත්තඤ්ච නාම රූපං අනිච්චං ඛයට්ඨෙනාතිපදෙ වුත්තනයෙන චක්ඛාදිනිස්සයානං මහාභූතානං සන්තති පරිවත්තනාදිකං වුච්චති. තඤ්හි පස්සන්තො චක්ඛාදීනං අනිච්චභාවෙ සද්දහති, අධිමුච්චති. තානිපි ඛණෙ ඛණෙ එකන්තෙන භිජ්ජති යෙවාති සද්ධාධිමොක්ඛං සද්ධාවිනිච්ඡයං පටිලභතීති අත්ථො. “බුද්ධෙ අවෙච්චප්පසාදෙනා”ති එත්ථ පන අරහතා සම්මාසම්බුද්ධතාදීනං බුද්ධගුණාදීනං දස්සනඤ්ඤාණෙන සම්පයුත්තො පසාදො අවෙච්චප්පසාදො නාම. අරියභූමි නාම දිට්ඨානුසය විචිකිච්ඡානුසයෙහි පරිසුද්ධා අවත්ථාභූමි වුච්චති. තෙහි සහිතා අවත්ථාභූමි පුථුජ්ජනභූමි නාම. කථං පන තස්ස පුග්ගලස්ස පුථුජ්ජනභූමිං අතික්කන්තතා අරියභූමිං ඔක්කන්තතා ච විඤ්ඤායතීති ආහ “සො යෙනා”තිආදිං. යො අත්තනො ජීවිතහෙතුපි කිඤ්චි කම්මපථපත්තං අපායගාමි කම්මං න කරොති. සො එකන්තෙන පුථුජ්ජනභූමිං අතික්කන්තො, අරියභූමිං ඔක්කන්තොති විඤ්ඤායතීති වුත්තං හොති. ඉදං සද්ධානුසාරිසුත්තං. අපරංපි වුත්තං චක්ඛු භික්ඛවෙ විපරිණාමී අඤ්ඤථාභාවී. යස්ස එවං මත්තසො නිජ්ඣානං ඛමති. අයං වුච්චති ධම්මානුසාරී තිආදි. තත්ථ “මත්තසො නිජ්ඣානං ඛමතී”ති සද්ධානුසාරීවිය සද්දහනමත්තෙ අට්ඨත්වා චක්ඛාදීනං තාදිසං අනිච්චතං සමනුපස්සන්තො ථොකං ථොකං දස්සනං ලභතියෙව. එවංසති, චක්ඛාදීනි තස්ස පුග්ගලස්ස නිජ්ඣානං ඔලොකනං මත්තසො ඛමන්ති නාම. ඉදං ධම්මානුසාරිසුත්තං. අපරංපි වුත්තං චක්ඛු භික්ඛවෙ අනිච්චං විපරිණාමී අඤ්ඤථාභාවී. යො එවං පජානාති පස්සති. අයං වුච්චති සොතාපන්නො තිආදි. තත්ථ “පජානාති පස්සතී”ති ධම්මානුසාරීවිය මත්තසො නිජ්ඣානක්ඛමමත්තෙ අට්ඨත්වා පඤ්ඤාය පජානාති, ඤාණචක්ඛුනො පච්චක්ඛතො පස්සතීති අත්ථො. ඉදං දිට්ඨිපත්තාදීනං සුත්තං.

‘‘යථා සකං ඵලං’’ති එත්ථ සස්ස අත්තනො ඉදං සකං. යං යං සකං යථාසකන්ති අත්ථං දස්සෙති සොතාපන්නස්සාතිආදිනා. ඵලසමාපත්ති වීථියං පන අනුලොමජවනානි එව ඵලානං ආසන්නකාරණානි, න මග්ගජවනානීති ආහ ‘‘න මග්ගාගමනවසෙනා’’ති. ‘‘සො’’ති මග්ගො. සන්තො සංවිජ්ජමානො සබ්භාවො. ‘‘අස්සා’’ති මග්ගස්ස.

අනිච්චානුපස්සනා කිච්චතො අනිමිත්තා හොති. සභාවතො සනිමිත්තාඑව. නිච්චනිමිත්තසහිතාඑව. යතො සා එසොහමස්මීතිග්ගහණං ලභති. ඉදංපි විපස්සනාඤාණං අනිච්චං ඛයට්ඨෙනාති සමනුපස්සිතබ්බා ච හොතීති. තත්ථ ච අභිධම්මං පත්වා සභාවප්පධානං හොති, න කිච්චප්පධානං. තස්මා අභිධම්ම නයෙන විපස්සනා අත්තනො නිමිත්ත නාමං මග්ගස්ස දාතුං න සක්කොති. අයං අට්ඨකථාය අධිප්පායො. කිලෙස ධම්මා නාම යස්ස උප්පජ්ජන්ති, තං පුග්ගලං පලිබුන්ධන්ති. සම්බාධං කරොන්ති. තස්මා පලිබොධකරානාම. තං පුග්ගලං නිච්චනිමිත්ත සුභනිමිත්ත සුඛනිමිත්ත අත්තනිමිත්තානි ගාහෙන්ති. තස්මා නිමිත්තකරානාම. තං පුග්ගලං ආරම්මණෙසු භුසං නිහිතං නිවිට්ඨං කරොන්ති. තස්මා පණිධිකරානාම. තෙ ච මග්ගඵලානි ආරම්මණං න කරොන්ති. මග්ගඵලෙහි ච සම්පයොගං න ගච්ඡන්ති. එවං ආරම්මණකරණ දිවසෙන මග්ගඵලෙසු තෙසං අභාවො. අභාවත්තාඑව ච තානි මග්ගඵලානි අත්තනො ධම්මතාය තීණිනාමානි ලභන්තීති දස්සෙතුං ‘‘ආරම්මණ කරණවසෙනවා’’තිආදි වුත්තං. ‘‘අත්තනො සභාවෙනා’’ති අත්තනො ධම්මතාය.

‘‘අත්තදිට්ඨියා උප්පන්නාය උප්පජ්ජන්තී’’ති ඉදං තාසං දිට්ඨිවිචිකිච්ඡානං අත්තදිට්ඨියා අවිනාභාවං දීපෙති. න පන අත්තදිට්ඨියා තාහි අවිනාභාවන්ති දට්ඨබ්බං. විපච්චන්තීති අපායෙසු විපච්චන්ති. අපායපටිසන්ධිං ජනෙන්ති. දිට්ඨසච්චානඤ්ච අරියපුග්ගලානං. දිට්ඨිවිචිකිච්ඡාසම්පයුත්තා අකුසලධම්මා දිට්ඨිවිචිකිච්ඡාග්ගහණෙන ගහිතාති ආහ ‘‘දිට්ඨිවිචිකිච්ඡා විප්පයුත්තා’’ති. ‘‘අකුසලධම්මාවෙ වා’’ති පච්චුප්පන්නභූතා දසාකුසලකම්මපථ ධම්මා චෙව. ‘‘සත්තහි භවෙහී’’ති ක්‍රියාපවග්ගෙ කරණවචනං. යථා සත්තහි මාසෙහි විහාරං නිට්ඨාපෙතීති. ක්‍රියාපවග්ගොතිච ක්‍රියායසීඝතරං නිට්ඨාපනං වුච්චති. ‘‘සත්තක්ඛත්තුං’’ති සත්තවාරා. තීණි සංයොජනානිනාම ‘සක්කායදිට්ඨි, විචිකිච්ඡා, සීලබ්බතපරාමාසසංයොජනානි,. ‘‘අවිනිපාත ධම්මො’’ති විරූපං හුත්වා පතනං විනිපාතො. අපායනිපාතොති වුත්තං හොති. ‘‘ධම්මො’’ති සභාවො. නත්ථි විනිපාතො ධම්මො යස්සාති විග්ගහො. ‘‘නියතො’’ති සුගතිභවෙසු නියත ගතිකො. සම්මා බුජ්ඣතීති සම්බොධි. මග්ගඤාණං. ‘‘පරායනං’’ති පරභාගෙ ගන්තබ්බට්ඨානං වුච්චති. සම්බොධිසඞ්ඛාතං පරායනං අස්සාති සම්බොධිපරායනො. ‘‘අනියමත්ථො’’ති වාසද්දත්ථොති වුත්තං හොති. වා සද්දත්ථෙසු ච අනියමත්ථො. න විකප්පත්ථො. විකප්පත්ථෙහි සති ද්වෙ එව සත්තක්ඛත්තුපරමා ලබ්භන්ති. මිස්සකභවොන ලබ්භති. අනියමත්ථෙ තයොපි ලබ්භන්ති. අට්ඨකථායං පන සමුච්චයත්ථස්ස ගහිතත්තා එකො මිස්සකභවො එව ලබ්භති. නනු ච සද්දො නාම සමුච්චයත්ථෙ පාකටො, න අනියමත්ථෙ. තස්මා සමුච්චයත්ථොව ඉධ යුත්තොති චෙ. න යුත්තො. කස්මා. ද්වින්නං අසඞ්ගහිතත්තා. අට්ඨකථායං පන සමුච්චයත්ථං ගහෙත්වා තෙ ද්වෙ පුග්ගලා ඉමස්මිං පාඨෙ අසඞ්ගහිතාති වුත්තං. යදි තෙ ඉමස්මිං පාඨෙ අසඞ්ගහිතා. කත්ථතෙ සඞ්ගහිතා භවෙය්‍යුං. න හි කොචි සත්තක්ඛත්තු පරමො නාම ඉධ අසඞ්ගහිතොති යුත්තොති. ‘‘අස්සා’’ති තස්සපාළිපාඨස්ස. ‘‘එත්ථ ච යස්මා. ල. පරමො නාම වුත්තො’’ති ඉදං උපරි ‘යෙ කාමභවෙ යෙචා’තිආදිනා ‘යෙදිට්ඨෙ ධම්මෙ වා’තිආදිනා ච යොජෙතබ්බං. සො ච සුක්ඛවිපස්සකො වා පරිහීනජ්ඣානො වා දට්ඨබ්බොති සම්බන්ධො. ‘‘පාළියං’’ති පුග්ගලපඤ්ඤත්ති පාළියං. ‘‘ඉධ නිට්ඨා’’ති ඉමස්මිං කාමලොකෙ ආසවක්ඛයං පත්වා ඛන්ධපරිනිබ්බානපත්ති වසෙන නිට්ඨා. නිට්ඨානං පරියොසානන්ති අත්ථො. කුලතො කුලං ගච්ඡතීති කොලංකොලො. භවතො භවං ගච්ඡතීති අත්ථො. එකමෙව පටිසන්ධිසඞ්ඛාතං භවබීජං අස්ස අත්ථීති එකබීජී. යො ච දිට්ඨෙව ධම්මෙ අරහා. තස්ස ච ඉධ නිට්ඨාති යොජනා. කෙන පන තිණ්ණං සොතාපන්නානං විසෙසො කතොති. සත්තක්ඛත්තු පරමො තාව කෙවලං පඨමමග්ග සම්පයුත්තෙහි ඉන්ද්‍රියෙහි කතො. ඉතරෙ ද්වෙ උපරිමග්ගත්ථාය පවත්තිතෙහි විපස්සනින්ද්‍රියෙහි කතොති. තත්ථ සත්තක්ඛත්තු පරමො සබ්බමුදුකො හොති. තතො කොලංකොලො තික්ඛො. සො පන ඡ භවිකො, පඤ්චභවිකො, චතුභවිකො, තිභවිකො, ද්විභවිකොති පඤ්චවිධො. තත්ථ පඤ්චභවිකො තික්ඛො. සෙසා අනුක්කමෙන තික්ඛතරාති දට්ඨබ්බා. එකබීජී පන එකභවිකො සබ්බතික්ඛො. තත්ථ සත්තක්ඛත්තු පරමො කෙවලෙන පඨමමග්ගානුභාවෙන සිද්ධත්තා සබ්බමුදුකො හොති. ඉතරෙ ද්වෙපකතියා සත්තක්ඛත්තු පරමභාවෙ ඨත්වා උපරිමග්ගත්ථාය විපස්සනා කම්මං පට්ඨපෙන්ති. තදා තෙසං ඉන්ද්‍රියානි පුන විසෙස පත්තානි හොන්ති, තික්ඛානි. තස්මා තෙ සත්තක්ඛත්තු පරමතො තික්ඛානාම හොන්තීති. ‘‘සත්තවාරතො ඔරං වා’’ති ඉදං කොලංකොල එකබීජිනො සන්ධාය වුත්තං. ‘‘උපරි තිණ්ණං මග්ගානං විපස්සනා නියාමෙතී’’ති ඉදං උපරිමෙ ද්වෙසොතාපන්නෙ සන්ධාය වුත්තං. සත්තක්ඛත්තු පරමොපන පඨමමග්ගෙනෙව නියමිතොති දට්ඨබ්බං. තථාහි සොයෙව සඞ්ගහපාඨෙ සරූපතො ආගතො සොතාපත්ති මග්ගං භාවෙත්වා දිට්ඨිවිචිකිච්ඡාපහානෙන පහීනාපායගමනො සත්තක්ඛත්තු පරමො සොතාපන්නො නාම හොතීති. ඉතරෙ පන ද්වෙ පාළියං සොතාපන්න පුග්ගලවිභාගට්ඨානෙස්වෙව ආගතාති. ‘‘යෙ පනා’’ති යෙ සොතාපන්න පුග්ගලාපන. ගාථායං ‘‘ඉතොසත්තා’’ති ඉමස්මිං මනුස්සලොකෙ සත්ත සංසරානි. ‘‘තතොසත්තා’’ති තස්මිං දෙවලොකෙ සත්තාති අත්ථො. අඞ්ගුත්තරපාඨෙ ‘‘තෙනචිත්තප්පසාදෙනා’’ති මහාසහස්සිලොකධාතුං සරෙන විඤ්ඤාපෙතුං සමත්ථස්ස සත්ථුගුණෙ චිත්තප්පසාදො ජායති. තෙන චිත්තප්පසාදෙන. ‘‘තෙන පරියායෙනා’’ති සචෙ සො දෙවෙසු එව සංසරති. සත්තක්ඛත්තුං ඔපපාතික පටිසන්ධියො ගණ්හිත්වා තත්ථෙව පරිනිබ්බායිස්සති. යදි මනුස්සෙසු එව සංසරති. සත්තගබ්භසෙය්‍යක පටිසන්ධියො ගණ්හිත්වා එත්ථෙව පරිනිබ්බායිස්සති. එවං දෙසනා වාරෙන චුද්දස කත්වා දෙසිතෙන පරියායෙනාති අත්ථො. ‘‘තං වීමංසිතබ්බං’’ති වදන්තෙන ටීකාචරියෙන සයං චුද්දසපටිසන්ධියොව ඉච්ඡතීති දීපෙති. ඉදානි තං චුද්දසපටිසන්ධිවාදං පටික්ඛිපන්තො ‘‘විභඞ්ගෙ පනා’’තිආදිමාහ. ‘‘විභඞ්ගෙ’’ති අභිධම්මෙ ඤාණවිභඞ්ගෙ. නත්ථි ඨානමස්සාති අට්ඨානං. ‘‘ඨානං’’ති මූලකාරණං. නත්ථි අවකාසො අස්සාති අනවකාසො. ‘‘අවකාසො’’ති පච්චයකාරණං. ‘‘යං’’ති ක්‍රියාපරාමසනං. යං නිබ්බත්තෙය්‍ය, තං නිබ්බත්තනං අට්ඨානං. සො

නිබ්බත්තන ධම්මො අනවකාසොති යොජනා. ‘‘අභිසඞ්ඛාර විඤ්ඤාණස්සා’’ති සත්තභවතො උද්ධං කාමභවෙ පටිසන්ධිජනකස්ස කුසලා කුසලකම්ම විඤ්ඤාණස්ස. ‘‘නිරොධෙනා’’ති සොතාපත්ති මග්ගක්ඛණෙ එව නිරොධනෙන. නිරුජ්ඣන්තීති සම්බන්ධො. ‘‘නාමඤ්ච රූපඤ්චා’’ති යෙ නාම රූපධම්මා උප්පජ්ජෙය්‍යුං. එතෙ නාම රූපධම්මා එත්ථ එතස්මිං අභිසඞ්ඛාර විඤ්ඤාණ නිරොධක්ඛණෙ නිරුජ්ඣන්තීති යොජනා. ‘‘යථාවුත්තනයෙනෙවා’’ති තෙන පරියායෙනාති වුත්තප්පකාරනයෙනෙව. ‘‘තදෙකට්ඨමොහස්සා’’ති තෙන රාගෙන තෙන දොසෙන එකස්මිං චිත්තෙ එකතො ඨිතස්ස මොහස්ස. න දිට්ඨිවිචිකිච්ඡා සම්පයුත්තස්ස මොහස්ස. තස්ස පඨමමග්ගෙ එව පහීනත්තා. නාපි උද්ධච්චචිත්තසම්පයුත්තස්ස මොහස්ස. තස්ස චතුත්ථමග්ගෙ එව පහාතබ්බත්තා. උප්පජ්ජන්තා රාගදොසමොහා. ‘‘ධම්මිකෙසූ’’ති ධම්මෙන සමෙන උප්පන්නෙසු. ‘‘යතො’’ති යංකාරණා. බලවන්තකාරණාති අත්ථො. ‘‘තෙසං’’ති සොතාපන්නානං. ‘‘සල්ලිඛන වසෙනා’’ති බහලපක්ඛං ථූලභාගං සුට්ඨුලිඛනවසෙන. අධිච්චුප්පත්ති නාම පුබ්බෙ යථාපවත්තං කාලං අධිච්ච අතික්කම්ම උප්පත්ති . උප්පජ්ජන්තානම්පි රාගදොසමොහානං. ‘‘තෙසං පී’’ති සකදාගාමීනම්පි. ‘‘මෙථුනවත්ථු සමායොගො ඉච්ඡිතො’’ති ජායම්පතීනං මෙථුනකම්මසමායොගො නාම සකදාගාමීනං අත්ථීති ඉච්ඡිතො. ථෙරොහි අධිච්චුප්පත්තිමත්තං ඉච්ඡති. පරියුට්ඨානමන්දතං න ඉච්ඡති. සකදාගාමීනං පුත්තධීතරොපි සන්දිස්සන්තීති වදති. ‘‘මහාඅට්ඨකථායං පටික්ඛිත්තො’’ති ථෙරස්ස මනොරථමත්තංති වත්වා පටික්ඛිත්තො. ඉදං සබ්බං අට්ඨසාලිනියං වුත්තං. ‘‘ඡක්කනිපාතෙ’’ති අඞ්ගුත්තරෙ ඡක්කනිපාතෙ. ‘‘මිගාසාළවත්ථුම්හී’’ති මිගාසාළනාමිකාය උපාසිකාය වත්ථුම්හි. කෙචි ඉමං වත්ථුං දිස්වා මහාඅට්ඨකථාවාදං න රොචෙන්ති. මහාසිවත්ථෙරවාදං රොචෙන්ති. ‘‘අබ්‍රහ්මචාරිනො’’ති මෙථුන ධම්මා අප්පටිවිරතස්ස. ‘‘සකදාගාමිත්තං බ්‍යාකතං’’ති තස්මිං කාලඞ්කතෙ සො බ්‍රාහ්මණො ඉධ සකදාගාමිභාවං පත්වා තුසිතාකායං උපපන්නොති එවං තස්ස යං සකදාගාමිත්තං භගවතා බ්‍යාකතං. ‘‘අධිගමවසෙනා’’ති සකදාගාමිභාවං පටිලාභවසෙන. න පන අබ්‍රහ්මචාරිනො සතො අධිගමවසෙනාති අධිප්පායො. මරණාසන්නකාලෙපි හි සික්ඛාපදාධිට්ඨානෙන සහ උපරිමග්ගඵලාධිගමනං නාම තික්ඛපඤ්ඤස්ස අරියසාවකස්ස න දුක්කරන්ති. එතෙන කෙසඤ්චි ථෙරවාදරොචනං පටික්ඛිත්තං හොති. ‘‘සකිංදෙව ඉමංලොකං ආගන්ත්වා’’ති එතෙන ඉතො පරලොකං ගමනස්ස ච තතො පුන ඉධාගමනස්ස ච සිද්ධත්තා අයං පුග්ගලො සුද්ධෙන මග්ගනියාමෙන කාමභවෙ ද්වික්ඛත්තු පරමොනාම හොතීති සිද්ධො. කථං. ඉධ පත්වා තත්ථ නිබ්බත්තිත්වා ඉධ පරිනිබ්බායි, තත්ථ පත්වා ඉධ නිබ්බත්තිත්වා තත්ථ පරිනිබ්බායීති. සෙසාපන චත්තාරො විපස්සනානියාමෙන සිද්ධා හොන්තීති විඤ්ඤායති. කතමෙ චත්තාරො. ඉධ පත්වා ඉධ පරිනිබ්බායි. තත්ථ පත්වා තත්ථ පරිනිබ්බායි. ඉධ පත්වා තත්ථ පරිනිබ්බායි. තත්ථ පත්වා ඉධ පරිනිබ්බායීති. එත්ථ ච තීසු සොතාපන්නෙසු එකොසත්තක්ඛත්තු පරමො එව මග්ගනියාමෙන සිද්ධො. සෙසා පන ද්වෙ සොතාපන්නා විපස්සනානියාමෙන සිද්ධා. ඡ සකදාගාමීසු ද්වෙ එව මග්ගනියාමෙන සිද්ධා. සෙසා පන චත්තාරො විපස්සනානියාමෙන සිද්ධා. තත්ථ මග්ගසිද්ධෙසු සොතාපන්න සකදාගාමීසු සඞ්කරො නත්ථි. විපස්සනාසිද්ධෙසු පන සඞ්කරො අත්ථි. අත්ථතො අවිරුද්ධෙ සති, වොහාරමත්තෙන සඞ්කරෙ දොසො නත්ථීති දට්ඨබ්බං. ආගන්ත්වාති පාඨවසෙන ආගමනතොති වුත්තං. ආගන්තාති පන පාඨො යුත්තො. ආගමනසීලො ආගමන ධම්මො හුත්වා සකදාගාමී නාමාති අත්ථො. අනාගන්ත්වා ඉත්ථත්තන්ති එත්ථපි එසෙවනයො. අරහතො භාවො අරහත්තං. අරහත්ත මග්ගං. දක්ඛිණාය විපත්තිකරානාම අප්පප්ඵල අප්පානිසංසකරා. සම්පත්තිකරා නාම මහප්ඵල මහානිසංසකරා. සීලක්ඛන්ධාදිගුණා නාම සීලක්ඛන්ධ සමාධික්ඛන්ධ පඤ්ඤාක්ඛන්ධ විමුත්තික්ඛන්ධ විමුත්තිඤාණ දස්සනක්ඛන්ධගුණා. ‘‘දක්ඛිණෙය්‍යෙසූ’’ති දක්ඛිණාරහ පුග්ගලෙසු. ‘‘ධුරං’’ති පධානසීසට්ඨානියං වුච්චති. සද්ධා එව ධුරං අස්සාති සද්ධාධුරො. එවං පඤ්ඤාධුරො. කස්මා පනෙත්ථ වීරියධුරො න ගහිතොති. පාළියං සද්ධාවාහී මග්ගං භාවෙති, පඤ්ඤාවාහී මග්ගං භාවෙතීති වුත්තං. න පන වුත්තං වීරියවාහී මග්ගං භාවෙතීති. තස්මා න ගහිතොති. කස්මා පන වීරියවාහී මග්ගං භාවෙතීති න වුත්තන්ති. වුච්චතෙ. මග්ගං භාවෙන්තස්ස නාම ආදිම්හි දිට්ඨිවිචිකිච්ඡානං පහානාය කම්මං මහන්තං හොති. කස්මා, අපායමූලකත්තා. තත්ථ සද්ධා ච විචිකිච්ඡා ච ද්වෙ උජුප්පටිපක්ඛා හොන්ති. යස්මිං ආරම්මණෙ සද්ධා නිවිසති, තස්මිං විචිකිච්ඡා නත්ථි. යස්මිං විචිකිච්ඡා නිවිසති, තස්මිං සද්ධා නත්ථි. තථා පඤ්ඤාදිට්ඨියො ච උජුප්පටිපක්ඛා. යත්ථ පඤ්ඤා, න තත්ථ දිට්ඨි. යත්ථ දිට්ඨි, න තත්ථ පඤ්ඤාති. අපි ච සද්ධා අත්තනො විසයෙ දිට්ඨිං විධමතියෙව. පඤ්ඤාය විචිකිච්ඡාවිධමනෙ වත්තබ්බමෙව නත්ථි. තස්මා ආරද්ධ විපස්සකො අනිච්චාදීසු අවෙච්චප්පසාදමත්තෙනපි දිට්ඨිවිචිකිච්ඡායො පජහිත්වා සද්ධානුසාරිභාවඤ්ච සුට්ඨුතරං පසීදිත්වා සද්ධාවිමුත්තභාවඤ්ච පාපුණාති. පඤ්ඤාය අනිච්චාදීනි නිජ්ඣානක්ඛමං කත්වා ධම්මානුසාරිභාවඤ්ච සුට්ඨුතරං පස්සිත්වා දිට්ඨිපත්තපඤ්ඤා විමුත්තභාවඤ්ච පාපුණාති. වීරියං පන දිට්ඨිවිචිකිච්ඡානං පටිපක්ඛමත්තම්පි න හොති. අථ ඛො තාසං සහායොපි හොති, ධුරභූතඤ්ච. පග්ගහලක්ඛණඤ්හි වීරියං. තං සද්ධංපි පග්ගණ්හාති, පඤ්ඤංපි පග්ගණ්හාති, දිට්ඨිංපි පග්ගණ්හාති, විචිකිච්ඡම්පි පග්ගණ්හාතියෙව. කුතොපන අත්තනො සභාවෙන දිට්ඨිවිචිකිච්ඡායො පජහිතුං සක්ඛිස්සති. තස්මා ඉමස්මිං ඨානෙ වීරියවාහීති ච වීරියධුරොති ච න වුත්තොති. කායසක්ඛිම්හි පන සද්ධා ච පඤ්ඤා ච සමබලා හොන්ති. වීරියඤ්ච සයං සම්මප්පධානට්ඨානෙ ඨත්වා තදුභයං උපබ්‍රූහෙති. සො ච පුග්ගලො තදුභයබලෙන දිට්ඨිවිචිකිච්ඡාදයො පජහිත්වා කායසක්ඛිභාවං පාපුණාති. අට්ඨවිමොක්ඛෙ වා උප්පාදෙත්වා උභතොභාග විමුත්තභාවං පාපුණාති. ඉමෙසු පන ද්වීසු පුග්ගලෙසු වීරියස්ස ථාමො සුට්ඨු පාකටො. තස්මා ඉමෙ ද්වෙ වීරියාධිකාත්වෙව වත්තබ්බා. න වීරියධුරොති. චතුප්පටිපදා නාම දුක්ඛාපටිපදා දන්ධාභිඤ්ඤා. දුක්ඛාපටිපදා ඛිප්පාභිඤ්ඤා. සුඛාපටිපදා දන්ධාභිඤ්ඤා. සුඛාපටිපදා ඛිප්පාභිඤ්ඤා. තිවිධවිමොක්ඛො නාම සුඤ්ඤතො විමොක්ඛො. අනිමිත්තො විමොක්ඛො. අප්පණිහිතො විමොක්ඛො. ‘‘තයො අන්තරා පරිනිබ්බායිනො’’ති එත්ථ ආයුකප්පස්ස පරියන්තං අපත්වා අන්තරා එව කිලෙසපරිනිබ්බානපත්තා අන්තරාපරිනිබ්බායී නාම. සො තිවිධො. ආයුකප්පස්ස පඨමභාගෙ පරිනිබ්බායී, දුතියභාගෙ, තතියභාගෙති. ඉමෙ තයො අන්තරා පරිනිබ්බායිනො නාම. උපහච්චපරිනිබ්බායී නාම ආයුකප්ප පරියන්තෙ පරිනිබ්බායී. උද්ධං මුඛො වට්ටසොතො එතස්සාති උද්ධංසොතො. අකනිට්ඨං අවස්සං ගමිස්සතීති අකනිට්ඨගාමී. විපස්සනා කම්මං සසඞ්ඛාරං සප්පයොගං කත්වා පරිනිබ්බායී සසඞ්ඛාර පරිනිබ්බායී. සඞ්ඛාරරහිතෙන සුඛෙන විපස්සනා කම්මෙන පරිනිබ්බායී අසඞ්ඛාර

පරිනිබ්බායී. ''ද්වාදස සොතාපන්නා''ති එකබීජිකා තයො. තෙ එව චතූහි පටිපදාහි ගුණිතා ද්වාදස. ද්වාදස සකදාගාමිනො පුබ්බෙ වුත්තනයා එව.

එකච්චානං එව අනාගාමි අරහන්තානං එව. ''අජ්ඣොසිතස්සා''ති අධිඔසිතස්ස. මමෙව්දන්ති නිට්ඨානං කත්වා ඨපිතස්ස. ගිලිත්වා ඨපිතස්සාති වුත්තං හොති. බහලෙන ථූලෙන කාමරාගෙන විමුත්තා බහලරාගවිමුත්තා. ආරුප්පෙසු ච තස්සො අරූපසමාපත්තියො එව අත්ථි. න චතස්සො රූපසමාපත්තියො. තස්මා තත්ථ අනුපුබ්බනිරොධො න ලබ්භති. ''ආදිතො පට්ඨායා''ති අට්ඨසු සමාපත්තීසු පඨමජ්ඣාන සමාපත්තිආදි. තතො පට්ඨාය. අනුපුබ්බනිරොධො නාම පඨමජ්ඣානෙ පටිඝසඤ්ඤානානත්තසඤ්ඤානං නිරොධො. පටිඝසඤ්ඤා නාම පඤ්චවිඤ්ඤාණසඤ්ඤා. නානත්තසඤ්ඤා නාම කසිණ නිමිත්තතො අඤ්ඤෙසු නානාරම්මණෙසු පවත්තමනොවිඤ්ඤාණ සඤ්ඤා. දුතියජ්ඣානෙ විතක්ක විචාරානං නිරොධොතිආදිනා අනුපුබ්බ නිරොධො. ''තතො පඤ්චමජ්ඣානං''ති පඤ්චකනයෙන වුත්තං. අට්ඨසමාපත්ති වචනං පන චතුක්කනයෙන වුත්තං. තදුභයංපි පුග්ගලානුරූපං ලබ්භතියෙව. යුගනන්ධං නාම ද්වන්දබන්ධනං, සමථවිපස්සනානං යුගනන්ධන්ති විග්ගහො. ''සමාපජ්ජන වුට්ඨාන විපස්සනාවසෙනා''ති එත්ථ වසිභාවපත්තං සමාපජ්ජනඤ්ච වුට්ඨානඤ්ච ගහෙතබ්බං. අත්තනො සරීරා බද්ධෙසු පරික්ඛාරෙසු සමාපත්තිබලෙනෙව අන්තරායාභාවතො විසුං අධිට්ඨාතබ්බ කිච්චං නත්ථීති වුත්තං ''අත්තනො සරීරාබද්ධෙ පරික්ඛාරෙ ඨපෙත්වා''ති. ''නානාබද්ධානී''ති නානාඨානෙහි ආබද්ධානි. නානාඨානෙසු ඨපිතානීති වුත්තං හොති. ''පරිස්සයෙනා''ති අන්තරායෙන. මාවිනස්සන්තූති වා නානාබද්ධ අවිකොපනං අධිට්ඨාතබ්බං. තදා වුට්ඨහාමීතිවා සඞ්ඝපත්තිමානනං අධිට්ඨාතබ්බං. එවං සත්ථුපක්කොසනංපි. ''අද්ධානපරිච්ඡෙදො''ති අත්තනො ජීවිතකාලස්ස උපපරික්ඛණං. මරණඤ්හි නාම සමාපත්තිබලෙනපි පටිබාහිතුං න සක්කාහොති. අන්තො සමාපත්තියඤ්ච මරණෙ සති සබ්‍රහ්මචාරීසු කත්තබ්බවත්තං න කරෙය්‍ය. එතඤ්හි වත්තං යං අරියසාවකානං මරණාසන්නෙ සබ්‍රහ්මචාරීනං වා උපට්ඨාකානං වා අප්පමාදකථානු සාසනිකම්මං. සමාපත්තියං වා අඤ්ඤතිත්ථියානං ගරහා විවජ්ජනත්ථං. එවඤ්හි තෙ ගරහෙය්‍යුං. ගොතමසාවකානං නිරොධසමාපත්ති නාම එකං මරණමුඛං. යං සමාපජ්ජන්තො අසුකො භික්ඛු මරණං ගච්ඡති. අනරිය කම්මං හෙතන්ති.

''යදත්ථං''ති පටිපත්ති රසස්සාදත්ථං. ''තදත්ථෙ''ති තස්මිං අත්ථෙ. නිරාමිස සුඛං නාම ආමිසරහිත සුඛං. දුවිධඤ්හි සුඛං සාමිසසුඛඤ්ච නිරාමිසසුඛඤ්ච. තත්ථ යෙ ලොකෙ ඉට්ඨ කන්ත මනාපියා පඤ්චකාමගුණා නාම අත්ථි. තෙ කිලෙසෙහි ආමසිතබ්බත්තා ආමිසා නාම. යඤ්චසුඛං තෙ ආමිසෙ පටිච්ච උප්පජ්ජති, තං සාමිසසුඛං නාම. යං ලොකෙ දිබ්බං සුඛං මානුසකං සුඛන්ති මමායන්ති. යඤ්ච අනුභවන්තං මහාජනං සබ්බානි අපායභය වට්ටභයානි සම්පරිවාරෙන්ති. ඣානසුඛ මග්ගසුඛ ඵලසුඛ නිබ්බානසුඛං පන නිරාමිසසුඛං නාම. යං නෙක්ඛම්මසුඛන්ති ච පවිවෙකසුඛන්ති ච උපසමසුඛන්ති ච සම්බොධිසුඛන්ති ච විමුත්තිසුඛන්ති ච අරියසුඛන්ති ච අනවජ්ජසුඛන්ති ච වුච්චති. යඤ්ච අනුභවන්තං අරියජනං සබ්බානි අපායභය වට්ටභයානි සම්පරිවජ්ජන්ති. ''අස්සාදිතබ්බට්ඨෙනා''ති කිලෙසපලිබොධෙහි විමුත්තත්තා විපුල ගම්භීර සන්ත පණීතරසත්තා ච අහොසුඛං අහොසුඛන්ති උදාහරන්තෙනපි අස්සාදිතබ්බට්ඨෙනාති.

කම්මට්ඨානසඞ්ගහානුදීපනා නිට්ඨිතා.

නිගමගාථාසු.

262. චරිතබ්බන්ති චාරිත්තං. දසකුසලකම්මපථධම්මජාතං. ''කුලාචාරෙනා''ති කුලපරම්පරතො ආගතෙන ආචාරෙන. ''ඤාති මිත්ත ධන භොගසම්පත්තියා''ති හෙතුඅත්ථෙ කරණවචනං. ''විසාලෙ''ති විපුලෙ. ''තෙනා''ති තස්සපදස්ස විභත්‍යන්ත දස්සනං. ''සද්ධාය''ති රතනත්තයෙ අවෙච්චප්පසාදසද්ධාවසෙන. ''අභිවුඩ්ඪානං''ති හානභාගිය ඨිතිභාගියභාවං අතික්කම්මවිසෙසභාගිය නිබ්බෙධභාගිය භාවපත්තිවසෙන අතිස්සය වුඩ්ඪානං. ''පරිසුද්ධානඤ්චා''ති අත්තුක්කංසන පරවම්භනාදි දොසෙහි පරිසුද්ධානඤ්ච. නං නං ජනං පාතිරක්ඛතීති නම්පො. දිට්ඨදිට්ඨෙසු මෙත්තාවිහාරීති වුත්තං හොති. ආච්හාතබ්බොති අච්හයො. නාමං. නම්පො ඉති අච්හයො අස්සාති නම්පච්හයොති වචනත්ථො. ''පණිධායා''ති පත්ථෙත්වාති අත්ථං නිවත්තෙති ''භුසං නිධායා''තිආදිනා. ''උපාදාය පටිච්චා''ති තස්ස පදස්ස පරියායදස්සනමෙතං. ''අත්තනො මන්දබුද්ධීනං''ති පච්චක්ඛෙ ධරමානානන්ති අධිප්පායො. තෙනාහ ''පච්ඡිම ජනානං වා''ති. අනුකම්පනං අනුකම්පො. කථං නු බො ඉමෙ ජනා අභිධම්මත්ථෙසු සුඛෙන ආජානෙය්‍යුන්ති එවං පවත්තො චිත්තබ්‍යාපාරො. අත්ථතො අනුද්දයසඞ්ඛාතා කරුණායෙව. තෙනාහ ''අනුදයං කාරුඤ්ඤං''ති. ''පත්ථිතං''ති වා සාධුවතස්ස යං ථෙරො එවරූපං පකරණං කරෙය්‍යාති එවං චිරකාලං පත්ථිතං ආසිංසිතන්ති අත්ථො. ''බුද්ධසික්ඛාටීකායං''ති පොරාණටීකං සන්ධාය වුත්තං. සොමවිහාරොත්වෙව පඤ්ඤායිත්ථ තස්මිං දීපෙති අධිප්පායො. ගාථායං ''අථා''ති තස්මිංකාලෙ. ''එත්ථා''ති එතස්මිං නගරෙ. ''සද්දො''ති කස්මා රාජා එවරූපං මඞ්ගලහත්ථිං බ්‍රාහ්මණානං අදාසි. නෙතං පතිරූපං යං රඤ්ඤා කතන්ති එවං පවත්තො අමනාපසද්දො. ''භෙරවො''ති භීරුකාජනකො භයානකො. ''සිවිනං''ති සිවිරට්ඨවාසීනං. ''රට්ඨවඩ්ඪනෙ''ති රට්ඨං වඩ්ඪෙතීති රට්ඨවඩ්ඪනො. හත්ථිනාගො. සො හි ලක්ඛණසම්පන්නො ආජානියො හොති. යස්මිං රට්ඨෙ තං අභිමඞ්ගලං කරොන්ති, තස්මිං රට්ඨෙ දෙවො සම්මා වස්සති, නානාභයුපද්දවා තස්මිං නුප්පජ්ජන්තීති ලොකසම්මතො මඞ්ගලහත්ථී හොති. තෙන වුත්තං ''සිවිනං රට්ඨවඩ්ඪනෙ''ති. ''විත්ථිණ්ණො''ති විත්ථාරිතො. අතිවිත්ථාරොති වුත්තං හොති. ධනියන්ති මහාජනෙහි දට්ඨුං පත්ථියන්තීති ධඤ්ඤා. මහිද්ධිකා. අධිවසන්ති එත්ථාති අධිවාසො. ධඤ්ඤානං අධිවාසොති සමාසො. අජ්ඣාවසිංසු එත්ථාති අජ්ඣාවුත්ථං. කිත්තිගුණවසෙන උදෙන්ති උග්ගච්ඡන්තීති උදිතා.

උදිතානංපි උදිතොති විග්ගහො. තෙනාහ ‘‘නභමජ්ඣෙ’’තිආදිං. සාරජ්ජනං සාරදො. විගතො සාරදො යස්සාති විසාරදො. විසාරදස්ස භාවො වෙසාරජ්ජං. පරියත්තියං වෙසාරජ්ජං පරියත්තිවෙසාරජ්ජං. තෙපිටකපරියත්තියං වෙය්‍යාත්තියඤ්ඤාණං. තං ආදි එතිස්සා පඤ්ඤායාති පරියත්තිවෙසාරජ්ජාදි පඤ්ඤා. පාපතො ලජ්ජනසීලාති ලජ්ජිනොති ආහ ‘‘පාපගරහිනො’’ති. පාපං ධම්මං ගරහන්තිආදීනවං කථයන්ති සීලෙනාති පාපගරහිනො. ‘‘අනුස්සරන්තූ’’ති පුනප්පුනං සරන්තු. විසෙසෙන භවන්ති වෙපුල්ලං ගච්ඡන්තීති විභවා. පුඤ්ඤානි ච තානි විභවාචාති පුඤ්ඤවිභවා. විපුලපුඤ්ඤානීති දස්සෙතුං ‘‘විපුලානං’’තිආදිමාහ. අනුත්තරිය ධම්මා නාම දස්සනානුත්තරිය සවනානුත්තරියාදයො. ලොකෙ බහූසු දස්සනෙසු ඉතො උත්තරං අඤ්ඤං දස්සනං නාම නත්ථීති දස්සනානුත්තරියං. රතනත්තයදස්සනං. චතුසච්චදස්සනඤ්ච. රතනත්තයගුණකථාසවනං , ඛන්ධායතන ධාතු සච්චපටිච්චසමුප්පාදකථාසවනඤ්ච සවනානුත්තරියං නාම. තෙසු රතනත්තයාදීසු සද්ධා පටිලාභො ලාභානුත්තරියං නාම. තෙසමෙව පුනප්පුනං සරණං අනුස්සතානුත්තරියං නාම. රතනත්තයෙ චතූහි පච්චයෙහි වා වත්තප්පටිවත්තකරණෙන වා පරිචරණං පාරිචරියානුත්තරියං නාම. බුද්ධපඤ්ඤත්තාසු තීසු සික්ඛාසු සමාදාය සික්ඛනං සික්ඛානුත්තරියං නාම. තාදිසෙ පඤ්ඤාවදාතගුණසොභාදිකෙ ගුණෙ අවස්සං භජන්ති පාපුණන්තීති තාදිසගුණභාගිනො. ‘‘භවිස්සාමා’’ති භවිතුං උස්සාහං කරිස්සාමාති වුත්තං හොති.

දීපනියා නිගමගාථාසු.

‘‘ඛස්හයුසුඤ්ඤවම්මෙකම්හී’’ති එත්ථ ‘‘ඛස්හයූ’’ති අට්ඨසඞ්ඛ්‍යාය සඞ්කෙත වචනං. ‘‘වම්මං’’ති ද්විසඞ්ඛ්‍යාය. එකඤ්ච දුකඤ්ච සුඤ්ඤඤ්ච අට්ඨචාති ගණනක්කමො. සහස්ස ද්විසත අට්ඨසඞ්ඛාතෙ සාකෙති අත්ථො. එසනයො පරතො ‘‘නවපඤ්ච වම්මෙකම්හී’’ති පදෙපි. ගාථාවණ්ණනාසු. නගරති න චවතීති නගරං. ථාවරියන්ති වුත්තං හොති. ‘‘රඤ්ජෙතී’’ති රමෙති. ඛෙමසුභික්ඛතාදිගුණෙහි අනාගතෙ ජනෙ ගමාපෙති, ආගතෙ අඤ්ඤත්ථ ගන්තුං න දෙතීති වුත්තං හොති. රොහිතමිගා නාම සුවණ්ණවණ්ණමිගා. ‘‘සාකෙ’’ති සාකනාමෙන රඤ්ඤා පුන සඞ්ඛතත්තා ඉමං කලියුගං සාකන්ති වුච්චති. යං එතරහි සාක්‍රරාජන්තිපි වොහරන්ති. සාකරාජා ච නාම උත්තරාපථෙසු එකො ගන්ධාරරාජා. යං ජෙට්ඨකං කත්වා භින්නලද්ධිකා වජ්ජිභික්ඛූ ඉමං ධම්ම විනයං මහාසඞ්ඝිකං නාම සඞ්ගහං ආරොපෙන්ති. සො ච ධම්මවිනයසඞ්ගහො උත්තරාපථෙසු වත්තති. වෙසාලියං යසත්ථෙර සඞ්ගහො පන දක්ඛිණාපථෙසූති. චත්තාරියුගානි නාම ලොකෙ පඤ්ඤපෙන්ති සත්‍යයුගං, ද්වාපරයුගං, තෙත්‍රයුගං, කලියුග,න්ති. යුගන්ති ච ආයුපරිමාණං වුච්චති. ඉදානිපන කලියුගං වත්තති. තෙන වුත්තං ‘‘සාකෙති කලියුගෙ’’ති. පාපයුගෙති අත්ථො. ‘‘ල තී’’ති සාලික්ඛෙත්තානං සොධනට්ඨානත්තා එවං මුම්මදෙසවොහාරෙන ලද්ධනාමං අරඤ්ඤං. තං පන මුංර්වානගරස්ස එසන්නෙ පඤ්චධනුසතිකෙ පදෙසෙ ජාතං. ‘‘විස්සුතෙ’’ති විසෙසෙන කිත්තිතෙ. සාරඤ්ච අසාරඤ්ච විවෙචෙන්ති විචාරෙත්වා ජානන්තිසීලෙනාති සාරාසාර විවෙකිනොති වචනත්ථොති.

ඉති පරමත්ථදීපනියා අනුදීපනා නිට්ඨිතා.

1. පරමත්ථදීපනී නාම, යෙන ථෙරෙන සා කතා.

තෙනෙවෙ සා කතා හොති, අයං තස්සානු දීපනී.

2. අට්ඨසත්තද්වයෙකම්හි, සාකෙ සා ජෙට්ඨමාසකෙ.

කාළෙ නවමියං දිවා, මජ්ඣන්හිකෙ නිට්ඨං ගතා.

අනුදීපනී නිට්ඨිතා.